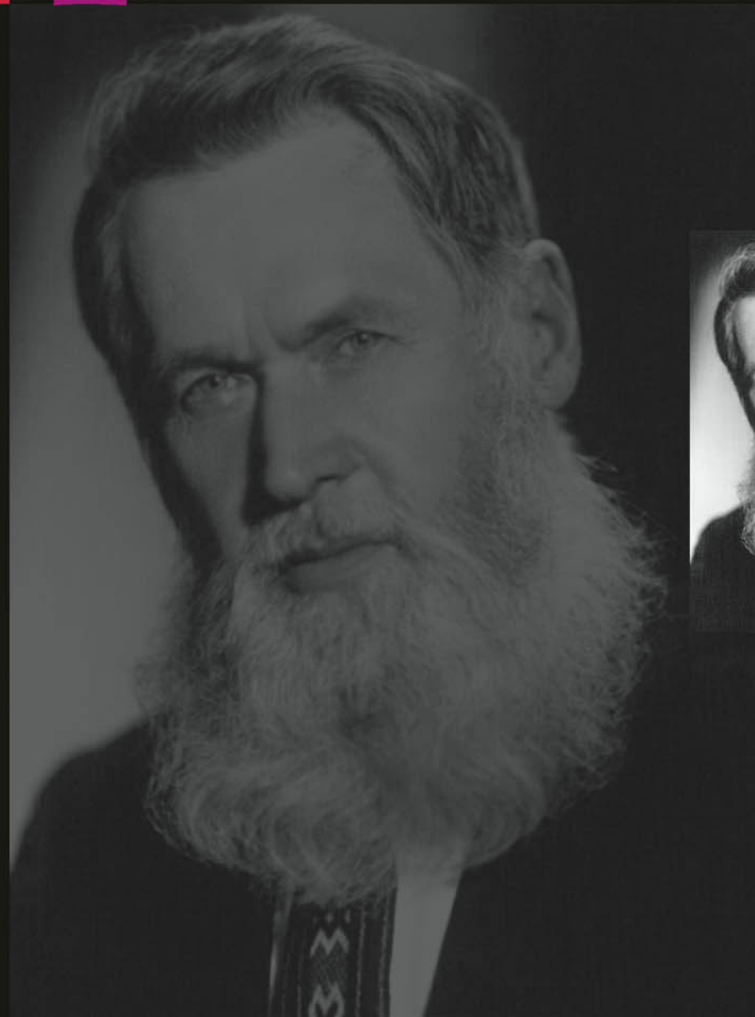

Уладзімір
Дубоўка

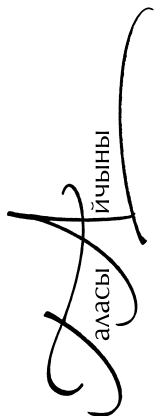
2

А
гласы
ічыны

А
аласы йчыны

Уладзімір Дубоўка

ЗБОР ТВОРАЎ У 2 ТАМАХ

ТОМ 2

Драматызаванае
апавяданне
Артыкулы
Дакументы
Лісты

Мінск «Лімарыус» 2017

УДК 821.161.3

ББК 84(4Бей)

Д79

ISBN 978-985-6968-58-0

ISBN 978-985-6968-60-3

© Дубоўка Уладзімір, 2017

© Давідоўскі Д., укладанне, 2017

© Жыбуль В., каментары, 2017

© ТАА «Лімарыус», 2017

Драматизаванае апавяданне

SALUS POPULI

Драматызаванае апавяданне (Пра сустрэчы Т. Г. Шаўчэнкі з беларусамі)

АГУЛЬНАЯ ЗАЎВАГА

Цяпер, на парозе сорак сёмага года Вялікага Кастрычніка, калі дзякуючы заповітам вялікага Ул. І. Леніна, ленінскай нацыянальнай палітыцы камуністычнае партыі беларускі народ свабодна, як роўны між роўнымі, жыве, працуе і развівае ў Саюзе Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік сваю культуру, нацыянальную па форме і сацыялістычную па зместу; калі на прасторах Савецкай Беларусі пабудаваны і працуюць сотні фабрык і заводаў, а сяляне толькі ў казках памінаюць жудасны лёс мінулага часу; калі на беларускай мове друкуюцца вялікімі тыражамі кнігі, газеты, часопісы — цяжка нават уявіць сабе, якім бяспраўным, сапраўды катаржным было жыццё беларускага народа ў недалёкім мінулым.

«Краіна жалю і ляманту», «краіна вечна галодная» — так называў яе геніяльны сын украінскага народа Тарас Грыгоравіч Шаўчэнка, пабачыўшы на свае ўласныя вочы невыводную пакуту і гора, панаваўшыя тады на яе прасторах.

Згадаем мы пра тое жудаснае мінулае для таго, каб больш рэльефна ўявіць сабе нязмерную каштоўнасць заваёў Вялікага Кастрычніка, так, як сказана ў адной казцы: «Гэта больш на праўду, хоць і горкую, падобна. Век яе не памінаў бы пры жыцці сучасным, добрым. Але, каб мы лепш цанілі тое ўсё, што маем, мы аб той страшэннай хвілі зараз з вамі ўспамінаем...».

Першая палова XIX стагоддзя была асабліва жудаснай і цяжкай. Паншчына, прыгон, з аднаго боку, лютая царская рэакцыя, якая асабліва ўзмацнілася пасля паўстання дзекабрыстаў і польскага вызваленчага паўстання трыццатых гадоў, з другога — забівалі ўсё жывое, заглушалі свабодную думку.

І тым не менш у першай палове XIX стагоддзя, перад так званым вызваленнем сялянства з-пад паншчыны, пачаўся вялікі поход разначыннай інтэлігенцыі, у тым ліку і з шэрагаў дробнай шляхты, у народ, вывучэнне народнага жыцця, культуры, а ў першую чаргу народных песень, танцаў, музыкі, казак. Адначасна выдатныя паэты і кампазітары імкнуліся адлюстравачь у сваёй творчасці жыццё

«простага» народа, які разглядаўся многімі і быў фактычна «рабочым быдлам». Нямаła было напісана мастацкіх твораў у абарону простага народа і на Беларусі, але большасць такіх твораў, з прычын зусім зразумелых, загінула. Найбольш ярскравым прадстаўніком такіх паэтаў на Беларусі з’яўляецца Ян Аношка, пра якога толькі вядома, што ён жыў з народамі, для народа і памёр як бесхацінец. А тым часам невялікая колькасць ягоных твораў, надрукаваная ў Полацку на польскай мове, сведчыць, што гэта быў паэт такой глыбіні і такога таленту, які мог бы быць красой нашае літаратуры і сёння.

У далейшым часе з’явілася цэлая плеяда таленавітых пісьменнікаў, мастакоў, якія яшчэ больш паглыбілі і пашырылі працу сваіх папярэднікаў. Пісалі яны і друкавалі свае творы збольшага па-польску, бо друкаванне беларускаю моваю было катэгарычна забаронена. У Вільні выдаваўся часопіс-альманах «Зніч», затым «Русалка», «Рубон», а ў Пецярбурзе — «Незабудка». Каля кожнага з часопісаў групаваліся пісьменнікі, зрэдку — яны ўдзельнічалі ў іншых часопісах. У Пецярбурзе найбольш выдатнымі прадстаўнікамі былі: Ян Баршчэўскі, Рамуальд Друцкі-Падбярэскі, Вінцэнт Рэут. У Вільні, у «Рубоне», Ігн. Храпавіцкі, тры браты Гржымалоўскія, Аляксандр Гроза. Усе згаданыя ўдзельнікі былі людзьмі высокаадукаванымі, любілі беларускі народ, яго мову, а самае галоўнае — яны грунтоўна ведалі жыццё народа. Праўда, хоць некаторыя з іх былі рэпрэсаваны царызмам, яны не былі пазбаўлены шляхецкай рамантыкі, будучы звязаны з шляхецкім асяроддзем многімі ніцямі. Вось якія звесткі пра Яна Баршчэўскага дае, напрыклад, «Иллюстрированная газета» (1866 г., № 21, С. 326–327):

...«Скончыўшы курс навук у Полацкай акадэміі з годнасцю кандыдата, Баршчэўскі накіраваўся ў Вільню, паступіць у тамтэйшы ўніверсітэт. Але на палове дарогі ён перадумаў, яму не хапала матэрыяльных сродкаў. З гэтае прычыны ён прыняў пасаду настаўніка ў багатых людзей. Праз некалькі год Баршчэўскі накіраваўся ў Пецярбург, дзе быў выкладчыкам грэчаскай і лацінскай моваў у некаторых дзяржаўных навучальных установах. З Пецярбурга ён некалькі разоў падарожнічаў морам у Англію і Францыю...»

...«Жыццё Баршчэўскага прайшло ў безупынных вандраваннях. Вясною ён штогод накіраваўся з Пецярбурга на бацькаўшчыну пехатою, вандраваў між беларускіх сялян у Наддзвінні, сустракаўся з імі ў падарожных карчмах, прабіўся ледзь прыкметнымі сцежкамі праз глухія пушчы.

Баршчэўскі ведаў Беларусь так, як лепш нельга, ён прайшоў яе ўдоўж і ўпоперак разоў трыццаць і, радзіўшыся, а не стаўшы беларусам, разумеў усе класы беларускага грамадства, і яго ўсе разумелі...».

З сучаснага пункту погляду, калі не звяртаць увагу на невымоўна цяжкія ўмовы жыцця таго часу, можна сурова крытыкаваць тых дзеячоў (а некаторыя і крытыкуюць іх) за тое, што яны «мала зрабілі», што яны рабілі дзе-што не так, пэўна, як маглі б зрабіць, — каб жылі ў тых гады, — некаторыя сучасныя крытыкі іхняй дзейнасці.

Больш уважна пранікаючы ў той час, перачытваючы тысячы старонак успамінаў, мастацкіх твораў, гістарычных нарысаў, напісаных сучаснікамі падзей, прыходзіцца, наадварот, дзівіцца, наколькі м н о г а яны рабілі, наколькі м о ц н ы я духам яны былі і наколькі ш ч ы р а я любоў у іх была да беларускага працоўнага народа, да яго мовы і культуры.

«У 1858 г. у Вільні адбыўся першы сход беларускіх пісьменнікаў, на якім былі К. Сыракомля, Манюшка, Віт. Каратынскі, Р. Падбярэскі, А. Кіркор, Арцём Вярыга-Дарэўскі і колькі маладых».

Падобныя знаўцы народнага жыцця і народнае творчасці былі ў іншых галінах мастацтва. Асабліва яскравым прадстаўніком у музыцы з'яўляецца выдатнейшы польскі кампазітар Станіслаў Манюшка. У сваім дзяцінстве (нарадзіўся ён і жыў у маленстве на Беларусі, каля Смілавіч) ён выхоўваўся на беларускай народнай музыцы і песні. Трымаў ён моцную сувязь з беларускім народам і ў далейшыя часы. Спагадаючы яго цяжкому лёсу, Станіслаў Манюшка прысвяціў яму нават адмыслова напісаныя творы (аперэта «Сялянка» на словы В. Дуніна-Марцінкевіча, «Вясковыя песні з-над Нёмана і Дзвіны» ў першым «Спеўніку дамовым»).

Яго біёграф Аляксандр Валіцкі, сучаснік кампазітара, неаднойчы сведчыць пра гэта. Другі біёграф, ужо наш сучасны, Вітольд Рудзінскі, так апавядае пра гэту сувязь яго з асяроддзем дзяцінства:

«Кожны раз, калі яго ахапляла туга, ахалоджванне да творчае працы або спраняверванне ў ёй, ён шукаў патоллю і бадзёрасць у згадках дзяцінства, а яны выклікалі ў ягонай памяці карціны з жыцця скуплінскіх сялян з загарэлымі тварамі і мазольнымі рукамі. Наколькі больш цяжкім было жыццё гэтых людзей, — і ўсё ж ткі яны жылі, штодзённай руплівай працай заваёўвалі прыроду, стваралі цудоўныя песні. Яны чэрпалі моц перш-наперш у пачуцці вялікай згуртаванасці людзей прыгнечаных і занябаных, якія ўсё ж спявалі над калыскамі

сваіх дзяцей пра вялікія светлыя дні, што павінны прыйсці да іх. У сваім Запавеце яны знаходзілі сацыяльны ідэал: галодныя стануць сытымі, сасмаглыя спатоляць смагу, гнаныя атрымаюць прытулак, сціплыя працаўнікі стануць гаспадарамі зямлі.

Манюшка адчуваў новую хвалю энергіі кожны раз, калі яму шэнціла пабываць у народзе. Накіроўваючыся ў Мінск, дзе яму даводзілася час ад часу быць па сямейных справах, ён ніколі не мінаў выпадку пагутарыць з сялянамі. На папасах кампазітар прыглядаўся да іх танцаў, запамінаў іхнія песні. Час ад часу, для адпачынку, ён накіроўваўся па Віліі ці Нёману з плытагонамі, якія ганялі лес аж да Круляўца. Разам з гэтымі мужнымі, смелымі людзьмі Манюшка перажываў жудасныя хвіліны пры праходзе цераз віры, маліўся ў часе навальніц, спяваў песні ля кастроў на супынках.

Не толькі песні асначоў, між якіх было многа ягоных даўніх сяброў, западалі яму ў душу, ён прымаў да сэрца ўсе справы сваіх спадарожнікаў, падзяляючы з імі і радасць, і гора. Манюшка выкарыстоўвае кожнае здарэнне, каб пазнаёміцца з жыццём народа...».

Увосень 1842 года Станіслаў Манюшка падарожнічаў у Пецярбург па сваіх важных асабістых справах (атрыманне дазволу на друкаванне першага «Спеўніка дамовага», спроба ўладкавацца ў Пецярбургу і г. д.). Ёсць звесткі, што ён сустракаўся там са сваімі землякамі з гуртка Баршчэўскага, у якіх неаднойчы бываў Тарас Грыгоравіч.

Больш таго, некаторыя крыніцы сведчаць, што праз Рамуальда Друцкага-Падбярэскага — Тарас Грыгоравіч трымаў з імі сталую сувязь, што ён не толькі чытаў творы беларускіх пісьменнікаў таго часу, але і крытыкаваў іх пры асабістых спатканнях. Ён паграбаваў ад іх, каб дэвіз — «Салус популі супрэма лекс эсто» («Шчасце народа хай будзе спрадвечным законам») — быў дэвізам не на словах, а на справе. Пра адно такое спатканне і пойдзе гутарка ў гэтым эцюдзе.

Выказванні ўсіх дзеючых асоб — не плод фантазіі аўтара. Усе яны ўзяты з адпаведных матэрыялаў таго часу. Зусім зразумела, што пры тым я не стаўлю «лапак» і не раблю спасылкаў на крыніцы. Адзіная «вольнасць» — гэта імёны радні асноўных герояў.

Напісаны напярэдадні 150-годдзя з дня нараджэння геніяльнага паэта братняга ўкраінскага народа Т. Г. Шаўчэнкі, гэты мой твор з'яўляецца с্কромнай складкай у вянок яго вечнай памяці.

24 кастрычніка 1963 г.

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

Т. Г. Шаўчэнка
Ян Баршчэўскі
Рамуальд Друцкі-Падбярэскі
Вінцэнт Рэут
Станіслаў Манюшка
Пані Браніслава Рэутава
Пані Ядвіга Падбярэская
Пані Марцэля Станкевічова
Панна Зося Станкевічанка
Кацярына — чалядніца Баршчэўскага
Марылька — унучка яе, гадоў 14-ці

Дзея адбываецца ў Пецярбурзе ў канцы 1842 года.

КАРЦІНА ПЕРШАЯ

Кабінет Яна Баршчэўскага. Акно і шклянныя дзверы балкона — у бок Нявы. Адно акно ў сад. На пакуце абраз Вастрабрамскай Маткі Боскай. На сцяне два краявіды Беларусі. Ззаду стала, каля кніжных шафаў — два бюсты Гарацыя і Гамера. У адным прасценку невялікая, саматканая посцілка, а на ёй музычныя інструменты: лера, жалейка. Дыван укрыты саматканай барвовай посцілкай. Чатыры аднолькавыя крэслы, адно па той бок стала. Паліцца ў каміне. Канец лістапада месяца 1842. Гаспадар стаіць пасярэдзіне і грае на дудзе мелодыю народнай песні:

«Ой бяду вяду, а бяда ж мая,
а бяда не вядзецца...».

Адчыняюцца дзверы, уваходзіць **Марылька**, апранутая ў простую народную вопратку (вышываная кашуля, саматканая спаднічка).

Марылька. Пане Яне! Да вас — пан Рамуальд!

Баршчэўскі (*спыніўшы гране*). Калі ласка, калі ласка!

Падбярэскі (*пабачыўшы гаспадара з дудой, запявае*).

«Весяліш ты мяне, іх вох!
На чужой старане, іх вох!..»

Смяюцца і вітаюцца.

Баршчэўскі. Не адгадаў, браце! Я лаштуюся пад больш цікавую песню: «Ой, бяду вяду»... (*Пачынае ізноў граць*.)

Падбярэскі (*падпявае*).

«Ой, бяду вяду, а бяда ж мая,
а бяда не вядзецца.
Ой, пад вішняю, пад чарэшняю
бяда спаць кладзецца...»

Тым часам, цяжка яе заспаць, хоць бы нават і пад вішняю. Ведаеш, як людзі добрыя кажучь: «Хоць у вір галавою, то бяда за табою»...

Марылька ў гэты час падсунула да каміна крэсла,
памяшала качарэжачкай у каміне і падкінула паленца ў агонь.

Баршчэўскі. Як табе падабаецца музыка?

Падбярэскі. У-га! Лепш ніхто не адыграе!

Баршчэўскі. От, Рамусь, які ты! Табе ўсё жарты, а мне ж цікава!

Падбярэскі. Калі цікава, дык скажу без ніякіх жартаў. Як тураванне да песні — блага. Як самастойнае гранне — добра.

Баршчэўскі. А чаму так?

Падбярэскі. Уяві сабе, што ты спяваеш на дудзе, а я — гола-сам. Дзе ж тут тураванне спеву? Тут павінны граць жалейка, цымбалы, каб слёзы чуліся, каб чутно было, як галосіць спевакова душа...

Баршчэўскі. Павінен згадзіцца з табою. Нават калі не спяваць, а іграць першую партыю, дык тураваць павінны цымбалы і жалейкі. Але ж чаго стаімо? Сядай, Рамусь, грэйся!

Падбярэскі (*садзіцца ля каміна, грэе рукі*). Праўду кажучы, на вуліцы золка...

Марылька. Нічога не загадаецца, пане Яне?

Баршчэўскі. Не, Марылька. Скажы бабулі... (*Да Падбярэскага*.) Ты снедаў, Рамусь?

Баршчэўскі (*да Марылькі*). Нічога не трэба, Марылька!

Яна выходзіць з пакою.

Падбярэскі. Якія маеш навіны?

Баршчэўскі. Ды як табе пахваліцца... З дому ёсць лісты, але ўсё справы гаспадарчыя... Гэта ізноў абоз да графа, і мне тое-сёе з дому прыслалі, нават рыжыкаў марынаваных... А з пошты атрымаў «Москвитянина», «Кур'ер Віленскі» і «Рубон».

Падбярэскі. А маўчыш! Мне чамусьці яшчэ няма. Дай хоць зірнуць на «Рубон», як яго землякі агоралі... *(Прымае ад Баршчэўскага часопіс, разглядае яго.)* Ведаеш, не кепска... Я сказаў бы — сціпла і прыгожа. Толькі назва, мне здаецца, будзе незразумелая для паспалітага чытальніка. Ці многа людзей, скажы на ласку, ведае, што калісьці, літаральна ў часе Герадота, нашу Дзвіну звалі Рубонам? Ды яшчэ ў мужчынскім родзе, няхай бы хоць «Рубона» была, а то — «Дзвіна» — «Рубон»...

Баршчэўскі. Мне, як знаўцу старасветчыны, падабаецца і «Рубон»...

Падбярэскі. Ты чытаў усё? Што найбольш цікавага?

Баршчэўскі. Найбольшае ўражанне на мяне робіць «Марыся» пана Грозы. Гэта выключная беларуская казка... За ўсё — праграмы вы верш Ігната Храпавіцкага. Не ведаю, якое ўражанне зробіць на цябе, а мне дык вельмі падабаецца.

Падбярэскі. Ах, «Дзвіна»! Зразумела — герб часопіса! Пачытаю...

Баршчэўскі. Ды ты чытай уголас! Я з вялікім задавальненнем паслухаю яшчэ раз.

Падбярэскі *(чытае верш Ігн. Храпавіцкага — «Дзвіна»)*.

Месяц, як прывід пачварны, брыдзе цераз хмары,
Вісне туман апаўночы жалобным убраннем.
Носіць заклёны віхор цераз пушчы, імшары,
А на ўзбярэжжы струмень мільгане і растане.

Доўга рака спачывала, спавіта імглою,
Зараз раптоўна на ёй усхадзіліся хвалі.
Сон твой прагнаўшы, Рубон над усёй стараною
Голас падаў, быццам бура пагрозная ў далі.

— Дзеці! Паможа вам хто са змартвеласці выйсці?
Колькі чакаю: мінаюць гады і сталецці.
Нашая ж мэта далёка й цяпер, як калісьці...
Ах, каб вы ведалі, як гэта сумна ўсё, дзеці!..

Па-над Віллёю, над Нёмнам спяваюць паэты,
А па-над Віслай красуюць паселішчы пышна.
Толькі сыны мае ўсе пасхадзілі адгэтуль,
Пуста ў ваколлі маіх берагоў і зацішна.

Толькі мне вецер п'яе-напявае няспынна,
Толькі ратай гарацешны жыве на ўзбярэжжы.
П'е мой крышталь урадлівая глеба краіны,
Шата святочная, што распасцрта бяз межаў.

Далей! — Да ветразяў, плуга, да светлае долі!
Пійце натхненне і моц з маіх нетраў узнятых!
Вам адамкнёна-адчынена ўсё ў наваколлі,
Тысячы мар дам паэтам з прадонняў заклятых.

Войны былі тут, крывёй берагі апльвалі,
Замкі і вёскі знікалі ў пажарах і дыме.
Месяц лагодна цяпер пазірае на хвалі,
А задумёныя зоркі купаюцца ў ім і над імі.

Каб толькі ведаць маглі вы, якія тут шумы
Ў часе тых проклятых войнаў бывалі навокал.
Каб толькі ведаць маглі вы, якія задумы
Промень ад зорак праносіць да нетраў глыбокіх...

Змоўк, уздыхнуўшы, Рубон і ягоныя воды,
Што на ўзбярэжныя скалы ўзбягалі імкліва.
Зноў, як раней, ён вярнуўся да соннай лагоды,
А па-над ім развіліся туманы ляніва...

Час пераходзіць. Людская прыкметна ўжо праца,
Хор, з галасоў розных зліты, спявае ўсё ж песні.
Доўга хмызняк на палетках яшчэ узрастацьме,
Вецер сіберны зглушаць будзе спевы Прадвесні.

Б а р ш ч э ў с к і. Як табе спадабаецца? Мудры Стары! А канцоў-
каякая:

Доўга хмызняк на палетках яшчэ узрастацьме,
Вецер сіберны зглушаць будзе спевы Прадвесні...

П а д б я р э с к і. «Чорт бяду перабудзе. Адна згіне — дзесяць бу-
дзе». Але гэта я так, пад гарачы настрой... Зразумела, і Прадвесня
прыйдзе, і Вясна настане!

Б а р ш ч э ў с к і. Іначай на свеце жыць не варта, калі не спадзяваць-
ца на перамогу святла над злою цемраю.

П а д б я р э с к і. Далёкая песня! Пакуль што мы толькі молім-
ся, як за Каралем Вялікім: «А фурорэ Норманорум лібера нос

Домінэ»¹. А Бог так і не вызваляе ад пачварных нарманаў. Гэта станецца толькі тады, калі нашым дэвізам будзе: «Салюс популі супрэма лекс эсто»². Калі мы ўсе будзем імкнуцца да гэтага, не шкадуючы ні сіл, ні жыцця самога...

Б а р ш ч э ў с к і. Ромусь, Ромусь! Хіба мы з табою не імкнёмся да гэтае святое мэты? Хіба мы на справе не змагаемся за тое, каб на яве сталася шчаслівая доля для ўсяго народа?

П а д б я р э с к і. А колькі такіх, як мы? Ці мала такіх, што толькі словамі рады дапамагчы меншаму брату, а на справе — даюць ім «дваццаць пяць». А як і дзе? Пад святым крыжам, на крыжовых дарогах, каб больш людзей бачыла.

Б а р ш ч э ў с к і. Праўда твая! Але ж мы стараемся для свайго меншага брата як мага... І ў архівах поркаемся, і кнігі друкуем, і збіраем народныя творы... Колькі разоў я за свае маладыя гады з кійком у руцэ і з кайстраю за плячыма прайшоў па ўсёй Беларусі з краю ў край... Дзе я толькі не быў, чаго я толькі не бачыў, пра што я толькі не чуў... Цэлыя фаліянты можна скласці з гэтага бачанага, чутага, перадуманага... Культурны свет увесь здрыгануўся б, пачуўшы праўду пра нашу гарацешную бацькаўшчыну... Які толькі чорт, даруй мне Божухна, не здзекваўся з яе...

П а д б я р э с к і. Не крыўдзіся на мяне за горкія словы. Я разумею, што робіцца нямала, што зроблена, зважаючы на варункі, нават вельмі багата... Твая «Незабудка», тут у сталіцы, «Русалка», «Зніч», а цяпер яшчэ і «Рубон» — на радзіме... Не было ж нічагутанькі, а гэта ўсё — немалы плён!

Б а р ш ч э ў с к і. Хацелася б як у людзей. Вазьмі хоць украінцаў. У іх свая энцыклапедыя цяпер ёсць, я маю на ўвазе пяцітомную працу гісторыка Міколы Маркевіча... Адзін Кабзар чаго варгы! Без жаднае памылкі можна сказаць, — абы Бог здароўя даў яму, — гэта геніяльны паэт з'явіўся на свет і робіць свае першыя крокі...

П а д б я р э с к і. Сямімільныя! Святая праўда! Чым больш я пазнаю яго, тым больш мая пашана да яго. Дарэчы, мы з ім бачымся час ад часу. А як ён цікавіцца ўсім, што варта цікавасці! Падумай, за які кароткі час ён аўладаў вялікімі здабыткамі культуры. Нашы ўсе творы прачытаў, нават «Энеіду» беларускую... А песні, казкі... На ўсё патрэбен час, а ён жа і акадэмію канчае. Жарты не малыя!

¹ Лацінск. — «Ад пачварных нарманаў выратуй нас, Божухна!» (заўв. У. Дубоўкі).

² Лацінск. — «Шчасце народа – вышэйшы закон для нас!» (заўв. У. Дубоўкі).

Баршчэўскі. Ці ведаеш, апошнім часам я яго нешта нідзе не бачу. Падбярэскі. Зразумела! Ён толькі тыдні са два як вярнуўся з падарожжа... Захварэў быў у дарозе, ды і тут паляжаў колькі дзён.

Баршчэўскі. А куды ж ён падарожнічаў?

Падбярэскі. Не пытайся, пане Яне! Больш таго, нікому не кажы. Справа ў тым, што ён накіраваўся быў за граніцу, ды без дазволу...

Баршчэўскі. Ой, гвалт!

Падбярэскі. Вось табе і гвалт! Мэтай былі Стакгольм і Капенгаген, але Тарасу Грыгоравічу не пашэнціла вельмі: захварэў у дарозе. Прышлося злезці з парахода ў Рэвелі...

Баршчэўскі. Як жа ён цяпер пачуваецца?

Падбярэскі. Я сказаў бы нішто, ачуняў.

Баршчэўскі. Калі так, дык я зраблю вось што: запрашу яго на заўтрашні вечар да сябе. Ды і ты са сваімі прыходзь, Вінцэнтага паклічам. А яшчэ будзе... Ведаеш хто? Наш дарагі зямляк — Станіслаў Манюшка!

Падбярэскі. Вось гэта дык свята!

Баршчэўскі. У дадатак да ўсяго — трэба рыжыкаў пакаштаваць наскіх, субота ды і асяніны ж тут разам!..

Падбярэскі. Ты дастаў білеты на «Руслана і Людмілу»?

Баршчэўскі. А як жа! У адной газеце пісалі, праўда, што толькі той, хто ў сарочцы нарадзіўся, можа дастаць білеты на гэтую оперу, але я і «без сарочкі» дастаў...

Падбярэскі. Я запытаўся таму, што на оперы будзем бачыцца і дамовімся канчаткова...

Баршчэўскі. Што тут дамаўляцца: справа вырашана, у мяне ўжо Кацярына і падрыхтоўку пачала... А я ўсё пра сваё. Кажуць, «хоць мы ў свет, наша доля ўслед»... Да гэтага часу ніяк не даможамся друкаваць кнігі па-беларуску...

Падбярэскі. Не дадуць такога дазволу ніколі... Добра толькі, што цензура не разумее беларускай мовы, прапускае твае беларускія вершы за польскія... Пасля — пусцім іх за балгарскія або яшчэ якія...

Баршчэўскі. І чаго яны ўз'еліся на беларускую мову?

Падбярэскі. Эге! Гэта, значыцца, ты не ведаеш?! (*Смяецца.*) Чаму ж вы, ліханька вам, пішаце такія творы, як, напрыклад, нябожчык Ян Аношка?

Хлусню ненавіджу я, здраду,
Не хочу я славіць палацы:

Пазнаў я пра ўсе іх завады.
Грунт свету — то Цнота і Праца!

Б а р ш ч э ў с к і (*у тон яму*). Трэба так пісаць, як адзін паэт у апошнім нумары «Москвитянина» піша. (*Разгарнуў апошні нумар гэтага часопіса і чытае.*)

Встаёт Христов знаменоносец,
Георгий наш победоносец,
Седлает белого коня
И в панцире светлее дня,
Взяв щит златой с орлом двухглавым,
С своим чудовищем кровавым,
По светозарным небесам,
По громоносным облакам
Летит в знакомый край полночи;
Горят звездами чудны очи;
Прекрасен блеск его лица;
В руке могучей два венца...

П а д б я р э с к і (*са смехам*). Можаш далей не чытаць! Зразумела, што да чаго!.. Тым часам, ты такіх вершаў не хочаш пісаць?! Дык што ж застаецца рабіць цэнзарам?

Б а р ш ч э ў с к і. Праўда твая! З майго верша «Рабункі мужыкоў» цэнзура бадай палову вымарала. Выходзіць так, што разумеюць яны па-беларуску... Усё ж сущышае адно: справа жывая памерці не можа! Носьбіт мовы ён жа і творца — народ. Хоць ён прыгнечаны, хоць ён забіты, а якія скарбы стварае — дзіва дзіўнае! Ды і сейбіты культуры з'яўляюцца, якія не цураюцца гэтае простае мовы...

П а д б я р э с к і. Хапае і перашкоднікаў, хапае і ворагаў. Самыя зацятыя з ліку саміх беларусаў.

Б а р ш ч э ў с к і. Мілы Ромузь! Як бы мне хацелася пабачыць хоць адным вокам тое, што будзе хоць бы праз сто год...

П а д б я р э с к і. Зусім скромнае жаданне! Жадаю поспеху! Але, тым часам, магу сказаць табе, як сапраўдны прарок, што будзе тады. Да таго часу — рухнуць усе троны, згінучь тыраны і тыраніі, зразумела. Народы будуць кіраваць сваім жыццём самі і не будуць пытацца ў жандараў (бо іх таксама тады не будзе), на якой мове ім лепш размаўляць... Не будзе ні бедных, ні багатых — усе будуць роўнымі панамі...

Баршчэўскі. Адным словам: «Забіла бы баба лося, каб удалося!»

Падбярэскі. Удасца, Яне! «Будзе некалі дзень і загіне высокая Троя»... Гамер — той жа прарок. Колькі ўжо высокіх Трояў на свеце загінула, колькі магутных тыранаў, ад аднаго погляду якіх знікалі гарады і цэлыя краіны...

Падбярэскі. «Не таго слава, хто пачынае, а таго слава, хто канчае».

Баршчэўскі. З гэтым я згодзен. Цалкам згодзен. Праз якую сотню гадоў, калі беларуская мова не будзе больш «мужыцкай» мовай, а будзе дзяржаўнай мовай на прасторах нашай радзімы, знойдзецца які вучоны знаўца, які будзе не толькі смяяцца, але будзе кпіць з нашае працы... Ён скажа на лекцыі ў Віленскім, а можа, і ў Полацкім універсітэце (калі цяпер у Полацку і ёсць Акадэмія, дык чаму праз сто гадоў у тых жа мурах не будзе ўніверсітэта?!) — такую ахінею пра нас грэшных:

«А яшчэ, васпане, скажу я вам пра тое, што тады, у пачатку XIX стагоддзя, такія нібы пісьменнікі, як Ян Баршчэўскі, Р. Падбярэскі, В. Рэут, Ал. Гроза эт цэтэра, эт цэтэра... Зрэдку пісалі яны па-беларуску, звольша па-польску. А тым часам гэта былі яўныя дваранскія рэакцыянеры... Кансерватыўна-шляхецкая псіхалогія Баршчэўскага... Барды шляхты і яе панска-апякунскіх стасункаў да прыгоннага сялянства»...

Падбярэскі. Пане Яне! Ці ты з левае нагі ўстаў сёння, ці што яшчэ да таго падобнае... Я ніяк не магу згадзіцца з табою! Трэба зусім не мець сумлення або зусім нічога не разумець у гістарычным развоі, каб сказаць такую недарэчнасць. Будзем спадзявацца, што тады ва ўніверсітэтах будуць чытаць лекцыі разумныя і сумленныя людзі. Так што твая фантазія разыгралася не ў той бок. Зразумела?! А можа, яшчэ і так: «Хто парася ўкраў, таму і ўвушшу пішчыць»? Давай твае новыя творы, паслухаем і разважым, як ім будзе паводзіцца праз сто год на аперацыйным стале крытыкі...

Баршчэўскі. З вялікай прыемнасцю! Я меўся сам прасіць цябе, каб ты паслухаў іх, але ўстрымаўся... Калі ласка! (*Дастае з шуфляды папку, развязвае яе і выбірае рукапіс.*) Гэта — нібы лірычная прадмова да аднае з частак майго «Шляхціца Завальні».

Падбярэскі. Чакаю з вялікай нецярпліваасцю.

Баршчэўскі (*чытае*). ...«Над берагамі Фінскае затокі, заглядзеўшыся на казачны малюнак ночы, сядзеў я ад заходу да ўсходу сонца.

Не было зорак на небе, белае святло разлілося на нябесным скляпенні, на ўсім прасторы вод марскіх. Прыгожыя ночы чужыны! Вы заўжды былі сведкамі сумных і самотных песень маіх, калі тут, над берагамі затокі, паглыблены ў думкі, згадваў горы і пушчы роднае зямелькі...

...Маёвыя ночы родных прастораў! Мілей мне было спатыкаць заход сонца над берагам вод Няшчодры, дзе мяне расчульвала і захапляла непараўнана прыгожая музыка сапеваў салаўёў і сумных галасоў зязюлек... Дзікія пушчы мне мілейшыя, чымся пышныя паркі. Гоман іхняга галля наваяў на мяне багата, багата думак і лятункаў. У засені векавечных дрэў мне здаваліся нейкія таямнічыя, дзівосныя стварэнні. У народных апавяданнях я знаходзіў добрыя пачуцці і шчырую праўду, у песнях навуку і малітвы ўсяго народа, чымся немачныя забавы ў пазалочаных салонах... (Да Друцкага-Падбярэскага.) Не набрыдла табе слухаць? Кажы адразу, бо ведаеш — «Кожнай матцы сваё дзіцянё міла»...

П а д б я р э с к і . Чытай, чытай, пане Яне! Прашу цябе!

Б а р ш ч э ў с к і (чытае далей). ...Мора! Чытаў я пра цябе ў тво-рах паэтаў... Спакойныя ці бурлівыя воды твае параўноўваў да родных азёр, калі яны ільсенеюць, як крышталі, у зарослых берагах або шумяць, усхваляваныя вятрамі. Тады, блазнам яшчэ быўшы, уяўляў сабе людзей добрымі і справядлівымі, а Наступны Час чакаў з вялікай надзеяй і нібы ў зацішнай гавані думаў тады без трывогі аб бурлівым небе і ўзнятых валах акіяну...

...Мора! Ты падобна да бязмежнага свету, у якім вандруе чалавек праз розныя каляіны жыцця.

...О ўладарнікі вышэйшага свету! Гляньце на неба з высокіх і пыш-ных вашых палацаў! Над морам і горадам правіслі густыя аблогі, а з іх казачныя волаты ствараюць у паветры вялізарныя цвярдзіні, муры, абвакольваюць іх сценамі, уносяць гмахі і вежы, становяць у іх і пры іх шэрагі магутных, адважных рыцараў на канях і пры зброі... А праз колькі хвілін застаюцца толькі клубы дыму, вышчараныя руіны, над якімі, як вуж, праслізнула-прабегла агністая бліскавіца...

...О ўладарнікі вышэйшага свету! Гляньце на неба з высокіх і пышных вашых палацаў, зразумеете сэнс тых недасканалых форм аблокаў, якія заўжды перад вачыма вашымі ў небе... Лёс сваёю рукою піша там спасцярогу, што нічога вечнага няма на зямлі, што вашыя гмахі павернуцца ў руіны, магутнасць, багацце, гонар і слава распа-рушацца-расцярушацца і знікнуць, як лягуткі дым, у паветры.

...Вясна! Кароткая ўсмешка твая, кароткія павевы лагоднага паветра над прыгожымі барвамі цудоўных паркаў. Вільготныя сіберныя вятры, разносячы, размятаючы жоўтае лісце па цвінтарах, па дарагіх намагільных помніках і нямых статуях, пастаўленых над прахам знакамітых людзей... Калісьці Фартуна са сваёй пеляны пасыпала перад імі па дарозе жыцця пышныя кветкі... Цяпер халодныя мармуры засыпае пяском, а іхнія імёны сканаюць у пустэльных няпямяці, калі за жыццём сваім не ўвянчалі галовы свае каронамі праўды...» (*Складае рукапіс у папку.*)

П а д б я р э с к і . «Ванітас ванітатум эт омнія ванітас»...¹.

Б а р ш ч э ў с к і . Не спадзяюся на кампліменты, бо гэта — першы варыянт, яшчэ трэба даводзіць да толку.

П а д б я р э с к і . У кожным разе — шчыра, пачуццёва, прыгожа, з вялікім натхненнем і, што, можа, самае галоўнае, будзе вельмі карысным для грамадкасці. Трэба толькі сцерагчыся, каб цензура не забараніла. На маю думку, «уладарнікаў» вышэйшага свету трэба змяніць на «людзей» вышэйшага свету. Хоць у цябе, праўда, сказана ў множным ліку, але, тым не менш, могуць перанесці іх на некаторых каранаваных персон...

Б а р ш ч э ў с к і . Я думаў пра гэта. Магчыма, што так і прыйдзеца зрабіць. У кожным разе, на далейшых старонках я паставіў вялікі заслон: цэлае касцельнае казанне пра Бога, пра ўсіх святых. (*Ізноў разгортвае папку.*) Вось кароткі прыклад:

«...Праўда, пасланец неба на гэту даліну цярпення, ты ёсць ангелам-вартаўніком і настаўнікам у вандроўках жыцця. Асвятляй жа нас сваім праменнем, калі праўдзівую веру — найдаражэйшы скарб нашых бацькоў, найчысцейшае святло неба імкнуцца зацьміць туманы вышукання мудрасці, якія вытоку маюць з вуснаў філосафаў пыхі і хлусні»...

П а д б я р э с к і . Не ведаю, хіба сапраўды ангелы выратуюць цябе ў гэтым. Што да мяне, то я вельмі скептычна гляджу на тваіх «філосафаў пыхі і хлусні». І ты не глядзі на цензараў, як на нейкіх дурняў (хоць, праўда, паміж імі дурняў нямала). У кожным разе, я прыдумаў бы такую камбінацыю. Ці нельга ў рукапісе такія «абаронныя» месцы не чорным, а чырвоным атрамантам? Зразумела? Каб пан Кукальнік адразу зацікавіўся: «А чаму ён чырвоным атрамантам напісаў?» Тады на чырвоны тэкст ён меншую ўвагу зверне...

¹ «Марнасць марнасці і ўсялякая марнасць»... (лац.).

Б а р ш ч э ў с к і. Трэба падумаць! Так, мабыць, прыйдзеца і зрабіць. Але ты са сваёй парадай прыгадаў мне народную песню:

«... Ты мне будзеш пісаць чорным атрамантам,
а я буду чытаць з плачам і лямантам...».

Вось і я, пэўна, буду чытаць чорны атрамант свой, перакрэслены чырвоным атрамантам цензуры, «з плачам і лямантам»... А калі яна пакіне толькі «набажэнскае» і павыкідвае ўсе самыя цікавыя кавалкі, тады што рабіць?

П а д б я р э с к і. Тады дзякуй, што дазваляюць, але праз сто год не ўваскрасай, як ты маніўся, бо цябе ў Полацкім або Віленскім універсітэтах параўнаюць да Булгарына ці графіні Растапчыной. (*Смяюцца абодва.*)

Б а р ш ч э ў с к і. Сціла і Харыбда! Ці скончыцца калі яна на свеце! Калі гэтыя два віры стануць лагоднымі струменямі?! Але будзем спадзявацца на лепшае... Не забудзься — заўтра, браце, прыязджай да мяне з жонкай, з паннай Касяй. Трымай стэрно на гадзіну шостую.

П а д б я р э с к і. Можа, пані Ядвізе пад'ехаць пагаспадарыць крыху раней?

Б а р ш ч э ў с к і. Не, Ромусь! Вельмі ўдзячны табе за гэтую думку, але ўжо запрасіў пані Марцэлю. Яна ж, як-ніяк, хоць далёкая, мая радня...

П а д б я р э с к і. Глядзі сам, пане Яне. А як у цябе... Даруй жа маё пытанне... Як у цябе з паннай Зосяй?

Б а р ш ч э ў с к і. Ах! Уздыхаю, пішу вершы... Першага лістапада, на Усе Святыя¹ — паверыш? — тры вершы ў альбом ёй запісаў...

П а д б я р э с к і. Самае крамянае сэрца можна расчуліць, здаецца на маю думку. Можа, вершы не даходзяць да сэрца?

Б а р ш ч э ў с к і. Я табе пачытаю адзін. (*Дастае з шуфлядкі лісток паперы.*)

Зачараваны край

Па небе хмаркі плывуць, як пух,
А з імі разам лятункаў дух.

Праменне месяц пляце ў касу,
Кальша ў хвалях шкляных красу.

¹ Каталіцкае свята (*заўв. У. Дубоўкі*).

За хваляй хваля — на беражок,
А там — бялейшы чым снег — пясок.

Сваволіць ветрык, каханак руж,
Ля спадабанак зусім нядуж:

Ён у вяночку пялёстак іх
Укалыхаўся, замоўк, заціх...

Над гаем ходзіць паўночны сцень,
Ён абваколіў там кожны пень.

Русалка кружыць і вабіць так,
Каб закахаўся ў яе юнак:

То сядзе ў лісцік, то скача з дрэў,
Як салавейкі пшчотны спеў.

Гуляе з кветкай, а кроплі расы,
Як перлы, ніжа у валасы.

Зноў над люстранай глыбінёй
Туліцца скронню яна сваёй

І падслухоўвае ў вокі крышталь
Музыку ракавін, сны караль.

Зорны начолак, нібы паўлін,
Ізноў купае ў расе галін.

Збірае з красак чароўных пах,
Сном спавівае бяссонных птах.

Але чароўны не гэны край,
Стакрот пякнейшы праўдзівы рай.

Дзе захаплення красуе куст,
Маёй багіні дзе родны кут.

Бо між смяротных дачок — адна
Найпрыгажэйшая ў свеце яна,

Бо паміж самых прыгожых зор
Сама найлепшы — яна узор.

І назаўсёды з маёй душой,
Ява і сны мае — ў ёй адной...

П а д б я р э с к і. Каб я быў дзяўчынаю, дык адразу закахаўся бы ў цябе за гэты верш. Ну куды ж яшчэ лепш: так уславіў! «Найпрыгажэйшая ў свеце яна!» Каб толькі другія дзяўчаты, ды і маладзіцы, не пакрыўдзіліся на цябе! Між іншым, праўду кажучы, яна такі прыгожая... Але ў чым справа?

Б а р ш ч э ў с к і (*засмучона*). А ты хіба не ведаеш? Пані Марцэля ўсё! Сняцца сны пра князёў, графоў для сваёй дачкі. А я што і хто? Бедны шляхціц, а ў сталіцы — настаўнік ліцэю... Не раўнуючы як наш Сыракомля піша ў адным сваім вершы:

Зайздроснага мала у лёсе паэтаў,
Хоць мкнуць на Парнас іх крылатыя коні.
За самыя лепшыя нават санеты
Не знойдзеш пяшчот у каханак ты сёння.
Дарэмна спяваць ім будзеш узнята
Пра спеў салаўіны, пра подых зефіра.
Мудрэйшыя нашага часу дзяўчаты:
Больш золата любяць, чым дзвеньканне ліры...

П а д б я р э с к і. Ты сапраўдны паэт! У цябе такія рэзкія пераходы ад весялосці да смутку, ад замілавання да скептыцызму. Ты ствараш сабе кумір, багіню, пасля — пачынаеш развенчваць яе. Але, браце, у дачыненні да панны Зосі ты ўсё ж несправядлівы. Гэта ты ад распачы. Я папрашу Ядвігу, каб яна крыху пасаймавала з паняй Марцэляй. Бяда гэта агульная: нашы зьяднелыя паны ніяк не ўцямяць, што цяпер дзевятнаццаты век, а не пятнаццаты ці шаснаццаты...

Б а р ш ч э ў с к і. Ромусь, мілы! Не я першы, не я апошні... Як здарылася з Адамам Міцкевічам? З Шапэнам? Панна Вадзінская не пайшла за яго, і ўсё. А, шчыра кажучы, што яе арыстакратызм супроць геніяльнага Шапэна? І хто б на свеце згадаў калі Марылю Вадзінскую, каб яна не была спадабанкай Шапэна?!

П а д б я р э с к і. Так то яно так, але я ішоў да цябе на пару хвілін, а забавіўся на гадзіну. (*Устае.*) Спадзяюся, пабачымся ў тэатры?

Б а р ш ч э ў с к і. Там пабачым, пэўна, багата агульных нашых знаёмых. Між іншым, я буду з паняй Зосяй і паняй Марцэляй...

П а д б я р э с к і. Шацунак і павага! Да пабачэння!

Б а р ш ч э ў с к і. Няхай Бог дае ўсяго найлепшага!

Выходзіць з пакою, праводзячы госця.

КАРЦИНА ДРУГАЯ

Маленькая кватэра ў доме на Васільеўскім востраве ў Пецяярбурзе, на верхнім паверсе. Два пакойчыкі. Пярэдні — зусім парожні, на сцяне толькі вешалка для вопраткі. Другі невялікі, з паўкруглым вакном уверсе. У пакойчыку ледзь змяшчаецца ложка, несамавіты стол, на якім параскіданы гаспадаровы прылады: розныя паперы, эскізы, пэндзлі, фарбы, палітры. Збоку адзін стары стул, мальберг. На падлозе пакамечаныя, напалову падзёртыя паперы. Ля сцен і на сценах на цвіках нацягненыя на рамы палотны, на некаторых малюнкi і партрэты, скончаныя або напалову скончаныя. Некалькі гіпсавых фігур. На сцяне ж — гусіныя крылы, цярновы вянец. Ля стала сядзіць Т. Г. Шаўчэнка, перабірае паперы. Напывае сам сабе ўпаўголасу:

Думы мае, думы мае!
Кветы мае, дзеці!
Гадаваў вас, даглядаў вас —
Дзе ж мне вас падзеці?..

Чуцен стук у дзверы.

Ш а ў ч э н к а. Не замкнёна! Заходзьце!

Адчыняюцца дзверы ў пярэднім пакоі.
Заходзяць Кацярына і Марылька.

Кацярына. Дзень добры ў хату вам!

Марылька. Дзень добры!

Шаўчэнка. Дабрыдзень, добрыя людзі! Заходзьце, заходзьце!
(Калі госці прайшлі ў другі пакой.) Сядайце, калі ласка! *(Бачыць, што Кацярына азіраецца, шукае вачыма, на чым сесці.)* Сядайце на ложка!

Кацярына. Ды мы і пастаяць можам, не на вялікі час, пане Тарасе!

Шаўчэнка. От я ўжо і ў паны папаў! Падумаць толькі! А гэта мой — палац! *(Смяецца ён, смяюцца і ягоныя госці.)*

Кацярына. Палац, пане Тарасе, несамавіты. Вас трэба ажаніць, тады хоць парадак у хаце будзе.

Марылька ў гэты час разглядае з вялікай цікавасцю карціны
ды наогул усё ў пакоі.

Шаўчэнка. Цётхна! Што вы такое прыдумалі, што вы кажаце! Мне тут аднаму няма дзе павярнуцца. Ды сядайце ж, вы, пэўна, па нейкай справе да мяне?

К а ц я р ы н а *(падае яму запіску, сама садзіцца на край ложка)*.
Пан Баршчэўскі прыслаў вам пісульку вось гэту. Ён ці не запрашае вас на бяседу...

Ш а ў ч э н к а *(чытае)*. А што за свята такое?

К а ц я р ы н а. Асяніны! Восень! Увосень усе багатыя. Не тое, што вясною. А яшчэ прыехаў з Вільні музыка, а вы ж песні ды музыку паважаеце... Мой гаспадар кажа, што «без добрага суседа і бяседа не бяседа». Тым часам, вы даўно да нашага пана Яна не прыходзілі.

Ш а ў ч э н к а. Прыхварэў я, цёткачка, ніяк не выкачаюся. Гэта ж я на паракходзе плаваў па моры далёка. Ледзь душою не загавеў...

К а ц я р ы н а. Матка Боска! І вы адважыліся?! Я толькі схадзіла паглядзела, як тая машына па рэйках ходзіць, дык усю ночку не спала, усё перад вачыма стаяў дым, агонь, пара... Родныя мае! А яшчэ нядаўна пан Ян чытаў з газеты нам, што сам цар ездзіў на ім у сваё сяло... Ну няхай нам, прыгонным, загадаюць — нікуды не дзенешся, а то сваёй воляй... Чаго ж яму нестася?..

Ш а ў ч э н к а. Спяшаецца хутчэй з бацькам сваім на тым свеце сустрэцца...

М а р ы л ь к а. Дзядзя Тарасе! А хто хлопчыка з сабачкам намаляваў?

Ш а ў ч э н к а. Я, Марылька, самы я. Мне за гэту карціну срэбны медаль далі ў акадэміі... А табе падабаецца?

М а р ы л ь к а. Ды чаму ж не! Бабулька, ты глянь! Як жывая! Хлопчык які добры: сам колькі таго хлеба мае, а сабачку пакарміў...

К а ц я р ы н а. Галодны галоднаму паспагадае...

М а р ы л ь к а. Дзядзю! А навошта вам гэты калючы вянок? Такія толькі на абразях бываюць, ды з-пад іх заўжды кроў цячэ-капае...

Ш а ў ч э н к а *(здымае вянок з цвіка)*. Гэты? Не ведаю, як тым святым мучальнікам, а нам грэшным даводзіцца праз усё жыццё насіць такія вянкi. *(Ускладае вянок на галаву)*

М а р ы л ь к а *(усхвалявана)*. Навошта вы так? Здыміце яго, скіньце!

Ш а ў ч э н к а. Такі мой лёс. *(Пасля знімае з сябе вянок і, ветліва ўсміхнуўшыся да дзяўчынкі, сардэчна тлумачыць ёй)*. Мая маленькая сястрыца! Нам патрэбны бываюць розныя рэчы, каб больш даскана-

ла карціну намаляваць... Мой сябра адзін, Пятро, нядаўна карціну маляваў з ангеламі, дык мы для яго жывога гусака здабывалі... Бачыш, крылы вісяць?

Марылька. Ангел з гусінымі крыламі?!

Шаўчэнка. Крылы павінны быць як крылы, а ангела жывога хто бачыў? Гусака лягчэй і злавіць, праўду кажучы...

Кацярына. Прыходзьце да нас, калі ласка, дык пакаштуеце смажанага гусака.

Шаўчэнка (*смяецца*). Гусак плаваць любіць, Марылька, дык мы свайго ў самавары згатавалі!

Кацярына. Можна і старкі пад яго падліць, дык і паплавае добра. (*Смяецца таксама*.)

Шаўчэнка. А між іншым, хто ж такі да вас з Вільні прыехаў?

Кацярына. Ён не да нас, ён спыніўся ў нейкай радні сваёй. А да нас толькі ў госці прыйдзе. Завуць яго Манюшка, Станіслаў.

Шаўчэнка. О, дык я ж яго ведаю! Уласна кажучы, я не знаёмы з ім, але чуў пра яго, нават песні яго чуў. Адна — пра ластавачку...

Кацярына (*здзіўлена*). У яго ёсць і пра ластавачку? Глядзі ты, які добры чалавек, не забываецца пра жагнанне.

Шаўчэнка. Якое ж такое жагнанне?

Кацярына. Цікавае, пане Тарасе! Калі ён толькі нарадзіўся, ляжаў каля маці ў калысцы, праз люфточку ў пакой заляцела ластавачка і пачала над калыскаю віць гняздзечка...

Шаўчэнка. Як гэта над калыскаю, у пакоі?!

Кацярына. Але! Ну вядома, яны, праўду кажучы, не маленькія паны, пакояў у іх хапала. Станіславава маці загадала, каб яе ложка і калыску перанеслі ў суседні пакой... Люфточку не зачынялі. Вось ластавачкі звiлі гняздо, выгадавалі дзетак і толькі ўвосень пакінулі гэты пакой... Тады толькі зачынілі люфточку... Хіба ж не цікавы знак?

Шаўчэнка. Што і казаць! Да душы не чуў ніколі пра такое здарэнне. Ды ў нас таго не магло і быць: у нашу хату ластавачка магла б прыляцець, але віць гняздо ніяк не адважылася б... Раней казалі: «Багатаму і чорт дзеці калыша», а цяпер кажучы: «Багатаму і птушкі памагаюць дзетак гушкаць...».

Кацярына. Адным словам — прыходзьце. Павінны быць добрыя спявачкі: панна Кася, панна Зося, ды яшчэ дзе хто... Будзе весела!

Шаўчэнка. Ваш гаспадар, здаецца, не вельмі сумаваў і раней.

Кацярына. Ну! Шчыра кажучы, праўда! Мой гаспадар заўжды з жаргамі, нават калі няўдача якая бывае. Ён тады кажа: «Зарабіў Янка, як краўцы ў пана Каханка»...

Шаўчэнка. Я нешта не ўцяплю: якія краўцы, які пан Каханку?!

Кацярына. Эге! Затое ў нас на Беларусі яго скрозь ведаюць. Ён, праўда, гадоў пяцьдзясят як памёр. Гэта ж князь Радзівіл з Нясвіжа.

Шаўчэнка. Радзівілаў я ведаю, чуў пра іх. Хто пра іх не чуў.

Кацярына. У гэтага прымаўка была «пане Каханку» — так яго самага і празвалі. Вось ён за жыццём сваім абвясціў па ўсёй Беларусі, што склікае да сябе ўсіх краўцоў. Тыя — кулём у Нясвіж. Сабралася іх там — процьма. На каторы дзень выйшаў да іх на балкон пане Каханку, а за ім госці ўсе. І пачаў ён сваю гутарку з краўцамі: «Дзень добры, кажа, краўцы!» Тыя ўсе ў адзін голас: «Дзень добры, яснайшы князю!» — «Ці ўсе вы прыйшлі сюды да мяне?» Тыя ізноў, баючыся, каб не прымусілі чакаць яшчэ, бо і так чакалі са трыднёўку, у адзін голас: «Усе! Усе! Усе!» — «Ну то добра, калі ўсе! Дык слухайце, што я вам цяпер скажу. Калі вы будзеце людзям шыць што-небудзь, дык заўсёды вузельчыкі завязвайце. А людзі заўсёды дзякаваць вам будуць за тое. А па гэтым можаце цяпер ісці да свайго дому. Бывайце здаровы!»

Шаўчэнка *(смеючыся)*. І ўсё?

Кацярына. Гэта і ўсё. Пайшлі яны, праклінаючы пана Каханка.

Шаўчэнка. У нас кажуць: навуку за плячыма насіць не трэба... У кожным разе гэта навука ім кайстры не паламала...

Кацярына. Паламала не паламала, а пакуты пазналі нямала. Наш кравец да гэтага часу памінае, як хадзіў да князя на заробаткі.

Шаўчэнка. Тым часам, ён бедным людзям сапраўды добрую навуку даў: «Завязвайце вузельчыкі, каб не забывацца на ўсё добрае, што мы маем ад іх»... Ну што ж, будзем вязаць вузельчыкі, панове! *(Да Кацярыны.)* Вас пан Ян не крыўдзіць, я думаю?

Кацярына. Ды не, пане Тарасе! Марыльку чытаць-пісаць навучыў, па-польску, па-руску. Наогул, ён да другіх паноў не падобны. Не глядзі, што такі малады, як вы, жыццё разумее, людзям спагадае... А колькі ён песень ведае ўсялякіх вясковых, дык і сказаць нельга.

Шаўчэнка. Няўжо больш за вас?

Кацярына. Што вы, што вы! Куды больш! Яны ў яго пазапісаны, а я колькі забылася...

Шаўчэнка. Вы праспявайце мне хоць адну, вясёлую якую.

Кацярына. Пане Тарасе! Мне ўжо неяк сорамна і спяваць. Няхай Марылька праспявае...

Марылька. Ай, бабулька!

Шаўчэнка. Спявай, спявай! Калі што якое — бабуля дапаможа.

Марылька. Хіба ж так.

Пачынае спяваць, бабуля туруе.

Не сячы, мой татухна,
ля дарожкі бярозкі,
не касі, мой брацятка,
у лужочку травіцы,
не бяры, мая матухна,
у крыніцы вадзіцы,
не шчыпі, мая сястрыца,
у садоку цвяточкі, —
у садочку цвяточкі —
мае ясныя вочкі,
у лужочку травіца —
мая руса касіца,
у крыніцы вадзіца —
мае дробныя слёзкі,
ля дарожкі бярозка —
я сама маладзенька...

Шаўчэнка. Добра спяваеш, Марылька! Дзякаваць табе!

Марылька. Гэта бабуля памагла, затым так выйшла.

Шаўчэнка. Сумная песня, а падабаецца мне...

Кацярына (*усміхнуўшыся*). Ой, як мы забавіліся! Пойдзем хутчэй, Марылька. Дома работы многа. Да вечара трэба ўправіцца.

Бывайце здаровы, пане Тарасе! Сказаць можна, што вы будзеце да нашых?

Ш а ў ч э н к а. У час вам буду! Прыйду абавязкова!

Кацярына з Марылькай выходзяць.

А вузельчыкі вязаць трэба!

Напявае задумённа:

...У садочку цвяточкі —
мае ясныя вочкі...

КАРЦІНА ТРЭЦЯЯ

Гасціная ў кватэры Баршчэўскага. Крэслы, канапа, фартэпіяна. Стол большы, раскладны — пасярэдзіне, ля сцен — два меншыя. На адным часопісы, газеты. На сценах карціны, партрэты. У пакоі два акны. Направа — дзверы ў кабінет. Дзверы туды адчынены. Чутны мужчынскія галасы, смех. У гасцінай — дамы. Каля фартэпіяна панна Зося праігрывае нейкую мелодыю. Кася з паняй Браніславай праглядаюць, седзячы на канапе, альбом. Пані Марцэля выходзіць у суседні пакой — налева, ізноў вяртаецца, часам ціханька радзіцца з гаспадаром. Адчыняюцца дзверы, уваходзіць апранутая ў святочны народны гарнітурчык (вышываная сарочка, гаржэтка, саматканая спаднічка) Марылька.

М а р ы л ь к а. Тарас Грыгоравіч!

Уваходзіць Т. Г. Ш а ў ч э н к а.

Ш а ў ч э н к а (*кланяецца, вітае ўсіх*). Маё сардэчнае прывітанне вам усім! (*Пачынае вітацца з дамамі, а з ім ідзе і знаёміць Друцкі-Падбярэскі.*)

У гэты ж час панна Зося гучна грае «Ой, у полі та жэнцы жнуць».

Агульнае ажыўленне. З суседняга пакою выходзяць Ст а н і с л а ў

М а н ю ш к а, Я н Б а р ш ч э ў с к і і В. Р э у т.

Ш а ў ч э н к а. Каб я ведаў, што тут такая цудоўная кампанія, дык я на крылі б ляцеў.

Б а р ш ч э ў с к і і П а д б я р э с к і бяруць яго пад рукі з двух бакоў.

Б а р ш ч э ў с к і. Даражэнькі Тарас Грыгоравіч! Пазнаёмцеся з нашым выдатным земляком панам Станіславам! (*Да Манюшкі.*) Пане Станіслаў! Будзьце знаёмы з Кабзаром братняга ўкраінскага народа!

М а н ю ш к а (*паціскае руку*). Вельмі рады такому шчасліваму здарэнню!

Шаўчэнка (*паціскае руку*). Я шчаслівы тым, што пазнаёміўся з вамі колькі часу раней. Я чуў вашы сапраўды цудоўныя і сардэчныя творы: «Свіцязянку», «Ластавачку», «Песню маракоў».

Манюшка. Вельмі ўдзячны вам за добрае слова, але ж дзе вам давлялося іх чуць?

Шаўчэнка. У Вiельгорскiх, прытым у надзвычайным выкананнi. Але, шчыра кажучы, я нiяк не думаў, што пан Станiслаў мае дачыненне да маiх сяброў беларусаў!

Манюшка. Што вы, што вы! Гэта ж мая радзiма. Больш таго, нядаўна я напiсаў адмыслова беларускую оперу — «Сялянка», на словы Вiнцука Дунiна-Марцiнкевiча.

Шаўчэнка. Спадзяюся, давядзецца пабачыць і паслухаць яе?

Манюшка. Спадзяюся, пане Тарасе! Ледзь-ледзь дасталi былі дазвол на адзiн паказ у Мiнску... Мова! Перашкаджае «мужыцкая» мова... Ды што казаць! Я падрыхтаваў да друку «Спеўнiк дамовы», дзе ўсе тэксты польскай мовай, дык што б вы думалi? Прыйшлося прывезцi яго сюды ў Пецярбург на атрыманне цэнзурнага дазволу. Вiленскi цэнзар не прыняў на сябе «такой» адказнасцi...

Рэут. Песнi! Песнi! Што ж казаць пра якую гiсторыю.

Падбярэскi. Славянскiя мовы! «Браты славяне, штандар свабоды хай развiецца над вамi!»...

Баршчэўскi. Вось табе i штандар свабоды!

Панна Кася. Як не згадаць пры гэтым нябожчыка, вялікага Пушкіна:

На жаль! з якіх ні глянь старон —
Скрозь бізуны і скрозь кайданы,
Ганебны, пагубны закон
І плач няволяй змардаваных;
Скрозь ў забабоннай мгле густой
Сядзіць няправедная ўлада,
Як геній рабства, як прынада
І прага славы ракавой...¹.

¹ Пераклад П. Ф. Глебкі (*заўв. У. Дубоўкі*).

М а н ю ш к а. Вельмі непрыемна для нас, але са свайго пункту погляду яны маюць рацыю. Для вас не з'яўляецца сакрэтам, я толькі нагадаю вам пра тое, што творы геніяльнага Шапэна называлі «гарматамі пад кветкамі», якія білі па цвярдзнях самаўладства. Арыстакратычныя падхалімы радзілі цару, каб ён забараніў у Расіі творы Шапэна як рэвалюцыйную зброю...

Ш а ў ч э н к а. А на маю думку, справа не толькі ў рэвалюцыйнасці. Для іхніх прымітыўных натур больш любаміла аднастайная маса, без ніякіх асаблівасцей і адменнасцей у мове, у вопратцы. Хіба не Аракчэеў маніўся апрануць усю Расію ў салдацкія шынелі?!

П а д б я р э с к і. Тарас Грыгоравіч сказаў праўду. Гэта ж не хто іншы, як князь Вяземскі, пісаў, што такія дабрадзёі гатовы забараніць краінам сваім саджаць у сябе «крамольныя» таполі і каштаны, абавязаўшы іх высаджваць як мага больш ельніку і вятлы.

М а н ю ш к а. Якія яны пры тым аднолькавыя ўва ўсіх народаў! Значная частка рускіх арыстакратаў пагарджае чыста рускай культурай, у тым ліку і музыкай... Для польскіх магнатаў у сто разоў мілей французскія высеўкі, чымся шэдэўры польскай культуры...

П а н і Б р а н і с л а в а. Вельмі цікава, што напішуць знаўцы пра ўчарашні паказ оперы Глінкі.

П а н н а К а с я. Быў бы жывы Пушкін, дык ён напісаў бы працяг да свайго «канону»:

У захапленні рускі хор:
Выйшла новая навінка!
Весяліся, Русь! — Наш Глінка
Больш не Глінка, а фарфор!

П а д б я р э с к і. У Пушкіна напісаны быў і працяг «канона», які падыходзіць да оперы «Руслан і Людміла».

Слухаўшы цяпер навінку,
Зайздрасць аж кіпіць да дна.
Хай скрыгоча! Але Глінку
Не затопча ў гразь яна!

Б а р ш ч э ў с к і. Цудоўна! Лепш не скажаш! Пакуль жа што ў газетах ёсць толькі адзін падлік глядачоў. *(Разгортвае газету.)*

«...На спектаклі было ўсяго глядачоў 1375, карэт 195, іншых экіпажаў 87»...

Агульны смех, жартаўлівыя воплескі.

М а н ю ш к а (*смеючыся*). Магу даць прысягу, што я не бачыў у зале ніводнае карэты, а не тое што іншых экіпажаў!...

П а н н а К а с я. Але затое ў некаторых ложах былі «габляваныя» аглоблі... У кожным разе не менш тысячы было сапраўдных людзей, калі адкінуць тыя «славутыя» карэты.

П а н і Я д в і г а. А можа, яны пад'язджалі да тэатру парожнімі? Аказваецца, арыстакраты і так ушаноўваюць дзе-якія падзеі. У «Отечественных записках» надрукаваны ўспамін Канінгема пра пахаванне Байрана. Ён піша, што было вельмі мала народу. Толькі блізкія сябры і прыхільнікі. Нават жонкі і дачкі не было. Але затое за труной ехала вялізная колькасць... парожніх карэт. Аказваецца, такім чынам ушаноўвалі памяць генія чалавецтва англійскія пэры і лорды... Хіба гэта не здзек?

Ш а ў ч э н к а. Калі добра паразмысліць, дык гэта і не блага: наўдачу нябожчыку пры труне прыемны былі б тыя, каго ён не жадаў бачыць за сваім жыццём... Але ж, пані Ядвіга, як мы бачылі, карэты да тэатру пад'язджалі паўнютокія. Яны павялічвалі лік глядачоў...

П а н і Я д в і г а. Можа, яно і так, але ад гэтага ўражанне ад іх не лепшае...

М а н ю ш к а. «Руслан і Людміла» — гэта цэлая эпоха ў рускай, ды не толькі рускай музыцы. Яна мае надзвычайнае значэнне для кампазітараў усіх народаў. Даволі кланяцца да ног, даволі кленчыць перад заезджымі італьянскімі і ўсімі іншымі музыкамі, якія далёка не першыя на сваёй радзіме...

Р э у т. А тут ім гатовы і стол, і дом, і чыны, і ордэны...

П а н і Я д в і г а. Вы можаце згадаць яшчэ раз паважанага князя Вяземскага. То ж ён даў малюнак «рускага бога»:

...Бог прыблудных іншаземцаў,
Што прайшлі праз наш парог,
Асабліва бог для немцаў —
Вось ён, вось ён, рускі бог!

Апякуе дурняў вечна,
Розум гне ў баранні рог.
Бог на ўсё, што недарэчна —
Вось ён, вось ён, рускі бог.

М а н ю ш к а. Ах, пані Ядвіга! Не адзін толькі «рускі» бог такі. А «польскі» хіба іншы? Згадайце лёс многіх нашых самародкаў...

П а н і М а р ц э л я (*зайшла толькі што ў пакой і пачула канец гутаркі*). Хто ведае, колькі рублёў каштуе гэны самародак і што з яго будуць рабіць?

П а н і З о с я (*заўважыўшы ўсмешкі*). Мама! Вы не чулі размову. Тут гутарка ідзе пра іншыя самародкі...

П а н і М а р ц э л я. Хоць бы нам пашэнціла знайсці аднаго! Матка Боска! Гэта ж і той: два пуды, сем фунтаў, дзевяноста два залатнікі... Падумаць — адно чыстае золата...

Вясёлае ажыўленне.

Р э у т (*каб вывесці пані Марцэлю з непаразумення*). Пані Марцэля цікавіцца тым самародкам, які знайшлі нядаўна на Урале, у Міясе, а тут гутарка ішла пра самародкі, якія пішуць вершы, напрыклад, маюць карціны...

П а н і М а р ц э л я (*глянуўшы з жалем на Барічэўскага*). Пішуць вершы? Не! З такіх самародкаў імперыялаў не начаканіш...

Смех.

Р э у т. Святая праўда ваша, пані Марцэля! Можа, яно і лепш, каб знаходзілі такіх самародкаў, як у Міясе, але, на маю думку, было б яшчэ лепш, каб імперыялы, начаканення з іх, пападалі такім самародкам, як Ян Аношка, Аляксей Кальцоў, дык жылі б яны да сённяшняга дня...

Ш а ў ч э н к а (*здзіўлена*). Хіба Кальцоў памёр?!

Б а р ш ч э ў с к і. Памёр, памёр... І толькі ў «Москвитянине» надрукавалі нататку без жаданага подпісу, дробным шрыфтам, радкоў на дзесяць, — «29 кастрычніка памёр ад сухот наш паэт-самавук Аляксей Васільевіч Кальцоў»... Быў бы гэта хоць які «надворны саветнік» або «кавалер святыя Анны», а то проста «паэт-самавук»... Рэдакцыя не ўзяла на сябе смеласць сказаць што-небудзь пра нябожчыка ад сябе. Яна асцярожна дадала: «Тыя, хто ведаў яго, пахвалаю памінаюць яго асабісты характар, як і яго талент...».

Ш а ў ч э н к а (*задумённа, сумна*). Гэта, мабыць, у часе майго падарожжа, а то я даведаўся б... Добры чалавек быў, шчыры... Няхай яму зямелька будзе пухам, а слава яго не памрэ ў народзе...

Падбярэскі. Не благі чалавек быў і наш Ян Аношка. Бяда, што пасля смерці папрападала большасць твораў...

Пані Зося. У альбоме, калі ласка, ёсць цікавыя вершы Яна Аношкі.

Шаўчэнка *(узяў у рукі альбом і пачынае гартаць старонкі)*.
Вось гэты?

Пані Зося. Не, не! Гэты не чытайце, гэта жарт!

Шаўчэнка. А чаму ж нам усё адно сумнае ці разважлівае чытаць? Што мы — старыя дзяды, ці што? *(Прачытвае вачыма верш.)*
Ды назва верша цікавая: фрукты ўсё — «Дуля за слівы». *(Некаторыя з гасцей усміхаюцца, бо, мабыць, ведаюць змест таго жарту, некаторыя чакальна насцярожваюцца.)* Пачытаем!

Нешчаслівы я, ныйначай,
На дзяўчат не маю ўдачы.

Сліў адной насыпаў смачных,
Думаў, дасць мне бусі ўдзячна.

А дзяўчына літасціва
Дулю мне дала за слівы!

Смех, голас: «Вясковая ідылія».

Як бы там ні было — вясковая ці сталічная, але, шчыра кажучы, я не жадаў бы такога падарунку з самых прыгожых ручак!

Панна Кася *(забірае альбом у свае рукі)*. Тут ёсць ягоны верш вельмі цікавы. Калі дазволіце, я адшукаю і прачытаю яго. *(Гартае старонкі.)* А вось, калі не будзе супярэчыць пан Ян, я пачытаю і яго верш...

Галасы: «Просім, просім!»

Баршчэўскі. Тое, што адышло ад аўтара на паперу, — належыць не яму, а грамадзе. Не маю ніякага права забараняць чытаць. Вось толькі адна перашкода і немалая: няма яшчэ дазволу цэнзуры на гэты верш...

Манюшка. Мы, пачытаўшы, абмяркуем, ці варта яго даваць на цэнзураванне.

Панна Кася. Верш называецца «Браткі». Ён прысвечаны нейкай незнаёмай асобе, бо стаяць «кропкі», «кропкі». Будзем спадзявацца,

што што для той, каму прысвечаны гэты верш, кропкі гучаць таксама,
як найлепшая музыка...

У Сібіры, за Сібірам,
Пры рацэ далёкай Лене,
Хатка стаяла па-над вірам,
Між сцюдзёнага камення.

На акне ў вазоне краскі,
Ў іх і пурпур, і блакіты,
А сукенкі, апаяскі —
Ў іх з барвовых аксамітаў.

Як нябесныя вясёлкі
Пазіраюць задумённа
На лясы, пад шатай золкай,
На сцюдзёныя адхоны.

Адубеўшы ў сцюжы лютай,
Атлумеўшы ў суме горкім,
Людзі неслі крыж пакутны
Ад узгорка да узгорка.

Раптам сталі ўсе бадзязі
Каля гэтай сціплай хаткі,
І адразу, без развагі,
Закрычалі:
— Браткі!
— Браткі!

Гляньце, як цвітуць прыгожа,
Быццам дзе у нас вясною
Каля Нёмна, на разложжы,
Ці над роднаю Дзвіною!..

Залатгія успаміны
Ім прынеслі тыя браткі,
Нібы моц дала Айчына,
Каб змагацца даастану...

Так і я з душой знябытай,
На сваім шляху жыццёвым
Бляск вачэй тваіх блакітных
Прывітаў сардэчным словам:

— Вось яна, вясёлка тая,
Што асвеціць шлях у змроку!
Дзень мінулы — дагарае,
Новы, светлы — недалёкі!

1 лістапада 1842 г.

Воплескі. Баршчэўскі ўстае і кланяецца ўсім прысутным.

Баршчэўскі. Паны-браты! Мне вельмі прыемна пачуць воплескі ад такіх строгіх суддзяў і вялікіх знаўцаў паэзіі. Але я не павінен заплюшчваць вочы на тое, што ў маім вершы ёсць і слабыя месцы...

Манюшка. Самы строгі суддзя тут нам невядомы, бо ён схаваўся пад тымі музычнымі кропкамі, пра якія нам казалася панна Кася. Цікава было б пачуць думку гэнага суддзі, але мы не маем права на гэта. Я скажу толькі адно: які сапраўдны мастак — і калі? — быў цалкам задаволены сваім творам? Здаецца, каб чалавек жыве вечна, то пэўна б вечна «тое-сёе» папраўлялася б спрактыкаванай рукой.

Баршчэўскі. Мне хацелася б пачуць думку Тараса Грыгоравіча. Справа ў тым, што і я, і пан Рамуальд неаднойчы чыталі вам чужыя творы, гэта значыцца — творы розных беларускіх аўтараў. А мае творы, мабыць, Тарас Грыгоравіч чуе ўпершыню?

Шаўчэнка. Я скажу, крыху пачакаўшы, пра ваш верш. Павінен толькі адзначыць, што я перад тым чытаў вашыя творы. Вы забыліся пра «Рабункі мужыкоў», «Чым твая, дзеванька, галоўка занята»? Апрача таго, я — падпісчык на «Незабудку». Не забывайцеся на гэта!

Баршчэўскі. Шчыра кажучы, забыўся. Прашу прабачэння. Мабыць, таму, што даўно вас не бачыў... Ды і вашых твораў даўно не чытаў, пэўна з новага багата напісалі?

Шаўчэнка (*горка ўсміхаецца*). Не шэньціць мне! Падарожнічаў. Захварэў у дарозе. А на паракходзе здолеў абдумаць і больш-менш скончыць адзін невялікі твор — «Гамалія». Але я цяпер чытаць яго не буду. Паслухаем дакладраваны паннай Касяй верш Аношкі, калі вы не супярэчыце.

Галасы: «Не! Просім! Просім!»

Панна Кася. З вашага ласкавага дазволу я пачытаю верш, якраз адшукала яго.

Муза з мужыцкай старонкі

Спяваю ў сваім я паходзе
Пра пушчы, пра горы, пра воды.
Жыццё там з зярняці ўзыходзіць
Праз моц цудадзейнай прыроды.

Я слаўлю і цноту, і працу,
Не хочу эстэцкіх прызнанняў.
З душой вашай шчырай спаткацца
Мне дорага-люба, сяляне!

Шацёр мне — даверлінасць ваша,
Адкрытасць мне ваша — крылі,
Каб вольную думку бястрашна
Па шчасце народу насілі.

Хто хоча — хай славіць палацы,
Там хцівых зьявілаў — капэля.
Душа мая ім не прадасца,
І вочы ў той бок не глядзелі!

Бо там, дзе зацягасць пануе,
Прыдушаны голас праўдзівы, —
Хіба хто аб праўдзе пачуе
Ў падлізнікаў гэных ліслівых?!

Хлусню ненавіджу я, здраду,
Не хочу я славіць палацы!
Грунт свету —

то Цнота
і Праца!

Вы, хата маленькая гэта —
Найлепшы прытулак спаткаю.
Вы ёсць тая самая мэта,
Жыву я,

пяю
пра якое.

Чаго ж яна варта, прыгожасць,
Знадворныя бляскі багатых?
Кадзідламі тут не паможаш,
Для шчасця, ўсё ж, іх малавата.

Хоць крэсла пад ім залатое,
 Хоць ён часам, можа, ўсміхнецца, —
 Дух іхні не мае спакою,
 Спакою няма ў іх на сэрцы.

Сапраўднай няма асалоды
 Ў таго, хто кляймоў чалавека.
 Уквэцаны сам ён заўсёды,
 А здохне — патрапіць у пекла.

О, як жа сардэчна я зычу
 Не мець вам найменшай заганы.
 Каб з ясным, адкрытым абліччам
 Праходзіць ля зграі паганай.

Пазнаў я, што лёс чалавека
 Вядзе праз пакуту, бяссілле,
 Пакуль не самкнуцца павекі —
 Злосць, дурасць сцінаюць нам крылле.

1825

Усе ізноў шчыра апладыруюць.

Ш а ў ч э н к а. Вось тут трэба дзівіцца: як яго дазволілі друкаваць?

М а н ю ш к а. Які шырокі кругагляд, які праўдалюбец! Я першы раз чую гэты верш Яна Аношкі. Вельмі ўдзячны панне Касі за такое добрае дэкламаванне... Ах, як ён добра сказаў пра сялян! Якія цудоўныя людзі жывуць пад саламянымі стрэхамі... І падумайце, як пакутуе сялянства праз нялюдскую несправядлівасць... Толькі тады, калі сяляне атрымаюць волю, наша радзіма стане вольнай і справядлівай.

П а д б я р э с к і. Знаходзяцца людзі, якія наракаюць на сялян за тое, што яны не з вялікай ахвотай удзельнічалі ў паўстанні трыццатага году, альбо зусім не ўдзельнічалі...

Б а р ш ч э ў с к і. Калі мы, пісьменнікі, выплацім свой доўг народу? Як мы дапаможам яму дасягнуць свайго шчасця, шчаслівай долі?

Ш а ў ч э н к а. Салюс популі!.. Шчасце народа! Але ж яго трэба заваяваць. Я перакананы ў тым, што яго заваююць усе славянскія народы разам, дапамагаючы адзін аднаму. А яшчэ перакананы я ў тым, што машыны дапамогуць нам.

Р э у т. Як машыны? Я нешта не цяплю, даруйце мне!

Шаўчэнка. Справа мне ўяўляецца так. Возьме машына, як казачны волат, і паможа нам... Не падумайце, што я закаханы ў машыны. Я ці не праз яе захварэў нават. Яна, калі везла мяне праз мора, — сыкала, рыкала, захлёбвалася парай. Яна не даспадобы мне прыйшлася асабіста, але я адчуваю, што яна — будучыня народа, яго вызваленне.

Падбярэскі (*разгортвае газету*). Тарас Грыгоровіч глядзіць у самы корань, як той казаў! У апошнім нумары «Пецябургскіх ведамасцяў» сказана, што ў адной толькі Маскве — сорак тысяч рабочых, дваццаць дзве тысячы станкоў, дваццаць два паравікі. Колькі часу ад нараджэння тым паравікам! Вось чаму, кажу я, Тарас Грыгоровіч мае рацыю, калі кажа, што гэта сіла — казачны волат, які будзе хаўруснікам другога волата — народа...

Пані Браніслава. Мы сёння з газетамі, як з картамі: той даму, той караля, а я — таксама не хачу заставацца ад людзей. Я даю туза!

Панна Кася. Пабачым, якой ён масці!

Пані Браніслава (*разгортвае «Кур'ер Віленскі»*). Я слухала, слухала, як вы пра казачнага волата гаворыце. А хто ведае, колькі часу гэты волат спаў? Ніхто не адгадае! Роўна трыста год!

Баршчэўскі. Я ўчора казаў пану Рамуальду, што добра было б устаць на свет праз сотню год і паглядзець на тое, што тады будзе дзеецца на свеце... А тут — трыста год! Цікава!

Пані Браніслава. Я ўжо занепакоілася крыху: можа, якраз гэтае паведамленне будзе нецікавым?!

Галасы: «Просім! Калі ласка!»

Дык вось, панове, я пачынаю. «Кур'ер Віленскі» паведамляе, што 17 чэрвеня 1543 года ў Гішпаніі, у прысутнасці імператара Кароля V, яго сына Філіпа і вялікага збору вяльможных людзей з Кастыліі і Каталоніі адбылося выпрабаванне паравой машыны на караблі «Сантысіма Трынідад», ёмістасцю ў дзвесце тон, вынаходца — капітан дон Бласко дэ Гаррай. Машына дзейнічала безадказна, прайшла за дзве гадзіны дзве мілі...

Але што, вы думалі, сталася далей? Ніхто не адгадае! Дзяржаўны скарбнік не парадзіў імператару прыняць гэтую вынаходку для флоту, бо могуць быць няшчасныя выпадкі, выбухі ў катле і г. д., і г. д.

Імператар загадаў выплаціць вынаходцу дэ Гарраю ўзнагароду — 20 000 мараведаў. На барселонскіх вуліцах у 1543 годзе праспявалі ў гонар дэ Гаррая адмыслова складзеныя для таго песні і... на гэтым справа скончылася... *(Складае газету, кладзе яе на столік.)*

Шаўчэнка. Пані Браніслава! Вялікая вам падзяка! Як цікава! Мы з вамі, грамадой, складзем зараз новую казку пра волата.

...У неякай краіне, за морам, за гарамі нарадзіўся на свет волат...

Панна Кася. Сам ён жалезны, грудзі медзяныя, рукі магутныя...

Баршчэўскі. Сілкуецца ён агнём, дыхае параю...

Рэут. Голас яго, як ён крыкне-гукне, за сотню вёрст чуваць...

Падбярэскі. Сіла яго аднаго — як у тысячы коней...

Шаўчэнка. Кароль, вяльможы спалохаліся гэтага. А што, калі ён стане дапамагаць простаму народу? Што яны тады зробіць? І вось яго, волата, яны зачаравалі, заспалі, а пасля — замуравалі ў сваіх архівах...

Пані Зося. І ён спаў трыста год!

Манюшка. Мінула трыста год. З'явіліся на свеце два кемлівыя чалавекі — аднаго зваць Уаттам, а другога Фультонам...

Пані Браніслава. Адшукалі яны след таго казачнага волата, разбудзілі яго. Прачнуўся ён, выйшаў на свет боскі, глянуў на людзей добрых, зірнуў і на каралёў-чараўнікоў. Пасля і кажа ім усім... Але што ж ён кажа?!

Шаўчэнка. А вось што ён сказаў ім: «Цяпер я вам больш не дамся. Цяпер я пайду служыць народу. А вас — пакрышу ўшчэнт, вашыя троны і кароны знішчу, а вашых дарадцаў — паглытаю ўсіх да аднаго. Вашымі чаляднікамі — рознымі прыганятымі і інквізітарамі — толькі закусваць буду...»

Манюшка. Так, без малога, і казка гатова! Калі хто не будзе згодзен з ёю, дык яму скажам: «Нарадзіўся? Не вызваліўся з аковаў? Але ўсё ж ткі з'явіўся на свет магутны волат-асілак і будзе дапамагаць другому волату — народу!» Ах, панове! Што дзеецца на свеце! Толькі на казачнага волата і надзея! Большасць народа — сяляне. Яны працуюць, будуюць, кормяць усіх, а самі вечна галодныя, вечна занябаныя, у вечнай пакуце... І знаходзяцца яшчэ такія галовы, якія вінавацяць сялян у тым, што ў іх няма замілавання да радзімы...

Шаўчэнка. Гледзячы на тое, да якой радзімы!

Манюшка. Але, бо за што ж ён будзе любіць такую радзіму, у якой не хочучь прызнаваць яго за паўнапраўнага грамадзяніна?

Шаўчэнка. Я пераканаўся, далікатна кажучы, на ўласнай скуры, што многія людзі маюць дзве меркі: адну для сябе, для паноў, другую — для сялян, для халопаў. Пакуль будзе існаваць такі падзел, датуль не будзе супакою ў народзе.

Манюшка. Я цалкам згаджаюся з вамі, пане Тарасе! Селянін адчувае, што ён — чалавек! Гэта свядомасць мацнее ў ім з кожным днём. Ён хоча, каб усіх людзей мерылі адной меркай — справядлівай, аднолькавай для ўсіх, людскай. Вось тады дэвіз «Салюс популі» будзе жыццёвым.

Шаўчэнка. Пакуль што — той праўды і таго шчасця няма. Немагчыма нават уявіць сабе і пераказаць свету, як пакутуе Беларусь, як пакутуе добрыя, працавітыя, таленавітыя беларускі народ... Я двойчы прайшоў праз усю Беларусь з краю ў край, бачыў вёскі, бачыў засценкі, бачыў і мястэчкі... Аднаго толькі не бачыў — шчасця.

Панна Кася. Вы, пане Тарасе, былі і ў нас, на Віцебшчыне?

Шаўчэнка. Дам вам, панна Кася, адзін абразок. Ідзе этап. Гоняць прыгонных, якія ўцякалі ад сваіх паноў, гоняць і прыгонных артыстаў, каб больш «танна» даставіць іх на месца. Ідзе гэны этап праз Усвяты...

Баршчэўскі. Не вельмі далёка ад нас...

Шаўчэнка. Замест таго, каб падаць якую лусту ці скарынку арыштаваным, грамадка хлопчыкаў, з апухлымі каленкамі, кінулася да этапных і пачала маліць аб скарыначчы хлеба... А калі нашы артысты далі ім хлеба, дык тады прыняліся прасіць і дарослыя, і старыя... Сапраўды, голад не ведае сораму!

Рэут. А хто ж там за пана ў тых Усвятах?

Шаўчэнка. Ах, даруйце мне за тое слова: якая розніца, ці «Гірша, ці які чорт іншы»? Справа не ў ім адным... Уся Беларусь — гэта краіна жалю і ляманту...

Пані Браніслава. Тарас Грыгоровіч! Вы не чыталі ў апошніх газетах пра тое, што «его императорское величество», прыняўшы паднесеную яму кнігу «Письма с дороги по Германии, Швейцарии

и Италиі), соизволили изъяснить автору её, действительному статскому советнику Гречу, высочайшее своё благоволение»?!)

Ш а ў ч э н к а. Чытаць не чытаў, чуць не чуў і разумець не разумею, паважаная пані Браніслава, якое дачыненне яна са сваімі аўтарам і венцаносным чыгальнікам мае да мяне, грэшнага раба боскага?

П а н і Б р а н і с л а в а. Чытаючы гэту нататку, я падумала, што б «соизволил» сказаць вам «его императорское величество», каб ён атрымаў вашу (ненапісаную пакуль што) кнігу пра падарожжа на Беларусь?!

Усе засмяяліся, у тым ліку і Тарас Грыгоравіч.

Ш а ў ч э н к а. Тут мяне сягоння бабуля Кацярына вучыла, як трэба вузельчыкі завязваць... Аказваецца, што вы, пані Браніслава, спрытна можаце вузельчыкі завязваць!

М а н ю ш к а. Што да пытання пані Браніславы, дык я думаю так. Не будзе нікай памылкай сцвярджаць, што ў самым лепшым выпадку быў бы тэрмінова падпісаны «высочайшы ўказ» аб тым, каб аўтара неадкладна паслалі ў падарожжа за Уральскія горы...

П а д б я р э с к і. Наогул, хто хоча стаць стацкім саветнікам, той не павінен пісаць на мясцовыя тэмы. Трэба пісаць пра падарожжы ў Сан-Марына, Манака, у парыжскія рэстараны. Між іншым, для гэтага не абавязкова бачыць усё сваімі вачыма: даволі ўзяць замежныя «путеводители»...

Б а р ш ч э ў с к і. Калі вы згадалі Грэча, то я скажу вам, як яго «памазалі» ў «Літаратурнай газеце». Падумайце толькі! Не пабаяліся, што сам імператар выказаў таму «высочайшее сваё благоволение»? Гляньце, як далікатна і хлэстка: «Вообще книга г. Греча очень и очень не лишняя в русской литературе. Конечно, во Франции, в Германии, в Англии, где сведения, сообщаемые г. Гречем, найдутся во всяком путеводителе, подобное явление не составило бы большой важности, но у нас, где так мало дельных описаний не только других стран Европы, но и самой России, книга г. Греча, без сомнения, найдёт себе читателей, которые встретят в ней много для себя нового и любопытного...».

Смех.

П а н і Я д в і г а. Гэта ўжо ў агарод Яго вялікасці... О-ёй!

Ш а ў ч э н к а. Як бы там ні было, — напішу я кнігу пра Беларусь ці не, — для мяне было б найвялікшым шчасцем і гонарам прыняць падзяку за шчырую працу ад Яго Вялікасці Народа!

Воплескі, выгукі: «Віват! Віват!»

Падбярэскі. І якое дзіва, які чуд, што ў такім горы, у такой нэндзы народ захаваў ад продкаў і стварыў сам новыя вялікія скарбы — песні, казкі, дзівосныя храмы, палацы...

Шаўчэнка. Шчасце народа! Доля народа! Даруйце мне... Я сам яшчэ малады гадамі, але душа мая пачала рана сівець... Можа, я сам пішу не так, як трэба для заснавання шчасця народнага, але многія знаёмыя мне беларускія паэты, апроч хіба нябожчыка Аношкі, далёка стаяць ад гэтай святой мэты таксама. Дзе слёзы народа, дзе яго пакута, дзе яго справядлівы гнеў на векавечную крыўду і саміх крыўдзіцеляў? Хто паказаў яму шлях, на які ён павінен стаць, каб стварыць сваё шчасце?.. Няма такіх твораў, паны-браты!

Прыемна чытаць альбомныя вершы пра лесуноў, русалак, салаўіныя песні, але ўсё гэта не тое, што патрэбна для завязвання шчасця народа. Тут патрэбны набатны звон, каб ён дайшоў у самыя глухія куткі, каб ён, як судны дзень, паднімаў і жывых, і нябожчыкаў на змаганне, а не на скаргі і ляманты...

Манюшка. Тарас Грыгоравіч сказаў святую праўду, шчырую праўду. Кожны мастак, музыка, паэт — павінен як мага гартаваць і зброю сваю і свае творы, каб яны, як згаданыя намі «гарматы пад кветкамі» нябожчыка Фрыдэрыка, білі, бязлітасна білі па ворагах народа...

Панна Кася. Пане Тарасе! Ваша слова — за сэрца кранае... Будзем маліць Бога, каб ён паслаў беларускаму народу такога паэта, як вы... (*Т. Г. Шаўчэнка, пратэстуючы, разводзіць рукамі.*) Так, так — менавіта такога паэта, як вы, каб ён павёў свой народ да шчасця, да сонца... Спадзяёмся мы і на тое, што вашы магутныя спевы пройдуць па ўсёй Беларусі, праз усе нашы вёскі, мястэчкі, гарады, пабываюць... Не, я не так кажу — застануцца назаўжды ў сэрцах нашых людзей, будуць настаўляць іх у працы і ў змаганні. Так будзе!

Воплескі, галасы: «Будзе! Будзе!»

Пані Браніслава. Калі дазволіце мне, я прачытаю невялікі ўрывац з паэмы пана Кандрата Сыракомлі, у якой ён таксама марыць пра нараджэнне вялікага паэта, больш таго — паэтаў...

Галасы: «Просім, просім, калі ласка».

...Арліным вы позіркам бачыце мару.
 Ўзнімайце ж на бітву народ наш, паэты!
 Патрэбны вяшчун нам, патрэбны прарок нам,
 Каб меў ён і ліру, і спеў перуновы,
 Каб гэтаю песняй і ясным каб вокам,
 Як сонца, ён шлях асвятляў наш баёвы.
 З'явіся, паэце! Магчыма, сягоння
 Прышоў ты на свет наш чаканае здзейсніць.
 З'явіся, прарок наш! На родныя гоні
 Нясі вызваленчыя дужыя песні!

Дружныя воплескі.

Ш а ў ч э н к а (*смяецца*). Я і панне Касі, і пані Браніславе! А паэту мы напішам ліст, у якім падзякуем яму за добры, моцны верш, за сугучныя нам светлыя думкі!

М а н ю ш к а. Пані Браніслава! Папраўдзе, мы апладыруем не толькі Кандрату за верш, але і вам за такое цудоўнае дэкламаванне. Будзем чакаць, будзем спадзявацца, што ў самым недалёкім часе беларускі народ дасць такіх паэтаў, якія павядуць яго да сонца і да зор...

П а д б я р э с к і. А пакуль што ён стварае сам і пуцяводныя, і вясельныя, і сумныя песні. Я падам толькі адзін прыклад, зразумела, без мелодыі. У гэтым народным творы вы пачуеце ўсё тое, пра што казалі нашы дарагія Тарас Грыгравіч і пан Станіслаў.

Не будзем жыці,
 пойдзем блудзіці.
 Слеці¹ худыя,
 паны ліхія, —
 кароў пабралі,
 у двор загналі.
 Нет хлеба, солі,
 нет шчасця, долі.
 Палі пусцеюць,
 няма чым сеяць.
 Не будзем жыці,
 пойдзем блудзіці...

¹ Слета — у сэнсе сезона с.-г. работ, фактычна тое, што год; слеці — гады (*заўв. У. Дубоўкі*).

М а н ю ш к а. З вялікім гонарам магу засведчыць, што не адна такая песня дала натхненне для стварэння маіх музычных твораў. У прадмове да свайго першага «Спеўніка дамовага» я так і адзначаю: «...а тое, што ёсць народнага, нацыянальнага, мяйсцовага, што з’яўляецца водгуллем нашых дзіцячых успамінаў, ніколі не перастане падабацца насельнікам тае зямлі, на якой яны радзіліся і выраслі...».

П а н і Я д в і г а. Можа, пан Станіслаў не адмовіўся б даць нам магчымасць паслухаць хоць адну якую з іх.

М а н ю ш к а. Я так шчаслівы, што знаходжуся разам з вамі, у такой цудоўнай кампаніі, што з вялікай прыемнасцю праіграю свае новыя некаторыя творы... Але хто ж будзе спяваць?

П а н н а К а с я. Калі пан Станіслаў мае ноты, то я і панна Зося зможам прыняць удзел.

М а н ю ш к а. Ноты ёсць! Гэта — «Вясковыя песні з-пад Нёмана і Дзвіны». Павінен пахваліцца, што цензурай яны дазволены...

Госці смяюцца.

П а д б я р э с к і. Мы не мелі б ніякай прэтэнзіі да пана Станіслава, каб такога дазволу і не было...

Панна Кася і панна Зося азнаёміліся тым часам з нотамі.
Манюшка садзіцца ля фартэпіяна. Пачынае граць.

П а н н а К а с я (*спявае народную песню «Ах, далёка замуж аддала матуля»*).

Ах, далёка замуж аддала матуля,
ў перавед да маткі паляту зязюляй.

Шэраю зязюляй паляту да маці
і на дрэўца сяду у вішнёвым садзе.

Ах, не бачу маткі, ўсё браточкі ходзяць
ды старога бацьку па садочку водзяць.

Большы хоча стрэліць, стрэл другі шукае,
але брат мой меншы ім не дазваляе.

— Калі ты зязюля, ў бор ляці зялёны,
калі ты сястрыца — ў дом ідзі хрышчоны.

— Ах, зляту у бор я, сяду там на вецце,
буду клікаць матку па ўсім белым вецце.

Ах, не бачу маткі ні ў бары, ні ў полі,
без матулі роднай горкая ж ты, доля!

Уздыханнем цяжкім пакрышу я горы,
горкімі слязамі залію прасторы.

Пасля таго, калі п а н н а К а с я скончыла спяваць, усе прысутныя
апладыруюць М а н ю ш к у і спявачцы.

Ш а ў ч э н к а. Якая прыгожая, але якая сумная песня!

П а д б я р э с к і. Якое цікавае ўтураванне, пане Станіслаў! Шчыра кажучы, я раней у другіх не заўважаў падобнага. Вы не толькі туруеце, але паглыбляеце, падкрэслаеце мелодыю...

М а н ю ш к а. Дарагія мае землякі! Ваша такая сардэчная сустрэча дае мне багата бадзёрасці і, я сказаў бы, імпульсу да новае працы. Папрашу паслухаць яшчэ дзве песні, з тае ж самае нізкі, што і першая.

П а н і М а р ц э л я (*заходзіць у пакой і ўпаўголасу кажа Баршчэўскаму*). Вячэра — гатова, сталы накрыты. Запрашайце гасцей, пане Яне!

Б а р ш ч э ў с к і (*таксама ўпаўголасу*). Праз колькі хвілінак, пані Марцэля! Паслухайце з намі, якраз панна Зося пачынае спяваць...

У суседні пакой адчыняюцца дзверы, на парозе стаяць
М а р ы л ь к а і К а ц я р ы н а .

П а н і З о с я (*трымае ноты і спявае, Манюшка туруе*).

Ах, бярозка бела
з лісцейкам шумела:

— Восень як настане,
дык цябе не стане...

— Не гаруй, бярозка,
не раняй ты слёзкі.

Я цябе пакіну
ў смутную часіну,

Але зноў, вясною,
стрэнемся з табою.

У зялёным вецці
будзем зноў шумеці.

Ізноў воплескі: «Пану Станіславу — віват!»

Б а р ш ч э ў с к і (*цixa*). Каб было дазволена — абняў бы і пацалаваў бы, каханая панна Зося! Вы — чараўніца!

М а н ю ш к а. Тады, калі ласка, праслухайце яшчэ пра кветкі. Праспявае панна Кася.

П а н н а К а с я (*спявае*).

Родная кветка, кветка шывшыны,
вечнай зіхціш ты красою!
Хоць паламае навала галіны, —
зноў аджываеш вясною.

Як у вяночак кветкі ўплятаю, —
быццам гараць аганёчкі.

Як я вяночкам касу накрываю, —
Зноў зелянеюць лісточкі.

Ш а ў ч э н к а (*устае, надыходзіць і абнімае Манюшку*). Вялікі, вялікі вам дзякуй! І за прыгожыя мелодыі, і за бадзёры настрой, які даюць вашыя творы. (*Усе госці дзякуюць Манюшку*.) Але ў мяне ёсць адна цікавая прапазіцыя. У нас тут слаўная спявачка, якая сягоння раніцою спявала мне прыгожую песню... (*Марылька, пачуўшы гэтыя словы, хаваецца за сваю бабулю*.) Не хавайся, не хавайся, Марылька... (*Падыходзіць, бярэ яе за руку і вядзе на сярэдзіну пакоя*.)

М а р ы л ь к а (*сарамяжліва*). Мае песні простыя, вясковыя...

М а н ю ш к а. А хіба ж яны горшыя за іншыя?! Ты ж чула, мы таксама вясковыя песні спявалі...

П а н н а К а с я. Праспявай, Марылька, а я табе на фартэпіяна тураваць буду... Якую ты хацела б праспяваць?

М а р ы л ь к а. «Здрада, здрада»...

П а н н а К а с я. Вось гэту? (*Пачынае граць на фартэпіяна мелодыю*.)

М а р ы л ь к а. Але, гэту...

К а ц ь р ы н а. Праспявай, праспявай, Марылька, няхай госці паслухаюць нашай, вясковай...

М а р ы л ь к а (*спявае спачатку крыху нясмела, пасля — зусім свабодна*).

Здрада, здрада, чорны вочы — здрада,
чаму ў цябе, малойча, няпраўда,
чаму ў цябе, малойча, няпраўда?

Ой, ты казаў, будзеш мяне браці,
а цяпер едзеш другое шукаці,
а цяпер едзеш другое шукаці.

Хоць праедзеш Польшчу і Ўкраіну,
то не знойдзеш над мяне дзяўчыну,
то не знойдзеш над мяне дзяўчыну.

А хоць знойдзеш з коньмі і валамі,
то не знойдзеш з чорнымі брывамі,
то не знойдзеш з чорнымі брывамі.

А хоць будзе ад ад мяне пякнейша,
то не будзе сэрца прыхільнейша,
ой, не будзе сэрца прыхільнейша...

Госці апладыруюць, Марылька ізноў хаваецца за Кацярыну.

М а н ю ш к а. Здольная дзяўчынка!

Б а р ш ч э ў с к і. Яна да ўсяго здольная. Чытае добра па-руску, па-польску...

М а н ю ш к а. Трэба і на музыку звяртаць увагу.

П а н і Я д в і г а. Яна ноты ведае...

Б а р ш ч э ў с к і. Калі бывае пані Ядвіга, яна ёй паказвае граць і на фартэпіяна...

М а н ю ш к а. Тарас Грыгоровіч! Усе прысутныя так ці інакш прынялі ўдзел у нашым сяброўскім спатканні. Багатую складку далі і вы сваімі суровымі словамі крытыкі ў адрас нашых маладых літаратараў. Але хацелася б пачуць ад вас і мастацкае слова...

П а н н а К а с я. Просім! Просім!

П а н і З о с я. Будзем вельмі рады!

Ш а ў ч э н к а. Я з вялікай радасцю і прыемнасцю пачытаў бы свае новыя творы, але іх не маю пры сабе. Тым больш што, як я вам казаў, мой новы твор — «Гамалія» — цалкам не скончаны...

Панна Кася *(выходзіць у кабінет Баршчэўскага, прыносіць і падае Тарасу Грыгоравічу «Кабзар»)*. Я ведала, якая ў вас, пане Тарасе, будзе прычына! Няма рукапісу?! Дык вось вам «Кабзар»! Хоць мы яго чыталі неаднойчы, хоць некаторыя творы ведаем на памяць, але нам прыемна будзе пачуць з вашага голасу які вам згодна твор.

Шаўчэнка. Калі так, я прачытаю вам свае «Думы». *(Пачынае чытаць «Думы мае, думы мае». У гэты ж час панна Кася грае мелодыю, а жаночыя галасы далучаюцца да яе слоў.)*

24 кастрычніка 1963 г.

АРТЫКУЛЫ

У ЗВ'ЯЗКУ З ПЫТАННЕМ АБ БЕЛАРУСКІХ МЕЛОДЫЯХ У ТВОРЧАСЦІ ШАПЭНА

Думкі і нататкі

I

Няма на Беларусі вёскі, у якой не было б добрага песняра (спевака), добрага музыкі. Разнастайныя музычныя інструманты, пашыраныя ў нас (дуда, дудка, дудкі падвойныя, жалейкі, скрыпкі, цымбалы, леры і г. д.), паказваюць на агульную зацікаўленасць музыкай; глыбокія па зместу і прыгожыя па форме мелодыі — вось наш музычны капітал. Дбаннем працоўнага народа ён узрастаў і пашыраўся на працягу ста-леццяў. Кажу «дбаннем працоўнага народа», бо кожнаму ж вядома, што ён менавіта і сачыў за тым, каб нашы скарбы духоўнай культуры не браснелі ў твані, а яснелі, красавалі і пашыраліся.

Мощная вера ў магутнасць песні і музыкі, упэўненасць, што яна здолее дапамагчы ў пабудове прыгожага жыцця без крыўды і прыганяных, — вось што кіравала працоўным народам у гэтай справе.

Гэту веру і ўпэўненасць канцэнтраваным выбухам выказаў беларускі народ двойчы: адзін раз у народнай казцы «Музыка і чэрці»¹, другі раз у паэме К. М. Міцкевіча (Якуба Коласа) «Сымон Музыка»².

У паэме атрымваем мы адказ і на тое, чаму да гэтага часу Бела-русь не вылучыла, не выгадавала паасобных музык-мастакоў, якія б, сінтэзаваўшы народную музычную думку, далі б краю і свету новыя сімфоніі і новыя вялізманныя харалы Працы і Змагання.

---

¹ А. К. Сержпутовский. «Сказки и рассказы белоруссов-полешуков», СПб., 1911, стар. 2–3.

² Не лішне параўнаць выказванні памянёныя з выказваннямі некаторых іншых паэтаў. 1. Павло Тычына («Замісьць сонетів і октав», Кіеў, 1920 г., стар. 15) — «Доречі ж соцыялізм без музыкі ніякімі гарматамі не встановіти». 2. Ул. Маякоўскі. — «Полководцы не сдвинут армий, если марш не дадут музыканты». 3. Леся Українка — (т. I, Харків — Кіеў, стар. 358–375) — «Орфеево чудо» — «...Гей, браття! Диво сталося, дивіться! Аджэ ж такі послушало каміння!». 4. Адам Міцкевіч (Pisma, tom IV, Brody, 1911. стар. 13) — «Arcy-mistrz», першая страфа. 5. Адам Бабарэка — (часопіс «Маладняк», № 9, 1925 г., стар. 25, «Вобразы без рамак і асадкі») — «Акорды душы». 6. Рабіндранат Тагор — («Gitanjali», sonds sfferinds, London, 1921 г.) — пад нумарамі: 1 (Thow hast made me endless...) — 3 — (I know not how thou singlest...), 65 — (What divine drink wouldst thou have...), 100 — (I dive down into the depth of the ocean of forms...).

Сапраўды, выхаванне музыкі-мастака вымагае, перадусім, спагадных умоў у сэнсе сувязі і грунтоўнага знаёмства з сусветнай музыкай. Кожны ведае, што атрыманне музычнай адукацыі звязана з вялікім часам, а значыцца, абставіны матэрыяльныя павінны быць спрыяючымі.

Цяжкае эканамічнае становішча працоўнага народа, нацыянальны ўціск, адсутнасць беларускіх школ і грамадскасці ў мінулым красамоўна гавораць аб прычынах нашай адсталасці ў галіне музычнай культуры.

Пераважная большасць кампазітараў расійскіх і польскіх, напрыклад, паходзіла з заможных станаў, з шляхецтва¹.

З малых гадоў яны мелі магчымасць і вучыцца, і граць на ўдасканаленых музычных інструментах. Жывучы ў гарадох або часта бываючы ў іх, яны чулі творы другіх кампазітараў, знаёміліся з іх жыццём і працай. Гэта абуджала творчую думку, запяляла фантазію, дала натхненне і вяло да самастойных дасягненняў.

Нічога гэтага не мелі беларускія дзеці. Дзе-небудзь стоячы ля плоту, у кустох, маглі ўчуць яны гукі Бетховена ці Моцарта з панскіх палацаў і маглі карыстацца вольна толькі дасягненнямі народнай музыкі, якая перадавалася незапісанай, незанатаванай.

II

Некаторыя польскія і расійскія кампазітары, паходзячы з беларускай этнаграфічнай тэрыторыі або трымаючы з ёю сувязь, скарыстоўвалі дасягненні беларускай народнай музыкі і ўзбагачалі, такім чынам, суседнія культуры. Не пералічаючы ўсіх іх², можна ўспомніць двух: С. Манюшку і М. Глінку. Першы паходзіў з Заходняй Беларусі, другі — з Усходняй. Першы напісаў быў нават адмысловую музыку да твора беларускага паэта В. Дуніна-Марцінкевіча («Сялянка»). Абодва яны ў многіх сваіх творах далі беларускую глыбокую элегічнасць, увёўшы ў сусветную музыку беларускія мелодыі.

¹ Вельмі цікава прасачыць гэта хоць бы па кнізе «Биографии композиторов с IV по XX век». Иностранний и русский отдел под редакцией А. Ильинского; польский отдел под редакцией Г. Пахульского. М., 1904 г.

² Як, напрыклад, князь Антон Радзівіл (Вільня), Віктар Кажынскі (Віленшчына), Уладзімер Пахульскі (Меншчына), Мячыслаў Карловіч (Віленшчына), Віктар Чачот (Магілёўшчына), Ігнацы Падэрэўскі («...да залічэння ў варшаўскі музычны інстытут ён выхоўваўся ў доме сваіх бацькоў у Судылкаве на Беларусі...») — памянёная ў папярэдняй увазе кніга, стар. 887) і інш.

Не мінуў гэтага і вялікі польскі кампазітар Фрэдэрык Шапэн. Радзіўшыся ў карэннай Польшчы, ён трымаў сувязь з Заходняй Беларуссю, якая ў той час з'яўлялася аб'ектам увагі ўсёй Польшчы (у сувязі з працаю А. Міцкевіча і яго групы, ды і наогул). Між яго творамі ёсць такія, якія цалком прасякнуты беларускасцю, прасякнуты глыбіннасцю нашае песні.

На гэты раз мы абмяжуемся параўнаннем аднаго твору Шапэна з запісам беларускай народнай песні (гл. ноты на 53 стар.).

Падабенства з асноўнай тэмай настолькі відавочнае, што ніякіх тлумачэнняў не патрабуе.

На падставе гэтага, а таксама на падставе разгляду яшчэ некаторых твораў Шапэна¹ трэба канстатаваць, што беларускія ўплывы ў яго праходзяць па такіх кірунках: а) чыстая народная мелодыя паложана ў аснову цэлага твору, узятая як тэма; б) народная мелодыя ўводзіцца як другарадны элемент, як аздоба; в) народная мелодыя з'яўляецца як бы асноведдзю, на якой творчы геній Шапэна тчэ ўласныя кампазіцыі.

III

Праф. Шчэбедзеў у свой час назваў беларускую паэзію Ніубаю ўсіх народаў². Тым больш гэта адносіцца да народнай песні. Ці не гэта Ніоба дала Шапэну настроі для тых яго твораў, якія Ля-Мор характарызуе такім чынам:

...І сапраўды, гэтыя фантастычныя вобразы ўводзяць нас у нейкае асаблівае, чараўнічае царства. Ва ўяўленні нашым устае ціхая месяцовая ноч, зорнае неба, арамаат лілей, жальбовая песня салаўя. Салодкія, зачароўваючыя мелоды ахапляюць душу тугой і кунегай... Але вось пагаслі і месяц, і зоры, навокал цішыня і глыбокая непраглядная цемень ночы. Мала яскравага сонечнага святла ў творах Шапэна, у іх пераважаюць тумановыя карціны змрочнага

¹ Deukieme improtu (т. II, стар. 68), дзе адчуваецца жніўная «Ой пайду я да-рогаю», а такжа 20 вакальных, т. зв. літоўскіх песень. Дарэчы, літоўскія яны ў тым жа сэнсе, у якім А. Міцкевіч зваў Беларусь Літвой, палякі да гэтага часу завуць сталіцу БССР — Менск — «Minsk-Litevski», а ўкраінскія сяляне завуць беларусаў у суседніх з імі раёнах літвінамі. Літвінамі ж завуць сябе і самі беларусы на Гомельшчыне (гл. дослед Ант. Палявога «О языке населения Новоз. у. Гом. губ.», выданне Інстытута Беларускай Культуры, 1926 г. Зразумела, што сцверджанне наконт «Літоўскіх песень» Шапэна пашыраецца толькі на мелоды, а не на словы, далучаныя да песень.

² Часопісь «L-Europa Orientale». 1923 г., № 3.

1. Беларуская народная песня «Вясёла бяседачка»¹

2. Французскі Шопэн „Grande fantasia, sur des airs Polonais”
Тэма де Шарля Кургенка

Allargato $\text{♩} = 84$
tutti *con f* *acc. rit.* *dim. e rit.*

pp *dolce* *ritato*

F. Chopin, Op. 13.

світання, вечаровай імглы. Вясёлы сонечны прамень палохае яго ціхую, мройную натуру, ёй як бы лепш і прымней пад маўклівай засцілай змроку і начы...³

Мы не збіраемся даводзіць, што ўся творчасць Шапэна ў аснове сваёй беларуская, як не збіраемся даводзіць, што Манюшка і Глінка беларускія кампазітары.

Той жа самы Ля-Мор кажа:

...Польскі народ з гордасцю заве Шапэна адным з найбольш адданных сыноў сваіх; для нас жа яшчэ большае значэнне мае той факт,

¹ Зборнік гарманізацый беларускіх народных песень Грыневіча.

² Збор твораў Ф. Шапэна пад рэдакцыяй Клінцорта, выданне Юргенсона, том II, стар. 12–25. У даным выпадку ўзяты ўрывак са стар. 18.

Гэтае параўнанне зроблена беларускім кампазітарам М. Я. Равенскім, які зараз працуе ў Маскве, дзе атрымоўвае музычную адукацыю. Ім жа пададзены адменнік народнай песні і нататкі для ўвагі адносна іншых твораў Шапэна.

³ «Музыкальна-характеристические этюды», Ля-Мор. М., 1886 г. Том I, стар. 256.

што ён да канца застаўся адданым сваёй духоўнай бацькаўшчыне, свайму любімаму мастацтву...¹.

Далучаемся і мы да пададзенай думкі.

Агалашаючы гэтыя первястковыя звесткі пра творчасць Шапэна, мы выключна кіруемся не беспадстаўным жаданнем давесці тое, што беларуская народная песня мае вялікія перспектывы для свайго развіцця, што беларускі народ у сучасным, — спасылаючыся на пададзеныя прыклады, — мае права вымагаць ад сваіх маладых кампазітараў, якія вучацца ў музычных тэхнікумах і кансерваторыях, — ашчадных адносін да гэтага скарбу, ашчадных адносін, развіцця і ўдасканалення².

Ад даследчыкаў музыкі, ад адпаведных навуковых інстытуцый ёсць падстава спадзявацца на атрыманне наступнага: а) даследаў сучаснага становішча народнай песні; б) больш энергічнага запісвання народных песень і выдрукоўвання зборнікаў, што дасць грунт для працы маладых кампазітараў, а таксама натхненне ім у творчай працы; в) адмысловых даследаў аб беларускіх мелодыях, якія скарыстаны кампазітарамі суседніх народаў у арыгінальных творах; г) выдрукаванне гэтых твораў праз нашыя выдавецтвы паасобнымі зборнікамі.

Яшчэ раз зазначаем: *нам зусім нецікава даводзіць беларускае паходжэнне тых ці іншых кампазітараў, але мы маем права падагуліць і наблізіць да агульнага карыстання на Беларусі тыя творы, якія барвюцца пералівамі яе творчых крыніц. Bealt possidentes?!*

7-XI-26 г., Масква

---

¹ «Музыкально-характеристические этюды», Ля-Мінор. М. 1886 г. Том I, стар. 287.

² На гэту тэму пісалася і раней. Гл. артыкул Ул. Гайдукевіча — «Студэнцтва і развіццё мастацтваў на Беларусі» (часопісь «Змаганьне», сш. 1, Менск, 1924 г., стар. 28) і артыкул Змітрака Бядулі — «Наша будучая кансерваторыя» («Савецкая Беларусь» № 236, 1924 г. за 11-X).

НЕКАТОРЫЯ ПРЫВАТНЫЯ ВЫПАДКІ МІЛАГУЧНАСЦІ НАШАЕ МОВЫ*

Беларуская мова вызначаецца сваёй агульнаю мілагучнасцю. Мілагучнасць гэта дасягаецца пэўнымі спосабамі, на падставе пэўных законаў. Законы мілагучнасці мовы набываюць большага значэння з-тым, што ў народнай паэзіі ў народнай мове яны з'явіліся не выпадкова. «Сучасныя нам самыя дробныя з'явы народнай паэзіі пабудаваны на аснове, якая складалася на працягу многіх тысячагоддзяў» (А. Потэбня, «Мысль и язык»). Сказанае прымушае нас да ўважнага вывучэння гэтых з'яў, гэтых законаў і наступнага скарыстання іх у сваёй працы. На гэты раз спынюся на некаторых паасобных спосабах дасягнення мілагучнасці, на прыватных выпадках мілагучнасці нашае мовы.

* Ад рэдакцыі («Узвышша» 1927, № 4). Пасля таго, калі рэдакцыя атрымала гэты артыкул, выйшлі з друку «Працы акадэмічнае канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі» (Мінск, выданне ІБК, 1927 г.).

Зачэпленыя артыкулам пытанні на канферэнцыі не абгаворваліся, за выключэннем пытання адносна нескладовых «ў» ды «й», калі яны стаяць пасля галоснай або ў пачатку слова.

Па гэтым пытанні прынята такая пастанова:

«Правапіс нескладовага “ў” пакінуць у рэдакцыі Тарашкевіча. Выкінуць выключэнні, якія зрабіў Я. Лёсік у сваім правапісу. “Г”, калі яно стаіць асобна або на пачатку слова, заўсёды пішацца праз “г” (складовае)» (стар. 310).

Гэтай пастанове не сулярачаць пададзеныя ў Дубоўкавым артыкуле заўвагі адносна ўрэгулявання “у” на пачатку слоў пасля слоў з адкрытым канчаткам, дзеля гэтага яны і друкуюцца без зычанняў. Пытанне наконт “г”, трэба спадзявацца, пад вымогамі жыцця ўсё ж будзе перагледжана, бо згаданая пастанова не вырашае пытання ў належнай меры.

З вялікім задавальненнем трэба адзначыць, што Інстытут Беларускае Культуры мае на мэце праводзіць рэформу правапісу і алфавіту, грунтуючыся на выказваннях і пажаданнях нашае грамадскасці.

Гэта відаць хоць бы з апошняга абразцу прадмовы да згаданых «Прац», у якім напісана:

«У заключэнне Інстытут Беларускае Культуры ласкава просіць усіх асоб, асабліва лінгвістаў і настаўнікаў, якім будзе нададзена гэта кніга, або ў рукі якіх яна пападзе, прыслаць свае рэцэнзіі па закранутых у кнізе пытаннях, а таксама і па іншых пытаннях нашага правапісу і графікі, што хоць не закраналіся на канферэнцыі, але якія патрабуюць пэўнай змены ў бок іх упрасачэння. Усе гэтыя рэцэнзіі, артыкулы і заўвагі, хоць бы і дробныя, з удзячнасцю будуць прыняты і надрукаваны аддзелам мовы і літаратуры ў наступнай кнізе, якая павінна прадставіць сістэматычны і поўны праект рэформы беларускага правапісу і графікі».

Нагадаваючы пра гэта нашым чытачам, рэдакцыя «Узвышша» просіць іх адгукацца на заклік Інстытуту Беларускае Культуры ці шляхам беспасрэднай адсылкі матэрыялаў у ІБК, ці шляхам прысылкі іх у часопіс для папярэдняга выдрукавання.

Трэба адзначыць раней, што найбольш мілагучныя мовы свету (італьянская і ўкраінская) маюць тую асаблівасць, што бадай заўсёды ў словах, сказах спатыкаецца роўная колькасць галосных і зычных (1:1). Гэта прапарцыйнасць ва ўкраінскай мове часам парушаецца, але кампенсуецца і ўраўнаважваецца асобнымі з’эфанічнымі спосабамі (пераход «в» на «ў» у вядомых выпадках і г. д.).

Беларуская мова збольшага набліжаецца паводле чаргавання галосных і зычных гукаў да згаданых моў (1:1, 2, 1:1, 3), але ўсё ж поўнай раўнавагі не дасягае. На дапамогу прыходзяць асабліва музычныя гукі (падвойныя мяккія зычныя, а такжа д́з, ц́, л́, н́ і г. д.), якія, спатыкаючыся ў вялікай колькасці, надзвычайна ўзбагачаюць гукавую кампазіцыю. На фоне гучання гэтых мяккіх цвёрдыя вылучаюцца ў якасці акампануючых, што ў агуле і дазваляе дасягнуць найвялікшай меладычнасці.

Але ў нашай мове, як і ў іншых, часта-густа спатыкаецца збег галосных і зычных¹ гукаў, чым парушаецца мілагучнасць. Першы выпадак, які азначаецца тэрмінам «гіатус», «гіат», умовімся азначаць беларускім словам жо с’², другі выпадак, які звычайна адпаведнага тэрміна не мае, умовімся азначаць словам турэц³.

Для зліквідавання гэтых выпадкаў з цягам часу выпрацаваўся шэраг спосабаў. Спосабы гэтыя, зарэгістраваныя даследчыкамі нашай мовы, падаюцца часам і ў практычныя падручнікі, але збольшага, без належнага тлумачэння або з тлумачэннямі невыстарчальнымі.

Так, напрыклад, кажучы аб прыстаўных галосных «а», «і» перад словамі з пачатковай зычнай «р», «л» або «в», калі за імі ідуць іншыя зычныя, акад. Е. Ф. Карскі зазначае:

«У наследаванне пералічаным выпадкам фанетычнага развіцця “і” перад вядомымі зычнымі гэты гук з’яўвіўся і перад іншымі групамі зычных, але ўжо ў якасці прыстаўнога гука для ўхілення няўдобнага з а ч ы н у с л о в а» (прыклады — істужка, ігруша, іскрыпка, граў на йскрыцы)⁴.

¹ Збег зычных некаторымі паэтамі сумысля ўводзіцца ў вершах для ўстанаўлення натуральнага перапынку або большага падкрэслення некаторых слоў. Наглядаецца гэты прыём, скажам, у Янкі Купалы («Знацца ёй до с’ць з беларускаю красой»...). Зразумела, што гэтакім прыёмам карыстацца можна з вялікай асцярожнасцю.

² Жось — з народнай мовы, прыцішаная плынь вады па пясчаным і ўсыпаным каменем дне.

³ Турэц — прыспешаная плынь вады, сцісненая з двух бакоў каменнымі стромкімі лехамі.

⁴ «Беларусь», т. II, в. 1, ст. 318.

Такім чынам, ясна, што гук «і» ў вымянёных выпадках з’яўляецца невыпадкова. Адгэтуль вывад, што і ў літаратурнай мове ён павінен ужывацца ў адпаведных мясцох («для ўхілення няўдобрага зачыну слова»). Тым не менш у практычнай граматыцы Я. Лёсіка спатыкаем наступнае: «Прыстаўное “і” можа з’явіцца і перад іншым збегам зычных на пачатку слова, напр. — істужка, іскрыпка, ільецца, але гэта “і” не фанетычнае, і скарэй скажуць стужка, скрыпка, груша, льецца¹. У літаратурнай мове ў такіх словах прыстаўное “і” не ўжываецца»².

Можна было б налічыць вялікую колькасць выпадкаў, калі ў літаратурнай мове гэтае «і» якраз ужываецца. Але не ў гэтым справа. Трэба раз назаўсёды ўстанавіць адно: прыстаўныя галосныя, прыдыханні, падвойныя формы некаторых склонавых канчаткаў (напр., канчаткі прыметнікаў роднага склону жаночага роду ў адзіночным ліку — «ае», «ай»...) з’яўляюцца ў народнай мове не выпадкова, а дзеля мэты ўхілення немілагучных гукаслучэнняў³. Калі гэтае палажэнне будзе прынята, тады можа будзе вызначыць пэўныя правілы ўжывання тых ці іншых форм у літаратурнай мове.

На мой погляд, гэтае палажэнне спрэчак выклікаць не можа. Можа толькі паўстаць супярэчэнне на падставе таго, што ўвядзенне новых правіл у наш правапіс ускладніць і ацяжарыць яго вывучэнне. У адказ можна сказаць тое, што дэталіванне і большая яснасць паслужаць на карысць, а не на шкоду.

Прыняўшы палажэнне, што прыстаўныя галосныя, прыдыханні ды іншыя формы з’яўляюцца для пазбаўлення жо с і ці т у р ца, мы зможам устанавіць такія практычныя правілы.

1. Прыназоўнік «у». Ужыванне гэтага прыназоўніка да гэтага часу не спаткала ўгрунтаваных супярэчанняў, і ён шырока выкарыстоўваецца ў нашай літаратурнай мове. Дрэнна толькі, што не заўсёды правільна ўжываецца ён у паэзіі. Чамусьці лічаць, што для паэзіі павінна быць нейкае выключэнне, што пасля слоў з адкрытым канчаткам можа стаяць «у» поўнае, а з закрытым і змякчаным «ў» нескладовае. Погляд такі памылковы. Нашы літаратары павінны пільна прытрымлівацца агульнага правіла. Што б казалі расейцы, каб

¹ Чамусьці, між іншым, ігнаруюцца куды прыгажэйшыя народныя формы «ліецца» — «лію», «віецца» — «вію», а ўжываецца «лью», «ўю»...

² «Школьная граматыка», выд. 4-е, ст. 25; курсіў мой.

³ Апрача некалькіх спасылак на гэта ў акад. Карскага, на якія буду спасылкацца ў належным месцы, знаходзім падобныя сцверджанні і ў іншых вучоных. Так, у акад. А. Шахматава (Р. Ф. В., т. XVIII, ст. 63) і інш.

іх паэты заместа «в» стаўлялі «у»? Гэткая з’ява разглядалася б як грубая памылка і няведанне мовы. Тым больш павінен асуджацца адыход ад правільнага ўжывання «у» ў нас, асабліва ва ўжыванні «ў» нескладовага пасля слоў з закрытым і змякчаным канчаткам, бо такі адыход шкодна адбіваецца на гукавым успрыманні ды на рытме.

2. Раўналежна паўстае пытанне і наконт слоў з пачаткам на «у», якія ідуць пасля слоў з адкрытым канчаткам. У такіх выпадках на практыцы ў нас аднолькавасці няма. На мой погляд, можна вызначыць такое практычнае правіла: калі пасля «у» на пачатку слова ідуць два (ці больш) зычныя гукі¹, павінна пакідацца на пісьме «у» складовае (адна ўстано́ва, хмара ўскрыла); калі пасля «у» на пачатку слова ідзе адзін зычны, — павінна ўжывацца «ў» нескладовае (павінна ўжывацца)².

3. Некаторыя скланавыя канчаткі. Не растлумачанымі для ўжывання з’яўляюцца два выпадкі: канчаткі прыметнікаў роднага склону жаночага роду ў адзіночным ліку, а таксама назоўнікаў і прыметнікаў творнага склону жаночага роду ў адзіночным ліку. Нашы граматыкі зазначаюць, што можна ўжываць у першым выпадку канчаткі «ае» і «ай» («ое» — «ой», «яе» — «яй»), у другім выпадку — канчаткі «ою» — «ой» («аю» — «ай», «яю» — «яе» — «яй»). Я. Лёсік далучае да гэтага такое тлумачэнне: «але ў беларускай мове звычайнай поўныя формы, напр. — за дурною галавою нагам няма спакою»³.

Тым часам абедзве формы павінны ўжывацца ў розных выпадках, і тут можна, па аналогіі з папярэднімі, вызначыць такое правіла.

Тады, калі за паказанымі формамі чарговае слова пачынаецца зычным гукам, трэба даваць поўныя канчаткі. Калі слова пачынаецца галосным — трэба даваць кароткія канчаткі. Напрыклад: *Белару-*

¹ Павінен зрабіць агаворку для ўсяго артыкула: слова «гук» ужываецца мною зтым, што гутарка ідзе аб вымове. На пісьмо, калі той ці іншы выпадак разглядаецца там, механічна пераносіцца паняцце «літара».

² Гэта ж самае можна было б сказаць і адносна слоў з пачаткам на «і», пры пераходзе «і» на «й». Чамусьці перад 1-ай акадэмічнай канферэнцыяй Інстытута Беларускае Культуры і на канферэнцыі многія выказваліся супроць такога пераходу. Тым часам ігнараванне гэтага выпадку не пасуе з духам нашае мовы, у якой часам нават «я» («йа») пераходзіць у «й» («зьялёна аліваю вочы йму заліла» Рам., т. I, ч. I, № 55). У кожным разе нашы паэты, незалежна ад напісання, павінны ўлічваць гэты пераход пры рытмічнай кампазіцыі. Што датычыцца злучніка «і», дык у адпаведных мясцох (пры пералічэнні і да г. п.) ён можа, для пазбявання жосі, змяняцца на «ды» і «а» (хадзіла ды аглядала; вельмі а вельмі і г. д.)

³ «Школьн. грамат.», выд. 4-е, ст. 26.

скае Савецкае Сацыялістычнае Рэспублікі; беларускай абычайнасці; моцнаю рукой ахапіў стан; вялікай адлегласцю і да т. п.

4. Прыстаўныя гукі. У нашай мове ў якасці прыстаўных гукі бываюць «а», «і» — больш за ўсё ў пачатковым складзе пры «р», «л», «в» і «м» у тых выпадках, «калі за імі ідуць зычныя, дзеля чаго з'яўляецца перашкода пры вымаўленні пачатковага складу»¹ (аржышча, амшара, іржа, аўторак і г. д.). Па аналогіі з гэтым і «для ўхілення няўдобнага зачыну слова»² прыстаўное «і» з'яўляецца і ў некаторых іншых злучэннях (істушка, ігрушка, іскрыпка ды інш.).

Што датычыцца прыстаўных галосных перад зычнымі першае катэгорыі («р», «л» і «в»), дык яны зніталіся на цягу часу з асноваю і не выпадаюць ні пры якіх зычаннях. Адносна прыстаўных галосных перад іншым зычным (і перад «м», калі за ім не ідуць зычныя шыпячыя, напр. «імшара») можна сказаць наступнае.

Калі папярэдняе слова мае адкрыты канчатак, прыстаўное «і» не ўжываецца, калі закрыты ці змякчаны — ужываецца (белая стужка; шмат істужак; вялікая груша; на вялікай ігрушы).

5. Прыдыханні. З гэтай катэгорыі не акрэсленымі з'яўляюцца два выпадкі.

а) Ужыванне «й» перад «і» (йім, йікаўка, пайіла, кройіць, шыйі ды інш.). Гэтае гуказлучэнне вельмі пашырана ва ўкраінскай і нашай народнай мове. Украінцы ўвялі ў сваю азбуку адпаведную літару (і) для перадачы гэтага гуказлучэння. Акад. Карскі кажа пра гэта прыдыханне (і пра некаторыя іншыя) так: «характар гэтага гуку ў гаворцы *адукаваных асоб* бадай невыразны, чаму на пісьме звычайна і не адзначаецца; але ў гутарцы *простага народу* ён выступае больш выразна»...³.

Нашаю мэтай з'яўляецца не адлучэнне гаворкі «адукаваных асоб» ад гаворкі «простага (!!) народу», а ўстанаўленне найшчыльнейшай сувязі. Дзеля гэтага, па прыкладу ўкраінцаў, з'яўляецца конча патрэбным уяўленне ў нашу азбуку літары «й» для перадачы вышэйзгаданага гуказлучэння. Новая літара не ацяжарыць азбуку, а дазволіць больш наблізіць літаратурную мову да жывой мовы працоўнага народу. Калі гэта цяжка будзе ў хуткім часе здзейсніць у агульна-беларускім маштабе, варта, каб часопіс «Узвышша» правёў гэтае начынанне на сваіх старонках.

¹ Е. Ф. Карскі, «Белорусь», т. II, в. I, ст. 314.

² Там жа, ст. 318.

³ Там жа, т. II, в. I, ст. 10, курсіў мой.

б) Другім невыразным выпадкам з’яўляецца ўжыванне прыдыхання «в» перад націскным «о» ў пачатку слоў. Для ілюстравання прывяду поўны абзац з практычнай граматыкі Я. Лёсіка.

«Калі пачатковае націскное “о” з прыдыханнем “в” траціць свой націск, то і *прыдыханне адпадае*, напр.: вокны — акно, возера — азёры, восень — асенні, ворле — арол, вочы — ачэй, аччу і г. д. Часам прыдыханне з націскага пачатковага “о” пераходзіць і на “а” таго самага слова, што мела прыдыханне, напр.: вочы — вачэй, вокны — ваконцы, возера — вазёры, востры — вастрыць, восень — васенні і інш., *але ў такіх разох “в” не фанетычнае, і ў літаратурнай мове лепш яго не ўжываць*»¹.

Такім чынам, у разглядзе аднаго выпадку, у п р а к т ы ч н а й граматыцы спатыкаем тры палажэнні: 1) з пераходам націску прыдыханне адпадае; 2) часам прыдыханне пераходзіць і на «а» таго самага слова; 3) але ў такіх разох у літаратурнай мове лепш яго не ўжываць.

Праўда, я не збіраюся вінаваціць Я. Лёсіка ў тым, што ён супярэчыць самому сабе, але не магу не заўважыць, што для практычнага карыстання тут нічога пачарпнуць нельга.

Спраўды ж, каб прывесці ўжыванне прыдыхання «в» у стройную сістэму, гэта самае можна выказаць такім чынам.

Калі пачатковае націскное «о» з прыдыханнем «в» траціць свой націск, дык прыдыханне ўжываецца толькі ў тых выпадках, калі папярэдняе слова мае адкрыты канчатак. Напрыклад: «вялікія вазёры», «на вялікіх азёрах»; «ночкаю васенняю»; «спраўляў асяніны» і да г. п.².

6. Сутока галосных. У жывой народнай мове, а таксама і ў народных нашых песнях спатыкаюцца такія выпадкі, калі два аднолькавыя галосныя гукі (адзін на канцы папярэдняга слова і адзін на пачатку наступнага) нітуюцца ў адзін. Акад. Карскі, разглядаючы гэтую з’яву, адмаўляецца ад катэгарычнага вызначэння яе пахаджэння. «Цяжка сказаць, што фізіялагічна адбываецца: ці гэтакі гук нітуецца з папярэднім

¹ «Школьн. грам.», 4 в., ст. 39, курсіў мой.

² Рэшта дробных выпадкаў, падначальваючыся пададзеным вымогам, пры ўжыванні спрэчак выклікаць не будзе. Так, напрыклад, прыслоўе: калісьці — калісь, чамусьці — чамусь, кудысьці — кудысь, або невыразныя выпадкі ўжывання прыцятых “трэба” (трэ’) і “нават” (на’т). Апошняя форма, мне здаецца, у прыцятым выглядзе павінна ўжывацца тады, калі наступнае слова пачынаецца апошнім складам папярэдняга (трэ’ было; на’т вады няма і г. д.).

у адзін, ці, што больш пэўна, зусім знікае»... «На карысьць выпадання пэўнай зычэ гаворыць тое, што застаецца заўсёды папярэдні галосны»¹.

Гэта ж самае з'явішча адзначае і акад. Шахматаў: «Пры вядомых спрыяльных умовах, напр., у *становішчы пасля галоснай папярэдняга слова “а”* гублялася; падобную страту мы адзначаем і зараз у шмат якіх украінскіх² і беларускіх гаворках»³.

Абодва акадэмікі падаюць да сваіх заўваг шмат прыкладаў з народнай творчасці. Адсылаючы да гэтых прыкладаў тых чытачоў, якія зацікавацца пытаннем, я падам толькі некалькі разнастайных прыкладаў з народнай мовы.

1. Мая збруя колічкаў ня 'бломіць⁴.
2. Палётамі вароцячкі 'тчынлі⁵.
3. А ў 'довушкі, у 'давіцы нораў не дзвявічы⁶.
4. Н' аддаеш мяне ўсё за злотнічка,
Д' аддаеш мяне ўсё за разбойнічка⁷.

З гэтых прыкладаў можна заўважыць наступнае: а) знітаванне галосных гукаў адбываецца для пазбывання ж о с і; б) утрата галосных здараецца не толькі ў пачатку чарговага слова, але і ў канцы папярэдняга (пр. 4); в) пашыраецца гэта з'явішча не толькі на збег двух «а» (пр. 1 і 4), але і на збег двух «у» (пр. 3) і на збег двух розных галосных: «і» ды «а» (пр. 2). Ужо нават з гэтых нямногіх прыкладаў можна пераканацца, што мы маем справу не са з'яваю, якая завецца элізіяй⁸, і не са з'яваю, якая завецца сінерэсаю⁹. Супроць першай

¹ «Белорусы», т. II, в. I, ст. 321–325. Цікава тое, што падаючы такое катэгарычнае сцверджанне «застаецца заўсёды папярэдні галосны», Карскі супярэчыць не толькі фактычнаму становішчу, але і сваім уласным запісам, вынятак з якіх я падаю далей (гл. прыклад 4-ы).

² У аўтэнтыку «южно-русских».

³ «Русское и славянское акание», Р. Ф. В., т. XLVIII, Варшава, 1902, ст. 63, курсіў мой.

⁴ Раманаў, «Белорусский сборник», т. I, в. I, ст. 407.

⁵ Там жа, ст. 408.

⁶ Там жа, ст. 104.

⁷ Е. Карскі. «Белорусские песни с. Берёзовца, Новогр. у., Минск. губ.», Р. Ф. В., т. XII, 1884 г., ст. 126.

⁸ Элізія — выпадзенне галоснага ў сярэдзіне ці ў канцы слова, калі чарговае слова пачынаецца тым самым кароткім галосным (у нашых умовах пад кароткім будзем умоўна разумець ненацісковы галосны гук).

⁹ Сінерэса — сцягненне двух галосных у адзін складок.

гаворыць прыклад другі, супроць другой гаворыць перапынак. Зважаючы на гэта, а таксама зважаючы на вышэйзгаданае сцверджанне акад. Карскага, я падаю для азначэння гэтае з’явы слова с у т о к а¹.

З’ява гэта, як зазначана вышэй, вельмі пашырана ў нашай народнай мове. У мове літаратурнай бадай зусім не ўжываецца. Тым часам, ва ўкраінскай літаратурнай мове ўжываецца даволі часта².

Нашы паэты і пісьменнікі павінны зацікавіцца гэтаю з’яваю з мэтай ажыццяўлення яе і ў літаратурнай мове. Тым больш што з’яўляецца яна не штучнаю, не абмежаванаю якім-небудзь раёнам, а пашырана на ўсім этнаграфічным абшары ў жывой народнай мове. Скарыстанне яе, як прыёму, намнога ўзмоцніць мілагучнасць нашае мовы, а гэтым мы не можам лёгкаважыць, дбаючы не пра тымчасовае, а пра сталае, дбаючы пра безупыннае развіццё і крышталяванне як літаратурнай мовы, у спецыфічным значэнні гэтага слова, так і мовы агульнай.

Падаючы гэтыя кароткія заўвагі на старонках літаратурнага часопіса, я спадзяюся, што ў першую чаргу на іх адгукнуцца літаратары і чытачы, дапоўніўшы сказанае новымі выпадкамі ці ласкава надаслаўшы ў рэдакцыю адпаведныя карэктывы, за што раней складаю шчырую падзяку. Неаднойчы я ў сваіх артыкулах зазначаў, што як культура наогул, так і мова развіваецца належным чынам пры калектыўным абмеркаванні, асабліва пры калектыўнай практычнай праверцы выстаўленых палажэнняў. У сваім папярэднім артыкуле³ я выказаў думкі на данае пытанне з належнай поўнасцю. Беларуская літаратурная мова ўжо даўно перайшла мяжу саматужніцтва: яна ўваходзіць у кругабег сталага крышталявання, да ўдзелу ў якім мы і заклікаем усіх спрыяючых.

14 ліпеня 1927 г. Масква.

¹ Сутока — месца, дзе зліваюцца дзве ракі, прычым часта-густа немагчыма адрозніць, якая з’яўляецца галоўнай, а якая — прыточнай.

² Напрыклад, у Павло Тычыны: «Одне д’ одного словами промовляли» («Соняшні кларнети», выд. 3, ст. 58); «Три сини воякі, да не ’днакі» («Вігер з Украіны», ст. 17); «Що ’дин за бідних» (там жа, ст. 17); «Зробили трон, молебня ’дправили» (там жа, ст. 43); «Тупу на ’днім місці, тупу» (там жа, ст. 75) і г. д.

Як агульнавядома, падобная з’ява вельмі пашырана ў некаторых заходне-еўрапейскіх (французская, італьянская) літаратурных мовах, дзе тлумачыцца выключна дасягненнем большай мілагучнасці.

³ «Узвышша», № 2, 1927 г., «Пра нашу літаратурную мову».

ПРА НАШУ ЛІТАРАТУРНУЮ МОВУ

(Думкі і нататкі)

...Само сабой зразумела, што аўтар, які мала звяртае ўвагі на мастацкую апрацоўку сваіх твораў, яшчэ менш будзе клапаціцца пра мову...

Г. В. Пляханаў

...Культура ёсць з'явішча грамадскае. Менавіта дзеля гэтага мова, як орган людскіх зносін, з'яўляецца важнейшай яе прыладай. Культура самой мовы — важнейшая ўмова ўзросту ўсіх галін культуры, асабліва навукі і мастацтва. Як тэхніка не задавальняецца старымі вымернымі снасцямі, а стварае новыя мікраметры, вальтаметры і інш., так і ў справе мовы — уменне выбіраць належныя словы і належна спалучаць іх — патрэбна сталая, сістэматычная, рупатлівая праца над дасягненнем вышэйшай дакладнасці, яснасці, яскравасці...

Л. Д. Троцкі

1. Адно растлумачэнне

У тэзісах, агалошаных «Узвышшам», ёсць палажэнне, якое даводзіць неабходнасць узвышэння *культуры мовы* як адной з перадумоў належнага развіцця культуры наогул. У гэтым артыкуле я пастараюся больш пашырана высветліць гэта палажэнне, паказаць, якім чынам яно ажыццяўляецца нам і будзе ажыццяўляцца надалей. Зважаючы на тое, што ў самым горшым становішчы зараз знаходзіцца лексікон, наш літаратурны слоўнік, я, збольшага, буду гаварыць наконт яго. Сінтаксовая пабудова, змены слоў і іх пагоджанне між сабою высветлены іншымі даследчыкамі ў выстарчальным памеры. Калі ў практычным ужытку не заўсёды здзяйсняюцца вывады гэных даследчыкаў, дык гэта тлумачыцца аб'ектыўнымі ўмовамі, а часткаю — агульнай пісьменнасцю ці непісьменнасцю паасобных аўтараў і рэдактараў. Дзеля гэтага, пра сінтакс, этымалогію і г. д. я буду гаварыць вельмі мала, у выключных выпадках. Наша лексікалогія знаходзіцца ў першабытным стане. Яна яшчэ не сканцэнтравала на сабе грамадскай думкі. Апрача паасобных, збольшага выпадковых артыкулаў ці нават радкоў — за апошнія гады нічога ў друку не з'яўлялася. Тым часам пытанне пашырэння літаратурнага слоўніку і ўпарадкавання яго багата набывае ўсё большай актуальнасці.

Не беручы на сябе задачу поўнага развязання данага пытання, я дам абеглы выклад сваіх нагляданняў над развіццём нашага літаратурнага слоўніку, спадзеючыся, што і чытачы, і даследчыкі пачнуць выказвацца, няхай сабе і спрачацца (толькі не лаяцца!), каб такім чынам прыйсці да ісціны, каб такім чынам уцягнуць у развой крышталявання літаратурнае мовы як можна больш шырокі лік будаўнікоў культуры.

Каб давесці, наколькі ў нас дрэнна стаіць справа ў памянёным кірунку, каб давесці пра сваячаснасць пастаноўкі пытання, я прадэманструю перад чытачом адзін урывак з твора Ан. Вольнага. Пры тым павінен агаварыцца, што падобныя ўрыўкі можна знайсці яшчэ шмат у якіх з нашых сучасных літаратараў, і Ан. Вольны не з'яўляецца якім-небудзь выключэннем.

2. «Лунныя лапы»

У газеце «Савецкая Беларусь» надрукаваны быў вершаваны твор Ан. Вольнага «Мне і тут без Беларусі цесна». Гэты твор звярнуў быў на сябе агульную ўвагу сваёй непісьменнасцю як спецыфічна літаратурнай, так і стылістычнай. Думалася, што аўтар, дзеля яму аднаму вядомых прычын, даў быў у друк *чарнавік*, што гэты чарнавік будзе перапрацаваны і зменены належным чынам. Але ў 1925 г. у выданні «ЦБ Маладняка» выйшаў зборнік «Чарнакудрая радасць», у якія памянёны твор уключаны бадай не пераробленым. Зважаючы на гэтае падвойнае выдрукаванне і падвойны рэдактарскі прагляд, прыходзіцца разглядаць даны твор не як *чарнавік*, а як *белавік*. Прычым, паводле майго пераканання, як белавік, тыповы для ўсёй творчасці Ан. Вольнага. Вось жа і спынімся на разглядзе некалькіх уступных радкоў з гэтага твора.

Вецер віўся, смяяўся, кружыў...
Вецер травы да долу хіліў...
Ой, зялёныя скроні раслін
Ў перламутры граніту завіў.
І такія смяшныя сляды
Лунных лап па уцёсах ляглі,
Фасфарыстыя ўхмылкі луны —
Нібы май ды звiніць ў бубянцы.

Чытач адразу звяртае ўвагу на тое, што сінтаксавая пабудова — цалкам не беларуская. У звязку з гэтым няправільнае ўжыванне дзея-

словаў (*кружыў* — калі трэба сказаць, па аналогіі з двума папярэднімі, *кружыўся*; але і выраз «вечер кружыў» ці «кружыўся» — нядобры). Затым — назоўнікаў. Слова «трава» — заключае ў сабе паняцце многасці. Дзеля гэтага, выражаючы паняцце зборнае, — ужываецца ў народнай і літаратурнай мове падначаленае формам адзіночнага ліку. Слова «травы» пачало ўжывацца ў сельскагаспадарчай навуцы дзеля спецыфічных патрэб. У даным выпадку — патрэбы ніякай не было, і ўжывае Ан. Вольным паказвае на незнаёмства яго з народнай мовай.

«У перламутры граніту завіў»... Граніт — гэта вядомы ўсім *дзікі камень*. Ён бывае розных колераў, ад чорна-шэрага да пярэстага, барвовага. Але не чуваць нешта, каб дзе знайшліся радовішчы дзікага каменю ў перламутных колерах. У кожным разе, калі Ан. Вольны ведае такія радовішчы, няхай хутчэй паведаміць пра гэта тав. Карпа. Тав. Карп, як старшыня ВСНГ, напэўна падзякаваў бы Ан. Вольнага за такую вынаходку, бо яна значна ўзбагаціла б прыбытковую частку нашага рэспубліканскага бюджэту... Але Ан. Вольны трымае гэты сакрэт пры сабе і завівае ў гэтыя перламутры «зьялёныя скроні раслін», а крыху пачакаўшы, і «васількі дум». Гэтая «гранітная» вобразнасць сведчыць толькі за тое, што Анатоль Вольны напрасна лае М. Грамыку, у якога яму варта паднавіць свае веды ў галіне мінералогіі.

«Сляды лунных лап па уцёсах ляглі»... Дарэчы, нашы старэйшыя літаратары ўнікаюць ужываць слова «ўцёс», уважаючы лепшым адменнікам слова «скала». Але гэта яшчэ не так страшна. У пададзеным прыкладзе сказ — «*лунныя лапы*». У беларускай мове (наколькі мне вядома) ёсць тры словы, якія маюць корань «лун». Гэта *лунаць*, *лунка* і *лунуць*. Першае ўжываецца ў значэнні, блізкім да пошчаку, да рэха адпеваў ці ад музыкі («песня лунае над лесам»). Другое — у значэнні прарубкі, пролубкі («каля лункі ваўкі ходзяць»). Трэцяе — у значэнні гінуць («Сам ты луніш і нас губіш»). Ніводнае з гэтых слоў не падыходзіць да *лап*, якія ляглі на «ўцёсах». Прыходзіцца думаць, што гэтым сказам Ан. Вольны хацеў прышчапіць беларускай мове новы адменнік для *месяца*, узяўшы яго з расейскай мовы. *Я не праціўнік, а прыхільнік запазычанняў з суседніх моваў*, але толькі ў тым выпадку, калі гэта вымагаецца неабходнасцю. У даным разе такой неабходнасці няма. Паўторанае ў другім радку, чарговым, яно яшчэ раз сведчыць за крайнюю неахайнасць Ан. Вольнага.

Фасфарыстыя ўхмылкі луны —
Нібы май ды звiнiць ў бубянцы...

Аж некалькі «лунных лап»! — Памянёная «луна», затым «май», «ухмылкі» і «бубянцы». Пачнем з «маю». Тут — агульная бяда. Прыняўшы народныя назвы для ўсіх месяцаў году, мы прынялі і для «маю» назву «травень». Але з «лёгкай рукі» «Савецкай Беларусі» некаторыя пачалі культывізаваць слова «май». Тлумачаць, што «першага траўня міжнароднае рэвалюцыйнае свята, а таму і г. д.» На мой погляд, не *меншае* рэвалюцыйнае свята ў *кастрычніку* або ў другіх месяцах. Тым не менш мы не ўжываем «Акцябр». Чаму тады выключэнне для «маю»? У кожным разе, хоць гэта «агрэх» і агульны, да пісьменніка не пасуе. Пераходзім да «ўхмылак». «*Хмыліцца*» кажуць на наравістага ці палахлівага каня, калі ён хоча ці даць азадкам, ці панясці з перапуду*. Але чаго «хмыліцца» «луна» Ан. Вольнага? Няйначай, хмыліцца, пачуўшы, як «май» звоніць «бубянцамі». Сапраўды, гэтыя «лунныя лапы» не сведчаць пра шчырую зацікаўленасць Ан. Вольнага належным развіццём нашае мовы. На што ўжо Максім Багдановіч рос увесь час на чужыне, вывучаў беларускую мову па кнігах, ужываў многа русіцызмаў — і той нават не ўжыў слова «бубянцы», а выбраў сабе з вялікага ліку беларускіх адменнікаў належнае слова:

Шпарка коні імчацца у полі,
Сумна *бомы* гудзяць пад дугой...

Ан. Вольны кіруецца іншымі «законамі». І гэтыя законы (ці незаконне) даводзяць яго да таго, што калі перабраць так крок за крокам усе яго творы (на што шкадую часу і свайго, і чыгачовага), дык можна злажыць вялікі расейскі слоўнік. Разабраны ўрывац для цікавасці запішу такім чынам: расейскія словы і сінтаксова-расейскія сказы (хоць бы са словамі, агульнымі для тэй і другой мовы) у расейскай транскрыпцыі, беларускія — у беларускай. Тады атрымаем вось што:

Ветер вился, смеялся, кружил...
Ветер травы *да долу хіліў*...
Ой, зеленыя *скроні раслін*
В перламутры гранита завил.
И такие смешные следы
Лунных лап по утесам легли,
Фосфористые ухмылки луны —
Нібы май да звенит в бубенцы.

* Напрыклад, у А. Сержпутоўскага («Казкі і апавяданні беларусаў з Слуцкага павету», 1926 г., стар. 48): «Кабылка ў яго худая, маленькая, але жылістая. Палажыў ёй хлопец руку на спіну, а яна й не ўхмылілася»...

У нашы дні літаратурныя творы слугуюць па трох кірунках: а) беларусам для чытання, б) дапаможным матэрыялам для заняткаў у школах і пры беларусізаванні ўстаноў, в) прадстаўляюць (рэпрэзэнтуюць) беларускую літаратуру па-за яе межамі. Чаго дасягаюць творы з лексічным складам, як у Ан. Вольнага? —

1) Знеахвочваюць беларускага чытача ад чытання беларускай літаратуры; 2) даюць недабраякасны матэрыял таму, хто імкнецца вывучаць беларускую мову; 3) даюць адмоўнае і няправільнае ўяўленне пра беларускую мову і літаратуру нашым суседзям, а некаторым «знатным путешественникам» — падставу для здзекаў над моваю беларускага працоўнага народа.

У Ан. Вольнага, як і ў падобных яму па адносінах да літаратурнай мовы, ёсць здольнасць да творчай працы. Але час ужо сказаць усім ім пра неабходнасць зрабіць выбар: пішы або па-расейску, калі ты лепш ведаеш гэтую мову, або вывучы раней беларускую мову, калі хочаш пісаць па-беларуску.

Для чытача наяўнасць гэтакіх «лунных лап» у літаратурнай мове (якіх можна падаць у прыклад вялікі лік) павінна сведчыць за тое, што ў справе развіцця і крышталявання літаратурнага слоўніку не ўсё «супакойна». Чытач павінен узняць голас пратэсту супраць прышчэпвання нашай мове гэных «лунных лап» і павінен пачаць у большым памеры цікавіцца шляхамі развіцця літаратурнае мовы.

3. Гістарычныя даведкі

Беларуская мова як самастойная мова сфармавалася пры пачатку XII ст. У стварэнні яе прынялі ўдзел тры славянскія плямёны: крывічы, дрыгавічы і радзімічы. Бліжэйшымі суседзямі на працягу ўсяго гістарычнага жыцця нашага былі: расейцы, палякі, літоўцы, латышы і ўкраінцы. Крыху пасля з'явіліся цыганы, татары і яўрэі.

Кожная мова ў сваім развіцці запазычае ў свой слоўнік з суседніх іншакраёвых моваў, уплываючы, у сваю чаргу, на гэтыя суседнія мовы.

Апрача таго, на развіццё і крышталяванне мовы, на ўзбагачэнне мовы адцэннямі ўплывае эканамічнае становішча, наяўнасць інтэнсіўнага грамадска-палітычнага жыцця.

Падыходзячы да беларускай мовы, мы бачым, што на працягу XII–XVI стст. яна ўзбагачалася і развівалася шпаркім тэмпам. Чытачу, знаёмаму з агульнай гісторыяй гэнага часу, прычыны ўзросту

вядомы. Надзвычайна вялікую ролю адыграла дзяржаўная незалежнасць. Пра стан мовы таго часу нам сведчаць не толькі помнікі літаратурныя, дакументы і г. д., але сведчаць і запісы сучаснікаў. У «Маладой Беларусі» (СПБ) перад рэвалюцыяй друкаваўся фрагмент з ліста папскага нунцыя за 1501 год, у якім ён тлумачыў прыгажосцю і апрацаванасцю беларускае мовы тое, што яна, а не літоўская, была дзяржаўнай мовай у Вялікім Княстве Літоўскім (...*dum gracilis et facilius sit utuntur communius...*). Паведамлялася нядаўна ў адным беларускім часопісе, што ў старых нумарох, здаецца, «Вестника Европы» змешчаны польскі дакумент, які сведчыць пра стан беларускай мовы ў *часе Літоўскага Статуту*. У дакуменце, між іншым, зазначалася, што: бадай немагчыма пералажыць гэты Статут на польскую мову, бо польская мова зусім неапрацаваная і не мае адпаведнага слоўніка.

Агульнавядомым стаў і факт перакладу беларускімі татарамі шмат якіх кніг з арабскай на беларускую мову, пісаных толькі арабскімі літарамі. У некаторых беларускіх выданнях пададзены ў беларускай транскрыпцыі вялікія ўрыўкі з гэтых кніг. Гэтыя выданні, на вялікі жаль, не агалашаныя поўнасцю, з'яўляюцца самым каштоўным матэрыялам для даследвання старой мовы, бо бадай не маюць уплываў царкоўна-славянскіх, а поўнасцю пабудаваны на аснове народнай, перадаючы нават асаблівасці гукавыя (дзеканне і г. д.).

Не кажучы пра сучаснае становішча, можам зрабіць адпаведны вывад: у часы найвялікшага росквіту беларуская мова не магла рабіць вялікіх запазычанняў ад сваіх суседзяў, бо... мала чаго можна было запазычаць. Якія ж фактары і якія мовы ўплывалі на беларускую ў тыя часы? У першую чаргу — латынь. У той час на Беларусі зграмадзілася было шмат рэлігійных сэкт і г. д., якія друкавалі многа палемічнай літаратуры, якія наладжвалі розныя спрэчкі, дыспуты. Для прыкладу даволі падаць такі факт: у мястэчку Любчы на Навагрудчыне была адна (а мо і больш?) друкарня. Што казаць пра гароды? Пры друкаванні тых ці іншых кніг або перакладаў у беларускую мову праходзілі словы і звароты з латыні. Аналагічнае з'явішча добра даследавана ў адносінах да развіцця французскай мовы. Даведзена, што найбольшая колькасць запазычанняў з латыні ў французскую мову прыпадае на час перакладу Бібліі і звязанай з ёй літаратуры.

Былі ўплывы ў тым часе на беларускую мову і з боку Генуі, з боку Венецыі. Праходзілі яны праз майстроў, дойлідаў (архітэктараў), якія бывалі на Беларусі якраз у тыя часы. Вядома, што найбольшы

росквіт дойлідства, будаўнічага мастацтва на Беларусі прыпадае на XIII–XV стст.¹

Для мяне, прынамсі, з’яўляецца довадам гэтага хоць бы венецыйскае слова «ралі», якое ўжываецца і ў нас².

У далейшым у беларускую мову пачалі праходзіць уплывы літоўскія, польскія, нямецкія і яўрэйскія, а ў больш позні час — расейскія і ўкраінскія. Дэталываць літоўскія ўплывы вельмі цяжка, бо і беларусы і літоўцы не толькі жылі ў суседстве, але маюць роднасць у пахаджэнні сваіх моваў. Такія словы, надрыклад, як «пошар» (лит. «пашарис»), як «труба», маглі і запазычацца, маглі быць і арганічнымі. Больш ясныя ўплывы на такія словы, як «благі» — супрацьлеглае цр.-слав. «благій» у сэнсе «добры». Тут ясна, што «благі» ў беларускім сэнсе прайшло з літоўскай (blogai, bloga). Пра ўплывы з нямецкай і яўрэйскай мовы пісалася нядаўна ў «Полымі». Аўтар гэнага артыкула, падаючы ў асноўным правільныя звесткі, дапусціў некалькі памылак. Так, пахаджэнне беларускага слова «вакол, вокал» ён тлумачыць на падставе яўрэйскіх крыніц, у той час, калі яно магло прайсці з беларускай у яўрэйскую, а не наадварот. Бо як тады растлумачыць пахаджэнне беларускіх слоў «навакол», «навакола», «кола» і адпаведнага расейскага «около», «кольцо» і г. д.?

Уплывы з расейскай мовы пачалі праходзіць у беларускую толькі пасля XVI ст., але не мелі вялікага значэння аж да канца XIX ст. Тлумачылася гэта тым, што беларуская мова перастала існаваць тады як дзяржаўная, як мова кніжная, а існавала як мова народная. Гэтыя ўплывы пачалі пашырацца ў сувязі з вайсковай службай, у сувязі з развіццём школьнага будаўніцтва.

¹ Праф А. І. Някрасаў зачытаў 17/II-27 г. у Маскоўскай акадэміі мастацкіх навук даклад на тэму «Белорусско-московские художественные отношения XIV в.», у якім даводзіць, што беларускае мастацтва адыграла надзвычайна вялікую ролю пры стварэнні і развіцці мастацтва расейскага. Апрача таго, ім падрыхтавана некалькі прац, якія ўгрунтоўваюць гэта сцверджанне. А нам вядома (гл. хоць бы працы Шыраевага ў Смаленску «Этюды по архитектуре Смоленска и белорусской Смоленщины», выд. Смаленскае, 1924 г.), што, у сваю чаргу, беларускае мастацтва развівалася пад уплывам заходняга і візантыйскага.

² Пахаджэнне слова «паля» можна тлумачыць тым, што бяровенне, якое ішло на «палі», абпальвалася перад забіваннем у зямлю. Тады — чаму гэта слова апынулася ў Венецыі? Гэты ж горад з’яўляецца класічным паводле наяўнасці паляяў. Дзіўна і тое, што ў суседніх з Венецыяй мовах слова гэта пакідаецца ў мясцовай вымове. Гэта, напрыклад, можна заўважыць у венецыйскіх апавяданнях Анры дэ Рэнье.

Не падаючы падрабязговых прыкладаў, на падставе некаторых до-следаў і меркаванняў можна зрабіць такія вывады. — У склад белару-скага лексікону ўваходзяць у пераважнай большасці словы агульна-славянскія і самабытна-беларускія. Прычым, т. зв. агульнаславянскія словы набылі ў нас свае асаблівасці, а што больш важна, наватво-ры ад агульнага карэння. Адначасна, шмат якія агульнаславянскія засталіся або толькі ў нас, або ў нас засталася іх карэнне. Так, на-прыклад, слова «нур» мае ў расейскай толькі ўтворнае «изнурение», таксама «туга» і шмат інш.¹

Што датычыцца слоў, запазычаных з суседніх моваў, дык коль-касць іх не перавышае колькасці нормальнай ува ўсіх мовах і ўсталяецца шляхам сістэматычнай працы па стварэнню навуковай тэрміналогіі.

Усё сказанае даводзіць тое, што беларуская народная мова мае надзвычайна вялікі і цікавы лексікон, на падставе і з дапамогай яко-га можна развіваць літаратурную мову нормальным парадкам, запа-зычаючы з суседніх моваў толькі міжнародныя, інтэрнацыянальныя словы (рэвалюцыя, пралетарыят, рэспубліка, саветы і г. д.).

4. Асновы развіцця мовы

Згуртаванне французскіх пісьменнікаў «Брыгада», а пасля прыняў-шая назву «Плеяды» — стаўшую ад таго часу назойным на ўсім све-це, у XVI ст. узяла было пытанне пра шляхі развіцця французскай літаратурнай мовы. Былі выдадзены адпаведныя дэкларацыі², якія па-чалі ажыццяўляцца сябрамі гэнага згуртавання творчасці. Была ўзня-та вялікая дыскусія каля пытання развіцця і ўдасканалення літара-турнай мовы. Дыскусія гэта перайшла з пісьменніцкіх згуртаванняў нават у клубы, нават у салоны таго часу. У выніку вялікай спрэчкі

¹ Наглядаецца і адваротны развой: пад уплывам гістарычных падзей або суседніх моваў, блізкіх і тэрытарыяльна, некаторыя словы выходзяць з ужыт-ку. Так, возьмем слова «пазор». У некаторых паўднёвых славян слова гэта мае значэнне «горды», «пыхоўны». У нас мела (і мае ў некаторых народных гавор-ках) значэнне «прыжогага», «стройнага». Так і ў Насовіча знаходзім: «позор-ны» — «красивый на вид. Позорная дзевчина. Позорная церковка». У расейцаў, дзе злачынцаў выводзілі «на позор», на «відалішча», гэта слова набыло ганебны сэнс, а пад уплывам расейскай не ўжываецца і ў нас. Пытанне наконт такіх слоў патрабуе адмысловага разгляду.

² Сусветную вядомасць набыў трактат Дзюбеллэ «Défense et illustration de la langue française» (1549), а таксама артыкулы правадыра згуртавання П'ера Ран-сара. Наогул, французскую «Плеяду» я ўспамінаю невыпадкова. Праца яе, на мой погляд, як і тэарытычныя палажэнні, з'яўляюцца класічнымі. Прыходзіцца пашкадаваць, што памянёны трактат не перакладзены на беларускую мову.

і ўважлівых адносін да мовы з боку ўсяго грамадства, а таксама ў выніку ўпартай *практычнай* працы гэнага згуртавання французская мова пачала развівацца незвычайна шпарка і знайшла сваё завяршэнне ў выданні першага акадэмічнага слоўніка, пасля чаго толькі ўдасканалваецца далейшымі пакаленнямі і паасобнымі пісьменнікамі (Флабэр, Хазэ Марыя д'Эрэдыя і інш.).

На падставе палажэнняў французскай «Плеяды», як найбольш тыповых, на падставе нагляданняў над развіццём некаторых суседніх моваў і на падставе канкрэтнага адмысловага вывучэння беларускай народнай і літаратурнай мовы можна вызначыць наступныя асновы далейшага развіцця нашай літаратурнай мовы, якія будуць угрунтаваны прыкладамі ў чарговых раздзелах.

1. Кожнае слова жывой народнай мовы, якое спатыкаецца на ўсім этнаграфічным абшары, можна і трэба ўжываць у літаратурнай мове¹. Сюды ж адносяцца і такія словы, якія з якой-небудзь прычыны зніклі ў асяродку. Скажам, слова спатыкаецца на Гарадзеншчыне і Магілёўшчыне або на Віцебшчыне і на Палессі, але не ўжываецца на Міншчыне, — такое слова таксама мае ўсе падставы быць у літаратурнай мове.

2. Словы мясцовыя, або так званыя паветалізмы, калі яны: а) пашыраны на значнай частцы этнаграфічных абшараў; б) могуць ці выразіць паняцце, на якое няма адпаведнага слова ў літаратурнай мове, ці ўзбагаціць гэтае паняцце новым адценнем; в) маюць сувязь у гучанні і ў пабудове з рэштай, — патрэбна і пажадана ўводзіць у літаратурную мову.

3. Словы рамесніцкія і навуковыя, калі яны не адносяцца да вузкай спецыяльнасці, пажадана ўжываць у літаратурнай мове, каб такім чынам не адрываць літаратурнай мовы ад мовы працоўных мас, а як мага шчыльней звязваць іх.

4. Словы старыя, калі яны маюць карэнную сувязь з жывой народнай мовай, хоць бы і з'яўляліся ў свой час утворнымі, калі яны могуць узбагаціць літаратурную мову новым адценнем, павінны ўжывацца. Тут як мага трэба высцерагацца слоў, якія і не ўжываюцца і не маюць у даны момант карэннай сувязі з жывой мовай.

¹ Дзеля некаторых меркаванняў павінен зрабіць агаворку, агульную для ўсяго артыкула, што я выклочаю з аб'екту ўвагі т. зв. нецэнзурныя словы, пытанне наконт якіх складае самастойную праблему, вырашаецца жыццём і звычайнаецца ў залежнасці ад густаў грамады.

5. Пажадана, каб пісьменнікі ўводзілі ў літаратурную мову нава-творы, гэта значыцца — новыя словы, створаныя самімі пісьменнікамі на падставе законаў беларускай народнай мовы і на падставе існуючых у мове карэнных слоў.

6. Трэба, каб усе літаратары больш энергічна вывучалі народную фразеалогію і ўжывалі яе на справе. Рада можа быць толькі адна. Ніякіх правіл вызначыць немагчыма¹.

5. Словы, пашыраныя на ўсім этнаграфічным абшары

Не трэба, здаецца на першы погляд, абараняць прынцып увядзення ў літаратурную мову слоў, якія пашыраны на ўсім этнаграфічным абшары. Быццам ясна і зразумела, што гэтыя словы аўтаматычна набываюць усе правы грамадзянства. Быццам ясна, што, уведзеныя ў літаратурную мову паасобнымі пісьменнікамі, яны павінны спатыкацца прыхільна, павінны ўжывацца беззабаронна. Але тэта толькі здаецца, толькі на першы погляд. Сапраўды ж бывае так, што на кожнае новаўведзенае слова знаходзяцца штук пяць «крытыкаў», якія, не ведаючы народнай мовы, распачынаюць такі вэрхал, што хоць ты ў зямельку палазь.

Не буду хавацца і не буду падаваць алегорыі, а вазьму канкрэтны прыклад. Ад самага пачатку сваёй літаратурнай чыннасці я, раней падсвядома, пачаў кіравацца пры ўжыванні тых ці іншых слоў тымі асновамі, якія сфармуляваў і падаю на чытачову ўвагу і суд сёння.

¹ Рэшта пытанняў, якія маюць сувязь не толькі з лексікалогіяй, але з эўфаніяй і эйдэлогіяй, будуць узняты мною ці кім-небудзь з таварышоў маіх другім разам.

Раўналежна паўстане і пытанне пагоджання слоў у сказе ў сувязі з вызначэннем прыналежнасці. Так, мы кажам і пішам «артыкул Жылуновіча», «вершы Купалы» і інш., калі па-беларуску лепш выходзіць: «Жылуновічаў артыкул», «Купалавы вершы» і інш. Гэта ж самае ў адносінах да расейскіх прозвішчаў. Мы ў народнай мове чуюм: «каля Грыгоравай хаты», «у Сымонавага сына». Тады трэба, мне здаецца, і ў літаратурнай мове ўжываць: «вершы Кальцовага», «Нікіцінага», «Івановага». У кожным разе гэтае пытанне, як і шэраг новых, высветліцца з цягам часу.

Суды ж адносіцца і пытанне наконт правапісу беларускіх прозвішчаў. Не кажучы пра прозвішчы з канчаткам на «ка», якія часам, асабліва ў назойным склоне, пішуцца паводле «Грогаўскага» правапісу («ко»), нельга не ўспомніць жаночых прозвішчаў. Так, мы пішам «Кастусь Станкевіч», пішам і «Ганна Станкевіч», тады як у такіх выпадках у *народнай мове* справа стаіць інакш. Для замужніх, для маладзіц — «Станкевічыха», для дзяўчат — «Станкевічанка». Некаторыя старэйшыя пісьменнікі нашы праводзілі гэта ў сваёй творчасці (так, напр., у Янкі Купалы, у «Спадчыне» спатыкаем «Станкевічанка»). Наогул лік спрэчных і невыразных выпадкаў можна было б павялічыць намнога, але данаю тэмаю гэта не выклікаецца.

Пачаў я гэтую працу ад 1922 году. Частка спаткала мяне ў гэтай працы прыхільна, некаторыя ўведзеныя мною з жывой народнай мовы словы, — *уведзеныя, а не створаныя штучна*, бо штучна я не стварыў бадай ніводнага слова, — набылі гэтыя самыя правы грамадзянства. Адначасна заахвоцілі некаторых сатаварышаў па чыннасці да аналагічнай самастойнай працы.

Некаторыя пачалі, не раўнуючы як глухары на ёлцы, галёкаць пра тое, што нібыта я ствараю штучныя словы, нібыта я беру іх не-маведама адкуль, чуць не з уласнай вёскі. Тыя чытачы, якія сачылі за падобнымі піліпікамі, успомняць, што найбольш спрэчак выклікала ўведзенае мною слова «дойлід» і ўтворныя ад яго. У гэтым раздзеле для ўмацавання выстаўленага палажэння і для вытлумачэння тых спосабаў, якімі павінна ісці праверка жыццёвасці паасобных слоў, я і разгарну перад прыязнымі чытачамі пахаджэнне слова «дойлід», а таксама магчымасці ўтварэння ад яго новых.

Не паглыбляючыся ў далёкую гісторыю гэтага слова, зазначу, што яно мае карань у літоўскай мове.

Слова «dailydé» па-літоўску значыць «цесля» (сталяр) і «архітэктар».

Слова «dailé» па-літоўску значыць «мастацтва».

Спалучэнне гэтых двух паняццяў дае ў выніку — кваліфікаваная апрацоўка дрэва, а таксама — мастацкая пабудова будынкаў.

Словы, якія ўваходзілі ў беларускую мову з літоўскай у нядаўнія часы, у большасці заставаліся на Віленшчыне ці Гарадзеншчыне. Да такіх слоў належыць, прыкладам, слова «раўгеня» на Віленшчыне, што значыць: хлебны квас, зроблены з саладухі, ад літоўскага «gaugas» (рашчына, або закваска). Такім жа чынам можна вытлумачыць і пахаджэнне нашага слова «пошар», «дзындра» (у сэнсе «шлаку») і г. д., якія распаўсюдзіліся крыху больш, спатыкаюцца і ў літаратурнай мове.

Словы, якія ўвайшлі даўно, за часы вялікага падабенства беларускай і літоўскай мовы, распаўсюджаны на ўсіх этнаграфічных абшарах. У пачатку артыкула я падаваў прыклад слова «blogai», «bloga», ад якога пайшло наша «благі», «блага». Да такіх слоў належыць і слова «дойлід». Увайшло яно ў нашу народную мову выключна ў якасці «архітэктар», распаўсюджана на ўсім этнаграфічным абшары, але ўжывалася толькі ў патрэбных выпадках. Дзеля гэтага спатыкаецца ў даны момант у геаграфічных назвах і ў нарых песнях. Так, гэта слова спатыкаецца на *Віленшчыне* (геаграфічныя назвы «Дайліды»

каля Вільні і каля Валожына), на *Менішчыне* і *Случчыне* (фамільныя прозвішчы «Дайлідовіч»)¹; на чыстым *Палессі*, на *Магілёўшчыне* і на *Віцебшчыне* — у народных песнях. Перад тым як падаць вынятакі з гэтых народных песень, прашу чытача заўважыць, што слова «дойлід» звязваецца ў народнай песні не са звычайнай будовай, а з будовай, якая вымагала кваліфікаванай працы.

...А ў *Тураве*, на мураве,
Тры *дойліды* цэркаўку стаўлялі...².

...А тугу, тугу, ў жоўтым пяску,
А там *дойліды* царкву ставілі.
А і прасякалі чатыры вакны...³.

...А ў ляску, ў ляску, на жоўтым пяску, —
Пейце, малойцы, спявайце!
Там і тры *даліды* царкву рубілі,
Царкву рубілі з трыма вугламі...⁴.

Не ацяжаючы артыкул новымі прыкладамі, я звяртаю чытачову ўвагу на тое, што: а) «дойлід» распаўсюджана на ўсім беларускім этнаграфічным абшары; б) звязана з паняццем «архітэктар», па-стараруску «зодчій».

Зважаючы на гэта, я вырашыў, што слова «дойлід», паходзячы ў даны час з жывой народнай мовы, лепш падыходзіць у літаратурнай мове, чымся слова грэцкага паходжэння — «архітэктар», што яно можа даць наватворы для тых паняццяў, на якія мы не маем адпаведных слоў, а менавіта «созідаю», «созідает» і г. д. Звычайна ў нас перадаюць гэта словамі «будую» і «будуе». Кожны адчувае, што «будую» не надаецца для перадачы «созідаю», кожны адчувае, што «будую» — гэта «строю». Тым часам у літаратурнай мове патрабуецца дыферэнцыяцыя і паняццяў, і слоў. Без жаднай развагі я ўтварыў і пачаў ўжываць словы «дайліджу», «дайлідзіц».

Кожны сумленны крытык, які выступае супроць гэтых наватвораў, павінен ведаць пададзенае мною вышэй. Такім жа чынам угрунтавана на няхай давядзе, што слова «дойлід» «*не пашырана*» на беларускім

¹ Цікава адзначыць, што адзін крытык, які выступае супроць гэтага слова, носіць прозвішча «Дайлідовіч». Нават імені свайго цураецца, каб толькі давесці маю «памылку»!!!

² В. Ластоўскі. «Расейска-крыўскі слоўнік».

³ Шэй П. Віцебшчына, с. Воранава.

⁴ Шэй П. Магілёўшчына, с. Чарэя.

абшары, што яно «не патрэбна» нам, што ў нас «ёсць» адпаведнае слова, больш дакладнае і народнае. У такім толькі разе будучь пера-канаўчымі яго супярэчкі.

У заключэнне ізноў кажу, што я спыніўся на разборы і ўгрунтаванні аднаго слова, каб давесці, якімі вымогамі павінен кіравацца і пісьменнік, і чытач пры ацэнцы таго ці іншага слова, пашыранага на ўсім этнаграфічным абшары і ўведзенага ў літаратурную мову.

6. Паветалізмы

Пад «паветалізмамі» звычайна разумеюцца такія словы, якія ўжываюцца ў жывой народнай мове дзе-небудзь на акрузе, на «павеце», але не ўжываюцца ў літаратурнай мове. Прычыны, якія пакідаюць тое ці іншае слова за межамі літаратурнай мовы, бываюць розныя. Адна — калі ў літаратурнай мове ёсць некалькі слоў для выражэння таго паняцця, якое выражаецца і разглядаемым паветалізмам. Другая — калі гэты паветалізм пашыраны на параўнаўча невялікім абшары і пры ўвядзенні ў літаратурную мову патрабаваў бы заўсёднага тлумачэння, не маючы карэннай сувязі з асноўнай масай слоўнага скарбу. Пры нармальным развіцці літаратурнае мовы, пры патрэбнасці ўсё большага і большага ліку адценняў нават на адно і тое ж паняцце — першая прычына, не ўзмоцненая другой, адыходзіць на задні план. Красамоўным прыкладам гэтага развою можа слугаваць расейская літаратурная мова. Яшчэ І. С. Тургенеў прагаласіў, што расейская мова і багатая, і магутная, і мае шмат слоў для выражэння. Здаецца, большага прыдбання слоў і не патрабуецца. Тым часам у нашыя дні ўсё часцей і часцей чуюцца галасы (напрыклад, артыкулы Варонскага), якія ці заклікаюць да паступовага «освежэння» расейскага слоўніка за кошт паветалізмаў, ці адзначаюць як станоўчае з'явішча умеркаванае ўвядзенне паветалізмаў сучаснымі пісьменнікамі.

Тым больш павінна цікавіць гэтая акалічнасць нашых пісьменнікаў. Што ж мы бачым у рачавістасці? За выключэннем двух-трох пісьменнікаў, якія ўважна выбіраюць лепшыя словы з народных гаворак, рэшта — у лепшым выпадку — становіцца да гэтага інертна, абыходзячыся з даўно ўведзенымі словамі, не клапацячыся пра ўвядзенне новых, а ў горшым — ваража, «аздабляючы» беларускую літаратуру «луннымі лапамі».

Найбольш цікавую працу ў даным кірунку праводзяць Максім Гарэцкі і Цішка Гартны. Іх абодвух прабавалі ў свой час ляць, але гэнай лаянкай не збілі з правільнага шляху. Трэба толькі заўважыць, што калі

працу Максіма Гарэцкага можна аднесці да катэгорыі ўмеркаванай, дык Цішка Гартны з’яўляецца неўмеркаваным. Гэта неўмеркаванасць найбольш яскрава адлюстравалася ў першай кнізе «Сокаў цаліны».

Якія вымогі павінны кіраваць пісьменнікамі ў гэтай працы? Перш-наперш — вымога неабходнасці. Няхай гэта неабходнасць выявіцца ў замене немілагучнага слова больш мілагучным (імкненне да замены слова «бяздонне» словам «прадонне», якое заўважаецца ў некаторых пісьменнікаў), няхай у павелічэнні ліку адменнікаў («верхавіна» — даўнейшае, у З. Бядулі, у зборніку «Пад родным небам» і ў некаторых пазнейшых уведзена слова «вершаліна» і г. д.), няхай дзеля ўнікання падвойнага значэння ў выключных выпадках (амонімы, не заўсёды прыемныя). Напрыклад — «мары» ў сэнсе «летуценні», адкуль вельмі ўдалае «мроіць» у сэнсе «летуцець», але ў той жа час «мары» — насілка для нябожчыкаў: «бадай цябе на марах паняслі». Зусім зразумела, што некаторыя пісьменнікі, ужываючы словы «марыць» і «мроіць», імкнуцца не ўжываць слова «мары», ужываючы больш «летуценні» і «кросы» (грэзы). Тут можна было б падаць у прыклад шмат і шмат слоў, якія з паветалізмаў знайшлі сабе месца ў літаратурнай мове, але вызначэнне асновы не вымагае вялікага ліку гэтых прыкладаў. Тут можа быць адно: альбо прынцып увядзення ў літаратурную мову «паветалізмаў» будзе засуджаны і занябданы, чаго не можа быць ні ў якім разе, альбо ён будзе ажыццяўляцца больш узмоцненым парадкам.

Наастатак падам вельмі цікавую думку з артыкула Я. Лёсіка, які пісаны ім аж у 1917 г.

...«Мова, як чалавек, павінна шанавацца, паважацца і прыбірацца з кожным разам у лепшыя, багацейшыя і зграбнейшыя ўбранні. Кожнае адметнае слова, кожны асабісты выраз нашых беларускіх гаворак мы павінны з пашанаю страчаць і з вялікаю любасцю, як надзвычайную вартасць, далучаць у агульную скарбніцу нашай літаратурнае мовы, а не хавацца за паветалізм, не цурацца і не казаць неабачна, што ў нас гэтак не кажуць. Калі, скажам для прыкладу, у адным месцы кажуць *яха*, а ў другім *рэха*, калі адзін кажа *маланка*, а другі *бліскавіца*; *марыць* і *летуцець*, — дык і хвала яму... Наша мова так багатая, пекная і гучная, што, часам, дапраўды, не ведаеш, якое слова, які выраз лепей ужыць, — ажно вочы разбязгаюцца»...

...«Апрача гэтага, мова так узгадаваная, усімі гаворкамі выпешчаная, робіцца здатнай, сардэчнай, усім любай і лёгка зразумелай кожнаму, хто хоць крошку падвучыцца...».

Сапраўды, толькі такім спосабам, толькі такім шляхам можна стварыць літаратурную мову, якая будзе блізкай і зразумелай для працоўнага народу на ўсім этнаграфічным абшары. Бо, уводзячы *пераважна* словы з аднае мясцовасці, мы можам у будучыні прычыніцца да вялікага гістарычнага непаразумеання, якое наглядалася і ў некаторых еўрапейскіх народаў.

7. Словы рамесніцкія і навуковыя

Я зазначаў ужо, што словы рамесніцкія і навуковыя, калі яны не адносяцца да *вузкай* спецыяльнасці, пажадана ўжываць у літаратурнай мове, каб такім чынам не адрываць літаратурнай мовы ад мовы працоўнага народу, а як мага шчыльней звязваць іх. Часткова гэта робіцца тымі пісьменнікамі, якія даюць у сваіх творах апісанні рамесніцкага жыцця. Напрыклад — некаторыя апавяданні Цішкі Гартнага, або вядомыя Купалавы вершы ў «Спадчыне» (з цыкла «Яна і я»). У адным вершы («За кроснамі») даюцца назвы прыладаў у кроснах:

З бярозы вычасаў *ставы* ён новыя,
Набіліцы кляновыя зрабіў,
 А *панажы* выстругіваў кляновыя,
Навой як трэба зарубіў.
 Садзіцца маё сэрца-ткаля ў *кросенкі*,
 Набіліцамі громка б’е,
 Кладуцца *ўтоку* гусценька палосанькі.
Сучу я *цэўкі* для яе...

Зразумела, што ў такіх выпадках павінна быць вялікая асцярожнасць. Узяць хоць бы звычайную саху. Не помню добра, ці ў часопісе «Плуг», ці ў «Нашым Краі» друкаваўся спіс назваў частак сахі. Аказалася іх некалькі дзясяткаў. Дробныя назвы могуць не ўжывацца, але чаму не ўжыць *пры апрацоўцы адпаведнай тэмы* больш характэрныя, падобныя пададзенаму прыкладу нашага народнага паэта? У народаў пад панаваннем буржуазіі літаратурная мова абстрагуюцца ўсё больш і больш, адцягваючыся ад мовы народнай, ад мовы працоўных мас. Нашы пісьменнікі павінны трымацца адваротнага. Зусім магчыма ўжываць гэтыя дробна-тэхнічныя назвы ў мове літаратурнай, у мове вобразнай.

Тым больш патрэбна пісьменнікам *вывучыць* і ўжываць у літаратурнай мове тэрміны навуковыя, у вядомых, зразумела, выпадках. Я падкрэсліў слова «вывучаць» невыпадкова. Справа ў тым, што

пераважная, калі не абсалютная, большасць нашых сучасных пісьменнікаў выходзіла ў небеларускіх школах. Няхай кожны прасочыць за сабой і заўважыць, наколькі моцна ўгназдзіліся ў нас тэрміны навуковыя з гэтых школ; ужываем мы іх і ў літаратурнай мове, і ў штодзённай гутарцы. Тым часам утвараюцца новыя тэрміны, тэрміны больш блізкія да мовы працоўнага народу. *Моладзь* вывучае гэтыя тэрміны ў школах. І магчыма такое становішча, што праз пяць-дзесяць гадоў гэтай моладзі будзе не зусім цікава спатыкаць у творах, скажам, «паралельна» замест «раўналежна», «дыяметр» замест «прамер», «кісьць» замест «ручыца», «перыяд» замест «кругабег» і г. д. і г. д. Кажу «праз некалькі гадоў», а мо і зараз адчуваецца гэтае з’явішча. Агульнавядомае правіла кажа, што мова мастацкіх твораў павінна быць *узорнай*. А якой узорнай можа быць мова таго пісьменніка, які не сочыць за развіццём мовы, што і выклікае «лунныя лапы». Дзіўным здаецца, наколькі мы мала знаёмы з дасягненнямі нашае сучаснае мовы. Няхай чытач возьме перачытае хоць бы медычную тэрміналогію (астэалогію), якая, між іншым, з’яўляецца класічнай па сваёй апрацаванасці і ўгрунтаванасці, і прасочыць калі-небудзь за тым творам, у якім спатыкаюцца адпаведныя паняцці... Або «мінералагічную», або «геаграфічную». Я не кажу зусім пра «батанічную». Нашы пісьменнікі бадай зусім незнаёмыя з нашым раслінным царствам. Можна падлічыць і злажыць спіс усіх раслін, пра якія пішуць у творах: хвоя (сасна), ёлка (елка), ядленец (ядловец), жыта, ячмень, авёс, клён, ліпа, явар, ясакар, трысць, чарот і... бадай усё. Нашы кветкі, усе гэтыя *ключыкі, бацяновы ножкі, воўча ступа, мядуніца, гарлачаўка, гарлачыкі, грабількі, жывіцельнік* і г. д. і да т. п. — колькі паэзіі маюць і ў назвах, і ў сваёй істоце, наколькі пашыраны на Беларусі. А мы... Таварышы, усе мы, без выключэння, калі і памінаем кветкі якія ў вершах, дык збольшага такія, якіх ля хаты працоўнай і не бывае ніколі, а калі бывае, дык вельмі рэдка, як, напр., півоні, юргініі (віргініі), нават ружы... Я не кажу, што ўсе паэты і пісьменнікі павінны зрабіцца батанікамі або мінеролагамі ці што. Не! — Я кажу пра тое, што ўсе пісьменнікі павінны лепш прыглядацца да навокальнага жыцця, павінны адлюстроўваць гэтыя нагляданні ў сваіх творах у *сілу магчымага*, але павінны адлюстроўваць.

Гэтыя ж нагляданні дапамогуць нам усім павялічыць лік слоў для азначэння колераў, напрыклад. Прыгледзьцеся, падумайце, — колькі пашыраных слоў маем мы? — Чырвоны, сіні, чорны, жоўты, блакітны, зялёны, шэры, белы: восем колераў. У апошнія часы пайшлі

ў ход: пурпуровы, ліловы, пунсовы, рэдка — ірдзелевы і кармазынавы. Да чаго гэта вядзе? А да таго, што ў верхшах і *неба* сіняе і *вочы* сінія, *туга* сіня і *журба* сіня і... немаведама што яшчэ сіняе... Або яшчэ які колер. А вось адценняў і няма, у той час калі ў народнай мове гэтыя адценні ёсць.

І так якую хочаце галіну можна зачапіць і спаткаць гэта ж самае. Адгэтуль вывад — пісьменнікі, а разам з імі і чытачы — павінны, апрача іншага, вывучаць, у кожным разе *чытаць* усе тэрміналагічныя матэрыялы, дапамагаючы і стварэнню іх.

8. Слова старыя

Гаварыць наконт гэтага пытання даволі небяспечна. Справа ў тым, што няма больш слізкага месца, як гэта. Старыя словы, калі выйшлі з ужытку, быццам і не патрэбны. Чаго б яны, у іншым разе, выходзілі б з ужытку? Але ўсё ж ёсць некаторыя і выключэнні. Возьмем слова «дзіда». Калісьці «дзідай» звалі гатунак «кап'я» або «пікі». Пасля, калі «коп'я» выйшлі з ужытку і ў некаторых мясцовасцях іх прытарнавалі як «гак» («багор»), цягаць пянку з вады ці што, гэты «гак» пачалі зваць «дзідай». Далей, дзеля вонкавай падобнасці сталёвай ці жалезнай часткі дзіды да «шыпа» — гэтыя «шыпы» на раслінах (як, напрыклад, на шыпшынніку) пачалі ў некаторых мясцовасцях зваць «дзідамі», «дзідкамі», «дзідачкамі». Вось вам караценькі гістарычны шлях гэтага слова. Зараз у літаратурнай мове можа здарыцца (асабліва ў перакладах) слова «кап'ё». У такім разе, наколькі слова «дзіда» канчаткова з народнага ўжытку не выйшла, зусім можна ўжыць яго і ў якасці гэтага самага «коп'я».

Са старой кніжнай мовы ўвайшло ў літаратурную сучасную слова «гадзіннік». Чаму абавязкова трэба было ўжыць гэта слова, а не расейскае «часы» або польска-нямецкае «загарак»? А таму, што «загарак» зусім чужое па гучанню і незразумелае для Усходняй Беларусі, а слова «часы», наадварот, мае некалькі іншых значэнняў і было б незразумела для Заходняй Беларусі. Дзеля ўніфікавання і ўзята слова «гадзіннік», якое мае сувязь з самой прыладай («вызначэнне гадзін»), а таксама спатыкалася даўней. Так, пад 1589 г. у вядомай Мялешкавай прамове чытаем: ...«добра то на(ш) годзи(н)ник пету(х) што нехібне о по(л)ночи кукарекуе(ть)...¹.

Як прыклад, слова, якое можна ўвесці ў літаратурную мову са старой кніжнай, падам «выйсце». Слова «выйсце» ўжываецца ў літаратурнай

¹ Вынятак даю паводле «Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі» В. Ластоўскага.

і народнай мове ў сэнсе «выхада». Тым часам у старых матэрыялах яно спатыкаецца яшчэ ў сэнсе «истечения» (часу).

...«Для таго, по выистью менованого часу личбѣ того повѣту, в котром оный врьдѣ лежитъ, маеть подскарбій вослати и увезати ся за всю сумму з уряду его до скарбу належачую»...¹.

Урэшце, старой кніжнай мовай можна добра правяраць жыццё-васць некаторых паветалізмаў. У гэтым, бадай што, яна і павінна служыць нам найбольшую службу. Сапраўды, калі слова якое-небудзь спатыкаецца на павеце, на акрузе і ў той жа час у летапісу, — яно сведчыць за сваё даўнейшае, а мо і сучаснае (але не даследаванае) пашырэнне на ўсім этнаграфічным абшары.

У кожным разе, канчальны вывад адзін — старой кніжнай мовай захапляцца нельга, але вывучаць яе і даслядоўваць нашы пісьменнікі павінны, каб больш свядома ставіцца да развіцця мовы літаратурнай.

9. Наватворы

Мова не стаіць на адным месцы: яна або пашырае слоўнік шляхам запазычанняў, або ўтварае новыя словы. За апошнія часы ў нашу мову ўведзена шмат наватвораў, якія добра прышчапіліся і набылі поўнае прызнанне. З ліку такіх слоў адзначым некалькі складаных: мілагучны, мэтазгодны, раўналежны, дабрабытны і інш. З ліку навуковых назваў прыводзіць шмат прыкладаў не буду, бо я спасылаўся на іх і спасылаўся на самую лепшую тэрміналогію — медычную. Але я і зазначыў: «за апошнія часы» і г. д. Гэта значыцца: цераз літаратурную мову, цераз навуковую тэрміналогію.

Перадусім звернемся да народнай мовы. Ці адбываецца там утварэнне новых слоў, а калі так, дык паводле якіх падставаў?

Найбольш характэрныя і тыповыя падставы для наватвораў з народнай мовы знаходзім чатыры: а) злучэнне назоўніка з дзеясловам; б) утварэнне дзеясловаў ад назоўнікаў; в) утварэнне складаных эпітэтаў і г) таўталогія. Рэшту, наогул цікавую, разглядаць на гэты раз не будзем.

Першы спосаб дае найбольш прыкладаў: абкладанне падаткам — ападаткаванне; правядзенне ў жыццё — ажыццяўленне; знішчэнне агнём — выпламяненне і г. д.

Другі спосаб не вымагае нават і прыкладаў, лік бесканцовы — шум — шуміць; мяцеліца — мяце; сум — сумуе; бяда — бядуе і г. д.

¹ Паводле «Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі» В. Ластоўскага (заўв. скл.).

Утварэнне складаных эпітэтаў — больш рэдкае з’явішча. Але наглядзецца ў народнай творчасці. Прыклад (зборнік Шэйна) — «Параска мая, *костабарная* мая, ці любіш мяне, ці выйдзеш за мяне»...

Што ж датычыцца да таўталагіі, дык гэта ўлюбёны прыём беларускай народнай паэзіі, вельмі пашыраны ў ёй. Тут, мабыць, таксама можна было б прывесці вялікую а вялікую колькасць прыкладаў. Падма некалькі са зборнікаў нашых розных этнографіаў. —

— Гойкнулі = крыкнулі; бірка = карбаванка; журба = туга; нажыліся = набыліся; часта = густа; грыміць = гучыць; пыліць = бязыць; зара = зараніца; ноч = начаніца; вада = вадавіца; ручыць = шэньціць; край = краіна; прысмакі = ласункі; мураўка = траўка; мора = акіян; бераг = беражысты; немач = хвароба; мара = начніца; мука = цярпенне; зо сну = з прасну; гойдае = калыхаецца і шмат іншых.

Гэтыя самыя падставы можна ўжываць і ў літаратурнай мове пры стварэнні наватвораў. Калі першыя тры спосабы ўжо ўжываюцца, асабліва ў паслякастрычнікаўскім кругабеце (лічачы і тыя Купалавы вершы, якія напісаны перад рэвалюцыяй, але выдрукаваны пасля рэвалюцыі ў «Спадчыне»), дык чацвёрты — таўталагізмы — нават мала выкарыстоўваецца і з народнай мовы. Тым часам гэтыя апошнія, узмацняючы сувязь з народнай мовай і творчасцю, дадаюць шмат мілагучнасці літаратурнай мове. У Купалы наглядаюцца наватворы цалкам самабытныя, але пра іх — другім разам, ці хто іншы.

Кожны, хто заклапочаны ў пашырэнні літаратурнага слоўніка і хто шыра працуе ў гэтым кірунку, не толькі скарыстае вымянёныя дасягненні народнай мовы і спосабы да стварэння новых слоў, ужытыя ў народнай мове, але і сам парупіцца правесці адпаведныя нагляданні, удасканальваючы іх уласнай практыкай...¹.

Зразумела, што наватворы павінны быць лёгкімі для ўспрымання, мілагучнымі, знітанымі з асноўнай слоўнікавай масай і *павінны выклікацца ў жыццё арганічнай патрэбнасцю*. У такім разе наватворы не толькі прышчэпяцца ў літаратурнай мове, але будуць уплываць і на народную мову праз кнігі, часопісы, газеты і школы.

¹ Не спыняюся на разглядзе прыцыпаў утварэння новых слоў некаторымі нашымі паэтамі, як, напр., Янкі Купалы, Цішкі Гартнага. Гэтае пытанне, ізноў жа, патрабуе адмысловых даследаў і з’яўляецца вельмі ўдзячнай тэмай для нашых маладых даследчыкаў мовы. Нельга не адзначыць, што і М. Багдановіч, які быў адарваны ад жывой народнай мовы, не абышоўся без наватвораў. Так, у адным з яго нявыдрукаваных твораў спатыкаем слова «акрынічыла» ў сэнсе расейскага «окропила».

10. Заключэнне

На астатак зазначаю яшчэ раз. Літаратурная мова, як і наогул мова, ствараецца не адным чалавекам, не якім-небудзь паасобным калектывам, а ўсім народам. У гэтым развоі пісьменнікі, публіцысты, а асабліва настаўнікі, адыграюць ролю сістэматызатараў і пашыральнікаў. У значнай велічыні развой нармальнага развіцця залежыць ад іх. З другога боку, нашы школы, народныя дамы, клубы і хатычытальні, асабліва наша моладзь, павінны граць ролю прабірных палат: кожнае новае слова, якое ці то будзе ўведзена ў літаратурную мову з народнай, ці будзе наватворам, — павінна абгаворвацца ў гэтых культурных гуртках, у гэтых культурных ячэйках. *Толькі і выключна* пры шырокім актыўным удзеле з боку мас можна будзе спадзявацца на станоўчыя вынікі. Выказванні мясцовыя будуць накіроўвацца не толькі працай пісьменнікавай, але і працай крытыкаў.

Ад гэтых апошніх пажадана пачуць не толькі падстаўную і беспадстаўную ляянку за пашырэнне літаратурнага слоўніка, але пажадана пачуць і адмоўныя адносіны да «лунных лап», чаго яшчэ зусім не наглядалася.

Асноўным лозунгам нас усіх павінна быць наступнае: як мага бліжэй да мас, а ў першую чаргу ў адносінах мовы.

Падаючы гэтыя свае абеглыя нататкі на чытачоў суд, я прашу заўважыць адно: выказваючы асноўныя палажэнні свайго падыходу да развіцця літаратурнай мовы, а часткаю — і палажэнні ўсяго нашага згуртавання, я з вялікай падзякай спаткаю ўсе новыя думкі, нават варожыя выказаным мною, калі яны будуць угрунтаваны, калі яны будуць дапамагаць развіццю літаратурнае мовы беларускага працоўнага народу. Тыя ж супярэчкі, якія будуць проста ўшчынаць сваркі, спрэчкі — *без канкрэтных кірункаў* — прыйдзеца разглядаць не столькі як варожыя мне ці нашаму згуртаванню, колькі варожыя асноўнаму мэтаімкненню.

Беларуская пралетарская культура, а разам і мова, развіваецца пад кіраўніцтвам камуністычнай партыі шпаркім тэмпам. Дапамагчы гэтаму развіццю — льга, спыніць яго — нельга, немагчыма.

Той, хто збіраецца спыняць гэтае развіццё, няхай успомніць словы Крапівы: «каб сонца заслانیць — вушэй асліных мала»...

13 сакавіка 1927 г., Масква.

НА БАГДАНОВІЧАВАЙ МАГІЛЦЫ

1

Прыгожы гэны Крым... Хіба толькі наша Полаччына, з яе вазёрамі, скаламі, пушчамі, з яе характвом адвечным, прыгажэй, чымся гэны Крым... Хіба толькі наша Мсціслаўшчына, са сваімі ўзгоркамі, упрыгожанымі шумлівымі лясамі, шумнацечнымі рэкамі, прыгажэй, чымся Крым...

Але... але нашы крыніцы лекавыя даюць пакуль што толькі фарбу для сялянак-матак нашых...

Але...

І вось, едуць, імкнучца ў гэны Крым — ад характва да характва — беларусы...

Гэтымі днямі атрымаў я ліст ад нашага маладога, здольнага паэта.

Піша:

...«Сам я працую ўвесь час, і дні, і ночы, здаецца, іду ў гору, хоць малымі, але цвёрдымі крокамі»...

...«Зараз канчаю вывучэнне нямецкай мовы»...

...«Здароўе зусім кепскае — сухоты. Адчуваю сябе зусім кепска і ледзь трымаюся»...

...«Усё абрыдла, бо адчуваю сам, што хутка будзе “пачатак канца”. А хацелася б паўчыцца, хоць Універсітэт скончыць, але бачна, не дацягну. Зусім слабы. А Крым — не для мяне»...

І М. Багдановіч калісьці пісаў, спяшаючыся скарыстаць гадзіны свайго жыцця на карысць прыгнечанай у тым часе Беларусі:

...«Не куй ты, шэрая зязюля,

Сумным гукам у бары.

Мо і скажаш, што я жыці буду,

Але лепш не гавары»...

Зязюля, зязюля... Чаму яна не абрубіць ізрубамі беларускія крыніцы, каб нашы браты не катавалі сабе пакутнай думкай пра гэныя далёкія краіны, каб яны не ехалі так далёка, далёка...

Сёння мы памінаем Макса Багдановіча, сёння мы памінаем усіх нашых інтэлектуалаў, якія без пары, без часу ляглі ў зямельку сырую...

І сёння мы павінны ўзняць рашуча голас у абарону тых, якія пішучы і бадзёрыя («працую», «імкнуся працаваць»), і такія распачна-сумныя лісты («хутка пачатак канца»), як гэты, памянёны мною разам з Максімам Багдановічам, баян Мсціслаўскі...

Сёння мы павінны сказаць усім гэтым любым нашым таварышам: працуйце, тварыце! Калі Крым для лекаў недасягным будзе, — мы створым гэтыя Крымы на Беларусі...

2

«Студэнтъ Максимъ Адамовичъ Богдановичъ
сконч. 12 мая 1917 г.»...

...Яшчэ ўвечары праглядаў зборнік свой і пісаў апошні верш... Яшчэ тады прасіў гаспадыню, каб прыслала сына свайго, якому маніўся прадыктаваць апошні ліст-тастамент на Беларусь, да Беларусі, для Беларусі... Не было каму ліст запісаць; ліст застаўся не напісаным...

3

У 1924 годзе, праз колькі часу па смерці, адшукалі Багдановічаву магілку. Утраіх¹ шукалі бадай трыднёўку. Я. Л. Дыла, перад нашым ад'ездам у Ялту, даў нам некаторыя звесткі, запісаныя ім ад Багдановічавы бацькі. А галоўнае, што ля М. Багдановіча пахаваны нейкі «Карсон».

Агледзелі двое могільнікаў у межах Ялты. Заходзілі ў цэрквы, каб адшукаць запісы ў царкоўных кнігах — няма. Урэшце, у аўторак, 18 жніўня, надумаліся пайсці на «новы» могільнік, што за горадам.

Дзівосны, чароўны краявід... Верхавіны гор схаваны, звэлюмаваны хмарамі... Кіпарысы, вінаграднікі, ручайкі з гор... Гэта ў бок могільніка.

Палка-бурнае мора, ветразі чаўноў, дымкі параходаў, віддалі неабдымныя, неахватныя, неасцяжныя — па другі бок, у бок Ялты, з яе мінарэтамі і яе кіпарысамі, як мінарэты...

Прыходзім на могількі. Маладзенькія кіпарысы, яблыні, крымская рабіна і — каменне, каменне... Такое сырадзёнае, такое хіжае... Ах, якое ж яно хіжае, якое ж яно цяжкое...

Шукаем магілку. Абыходзім, падзяліўшыся, кожны камень, кожны крыж — няма гэтай жалобнай таблічкі...

Зацікавілі вартаўніковых сыноў, якія ўзяліся дапамагаць шуканню.

Прыйшлі на другі дзень, 19 жніўня. Хлапчукі прынеслі нам таблічку з жалобным надпісам, але крыжа няма... Аказалася, хлапчукі адрывалі таблічкі ад крыжоў і коўзаліся на іх з каменнай гары па адхону... Ці

¹ Ад рэдакцыі: — т.т. Дубоўка, Александровіч і Ажгірэі.

варта вінаваціць іх? — Гэта было адзінай забавай ім. Не пакрыўдзіўся б на іх нябожчык, які меў такое замілаванне ад маладога жыцця...

4

Знаходзім магілку, пра якую казаў Я. Л. Дыла. Але навокал яе — таксама магілкі з паламанымі крыжамі. Урэшце, падабраўшы з зямлі планку, праверыўшы самыя малыя дэталі, спыніліся ля шуканага. У правільнасці не магло быць ніякага сумніву...

5

У гэтым жа часе далі тэлеграму ў Мінск, каб прыслалі адтуль грошы на пастаноўку помніка. Гэты помнік стаўляў ужо Цішка Гартны паводле свайго праекта, бо мы павінны былі ехаць дахаты. Перад ад'ездам сфатаграфавалі магілку, каб пасля не прыйшлося шукаць нанова.

Таблічка з жалобным надпісам і негатывы фатаграфій перададзены намі Інстытуту Беларускай Культуры пасля прыезду.

6

А яшчэ перад ад'ездам адбылося вось што. Прыехаў са сваёй жонкаю ў Ялту народны паэт наш Янка Купала. Пажадаў, каб мы правялі яго да Багдановічавай магілкі. Пайшлі пехатой. І вось на дарозе захапіла нас навальніца і залева. Чытач, ты не ўяўляеш сабе, што гэта за навальніца! Праз паўгадзіны часу ўся даліна пераўтварылася ў раку, па якой з грукатам і енкам кацілася вялікае каменне, у бруднай пене праносіліся кусты і паленне — немаведама што...

Хацелі дзе перачакаць — няма дзе, у чыстым полі. Вырашылі — рушыць наперад. Урэшце ўсё прайшло, па вохкай, акрынічанай крымскай залевай траве падышлі мы да магілкі...

Сумуе сёння Беларусь, памінаючы лепшага сына свайго. Сумавалі тады мы ўсе, маўкліва пілі чару вялікага смутку... Янка Купала не сказаў нічога тады. Мо ён скажа, наш вялікі паэт, калі-небудзь пра гэныя думкі, якія з'явіліся ў яго ў той час?

А мне здаецца, думаў Янка Купала пра тое, што пара нам паставіць нашых мастакоў слова ў такія умовы, каб яны не гукалі ў прасцяг:

«Мо і скажаш, што я жыці буду,
Але лепш не гавары»!..

Масква, 1927 г.

РЫФМА Ў БЕЛАРУСКАЙ НАРОДНАЙ ТВОРЧАСЦІ

1. Агульныя заўвагі

У сваім артыкуле пра мастацкую прозу Якуба Коласа я выказаў некалькі меркаванняў наконт прычын зацікаўленасці беларускіх пісьменнікаў народнай творчасцю, а таксама пастараўся даць канкрэтныя прыклады для ўгрунтавання абегла вызначаных мною палажэнняў¹.

Не спыняючыся на паўтарэнні гэтых сваіх меркаванняў ізноў, значу толькі, што і ў нашых суседзяў (расійцаў і ўкраінцаў) выказваліся неаднойчы адносна неабходнасці вывучэння і наступнага скарыстання дасягненняў народнай творчасці ў мастацкай літаратуры, нягледзячы на тое што іх літаратура развівалася ў значна іншых умовах, чымся наша.

Не трэба забывацца, адначасова, і на тое, што некаторыя пісьменнікі (беларускія, украінскія, расійскія) фактычна карысталіся дасягненнямі народнай творчасці ў сваёй творча-мастацкай працы. Яскравыя выяўленні гэтага мы бачым у творчасці Т. Г. Шаўчэнкі, Н. В. Гоголя, А. С. Пушкіна (у апошнія гады яго жыцця)², а ў беларускай літаратуры — бадай ува ўсіх нашых выдатных паэтаў, па-рознаму ў кожнага (Я. Купала, Я. Колас, М. Багдановіч, З. Бядуля).

Малодшае пакаленне беларускіх паэтаў і пісьменнікаў, згуртаванае ў «Узвышшы», паставіла пытанне аб сувязі з народнаю творчасцю як адну з першачарговых задач. Так, у тэзісах да пытання аб утварэнні «Узвышша» першае палажэнне гаворыць наступнае:

«Работніцка-Сялянская Беларусь мае небагату па колькасці і якасці мастацкую літаратуру і багатую народную творчасць, як сыры (нікім не выкарыстаны) матэрыял і крыніцу нацыянальных форм для адзінай Сацыялістычнай культуры пралетарскага зместу»³.

Далей, у апошнім абзацы 5 тэзісу, пералічаючы спосабы, якімі магчыма нармальна развіваць беларускую літаратуру, «Узвышша» адзначае неабходнасць апанавання і дасягненнямі народнай творчасці.

¹ Зборнік артыкулаў «Літаратурная творчасць К. М. Міцкевіча (Якуба Коласа)», М., 1926, ст. 68–87.

² А. Патэбня, у сваім артыкуле «Обзор поэтических мотивов колядок и щедровок» — РВФ. т. X, 1884 г., даводзячы значэнне народнай рытмікі ў развіцці мастацкай літаратуры, адзначае як станоўчае ўзварот да яе Пушкіна ў апошнія творчыя гады (ст. 27).

³ Узвышша, № 1, 1927, ст. 168–170.

Нельга сказаць, што гэтыя дасягненні з'яўляюцца сістэматызаванымі і вывучанымі, нельга сказаць, што гэтая крыніца даступна для карыстання ў поўным абхваце¹.

У мастацкай форме народнай творчасці мы наглядаем некалькі галін, якія маюць выключнае значэнне для нашай працы. Такімі з'яўляюцца: рытміка, тэматычная і страфічная кампазіцыя, вобразнасць і мілагучнасць (эўфанія).

Рытміка народных песень, самабытна-беларуская, не можа быць вывучана ў даны час дзеля таго, што пераважная большасць песень, змешчаных у этнаграфічных зборніках, не мае нотных запісаў, а таксама не заўсёды дакладна запісана².

О. Брык у адной з сваіх прац зазначае, што зборнік расійскіх песень, рэдагаваны *акадэмікам* Сабалеўскім, надрукаваны з пропускам кампазіцыйных дубальтаў (паўтораў). Гэтыя пропускі зусім зыначаюць рытміку і кампазіцыю, а нават і эўфанію народных твораў³.

Што ж казаць пра нашы зборнікі, якія рэдагаваліся не акадэмікамі? Трэба спадзявацца толькі, што новыя матэрыялы, якія маніцца выдрукаваць Інстытут Беларускай Культуры, дадуць больш дасканалы матэрыял для вывучэння. Тым больш пажадана гэта вывучэнне з тым, што беларуская кніжная паэзія карыстаецца ўвесь час чужой рытмікай, на падставе сілаба-танічнай сістэмы вершавання. Беларуская народная рытміка мае свае асаблівасці, сваю сістэму, на падставе якой развівалася і развіваецца.

Некаторыя паасобныя беларускія паэты (К. Каганец, М. Багдановіч, Язэп Пушча), грунтуючыся на беспасрэдным вывучэнні народных твораў, рабілі спробы да карыстання народнай рытмікай. Трэба адзначыць, што спробы іх не адышлі далёка ад стылізавання, а часам, як у некаторых Багдановічавых творах, і наследавання.

Такое наследаванне мы знаходзім у яго вершы народнага складу «Бяседная».

¹ Па гэтым пытанні існуе толькі нязначная спроба акад. Е. Ф. Карскага ў яго працы «Беларусы», т. III, в. 1, ст. 532–553 «К вопросу о строении стиха в белорусских народных песнях» і праца Е. А. Ляцкага, пра якую пасля.

² Пацвярджэнне сказанаму знаходзім у акад. Ф. Е. Корша «О русском народном стихосложении» («Сборник отд. русск. яз. и литерат. ИАН», т. 67, 1901 г.), дзе ён кажа: «Потому для правильного понимания всякого народного размера необходимо знание соответствующего напева», далучаючы да гэтага некалькі агавораў у адносінах да пасловіц і г. д.

³ «Поэтика», Петроград, 1919, ст. 97.

У гэтым вельмі цікавым і прыгожым вершы гаворыцца пра абрусы, на якіх маладзіца вышывала каршуноў суд. Птушкі прыходзяць да каршуна са скаргамі.

Складае скаргу верабей:

Не дамовіў ён скаргі свае,
Як пачуўся і трэск і гук.
Успырхнулі ўсе, злякаўшыся,
Разляцеліся, хто куды здалеў.
Каўка неяк затрымалася,
Ды і тая пахавалася, —
І вузораў не асталася...¹.

У народнай песні «А ўзышоў месяц вышай горада»² таксама гаворыцца пра падобнае. Падобны і самы фінал:

А на тэй жа час свякор на двор,
А я малада спужалася, улякнулася;
Залаты кругі памяшаліся,
Белы лебядзі папаразліталіся,
А чорны собалі папаразбегаліся...

Гэтае параўнанне, не зніжаючы мастацкай вартасці Багдановічавы вага твору, паказвае нам яго няўчасна перарваны творчы шлях, па якім ён ішоў да поўнага апанавання народнай рытмікай ды іншымі спосабамі творчасці, вынікам чаго з'яўляюцца яго такія цалкам самастойныя творы, як «Страцім-лебедзь» і г. д.

Крыху ў лепшым становішчы знаходзіцца пытанне адносна кампазіцыі тэматычнай і страфічнай, а таксама вобразнасці. Наяўны матэрыял дазваляе прыступіць да даследчай працы ў бліжэйшыя часы.

Зусім дрэнна стаіць справа з вывучэннем эўфаніі. Справа ў тым, што ў запісах нашых народных песень праводзілася тэндэнцыя «падгонкі» іх пад расійскі правапіс.

Такім чынам з'явілася ў іх суздромнае «оканне», «в» на месцы «ў» і г. д. Адна толькі частка эўфаніі — рыфма — можа быць больш-менш даступна для вывучэння, папярэдняю спробу чаго я пастараюся зрабіць у гэтым артыкуле.

¹ «Узвышша», № 2, 1927, ст. 3.

² Романов Е. Белорусский сборник, т. 1 і 2, ст. 365. Павінен агаварыцца за ўвесь артыкул, што ўсе выняткі, дзеля тэхнічных варункаў, я падаю запісанымі паводле нашага сучаснага правапісу.

2. Тэрміналогія да класіфікавання

Пытанне аб рыфме ў народнай творчасці не вывучана грунтоўна ні ў расійскай, ні ва ўкраінскай тэарэтычнай літаратуры. Праф. В. Жырмунскі ў сваёй капітальнай працы «Рифма, её история и теория» абмежаваўся толькі даследаваннем рыфмы ў былінах, не крануўшы зусім народных песень¹.

Кіраваўся ён пры гэтым тымі меркаваннямі, што нібыта народная песня знаходзіцца пад уплывам кніжнай паэзіі, якая і «подсказывает народной поэзии новые формы». Быліны ж, паводле яго думкі, захоўваюцца без з'іначанняў да нашых дзён. Яму супярэчыў у сваім артыкуле В. Брусаў, які даводзіў, што рыфма ў быліне не з'яўляецца паважным аб'ектам для вывучэння, а якраз наадварот, гэтакім аб'ектам з'яўляецца народная лірыка, прыказкі, загадкі і г. д.²

Пра доследы ў нас на Беларусі няма чаго і казаць. Акад. Е. Ф. Карскі, у памянёнай ужо працы, абмежаваўся толькі некалькімі словамі накшталт таго, што «рифма, которая нередко в белорусских песнях»³, або спасылаўся на перамену націскаў дзеля рыфмы ў некаторых словах⁴, кароткімі заўвагамі адносна рыфмы ў народных прыказках⁵, у народных казках⁶.

Значна большую ўвагу вылучыў гэтаму пытанню Е. А. Ляцкі, праўда, у дачыненні да пасловіц і прыказак⁷. На гэтую працу я буду спасылацца ў далейшым.

Такім чынам, беларускаму даследчыку прыходзіцца праводзіць цалкам самастойную працу, што і павінны ўзяць пад увагу прыязныя чытачы пры ацэнцы як вывадаў, так і няўхільных недакладнасцей.

Перадусім трэба дагаварыцца наконт тэрміна «рыфма» і класіфікацыі яе разнастайных форм. Найбольш дакладнае і шырокае вызначэнне гэтага тэрміна мы знаходзім у В. Жырмунскага, які пад паняццем «рыфма» разумее «кожны гукавы дубальт, што выконвае арганізоўваючую функцыю ў метрычнай кампазіцыі верша»⁸.

¹ Петербург, 1923, выданне «Academia», ст. 263–297.

² Брюсов В. О рифме // Печать и революция. 1924, № 1, ст. 115.

³ Белорусы. Т. III. В. 1, ст. 537, 542.

⁴ Там жа, ст. 537–538.

⁵ Там жа, ст. 504–505.

⁶ Там жа, ст. 432.

⁷ Ляцкий Е. А. «Несколько замечаний к вопросу о пословицах и поговорках» («Известия ИАН», 1897, т. II, кн. 3, ст. 745–782).

⁸ Рифма, её история и теория, ст. 9.

Паводле сваёй службовай чыннасці, рыфмы ў вершах падзяляюцца на наступныя катэгорыі: страфічныя, метрычныя і эўфанічныя. Вызначэнне паасобных відаў гэтых катэгорый будзе дадзена далей¹.

3. Рыфма з метрычнага пункту погляду

З метрычнага пункту погляду, паводле ліку складоў, рыфмы падзяляюцца на такія гагункі:

- **мужчынскія** рыфмы (з націскам на апошнім складзе):

Рында, рында, рындаша,
Чаго рында хараша?
Пашла рында жыта жаць,
Забылася сярпа ўзяць.
А за ёю сноп у сноп,
Сем казакаў,
Восьмы поп (Р, 286).

- **жаночыя** рыфмы (з націскам на перадапошнім складзе):

Гарэлкі, сваток, гарэлкі, —
Загарэўся хвартук у дзеўкі!
А няхай ён гарыць да долу,
Каб было гарэлкі да полу,
А няхай ён гарыць да пупа,
Каб было гарэлкі да кута (Р, 389).

- **дактылічныя** (з націскам на трэцім складзе ад канца):

Я учора не вячэрала —
Забалела маё чэрава (Р, 237).

- і **гіпердактылічныя** (з націскам на чацвертым, пятым і г. д. складзе ад канца). Гіпердактылічныя рыфмы спатыкаюцца ў народнай

---

¹ Галоўным матэрыялам служылі мне агульнавядомыя зборнікі беларускіх народных песень (Шэйн — «Материалы» т. 1, ч. 1 і 2 (скарочана — Ш, 1, 1, ст., або Ш, 1, 2, ст.), Шэйн — «Белорусские народные песни» (скарочана — Ш. БП. т. 11; Раманаў — «Белорусский сборник», т. 1, ч. 1 і 2 (скарочана — Р., 1, ст.)). Маючы на мэце прасачыць развіццё рыфмы ў народнай творчасці на ўсіх нашых этнаграфічных абшарах, я карыстаўся яшчэ для праверкі вывадаў наступнымі матэрыяламі: А. Киркор — «Этнографический взгляд на Виленскую губернию» («Этнографический сборник», в. III за 1858 г., ст. 115–276); Кастылёў — «Песни крестьян села Краснозаборья, Рославльского у. Смоленской губ.» (РФВ., т. XII, № 3, 1884 г., с. 55–62); Е. Ф. Карский — «Белорусские песни с. Берёзовца Новогрудского у. Минской губ.» (памянёны т. XII, РФВ, с. 124–136, скарочана К, ст.); Golembiowski — «Lud Polski», Warszawa, 1830, зборнікімаі ўкраінскіх народных песень, сабраных Лысенкам, і г. д.

паззіі вельмі рэдка (сырусенькую-цяплюсенькую) і фактычна з'яўляюцца або мужчынскімі, або жаночымі, бо пры спевах націскі пераходзяць на апошнія склады. Трэба адзначыць, што не заўсёды пераз песню праводзіцца аднастайная метрычная рыфмоўка, як не заўсёды праводзіцца аднастайная рыфмоўка эўфанічная. Адначасна з рыфмамі мужчынскімі ў адной і той жа песні спатыкаюцца рыфмы жаночыя і дактылічныя, адначасна з рыфмамі дакладнымі — рыфмы асанаваныя.

Шумяць, шумяць шаўковыя павады.
 Бягуць, бягуць варанья коні да вады.
 Пачуваціся варанья коні пад намі.
 Ды яшчэ бегчы чатыры мілі барамі.
 А пятую мілю — жалезнымі мастамі.
 Каб мы сваю Анэтку дома засталі (Р, 279).

Спяклі з цеста паляніцу,
 Здзелалі з дзеўкі маладзіцу.
 А дзевачка качана, качана,
 Што б песеньку пачала, пачала,
 А свашанькам сыру кусок, сыру кусок,
 Што б ім язычок прысох (Р, 344).

Нерыфмаваная (у сціслым разуменні гэтага слова) песні з'яўляюцца, зьольшага, выключэннем, якое тлумачыцца асабістым густам іх первястковых творцаў¹. Трэба дадаць да гэтага, што нерыфмаваная творы заўсёды згарманізаваны іншым шляхам: шляхам развейных гукавых і кампазіцыйных дубальтаў (пра якія гутарка будзе ісці другім разам).

Паводле формы рыфмы ў беларукіх песнях спатыкаюцца ўсіх гатункаў: адкрытыя (крыніца — крапіці), закрытыя (зялён — хвалён) і змякчоныя (край — уцякай, двароў — вуглоў). Не падаючы лічбаў, зазначу, што большасць рыфм — адкрытыя. Тлумачыцца гэта тым,

¹ Калісьці існаваў погляд, што народныя песні ствараюцца калектывам. Сучасная навука трымаецца таго погляду, што кожны твор ствараецца адзінкай. **У далейшым**, калі гэты твор пераходзіць у агульнае карыстанне, ён падпадае пад калектыўную апрацоўку, адшліфоўку.

Аляксандр Н. Весялоўскі (збор твораў, т. 1, «Из введения в историческую поэтику», ст. 34) кажа па гэтаму пытанню: «Затем мы отказались и от крайностей этих воззрений, навеянных романтизмом, от несбыточного народа-поэта, потому что в народной поэзии личный момент объявился в большей мере, чем верили прежде»...

што песні ўтвараліся не для дэкламавання, а для спеваў. Вядома, што ў значным ліку нашых песень бывае фермата. Для гэтага фермата галосныя (у адкрытых рыфмах) падыходзяць лепш, чым зычныя (у закрытых) або нескладовыя «й» і «ў» (у змякчоных). Дзеля гэтага жа прычыны вельмі рэдка спатыкаюцца мяшаныя формы: рыфмоўка адкрытых з закрытымі або змякчонымі.

Ды ў яе матачка *пытае*:
Да чаго, дзіцятка, *ўздыхаеш?* (К, 139).

Было сватаць *у дзень*,
Распытаўшы *у людзей* (Р, 234).

За ім дзевачка ў пагонь,
Крычыць: маладзец, пастой! (Р, 100).

Паводле пабудовы рыфмы ў народных песнях не вызначаюцца вышуканасцю: галоўным чынам, яны звычайныя (гуляю — Дунаю, неба — хлеба, часцей — гасцей і г. д.). Складаныя рыфмы спатыкаюцца рэдка, прычым — асанаваныя.

Да хадзіла дзевачка *кала грат*,
Да саджала, маладзенькая, *вінаграт* (К, 131).

Ты каліна, а ты *жоўтацвеце!*
Скажы, скажы, як мне *жыць на свеце* (Ш, 1, 1, 386).

Чый гэта конічак *пад борам*,
На чатыры ножанькі *падкован* (Р, 467).

Піце піва *до дна*,
Каб было жыта *родна* (Р, 444).

Значна ў большай велічыні ўжываецца рыфма дыясталічная (з пераменай націскаў у словах¹).

Асіна балота *красіла*,
Мар'ічка Івана *прасіла* (Ш, 1, 1, 258).

Едзь, мая дачушка, бяз *кубла*,
Чаму маёй кудзелькі не *скубла?* (Ш, 1, 1, 20).

Стары ляжыць, як *калода*,
Я малада, як *ягода* (Ш, БП, 120).
Да ездзіў малойчык сем год *сватамі*,
Да выбраў дзевачку з доўгімі *пятамі* (К, 133).

¹ Гл. згаданую ўжо працу акад. Карскага «Беларусы», т. III, в. 1, ст. 537–538.

4. Рыфма са страфічнага пункту погляду¹

Як паказвае і сам загаловак, рыфмы са страфічнага пункту погляду падлягаюць грунтоўнаму разгляду ў сувязі са страфічнай кампазіцыяй. У даным выпадку я абмяжуюся кароткім аглядам. Народная паэзія, якая збольшага будуецца на прынцыпе паралелізму, ужывае шмат раўналежных (парных) рыфм. У тых песнях, дзе паралелізм не захоўваецца або пашыраецца на ўсю песню ў цэлым, падзяляючы яе на дзве часткі, парная рыфмоўка застаецца па традыцыі:

Там міжы гор да каморачка,
Там свяціла ясна зорачка;
Там не зорачка свяціла,
Малада дзяўчына хадзіла,
З залатымі ключамі,
З васковымі свячамі, —
Скрыначкі адмыкала,
Падарачкі выбірала,
А за ёю маладою
Яе мамачка з сястрою (Ш, БП, 358).

У некаторых выпадках парныя (падвойныя) рыфмы пераходзяць у трайныя, асабліва пры канцы строф, як заключальны акорд.

Хадзіла дзевачка па бору,
Ды віла вяночкі з чабору,
І з чабору, з расіцы.
Стала ж яна мамачкі прасіці:
«Дакуль жа мне вяночкі насіці?» (Ш, 1, 2, 183).

Нясець роцу-нябыліцу
Пра душу красну дзявіцу,
Пра Настасіну сястрыцу (Р, 417).

Як сказала пра мой лён —
Ўвесь прытоптан, прывалён:
Тры дарожанькі па ём (Кост., 59)

Нярэдка спатыкаецца рыфмоўка чацверная і г. д., але бадай заўсёды ў сувязі з паралелізмамі.

¹ Падзел рыфм па гатунках са страфічнага і эўфанічнага пункту погляду падаецца самы схематычны. Падзел паводле Брусаўскай схемы — (В. Брюсов, «Краткий курс науки о стихе», М., 1919, ст. 125–126), пра недакладнасці якой зазначыў Жырмунскі ў сваёй працы (ст. 311, заўвага 5-ая), вельмі ацяжыў бы і расцягнуў артытыкул.

Колам сонейка на небе ходзіць,
Маладая дзеванька па застоллю бродзіць,
Да беляя ручанькі ломіць (К, 131).

Вой па полі вазерца,
Там плавала вядзерца —
Сасновая клёпка, дубовае дэнца —
Разойдэмся з табой, маё сэрца (Р, № 19)¹.

Ляцела сава пасярод сяла.
Гэй парадзіла маці сына сакала.
Яна парадзіла, зараз спавіла,
Гэй на дваццатым годзе ў службу падала (К, 127).

У свякраткі такога не будзіць:

У свякраткі позняе ўкладанне,
У свякраткі ранняе ўставанне,
У свякраткі не бела ўмыванне,
У свякраткі позняе сняданне (Ш, БП, 198).

Рыфмоўка цераз адзін радок (крыжавая) спатыкаецца больш рэдка (прыклад 1). У такіх выпадках вельмі часта не рыфмуецца першы і трэці радок (пр. 2). Часам, для кампенсавання змяншэння гучання, даецца асяродкавая рыфмоўка ў першым радку (пр. 3), дубальтуецца першы (пр. 4), чым падобная страфа набліжаецца да дакладнай суздромнай крыжавой рыфмоўкі. Апяясаная рыфмоўка (пр. 5) спатыкаецца выключна як страфічна-кампазіцыйны прыём, дубальтуючы ў чацвёртым першы радок.

1. Хаджу я пахаджаю
    Па чыстаму полю,
Ох я сею, рассяваю
    Сваю горку долю (Ш, 1, 1, 506).
2. Ой, напіўся казак мёду,
    Салодкага трунку,
Гвалту крычыць, чаго схочэ:
    — Давайце ратунку (Ш, 1, 1, 545).
А ты умры сы вечара,
    А я ўмру з ранку.
Няхай жа нас пахаваюць
    Хоць у адну ямку (Р, 427).

¹ Падобная песня, з невялікай розніцай, бытуе на Украіне (зб. укр. н. п. т. V, ст. 25, сабр. Лысенкам).

3. Андрэй не дурэй,
 Не дзяры сарочкі.
 Ні ты праў, ні ты ткаў,
 Не твае і дочкі.
4. Расці, расці горка доля,
 Частымі кустамі,
 Цвіці, цвіці, горка доля,
 Рознымі цвяткамі (Ш, 1, 1, 501).
- Ох ляцелі гусі
 Да з чужога краю.
 Зачакайце, гусі,
 Я вас запытаю (Ш, 1, 1, 305).
5. Як пайду я
 Каля лесу блізка.
 Каля зямелькі нізка.
 Як пайду я (Ш, 1, 1, 262/296).

Трэба адзначыць, што асяродкавая рыфма (як пачатковая) вельмі пашырана ў народнай паэзіі. Спатыкаецца яна галоўным чынам у пачатку песень або ў пачатку строф. Пры гэтым з'яўляецца часам у выніку кампазіцыйных дубальтаў. У агуле, намнога ўзбагачае гукавую кампазіцыю.

Я кіну валаконца ў ваконца,
 Пагляжу і ці высока сонца (Ш, 1, 1, 358).

Хоць мяне на мяжы палажы,
 Толькі майму мужыку не кажы (Ш, 1, 1, 551).

Я сама іду і бяду вяду,
 І бяда мая не вядзецца,
 Пакладу бяду у зялёным саду
 Пад ігрушаю спаці (Р, № 37).

А мой муж *ні ліх*, ні дабёр,
 Не купляець мне *ні ліс*, ні бабёр (Р, 216).

Няхай мой кося *на расе* паскача,
 Няхай малада Аўдоцька *на касе* паплача (Ш, 1, 2, 215).

Аддай мяне, мой *татачка*, у сям'ю,
 У сям'і ёсць *парадачак* усяму (Ш, 1, 2, 113).

А ела ж я *маслячка*, белы сыр:
 Любіў мяне, *мамачка*, сукін сын (Ш, 1, 2, 567).

Выплыла, выплыла са беражку вутка.
Вынесла, вынесла ўсю рыб'ю костку:
Чашыце, пляціце Юлічкіну коску,
Ўся краса, ўся краса Юлічкіна коска (Р, 462).

Не тапіла лазні і тапіць не буду,
Не любіла блазна і любіць не буду (Ш, БП, 171).

Як вызначэнне выпадкаў, таксама і лік прыкладаў можна было б значна павялічыць. Але, як я зазначыў ужо ў пачатку гэтага раздзела, пытанне наконт рыфм са страфічнага пункту погляду падлягае ўвазе страфічнай кампазіцыі. Дзеля гэтага пакуль што я і абмяжуюся схематычнымі нагляданнямі.

5. Рыфмы з эўфанічнага пункту погляду¹

а) *Дакладныя рыфмы*

Плыве човен вады повен (Р, 428).

Скарай мяне, божа, на гладкай дарозе,
Каб я падумаў аб другой нябозе (Р, 414).

Мая кроўка не вадзіца.
Разліваці не гадзіца (Ш, 1, 1, 382).

Прапіў грошы, серабро,
Прапіў ўсё маё дабро (Р, 394).

Чыя жана гожа,
Языкам дзяжу гложа,
Чыя жана хіжа,
Языкам дзяжу ліжа (Ш, 1,2, 78).

Падыбаў, падыбаў казёл пад ваконца,
Ці прадуць, ці даюць дзеўкі валаконца (Ш, 1,1, 430).

Разбойнік крычыць: не кажы,
А то скіпіш на нажы (Р, № 51).

¹ У задачу гэтага артыкула не ўваходзіць тэарэтычнае ўгрунтаванне тых ці іншых *прыватных* выпадкаў. Дзеля гэтага падрыхтаваны да друку матэрыялы я даю ў скарачаным выглядзе. Так, падаючы прыклады разнастайнай рыфмоўкі ў беларускай народнай творчасці, далучаю да іх толькі агульныя вывады ў заключальным раздзеле. Не лішне ўсё ж адзначыць, што ў рыфмоўцы асноўнай, — якая, як заўважана ў артыкуле, з'яўляецца ўлюбёнай у народнай творчасці, — спатыкаюцца ўсе выпадкі, магчымыя з эўфанічнага пункту погляду. Так, паходжанне гукаў «в», «л», «ў», нават «г» (пава — пала, вярэрапа — чэрава, белка — дзеўка і інш.), «н», «м», «р», «л» (сын — сыр і г. д.), а таксама і больш рэдкія «дз» і «ць» (куце — маладзе) ды шмат іншых, вызначэнне якіх вельмі павялічыла б артыкул.

Бегла ліска каля лесу блізка:
 Ні сцежкі, ні дарожкі,
 Толькі залатыя рожкі (Р, 316)¹.
 Мало зерне
 Калоду верне (Р, 318)².
 Да на небе зоры зарэлі,
 А ў каморы свечкі гарэлі (Ш, 1, 2, 292).
 Харошанькі мой Адам,
 Прыдзі, прыдзі — рыбы дам (Р, 258).
 Ой нясі злата, не хіні к грудзям,
 Ой гаруй гора, не кажы людзям (Ш, 1, 1, 249).

б) *Прыблізныя рыфмы*

Ішла купалка сялом, сялом,
 Закрыўшы вочкі пяром, пяром (Р, 278).
 Жніце, жнейкі, жніце,
 Вам гаралэчка ў жыце (Р, 281).
 Абабралася бедная сірацінка,
 Красная дзяўчынка,
 Дала малайцу чорнага шоўку
 Звязаці галоўку,
 Дала малайцу беленькіх ніцей
 Галоўку увіці (Р, 283).
 Ці я ж была не жнеячка —
 А нажала тры жменячкі (Р, 286).
 Каціліся біруліцы па вуліцы,
 Ускаціліся на двор,
 Надуліся, як мех,
 Белы сталі, як снег (Р, 322)³.
 Мае слёзы, як гарох,
 Пакаціліся на лог (Р, 429).
 Я зніму епанчу,
 Твае ножкі уварчу (Р, 99).
 Не гніся, маршалак, не гніся,
 Пакаці шаляр па місе (Ш, 1, 2, 212).

¹ Загадка — бліскавіца.

² Загадка — блаха.

³ Загадка — гусі.

А калі ж бы ты ні ў ласцы,
Дык твой каравай не ўдасца (Ш, 1, 2, 257).
Як гуп, дык гуп на нова карытца!
Не баюся мужыка, — не будзець сварышца (Р, 216).
Як даведзець бог да тугі,
Будзеш заглядацца на другіх (Р, 414).
Бег зайка цераз гайку, — да ў авёс;
Ездзіў братка па сястрыцу, да не прывёз (Ш, 1, 2, 283).
Ой, вясна, вясна, вясняначка,
Йдзе твая дачка Тацяначка?
Яна на даліне шые пярыны
Сваёй дачцэ Кацярыны.
Яна ў садочку шые сароку
Свайму сыночку Васілёчку (Р, Весн., № 2)

в) *Аманімічныя рыфмы*¹

Да я яму кашулю *шыю*, —
Ён мне кулаком у *шыю* (Ш, 1, 1, 387)
Сонейка каля *елі*,
Мы яшчэ нічога не *елі* (Ш, 1, 1, 253)

---

¹ Спатыкаецца многа іншых, самых разнастайных гатункаў рыфм. Але, паколькі яны не з'яўляюцца тыповымі, я не вылучаю іх у раздзелы і не спыняю чытачовай увагі.

Напрыклад, *таўталагічныя* рыфмы:

Ах, я зарэзала гусей, лубядзей,
Даждалася гасцей — лебядзей (Ш, 1, 1, 438).
Чужая старана — тугою арана,
Слязьмі засявана,
Свая старана — сошкай арана,
Пшонкаю засявана (Ш, 1, 1, 398);

або *ўзваротныя* рыфмы:

Сонейка каля дубу,
Я палуднаваць буду (Ш, 1, 1, 253);

або *сцягнутыя* (з пропускам аднаго гуку):

Як выйду я, малада, познінька з карчмы.
Як знайду я, малада, салаўя ў карчы (Ш, БП, 138).
А нада нам кугакалка,
Што б часценка заплакала (Ш, БП, 178).
Хадзіла ўдава па шчырым бары,
Плакала яна па сваім дабры (Ш, 1, 1, 415) і г. д.

А дзе тыя *кавалі*,
 Што гэту печку *кавалі*? (Ш, 1, 2, 289)¹.
 Ой спраў, мілы, залатое *вадзіла*²
 Каб я твайго каня да вады *вадзіла* (Ш, 1, 1, 410).
 Гаспадар жнеям *рад*:
 Садзіцеся, жнейкі, ў *рад* (Ш, 1, 1, 287).

г) *Асанаванья рыфмы*

Сонейка за бярозку,
 Я ў двор на дарожку (Ш, 1, 1, 253).
 Прыляцела к яму пава,
 На ножачкі пала (Р, № 55).
 О дам табе і сем баханоў хлеба.
 Толькі скажы на старога дзеда (Ш, 1, 1, 355).
 Мамінька, заграбай попел,
 А мы тваю дачку ўхопім,
 Заграбай, мамка, жар, жар, —
 Будзіць табе дачкі жаль, жаль.
 А мяцёна дарожка кружкамі,
 І вязёна Матрунка з дружкамі,
 А ў вакошычка скара свет,
 А за вароцікі толькі след (Ш, 1, 2, 21).
 Не бійце яе вяроўкай,
 Навучайце яе гаворкай (Ш, 1, 2, 37).
 Да сядзь, божа, на куце,
 Гадай долю маладзе (Ш, 1, 2, 74).
 Прышоў і мядзведзь,
 Кабылкі глядзець;
 А як прышоў заяц,
 Ды як пачаў іх лаяць (Ш, 1, 1, 503).
 А яркае соўненька
 Закаціся скоранька (Р, 256).
 Я ў сераду радзілася — горка мая доля.
 Не пайду я за старога — барадой уколіль (Р, 259).
 А ў паповай лазні, лазні,
 Там чорт рабят дражніць (Ш, 1, 1, 183).

¹ Націск над дзеясловам «кавалі» дадзены ў парадку дыялістычным.

² Вадзіла — у сэнсе «поваду» (да аброці, вуздэчкі і да т. п.).

Стаіць *верба* ў канцы *грэблі* (Ш, 1, 1, № 338).

Калі мой муж не п'яніца:

Прапіў ён каня, не хваліцца (Р, 396).

Мне твая пасага не пільна патрэбна —

Нагародзіць нам божа з высокага неба (Р, 414).

А ў панядзелак бывай дзеўка здарова:

Ўжо мне падпадала на Ўкраіну дарога (Р, 415).

Каб мне човен і вясельца,

Ратавала б сваё сэрца (Р, 420).

Сам жа ты пойдзеш к шынкарцы ў пярыну,

А мяне паставіш па грыву ў крапіву;

Сам жа ляжаш на белую ложу,

А мяне прывяжаш за белу бярозу (Р, 422).

Прынясіце па беламу сыру.

Па маленькім сыну (Р, 281).

Сцервы свахі, сцервы,

Нашто касу сцерлі (Р, 341).

Няхай жа грызець, як белка,

А няхай жа плачыць, як дзеўка (Р, 365).

д) *Дысанаванья рыфмы*

Скланіў сон *галоўку*,

Вараному каню *грыўку* (Ш, 1, 1, 373).

Да ўступіла Мархвачка на *парог*,

Да махнула рукавом на *падруг*;

Расступілася, *падружкі*,

З мае торнае *дарожкі* (Р, 343).

Кукавала зязюленька, што лес *гол*.

А плакала Хадоська, што жаніх *мал* (Р, 346).

Ступіла Евачка *на парог, на парог*,

Махнула рукавом *на падруг, на падруг* (Ш, 1, 2, 253).

А забілі старога *лося ў лесе* (Ш, 1, 2, 181).

Прыехалі *госці* —

Няма на чым *сесці* (Ш, 1, 1, 425).

На капусце дробна *лісце*.

Памаленьку, хлопцы, *лезьце*¹.

¹ З запісаў К. Крапівы.

6. Абагульненні

У папярэдніх раздзелах я даў некаторыя прыватныя абагульненні. Не паўтараючы іх, пераходжу да заключальных.

У беларускай народнай паэзіі рыфма не ёсць з'явішча выпадковае. Пераважная большасць народных песень — рыфмаваныя. Нерыфмаваныя творы бадай заўсёды згарманізаваны іншым чынам (гукавыя дубальты розных гатункаў). Зважаючы на вялікае пашырэнне рыфмы ў беларускай народнай паэзіі, прыходзіцца разглядаць гэтую акрасу мілагучнасці не як з'явішча выпадковае, а арганічнае, прадыхаванае адвечным імкненнем беларускага працоўнага народу да хараства, музычнасці. Адначасова з'яўленне рыфмы ў беларускай народнай паэзіі кніжнай трэба разглядаць не як перайманне ад суседніх народаў і не як уплыў кніжнай паэзіі, а як факт самастойнага эвалюцыйнага дасягнення¹.

Наколькі ў народнай творчасці свядома ставяцца да рыфмоўкі, паказвае тое, што беларусы нават лаюцца не «абы як», а са «складам» і з «ладам». Той, хто лаецца без гэтага самага «складу і ладу», спатыкае прыказку адпаведнага зместу².

Нельга не ўспомніць і думкі Е. А. Ляцкага адносна замілаванасці беларусаў да мастацкасці твораў з боку гукавога. Праўда, думка адносіцца да пасловіц і прыказак, але яшчэ з большай падставай можа быць пашырана яна на нашы песні.

«Рыфма, сугучнасць канчаткаў прадстаўляе надзвычайна важную прыналежнасць пасловіц, у ёй выражаецца разам з тым ступень музычнай чоткасці народа, яго безрахубнае імкненне да паўнаты і прыгожасці гуку. Рыфма надае канчатковую форму пасловіцы, вяршыць будынак; робіць пасловіцу (безумоўна, адносна) нерухомай і, разам з тым, такой, якая лёгка западае на памяць.

У канчатковай сваёй форме беларускія пасловіцы вызначаюцца багачцем сугучнасці, поўным гукавым супадзеннем»³.

¹ В. Брусаў, В. Жырмунскі ў згаданых вышэй працах і Ф. Колеса ў сваёй працы «Рытміка ўкраінскіх народных песень» («Записки науковаго товариства ім. Шевченка», у Львові, 1906 г., ст. 87) гавораць аб уплывах на з'яўленне рыфмы ў народнай творчасці з боку арабскай і сярэднявечнай паэзіі (В. Брусаў пашырае сваё сцверджанне на персідскую і армянскую паэзію). Гэткія спасылкі не з'яўляюцца ўгрунтаванымі. Калі ў апошнія часы нават тэорыя запазычання сюжэтаў у народнай творчасці прымаецца з вядомымі агаворкамі, дык яшчэ з большай падставай можна супярэчыць тэорыі запазычання фармальна-мастацкіх прыёмаў.

² Раманаў Е. Беларускі зборнік, т. 1, ст. 432.

³ «Несколько замечаний к вопросу о пословицах и поговорках», ст. 776.

У гэтым артыкуле пасловіцы і прыказкі я разглядаў разам з песнямі. Тым больш што і Е. А. Ляцкі ў гукавых адносінах не праводзіць розніцы між імі.

«З песняй блізіць пасловіцу (і прыказку) складанасць гаворкі, яе размернасць і музычная прыгажосць, да якой так чулы народ; слова “пасловіца” ўжываецца часам для азначэння гармоніі, стройнасці, затым у далейшым развіцці сэнсу — згоды: “ня будзем ссорыцца — будзе ў нас пасловіца”»¹.

Прыняўшы гэта, трэба вызначыць і тое, што беларуская народная паэзія не любіць дакладных рыфм: большасць іх прыблізная або асанававая. Гэткая рыфмоўка дадае нашай паэзіі большай мяккасці, кволасці, а таксама дае большай магчымасці, бо лік асанаваных рыфм куды большы, чым лік дакладных. Цікава тое, што калі сушветная кніжная паэзія, галоўным чынам цераз школу сімвалістаў, прыйшла да асанаваных рыфм у канцы XIX і пачатку XX ст., дык у нашай народнай паэзіі яны культываваліся на працягу цэлых стагоддзяў. Гэта сведчыць пра тое, што і ў нашай кніжнай паэзіі рыфмы гэтага тыпу з’яўляюцца не навяянымі збоку, а арганічнымі, звязанымі з народнай крыніцай.

Праглядаючы падазеныя мною прыклады, чытачы могуць пераканацца не толькі ў памянёнай ужо замілаванасці беларусаў да гукавой кампазіцыі, але і ў вялікай артыстычнасці, з якою гэта замілаванасць практычна здзяйсняецца.

Надзвычайна рэдкія і ў кніжнай паэзіі гатункі рыфмоўкі (амонімы, дысанансы і г. д.) шчодраро рукою бязымных мастакоў рассыпаны ў народнай паэзіі.

Часам дзіву даешся, наколькі сучасная паэзія ў гэтых адносінах не дала нічога новага. Нашым паэтам застаецца толькі з вялікаю пашанаю прыняць гэтую багатую спадчыну і ўдасканалваць яе далей.

«Старына адклалася для нас, — кажа Ал. Н. Весялоўскі, — у відаль, дзе многія падрабязговасці затушаваны, пераважаюць простыя рысы, і мы гатовы прыняць іх за вывады, за прасцейшыя абрысы эвалюцыі. *І часткаю мы правы, гістарычная памяць мінае драбязныя факты, утрымоўваючы толькі важкія, чрэватыя далейшым развіццём*»².

Гэткіх важкіх фактаў у народнай творчасці памножылася шмат. На нас ускладаецца вялікі абавязак іх вывучэння, сістэматызавання і наступнага развіцця, каб такім чынам ажыццявіць палажэнні «Узвышша», агалошаныя адносна падстаў творча-мастацкай працы.

13/VI-27, г. Масква.

¹ «Несколько замечаний к вопросу о пословицах и поговорках», ст. 776.

² «Из введения в историческую поэтику», ст. 32–33 (*курсіў У. Дубоўкі*).

БЕЛАРУСКІ ЗГУК «ДЗ» І ЛІТАРА «ЗЕЛО»

1

Беларуская мова надзвычайна багатая на гукі як галосныя, так і зычныя. Бадай усе гукі, пашыраныя ў еўрапейскіх мовах, ёсць у мове беларускай, у яе гукавым алфавіце. Ёсць у нас і згукі «дз» і «дж»¹. Што датычыцца згуку *дз*, дык мы маем яго ў падвоеным відзе: цвёрды (дзогаць, дзынкаць) і мяккі (дзэкаць, дзінкаць). Паўстае запытанне, ці з'яўляецца гэты згук самабытна-беларускім, ці ён запазычаны ад суседніх народаў?

Гэтая асаблівасць нашай мовы, поруч з мяккім *ц*, як зазначыў яшчэ І. Недзешоў, ні для ўкраінскай, ні для расійскай мовы не ўласціва. «Где оно встречается за пределами белорусского наречия, там следует предполагать белорусских переселенцев»².

Магчымасць заходняга, г. зн. польскага, уплыву адмаўляе І. Недзешоў, Е. Ф. Карскі і інш., сцвярджаюцца, што характар беларускага «дз» розніцца ад характару польскага *dz*³. Калі гэтая асаблівасць з'явілася ў беларускай мове і як яна адзначалася на пісьме?

І. Недзешоў на першае пытанне адказвае так: «несомненно, что дзеканье и цеканье в XVI в. существовало в белорусском наречии, на что имеются свидетельства памятников» (да гэтага і дадае дзве старонкі прыкладаў⁴). Прыблізна так жа кажуць і іншыя даследчыкі беларускай мовы⁵. Пра час да X–XII стст. матэрыялаў няма зусім. Апрача іншых варункаў, да гэтага прычынілася і тое, што рукапісы і наогул помнікі старадаўняга беларускага пісьма, асабліва пісанья глаголіцай, калі яны наогул захаваліся былі да XII ст., знішчала царква.

Ці нельга знайсці якія-небудзь матэрыялы ў іншакраёвых пісьменнікаў таго часу, у грэцкіх і арабскіх? Аджа беларусы гандлявалі са многімі народамі, бывалі і ў Балтыі, даходзілі аж да Багдада.

¹ Тэрмін «згук» ужываецца мною замест «афрыкаты». Ён жа з далучэннем слова «галосны» ўжываецца і для слова «дыфтонг». Адносна гэтага гл. мой артыкул «Праект літар для згукаў “дз” і “дж”», «Узвышша», № 4(10), 1928 г., б. 164–165. (Тут і далей скарачэнне *б.*, *бал.* азначае *балона* = старонка. — *Заўвага рэд.*)

² Недешов И. «Исторический обзор важнейших звуков и морфологических особенностей белорусских говоров», РВФ, № 3, т. XII, б. 28.

³ Там жа, б. 27, а ў Карскага — ў «Беларусах», напр. т. 1, б. 168.

⁴ Там жа, б. 28.

⁵ Гл. наконт гэтага ў акад. Е. Ф. Карскага «Беларусь», т. 1, б. 166–168. Некаторыя, як, напр., акад. А. Сабалеўскі, зусім памылкова набліжалі гэты час, пераносячы яго на XVI ст. («приблизительно в XVI в. начался переход в западных говорах... мягкого *д* и *т* в *дз* и *ц*» — вынятак дадзены ў Карскага, б. 166).

У грэцкіх пісьменнікаў мы не можам знайсці дакладнага азначэння гэтага згуку, бо для грэцкае мовы ён чужы. **Z**, якой надаецца некаторымі значэнне «дз», выражае зусім іншы згук.

З гэтага боку для нас больш цікавы творы арабскія, бо ў арабскай мове ёсць згук, аналагічны нашаму цвёрдаму «дз», які перадаецца літараю **ﺫ** (дзал).

Адзін арабскі пісьменнік пачатку X ст. Аль-Масуд'і (Абуль-Хасан ібн Хусэйн), гаворачы пра экспедыцыю русаў на поўдзень у 913 г., зазначае, што «русы складаюцца з многіх народнасцей. Самае вялікае племя іх, завецца “Эль людзіна” — гандлюе з Іспаніяй, Рымам, Канстантынопалем і Хазарамі». Другі пісьменнік пачатку X ст. — Ібн-Даства — дапамагае нам дакладна ўстанавіць абшары, на якіх жылі «русы». — «Што датычыцца да Русі, дык знаходзіцца яна на выспе, абваколенай возерам. Акружнасць гэтай выспы, на якой жывуць яны, русы, раўняецца тром днём дарогі; скрозь на ёй лясы і балоты; нездаровыя, а вільготныя да таго, што даволі толькі наступіць на зямлю, а яна ўжо і трасецца з прычыны вялікага збытку ў ёй вады». Што гаворыць нам гэтае апісанне? Чытаючы яго, перад вачыма ў кожнага адразу ж паўстае наша Палессе. Возера, пра якое пісаў Герадот, таксама згадваецца нам пры гэтым апісанні¹. Цікава параўнаць сучасны матэрыял. — «Оказывается, что в доисторические времена и отчасти может быть в исторические на месте Полесской низменности был огромный водный бассейн, что подтверждается как геологическими данными (береговыми озёрными отложениями), так и различными находками вроде якорей и пр.»². Агульнавядомы факт і наконт таго, што цераз Беларусь праходзілі галоўныя гандлёвыя шляхі, шлях «з варэг у грэкі» і г. д. Такім чынам, ужо нават гэтыя кароткія тлумачэнні дазваляюць зрабіць вывад, што гутарка ішла пра сучасную беларускую этнаграфічную тэрыторыю, што найбольшая частка насельніцтва называла сябе *людзі*. Хто ж такія гэтыя русы і гэтыя *людзі*? Усе даныя гавораць за тое, што гэта былі беларусы³. Калі *дз* было ў назве на-

¹ Гаворачы пра краіну будзінаў (ці не пра тых самых «людзей» павінна была ісці гутарка?) — Герадот у IV кнізе сваёй гісторыі кажа: «У іх краіне вельмі шмат самага разнастайнага лесу. У найвялікшым з лясоў знаходзіцца вялікае возера, абваколенае балотам і трысцём». Больш падрабязна пра гэта ў акад. Е. Ф. Карскага, «Беларусы» т. 1, б. 35–40.

² Верхнее Поднепровье и Белоруссия: Россия, т. IX, б. 9.

³ Расійскі каментатар, тлумачачы слова «эль людзіна», каб датрымацца афіцыйнай тэорыі паходжання расійскага царства, дайшоў да таго, што ператлу-

роду, дык тым больш было яно ў мове наогул. Такім чынам, даўнасьць наяўнасьці «дз» у беларускай мове ўстаноўлена акад. Е. Ф. Карскім на XIII–XIV стст., адсуваецца да IX–X стст., было ў XVI ст., ёсьць зараз, дык можна меркаваць, што было яно і заўсёды. Як жа яно перадавалася на пісьме? — У глаголіцы быў адмысловы знак для «дз». Але паколькі рукапісы, пісанья па-беларуску глаголіцай, да нас не дайшлі, мы нічога не можам сказаць пра перадачу ў ёй «дз». Малая колькасць глаголічнага матэрыялу, якая захавалася да нашага часу, не дае падставы рабіць абагульненні. Усё ж некаторыя звесткі мы маем¹. Няма дзе і ў рукапісах кірылічных. Слова, сказаныя акад. Я. Гротам адносна кірыліцы на расійскай глебе, цалкам датычаць і нас. — «То обстоятельство, что для нашего письма служит азбука, изобретённая для другой, хотя и близкой, однако же во многих отношениях своеобразной фонетики, было причиною, что наше правописание приняло преобладающий исторический или этимологический характер»².

Дзякуючы гэтаму асаблівасці беларускай мовы траплялі ў пісьмо толькі праз памылку перапісчыкаў, чым і тлумачыцца малая колькасць слоў, напісаных цераз «дз»³. І. Недзешоў дае такое тлумачэнне на гэтае пытанне. — «Факты есть: дзеканне и цеканне встречаются в письменности XVI в., но я не решаюсь утверждать, что оно и явилось в XVI в. Оно могло жить в языке издавна, не будучи отмечаемо в письменности вследствие консервативного характера последней и того обстоятельства, что *з* и *с* в *дз* и *тс* (*ц*) не звучат с резкою определенностью»⁴. Не менш цікава, але больш выразна гаворыць наконт гэтага акад. Е. Ф. Карскі. — «Дзеканье и цеканье несомненно было свойственно и старому западнорусскому наречию, только

мачыў яго ў «нарманы» (sic!). Не ўдалося яму толькі прыстасаваць апісанне Палескіх балот да нарвежскіх ці якіх фіёрдаў... Дарма! Другі вучоны пачаў быў даводзіць, што ў арабаў апісваецца... Данія. Пра ўсё гэта я пастараюся даць падобны матэрыял у адмысловым артыкуле.

¹ Глядзі, напр., В. Щепкин — «Листки Ундольского», РВФ, 1902, № 3 і 4, б. 257.

² Акад. Я. К. Грот — «Спорные вопросы русского правописания», 1876, б. 132.

³ Параўнайце ў праф. Брандта — «Правильно понимаемая наука может только сочувствовать звуковому правописанию: как часто нам приходится жалеть, что такое письмо не господствовало во все времена и у всех народов! Сколько раз мы, читая рукописи или надписи, задаем себе неразрешаемый вопрос, каково произношение их писцов, спрятанное под искусственной орфографией. Как рады мы, когда нам попадается писец безграмотный, проговорившийся этим произношением» («О лженаучности нашего правописания», Филол. записки, 1901 г., б. 26).

⁴ Цытаваная ўжо праца, б. 30.

старинные писцы всячески избегали обозначать это особое произношение мягких *д* и *т*, стараясь употреблять историческое письмо, иногда, может быть, даже с целью отличить его от польского письма; по крайней мере в “Аристотелевых вратах”, памятнике особенно интересном для характеристики западнорусских особенностей в языке, в одном месте приводятся в русской транскрипции польские вирши: и здесь писец всячески старается избегнуть употребления *дз*, *ц* (и *рж*) и ставит *д*, *т* (и *р*). Вследствие указанного обстоятельства примеров на данное явление вообще встречается немного, особенно если исключить из них те, в которых можно видеть полонизмы»¹.

Арабскі алфавіт, які мае ў сваім складзе *дз*, ізноў прыходзіць нам на дапамогу, каб пасведчыць наяўнасць *дз* у беларускай мове XV–XVII стст. Больш таго, заўважыўшы, што агульна-пашыранае *дз* нашай мовы розніцца ад арабскага *дз* (дзал), татары, якія пісалі па-беларуску арабскімі літарамі, узялі былі адмысловы знак для нашага «дз»².

У звязку з пашырэннем і паглыбленнем працы Беларускай Акадэміі навук, на чаргу стане пытанне адносна прынцыпаў транскрыбавання старых *тэкстаў* сучасным шрыфтам. Паколькі пры гэтым не перадаюцца знакі старога пісьма, павінен быць узняты спосаб перадачы беларускімі літарамі вядомых гукаў, як, напр., *дз*.

2

Нехта, можа нават для жарту, пусціў пагалоску, што знак *Ѕ* (зело), які знаходзіўся ў кірыліцы на становішчы «беспрытульнага», ужываўся на Беларусі для перадачы *дз*. Пасля мы пабачым, куды дакацілася пагалоска. Зараз жа высветлім значэнне і паходжанне село.

Село ўвайшло ў кірыліцу з грэцкага алфавіту (д’ігамма) у якасці лічбы. Мелесі Сматрыскі ў сваёй граматыцы адносіць яе да катэгорыі «странных», г. зн. чужых («са стараны») пісьмен³. Толькі дзеля чысла, адзначаючы «шэсць», прынята гэтая літара з грэцкага пісьма. «*Славе(н)скому языку ізлішное, долгу его наворачивающих*». Магчыма, што так разумелі село толькі на Беларусі. У кожным разе, у скоропісі гэта было так, — «*Ѕ* в московской скорописи обычно и в качестве буквы, как это было и в младшем полууставе, в Литовской скорописи *Ѕ* встре-

¹ Е. Ф. Карскі — «К истории звуков и форм белорусской речи», Варшава, 1893, б. 234–235.

² Кароткая бібліяграфічная нататка наконт гэтага дадзена ў згаданым ужо маім артыкуле «Праект літар згукаў “дз” і “дж”». Там жа дадзены і літары.

³ Граматыкі славенскія правільное... Мілетія Смотрицкого, у Эўю, 1619 г.

чаецца как цифра»¹. Трэба прыгадаць, што праз увесь час на Беларусі наша сучаснае з пісалася як грэцкае *Z*. Што датычыць напісання з, дык яно, паводле тлумачэння Меллеці Смартрыскага, ужывалася ў значэнні згуку *ds*².

Гэты згук ёсць і цяпер у нашай мове, у склонавых канчатках, пры пераходзе *z* на *z* (параўнайце народную вымову: на *парозе*, на *беразе* і да т. п.)³. У македонцаў гэты згук бадай што набліжаецца да поўнага *dz*, не даючы тойсамасці. Некаторыя даследчыкі і гатовы былі паставіць між імі знак роўнасці. Так, А. Гільфердынг можа быць тыповым прадстаўніком такой блытаніны: «из букв прибавочных близкие по звуку к греческим поставлены подле их, *б* перед *в*, *ж* и *с* (читалось первоначально как *dz*) перад *з*» і г. д. У заўвазе да гэтага сказа ён крыху

кочащн сѧ вѡвторомѣ лицѣ числѣ еднѣ
ствѣнагѡ наклоненїа нз двитенїагѡ врѣ
мене настѡщагѡ нзмѣнаю ꙗ на ж: ж
на д: к на ч: ч на т: ш на с: ѡшъ мо
гѡ, можеши: вѣжѡ, дншн: тѣкѡ, тѣчѣ
шн: мѡлоѡѡ, тншн: прѡшѡѡеншн.
Обоццѡнцѡа сѡтъ, к в в д к п е
т х ц: Снцѣ рѣчѣнна ꙗко ѡмѡрѡѡ стѣ
хѡтѡнагѡ хѡдѡжества тѡемѡ прѣпрѡжѣ
на прѣднѡвѣщѣ слогѡ естествомѡ кратѡ
обоццѡнтѣ: Снрѣчѣ обоцѣ тѡрѡ.
Тѡемѡа сѡтъ, л м н р: Снцѣ рѣчѣн
на ꙗко ѡтѡжде рѣчѣннѣ обоццѡнцѣ прѣ
прѣжѣнѡтѡ: снстѣ слогѡ естествомѡ
кратѡ обоццѡнтѣ.
Сѡрѡкѡа ꙗ з ѡ ѡ: Снцѣ рѣчѣнна ꙗко ѡ
дѡѡ пнѣменѡ сѡстѡлѣ: з ѡ ѡ д н с: ѡ ѡ
к н с: ѡ ѡ п н с: н естествомѡ кратѡ
прѣднѡвѣщѣ слогѡ ѡдѡжѡнтѣ.
Сѡгѡѡ ествѡщѡа ꙗ ж ч ш ц: Снцѣ рѣчѣн
на ꙗко ѡколнѣчѣ стѣ хѡтѡно сѡгѡѡ
кѡ снлѡ прѣтѡжѡтѣ.
Стѡрѡнна ꙗ г ѡ ф ѡ ѡ: Снцѣ рѣчѣнна
ꙗко ѡ Грѣкѡвѣ прѣвѣтѡ: Слѡвѣскѡ ꙗ
жыкѡ н крѡмѣ еѡ сѡстѡлѣ мѡгѡщѣѡ.

¹ Е. Ф. Карскі — «Очерк славянской кирилловской палеографии». Варшава, 1915 г., б. 105.

² Далейшыя выказванні па гэтым пытанні канцэнтруюцца ўжо ля літары *selo*. Збор усіх такіх выказванняў знаходзіцца ў акад. Ягіча «Рассуждения старины о церковно-славянском языке» («Исследования по русскому языку», т. 1, б. 289–1023). Цікавыя заўвагі ў матэрыялах праз усю працу, пар. I б. 727, 802.

³ У некаторых рукапісах у такіх выпадках ужывалася *selo*. «Между тем из древнейших глагольных памятников Зографское, Ассеманово, Мариинское евангелия, можно сказать, с точностью употребляют этот знак не только как числительное, но и в корнях некоторых слов, например *сло*, *звезда* и в грамматических формах, — *божь*, *ножь*, *лоузь*, *мунси*, *дроузм*, *круси* и проч. В тех же приблизительно случаях *z* употребляется и в кирилловских: Блонской псалтыри, Погодинской, Охридском апостоле и др. (М. Козловский. «О языке Остромирова евангелия». Иссл. по русск. языку, изд. Ак. Н., т. 1, б. 8)».

папраўляецца, але не зусім. — «Замечу кстаті, што буква *s* имеет значение только для наречия македонских болгар: они донныне выговаривают не *з*, а *дз*, где в древнейших кирилловских памятниках пишется *selo*, напр., *дзвьзда*»... «Разумеется, это *дз*, которое изображалось древним *selo*, не имеет ничего общего с польским и белорусским смягчённым *дз*, позднейшею формациею из звука *д*»¹.

Тут можна згадзіцца толькі з адным: македонскае *з* не ёсць беларускае *дз*. Што датычыцца самога македонскага *s*, дык яно вельмі набліжаецца да беларускага народнага *s*, пра што ўжо было казана².

У кожным разе, калі *selo* і ўжываецца ў якасці літары, яно мела адмысловае прызначэнне: згук *дс*, які М. Смятрыцкі радзіў перадаваць літараю *з*.

Падобнае знаходзім у ранейшай граматыцы — у Лаўрына Зізанія, — дзе аб'яднаюцца абедзве літары. Пасля, як бачым, недакладнасць гэтая была папраўлена М. Смятрыскім. Між іншым, у агульнавядомай працы П. В. Уладзімірава «Доктор Франциск Скорина» выказана было меркаванне, што «быть может в этом объяснении скрывается интересное указание на белорусское “*дз*”». Як бачым, гэта зусім не так³.

¹ А. Гильфердинг. Собран. соч., т. 1, б. 318.

² Гэта сцвярджэнне патрабуе праверкі. У кожным разе цікава прасачыць, ці няма тут сувязі з наступным фактам. — «Был... один зарегистрированный в истории случай, когда часть белорусского племени дреговичей оставила свою территорию, пробилась на Балканский полуостров и поселилась там возле греческого города Салогник. Греки называли их “другувитами”, а язык их “другувитским”» («Белорусская ССР», выданне СНК БССР, 1927 г., Менск, б. 22).

³ Для чаго часам даводзяць і некрытычныя адносіны да матэрыялу, паказвае такі кур'ёзны выпадак. —

Менскі даследчык Воўк-Левановіч, пераніцоўваючы для свайго артыкула «Мова выданняў Францішка Скарыны» (зборнік Інстытута Беларускай Культуры — «Чатырохсотгоддзе беларускага друку», Менск, 1926 г.) адпаведныя раздзелы з працы Уладзімірава, перапісаў і гэта месца, спасылаючыся тым часам на першакрыніцы. — «У граматыцы Лаўрэнція Зізанія (а за ім і ў Смятрыцкага) ёсць нават як бы паказанне на беларускі гук *дз* у тым месцы, дзе гаворыцца аб складаных зычных, якія пішуць “сугубымі пісьменамі, да ліку якіх адносяцца побач *Ѣ* (ксі), *и* (шч), *Ѱ* (псі), таксама *з*, *ѕ* = “*сд*” з'яўляецца проста няўмелым напісаннем гуку “*дз*”» (зборнік, б. 265). Якая самаўпэўненасць і... непісьменнасць! Каб больш ясна давесці гэта, прыгадаю: 1) у М. Смятрыскага, як ён сябе зваў, а не Смятрыцкага, як яго называў Воўк-Левановіч, *ѕ*ело знаходзіцца толькі ў ліку т. зв. «старых», а не сугубых пісьмён; 2) у М. Смятрыскага стаіць ужо *дс*, а не *сд*, як здалося Воўк-Левановічу; 3) згук *дс*, паводле М. Смятрыскага, перадаецца літараю *з*, а не *ѕ*, як гэта тлумачыць Воўк-Левановіч, мае вельмі мала агульнага з *дз*. Такім парадкам, сам сабой

Паколькі не было патрэбы ў гэтай літары **S**, яна і ўжывалася ў якасці чысла пераважна. Толькі ў некаторых рукапісах знаходзім мы яе ў якасці літары. У такім разе для чысла ўжываецца адваротны знак (накшталт рукапіснага *z*)¹.

Пасля, каб упарадкаваць напісанне **S**, даць яму месца, старыя граматыкі злажылі пэўныя правілы. Пра гэтыя ўсе правілы пра ўзаемаадносіны літар **S** і **З** ёсць багата літаратуры, частку якой я ўжо згадаў².

Трэба зазначыць, што самыя правілы наконт слоў, у якіх трэ было пісаць **Selo**, да XVIII ст. шмат разоў перайначваліся. Часам забаранялася пісаць з гэтай літараю словы *вязьда* і г. д.

3

Пытанні мовы, пытанні наконт правільнай перадачы гукаў на пісьме з кожным днём усё больш будуць прыцягваць нашу ўвагу. На павестку дня пастаўлена ўжо адно пытанне — пра літары **дз** і **дж**.

Вельмі прываблівым для некаторых было б вырашыць першае пытанне шляхам уваскрэшання псеўда-**дз** — **Selo** — на беларускай глебе.

Ад падобных ляпсусаў не застрахавана нават такая паважаная інстытуцыя, як Украінская Акадэмія навук: пазалетась на ўкраінскай акадэмічнай канферэнцыі **S** было прынята ў украінскі алфавіт якраз для **дз** і толькі пад напорам украінскай грамадскасці было пасля скасавана.

Тым больш магчымы такія ляпсусы ў нас, пра што мною ўжо адзначана (с. 189, увага 21)*.

Якія ж вывады трэба зрабіць з усяго сказанага ў гэтай нататцы адносна **дз** і **Selo**?

напрошваецца вывад, што нашы выдатныя беларускія граматысты Зізіані і Смятрыскі, у якіх вучыўся пісаць граматыку і расійскі Ламаносаў, вельмі добра ведалі сваю справу. «Наўмелымі напісанямі» не кампраметавалі выданняў Інстытута Беларускай Культуры.

¹ Е. Ф. Карскі — «Особенности письма и языка рукописного сборн. XV в., именуемого летописью Авраамки», Варшава, 1899, б. 4. — М. Казлоўскі — цытаваная ўжо праца наконт Атрамірава Евангелля, б. 6–7, а так жа праца акад. Ягіча «Россуждение старины о церковно-славянском языке».

² Гл. яшчэ — «Разговор между чужестранным человеком и российским об орфографии старинной и новой и о всем, что принадлежит к сей материи», б. 54–55.

* С. 108, зноска 3 нашага выдання. — *Заўвага рэд.*

1. Згук *дз* у беларускай мове з'яўляецца згукам спрадвечным і самабытна беларускім. У кожным разе, наўнасьць яго ў нас пасведчана ад X ст. да гэтых дзён. У беларуска-арабскім пісьме ён перадаваўся цераз адмысловы знак. У старым беларускім пісьме, дзякуючы недасканаласці кірыліцы, згук гэты перадаваўся толькі цераз «д». Часам праз памылку перапісчыка траплялася «дз». Іншымі літарамі гэты згук не перадаваўся.

2. Літара *Ѕ* ніколі не выражала сучаснага беларускага згуку *дз*. Часам яна ўжывалася для перадачы беларускіх мясцовых адценняў гуку *з* — згуку *дс* — у склонавых канчатках, пры пераходзе *г* на *з* (нага — назе, дарога — дарозе і г. д.). У такім толькі выпадку яго і можна было б ужываць у беларускай мове, калі б мы захацелі мець аналітычны алфавіт.

3. Гутаркі наконт тойсамасці *зело* і *дз*, як зусім беспадстаўныя, трэба пакінуць назаўсёды.

орфографіа д
 колікш ёсть прѣтѣи; к, н, ѓ.
 в г д ж к л м н п р с
 ф х ц ч ш щ ь ѣ ѿ.

исорѣди прѣстѣл нарцѣлѣм;
 Понѣже нѣ шѣи нѣи сътѣлѣм,
 іо самѣи ѡсебѣ ѡуть, исгорѣди
 прѣстѣл нарцѣлѣм. ѣко,
 ѣ. н прѣчѣл.

Колікш ёсть сѣгоукухъ; п. ѣ.
 с, з, ѡ, ц, ѡ.

исорѣди сѣгоукухъ нарцѣлѣм;
 Понѣже нѣ самѣи ѡсебѣ, нѣ шѣи нѣи
 писмѣнъ сътѣлѣм. нѣбо с. ѡ
 с, н, д, съставісѣл. н. з, ѡ, н
 д, такѡ. ѡ, ѡк, нѣ, съставісѣл.
 ц, ѡш, нч. ѡ, ѡп, нѣ,
 съставісѣл.

Колікш ёсть дѣфѣи ѡгшѣл;

13 кастрычніка 1928 г., Масква

ЛАЦІНКА ЦІ КІРЫЛІЦА

Да праекта рэформы беларускага алфавіта

I

Пытанне развіцця культуры і пашырэння дасягненняў яе ў самыя гуччы працоўнага народа выклікае за сабою рэвізію спосабаў гэтага пашырэння. Найбольш магутным спосабам з'яўляецца друкаванае слова, дзякуючы дасканаласці друкарскай справы, з усімі сваімі галінамі. Звязана з ёю і пытанне дасканаласці алфавіта.

Наколькі алфавіты прыстасаваны да перадачы ўцелаішчаных у слова ідэй, колькі яны прыстасаваны да гукавых асаблівасцяў моў паасобных народаў? — Такія пытанні ўзнікаюцца на працягу двух апошніх стагоддзяў бадай ува ўсіх народаў свету. З адказаў высяняецца адно: усе алфавіты недасканалыя, яны маюць у сабе лішнія літары, яны не маюць патрэбных літар; адны і тыя ж літары ў розных народаў перадаюць розныя гукі. Прычынаю з'яўляецца тое, што алфавіты для большасці народаў запазычаліся, а не ствараліся.

Пасля, калі тым ці іншым алфавітам былі надрукаваны «святыя» кнігі, рэлігійныя каноны, — адна толькі думка наконт рэформы алфавітаў уважалася за блюзнерства. Тут можна прыгадаць ацэнку працы Вука Караджыча, якую (ацэнку) рабілі расейскія шавіністы ў асобе А. Гільфердынга. — «Копитар побудил его к составлению сербской азбуки, которая отрывалась от кирилловского предания, сохраняя только наружную форму русских букв, но вводя латинскую систему правописания» і г. д.¹ Праўда, перадачы расейскія вучоныя адмяжоўваліся ад такіх ацэнак, але гэта не мяняла самой справы². Бачым, што і ў далейшым большасць расейскіх вучоных зусім не ўзнімала гэтага пытання. Праф. Р. Ф. Брандт, рэкамендуячы лацінку для расейскай мовы, адразу ж запабягае: «Можно опасаться, как бы в такой реформе не усмотрели (конечно, лишь по смешению внешности дела с его сутью) какую-то измену народности

¹ А. Гільфердынг. Собр.соч., т. II, б. 80.

² Напрыклад, выступленне Л. Каравелава ў «Филолог. записках» 1867, т. 1 у арт. «Вук Стефанович Караджич» датычна гэтага ж самага А. Гільфердынга (імя апошняга не называе) — «Враги Вука до сих пор трудятся уменьшить его славу и всячески стараются доказать, что Вук вместе с Копитаром действовал против славянских интересов. Один из славистов (славянофилов) выразился, между прочим, таким образом (даюцца прыклады з А. Гільфердынга). Но эта наглая ложь уничтожается сама собою»... і г. д.

и вере»¹. Што ж казаць пра ранейшыя стагоддзі! Вось чаму вакол самага нязначнага перайначвання ў алфавіце заўсёды шумавалі вялікія спрэчкі.

З усёй многасці алфавітаў у мінулым да нашай эпохі захавалася параўнаўча малая іх колькасць. Пры гэтым адыграў ролю не столькі прыныцп натуральнага адбору, колькі дзяржаўны прас уладаўшых алфавітамі плямён і народаў. Можна было б яшчэ справіцца, які алфавіт лепшы з навуковага боку: грузінскі ці лацінскі, напрыклад; бяспрэчна, што армянскі, грузінскі і грэцкі лепшыя за арабскі. А тым часам бачым, што ў нашы дні гегемонамі на ўсім свеце засталіся фактычна чатыры алфавіты: кітайскі, арабскі, лацінскі і кірыліца. Пра кітайскі, у сваім кірунку вельмі дасканалы алфавіт, я далей гаварыць не буду, бо яго пашырэнне ўсё ж абмежавана.

Бадай увесь свет быў размежаваны паміж гэтымі гегемонамі. Справа не магла заставацца на месцы. Закон змагання і развіцця сусветнай эканомікі і тут прадбачыў ход падзей ад многасці да стандартызацыі. Яшчэ ў XIX ст. англійскі вучоны Ісаак Тэйлар сфармуляваў гэта такім парадкам: «Лацінка няўхільна пашырае кола свайго ўплыву. Кнігі ў азіяцкіх мовах зараз нярэдка друкуюцца лацінкаю. Ужыванне яе павялічваецца між барбарскіх моў Афрыкі. Зусім магчыма, што яна можа быць прынята ў Японіі. Немцы ў недалёкай будучыні паставяць на месца гатычных літар больш дасканалыя лацінскія ўзоры. Прыняцце яе ў Расіі з'яўляецца, праўдападобна, толькі пытаннем часу»².

Мы з'яўляемся сведкамі таго, што большая частка Тэйларавай формулы здзейснена. Сапраўды, немцы бадай канчаткова перайшлі ад готыкі на лацінку; японцы даўно апрацоўваюць праекты (яшчэ ў 1886 г. было заснавана адмысловае таварыства); між рэшты народаў Азіі і Афрыкі адбываецца цэлая рэвалюцыя. Літары Карана замяняюцца там лацінкаю. Гэты працэс адбываецца так у нас, у Саюзе

¹ Р. Ф. Брандт — «О лженаучности нашего правописания», Филолог. записки, 1901, т. 1–2, б. 28.

² The Alphabet an account of the prigin and Development of letters by Isaac Taylor. V. II, Arpan Alphabets, London, 1883, p. 186 (...«The Roman alphabet is constantly extending its range...»). Як ставіліся да гэтай думкі расейцы, відаць хоць бы з слоў Д. Ф. Бяляева: «Едва ли славяне уподобятся румынам, открывшим в себе прямых потомков римлян. Рассчитывать на изгнание кириллицы латинкою можно с таким же правом, как и изгнание латинки кириллицею из славянских стран, в которых господствовала славянская письменность, но была вытеснена латинкою, благодаря политическим обстоятельствам и вероисповедным распрям» («История алфавита и новое мнение о происхождении глаголицы», Казань, 1883, б. 40–41).

ССР, як і па-за межамі Саюзу. Прынялі лацінку рэспублікі Азербайджан, Туркменістан, Узбекістан, аўтаномныя рэспублікі — Татарская, Башкірская, Якуцкая і г. д.; яванцы; суагелійцы (Афрыка); тагальцы (Філіпінскія выспы); малайцы (яшчэ гадоў 30–40 таму назад); туркі (пачынаючы з сялецця)... Ёсць звесткі, што лацінку прымае і Афганістан. Такім чынам, як быццам, застаюцца без лацінкі толькі кітайцы і народы «кірылічныя»: беларусы, расейцы, украінцы, сербы, балгары...

Вядома, што на Беларусі не толькі ўзнімаліся гутаркі наконт лацінкі, але былі спробы друкавання ёю кніг і газет. Не падаю падрабязных звестак, бо яны збольшага вядомы беларускім чытачам і ў гэтым артыкуле не патрэбны.

Вядома такжа, што ў Расіі неаднойчы ўзнімаліся гутаркі наконт лацінкі, апрацоўваліся адпаведныя праекты. Найбольш вядомы праекты Н. Засядко, Кадзінскага, Р. Ф. Брандта і г. д. Маю звесткі, што і цяпер, у 1928 г., у Глаўнауку РСФСР пададзены новыя праекты. Частку праектаў у свой час разглядзеў акад. Я. К. Грот («Спорные вопросы»... выд. 2., 1876 г.). Спрабавалі адмахнуцца ад іх, абвясціў іх польскай ці якой інтрыгай. Але гэта не спыніла пытання. Зусім магчыма, што яно паўстане на абмеркаванні, як гавораць, ува ўсю постаць. Нам, беларусам, трэба загадзя абгаварыць гэтае пытанне, выказаць сваё дачыненне да лацінкі.

Перш за ўсё трэба вырашыць, хто зацікаўлены больш у рэформе алфавіта на грунце лацінкі — пралетарыят ці буржуазія? У залежнасці ад гэтага будзе вырашана першая частка пытання. Другая — навуковая і трэцяя — практычная зоймуць нас у далейшым.

Нагледзячы на тое, што ў Азербайджане, дзе добра прымаецца лацінка, яна названа Кастрычнікавым алфавітам, я дазволю сабе падаць думку, што ў сваім **сучасным выглядзе** рэформа алфавітаў з'яўляецца вынікам уплыву буржуазнай культуры. Цікава параўнаць з гэтым маім сцвярджаннем тое, што гавораць пра лацінку ў Азербайджане. «И, наконец, новый Октябрьский алфавит — подлинно революционное явление, построенный на латинской основе, передающей все звуки. Алфавит этот, родившись после Октября и рождённый Октябрём, влечёт за собою культурную революцию. Он ведёт успешную **борьбу с арабским и русским, где этот последний был навязан миссионерами**»¹.

¹ А. Дал. «Алфавит Октября и наша напечатанье» // Культура письма Востока, кн. II, 1928, б. 168.

Змаганне лацінкі з арабскім алфавітам і кірыліцаю, прадугледжанае яшчэ Тэйларам, з’яўлялася часткаю змагання буржуазіі за ўплывы на ўсходзе. Нездарма першыя праекты міжнародных алфавітаў, апрацаваныя ў Еўропе, называліся місіянерскімі¹. Але чаму азербайджанскія таварышы думаюць, што змаганне з расійскім алфавітам уваходзіць у задачы Кастрычніка, — нам не вядома.

Што такое «пераход на лацінку» ў нашы дні? — Ці існуе такая ўніверсальная «нейтральная» лацінка, якая падыходзіла б без жадаемых дапаўненняў і перайначанняў для ўсіх народаў? — Такой лацінкі на свеце не існуе. Існуюць паасобныя заходнееўрапейскія алфавіты на лацінскай аснове, у якіх значная частка аднолькавых гукаў перадаецца рознымі літарамі.

Даволі параўнаць перадачу гуку «ш» — «sz» у польскім; «š» у чэшскім і літоўскім; «sch» у нямецкім; «sh» (і др. камбінаты) у англійскім; «s» у цюркскім уніфікаваным і г. д. Гэта заўважаюць і самі еўрапейцы. Так, француз Вальней гаворыць: «Алфавітныя метады нашай Еўропы — сапраўдныя карыкатуры: вялікі лік няправільнасцей, нятрапнасцей, двусэнсіц, падвойнага ўжывання той жа літары аказваецца нават у італьянскім і іспанскім алфавітах, але асабліва ў польскім і галандэрскім. Што датычыцца французскага і англійскага, дык у іх суцэльная блытаніна» (цытую паводле Грота).

Гутарка можа ісці толькі наконт таго, каб народам без лацінкі прыняць чый-небудзь алфавіт з ліку згаданых (нямецкі, англійскі, польскі...), з усімі яго «якасцямі». Бачым, што так справа і адбывалася: беларусы былі ўзялі алфавіт польскі, пасля перайначылі яго на чэшскі капыл. Туркі прынялі зараз алфавіт больш з нямецкім ухілам («ц»). Уніфікаваны цюркско-татарскі алфавіт у нас у Саюзе ССР прыняты з элементамі італьянскага («с» для «ч»), а не для «ц», як у бліжэйшых да нас). Апошняе, між іншым, вельмі мала падставы дае назваць яго Кастрычніцкім, як гэта робяць у Азербайджане...

¹ Лепшую вядомую мне зводку наконт падобных алфавітаў і кнігапісў можна знайсці ў лекцыях пра мову праф. Макса Мюллера («Наука о языке». Филолог. зап., вып. 2). Пераклад яго лекцыі надрукаваны і паасобным выданнем — «Лекции по науке о языке, читан. в Корол. Брит. Ин-те в 1861 г.» — СПб, 1865. У Расіі больш тыповым з’яўляецца праект «общеславянской азбуки», апрацаваны А. Гільфердынгам у 1871 г. (у маім артыкуле «Праект літар для згукаў “дз” і “дж”» — Узвышша № 4 (10) — памылкова надрукавана прозвішча «Гільфебрандт»). Апошні вызначаецца і тым, што ў ім зусім ігнараваны асаблівасці беларускія, часткова і іншых славян.

Як жа нам, удзельнікам сацыялістычнага будаўніцтва, пагадзіць пытанне развіцця агульналюдскай сацыялістычнай культуры з пярэстасцю алфавітаў? Якая розніца між Аманулам Ханам і будаўнікамі сацыялізму, якія бадай разам прымаюць лацінку на Усходзе? Ці можна тут апраўдаць такое падабенства выпадковасцю?

Трэба згадзіцца, што рэформа пісьма на Усходзе на падставе лацінкі ў яе сучасным выглядзе з'яўляецца працягам уплыву на яго з боку буржуазнай культуры заходнееўрапейскага паходжання. Адсюль і змаганне з расійскім алфавітам, пра якое гаворыць з энтузіязмам А. Дал.

Іншая справа, што адмаўленне ад літар Карана на Усходзе і пераход да больш дасканалага алфавіта з'яўляецца цэлай рэвалюцыяй, паводле слоў Ул. І. Леніна. Мы вітаем затым і прыняцце народамі Усходу лацінкі нават у яе недасканалых формах пастолькі, паколькі такая рэформа набліжае пісьмо да шырокіх мас, да працоўных. Трэба мысліць гэту рэформу як пераходны момант да агульналюдскага, інтэрнацыянальнага алфавіта. Але ўзяць яе ўзорам для сябе мы ні ў якім разе не можам, — у нашых умовах гэта азначала б крок назад.

II

Сляпое і безрахубнае наследванне формам буржуазнай культуры, некрытычныя адносіны да іх заўсёды наглядаюцца з боку адсталых, рэгрэсіўных элементаў. Некаторыя, як зазначаў пра гэта тав. Кнорын, жадалі б вонкавы блеск Унтэр-дэн Ліндэна і розных штрасэ перанесці і на Беларусь. Другія мараць пра пабудову ў Маскве метрапалітэна і небаскробаў, калі сапраўды можна абысціся без іх¹. Падобныя ж імкненні да знадворнага бляску мы знаходзім і ў гутарках наконт замены нашага сучаснага алфавіта лацінкай (фактычна, як ужо зазначана, — польска-чэшскім алфавітам). Такая рэформа ў нашых умовах з'яўляецца справаю рэакцыйнай. Такая рэформа азначала б не набліжэнне, а адрыў на даволі значны час беларускага працоўнага народа ад культуры. Сучасная наша кірыліца непараўнанна лепш прыстасавана да нашай фанетыкі, чымся польска-чэшскі алфавіт. Кожны свядомы працаўнік у галіне развіцця пралетарскай культуры павінен грунтоўна разабрацца ў гэтым пытанні перад тым, як выказвацца за рэформу алфавіта. **Няпраўда**, што пры дапамозе такіх алфавітаў, як польскі, чэшскі і падобныя, мы здолеем дапамагчы справе інтэрнацыяналізавання.

¹ Наконт метрапалітэна ў Маскве гл. «Листок РКИ» ў «Правде» за 24 лістапада, 1928 г.

Мы імкнёмся да найвялікшага аб’яднання народаў усяго свету. У гэтай справе вялікую ролю адыграе і алфавіт. Але алфавіт **універсальны, інтэрнацыянальны**. Ці існуе зараз такі алфавіт? — Агалошана многа праектаў. Частку іх я ўжо згадваў раней¹. Найбольш цікавымі з’яўляюцца ўсё ж толькі два: праект акад. Н. Я. Марра і праект Міколы Марозава². Гэтыя два праекты ўгрунтаваны самым задавальняючым парадкам (ідэя стварэння ўніверсальнага алфавіта).

Я ўжо меў выпадак знаёміць беларускіх чытачоў з асноўнымі думкамі аўтараў праектаў³. Дазволю сабе падаць яшчэ некалькі радкоў з працы Міколы Марозава: «Какими бы точками, черточками, колпачками и крючками мы ни прикрывали наши случайные азбучные значки, мы будем так же путаться в этой области, как и в арифметике, пока каждый народ пытался без всякой системы изображать числа различными буквами своего алфавита»⁴.

Але, на вялікі жаль, абодва праекты нашых выдатных сучаснікаў нельга прызнаць здавальняючымі і з боку формы. Тлумачыцца гэта тым, што праект Міколы Марозава дае зусім новыя знакі, якія на практыцы будуць уносіць блытаніну, а праект акад. Н. Я. Марра якраз багаты на тыя «кропачкі, рысачкі і кручочкі», пра якія гаворыць Мікола Марозаў. Ізноў паўтараю — пры недасканальнасці самых праектаў застаецца ў сіле надзвычайна цікавае ўгрунтаванне тэарэтычнае, з якім варта пазнаёміцца беларускім чытачам.

Усе ранейшыя алфавіты (праекты) мелі ў сабе адзін грунтоўны недахоп: яны не былі вольны ад імперыялістычных тэндэнцый (свядомых ці несвядомых). Не спыняючыся на гэтым, я паспрабую вызначыць тыя вымогі, якія мы павінны ставіць пры стварэнні ўніверсальнага алфавіта. Якія перспектывы разгортваюцца перад пісьмом наогул?

Ува ўсіх культурных краінах поруч з нашым пісьмом звычайным развіваецца і будзе няўхільна развівацца стэнаграфія. Гэта пакуль што другая стадыя развіцця нашага пісьма.

---

¹ Гл. заўвагу 6. Вядомы сістэмы Лепсіуса, Кастрэна і г. д., якія часткова карысталіся ў лінгвістыцы як міжнародныя «стандартныя алфавіты». Праект Лепсіуса зложаны ім у 1852 г., такжа багаты на розныя кропкі, хвосцікі і г. д.

² Мікола Марозаў — «Христос», т. III, раздел «Ферменты человеческой мысли культуры» і дал.; акад. Н. Я. Марр — «Абхазский аналитический алфавит», Ленинград, 1926 г.

³ Мой артыкул «Праект літар для згукаў “дз” і “дж”» // Узвышша, № 4 (10), 1928.

⁴ Христос, III, б. 107.

У Нямецчыне ўжо праведзена пробнае выкладанне стэнаграфіі ў пачатковых школах, якое дало добрыя вынікі. 6–7-гадовыя дзеці навучаліся пісаць пры дапамозе стэнаграфіі на працягу 3–4 месяцаў, добра чытаючы напісанае. Гэта дазваляе думаць, што ў Нямецчыне ад спробы пяройдуць да практыкі. Гэты прыклад паказвае, якое вялікае значэнне мае стэнаграфія.

Такім парадкам, стварэнне зусім новага паводле свайго складу алфавіта з’яўляецца нерацыянальным (гэта адносіцца і да афармлення праекта Міколы Марозава).

Як павінен завяршыцца першы этап, этап існавання гегемонаў (арабскага, лацінкі, кірыліцы)? Ці мы прымаем які-небудзь алфавіт (англійскі, польскі, нямецкі...) і будзем дамайстроўваць да яго новыя знакі, кручкі, хвосцікі і г. д., ці мы адшукаем які-небудзь іншы спосаб?

Пры стварэнні сучаснага ўніверсальнага алфавіта мы павінны кіравацца тымі палажэннімі, якімі кіруецца пралетарыят пры правядзенні нацыянальнай палітыкі: увага да мясцовых асаблівасцей на справе. Наогул жа, вызначыць некаторыя пункты практычнай праграмы.

1. «Кждому особому членораздельному звуку языка должен соответствовать и особый письменный знак: сколько окажется таких звуков, столько же должно быть и знаков или букв, не более и не менее.

Каждый знак (т. е. каждая буква) должен служить к изображению определённого звука, не каких не двух или нескольких, ни отдельно взятых, ни соединённых» (акад. Я. К. Грот. «Спорные вопросы»..., б. 121)¹.

2. Для дасягнення гэтага ў аснову ўніверсальнага алфавіта прымаюцца тыя літары, якія з’яўляюцца збольшага ўніфікаванымі між усіх еўрапейскіх народаў (a, b, d, e...).

¹ Гэты прынцып не новы, і ён спатыкаецца так у даўнейшых, як і ў сучасных даследчыкаў. Але сучасныя даследчыкі больш за ўсё раяць яго другім, не ўжываючы самі. Так, акад. Е. Ф. Карскі — «Когда для того или другого языка, не имеющего ещё письма, изобретается в настоящее время азбука, то всё внимание обращают на то, чтобы для каждого звука, насколько он уловим ухом, был дан особый знак, слова передают строго фонетически. Так поступали в большинстве случаев в старину, когда сумели уловить в слове членораздельные звуки» («К вопросу о реформе русской орфографии», РВФ, 1904, № 3–4, б. 157).

3. Для павелічэння рэзервовых літар праводзіцца дыферэнцыяцыя тых знакаў, якія былі злучаны ў штучнай лацінскай мове — па два на адзін гук (A+a, B+b, D+d, E+e, G+g, H+h, M+m, N+n...)¹.
4. Уніфікуюцца, паводле прынцыпу большага пашырэння, «рознагучныя» літары (напрыклад, j=й для ўсіх народаў, а не «ж» для французай, «дж» для англічан — як цяпер і да т. п.).
5. Для тых гукаў, якія не маюць адной літары, а перадаюцца цяпер многімі спосабамі (гл. заўвагу датычна «ш» у еўрапейскіх алфавітах) прымаецца асобна літара.
6. Народы не еўрапейскія, якія маюць свае алфавіты, уносяць да таго ўніверсальнага алфавіта свае спецыфічныя літары. Напрыклад, армяне або грузіны ўносяць для сваіх гартаных адпаведных літар, знаёмыя ім усім, замест стварэння новых, выбіраючы лепшыя адменнікі.

Пададзеныя мною прынцыпы не з'яўляюцца выключна новымі. Вядомыя нам рэфарматы і створцы алфавітаў заўсёды трымаліся гэтакіх прынцыпаў. Мы ведаем падобнае пра Мэсропа (у армян і грузін), пра Ульфілу (у готаў), пра Кірыла (у славян). Пра апошняга (і Мяфодзія) нямецкі вучоны Шлёцэр яшчэ ў канцы XVIII ст. пісаў вось што: «Дык вось вітаю вас, несмяротныя вынаходцы славянскага пісьма. Вы першыя паспрабавалі грубую мову, якая мае шмат толькі ёй уласцівых гукаў, узяць, так бы сказаць, з вуснаў народа і пісаць грэцкімі літарамі. У гэтай справе вы зрабілі як людзі, вялікім розумам надораныя, і для кожнага паасобнага гуку, якіх грэк не меў у сваёй мове, стварылі вы новыя асаблівыя знакі, або літары. Які нікчэмны ў параўнанні з вамі эльзаскі чарнец Готфрыд, ці хто б ён ні быў той немец, які асмеліўся першы пісаць на сваёй мове, але для гэтага толькі пераняў нявольчына лацінку» («Нестар», 1).

Людзі сярэдніх і ранейшых вякоў знайшлі даволі досведу, каб зрабіць алфавіт больш менш дасканалым. Няўжо мы цяпер будзем следаваць прыкладу эльзаскага чарняка Готфрыда, каб «памяняць быка на індыка»?

Толькі шляхам увагі да мясцовых асаблівасцей, пашырэння рамак лацінкі за кошт іншых алфавітаў здолеем мы стварыць сапраўды ўніверсальны алфавіт. Няма чаго баяцца якой пярэстасці. Хіба будзе

¹ Гэта дыферэнцыяцыя часткова праведзена ў пракце курдскага алфавіта (И. Марогулов, «Курдский алфавит», — Культура и письмен. Востока, кн. II, б. 43–57). Але аўтар праекта скарыстаў вызваленыя літары не зусім, на мой погляд, правільна — не для паралельных фанем, а для зусім далёкіх.

дэрным тое, што замест стварэння новай літары для спецыфічнага грузінскага «т», напрыклад, мы возьмем грузінскую прыгожую адшліфаную вякамі літару Q? Мне здаецца, што адказ можа быць толькі адзін — для справы больш карысны.

Ці згадзяцца з такімі прынцыпамі буржуазныя краіны? Безумоўна, не. Ведаючы хібы сваіх алфавітаў, яны ўсё ж гатовы рэкамендаваць іх другім народам. Але прыняць хоць невялічкія змены ў свой алфавіт не хочуць. Гэта зробіць пралетарыят, калі возьме ўладу ў свае рукі на ўсім свеце. Такі алфавіт мы назавём Кастрычніцкім.

III

Як стаіць справа ў нас, у беларусаў? Ці нам трэба ўзнімаць самое пытанне, ці можна пачакаць? Перш за ўсё прагледзім шлях развіцця беларускага алфавіта.

Даўнейшыя русы, якія з'яўляліся нашымі продкамі, жылі на Палессі і вышэй Смаленска, мелі сваё самабытнае пісьмо¹. Узор такога пісьма дадзены арабскім пісьменнікам X ст. Ібн эль-Надымам, але да гэтага часу не прачытаны. Ёсць падставы думаць, што была т. зв. глаголіца. З пашырэннем хрысціянства грэцкага вызнання было ўведзена грэцкае пісьмо ў славян і на Беларусі. Адбылося гэта каля 855–862 гг., пра што ёсць шмат розных гістарычных матэрыялаў². Рэфарматар пісьма,

¹ У праф. Любаўскага — «літоўска-рускія акты абазначаюць імем “Русь” воласці, якія ляжаць па сярэдняму Дняпру і яго прытоках: Сожу, Бярозе, Прыпяці» — («Областное деление и мест. управл. Литовско-русского государства», б. 12).

² Усё ўзглядна... Дата паказана, але ўсё ж яна не грунтоўная... Бадзянскі, у якога сабраны найбольшы фактычны матэрыял («О времени происхождения славянских письмен», 1856), гаворыць так: «Рассматривая все показания об изобретении или составлении славянских письмен, прежде всего видим, что ни одного из них нет в строгом смысле современного, т. е. такого, которое, прошедши от современника, дошло бы к нам, если не в подлиннике, по крайней мере, в списке своего века» (б. 141). Шмат матэрыялу сабрана ў акад. Ягіча — «Расхождение старины о церковно-славянском языке» («Исследов. по русскому языку», т. 1, б. 289–1023). Датчына глаголіцы і кірыліцы, іх, так сказаць, узаемаадносін, добрага, бесстаронняга матэрыялу бадай няма, бо рускія вучоныя імкнуліся давесці прыярытэт кірыліцы, адпаведна асвятляючы матэрыял. З гэтага боку тыповай з'яўляецца праца Бяляева («История алфавита и новое мнение о происхождении глаголицы», Казань, 1885), дзе шануюны прафесар аж вар'яеце, каб давесці, што глаголіца не была раней за кірыліцу... Апрача таго, высілкі іх, следам за Тэйларам, былі накіраваны на тое, каб давесці паходжанне многіх літар глаголіцы ад візантыйскіх крыніц. Тым часам ясна ўсходняе паходжанне многіх літар глаголіцы. Апошняя зазначыў і Усев. Міллер у арт. «К вопросу о славянской азбуке» (журн. МНП, 1884, март), у чым яму супярэчыў акад. Ягіч («Четыре критико-палеогр. статьи. Приложение к отчету о присуждении Ломоносовской премии за

эмісар грэцкага імператара і патрыярха Кірыл да грэцкага алфавіта ўзяў з даўнейшай славянскай літары для тых гукаў, для якіх у грэцкай азбуцы не было адпаведных знакаў (ж, ш, ч, ц і г. д.). Такім чынам і Беларусь атрымала грэцкае пісьмо, так званае царкоўна-славянскае, або кірыліцу. Глаголіца, відаць, доўга змагалася за сваё існаванне, але ўсё ж была знішчана.

Царкоўнае пісьмо панавала да вынаходкі кнігадруку. Пасля гэтага на Беларусі пачаў выпрацоўвацца свой самабытны шрыфт, з набліжэннем да лацінскага паводле формы. Бачым, што найбольш яркава аформлена гэта ў выданнях выдатнага гуманіста нашага Францішка Скарыны.

Далейшы шлях — надзвычайна прэсты. Царква, калі яна папала ў залежнасць ад маскоўскіх мітрапалітаў, ужывала шрыфт царкоўна-славянскі стары. Пры параўнанні з шрыфтам Скарынавым можна падумаць, што ён быў за стагоддзі два-тры да Скарыны, а не наадварот.

Тым часам развіццё шрыфту ішло сваёй чаргой. У рукапісах, асабліва свецкіх, выпрацоўваўся свой стыль, які пераходзіў у друкаваныя кнігі¹.

Існасць яго змяшчалася ў набліжэнні вонкавага выгляду кірылічных літар да лацінскіх (акругласць іх). Зарэгістраваны на Беларусі аж ад 1630-х гадоў².

Мала таго, былі нават спробы перадачы беларускіх слоў лацінкай з захаваннем кірылічных літар для спецыфічна беларускіх гукаў³.

1883 г.»). Новыя матэрыялы (экспед. акад. Радлова — архонскія матэр.) пакулы што не разабраны, хоць маюць шмат цікавага для выяснення гэтага пытання.

¹ На аснове рукапіснага быў адліты адмысловы шрыфт, якім надрукаваны «Літоўскі Статут». Гэты шрыфт можа быць з поспехам скарыстаны і цяпер у якасці «беларускага курсіву».

² Вацлаў Ластоўскі — «Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі», Коўна, 1926. — Змяшчаючы на б. 571 заглаўную старонку з кніжыцы «Ефимеріос», друкаванай у Вільні ў 1652 г., піша: «У загаловах Віленскіх друкаў ужо ад 1630-х гадоў пачалі выяўляцца славянскія літары, закругленыя і стылізаваныя на спосаб літар лацінскіх. Гэткі заглавак і ў кнізе “Ефимеріос”». (Далейшая заўвага яго не зусім дакладная.)

³ Заглаўная старонка ў рукапісе «Рымскія дзеянні», які перадрукаваны «Общ. любит. древне-русск. письм.» (СПб., 1877–1878 г.). Гаворачы пра гэты зборнік наогул, В. Ластоўскі (б. 581 згаданай працы)значае, што «ў славянскай мове вышэй згаданага перадруку» спатыкаюцца беларускія словы, у той час калі П. П. Вяземскі (Приложение V к отчёту ОЛДП за 1877 г.) выразна гаворыць пра **беларускае** паходжанне ўсяго зборніка («...**Издаваемый текст Римских деяний писан на белорусском наречии**, называемом нередко в наших рукописях то польско-русским, то литовским, то славяно-польским»).

Выдатны беларускі вучоны Гальяш Тодаравіч Капіевіч, жывучы ў Амстэрдаме, ужыў гэтую акругленую кірыліцу для друкавання тытульных аркушаў у сваіх кнігах, прызначаных для пашырэння ў Расіі. Пасля ён жа злажыў праект рэформы ўсяго алфавіта, т. зв. гражданку, даў гэты праект Пятру Вялікаму, калі той быў у Амстэрдаме. Апошні загадаў адліць шрыфт паводле гэтага праекта. Доўгі час гэты шрыфт так і называўся **беларускім**¹.

Паколькі на Беларусі пра Капіевіча бадай што нічога не вядома, я дам тут невялікую даведку.

Магэрыялы, якія вядомы да гэтага часу, дазваляюць аднавіць воблік гэтага выдатнага навуковага і культурнага дзеяча XVII і пачатку XVIII ст. — Гальяша Тодаравіча Капіевіча (або, як ён зваў сябе часам, Капіеўскага), заслугі якога ў галіне рэформы алфавіта замоўчвае расійская навука. Прычынаю, мабыць, з'яўляецца тое, што Капіевіч быў прагэстантам, а больш сцісла — «духавнога чину веры реформатскія амстердамскага собору». М. І. Шчалкуноў у сваёй гісторыі кнігадруку, зазначае: «поручить протестанту составление книг для исконно православной России мог только Пётр, и это было, вероятно, по тому времени целой революцией». Для таго, каб уявіць сабе ўсё значэнне Гальяша Капіевіча, трэба каротка перагледзець асноўныя моманты яго працы.

1. **Ён вучыў розных навук расійцаў, якіх для гэтага пасылаў па-за межы Пётр Вялікі.** Між іншым, пра гэта гаворыць сам Капіевіч: «Известно есть моему пресветлейшему царскому величеству, колико я князей и дворян учил более году, а за то не желал от них денег, аще же трудился, их ради, днём и ношью. Все же поехали и спасибо не сказавши за учение, но сопротивно мои же глобусы четыре, не заплативши завезли: два — князь Осип Иванович Щербатов тые глобусы, которые были на индейском дворе. Два глобуса завезл Семён Андреевич Салтыков за то, что я долгое время учил и трудился его ради»².
2. **Ён першы ўжыў індыйскія**, — як іх завуць арабы, або арабскія, як іх завуць еўрапейцы, — **цыфры** на адмену ўжываных да таго часу літарных (1699 г.).

¹ Гэта знаходзім і ў некаторых пазнейшых даследчыкаў. Так, В. Я. Адарюков у сваёй працы «Книга гражд. печати в XVIII в.», 1926, б. 242, зазначае: «Самое название её не было устойчиво. Её называли амстердамскими литерами, то гражданской, то **белорусской** азбукой».

² Кабинетные дела, т. I, кн. 1, л. 378.

3. Ён першы даў расійцам падручнікі для вывучэння іншакраёвых моў (лесіконы).
4. Ён першы пералажыў у расійскую мову (з вялікаю колькасцю беларусізмаў) класічныя творы (байкі Эзопа, «Бой жаб і мышэй» Гамера) і надрукаваў іх...
5. Ён надрукаваў вялікую колькасць свецкіх кніг для Расіі.
6. Ён зляжыў праект гражданкі, якую пасля мы карыстаем на працягу значнага часу...

Вось самы сціслы агляд. І за ўсё за гэта — бадай поўнае забыццё. Калі еўрапейскія вучоныя катэгарычна сцвярджаюць: «In the reign of Peter the Great the old Russian alphabet was reformed by Elias Korievitch»¹, дык зусім не тое ў расійскіх крыніцах. Там усюды «возможно, што некоторое отношение имел», «нужно предполагать, что не без некоторого участия», «какой-то польский выходец» і г. д. У дачыненні да Капіевіча царска-расійскай навукі поўнасцю апраўдалася пагаворка: «Служы пану верне, а ён табе... верне»...

На нашым абавязку ляжыць аднаўленне перад сучаснасцю аўтарства Капіевіча ў рэформе гражданкі².

Такім чынам, нават у часе заняпаду беларуская культура здолела зрабіць вялікі ўплыў на культуру славянскіх народаў (гражданку прынялі былі расіяне, украінцы, балгары, сербы). З поўным правам узялі яе, дапоўненую некалькімі літарамі, беларусы, адраджэнцы нашаніўскага кругабегу.

У чым жа быў сэнс рэформы Гальяша Капіевіча? Бадай сучаснік рэформы В. Трэзьзякоўскі гаворыць пра гэта такім парадкам:

«Самая першая і самая галоўная прычына да вынаходкі прыгожага сучаснага “гражданскага” друку было жаданне, каб нашым літарам, а не гатычнага лацінскага алфавіта, гэта ж для большае прыгажосці нашага друку і для таго, што такая фігура літар ёсць больш ёмістая і прыгожая ў друкаванні: бо што не мае іншай, больш грунтоўнай, ніж гэтага, прычыны, тое паводле праўдзівага і сталага розуму толькі іншую адну прычыну мае, для чаго яна ёсць. Але вынаходка нашых “гражданскіх” літар адну толькі вышэй згаданую прычыну мае,

¹ Taylor, v. II, p. 195 — «за царом Пятром Вялікім стары расійскі алфавіт быў рэфармаваны Гальяшом Капіевічам»...

² Папярэдні агляд яго працы, падрыхтаваны мною да друку, будзе агалошаны на старонках «Узвышша». Цікава, што да гэтага часу не знойдзены партрэт Капіевіча. А мо і не будзе?

у звязку з чым яна пачата была і скончана: больш ясна а грунтоўна над свядоцтва даводзіць гэта сучасная іхняя фігура, якая, наколькі магчыма, падобіцца да лацінскай фігуры, а ад грэцкіх усёй “статья” аддаляецца, якою ўвесь стары алфавіт зложаны, цяпер у царкоўным тольма друку ўжываны»¹.

Гэта ж самае гаварылі пасля і іншыя расійскія вучоныя. Напр., акад. Я. К. Грот зазначае: «Преобразование церковной азбуки для гражданского письма ограничилось почти единственно упрощением и округлением начертаний, — сближением их с латинскими буквами, так что азбука сделалась приятнее для глаз и удобнее для скорописи»².

У той час большага зрабіць нельга было, бо і гэтая рэформа прымалася дрэнна.

У далейшым беларусы не маглі палепшыць і ўдасканаліць свой алфавіт, бо гэтаму перашкаджала шмат прычын. У першую чаргу — страшэнная русіфікатарская палітыка царскага часу, якая баялася мясцовых асаблівасцей, каб «правінцыя не стала разумней за метраполію». Гэты страх заўважаў нават князь Вяземскі, які ў сваім творы адным сказаў русіфікатарам: «Того и гляди, вы будете ставить в вину окраинам вашим, что у них растут тополи и каштаны и для вашего однообразия захотите приневолить их рассаживать у себя побольше ельника и ветлы» (Собр. соч., т. VII, б. 319).

Другою прычынаю была беднасць на культурныя сілы, якіх ледзьледзь выстарчала на выконванне «бягучае» працы. Цяпер, калі мы маем тысячы беларускіх настаўнікаў, сёгні навуковых працаўнікоў, стан рэзка змяняецца, мы можам паступова ўзяцца і за гэтую важную справу.

IV

Трэба прызнаць, што сучасны беларускі алфавіт не з’яўляецца цалкам здавальняючым, але адначасна трэба зазначыць, што прыняцце замест яго польска-чэшскага алфавіта, як гэта мелася на ўвазе некаторымі культурнымі працаўнікамі нашымі, не з’яўляецца мэтазгодным.

Адначасна трэба канстатаваць, што мы да гэтага часу не маем дасаванай да беларускай мовы сістэмы стэнаграфіі.

¹ Тредьяковский В. «Разговор между чужестранным человеком и российским об орфографии старинной и новой», СПб., 1746.

² Спорные вопросы.

Што мы павінны зрабіць у першую чаргу?

У першую чаргу мы павінны скласці дасканалы алфавіт беларускай мовы.

Маючы яго, мы павінны неадкладна ўдасканалваць наш сучасны алфавіт дабаўленнем новых літар ці новых знакаў.

Так, напрыклад, стаіць пытанне пра асобныя літары для зычных згукаў «дз» і «дж», для галосных згукаў «ўо» і «іе», для т. зв. падвойных мяккіх (ньн; сьс, дзьдз...).

Для першага выпадку запрапанавана некалькі праектаў¹.

Другі — датычна галосных згукаў, — належыць абмеркаванню.

Трэці можа быць вырашаны вельмі лёгка і хутка аднаўленнем спосабу, які практыкаваўся для гэтага ў старых беларускіх выданнях і рукапісах. Адапедная зычная ставілася над радком, пад знакам доўгасці. Гэтае ж самае мы можам зрабіць і цяпер, становячы толькі літару ў радок.

Сапраўды, гэты спосаб: а) дасць эканомію ў друку (замест трох літар ува ўсіх выпадках і пяцёх для дз–дзьдз — адна), б) зробіць лягчэйшым для чытання, в) усталіць напісанне з боку навуковага, бо мы маем тут фактычна справу не з двума зычнымі, а з працяжным мяккім зычным; гэта працяжнасць і азначаецца прынятым на ўсім свеце знакам доўгасці².

Раўналежна з упарадкаваннем свайго сённяшняга алфавіта мы павінны ўзяцца за складанне праекта ўніверсальнага алфавіта, прыстававанага да беларускіх умоў.

Падставы для складання ўніверсальнага алфавіта мною ўжо дадзены.

¹ Зводка іх дадзена ў маім артыкуле «Праект літар» і г. д., якія я згадаў ужо.

² Зразумела, што я падаю толькі некаторыя выпадкі. Іхнюю колькасць можна павялічыць. Напрыклад, наконт «ё». Непараўнана лепш для нашага сучаснага алфавіта падышла б «ö», як у нямецкім (öн, löн, Löндон), чым створанае Карамзіным «ё». Першы раз ужыта яно ў зборніку «Аониды», кніжка II, 1797, Масква, у вершы «Опытная Соломонова мудрость», б. 166.

«Там бедный проливает слёзы*,
В суде невинный осужден,
Глупец уважен и почтен;
Злодей находит в жизни розы».

* Буква е с двумя точками наверху заменяет «іо».

Ад таго часу яно вельмі мала ўжываецца ў расіян, а перанята намі. Наўдачу ці можна апраўдаць яго...

На справе будзе праверана іхняя жыщцёвасць ці нежыщцёвасць. Дапоўню толькі ўсё сказанае некаторымі меркаваннямі.

Добра, калі ў новым алфавіце можна будзе абысціся без вялікіх літар. Наяўнасць іх нічым не апраўдана. Меркаванне пра тое, што вялікія літары існуюць для паказання перапынкаў, — не грунтоўнае. Навошта існуе кропка? — Калі кропка не здавальняе нас у дадзеным выпадку з прычыны свайго малага памеру, можна будзе павялічыць яе, давесці да велічыні скарынінскай кропкі.

На Беларусі ўжо былі праекты такога кірунку; у некаторых народаў абыходзяцца без вялікіх літар увесь час (алфавіты яўрэйскі, арабскі, грузінскі, лацінка ў узбекаў, у якутаў і г. д.).

У кожным разе, трэба, безумоўна, знішчаць падвойнасць у гэтым кірунку (на адзін гук дзве розныя літары), што дасць магчымасць увесці некалькі новых літар для патрэбных гукаў.

Безумоўна, трэба адмовіцца ад сістэмы «хвосцікаў, кручочкаў» і г. д. Для нашых спецыфічных гукаў трэба ўвесці нашы літары (ды яны не толькі нашы). З гэтага боку мы не павінны рэгрэсаваць.

Так мусіць стаць справа датычна ч, ш, ц, ж, дз, л і г. д.

Спраўды, возьмем ізноў прыклад на «ш». Я паказваў, як пярэста азначаецца гэты гук у заходніх алфавітах.

Польскі	Чэскі, лі- тоўскі, лужыцкі і г. д.	Ангельскі	Ангельскі ў канчатках—tion	Нямецкі	Нямецкі перад „р“ і „т“	Французскі	Цюркскі	Цюркскі прозв.	Уніфікац. цюркскі
sz	š	sh	t	sch	s	ch	ʒ	s	s

Рысунк № 1. Азначэнне гуку „ш“ у лацінізаваных альфавэтах.

Кітайскі	Эгіпецкіх					Арабскіх			Эфіопскі	Самацанскі	Знак-Авеста	Стара-германскі	Славянскіх	
	Пірагаліф.	Пірагаліфны	Дэмогаліфны	Копікі	Куфічных		Нэсх	Глаголіф					Кырыліца	
					VII в.	XII в.								
山	𐀀	𐀁	𐀂	𐀃	𐀄	ش	س	ሀ	𐎍	𐎎	𐎏	𐎐	Ш	ш

Рысунк № 2. Азначэнне гуку „ш“ у не лацінізаваных альфавэтах.

Тым часам бадай ува ўсіх народаў свету ён азначаецца ужываным і ў нас знакам. Зразумела, што мы павінны ўзяць яго, а не які штучны знак, бо чым можна апраўдаць разнабой лацінізаваных алфавітаў, чым апраўдаць той ці іншы выбар (гл. малюнкi № 1 і 2).

На практыцы мы бачым, што менавіта літара «ш» ужо скарыстана ў некаторых праектах, як, напр., у акад. Н. Я. Марра («Абхазскі алфавіт») і ў І. Марагулава (Курдскі алфавіт, гл. заўвагу 13) — праўда, без матывіроўкі. Сапраўды, чым лепш зрабілі ў Азербайджане калі для «ш» былі ўзялі ў першы свой праект «з» з кірыліцы (пастаўленае бокам «ш»)?¹.

Такім жа чынам можна разабраць усе цікавыя для нас літары — разнабой у «лацінках» і ўніфікаванасць урэшце алфавітаў свету. Мне здаецца, што справа зусім ясная: усе матэрыялы гавораць за нашы знакі.

Асаблівай пярэстасці ад гэтага не будзе. Прыгадайце беларускія спробы XVI–XVII стст., якія рабіліся паводле аналагічных выказаных мною правіл.

Пара нам стварыць і сваю сістэму стэнаграфічную. Я зазначаў ужо наконт доследаў з ёю ў Нямеччыне. Дакуль жа мы будзем заставацца ад культурных народаў? Праводзячы культурную рэвалюцыю, мы павінны яе праводзіць яе ва ўсіх галінах нашага жыцця, выяўляючы больш рухавасці і ініцыятывы.

24/XI-1928, Масква

---

¹ Датычна гэтага гл. «Матэрыялы пасяджэння камісіі па ўніфік. алфавітаў» («Культура и письменность Востока», кн. 1-я, М., 1928, б. 121–124), на якім праект нашага «ш» у лацінку абаранялі казанцы.

ПРАЕКТ ЛІТАР ДЛІА ЗГУКАЎ «ДЗ» І «ДЖ»

I

На шляху да поўнага вызвалення чалавецтва з-пад прыгону аджылых форм бытавога і грамадскага ўкладу паўстае шмат пытанняў, вырашэнне якіх патрабуецца вялікаю агульнаю задачаю.

Думка лепшых людзей многіх стагоддзяў занята гэтымі пытаннямі. Значная частка таго, што раней здавалася летуценнем, стала сапраўднасцю. Бачым, што Марксава палажэнні, здзейсненыя Леніным, знайшлі сваё адлюстраванне ў Кастрычнікавай рэвалюцыі, у існаванні і творчай працы Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік.

Але многа важных і грунтоўных пытанняў да гэтага часу не вырашана, асабліва ў той дзялянцы агульнага фронту, якую мы завём фронтам культурным.

Кансерватызм паасобных вучоных, працаўнікоў культуры, і колькасна невыстарчальныя кадры рэвалюцыйных навуковых працаўнікоў *пакуль што* не даюць магчымасці з той жа рашучасцю паставіць пытанне *пераацэнкі каштоўнасцей* на гэтым культурным фронце. Мы гаворым ужо пра культурную рэвалюцыю, маем некаторыя дасягненні, але гэтага мала. Самыя асновы засталіся да нашага часу ў большасці нечাপанымі. Уявіце сабе, што ў якім-небудзь нашым савецкім універсітэце замест семінара па гістарычным матэрыялізме праводзіўся бы зараз семінар па ідэалістычнай філасофіі. Мне скажуць, што такой падмены быць не можа. Тым часам у некаторых галінах навукі адбываецца якраз тое ж самае. Так, напрыклад, у галіне мовазнаўства. Некаторыя нашы ўніверсітэты лічаць магчымым трымацца поўнасцю старых, я сказаў бы *рэакцыйных*, кірункаў мовазнаўства. Моладзі ўганяецца ў вушы тэорыя паходжання ўсіх моў ад адной «пра-мовы»; нашай, у ліку т. зв. інда-еўрапейскіх моў, ад санскрыту, напрыклад. А тым часам даведзена многімі, што санскрыт з'яўляецца моваю эсперанта свайго часу, што *санскрыт — штучная мова*... Адным словам, вучоныя такога кірунку праз сотню гадоў здолеюць даводзіць, што ад эсперанта паходзяць сучасныя еўрапейскія мовы, а не наадварот...

Нашы культурныя цэнтры ігнаруюць, замоўчваюць некаторыя сучасныя тэорыі выдатных навуковых працаўнікоў, рэвалюцыянераў навуковай думкі. Для прыкладу я прыгадаю два факты.

Чатыры дзясяткі гадоў акадэмік Н. Я. Марр заняты апрацаваннем тэорыі паходжання моў, якую можна назваць марксісцкаю тэорыяй. Я маю на ўвазе *яфетычную тэорыю*. Яго вывады кідаюць зусім новае святло на паходжанне нашых моў. Ці паклапаціўся хто, каб, скажам, для культурных працаўнікоў у Мінску быў наладжаны шэраг лекцый акад. Н. Я. Марра або каго з яго беспасрэдных асістэнтаў? Гэтага пакуль што не зроблена...

Мікола Марозаў, вядомы рэвалюцыянер, напісаў і надрукаваў шматтомную навуковую працу пад агульнай назвай «Хрыстос».

Яго праца, пабудаваная на марксісцкіх падставах, павінна выклікаць да сябе найвялікшую ўвагу сваёй угрунтаванай тэорыяй развіцця сусветных культур. Гэтая тэорыя руйнуе ўшчэнт старыя ідэалістычнай тэорыі, адчыняе перад намі літаральна новыя далягляды. Тым часам і працу Міколы Марозава замоўчваюць. Ніхто не паклапаціўся запрасіць паважанага вучонага і рэвалюцыянера ў нашы культурныя цэнтры для чытання дакладаў, нічога не зроблена для папулярызавання гэтай выдатнай тэорыі шляхам надрукавання даступных кніжак, артыкулаў¹.

Вось два прыклады нашай, далікатна кажучы, неахайнасці. Колькасць іх можна павялічыць, але не ў гэтым справа. Трэба раз назаўсёды сказаць і падкрэсліць: ***сапраўдная рэвалюцыя на культурным фронце пачынаецца тады, калі мы ўзварухнём і перайначым самыя падставы, самую аснову.***

Без такой грунтоўнай перабудовы дасягненні нашы ў гэтым кірунку будуць выключна вонкавымі, сухазлотнымі, захоўваючы ў сваёй эфектнасці пагрозу рэцыдыву.

II

У шэрагу многіх задач паўстае перад намі адна: утварэнне ўніверсальнага, інтэрнацыянальнага алфавіта. Такі алфавіт не заслоніць асабістасцей паасобных народаў.

«На фоне раскрепощённого от внешних условий единого людского общежития только и возможно выявление человеком своей индивидуальной сущности в наиболее полном и ярком виде. При движении по этому неизбежному пути условия взаимодействия народов всего мира не в меньшей степени требуют

¹ Трэба сказаць, што не кожны здолее азнаёміцца з працаю Міколы Марозава ў арыгінале. Гэта тлумачыцца як велічынёю (шматтомнасцю, пры 600–700 балахах у томе), так і цаною (ад 6 руб. 50 да 7 руб. паасобны том).

единства письма, т. е. тождества основных начертаний алфавита и тождества приёмов воспроизведения сложных звуков, исходящего от основных или простых звуконачертаний»¹.

Так гаворыць Н. Я. Марр, угрунтоўваючы тэрыю ўніверсальнага алфавіта.

Мікола Марозаў, які прапанаваў свой праект, дадае з большым энтузіязмам:

«Наступит время и раздастся голос более громкий, чем мой. Могучий язык будущего пробудит к новой, неизмеримо высшей жизни сознание грядущих поколений, и жалкими тогда покажемся мы им со своими современными сумбурными и хаотическими терминологиями и номенклатурами» («Христос», т. III, б. 38).

У гісторыі быў такі кругабег, калі народы імкнуліся да найвялікшага адмежавання адзін ад аднаго. Кітайскія муры з'яўляюцца векапымным сімвалам гэтага адмежавання. Вяўлялася яно і ў стварэнні сотняў алфавітаў, якія, уласна кажучы, усе паходзяць ад аднаго, першатворнага. Даволі перагледзець іх, каб пераканацца ў гэтым. Нават кітайскі алфавіт, які вылучаўся ў асобную групу, паводле майго цвёрдага пераканання, мае агульнае паходжанне з нашымі².

Але ў гісторыі з'явіўся такі кругабег, калі творчая думка пачала шукаць шляхі да злучэння. Пачалі з'яўляцца праекты ўніверсальных алфавітаў. З найбольш цікавых праектаў гэтага кірунку трэба адзначыць праект Дзюбуа-Раймона, агалошаны ў 1852 г.

Пасля гэтага, як ужо адзначалася мною, з'явіліся ўгрунтаваныя два: праект Міколы Марозава і акад. Н. Я. Марра³.

Трэба спадзявацца, што належныя культурныя цэнтры БССР паклапоцяцца, каб абодва гэтыя праекты былі даведзены да ведама шырокіх мас. Гэтага можна дасягнуць вельмі проста: згаданая праца акад.

¹ Н. Марр. Абхазский аналитический алфавит (к вопросу о реформах письма). Ленинград, 1926, +52 in 1/8. Выданне «Ленингр. Института живых восточных языков имени А. С. Енукидзе». Цытата ўзята з б. 17.

² Гл., напр., знакі *шан*, *кюан*, *жэнь*. Многазнакаваць яго з'явілася ў выніку прыстасавання да вялікага ліку амонімаў. Некаторай ілюстрацыяй да гэтага з'яўляецца калмыцкі складовы алфавіт.

³ Тэма не вымагае падрабязных даведак па гэтым пытанні. Не адзначаю я некаторых праектаў, якія, на мой погляд, мелі ў сваёй аснове пэўную тэндэнцыю (можа, супраць жадання аўтараў). Такім, напрыклад, з'яўляецца праект Гільдэбранда «Общеславянская азбука с приложением образцов славянских наречий», 1871 г. Гэты праект быў патрэбен, асабліва ў тых гады, рускаму царызму, які марыў пра аб'яднанне пад сваёй эгідай «братушек-славян».

Н. Я. Марра і адпаведныя раздзелы з працы Міколы Марозава трэба пералажыць на беларускую мову і распаўсюдзіць. Яны павінны быць у кніжніцы кожнай нашай школы. Паступова будзе падбірацца матэрыял, высвятляцца адмоўнае і станоўчае, падрыхтоўвацца грамадская думка.

Могучь пачуцця і такія захаваныя гутаркі, што ўвядзенне ўніверсальнага алфавіта нявыгодна для т. зв. малых народаў, што яно дапаможа дэнацыяналізацыі. Я ўважаю патрэбным прыгадаць у звязку з гэтым наступныя словы акад. Н. Я. Марра:

«Мы, пожалуй, рекомендовали бы нечто обратное — смелее и решительнее связаться, по крайней мере, в такой чисто технической части культуры, как письмо, с будущим. И чем малочисленнее народ, тем он больше нуждается в этой связи с будущим, которое иначе безжалостно задавит колесом своего неизбежного движения вперёд в первую очередь их, эти народы, когда они окажутся в тупике». (Згаданая вышэй праца, б. 25.)

Пра гэта ўсё я нагадваю беларускай грамадскасці для таго, каб узняць самое пытанне на разгляд і абмеркаванне. У гэтым таксама знаходзіцца пэўнае значэнне.

Але пакуль мара і акад. Марра і Міколы Марозава не здзейснена, пакуль яна пройдзе пэўныя стадыі абмеркавання, нам трэба ўпарадкаваць свой алфавіт, правесці ў ім самую неадкладную рэформу.

Вядома, што наш алфавіт недасканалы. Дасканалага алфавіта не мае ні адзін народ. У некаторых выпадках у гэтых алфавітах бываюць лішнія літары. Прыгадайце, напрыклад, гісторыю з літараю «Ъ» і падобнымі да яе ў расійскім дарэвалюцыйным алфавіце.

Часам жа ў гэтых алфавітах няма патрэбных літар для азначэння вельмі пашыраных гукаў. Такое з'явішча бачым і ў беларускім алфавіце. У нас няма некаторых патрэбных літар, у нас ёсць некаторыя дрэнныя з навуковага пункту погляду літары. Пра гэта гаварылі, гавораць і будуць яшчэ доўга гаварыць. Тым часам, справа не чакае адкладу: наша павольнасць з кожным днём павялічвае шкоду, якая становіцца прыкметнай у агульным развіцці культуры.

Найбольш радыкальныя сродкі для пазбаўлення ад зазначаных хібаў мы здолеем знайсці, прыняўшы ўніверсальны алфавіт. Але эта — справа будучыні. Зараз жа трэба правесці самыя неадкладныя дапаўненні алфавіта, а менавіта — у дачыненні да згукаў «дз» і «дж».

III

Маленькая заўвага тэрміналагічнага кірунку. У нас звычайна ўжываецца тэрмін «дыфтонг», калі гутарка ідзе пра гукі галосныя (*йо; ie*), і «афрыката», калі гутарка ідзе пра гукі зычныя (*дз, дж* і г. д.)¹.

Я прапаную замяніць даволі недакладныя і блытаня тэрміны беларускім словам «згук».

Гэтае слова ўзята з жывой беларускай мовы і цалкам адпавядае паняццю, якое перадаецца згаданымі вышэй тэрмінамі. У слоўніку Максіма Гарэцкага яно нават і занатавана падобным чынам: «згукі — отзвуки»²), інакш кажучы — пэўны комплекс гукаў, які ўтвараецца пры скліканні людзей і г. д. (гл. дзеясловы і прыметнікі: згуканы, згуканьце, згуканца, згуканца, згуканца, згуканца, згуканца, згуканца, якія занатаваны ў слоўніку Насовіча, б. 203–204, выключна ў значэнні «скліканьце, перакліканьце, збірканьце»).

Мы не павінны, бо гэта немэтазгодна, замяняць беларускімі тыя іншамоўныя словы, якія нельга перадаць дакладна нашымі словамі. Так, напрыклад, у дзе-якім «слоўніку» гібрыд і гермафрадыт аб'яднаны адным словам мяшанец. Зразумела, што гэта поўная недарэчнасць, выкліканая непісьменнасцю складальніка слоўніка. У такім разе трэ пакінуць іншакраёвыя тэрміны ці больш уважна пашукаць ідэнтычныя адменнікі ў беларускай мове.

Але **мы павінны заўсёды і рашуча** выкідаць з ужытку тыя іншакраёвыя словы, якія прыносяць у справу блытаніну, якія звязаны з паняццямі масавага значэння.

¹ Дазволю сабе прыгадаць чыгачам пра змест гэтых тэрмінаў. — **Дыфтонг** = (*дт+фθγρσζ*) падвойны шум, гук. Тут масца на ўвазе такое спалучэнне двух звычайных галосных, якое дае адзін складок. Першая галосная мае на сабе складовы націск. Аднаскладовасць дасягаецца тым, што экспіратыўны ток паступова слабне і прытым так, што нідзе не адчуваецца прыкметнай натугі. У беларускай мове да іх ліку адносяцца вельмі пашыраныя ў нас *йо* і *ie*. Бываюць і спрэчныя выпадкі, бываюць і псеўдадыфтонгі, напр., ай, ой...

Афрыкаты, або складаныя зычныя, — гэта такія зычныя гукі, якія ўтвараюцца ў выніку шчыльнага злучэння зычнага выбуховага з зычным фрыкатыўным таго ж месца ўтварэння. Так, нашае «ц» і «ч» утвараюцца з спалучэння зубнога пярэднеязычнага «т» з сычачым «с» і шыпячым «ш» фрыкатыўным; аднаго ж месца ўтварэння і д+з або д+ж.

Каб падкрэсліць розніцу, прыгадайце спалучэнні іншага гатунку, спалучэнні зычных з розных месцаў утварэння (кс, пс).

² Максім Гарэцкі. «Невялічкі бел.-маск. слоўнік», выд. 2-е. Вільна, 1921, б. 104.

Сапраўды, згукі дз і дж, або йо і іе вельмі пашыраны ў беларускай мове. Кожны пісьменны рабочы і селянін адчувае іх асаблівасці. Тым часам называць іх прыходзіцца або блытанымі тэрмінамі, або не называць зусім. Наколькі гэта так, даводзіць той факт, што некаторыя ўдзельнікі беларускай акадэмічнай канферэнцыі, людзі вучоныя, ужывалі ўвесь час тэрмін дыфтонг у дачыненні да тых згукаў (дз, дж), якія больш прынята называць афрыкатамі¹. Другі вучоны там жа называў іх асцярожненька «гукі складанага ўтварэння»², тады калі «складанасць» усіх гукаў для данай канкрэтнай мовы аднолькавая.

Такім чынам, пытанне яснае: існуючыя тэрміны, чужыя паводле гучання, недакладныя паводле свайго зместу, у гэтым выпадку задаволіць нас не могуць. Але якім парадкам, запытаюцца ў мяне, можна будзе адрозніць сучасныя дыфтонгі ад афрыкатаў? — Тады, калі гутарка будзе ісці пра адцягненыя паняцці, можна будзе дадаваць слова галосны (у дачыненні да дыфтонга) або зычны (у дачыненні да афрыкаты). Іншыя формы згукаў, якія зараз у навуцы маюць толькі апісальную назву пры дапамозе адпаведнага прыметніка. Так, напрыклад, згук йі, які ўтварыўся з звычайнага і і прыдыхальнага да яго, г. зн. з галоснага і невыразнага й, можна будзе назваць мяшаным згукам.

Тады, калі за словам згук будзе ісці самы ён, азначэнне прыметнікам патрабавацца не будзе.

У сваім артыкуле я ўсюды буду карыстацца гэтымі беларускімі словамі, што і прашу чытачоў мець на ўвазе.

Дык вось, у нас няма літар для азначэння галосных згукаў (йо, іе³), літары для мешанага згуку йі⁴, літар для зычных згукаў дз, дж і інш. Калі азначэнне галосных згукаў пакуль што і чаму-небудзь не патрабуецца, дык рэшта настойліва патрабуе неадкладнай рэформы. Гэта пытанне, як я значаць ужо, з'яўляецца невыпадковым. Узнімалася

¹ «Працы акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі», выд. Інстытута Беларускай Культуры ў Мінску, 1927, заўвага на б. 146.

² Там жа, б. 121.

³ Як вядома, калісьці гэты апошні перадаваўся літараю «**Ь**». Пасля ён, гэты згук, знік з расійскай мовы. Застаўся ў найбольш захаваным выглядзе на Беларусі. Усё ж літара «**Ь**» набыла вельмі сумную славу, і трэба гаварыць пра нейкую новую літару.

⁴ Караценькі агляд гэтага згуку і адпаведны праект дадзены ў маім артыкуле «Некаторыя прыватныя выпадкі мілагучнасці нашай мовы» («Узвышша», № 4, 1927, б. 94).

яно розным парадкам і рознымі асобамі¹, пакуль не паўстала, што называецца, ва ўсебеларускім маштабе ў 1926 г. Тады была склікана Інстытутам Беларускай Культуры адмысловая канферэнцыя ў справе рэформы беларускага алфавіта і правапісу². Некаторыя пытанні, звязаныя з рэформай алфавіта, на нарадзе не разглядаліся зусім, некаторыя засталіся не вырашанымі.

Найбольшую ўвагу прыцягнулі да сябе згукі **дз** і **дж**, пераважная колькасць праектаў датычыла іх. Адносна ж іх была прынята адмысловая рэзалюцыя.

IV

Значалася ўжо, што да апошняга часу на Беларусі галоўная ўвага звярталася на літары для згукаў **дз** і **дж**. Рэшта выпадкаў высвятлялася і разглядалася ўсё ж між іншым. Прычына ў тым, што перадача гэтых згукаў дзвюма літарамі ў кожным выпадку мае не адну, а некалькі хібаў.

Перш за ўсё паўстае пытанне эканоміі. Неразумна друкаваць дзве ці нават тры літары там, дзе можна абысціся адной³. Гэта датычыць асабліва згуку **дз** як больш пашыранага.

Другое пытанне звязана з школьным выкладаннем і вымоваю. Гэтая акалічнасць павялічваецца зараз у сувязі з беларусізацыяй. Не спыняючыся на ўгрунтаванні, я спасылаюся тут на наша настаўніцтва.

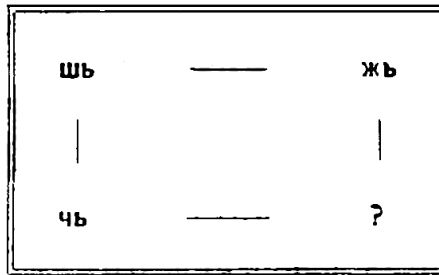
Далей ідзе няправільная перадача іншакраёвых слоў з аналагічнымі згукамі.

Пытанне гэта ўзнімаецца не толькі на Беларусі. Украінская Акадэмія навук на адмысловай нарадзе ў 1927 г. узнімала яго такжа. А трэба заўважаць, што гэтыя згукі ў украінскай мове спатыкаюцца ў непараўнана меншай колькасці, чым у беларускай.

¹ Пры пэўным маім удзеле, яшчэ ў 1922 г., навуковы працаўнік Мікола Былінкін, які ў той час працаваў рэдактарам Госзнака, падаў быў свой праект літар **дз** і **дж** у Інстытут Беларускай Культуры. Між іншым, згадваючы пра гэты праект, адзін з удзельнікаў акадэмічнай канферэнцыі пераблытаў прозвішча аўтара праекта, што я лічу сваім абавязкам паправіць (гл. «Працы ак. канф», б. 141, дзе надрукавана **Бывалькевіч**).

² У выніку ўсяго была надрукавана згаданая ўжо справаздача («Працы акад. канф.» і г. д.) б. XXVII+432. Гэтым пакуль што справа і абмежавалася. Канкрэтных вынікаў (практычных) ні для алфавіта, ні для правапісу няма яшчэ і сёлета, г. зн. праз два гады.

³ Маю на ўвазе і «мяккія знакі». Слова «судзьдзя», якое мае зараз **восем** літар, будзе мець **пяць**; слова «мядзьведзь» замест **дзесяці** будзе мець **шэсць**. Эканомія надзвычайная!

Рыс. 1

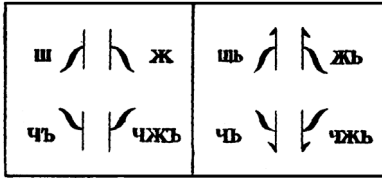
Паўставала неаднойчы і паўстае яшчэ мнагакроць гэтае пытанне і ў Расіі. Пакуль што найбольш ясна і цвёрда сфармуляваў яго Мікола Марозаў.

Вызначаючы «задне-десновы фонематический квадрат» (рыс. 1), Марозаў высвятляе адсутнасць у расійскім алфавіце літары, якая перадавала б згук дж у двух яго адметніках — цвёрдым і мяккім. Ён кажа:

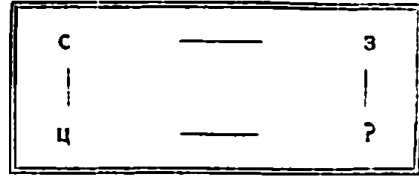
«Мы находим его в ряде слов, которые совершенно искажает наша ўрезанная орфография, так что даже не знаешь, как их написать на бумаге. Попробуем, как делают это, обозначить их через псевдо-ДЖ и напишем слово: вожь(дж)и вместо вожжи, дрожь(дж)и вместо дрожжи, дожь(дж)ик вместо дождик, можь(дж)ечок вместо можжечек, узь(дж)аю вместо уезжаю, сожь(дж)ен, разможь(дж)ен, можь(дж)евельник вместо сожжен, разможжен, можжевельник и т. д.

Попробуйте здесь звук дж произвести отдельно как д и ж, и вы увидите, что выйдет плохо. А попробуйте ясно произнести все эти слова по обычной русской орфографии, и выйдет ещё хуже: вож-жи, дрож-жи, дож-дик, moz-жечек, сож-жен, размож-жен... Выходит совсем не то, что вы произносите, когда говорите не по письму, а свободно»...

Далей Мікола Марозаў зазначае пра тое ліха, якое з'яўляецца ў выніку перадачы праз псеўда-ДЖ слоў (з адпаведным згукам), узятых з англійскай, італьянскай і ўсходніх моў, дзякуючы чаму і прымушам «простодушнага чытацеля, не знаюшага іностранных языков, думать, что он правильно произносит эти имена, в которых звук д перед ж совсем отсутствует, а просто произносится взрывное ж, такое

Рыс. 2

Рыс. 3

же, как и в вышеприведённых русских словах: вожьджи, дрозьджи и т. д.»¹.

У звязку з гэтым Мікола Марозаў прапануе ўвесці новую літару ў сучасны рускі алфавіт для перадачы гэтага згуку (перакуленае лацінскае **g** (**g**) у друкаваны, а ў рукапісны — накіталт грэчаскага **δ**). У сістэматычнай друкаванай транскрыпцыі Мікола Марозаў дае літару для гэтага зусім у іншым выглядзе (гл. рыс. 2)².

Такім жа парадкам Мікола Марозаў знаходзіць патрэбнай і літару для **дз**, для выбуховага **з**, якое павінна быць у квадраце «переднедесновом или зубном фонематическом». Квадрат гэты мае такі выгляд (гл. рыс. 3).

«Мы видим, что и здесь, как в предыдущем квадрате, недостает правого нижнего угла, где в данном случае должно находиться взрывное **з**. А у нас пишут его через **дз** и произносят как **д+з**, что смешит людей, привыкших у себя на родине к гулкому **ц**, как смешит и нас, если кто вместо “**процезу чай**” говорит “протсетшу тшай”.

А между тем мы время от времени бываем вынуждены произносить и этот звук, когда быстро говорим, например, “он цыкает и дзыкает и подзякивает”, и в словах, именах и фамилиях белорусского и польского происхождения: **Родзянко, Дзюбинский, Дзедушинский, Дзялынский** и т. д., так как в обоих этих языках гулкое **ц** очень употребительно. — Да и не в них одних».

¹ Гэтую, як і пра «дз», даволі доўгую цытату я падаю не выпадкова. Справа ў тым, што некаторыя адмаўляюць наяўнасць разгляданых згукаў у рускай мове. Так, рускі праф. П. А. Растаргуеў на беларускай акадэмічнай канферэнцыі заявіў быў наступнае: «Перш за ўсё ў азбуцы няма знакаў для азначэння складанага ўтварэння **дз** і **дж**, якія ёсць у **беларускай мове** (гл. «Працы ак. канф.», б. 124). Гэтым шануюны прафесар супярэчыць некаторым калегам і рэчаіснасці. Гэта, мабыць, таксама прычынілася да таго, што нехта з апанентаў назваў быў даклад і **праект прафесара ненавуковым**, у звязку з чым ён крытыкаваўся ў заключным слове (б. 165–166).

² Христов, т. III, б. 86–87.

с	С	з	З	сь	Сь	зь	Зь
ц	Ц	цз	Цз	цз	Цз	цзь	Цзь

Рыс. 4

Адзначаючы тое, што ў старагрэчаскай мове так вымаўляўся згук, які азначаецца літараю Ж (дзета), Мікола Марозаў прапануе ўвесці яе ў сучасны рускі алфавіт. Праект літары для гэтага згуку ў сістэматычным алфавіце гл. на рыс. 4¹.

Усё вышэйпаданае сцвярджае, што пытанне наконт згукаў дз і дж з'яўляецца вельмі патрэбным, жыццёвым і неадкладным.

Сапраўды, які сорам! Расійскія вучоныя збіраюцца ўвесці літару для дз, напрыклад, каб правільна вымаўляць у сваёй мове беларускія словы, а мы так павольна клапоцімся, каб перадаваць іх правільна на Беларусі...

Ды і наогул — здзіўнае становішча нейкае! — Суседзі больш уважна ставіліся да асаблівасцей нашай мовы, чым мы самі. Так, усім вядомы факт, што беларускія татары ўвялі былі ў ужываны імі арабскі алфавіт адмысловую літару для нашага згуку дз (бо для дж у іх адпаведная літара была) яшчэ ў XVI–XVII стагоддзях². А мы да гэтага

¹ Христос, т. III, б. 88–89.

² Прыемна адзначыць, што пытанне пра літаратуру беларускіх татар высветлена і даследаецца грунтоўна прадстаўнікамі беларускай навукі ў сціслым значэнні гэтага слова. Так, першыя звесткі пра тэма рукапісы, якія напісаны па-беларуску, але арабскімі літарамі, дадзены беларускім вучоным І. Луцкевічам аж у 1915 г. Дзеля многіх прычын агалашаны яны былі для пасольства ў 1920 г. пад назваю «Ай-Кітаб-Кіцёп» («Беларускае жыццё», № 6 і зборнік «Наша Ніва» за той жа год). За ім другі беларускі вучоны Максім Гарэцкі змясціў пра гэта ў сваёй вядомай «Гісторыі беларускай літаратуры» ў тым жа годзе, паўтараючы пасля ў кожным выданні. У 1923 г. у Коўне ў часопісе «Крывіч», № 2 (8) дадзены быў вялікі ўрывак, транскрыбаваны беларускім шрыфтам беларускім вучоным Я. Станкевічам з дапамогаю чэшскай арыенталісткі М. Таўравай. Матэрыял з часопіса цалкам перадрукаваны ў капітальнай працы Вл. Ластоўскага «Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі». Коўна, 1926, б. 364–371. Вялікі матэрыял змешчаны ў часопісе «Узвышша», № 4, 1927, б. 135–146 пад назваю «Наконт нацыянальнай літаратуры беларускіх татар». Віт. Вольскі падае тут транскрыбаваны кавалак рукапісу XVII ст. Гэты ж самы малады беларускі арыенталіст даў у № 6 «Узвышша» за той жа год артыкул, грунтоўна звязаны з нашым пытаннем, «Асноўныя прынцыпы арабскай транскрыпцыі беларускага тэксту ў «Кітабах»», б. 189–193.

часу марнуем сродкі, маем страту і маральную з прычыны нейкай класічнай пасіўнасці.

Думаецца мне, што гэтых папярэдніх заўваг выстарчыць для ўгрунтавання своечасовасці пытання. Бо няўжо ж гэта заўсёды нам трэба кіравацца вядомымі словамі «нас разбудзілі, казалі, што трэба рабіць»?!

Савецкая Беларусь існуе 10 гадоў. На працягу іх на Беларусі праведзена вялікая перабудова многіх асноў. Працоўныя, рабочыя і сяляне не спыніліся перад арміямі супаратаў. Няўжо зараз прыйдзеца спыніцца перад гэтым недаглядам, які застаўся ў спадчыну ад мінулага? Аджа хоць да 10-й гадавіны існавання Беларускай ССР трэба ўзварухнуцца, адзначыць гэтаю першаю навінаю пачатак рэформы беларускага алфавіта.

V

Да пачатку акадэмічнай канферэнцыі і ў часе яе быў пададзены шэраг праектаў літары для згукаў *дз* і *дж*. Гэтыя праекты, збольшага, маюць такі выгляд (гл. рыс. 5). Пры самым беглым аглядзе праектаў мы заўважаем вялікую выпадковасць іх, а таксама і неўгрунтаванасць. П. А. Растаргуеў узяў нават такія знакі, якія ў сербскім алфавіце перадаюць зусім іншыя гукі. *Больш таго*, прапанаваная ім літара для згуку *дз* у другіх народаў, як пабачым далей, ужываецца якраз для азначэння згуку *дж*¹.

Не адмаўляючы наяўнасці пэўнай фантазіі ў аўтараў праектаў (асабліва цікавы праект для літары *дж*, пададзены Я. Бялькевічам), мы ўсё ж павінны адзначыць, што яны альбо занадта прымітыўныя, альбо занадта складаныя і цяжкія для перадачы на пісьме. Апошнія грае таксама немалую ролю. Апрача таго, у складальнікаў праектаў не было правільнага метаду. Так, яны дапусцілі вялікую памылку: пачалі фантазаваць, не праверыўшы магчымасці скарыстання практыкі тых народаў, у алфавітах якіх ёсць адпаведныя літары².

Беларусы, *расійскія* вучоныя: акад. Е. Карскі і акад. І. Крачкоўскі (арыенталісты) абмежаваліся пакуль што кароткімі нататкамі. Першы ў 2-м в. III тома сваёй працы «Беларусы», а другі — у часопісе «Восток», № 1, 1922, б. 117. Будзем спадзявацца, што вывучэнне гэтага вельмі цікавага пытання не спыніцца.

¹ Яскравае пасведчанне ненавуковасці праекта шанюўнага прафесара.

² Каб у чытачоў не стварылася ўражанне, што падобныя лягсусы трапляюцца толькі ў нас, я прыгадаю ім словы акад. Н. Марра адносна складальнікаў чаркескага алфавіта. — «Я выдзіў у працэсе выработкі новую латынскую транскрыпцыю для чаркескага языка, да гэта, прошу прощения за резкость — издевательства над актуальным вопросом громадного культурно-общественного значения.

АЎТАРЫ ПРЭАКТАЎ	Д З		Д Ж	
	Друкаванае	Рукапіснае	Друкаванае	Рукапіснае
Мікола Бы інкін	Д	З	Д	Ж
Язэп Лёсік	З	-	Ж	-
„ „	Дд	Зз	Жж	Жж
П. А. Растаргуеў	Д	-	Ж	-
Ул. Дзяржынскі	Д	З	-	-
Я. Бялькевіч	Д	Зз	Д	Жж

Рыс. 5

Калі вы глянеце на практы і прачытаеце абаронныя для іх прамовы, дык знойдзеце такія выразы «можна і так, можна і інакш» — «усё роўна якія гэта будуць літары»; «нам трэба прыдумаць свае літары»; «нашы мастакі дадуць патрэбныя нам літары» і г. д. і да т. п.

Усе такія прамовы даводзяць, што пытанне пастаўлена было на вырашэнне не прадуманым да канца. Зусім зразумела, што пасля падобных выказванняў «усё роўна, якія будуць літары», быў зацверджаны праект П. А. Растаргуева¹. Але што ж мы бачым? Мінулі два гады пасля акадэмічнай канферэнцыі, а пастанова засталася архіўнай маёмасцю. Пра што гэта сведчыць? Гэта сведчыць пра тое, што праект быў няўдалы, што пастанова была прынята крыху паспешна. Калі абавязкова трэба было ўзяць літары падобныя на «аш» з крыжыкамі, калі абавязкова трэба правесці, так сказаць, «хрысціанізацыю» беларускага

Не подлежит никакому сомнению, что изобретение армянского и грузинского алфавитов в первоначальном их виде ещё на заре средневековья происходило с лучшим соблюдением гарантии научности, с большым ўлікам таго, што дэлаўся у суседэй, да і з становішчам навукі ўвогуле, чым ***сучасная праца па рэформе алфавітаў*** в стране, где столько академий, институтов, университетов и несколько тысяч учёных, тысячи учёных в одной секции научных работников» (Абх. анал. алф., б. 13.).

¹ Рэзалюцыя наконт гэтага надрукавана ў «Працах акад. канф.» аж двойчы: на б. 182 і на б. 391.

алфавіта, дык аўтары праектаў павінны былі дайсці да першакрыніц, угрунтаваць свае практы, а гэта не было зроблена.

VI

Ззначай я ўжо, што перш чым абавязкова «прыдумаць» свае літары, варта было глянуць, што ў гэтым кірунку зроблена да нас. Аджа добра вядома, што нічога асабліва арыгінальнага ў сучасных алфавітах, бо ўсе паходзяць ад аднаго, першатворнага. А гэта прымушае нас больш уважна прыглядацца да іх пры вырашэнні падобных разгляданаму пытанняў.

Сапраўды, знакі ў сусветных алфавітах з'яўляліся невыпадкова. Яны праходзілі пэўную эвалюцыю, яны не аднойчы мянялі сваю форму, свой выгляд, пакуль затрымаліся больш-менш канчаткова.

Аўтары праектаў літар для беларускага алфавіта гэтага на ўвагу не ўзялі.

Як вядома, згукі дз і дж уласцівы не адной беларускай мове: ёсць яны ў многіх еўрапейскіх народаў. Ці не можна выбраць з гэтых літар патрэбныя нам? Перад гэтым вызначым пэўныя вымогі, якімі павінны кіравацца ў сваім выбары.

1. Выбраныя літары павінны гармановаць з рэштаю літар нашага алфавіта¹.
2. Яны павінны быць лёгкімі і эканамічнымі (у часе) для друку і пісьма (без дзяжурных знакаў і г. д.).
3. Яны не абавязкова павінны паходзіць з аднаго якога-небудзь алфавіта².

¹ Да вядомага краю, бо гэта рэч вельмі ўмоўная, збольшага нармуецца асабістымі густамі паасобных адзінак, чаго ў наш час не павінна быць.

Пытанне пра дапасаванасць новых літар і да лацінкі мною не ставіцца затым, што яна ў гэты час не мае значнага пашырэння на Беларусі. Калі б паўстала пытанне пра пераход на лацінку, яе трэ' было б рэфармаваць самым грунтоўным парадкам наогул. Так, напрыклад, увесці на месца камбінату для «у» нескладовага нескарыстанае ў беларускай лацінцы «v» і да т. п. А гэта, у сваю чаргу, прывяло б нас да асноўнай ідэі, да ідэі стварэння ўніверсальнага алфавіта.

² Не з аднаго алфавіта стварыўся і наш сучасны. Гутаркі пра «кірыліцу», арыентацыю на «братушек-славян» трэба адкідаць. Беларусы дараслі да таго, каб паглядзець сваімі вачыма на тое, што робіцца на свеце наогул.

Ды і сапраўды гэта пытанне спрэчнае. Нямецкі рукапісны гатычны шрыфт (малыя літары) мае пэўную падобнасць да некаторых ўсходніх (падкрэсленне яфетычнай тэорыі). Так, малое «г» выбуховае=грузінскаму «ж». Таксама і славянскі: глагалічнае «х»=грузінскаму «х» і г. д.

А Л Ь Ф А Б Э Т Ы	Д З				Д Ж			
	Друкаванае		Рукапіснае		Друкаванае		Рукапіснае	
	Вялікае	Малое	Вялікае	Малое	Вялікае	Малое	Вялікае	Малое
Арабскі					ج			
Беларуска-арабскі . .	د	ذ			ج		ذ	
Грэцкі	Ζ	ζ	Ζ	ζ				
Армянскі	Զ	զ	Զ	զ	Զ	զ	Զ	զ
Грузінскі	ძ		ძ		ჯ		ჯ	
Монгольскі	ᠵ		ᠵ					
Ангельскі					GJ	gj	ḡj	ḡj
Італьянскі	Z	z	Z	z	G	g	ḡ	ḡ
Сэрбскі					Ц	ц	џ	џ
Новы-цюрскі					С	с	С	с

Рыс. 6

Друкаваная		Рукапісная	
Вялікая	Малая	Вялікая	Малая
Q	q	Q	q

Рыс. 7

(дз+е)	донгская	корэйскім	корэйскім	(дз+ю)	глаголіцы	напісаньня	поруч з „вело“ ¹⁴
Ɑ	Ɱ	Ɐ	Ɒ	ⱱ	Ⱳ	ⱳ	ⱴ

Рыс. 8

Q	q	Q
---	---	---

Рыс. 9

Зробім выбарку адпаведных літар з асноўных алфавітаў свету (рыс. 6)¹.

Выпрацаваны на падставе іх праект для літар dz мае наступны выгляд (рыс. 7).

Бачым, што ў яго ўваходзяць элементы літар з некалькіх алфавітаў: армянскага і грузінскага. За межамі сціслай формы мы знаходзім падобныя літары ў многіх алфавітах: эфіопскім, копцкім, калмыцкім і г. д. Што мае большую цікавасць — мы знаходзім адменнік гэтай літары і ў славянскай глаголіцы (старой). Такім чынам, гэтая літара не выпадкова, але вельмі пашырана (рыс. 8).

¹ На тэблицы, дзеля тэхнічна-выдавецкіх прычын, дадзены не ўсе літары, якія нас цікавяць: дадзены найбольш характэрныя; што датычыцца сербскага, дык у першых квадратах дадзены літары «дж», а ў другіх — адменнікі іншых блізкіх мяккаму «ч» і г. д.

Разгледзім жа больш уважна праект. Перш за ўсё — наконт праекта вялікай літары¹. Як бачым, літара гэта ўзята з армянскага сучаснага алфавіта, мае вялікую падобнасць да грэчаскай *δзеты*, нашага «д» вялікага. Апрача таго, яна не з’явіцца новаю і па форме для беларусаў, бо ў нас ёсць цыфра «2», вельмі, падобная на гэтую літару.

Наўдачу, ці знойдзецца хто-небудзь супраць гэтай літары. Усё гаворыць за яе: лёгкая для ўспрымання, лёгкая для напісання, яна і з навуковага боку гледжання мае пэўнае і трывалае ўгрунтаванне². Тым часам мы ніякай перашкоды ў гэтым не адчуваем, ніякай блытаніны гэта не робіць. Больш таго, бадай што і не заўважаем гэтай падобнасці. Зразумела, што не зробіць ніякай блытаніны і «*дз*».

Армянскае малое *дз*, як гэта бачым на рыс. 6, не зусім добра як рукапіснае. Яно будзе блытаць нас з іншымі літарамі. Дзеля гэтага я падаю ў якасці малога *дз* грузінскую аналагічную літару.

На першы погляд яна розніцца ад вялікай. Але гэта толькі на першы погляд. Сапраўды ж грузінскае *дз* з’яўляецца часткаю армянскага *дз*, узятага адпаведным чынам (гл. рыс. 9, на якім у трэцім квадраце дадзены камбінат нашага «д» рукапіснага вялікага і грузінскага *дз*). Пра гэта сведчыць і тое, што грузінскі алфавіт быў створаны пазней, чым армянскі. Ёсць звесткі, што ў ліку грузінскіх створцаў грузінскага алфавіта быў і створца армянскага — Мэсроп³. Можна было б разам устанавіць падобнасць грузінскага *дз* на лацінскае *d*. Але, каб унікнуць шкоднае тойсамасці, я прапаную прыняць у беларускі алфавіт якраз першае.

¹ Яшчэ нямецкі вучоны Рудольф Абіхт і беларускі Янка Станкевіч прапанавалі ў сваёй кніжцы «Просты спосаб стацца ў кароткім часе граматычным», якая надрукавана ў 1918 г., не ўжываць зусім у беларускім друку т. зв. вялікіх літар (іх кніжка так і надрукавана). Гэтага ж погляду, наколькі мне вядома, трымаюцца зараз многія выдатныя працаўнікі беларускай культуры, як, напр., *Максім Гарэцкі*. Апрача таго, некаторыя народы абыходзяцца без гэтых вялікіх літар увесь час (напр. — грузіны). Акад. Н. Марр і Мікола Марозаў у сваіх праектах таксама абыходзяцца без вялікіх літар. Але, зразумела, пакуль гэтае пытанне не пастаўлена «на павестку дня», я падаю праекты і для тых, і для другіх. Прычым, каб праект набыў большую стройнасць, падаю яго камбінавана, што будзе належным чынам угрунтавана.

² Прыгадайце, што і Мікола Марозаў прапанаваў для расійскага алфавіта грэчаскую дзету, пра што дадзена звестка ў пачатку майго артыкула.

³ Кароткія звесткі пра гэта беларускі чытач можа знайсці ў артыкуле Г. Таў-зарашвілі пра грузінскую літаратуру, які надрукаваны ў часопісе «Узвышша», № 4, 1927, б. 149.

Апошняя (з лацінкі) патрэбным і мэтазгодным можа з'явіцца ў якасці рукапіснага малага тады дз, калі патрабуецца вязь літары з літараю.

Застаецца яшчэ адно пытанне: наколькі новыя літары гармануюць з нашым алфавітам наогул? Дазволю сабе прыгадаць чытачу, што яшчэ ў ліку егіпецкіх іерогліфаў мы бачым адзін падобны на літару «д» вялікае рукапіснае. Ён (гл. рыс. 10) выўляе сабою чалавека, які стаіць укленьчыўшы і трымае палец ля роту. Не будзем ухіляцца ўбок і строіць гіпотэзы наконт гукавога значэння гэтага іерогліфа ў яго першатворы. Зазначым толькі, што ў многіх алфавітах свету якраз літары д, дз маюць вялікую падобнасць як да пададзенага вышэй іерогліфа, так і да нашага вялікага рукапіснага «д» (гл. рыс. 11 і 12).

Праглядаючы гэтыя рысункі, заўважаем, што з агульнага тону выбіваецца толькі грэчаская дзета. Не будзем развіваць з гэтага ніякай тэорыі наконт пахаджэння алфавітаў наогул. Я падаў гэтыя рысункі выключна для таго, каб давесці, што прапанаваныя мною літары маюць пэўную сувязь бадай з усімі алфавітамі свету ў сваім вонкавым выглядзе.

Застаецца дадаць яшчэ, што праект літар для дз з'яўляецца адначасна і сімвалам нашай еднасці з народамі Саюза ССР, з братнімі па Саюзе ССР армянскім і грузінскім народамі.

VII

Прыблізна таксама стаіць справа і з літарамі для згуку дж.

Многу прапанавана з невялічкімі перайначаннямі літара, ужываная для гэтага ў англійскім¹ і італьянскім алфавітах. Справа вось у чым. Калі мы возьмем звычайнае ў гэтых алфавітах дж і перакінем яго дагары, дык пабачым, што атрыманая літара нагадвае грузінскае дж рукапіснае і, дапоўненая пункцірам, друкаванае. Бачым далей, што сербскія літары, прапанаваныя на акадэмічнай канферэнцыі П. Рас-таргуевым (гл. рыс. 5), таксама маюць пэўную сувязь з гэтым «дж». А вядома, што ў сербскім алфавіце яны з'явіліся на некалькі стагоддзяў пазней, чым у грузінскім (рыс. 14).

Апошнія літары (грузінскія і сербскія), апрача ўсяго, не падыходзяць для нашага алфавіту і затым, што яны цяжкія для напісання.

¹ Уласна кажучы, у якасці дж у англійскай мове непараўнана больш ужываецца звычайны ёт (джэй), чым «джы» (гл. рыс. 6). Апрача таго, што гэтая ж літара (джы) ужываецца ў італьянскім алфавіце, падобнае на яе (наша С) узятая ў шорка-латынскі алфавіт. Усё гэта прымусіла мяне спыніцца на G.

Рыс. 10

Наша вялікае рукапіснае „Д“	„Д“ малое рукапіснае, з працягам уніз	„Д“ малое рукапіснае, з працягам угору	Арабскае „Д“	Арабскі дзал	Беларуска-арабскае дз	Гэбрайскі дзал	Нямецкае готычнае „Д“

Рыс. 11

Нямецкае готычнае „Д“	Латынскае вялікае „Д“	Грузінскае „Д“	Армянскае „Д“	Латынскае малое „Д“	Грэцкая дзета	Армянскае „Д“	Грузінскае „Д“

Рыс. 12

Друкаваная		Рукапісная	
Вялікая	Малая	Вялікая	Малая

Рыс. 13

ДЖ ангельскае а італьянскае		ДЖ грузінскае	
Звычайнае	Перакуленае	Рукапіснае (больш ужывана з простым крыжам)	Друкаванае, дапоўненае пунктырам для нагляднасці
G	Ḃ	ჯ	ჯ

Рыс. 14

Дзеля гэтага я спыніўся на «G». Але справа ў тым, што гэта літара вядома на Беларусі як «г» выбуховае¹. Адначасна паўстае гутарка і на-конт малога «дж». У заходніх алфавітах ужываюць **g**, якое на пісьме азначаецца літараю, цалкам падобнаю на наше малое «д» рукапіснае. Калі ж узяць у якасці малога «дж» паменшанае «G», дык ніжэйшая ножка не будзе прыкметна і заўсёды будзе блытаць нас з **g**, асабліва ў драбнейшых шрыфтах.

Гэтыя меркаванні прымусілі мяне зрабіць такі крок: пахінуць ножку G у сярэдзіну. Гэта не мяняе існасці, дае тую ж самую літару, якая нагадвае паводле формы злучэнне сярпа і молат.

Будзем спадзявацца, што калі працоўныя ўсяго свету будуць вы-працоўваць універсальны алфавіт, дык гэта літара атрымае ў ім па-чэснае месца.

Рукапісныя літары не выклікаюць тлумачэнняў, апрача малой. За-значалася, што малое «gg» з заходніх алфавітаў для нас не падыходзіць. Прапанаваная мною ўжываецца, але вельмі рэдка, для «зз»². Тым ча-сам яна мае пэўную сувязь з вялікім рукапісным (рыс. 15).

Апошняя заўвага, фактычна паўторная наконт выгляду новых лі-тар. Яны вельмі добра будуць гарманаваны з рэштаю літар нашага алфавіта. Той метады, якім я карыстаўся ў распрацоўцы свайго пра-екта, дае перадусім гармонію ў гістарычнай перспектыве, дазваляе ўстанавіць шчыльную сувязь з сучасным.

¹ У некаторых народаў гэта літара ўжываецца для «г» выбуховага. У нас для гэтага гуку яна не падыходзіць.

² У нямецкім гатычным для «i».

Адменнікі „G“		Паходжэнне малага	
вялікага	рукапіснага	рукапіснага	Малое рукапіснае
			

Рыс. 15

					
---	---	---	---	---	---

Рыс. 16

Вока наша праз кароткі час звыкне да новых літар, ацэніць усю іх прыгажосць. Зразумела, што практыка ўстанавіць тыя ці іншыя адменнікі для новых літар, у залежнасці ад гатункаў друкарскіх шрыфтоў ці скарага пісьма. Гэта ўжо — дробязі, якія будуць лёгка вырашаны графікамі-друкарамі.

Як прыклад можна ўзяць рукапіснае **дж**. Пададзены мною праект (рыс. 13, 15) заключае ў сабе камбінацыі лацінскага G. Тым часам можна знайсці не горшыя адменнікі, якія маюць сувязь з друкаванаю літараю і з нашым пісьмом наогул (гл. рыс. 16). Прапанаваны мною другі адменнік (рыс. 16, II) набліжаецца паводле формы да «ч», не даючы тойсамасці. У такім набліжэнні пэўны плюс, бо самы згук **дж** блізка да **ч** (**m + u**) паводле гучання.

Малое **дж** з гэтага адменніка нагадвае вялікае **I**, апроча таго, армянскае **дж** (гл. рыс. 6). Але ў скорым пісьме гэта **дж** малое будзе блытацца з **д**. На трэцім адменніку (рыс. 16, III) дадзены новы камбінат, які набліжаецца паводле формы да друкаванага **дж**. Праглядаючы гэтыя тры адменнікі, мы можам спыніцца нават на такім спалучэнні: вялікая літара з другога і малая з трэцяга адменніка. Адначасна можам забракаваць два першыя і прыняць трэці. Паўтараю, што гэта ўсё — справа далейшага, справа практыкі.

VIII

Пасля гэтага застаецца дадаць, што на пісьме і ў друку трэ будзе зважаць на некаторыя выпадкі, якія не з'яўляюцца выключэннямі, з'яўляюцца правіламі, але якія могуць выклікаць на першых часах некаторыя непаразуменні. Такіх выпадкаў ёсць два.

1. **Так званая дзэканне**. Наяўнасць гэтага «дзэкання» ў даволі лічэбных словах з'яўляецца лішнім довадам за ўвядзенне літары для згуку дз. Возьмем прыклад — ксьндз, дзын, дзога. Чулае вуха адразу заўважае, што мы маем тут справу з асобным згукам, які ёсць у арабскай і старой яўрэйскай мовах, дзе азначаецца дзалам (гл. рыс. 11). Гэты згук даследчыкамі нашай мовы як дзал не зарэгістраваны. Растлумачыць яго можна так, што гэта падвойны згук дз'+з¹. Месца для гэтага згуку ў цвёрдым пярэднедзеснавым або зубным фанетычным квадраце (гл. рыс. 3). Наша звычайнае дз знаходзіцца ў адпаведным мяккім квадраце (зь-сь-ць-д'з'). У першым прыкладзе — ксьндз'+з — гэта «з» знітавана з папярэднім згукам шчылней, даючы гук блізкі да «ц», у другіх — дз + зынкае, дз + зога і г. д. — менш. Паколькі слоў з такім згукам у нас абмежаваная колькасць, новую літару ўводзіць для яго не варта, чаму я і не падаю праекта. Можна, паколькі за «дзалам» ідзе цвёрдая галосная, пісаць яго цераз звычайнае новае «дз». Выключэннем з'явіцца адно толькі слова «ксьндз», якое можна пісаць або цераз новае «дз», або нават цераз «ц».

2. **Злучэнне некаторых прыйменнікаў з іншымі часцінамі мовы**.

Усе прыйменнікі, якія канчаюцца на «д», пры злучэнні з іншымі часцінамі мовы, якія пачынаюцца на «з» або «ж», даюць не згук «дз» ці «дж», а звычайны збег зычных, кожная з якіх выразна вымаўляецца і на пісьме заўсёды павінна адзначацца паасобна літараю. Напрыклад, адзычваць, надзвычай, надзвычайнасць, надзвыш, падзагаловак і г. д. або — аджа, аджалкаваць, аджыць, паджылы і г. д.

¹ Зразумела, што гэта толькі прыблізны расклад, дапусцімы ў такім памеры, у якім дапусцімы расклад згуку дз на д+з.

Вельмі цікава прасачыць у «Кітабах», як там адзначаўся гэты гук: ці праз дзал ці праз дзе. У кожным разе, незалежна ад выніку гэткага доследу, прырода згуку дзала ў беларускай мове застаецца нязменнай.

Але ў такіх разох гукі д, з або д, ж настолькі выразна чуюцца, што, здаецца мне, ніхто і ніколі іх згукамі не палічыць. Прыгадваю я пра іх толькі затым, каб мяне не ўпікнулі ў недаглядзе¹.

IX

Як практычна здзейсніць гэты мой праект? Якім чынам абмеркаваць яго мэтазгоднасць ці немэтазгоднасць? На мой погляд, справа павінна стаяць так.

Усе тыя працаўнікі, якія цікавяцца пытаннем, няхай азнаёмяцца з артыкулам і напішуць пра сваю згоду ці нязгоду з праектам у рэдакцыю нашага часопіса.

Тым часам, каб даць магчымасць беларускім чытачам азнаёміцца з вонкавым выглядам запраектаваных літар, рэдакцыя часопіса, пачынаючы з № 5, будзе не менш аднаго друкаванага аркуша друкаваць з новымі літарамі.

Такім чынам, на працягу нават невялікага часу будзе даведзена жыццёвасць ці нежыццёвасць праекта. У першым выпадку, калі будзе даведзена мэтазгоднасць і жыццёвасць праекта, можна будзе, падсумаваўшы ўвесь матэрыял, звярнуцца належным шляхам да ўрада Беларускай ССР з просьбаю зацвердзіць гэты праект у ўсебеларускім маштабе².

15 ліпеня 1928 г.,
с. Студзянец, Магілёўшчына

---

¹ Наколькі правільна маё сцвярджэнне, паказвае тое, што і на акадэмічнай канферэнцыі пытанне гэта не выклікала супярэчак. Глядзі, напр., прамову Я. Бялькевіча («Працы акад. конф.», б. 162). Наадварот, гэта толькі падкрэслівае патрэбнасць неадкладнай рэформы.

² *Рэдакцыя часопіса «Узвышша»* просіць чытачоў выказацца наконт праекта. Усе заўвагі будуць надрукаваны ў чарговых нумарах часопіса. Асабліва рэдакцыя звяртаецца да нашага настаўніцтва, якое больш за ўсіх церпіць ад хібаў у алфавіце.

БЕЛАРУСКІ КАМПАЗІТАР МІКОЛА РАВЕНСКІ

I

Следам за развіццём літаратуры і тэатра пачалося развіццё нашай музыкі і прасторавых мастацтваў. Калі ў першых дзвюх галінах мы наглядаем пэўнае ажыўленне, рух, значныя дасягненні, дык гэтага пакуль што няма ў галіне апошніх. Усебеларускія мастацкія выстаўкі пасведчылі нам пра наяўнасць на Беларусі значнага ліку мастакоў выяўленчага мастацтва, пра наяўнасць некалькіх добрых карцін і толькі. Чым-небудзь асабліва выдатным з гэтай галіны пахваліцца пакуль што не можам.

Прыблізна таксама, калі не горш, стаіць справа і з музыкаю. Адзначалася ўжо, што наш нацыянальны скарб — народная песня, народная мелодыя — не ўпарадкаваны, не вывучаны. У свой час я падаў быў некалькі меркаванняў пра кірунак пажаданай працы ў дадатак да выказванняў у нашым друку на гэтую тэму іншых таварышаў¹.

Тым больш патрэбны такія выказванні зараз, бо агульнадаступных вынікаў працы музычных камісій і экспедыцый няма (няма надрукаваных матэрыялаў). Самыя экспедыцыі і доследы наладжваюцца бессістэмна і выпадкова. Пра гэта сведчыць хоць бы факт з'яўлення ў адной з нашых газет нататкі прыблізна такога зместу: «У звязку з тым, што на франкфурцкай выстаўцы адзначана каштоўнасць нашых музычных інструментаў, Інстытутам Беларускай Культуры вызначана столькі вось тысяч рублёў на доследы» і г. д.

Трэба, мабыць, чакаць яшчэ якой выстаўкі, выказванняў «ворагаў», пасля чаго пачнуць з'яўляцца ў друку зборнікі запісаў народных песень з нотамі ў большым ліку, чым да гэтага часу.

Нашы знаўцы музыкі, нашы кампазітары не выяўляюць належнай цікаўнасці і актыўнасці ў гэтай справе. Пра гэта сведчыць той факт, што да апошняга часу на Беларусі няма адмысловага часопіса (хоць двухмесячнага, хоць паквартальнага), прысвечанага музыцы. У тым разе, калі чаму-небудзь немагчыма арганізаванне такога часопіса на працягу бліжэйшага часу, можна было б адчыніць адпаведны адзел у нашым часопісе. Адзін-два друкаваныя аркушы ў кожнай кнізе часопіса — гэта ўжо значна ўзварушыла б справу. Абмеркаванне перспектывы, вывятленне сучаснага становішча — гэта ўсё пасунула б наперад справу развіцця нашай музыкі. Адначасна такі адзел

¹ Мой арт. у часопісе «Узвышша», № 1, 1927, бал. 145–148.

ці часопіс зацікавілі бы ў належным памеры працаўнікоў культуры наогул, што таксама мае вялікае значэнне. Калі да гэтага часу можа было абысціся выпадковымі артыкуламі, дык далейшае патрабуе перайначвання. Сапраўды, апрача некалькіх артыкулаў (больш юбілейна-аглядальнага характару), на гэтыя тэмы ў друку нічога не з'яўлялася. А пагаварыць ёсць пра што. Возьмем для прыкладу такое пытанне: ***развіццё беларускай музыкі і народная песня.***

Некаторыя трымаюцца таго погляду, што нашы кампазітары павінны карыстацца народнымі мелодыямі пры ўтварэнні ўласных твораў падобна таму, як гэта рабілі кампазітары суседніх народаў (не толькі са сваімі, але і з іншымі мелодыямі). Але мы ведаем адначасна, што скарыстанне народных мелодый, нават зусім умеркаванае, выклікала рэзкія напады¹. Скарыстаўшы і вывучыўшы практыку суседніх народаў, трэба дэталяваць гэта пытанне і ў нас.

Альбо другое пытанне: як трэба апрацоўваць народную песню для харавога выканання? Ці даваць такія гарманізацыі, як да апошняга часу, ці гарманізацыі, ***падначаленыя ладу*** народнай песні, даваць у ***народным ладзе?***

Апошняе пытанне мае надзвычайнае значэнне. Не кажучы пра доследы некаторых тэарэтыкаў, бачым, што само жыццё вымагае неадкладнага перагляду. Некаторай ілюстрацыяй можа быць і выкананне хорам Тэраўскага ў Мінску і хорам Равенскага ў Маскве часткі песень «у народнай гарманізацыі», а таксама ўражанні ад такога выканання.

Падобных праблем багата. Калі даўней у нас не выстарчала працаўнікоў у галіне музыкі, калі раней не было адпаведных устаноў і арганізацый, якія б гэтымі праблемамі цікавіліся, дык зараз становішча зусім іншае. У друку ўжо адзначалася пра наяўнасць у нас

---

¹ Напр., напады на рускага кампазітара Н. А. Рымскага-Корсакава. Для цікавасці пададзім урывак з яго кнігі «Летопись моей музыкальной жизни», выд. 3-е, (1926–1928 гг.) — «Музыкальные рецензенты, подметив две-три мелодии, заимствованные в “Снегурочку”, а также “Майскую ночь” из сборников народных песен — (много они даже и заметить не могли, так как сами плохо знают народное творчество), объявили меня неспособным к созданию собственных мелодий, упорно повторяя, при каждом удобном случае, такое своё мнение, несмотря на то, что в операх моих гораздо более мелодий, принадлежащих мне, а не заимствованных из их сборников»... (бал. 243). «Обработка народных тем и мотивов завещана потомству Глинкой в “Руслане”, “Камаринской”. Или и Глинку мы будем обвинять в скудости мелодической изобретательности» (бал. 244).

значных кадрў падрыхтаваных працаўнікоў¹. Калі гэтыя працаўнікі выявяць яшчэ больш актыўнасці і замілаванасці да беларускай музыкі, дык поспехі забяспечаны.

Не кранаючы пакуль што прынцыповых пытанняў, адкладаючы іх на далейшае, я перайду зараз да пытання, закранутага ў загаловаўку, — да кароткага агляду працы Міколы Равенскага, які займае адно з выдатнейшых месц у ліку нашых кампазітараў. Шлях яго развіцця, шлях яго творчасці з’яўляецца вельмі характэрным і тыповым у беларускіх умовах, дзеля чаго я спынюся ля яго больш падрабязна.

II

Паходзячы з асяродку Беларусі (Чэрвеншчына), Мікола Равенскі ў маленстве атрымаў магчымасць азнаёміцца з народнай песняй і з музыкай камернай — яго бацька быў службоўцам (садоўнікам) у панскім маёнтку. Гэта ж таксама дазволіла яму яшчэ ў маладым веку атрымаць пачатковую, хоць і не школьную, музычную адукацыю, а такжа свядома рыхтавацца да творчай працы ў галіне музычнага мастацтва. Зразумела, што гэта падрыхтоўка не магла, дзеля матэрыяльных прычын, праходзіць нармальна. На 19-м годзе свайго жыцця², у 1905 г., каб мець кавалак хлеба, М. Равенскі пачаў працаваць у якасці рэжысера і выкладчыка спеваў у школах г. Навагрудка. Толькі ў кругабеце 1913–1915 гг. яму пашчасціла пабыць на рэжысёрскіх курсах: два гады ў Маскве і год у тагачасным Пецябурггу.

Вялікія гарады, наведванне канцэртаў, оперных тэатраў, а таксама пэўная тэарэтычная падрыхтоўка — вось гэта ўсё зрабіла ўражанне на маладога кампазітара, дало яму імгнэнне да далейшай упартай працы.

Яшчэ да паездкі на курсы М. Равенскі пачаў запісваць народныя песні Навагрудчыны. На вялікі жаль, яго багаты архіў загінуў у час імперыялістычнай вайны, у час «бежанства»³. На той жа кругабеце прыпадае пачатак яго кампазітарскай працы, якая абмяжоўвалася гарманізаваннем народных песень, спробамі стварэння ўласных твораў (імправізацыі і г. д.).

¹ Гл., напр., арт. Ю. Дрэўзіна «Кастрычнік і беларуская музыка», «Узвышша», 1927, № 5, бал. 167–180.

² Нарадзіўся 5 (17) снежня 1886 г.

³ У пазнейшым часе М. Равенскі запісаў больш 100 народных песень на Слуцкчыне. Гэтыя запісы, як пабачым далей, скарыстаны ім часткова для гарманізацыі і для ўласных кампазіцый.

Імперыялістычная вайна перарвала аж да 1920 г. працу М. Равенскага: бежанства і звязаная з ім нэндза, галадоўкі не спрыялі ні ў якім памеры творчай працы. Ад 1920 г. М. Равенскі асталеўваецца ў Мінску, дзе працуе па сваёй спецыяльнасці ў беларускім рабочым клубе, а затым — у Беларускай дзяржаўнай тэатры.

Кіруючы хорам, М. Равенскі значную частку репертуару даваў сам, гарманізуючы народныя песні або ствараючы ўласную музыку на словы беларускіх паэтаў. Частку твораў гэтага кругабегу ён выдаў асобным зборнікам¹. Некаторыя большыя творы, з прычыны дрэнных выдавецкіх варункаў, у зборнік не ўвайшлі.

У канцы 1923 г. М. Равенскі пераехаў для атрымання грунтоўнай музычнай адукацыі ў Маскву. Тут ён закончыў музычны тэхнікум ім. Стасова, папрацаваўшы ў ім пад кіраваннем праф. Кавалёва і праф. Крылова. У 1927 г. М. Равенскі залічыўся на трэці курс Маскоўскай кансерваторыі, дзе працуе зараз (на творча-кампазітарскім аддзяленні).

Такім чынам, шлях М. Равенскага падзяляецца на некалькі кругабегаў: падрыхтоўчы (да 1920 г.), першы творчы кругабег (да 1924 г.), другі творчы кругабег (ад 1924 г.). Пра падрыхтоўчы кругабег мною ўжо сказана даволі; спынімся зараз ля далейшых, найбольш важных і цікавых.

III

Вынікам першага творчага кругабега з'яўляецца ўжо зборнік песень і дзве большыя рэчы, якія ў зборнік не ўвайшлі: аперэта «Залёты», на словы В. Дуніна-Марцінкевіча, і спроба сюіты, на словы верша К. Буйлы «Курган». Гэта апошняя выконвалася некалькі разоў у 1922–1923 гг. у Мінску.

У зборніку 13 гарманізацый народных песень і 13 арыгінальных твораў на вершы беларускіх паэтаў (В. Дунін-Марцінкевіч, М. Багдановіч, З. Бядуля, К. Буйла, Я. Купала, Я. Колас і інш.).

Нагледзячы на адносную недасканаласць тэхнічнай апрацоўкі некаторых твораў, яны сведчылі за бяспрэчную таленавітасць М. Равенскага, паказалі кірунак яго далейшай працы, яго самабытнасць. На першы погляд і ў выбары народных песень, і ў уласных кампазіцыях яго пераважаюць колькасна мінорныя настроі. Прысут-

---

¹ М. Равенскі, «Зборнік песень з нотамі», выданне беларускага каап.-выд. т-ва «Савецкая Беларусь», Мінск, 1923, бал. 72.

насьц іх знаходзіла сваё апраўданне як у агульных настройах грамады таго часу, так і ў водгуках нашаніўскіх матываў (напр., «Край наш бедны, край наш родны» — Я. Коласа). Усё ж ужо ў гэтым зборніку вырысоўваецца асабістасць М. Равенскага: яго жыццярадасць. Міноры яго — гэта не вынікі беспадстаўнай тугі, а вынікі глыбокага суглядання жыцця з яго станоўчым і адмоўным, адкуль пэўная засмучонасць, элегійнасць. У гэтым — выразная і моцная сувязь яго творчасці з творчасцю народнай.

Найбольш яскрава гэтыя настроі адлюстраваны ў творах на словы М. Багдановіча («Не кувай ты, шэрая зязюля» і «Завіруха») і В. Дуніна-Марцінкевіча (урывак з паэмы «Гапон»).

Праўда, абмежаваны задачай зборніка (для чатырохгалоснага хоры), М. Равенскі не меў магчымасці разгарнуць гэтыя творы ў жадамым і магчымым кірунку. Усё ж сказанае вышэй сцвярджаецца цалкам. Элегійнасцю прасякнута музыка да верша «Не кувай ты, шэрая зязюля». У гэтым выказваецца не толькі пагоджанасць з настроем верша. Змяненне на светлае, бадзёрае адчуваецца ў музыцы да верша «Завіруха», каб поўнасцю разгарнуцца ў трэцім творы «Шум, крык, гоман у карчме». Ноткі смутку ў апошнім праходзяць як водгулле, трацяцца ў агульнай хвалі жыццярадасці.

Гэта ж самая дваадзінасць, з большым ці меншым выяўленнем пасобных настройаў, праходзіць і цераз два буйныя творы: «Курган» і «Залёты», у якіх наш кампазітар здолеў параўнаўча больш глыбока разгарнуць музычную тэму і выявіць сваю асабістасць.

Калі «Залёты» цікавы як спроба ўтварэння першай беларускай апэраты, дык «Курган», апрача ўсяго, цікавы яшчэ як адлюстраванне настройаў музыкі, як выразны паказчык яго далейшага поступу.

Верш К. Буйлы «Курган» невыпадкова прывабіў кампазітара: романтика мінулага, асабістыя перажыванні, сацыяльная няроўнасць (няхай сабе і выяўленая слаба) — усё гэта давала ўдзячную тэму, якая і скарыстана вельмі ўдала.

Даступныя для нашага кампазітара ў той час формы не задаволілі яго. Прышлося шукаць новае. І гэта новае вылілася стыхійна ў форму, падобную на сюіту. Кволая лірычнасць, элегійная засмучонасць нітуецца з хвалямі імкненняў вызваленага творчага духу, з настройамі супакойнай і ўпэўненай бадзёрасці ў фінале. Адначасна гэты твор дае нам уражанне цэласнасці, суладжанасці, чым выгадна розніцца ад ранейшых.

У агуле, першы творчы кругабег М. Равенскага цікавы для нас і каштоўны наогул, нават пры згаданай недасканаласці тэхнічнай, як выказчык характэрных настройў. Глянем, як гэта адлюстравалася ў другім творчым кругабеге.

IV

Сучасны музыка-кампазітар павінен прайсці вялікую школу, пакуль набудзе патрэбныя для сваёй працы веды. Ён павінен вывучыць не толькі адцягненую тэорыю кантрапункта і г. д., — ён павінен дасканала азнаёміцца з творчасцю сваіх выдатных папярэднікаў. Без гэтага праца не пасунецца наперад. У гісторыі расійскай музыкі мы мелі прыклад, калі таленавітыя кампазітары распачыналі працу без належнай тэарэтычнай падрыхтоўкі, напр., удзельнікі «могучей кучки» Мусаргскі, Рымскі-Корсакаў. Але пасля ім, асабліва апошняму, усё ж прыйшлося вярнуцца да гэтай падрыхтоўкі, перарабляць свае ранейшыя творы.

Уласна кажучы, такая ж падрыхтоўка патрабуецца і для працаўнікоў іншых мастацтваў. Адзін талент без падрыхтоўкі ў нашы дні значыць вельмі мала. Праз некаторы, нават самы кароткі час паэты, мастакі «выпісваюцца» ў абодвух значэннях гэтага слова...

Некаторыя сцвярджаюць, што музыка — інтэрнацыянальнае і нейкае надкласавае мастацтва. Такое сцвярджэнне, памылковае ў поўным памеры, грунтуецца ў першую чаргу на вонкавых адзнаках — на спосабе перадачы музычных твораў. Ноты — рэч інтэрнацыянальная, але і толькі.

Што датычыцца самога зместу, нават формы, дык яны з'яўляюцца прадуктам сваёй краіны, свайго часу, свайго класа, як і кожны мастацкі твор з іншых мастацтваў. Н. А. Рымскі-Корсакаў кажа: «Но музыки вне национальности не существует, и в сущности всякая музыка, которую принято считать за общечеловеческую, всё-таки национальна... Быть может, лишь контрапунктическая музыка старых нидерландцев и итальянцев, основанная более на расчёте, чем на непосредственном чувстве, лишена какого-либо оттенка» (бал. 371–372 згаданай «Летописи»)¹.

Нацыянальныя элементы музычнага твора прыцягваюць да сябе нашу ўвагу і захапляюць нас. Часам творы найвялікшых кампазіта-

¹ Як нам стала вядома з гісторыі музыкі, і старыя кампазітары, асабліва нідэрландцы XV–XVI стст., тэмамі для сваіх твораў бралі народныя песні.

раў свету не робяць на нас таго ўражання, якое робіць добра выкананая народная песня.

Гэта тлумачыцца тым, што музыка еўрапейскіх народаў, уласна кажучы, чужая нам. Яна збольшага з'яўляецца выражэннем асабістых перажыванняў і настрояў прадстаўнікоў чужых нам пануючых класаў. Апрача таго, у значным памеры яна грунтуецца на народнай паэзіі адпаведных народаў. Гэта можа цікавіць нас, але не можа цалкам захапіць нас.

Некаторыя людзі дзеля псеўдасораму, каб не аказацца «нячулымі», «адсталымі», расхваляюць «выдатныя» творы гэтых агульнапрызнаных кампазітараў. Тады калі ў сапраўднасці яны зусім не закранулі пачуцця.

Каб мяне не звінавацілі ў схізме, падам аналогію з літаратуры. Многія выдатныя кампазітары, цікавыя з фармальнага боку, з боку зместу выяўляюць для нас такую ж цікавасць, як Клопшток, якога ўсе хваляць, але мала хто чытае.

Узгадаваная на такім псеўдасорама наша грамадскасць не заўсёды атрымоўвае асалоду, слухаючы творы *Клопштокаў ад музыкі*. Гэтым тлумачыцца той факт, што ў нашы дні зацікаўленасць да камернай музыкі падтрымліваецца штучным парадкам, або той факт, што ў вялікай зале Маскоўскай кансерваторыі працуе кіно...

Музыка толькі тады здолее заняць належнае ёй месца ў нашым жыцці, калі яна стане блізкай для грамады, для масы ва ўсіх адносінах. Адзін буржуазны музычны крытык Г. А. Ларош сказаў яшчэ ў 60-х гадах:

«Но образованные далеко не весь народ. Тогда как первые живут быстро, беспрестанно меняя свои вкусы, взгляды, верования и идеалы, народ в массе в продолжение многих веков остаётся верен себе и преданию. Вот почему теперь музыка, питающая эстетические потребности высших классов, далеко ушла вперёд от музыки, с которою некогда была тождественна: от музыки простанародной. Гармония современная, верная истолковательница сомнений и страстей, волнующих образованные классы, не имеет ничего общего с простым и ясным мирозерцанием народа»¹.

Такім чынам, ад сучаснага кампазітара вымагаецца вельмі шмат. Абагулім сказанае па гэтым пытанні: толькі грунтоўная тэарэтычная адукацыя, азнакамленне з творчасцю выдатнейшых кампазітараў і з творчасцю свайго народа, ясны класавы светапогляд у змесце

¹ Г. А. Ларош, «Собрание муз.-критических статей», т. 1, 1913, бал. 14.

і нацыянальная па духу форма дадуць магчымасць сучаснаму кампазітару быць зразумелым і пажаданым для грамады, быць карысным у перабудове жыцця на сацыялістычных падставах.

Глянем жа, наколькі адпавядае на гэтыя ўмовы Мікола Равенскі.

V

За час свайго побыту ў Маскве Мікола Равенскі стаў на магчымую ў нашы дні вышыню музычна-тэарэтычных ведаў. Вялікая праца па вывучэнні строгай формы, грунтоўнае вывучэнне класікаў, праніканне ў сакрэты прыгажосці іх твораў адчынілі перад вачыма М. Равенскага новы свет у літаратурным сэнсе гэтага слова. Усё тое, што раней выражалася несвядома, што цяжка падавалася перадачы з мовы пачуццяў на мову суладжаных гукаў, атрымала новы кірунак, знайшло пэўнае і трывалае выйсце ў выглядзе бездакорных з тэхнічнага боку і дасканалых наогул твораў.

Частка іх на першы погляд мае характар, адцягнены як у форме, так і ў змесце. Гэта — фугі. Вось іх няпоўны пералік:

1. Двухгалосых — тры.
2. Трохгалосая — адна.
3. Чатырохгалосых — сем.
4. Op. 1, № 1, падвойная — квінтэт для струнных інструментаў.
5. Op. 1, № 2, чатырохгалосая для мяшанага хору (с-dur), на словы верша «О Беларусь, мая шывшына».

Сапраўды, Бах уцалку не мае такой сугучнасці з нашым часам, як, напр., Пракоф'еў. Тым не менш форма яго фугі, як узор кампазіцыйнай дасканаласці і выразнасці, яшчэ доўга будзе ўважна вывучацца, выклікаючы *фармальнае* наследаванне. Форма гэта, што развілася з імітацыі, цікавая і ў нашы дні, асабліва ў беларусаў. Элементы яе мы маем у некаторых купальскіх і вясельных харавых спевах. Гарманізацыя народных песень, якая нагадвае сваёй пабудовай фугу, карыстаецца нязменным поспехам пры выкананні¹.

Калісьці Буало выславіўся адносна формы санета ў паэзіі: «Адзін дасканалы санет варты доўгай паэмы». Тое ж самае можна сказаць адносна фугі ў музыцы.

Што датычыцца вакальнай фугі Міколы Равенскага, а таксама падвойнай і патройнай (op. 1, № 2, 1 і 3), дык яны наогул з'яўляюцца тымі творамі, якія ўвядуць у скарбніцу беларускай музыкі.

¹ Прыгадайце «Ой рана, рана» ў гарманізацыі Прохарава.

Праз некаторыя фугі мільгае часам народная мелодыя. У большасці іх — толькі нацыянальны каларыт, без выразнай народнай тэмы. Гэта паказвае на вялікі поступ нашага кампазітара. Прыгадаем хоць бы выказванне Лароша: «Наконец, песни не везде должны и не везде могут видимо присутствовать в композиции. Если мы вполне изучили волнисто-красивые линии их мелодий, тональности их гармонии, безбрежное раздолье их ритмических сочетаний, — мы проникнемся этими качествами, мы срастёмся с ними корнями, мы будем... в нашей музыке, и не внося в свои сочинения той или другой песни»¹.

Далейшыя творы М. Равенскага, як канцэртныя мазуркі, перакладзеныя і для квартэту (ор. 3, № 1 — a-mol, ор. 3, № 2 — c-dur), паказваюць, што не толькі творчая фантазія аўтара, але і яго валоданне разнастайнымі кампазіцыйнымі формамі не абмежаваны. Творы гэтыя захапляюць нас сваёй жыццярадасцю. Прэлюдыі (ор. 4, № 1 — d-dur — № 2 — des-dur) і нацюрны (ор. 2, № 1 — As-dur і № 2 — f-moll), апрача згаданай якасці, як бы пераклікаюцца сваёй настраёвасцю з творчасцю першага кругабегу, асабліва з «Курганам». Але якая розніца ў апрацоўцы, у адценнях!

Нацюрн As-dur цікавы яшчэ і тым, што Мікола Равенскі ў яго другой частцы скарыстаў народную вясельную «Вясёла бяседачка», якую ў свой час развіў у іншым кірунку Ф. Шапэн².

Такой жа дасканаласцю вызначаецца і сюіта (ор. 6) для струннага квартэта. У падставу яе паложаны народныя песні Случчыны³:

1. «Удоўж ды плыве стада».
2. «Ой высоча-высоча клён-дрэва ад вады».
3. «Не стой, каліна».
4. «Ці ўсё ж тыя чобаты, што зяць даў» (апошняя тэма апрацоўваецца для струннага квартэта).

Наогул, у Міколы Равенскага наглядаецца імкненне да сінтэтычнай аркестровай музыкі. Усе творы апошняга часу даводзіцца разглядаць як элементы нейкага вялікага твора (сімфонія, опера), да якога кампазітар рыхтуецца і які з'явіцца ў бліжнім будучым.

Разумеецца — пры вядомых спрыяючых умовах. Асобна стаіць праца М. Равенскага ў галіне вакальных твораў.

¹ «Собр. муз.-крит. статей», бал. 53.

² Гл. «Узвышша», № 1, 1927, бал. 147.

³ Запісы М. Равенскага.

Ужо згадвалася вакальная фуга. Цікавы гарманізацыі народных песень для чатырохгалосага хору, музыка на словы беларускіх паэтаў: «Гэй вольныя птахі» — Я. Купала, для хору, «Такая ноч» — на словы аўтара гэтых радкоў — для сапрама (ор. 5, № 2) і г. д.

Не спыняючыся падрабязна¹, я закончу гэты свой агляд некалькімі абагульненнямі.

VI

У асобе Міколы Равенскага мы маем першага высокакваліфікаванага беларускага кампазітара. Яго таленавітасць і праробленая ім да гэтага часу праца сведчыць нам, што разам з новымі працаўнікамі, якія рыхтуюцца ў беларускіх музычных тэхнікумах, менавіта яму давядзецца палажыць пачатак беларускаму музычнаму мастацтву ў сціслым значэнні гэтага слова.

Пажадана, каб нашы адпаведныя арганізацыі паклапаціліся пра наладжанне ў галоўных гарадах Беларусі канцэртаў з твораў М. Равенскага. Не пашкодзіла б да X гадавіны існавання БССР надрукаваць частку яго творў. Нашы дасягненні да гэтага часу павінны быць прадстаўлены ва ўсіх галінах мастацтва.

---

¹ Усё гэта, як і праца М. Равенскага ў галіне папулярызацыі беларускай народнай песні, якую ён праводзіць у Маскве пяты год, паслужыць удзячнаю тэмай для паасобнага агляду ў далейшым.

«LANDSTRYKERE» КНУТА ГАМСУНА

* * *

Гэты новы раман Гнута Гамсуна, у перакладзе з рукапісу, надрукаваны на ўкраінскай мове пад назвай «Бродзягі»¹. Перадача самаго загалова прымушае яшчэ і яшчэ раз задумацца, ці не варта нам выкінуць з ужытку тэрмін «пераклад», замяніўшы яго «тлумачэннем». Не здарма ж у народнай мове тэрміну «пераклад» няма, ёсць або «тлумачэнне», або «пераказ». Сапраўды, і ў разе «Landstrykere» больш набліжаецца па сэнсе да вандраўніка, вандругі, на рускай мове странніка, скіталца, чым да слова брадзяга, бадзяга. Праўда, у рамане дадзена цэлая мастацкая галерея такіх вандраўнікаў, але з іх пад назвай «брадзягі», у пашыраным у нас сэнсе, можна было б аб'яднаць толькі хіба двух кантрыншчыкаў (армяніна і венгерца), якія ўсё ж, параўнаўча, выпадковы. Выбрана апошняе значэнне. Гэта пацвярджае лішні раз, што бадай заўсёды даецца нешта сярэдняе, даецца не літаральны пераклад, а тлумачэнне паводле і ў сувязі з павелічэннем на беларускай мове перакладаў з іншакраёвых моў, у сувязі з выпрацаваннем «перакладальніцкіх» традыцый, што грае вельмі паважаную ролю. Але пра гэта — другім разам.

* * *

У лісце Кнута Гамсуна, аўтограф з якога далучаны да кнігі, сказана: «Мне часта дасылаюць свае творы — паэмы і раманы — пісьменнікі Расіі і Украіны. Гэта — сардэчнае прывітанне ад таварышаў у пісьменстве. Я хацеў бы, каб гэтая мая кніга была сяброўскім водгукам на твая прывітанні».

* * *

Украінцам шэнціць. Іхнія выдавецтвы пачалі друкаваць поўны збор твораў Джэка Лондана, Гі дэ Мапасана; у перакладзе М. Рылскага надрукаваны поўны пераклад «Пана Тадэвуша» А. Міцкевіча, надрукавана першая частка «Фаўста» Гётэ. Як бачым, з'явіўся пераклад і з нарвежскай мовы, нават з рукапісу, з'явіўся пераклад выдатнага твора не менш выдатнага пісьменніка.

¹ Кнут Гамсун. Бродзягі. Роман. Авторизованный переклад з рукопису з останим портретом Гамсуна і автографом до ўкраїнського видання. + 423 бал. in 1/8 1928 г. «Книгоспілкі», надрукавана 4000 паасобнікаў, цана 3 рублі.

Надзвычайна вялікае значэнне мае пераклад выдатных твораў на тую ці іншую мову. У пачатку значана, што немагчыма ў самым лепшым перакладзе перадаць першатвор. Ён будзе горшым і вельмі рэдка можа быць ідэнтычным або лепшым. Гэтым і тлумачыцца, што некаторыя творы, асабліва вершаваныя, перакладаюцца па некалькі разоў. Так, напрыклад, разоў пяток перакладалі на рускую мову Гётэ «Фаўст». Сёлета надрукавана першая частка новага перакладу, зробленага перад смерцю В. Брусавым. У прадмове ад рэдакцыі выдання дадзены вельмі цікавыя думкі наконт перакладаў наогул. Напісана там вось што:

«В судьбах каждой национальной литературы всегда является важным событием усвоение того или иного произведения мировой литературы или целого творчества мирового поэта. Для германской литературы XVIII века было огромным событием, когда вышел немецкий перевод Шекспира Шлегеля-Тика. В русской литературе 20-х годов XIX века было праздником, когда Н. И. Гнедич напечатал перевод “Илиады”. Появляясь в художественном переводе, поэтическое произведение мирового значения как бы вновь рождается и получает новое бессмертие. И вместе с тем оно живет и укрепляет ту национальную литературу, которой оно теперь усвоено.

Усвоение мирового произведения иному языку и литературе, конечно, является заслугой и подвигом поэта-переводчика. Это — трудный творческий акт, и нередко бывает, что такой перевод является результатом многолетнего труда, иногда — труда всей жизни. Мы чтим заслуги Н. А. Полевого как переводчика Шекспира, В. А. Лихачёва как переводчика Мольера, И. Ф. Аненского как переводчика Эврипида.

Но художественный перевод мирового шедевра никогда не бывает и не может быть результатом только личных усилий и дарований данного переводчика. Переводчик-поэт неизбежно усваивает себе всю предшествующую переводческую традицию, овладевает присущим данной литературной эпохе пониманием переводимого классика, получает в своё распоряжение все достижения языка, стиха и стиля, какие только накопились в национальной литературе. Такой перевод неизбежно является итогом и смотрам литературной культуры данного народа»¹.

На вялікі жаль, у разгледжаным рамане Кнута Гамсуна не паказана прозвішча перакладчыка, і мы не ведаем, хто беспасрэдна дапамог «другому нараджэнню» гэтага шэдэўра.

¹ Русские и мировые классики. Гёте. Фауст. 1928 г. ГИЗ. Перевод Валерия Брюсова. Редакция и комментарии А. В. Луначарского и А. Г. Габричевского. Цытата ўзята з прадмовы рэдакцыі, на балонах 3–4.

Трэба толькі заўважыць, што ўкраінская мова з гонарам і бляскам вытрымала іспыт. Яе дасягненні — багацце адценнямі, выпрацаванасць фразеалогіі — выклікаюць пашану, замілаванне і, няхай зразу-меюць нас украінцы, зайздрасць.

Магчыма, што мяне звінавацяць у заўзятасці, але, на маю думку, мова большасці перакладзеных твораў значна багацей, прыгажэй, больш выпрацавана, чым мова некаторых арыгінальных украінскіх твораў. Не ведаю, чым гэта тлумачыцца. Ведаю толькі, што, чытаючы, напрыклад, і гэты раман — «Landstrykere», — чуеш як быццам нейкую асаблівую, чароўную музыку¹. У такім выглядзе пераклад рамана Кнута Гамсуна можа быць смела залічаны ў лік найбольшых дасягненняў украінскага мастацкага слова². Прыходзіцца настойліва радзіць беларускім чытачам, якія зацікавяцца самім творам (калі не памыляюся, яго яшчэ няма ў перакладзе на беларускую мову), пачытаць яго па-ўкраінску, адчуўшы вялікую падвойную асалоду: ад успрымання твора і ад успрымання ўкраінскай мовы.

* * *

«Landstrykere» Кнута Гамсуна захапляюць мастацкасцю сваёй апрацоўкі, развіццём сюжэту, дасканалай кампазіцыяй, а такжа — рэалістычнымі танамі. У кароткім аглядзе, які разросся з рэцэнзіі, нельга падрабязова высветліць гэта. Не робячы фармальна-мастацкага аналізу рамана, усё ж не магу не згадаць пра некаторыя дэталі.

Аўтар, апісваючы сваіх герояў, да вядомага краю нідзе не называе іх беспасрэдна «вандроўнікамі», «бядзямі». Гэта назва нарыхтоўваецца ў чытача сама сабою. І наколькі ўзмацняецца ўражанне, калі мы першы раз спатыкаем яе ў тэксце.

«Тут недавно была домовака! Дорослі й дзіці зрідніліся з цим місцем, тут булі іх радощі й незгоди, — тепер хата була парожня. Жадного

¹ На вялікі жаль, гэтага пакуль што не можна сказаць наконт перакладаў на беларускую мову. Чытаючы, напрыклад, пераклады Гаўрука і Мардвілкі, здаецца, што нейкія мядзведзі граюць на арганах. Трапляюцца жудасныя «лунныя лапы». У Гаўрука (гл. «Кветкі з чужых палёў») (бал. 38) нават даходзіць вось да якіх штук: **«Калі ты бачыў вяселле на твары прыгожым, ты вяселля ніколі не бачыў».**

² Калі не зважаць на некаторыя дробязі, даволі спрэчныя, як «пенсію за те, што доглядава телеграфну лінію» (бал. 15), або звычайныя ў кожнай вялікай працы недагляды, якіх з пару можна адшукаць на апошніх старонках. Але — сапраўды гэта дробязі.

звuku не было чути навко́ло, ліше го́мін водоспаду в лісі. ***Бродяги
всюди тягнуць за собою свое одірване коріння***... (бал. 198).

Гэтае ўражанне яшчэ больш павялічваецца, калі назва, як водгулле, бадай у такім жа злучэнні з'яўляецца крыху пазней.

«Шо ж скоілось з Едевартом? Він мав великі й дужі руки, м'язи його були в порядку, та душа його була надламана. Ось він від'їджає зруйнаваный и безрідный, поволі він втрачав остатні звязки з батьківщиною; ***куди б його не кирнуло, коріння він волочив за собою***» (бал. 219).

Кнут Гамсун больш не ўжывае такой назвы, ён не выяўляе сваіх адносін да вандроўніцтва наогул. Але калі мы прачытаем усю кнігу, калі чытаем перадапошнія радкі — «Він завжды мав таку маніру — від'їздити не попрощавшись!» і апошнія — «Та він поїхав — надовго!» — нам мімаволі прыгадваецца цудоўны Багдановічаў верш «Эмігранцкая песня», а менавіта — наступныя радкі:

Ёсць на свеце такія бадзягі,
Што не вераць ні ў бога, ні ў чорта.
Ім прыемны стракатыя сцягі
Караблёў акіянскага порта.

І няма ім каго тут пакінуць,
Бо нікога на свеце не маюць.
Ўсё ім роўна: ці жыць, ці загінуць, —
Аднаго яны моцна жадаюць:

Пабываць у краях незнаёмых
Ды зазнаць там і шчасця і гора,
І загінуць у хвалях салёных
Белапеннага сіняга мора!¹.

Ізноў кажу — я даю толькі драбчкі з кампазіцыі гэтага шэдэўра. Не спыняючыся ля рэшты прыёмаў партрэтаў і пейзажу і г. д., лічу патрэбным згадаць, як Кнут Гамсун падае, так бы сказаць, «половую праблему». Чытаючы яго апісанні нават разбэшчаных у гэтых адносінах людзей (паводзіны шкіпераў у часе сушэння рыбы), не атрымліваеш таго прыкрага ўражання, якое атрымліваеш, чытаючы некаторых сучасных расійскіх, а часткай і нашых пісьменнікаў. Апошнім трэба навучыцца такім апісаннем якраз у Кнута Гамсу-

¹ М. А. Багдановіч, т. 1., бал. 68.

на... Для прыкладу я падам такі вынятак. Адзін з галоўных герояў рамана, Эдэварт, пасля некаторых прыгодаў пападае ў засценак Дойэн, дзе жыве маладзіца Лёвізэ Магрэтэ. Яе гаспадар некалькі гадоў сядзіць у вастрозе за забойства, але яна кажа Эдэварту, што ён у Амерыцы. Юнак захапіўся прыгожаю маладзіцаю, затрымаўся на некалькі часу, упарадкаваў гаспадарку. Усе ночы яны праводзілі разам, не меўшы інтымнай сувязі. Раптам Лёвізэ Магрэтэ атрымала паведамленне, што муж выпушчаны да тэрміну і вернецца бадай заўтра. Эдэварту трэба адыходзіць. Апошняя ноч. І вось, шануюны чытач, пабачце, наколькі цютна падае Кнут Гамсун гэтую апошнюю ноч.

«— Значыцца, ты кахаеш яго?

— Так, — сказала вона. — Але я почуваю до тебе такую вдячність за те, што ты був такі ласкавы до мене.

Деякий час вони лежалі мовчки, потім почав цілувати іі і вона не протывілася, а коли він, соромливый і недосвідчений, схотів більшого, вона выдповіла:

— Ні, я наважуюсь.

Зовсім засоромившись і зніжковівшы, він захаваў свое обличчя на іі грудях, вони лежалі ще деякий час, він чув, як пад тонкою сорочкою стукало іі серцэ. Раптом вона падвела яго голову, поцілівала яго і прошепотіла прямо в рот.

— Не можна ж?

— Можна, — пошепки відповів іі.

І вона насмілілася. Вона все ж такі пішла на це, з матерыого почуття, жаліючы, з любові, хто знае? Вона відкрыла йому таёмніцу, і богато годин зряду тязглося дивовижне безумство і сп'яніння, святкувала сама природа, не было жодного зіпсуття, він все продовжывав буті ненаситимим, а вона ні разу не попросила помилування.

Пачало вже світати, коли вона пішла від нього» (бал. 97). Я падаў самае рызыкаўнае месца. І гэтае месца якраз сцвярджае як найлепш выказаную мною раней думку.

* * *

Сацыяльная вартасць гэтага рамана? Кнут Гамсун не пралетарскі пісьменнік, але Кнут Гамсун высокая таленавіты пісьменнік і чэсны чалавек. У звязку з гэтым, ён чэсна і па-мастацку дае нам сучаснае жыццё (жыццё апошніх дзесяцігоддзяў) Нарвегіі. На прыкладах

паселішч Полэна і Фосэнланда перад намі разгортваецца вялікая карціна сацыяльных зрухаў. Паморскае сялянства паўперызуецца, эмігруе ў Амерыку або ідзе на заробаткі да Кноффаў, якіх можна ўважаць збіральным іменем. Усе гэтыя вандроўнікі, уся галерэя тыпаў, некаторыя з якіх неўмірушчыя (як Аўгуст), не выпадковы. Сацыяльная няроўнасць і перамяшчэнне капіталістычных цэнтраў уплывае на павелічэнне іх шэрагаў. Яны не аднолькавыя. Яны падзяляюцца на многа груп, у залежнасці ад акалічнасцей. Але тры асноўныя групы мы можам вызначыць: гэта тых, якія ўкараняюцца на новым месцы, папоўняць шэрагі дробнай буржуазіі; тых, якія застануцца вечнымі вандроўнікамі, чэснымі пралетарыямі; урэшце тых, якія застануцца вандраваць басякуючы.

Адначасна, можа і напэўна супраць волі, Кнут Гамсун сваім раманам падмацоўвае тую марксісцкую думку, якая канстатуе перабудову гаспадаркі наогул, перабудову сялянскай гаспадаркі ў асобку. Вёска, якою яна ўяўлялася рамантыкам, памірае, мяняе формы сваёй гаспадаркі, да некаторай ступені ўрбанізуецца. Гэта ўсё адбываецца ці паступова, непрыкметна, як у Францыі, ці рэвалюцыйным шляхам, як у нас, ці разгублена-змагаючыся, як у Нарвегіі.

Адміранне старой вёскі выклікае розныя пачуцці. Пачуцці рэгулююцца асабістымі сімпатыямі: хто больш, хто менш, а хто і зусім ніяк — звязаны з вёскай. У пісьменнікаў, у мастацкіх творах мы знаходзім рознае, у залежнасці ад гэтых асабістых сімпатый. У Мапа-сана ў рамане «Монт-Арыоль» мы бачым параўнаўча лёгкі пераход сельскай гаспадаркі да новых ступеняў. Гэты пераход падрыхтаваны папярэдняяй эпохай. Магчыма, такое ўражанне з'яўляецца ў выніку таго, што ўзята, хоць і тыповая, адна сям'я Арыоляў.

У многіх расійскіх пісьменнікаў мы бачым пераход, звязаны з самымі разнастайнымі перажываннямі, змаганнем пачуццяў, праклёнамі і адначасна малітвамі па адрасе «стальнай» конніцы, напрыклад. У ўкраінцаў падобнае, але ўскладнёнае некаторымі акалічнасцямі. У беларускіх пісьменнікаў пакуль што тыповага мы нічога не заўважаем, за выключэннем рамана К. Чорнага «Зямля». Але гэты раман шчэ не надрукаваны і спасылацца на яго не прыходзіцца.

У Кнута Гамсуна разгорнута трагедыя такога пераходу. Гэтым павялічваецца каштоўнасць рамана.

* * *

Імкненне да вандравання ў нарвежцаў можна было б лічыць не новым, яно спрадвечнае. Прыморскі народ, «варягі», «вікінгі», яны вядомы ў гісторыі якраз як вандроўнікі. Яшчэ да Калумба бывалі яны неаднойчы ў Паўночнай Амерыцы, пра што сведчаць апошнія доказы. Бывалі там як заваёўнікі. Але якое змяшчэнне роўніц! — зараз едуць у Амерыку **як заваяваныя**, заваяваныя капіталам. Так, жалезныя законы развіцця сусветнай эканомікі перамяшчаюць цэнтры прыцягнення, ператасоўваюць іх. Сканцэнтраваны капітал у Амерыцы патрабуе шмат таннай рабочай сілы, бо ён можа, на жаль, вытвараць з дапамогаю долара цэлыя дзівы. Кажу — на жаль.

Прыйдзе час, калі такім цэнтрам прыцягнення будзе Саюз ССР. Каласальны размах планавай гаспадаркі будзе патрабаваць сотні тысяч новых працаўнікоў. Невычэрпныя энергетычныя рэсурсы нашых рэспублік сведчаць пра гэта. Тады Амерыка перастане быць магнесам для бедакоў многіх краін, як гэта ёсць зараз. Для гэтага трэба многа і ўпарта працаваць. Пачатак зроблены.

* * *

Хто ж яны, гэтыя «бадзязі», гэтыя «Landstrykere»? Іх шмат, яны разнастайны. Вось — Аўгуст. Яго некаторыя рысы нагадваюць горкаўскіх тыпаў, яго адмоўнае ў праектаванні нагадвае Мігуцкага, выведзенага Крапівой. Яго станючае — перавага аптымізму над пессімізмам. **Гэта вечны ініцыятар, будзька.**

Каб давесці каштоўнасць сваіх праектаў, ён гатовы нахлусіць і пра індыйскія скарбы, паказаўшы і ключы ад іх, і пра нячыстую сілу. Каб дапамагчы здзейсніць праект — ён гатовы на ўсё. Так, каб прымусіць Полэнцаў асушыць балота, ён навучыў Эзру крычаць на балоце за «здань», за загрузшага там шкіпера Скора.

Калі Аўгуст бачыць здзейшненым свой праект, ён адыходзіць, ён кідае яго...

Гэта — кавалачкі да партрэта, які дадзены Гамсунам.

Папст — гэта тып яўрэя, гандляра гадзіннікамі. Адначасна — тып «вечнага жида». Пададзены ён так, што выклікае да сябе сімпатыю, нягледзячы на шмат адмоўных рысаў, якія Папст мае ў сваім характары. Падаючы Папста, Кнут Гамсун падыходзіў да яго проста, як да кожнага чалавека. У такім выглядзе Папст добрая зброя супраць антысеміцкай хвалі. Бяда некаторых пісьменнікаў заключаецца ў тым, што

яны часта «снисходят» да выяўлення станоўчага ў яўрэйстве. Гэту рэч вельмі трапна высмеяў Змітрок Бядуля ў сваёй аповесці «Язэп Крушынскі». «Крушынскі адкрыў у сябе выпадкова гэта пачуццё, калі аднаго разу казаў сыну каваля: “Ты, Рахмілька, да жыда не падобны!” Гэтым ён шчыра хацеў пахваліць Рахмілку, аднак заўважыў па вачах Рахмілкі, што той пакрыўджаны. Тады Крушынскі задумаўся над гэтай пахвальбой — над сваімі словамі і зразумеў, што ён гэтым зганіў “жыдоў”. Як бы ён, Крушынскі, ні агітаваў супроць антысемітызму, аднак у яго глыбока ўнутры ёсць гэтае “а ўсё ж такі”...»¹.

Партрэт Папста сведчыць нам, што такіх думак ані звання няма ў выдатнага Гамсуна.

Эдэварт, Іоахім, Эзра, Кнофф і інш. — гэта ўсё новыя і новыя тыпы. Пададзены яны так, што вы забываецеся на гэта, бачыце жывых людзей.

* * *

Частка нарвежцаў, якія ездзілі ў Амерыку, вярнуліся на бацькаўшчыну. Але не надоўга. «Ты чаровател ь неустанный, ты не слабеющий магнит», сказаў В. Брусаў наконт горада. Гэты магнэс пацягнуў назад тых, хто пабыў у Амерыцы. Нават Лёвізэ Магрэтэ, якая была захоплена Эдвартам, якая мела дачку ад яго, вярнулася ў Амерыку, пакаштаваўшы атруты вялікага горада. Сумна для рамантыкаў, але гэта — шлях большасці чалавецтва. Сумна, але не можна «раяты рибам, яку ім выбіраць путь в морських глубинах, і небесним зорям, яку ім творити путь...» (бал. 362).

Мо гэта законы эканомікі зніталіся з адвечным імкненнем нарвежцаў, варагаў, вікінгаў да вандравання? Чытачы, пачытайце раман, пашукайце адказу на гэтыя пытанні...

*30 чэрвеня 1928 г.,
Масква*

---

¹ «Узвышша», № 2 (8), 1928, бал. 45.

ПАДОЎЖАНЫЯ (АБО ПАДВОЙНЫЯ) ЗЫЧНЫЯ І СПОСАБ ІХ АЗНАЧЭННЯ НА ПІСЬМЕ

1

Падоўжанымі (або падвойнымі) у пэўных выпадках бываюць бадай усе зычныя беларускага гукавога алфавіта. Часам такая падоўжанасць з’яўляецца вынікам спалучэння аднолькавых гукаў прыстаўкі і кораня слова (рас-сыпаны; аб-біўкі і да т. п.). Часам — мае інтанацыйнае паходжанне: здзіўленне, кліч, параўнанне («а льліханька!»; «брацятка»; «божжухна»; «вяльлікі, вялікі»; «цальюткі дзень»...). Першая група не выклікае ніякіх непаразуменняў у практычным карыстанні, другая — мае выключнае значэнне для мелодыкі мовы, але паколькі галіна ў нас не вывучана, гаварыць пра яе не даводзіцца. Застаецца найбольш пашыраная частка, якая фактычна і вядома ў нас пад назваю падоўжаных або падвойных зычных і мае пэўныя спосабы напісання. З цвёрдых зычных сюды ўваходзяць **ж, н, ц, ч, ш**, а з мяккіх **з’, л’, н’, с’, ц’, дз’**. Прырода гэтых зычных грунтоўна высветлена ў адмысловых артыкулах многіх даследчыкаў, а абагульненне дадзена акад. Е. Ф. Карскім («Беларусь», т. II, в. 1, б. 358–374). Належную ўвагу вылучаюць гэтаму пытанню і практычныя граматыкі, дзеля гэтага я доўга каля іх спыняцца не буду. Зазначу толькі, што я далучаю да групы цвёрдых падоўжаных **ц** у дзеяслоўных канчатках («імгліцца»...) паводле тых меркаванняў, як і **н** у прыметніках («каменны»...). Розніцы ў працяжнасці самага гучання ніякай не бачу, ды і няма яе.

Перш-наперш — сама назва зычных у нас не з’яўляецца ўстаноўленай канчаткова. Навуковая граматыка схіляецца да назвы **падоўжаных зычных** ў той час, калі практычныя граматыкі называюць іх бадай выключна **падвойнымі**. Паколькі сама назва часткова вызначае спосаб напісання, спынімся ля яе.

У пераважнай большасці беларуская мова не ведае падвойнасці зычных — яны выключна падоўжаныя. Пра гэта з’явішча акад. Е. Ф. Карскі кажа так: «Оно состоит в том, что согласный звук протягивается в произношении, при этом протяжение в разных говорах, в произношении отдельных лиц и даже в отношении к отдельным звукам бывает различно: от **почти** двойного согласного до вполне явственно произносимого одного согласного. **Вполне явственное произношение двух согласных, с некоторой паузой после первого, можно наблюдать лишь тогда, когда по особому, так сказать,**

наказу медленно произносят отдельное слово» (б. 358; курсіў мой). Аналагічнае становішча наглядаецца і ў нашай старадаўняй літаратуры, чым і тлумачыцца адсутнасць аднолькавасці ў напісанні падоўжаных зычных: над радком; над радком пад цітлам; у радку цераз адну літару (і мяккі знак для мяккіх зычных); у радку цераз дзве літары. Такая разнастайнасць вельмі красамоўная сама па сабе. Зразумела, што ў літаратурнай мове, пры існаванні пэўнага правапісу, такую пярэстасць дапусціць нельга. Нашы граматысты Б. Тарашкевіч і Я. Лёсік, следам за практыкай, узаконілі спосаб напісання двух зычных цвёрдых (збожжа, каменны) і двух зычных цераз мяккі знак у рэшце выпадкаў (насенне, судзьдзя).

Такі спосаб напісання даў пэўную аднолькавасць у правапісе, чаго не было ў дачыненні да падоўжаных зычных у старадаўнім пісьме, а таксама замацаваў і, так сказаць, падкрэсліў гэтую цікавую асаблівасць нашай мовы.

У гэтым заключаецца вялікая каштоўнасць разгледжанага спосабу і заслуга нашых граматыстых.

Але жыццё ідзе няспынна. Паступова мы ўдасканалываем паасобныя свае дасягненні. Прышла калейка і да алфавіта. На чаргу дня пастаўлена пытанне пра паасобныя літары для згукаў (афрыкатаў) ***дз*** і ***дж***, пастаўлена пытанне нацыяналізавання нашага алфавіта ў цэлым. Папярэднікі, пачынальнікі развіцця беларускай культуры, правялі надзвычайна вялікую працу. За гэта — чалом ім. Тым не менш бываюць маленькія недагляды, маленькія недакладнасці. Гэта зусім натуральнае з'явішча, а пастаноўка пытання пра пазбаўленне такіх недакладнасцей паказвае толькі на поступ культурнага жыцця і павінна быць спаткана прыхільна, як факт няўхільны і мэтазгодны.

На маю думку, такім маленькім недаглядам з'яўляецца занадта неэканомнае напісанне падоўжаных зычных цераз дзве, тры і нават пяць літар. Такое напісанне не толькі супярэчыць навуковаму азначэнню гэтых гукаў і фактычнаму становішчу, не толькі з'яўляецца цяжкім для ўспрымання ў шырокіх гушчах працоўных, але і вельмі неэканомнае. Праверым, наколькі грунтоўны гэтыя меркаванні.

Я падаваў ужо вынятак з працы акад. Е. Ф. Карскага пра характар падоўжаных гукаў. У далейшым ён усюды, кажучы пра падваенне, адразу ж дадае «или усиленное его произношение», а гаворачы пра самую цікавую групу падоўжаных зычных, вядомую ў нас пад на-

звау «падвойных мяккіх зычных»¹, фактычна руйнуе погляд на іх як на падвойныя, а на прыкладах даводзіць іхную прыгажосць. Каб не займацца пераказам, я падам гэтае цікавае месца з згонай працы цалкам. — «Тут обращают на себя внимание группы *д'з'д'з'* и *ц'ц'*. Если принимать в расчёт только их свистящий звук, а не орфографию, то группы эти представляют только усиленное *д'* и *м'* мягкие свистящие, а не слишком сложные соединения, как может показаться, судя по орфографии. Однако эти две группы в разных говорах, а иногда и в одном, но в речи разных лиц, представляют еще иного рода особенность: в них первый звук (*д* и *м*) может терять свой свистящий характер, т. е. минимальные *з* и *с*, которые с ними тесно слились; вследствие этого возможны более упрощённые группы *д'д'з'* и *м'ц'*; первая часть этих групп на мой слух даже представляется не мягким согласным» (б. 364).

І падобнае ж, толькі крыху ў іншым кірунку, можна сказаць пра цікавых для нас зычных. Сапраўды яно так: можна гаварыць пра падоўжанасць, працяжнасць зычных менавіта аж да падвойнасці, але нельга казаць пра выразную падвойнасць. Да гэтага сцвярджэння далучыцца кожны, хто знаёмы добра з народнаю вымоваю.

2

Апрача ўсяго іншага, не лішне звярнуць увагу і на рыфмоўку ў нашай народнай і кніжнай паэзіі. Праўда, наша паэзія любіць асанаваную рыфмоўку. Але выключна гэтым нельга вытлумачыць вельмі пашыраны спосаб суладжання ў рыфме падоўжаных зычных са звычайнымі. Каб у гэтым разе была падвойнасць, а не падоўжанасць, мы не спаткалі б такой рыфмоўкі бадай ува ўсіх нашых паэтаў. Возьмем некаторыя прыклады з народнай творчасці (падаю іх у нашым сучасным напісанні). —

— Ты, дзяўчына, сіраціна!

— А ці ж я ў тым вінна? (Шэйн, Б. П., № 277).

Трэці сядзіць на каменьні,

дзяржыць дуду на рамені (Б. П., № 470).

¹ Прыгадаю іхнюю характарыстыку, хоць яна збольшага вядома. — «Вполне типичным белорусским явлением оказывается то удвоение согласного, или усиление его произношения, какое происходит всякий раз, когда известным согласным приходится вследствие выпадения *ь* сталкиваться с *й*, стоящим перед гласным звуком» (Е. Ф. Карский «Белорусь», т. II, в. I, б. 361).

Мяцеліца, мяцеліца!
Чаму дзеўкі ня цяляцца? (Б. П., № 482).

Мая тонка, высокая — пераломіцца,
твая груба, касавока — ды работніца (Б. П., № 519).

А сват з свацьцяй
паплёў лапці (Б. П., № 563).

Наляцелі жураўлі,
селі-палі на ральлі (Б. П., № 216).

На гарэ жыта, ня ярыца,
казалі мой муж ня п'яніца:
прапіў коніка, ня хваліцца (Б. П., № 434).

Колькасць можна павялічыць, але цікава не яна, а самы факт. Асаблівай увагі заслугоўваюць два апошнія прыклады: нават каб у слове «ральля» мы ўмовіліся разглядаць л' як падвойны гук, чатыры папярэднія адзіночныя цягнуць яго ад такой падвойнасці (наляцелі, жураўлі, селі, палі). Тое ж і ў апошнім прыкладзе: у першым выпадку ярыца, п'яніца (два адзіночныя) цягнуць за сабою падвойнасць у слове «хваліцца». Як пабачым далей, гэты цікавы ўжо з фармальнага боку прыём пашыраны ў нашых выдатнейшых паэтаў, асабліва ў Янкі Купалы. Для ўстанаўлення пэўнай паступовасці я падам прыклады з усіх беларускіх паэтаў данашніўскага часу.

Любіла тож Тараса й паня,
І войт ні разу не збрахаў, —
За тое ж ён балота з раньня
Да цёмнай ночкі пільнаваў («Тарас на Парнасе»).

...І ў яму старчаком лячу!
Ляцеў, ляцеў — як разануўся, —
Аж стала зелена ўваччу! (Там жа).

Дзякуй жа, панічу, за тваё каханьне;
Мілейшы ж мне Саўка ў мужыцкім стане
(В. Дунін-Марцінкевіч).

Усю зіму возам цягне
Да вакзалу рана збожжа;
Ногі зьмерзнуць, сам засьмягне
А на хлеб кажух залажа (Ф. Багушэвіч).

Калі будзе вецер, маладзік настане
І каму якое гдзе будзе спатканьне (Ён жа).

Хто ж іх знае, што за людзі?
Мы над новым пакаленьнем,
Шчыра кажучы, ня судзьдзі (Я. Няслухоўскі).

Як вядома, гэтыя пісьменнікі былі добра звязаны з народнай стыхіяй, і ў адсутнасці пачуцця слова іх звінаваціць нельга. Выразна адчуваецца, што яны ў выбары такіх рыфм кіраваліся пачуццём музычнасці такіх прыгожых спалучэнняў, як падоўжаны і звычайны зычныя. Такое спалучэнне надае вялікае хараство, нейкія аксамітныя тоны, калі дазволена зрабіць падобнае параўнанне. Зразумела, што ніякага хараства не было б, каб у даным разе былі не падоўжаныя, а падвойныя. Нашаніўцы таксама не задбалі на гэта. Нябожчык Максім Багдановіч, які трымаўся дакладнае рыфмы, тым не менш даволі шмат вершаў рыфмаваў на гэтыя падоўжаныя. —

Вільготны месяц стуль на поле
Празрысты, сьветлы столп спусціў
І рызнай срэбнаю раздольле...
...Хтось трапіў к збожжу ад крыніцы;
Ды вось і вузкі сьлед капытца...
...У родным краі ёсьць крыніца
Жывой вады.
Так толькі я змагу пазбыцца
Сваёй нуды...
...Стварыў усе багацтвы на зямлі,
Правёў ён скібы на ральлі...

У яго ж далей: зямлі — былі — ральлі; крыніца — прабіцца; жамчужніцы — заварушыцца і г. д. Цікавым спосабам ужываў падобную рыфмоўку і Алесь Гарун, набліжаючы яе кампазіцыю да згаданай ужо народнай. —

Завіруха скача ноччу
Патарочай, плача, вые,
Пухавыя сыпе ў вочы
Сьнегавінкі мне, рагоча...

Як бачым, тут асноўная рыфмоўка, «ноччу — вочы — рагоча» сама па сабе цягне падвойнасць да падоўжанасці, каб гэтая падвойнасць сапраўды была. Апрача таго, тры словы з адзіночным **ц** у сярэдзіне верша канчаткова вырашаюць лёс падоўжанага (скача, патарочай, плача). Гэты спосаб, пашыраны ў народнай паэзіі, пашыраны і ў кніжнай, у нашых лепшых паэтаў — у Змітрака Бядулі, у Янкі Купалы, у Якуба Коласа. Я не буду падаваць звычайных прыкладаў, бо іх трэба лічыць сотнямі (па тыпу «цені — насеньне»), а падам толькі выключна складаныя. —

А над імі ў адзіноце
Сеюць жудасці страхоцьце (З. Бядуля).

Для нязначных жуткіх зданьяў
У такім сваім убранні,
Ў вечна сумным сьвяткаванні
Ноч-царыца над зямлёю.
Сто сажэняў над ральлёю (Ён жа).

Якуб Колас часта-густа рыфмуе падоўжанымі (здарэнне — імкненне і да т. п.). Але не з'яўляецца выключэннем з яго і рыфмаванне падоўжаных са звычайнымі.

Так і піў бы дух зямлі,
І раслі б, здаецца, дзедзі,
Каб іх кінуць на ральлі (Сымон-музыка).

...Сьвет закрылі,
Каб ня даць разняць нам крыльлі,
Каб ня ўніклі ў вашы былі.
Але мысль — ня ў вашай сіле... (Там жа).

Ці ня вам гэтых хмарак зарніцы
Песень бляскаў зьвіваюць вяночкі?
Выплываюць з усходу чаўночкі.
Каб дзяньку адчыніць аканіцы, —
Адсланяе граніцы
Гэта песьня паўночы... (Там жа).

Пададзеныя прыклады красамоўна падмацоўваюць выказанае мною раней меркаванне наконт уплыву звычайных на змяншэнне падоўжанасці ў разгледаных намі зычных. Але найбольш дасканалыя ўзоры, пастаўленыя на вялікую вышыню і даведзеныя да пэўнага канону, мы

знаходзім у Янкі Купалы. У гэтым кірунку ён стварыў пэўныя нормы, якія знайшлі сваё адлюстраванне ў творах бадай усіх сучасных лепшых беларускіх паэтаў (Крапіва, Язэп Пушча, П. Глебка, М. Лужанін, Ул. Жылка, Т. Кляшторны і г. д.). Я не буду падаваць прыкладаў з апошніх, а затрымаю ўвагу толькі на тое, што калі ў папярэдніх паэтаў рыфмоўка падоўжаных з падоўжанымі таксама займае не малое месца, дык Янка Купала бадай выключна рыфмуе падоўжаныя са звычайнымі. Як ужо казаў, гэта ў яго даведзена да пэўнага канону. Возьмем спачатку некалькі звычайных прыкладаў. —

Сягні ў даўно заснуўшыя сталецыці,
Заслону дзён уцёкшых адхілі,
І глянь, як сёння твае жывуць дзеці,
Як ты жывеш на прадзедаў зямлі (т. V, б. 15).

Ты на бацькаўскім, моладзь, кургане
Узьнясеш незабыты пасад,
Што расточыць сваё панаваньне
На ўвесь край, дзе сягне твой пагляд (б. 22).

Ня варта гэтак распінацца,
Мае шмялькі, ў чужым вульлі.
Зацесна вам у нашай хатцы —
Гайда! туды, адкуль прыйшлі (б. 33).

Ідзі, куды нядоля гоне,
Рабі, што скажа ўсё яна.
Будзь рад, калі пад'еў сягонья;
Мучэньня чарку пі да дна (б. 58).

Зьягтаюцца ды дзіка гракаюць вароны...
Ідзе вясна... Каб быццам сьвет збудзіці сонны (б. 72).

У бездарожжа, ў беспрыстаньне
Едуць, едуць паяжджане (б. 87).

Цень з таго сьвету ўстане мой ноччу,
Прыйдзе пад вашы сховы гнілыя.
І засьмяецца грозна у вочы,
Аж ваша хеўра гібельна ўзвые (б. 124).

Я ўзяў найбольш тыповыя прыклады, можна сказаць, першыя-лепшыя, не шукаючы іх. Даволі ж крыху прыгледзецца, каб падаць

у якасці прыкладаў складання, таксама ў любой колькасці, па тыпу ўжо разгляданых у народнай паэзіі, у А. Гаруна, З. Бядулі і Якуба Коласа.

Не перамог, злажыў аружжа;
як быў дужы — стаў нядужы (б. 41).

Ночкай, вечарам, зараньня
маці-ўдоўка выйдзе, глянэ,
выйдзе, глянэ — стане досіць...
Просіць бога... не дапросіць (б. 40).

І галубіць шлях бледны землю яснавіцай,
Сочыць вочак мільёнамі долю людзкую,
То святлей, то мглісьцей зацьвітае, мігціцца
Сее скрозь ні то сон, ні то яву такую (б. 91).

Зялёнае поле, рунеючы збожжам,
Цьвітуе ў сонечны цвет сенажаць
Мне песьню квяцілі ўзорам прыгожым,
Вучылі, як слова ў вяночак зьвіваць (б. 135).

Абеглы прагляд пададзеных прыкладаў як нельга лепш падмацоўвае свярджэнне, што мы маем у сваім гукавым алфавіце не падвойныя зычныя, а падоўжаныя. Прыклады ўзяты мною ад народнай паэзіі цераз усю нашу сучасную паэзію. Прыклады гэтыя я не выбіраў адмыслова, а проста ўзяў іх, раскрыўшы кніжку на любой балоне. Кожны, хто захоча працягнуць такую работу далей, можа зрабіць гэта вельмі лёгка. Але справа, безумоўна, не ў колькасці прыкладаў. Красамоўнасць іх заключаецца менавіта ў падмацаванні нашага асноўнага палажэння.

Наколькі аўтарытэтны такія прыклады? Наколькі кампетэнтнымі і верагоднымі сведкамі могуць быць у падобных выпадках менавіта паэты? Ці не з'яўляецца і тут звычайная паэтычная выгадка?

Так, бяспрэчна, што паэты часам даюць адхіленні ад нормы, у шуканні прыгажосці даюць і шмат непрыгожага. Рыфмуючы — часам зрыфмуюць зусім нерыфмавальныя складкі. Усё гэта **так** наогул, але ўсё гэта не падыходзіць у гэтым выпадку.

Я зусім свядома ўзяў прыклады не з аднаго паэта, а з усіх нашых выдатных паэтаў. Знайшліся яны нават у Максіма Багдановіча, для якога больш уласціва, як было сказана, дакладная або класічная рыф-

ма. Не можа быць абсалютна ніякае гутаркі пра выпадковасць: тэорыя верагоднасці выступае супроць падобных абвінавачванняў.

Таксама нельга звінаваціць усіх згаданых мною паэтаў у адсутнасці ў іх пачуцця слова, музычнасці. Наадварот, у асобе іх мы маем выдатных знаўцаў народнай мовы і творчасці, яны далі і даюць бездакорныя, беззаганныя з эўфанічнага боку творы. Што датычыць Я. Купалы, у якога, як я казаў ужо, больш за ўсіх пашырана такая рыфмоўка, дык аналіз ягонаі творчасці даводзіць, што ён стаіць на недасяжнай вышыні і ў дачыненні да эўфаніі даў шмат узораў дасканалай мілагучнасці, роўных якім ёсць мала ў сусветнай паэзіі. Пра ўсё я згадваю для таго, каб паказаць, што і разгледаны намі прыватны выпадак з'яўляецца не адмоўным, а станоўчым з'явішчам, з'яўляецца пэўным дасягненнем. Апрача ўсяго іншага, гэтыя прыклады даюць аўтарытэтнае пасведчанне ўстаноўленага вучонымі закону, што зычны гук толькі «протягивается в произношении», што ён не з'яўляецца падвойным.

3

Другое меркаванне, якім я кіраваўся, выступаючы супроць сучаснага напісання падоўжаных зычных гукаў, гэта тое, што яно «з'яўляецца цяжкім для ўспрымання ў шырокіх гушчах працоўных». Ці трэба ўгрунтоўваць яго? Мне здаецца, што не. Той, хто спатыкаўся з гэтым на практыцы ў вёсцы, прыме гэтае палажэнне на падставе ўласнага досведу і практыкі. У кожным разе, прыгадаю, што самым цяжкім з'яўляецца ўтлумачыць селяніну тое, чаму фактычна адзін гук перадаецца аж цераз пяць літар («судзьдзя»). Практычны розум ніяк не можа ўцяміць патрэбы гэтага. Ды і наогул цяжка з такім напісаннем...

Больш цікавым з'яўляецца трэцяе меркаванне пра неэканамічнасць. Прызнацца, калі я сам узяўся вылічыць гэтую неэканамічнасць на паперы, дык доўга не верыў у атрыманыя падрахункі. Дзеля гэтага і прашу шанюўных чытачоў абавязкова праверыць мае вывады на другім матэрыяле.

Я ўзяў артыкул Адама Бабарэкі «Беларуская літаратура да X гадавіны БССР» (Узвышша, № 6 (12), 1928, б. 93–103) і падлічыў у ім усе лішнія літары, пакідаючы на кожны гук толькі па адной літары (сюды ўвайшлі, між іншым, дз і джс). Атрыманы былі такія вынікі (праз усе балоны па парадку): 52, 80, 40, 60, 46, 50, 51, 63, 53, 63, 32, або

590 лішніх літар на 22 880 змешчаных у гэтым артыкуле. Адгэтуль % = 2,57. У аднаго аўтара можа быць большы працэнт, у другога — меншы. У кожным разе спыняцца на адным нагляданні нельга. Я ўзяў далей на выбарку па адной балоне ў многіх аўтараў яшчэ, прычым не толькі пісьменнікаў, але і палітычных дзеячаў, вучоных. Пра вынікі гаворыць наступная табліца (балоны рознага фармату, затым бывае вялікая розніца ў колькасці літар).

	Колькасць лішніх літар на балон, або ў матар'яле	%
1. Антон Адамовіч (Узвышша, 5,11) б. 133)	53	2,4
2. Адам Бабарэка » 6(12) б. б. 93–103	590	2,5
3. » » » 3(9) б. 141	80	2,9
4. » » (Маладняк, 10, 1926, б. 87)	69	3,6
5. Зьмітрок Бядуля («Салавей», 1928. б. 62)	15	1,2
6. М. Галазед (Справаздача ў Зьвязьзе, сьнежань, 28)	60	1,8
7. М. Гарэцкі (Выпісы, ч. II, б. 196)	38	1,3
8. Ус. Ігнатоўскі («Маладняк», 10, 26, б. 51)	41	2,4
9. Якуб Колас («Новая Зямля», б. 218)	21	2,4
10. Крапіва («Узвышша», 3(9). б. 102)	41	1,5
11. Я. Купала (т. V, б. 80)	10	1,6
12. Ф. Купцэвіч («Узвышша», 6(12), б. 110)	35	1,5
13. Г. Парэчын («Наша констытуцыя», 1928. б. 174)	20	1,7
14. Я. Пушча («Узвышша», 3(9) «За бяседным сталом»)	22	2,1
15. А. Сержпутоўскі (Казкі, 1926, б. 146)	30	2,1
16. А. Чарвякоў («Да перав. саветаў», 1928. б. 38)	40	1,9
17. Кузьма Чорны («Узвышша», 6(12) б. 91)	61	2,6
18. В. Шэйна (т. II, б. 8)	30	2,0
Сярэдні працэнт	—	2,08

Дапусціўшы думку, што я дзе-небудзь мог залічыць лішняю літару або ў якога-небудзь аўтара можа аказацца больш нізкі працэнт, я адкідаю 0,08 прац. Такім чынам, застаецца, што ў агуле лішнія літары (уключаючы і падвойнае напісанне *дз* і *дж*) займаюць у нас, як правіла, 2 прац. Іншымі словамі кажучы: **два працэнты ўсяе нашай кніжнай прадукцыі займаецца лішнімі літарамі з прычыны недасканаласці нашага алфавіта.**

Пры сучасным крызісе, пры прагалашэнні і ажыццяўленні намі лозунгу рэжыму эканоміі мы трацім марна два працэнты ўсёй паперы,

аплачваем два працэнтны лішняга набору і г. д. Паўстае запытанне, колькі ж мы трацім кожны год на нерацыянальнасць нашага алфавіта? Колькі новых кніжак можна надрукаваць замест друкавання лішніх літар? Прыблізны падрахунак я зраблю тут. Больш дасканалы няхай зробіць мае крытыкі.

НА ШТО ТРАЦІЦЦА ПАПЕРА	Выдатак на год газетнай паперы ў кілаграм.		Кніжная аркушавая папера	Колькі на год траціцца паперы на друкаванне лішніх літар		Прыблізны кошт
	Рузон.	Аркуш.		У арк.	У кг.	
1. На друкаванне газэт «Звязда», «Беларуская вёска», «Савецкая Беларусь», «Чырвоная Змена»	384360	—	—	—	7687,2	2311,80
2. На друкаванне газэт «Магілёўскі Селянін» і «Камуніст»	—	78000	—	—	1560,0	
3. На друкаванне часопісцяў у БССР (замест тых, якія друкуюцца парасейску, можна залічыць усю іншую непрадугледжаную беларускую прадукцыю)	—	—	2249000	44980	19680	8265,60
4. Пэрыодыка беларускага дзяржаўнага выдавецтва ў 1927-28 г.	—	—	219000	4380		
5. Кніжная прадукцыя за той жа кругабег	—	—	13932000	278640		
Разам	—	—	—	—	28927,2	10577,40

Такім чынам, бадай дваццаць дзевяць тысяч кілаграмаў, 1766 пудоў паперы на год мы трацім на гэтыя самыя лішнія літары. Дзесяць тысяч рублёў выкідваецца толькі на адну паперу. А яшчэ дадаць кошт набору, ганарар, афармленне, што падвоіць гэту лічбу, давёўшы яе да 20–25 тысяч. **Сто або сто дваццаць пяць тысяч рублёў мы затрацім на лішнія і непатрэбныя літары на працягу гэтай пяцігодкі.** Факт, які прымушае задумацца. Калі дапусціць, што я дзе-небудзь памыліўся, усё ж сума застанецца вялікай, усё ж яна прымушае нас паставіць пытанне на вырашэнне.

4

Што ж я прапаную ў звязку з гэтым? Не вынік паэтычнай фантазіі, не які-небудзь вокамгенны капрыз, а пабудаваны на навуковай і рацыянальнай аснове праект замены шматлітарнага напісання падоўжаных зычных адналітарным, са знакам падаўжэння над літарамі.

Непараўнана лягчэй і больш мэтазгодна напісаць адну літару са знакам падоўжання, чымся пісаць тры, а нават і пяць літар. Праект грунтуецца не толькі на агульнапашыраным у міжнароднай практыцы спосабе напісання падоўжаных гукаў, але і на старой беларускай традыцыі, якая выпрацоўвалася на працягу стагоддзяў. Розніца між старым спосабам і маім праектам тая, што даўней падоўжаныя пісаліся над радком, «взмetyвалася под титлом», як зазначае акадэмік Е. Ф. Карскі. Апрача таго, новаю і фактычна спрэчнаю з’яўляецца мая прапанова занесці ў дачыненні да напісання ў катэгорыю працяжных **н** у прыметніках («каменны») і **ц** у дзеясловах («імгліцца»). У друку ўсё гэта будзе мець вельмі добры выгляд. Я не падаю тут малюнкаў, бо кожны можа лёгка ўявіць сабе такое напісанне, паставіўшы над адпаведнымі літарамі знак адваротны таму, які ставіцца над «й».

Запраектаванае напісанне з’яўляецца вельмі лёгкім для ўспрымання. Не трэба тлумачыць кожную літару, а растлумачыць сутнасць знака падоўжання адзін раз для ўсяго алфавіта.

Не трэба забывацца і на тое, што такое напісанне значна дапаможа і пры карыстанні помнікамі старадаўняй беларускай літаратуры.

На гэтым выпадае і закончыць артыкул. Спадзяюся, што прыязныя чытачы неўзабаве пакажуць на яго хібы або далучаць свае галасы да майго. Справа развіцця культуры — справа ўсіх нас, а не паасобных спецаў. Дапамажыце ж парадаю сваёю або крытыкаю¹. Кажучы ж словамі даўняга вучонага нашага Лаўрына Зізанія: «Примете дружи мои възлюбленнии вдячне тою мою малою працу, а о большей самися постарайте, иных и мене оувеселяйте».

9 лютага, [1929] г.,
Масква

---

¹ *Ад рэдакцыі.* Рэдакцыя просіць чытачоў прысылаць свае заўвагі да Дубоўкава праекта на адрас часопіса. Адначасна паведамляем нашым чытачам, што літары да праекта ўжо робяцца і пачынаючы ад № 3 нашага часопіса будуць друкавацца ў адзеле «Культура мовы».

НАТАТКІ ДЛЯ СЯБРОЎ

1. Агульныя думкі

Мы вельмі шмат увагі ў жыцці вылучаем на розныя заняткі і гульні, не звязаныя з паглыбленнем і ўдасканаленнем разумовае чынанасці непасрэдна. Сюды адносяцца, я сказаў бы, злоўжыванні шахамі, фізкультурай, карыснымі ў умеркаваных дозах. Пытанні мовы, пытанні ўдасканалення гэтага важнейшага органа людскога ўзаемадзеяння — параўнаўча мала цікавяць нас.

Мы ведаем калекцыянераў на маркі, на люлькі, на галубіныя яйкі нават. Але не чулі нешта, каб дзе ў якой і расхвалёнай культурнай краіне быў пашыраны спосаб калекцыянавання цікавых, новых слоў.

Мы ведаем такіх бацькоў, якія даюць адмысловыя сродкі сваім дзецям на тое, каб яны дасталі недзе якую цікавую марку. Але да гэтага часу мы не чулі, каб хто-небудзь заахвоціў свайго сына, напрыклад, ці сам заахвоціўся сабраць як мага больш адменнікаў на паняцце дабраты, радасці ці смутку, скажам. А пра сусцігі ў гэтым кірунку няма чаго і казаць. Хутчэй пра бокс пачуем што.

Ці справа так і павінна застацца, ці што-небудзь можна перайначыць, паправіць? Маладая жыццяздольная нацыя, якую з'яўляем мы, не можа абысціся з тою моваю, якую маем цяпер і завём літаратурнай. Няўхільна імкнучыся да ўдасканалвання свае мовы, мы павінны паставіць гэта як вышэйшую праяву культурнасці, як найбольш патрэбнае ў нашым культурным будаўніцтве.

Мы клапацімся пра граматыку. Нават адмысловыя нарады склікаем. А тым часам граматыка, асабліва арфаграфія — гэта толькі «абалочка», гэта толькі дзугараднае. Аснова і галоўная каштоўнасць — лексіка.

Ад багацця на адценні залежыць багацце і глыбіня думкі. У вялікім будаўніцтве, якое адбываецца ў нашай краіне, патрэбны ўсебакова падрыхтаваныя працаўнікі, з моцнымі інтэлектамі. Такую падрыхтоўку трэба праводзіць змалку, паступова. Зусім не дрэнна будзе, калі хто не назбірае калекцыю птушыных яек, а назбірае сшытак адменнікаў на якія цікавыя паняцці.

Так, напрыклад, адзін запіша ўсе назвы колераў, якія ёсць у ягонай мясцовасці і на Беларусі. Другі, маючы для гэтага падрыхтоўку, запіша ўсе словы, агульныя ў беларускай і яўрэйскай або ў беларускай

і татарскай мовах. Гэтым ён не толькі дасць сабе вялікую асалоду, не толькі пазнае лепш іншыя народы, якія жывуць на Беларусі, але можа і навуцы дапамагчы.

Абы толькі жаданне — можна наладзіць пры сваім краязнаўчым таварыстве выстаўку такіх запісаў, можна надрукаваць лепшыя ў часопісе. Упэўнены, што часопіс, хоць бы і наш, не адмовіцца вылучаць адну-дзве старонкі для перапіскі такіх збіральнікаў паміж сабою.

Гэта павялічыць і, самае галоўнае, паглыбіць цікавасць да мовы. Французскую ці расійскую літаратурныя мовы выпрацоўвалі паны ў сваіх салонах.

Наша мова — крышталявалася ў сям’і працоўных. Трэба цяпер, каб працэс крышталявання пераходзіў у працэс мастацкай апрацоўкі (шліфавання). Толькі такі шлях дазволіць удасканаліць яе.

2. Скокі — танцы

Невядома, з чьей «лёгкай нагі» ўвайшло ў нашу літаратурную мову слова «скокі» ў сэнсе танцаў. Пакуль паказ гэтай галіны беларускага мастацтва быў абмежаваны «жабкай», «юрэчкам», назва «скокі» бадай не выклікала супярэчак. Але калі мы падышлі да больш дасканалых форм, якія даюцца нашымі тэатрамі, слова «скокі» пачало гучаць страшэнным дысанансам. Калі яно і можа застацца ў літаратурнай мове, дык выключна ў значэнні некаторых (не ўсіх нават) прымітываў (згаданая «жабка», «бычок» і пад.). Для рэшты народных, культавых і ўзятых ад іншых народаў твораў гэтага мастацтва павінна ўжывацца пашыранае і ў народнай мове слова «танец», з усімі адменнікамі. Гэтая прапазіцыя грунтуецца на такіх меркаваннях.

Танец у разуменні культурных народаў розніцца ад таго, што звязана з паняццем «скокі». Выдатны знаўца танцаў Жан-Жорж Новэрр даў такую характарыстыку танцаў.

«Чтобы избежать путаницы, сударь, я разделяю танец на два вида: первый — танец *механический*, или технический, второй — танец *пантомимический*, или действенный.

Первый говорит только глазами и очаровывает их симметрией движений, блеском па, разнообразием темпов, элевацией тела, равновесием, твёрдостью, изяществом поз, благородством положений и личной грацией. Всё это представляет только материальную сторону танца.

Второй, обычно называемый “действенным танцем”, является, если мне будет позволено так выразиться, душой первого: он придаёт ему жизнь, выразительность и, обольщая глаз, пленяет сердце и наполняет его трепетным волнением; это то, что обосновывает искусство.

Когда танцовщику удаётся соединить блестящее знание ремесла с умом и выразительностью, ему по праву принадлежит звание художника; он одновременно и хороший танцовщик и превосходный актёр» («Письма о танце», Academia, 1927, б. 70–71).

Уявіце сабе, што паводле ўжыванага цяпер слова «скокі» такога мастака па-беларуску трэба назваць «скакуном», а актрысу — «скакухай» ці «скачкай», каб пераканацца ў тым, наколькі дрэнна яно перадае патрэбны сэнс. А трэба дадаць да гэтага, што некаторыя танцы зусім не маюць у сабе элементаў «скакання». Такім з’яўляецца, напрыклад, піруэт, або «танцевальное движение, означающее многие целые кругообращения тела, производимые на пальцах ног, не переменяя места» (заўвага на б. 288). Такія танцы характэрны былі і для нябожчыцы Айседоры Дункан.

Што ж азначае слова «скокі»?

У Насовіча (б. 580) слова «скакаць» мае такія значэнні.

1. Спрыгивать. Скакай уніз. 2. Перепрыгивать. Скакаючы па бярвену часам нагу зломіш. 3. –чу. Прыгать. Каза не дарма воўку скача. Пасл. На пахілае дрэва і козы скачуць. Пасл. 4. сов. Поскакаць, плясаць, танцаваць. Скачы, уража, як пан кажа. Не я скачу, няволя; прымушаюць панове. 5. Подпрыгивать двумя передними ногами, свойственно спутанной лошади. Коні скачуць, паскакалі ў авёс. 6. Показывать вид удовольствия, торжествовать. Не доўга табе скакаць; паглядзім, ці паскачаш, ці паплачаш.

Бачым, што з вялікай колькасці значэнняў толькі адно звязана непасрэдна з танцамі. Рэшта мае вельмі далёкае дачыненне да танцу і толькі дапамагае надаць яму камічнае адценне.

Прынамсі ў Заходняй Беларусі слова «скокі» ўжывалася толькі да «п’яных танцаў» на вяселлях і ігрышчах («узяўшыся ў бокі пашла ў скокі» і пад.), калі «па» не вызначаліся вялікай мастацкасцю. Рэшта заўсёды мела назву «танцаў» — «Танцавалі Лявоніху, пасля кадрыль і вальс».

Слова «танец» пашырана не толькі ў беларускай мове, але бадай у ва ўсіх славянскіх і, пераіначанае, у зах. еўрапейскіх. Калі і запачычана з Захаду, дык вельмі даўно. Можна меркаваць з аднолькавым

правам, што яно магло быць запазычана ад нас на Захад. Мае яно свой карань у слове «тан», «таночак», «танок» («звіўшы ў вяночак, пашлі ў таночак»; «дзень галоўка ў вяночку, што нядзеля ў таночку») — што азначала «карагод». Адсюль пайшло шмат вывадных, пашыраных скрозь.

Як вывад, зважаючы на ўсё сказанае, прапануецца слова «скокі» не ўжываць або ўжываць у дачыненні да некаторых народных прымітываў, якія пад гэтую рубрыку падыходзяць. Замест гэтага слова прапануецца ўва ўсіх выпадках ужываць пашыраныя ў народнай мове адменнікі слова «танец», з патрэбнаю апрацоўкаю. У Насовіча (б. 632) маем такія адменнікі: **танец** — **пляска**; **таночак** — ум. слова **танец**; **танцоўка** — **танцорка**; **танцоўшчык** — **танцор**; **танчык** — ум. слова **танец**, плясовая песня; **танчыць** — плясць, танцоваць і ухажываць; **танчыцца** — возіцца, займацца.

3. Пятра — пятрэць — пятроўкі

Ужытае мною ў некаторых творах слова «**пятрэць**», «**выпятрэць**» — не з’яўляецца штучным, не з’яўляецца і вузкім паветалізмам. Наадварот, яно пашырана на ўсім нашым этнаграфічным абшары і мае ўсе падставы на ўжыванне ў літаратурнай мове ў адпаведных выпадках. Я не буду даваць тут поўны этымалагічны дослед і высвятляць, чым яно з’яўляецца ў сваёй аснове. Марксісцкае мовазнаўства (гл. арт. К. Кусік’яна, «Узвышша», № 4) мае свае погляды на тэорыю «запазычанняў», вельмі слушную.

Адзначу толькі, што карань знаходзіцца ў многіх мовах; грэчаская — **Пётрос** — скала і вядомае імя (... Ты есі Петр і на сем камені...); беларуская — **пятра**, **пятры** — вышкі ў асечы, на якіх сушаць снапы, а ў ганчароў паліцы, на якіх сушаць вырабы з гліны; выводныя — **пятрэць**, **снятрэць**, **выпятрыць** — сохнуць, высахнуць і дал.; украінская — **п’ятра**, **п’ятрыні** — у значэнні беларускага ганчарскага тэрміна; польская — **piętro** і г. д. — паверх (этаж) будынкаў.

Цікавае меркаванне паўстае ў сувязі з гэтым: слова «**Пятроўкі**» ў пачатку азначала напэўна толькі пару года, як Купалле і пад. Паколькі ў гэтым часе магло «**снятрэць**» усё на полі, напэўна адбываліся адпаведныя малебны з рытуалам паганскага кірунку. Хрысціянства, якое выганяла святы паганскія, замяняла назвы даўнія блізкімі па гучанні. Так, як перадаюць некаторыя крыніцы, замест паганскага бога

жывёлы Вялеса — стаў хрысціянскі Улас і пад. Або, забараняючы святкаванне бога Ярылы і багавіцы Лады ў часе Купалля, увялі Івана Купалу. Як вядома, слова «купала» не мае ў сабе нічога міфічнага, а ў пачатку значыла «купель», тое месца, дзе купаюцца, створана, па аналогіі з словам «вадзіла» («Ой спраў, мілы, залатое вадзіла, каб я твайго каня да вады вадзіла» — Шэйн, т. 1, ч. 1, б. 410). У значэнні «купелі» або нават «купальні» слова «купала» ўжывалася ўвесь час у нашай мове. Ужыта яно, напрыклад, у беларускім перакладзе XVI ст. «Песні песень», які надрукаваны ў украінс. часоп. «Основа», XI–XII, б. 49–64 (беларускасць гэтага перакладу сцвярджае нават А. Сабалеўскі — гл. Жур. МНП, 1888, № 10, б. 323). І толькі пасля, калі Ярыла і Лада бадай зніклі з народнай памяці, культ іхні засацыяваўся з словам «Купалле». Так, І. Ф. Баршчэўскі зазначае: «Гэтая дзяўчына называлася “Купалай” (безумоўна, яна сімвалізавала сабой Ладу)» («З гісторыі фалактэнізму», б. 74, Працы кафедры этнагр., т. 1, 1929).

Паўтараю — такім жа шляхам пайшлі і «Пятроўкі». Тым больш што звязваецца гэта назва не з адным якім днём, а з цэлым кругабегам часу. Пост, рэкамендаваны на гэты час хрысціянствам, прыходзіць сам сабою з прычыны недахопу харчоў. Адсюль і пагаворкі «пятроўка — галадоўка» і падобныя.

Вывад адзін — слова «пятроўка» можна ўжываць скрозь для азначэння пэўнай пары года.

Адначасна трэба абмеркаваць, ці не больш зразумелым і бліжкім да жывой народнай мовы будзе «пятра» ў сэнсе «этажа», чым даволі штучнае і недакладнае «паверх».

4. Дадатак да слова «адлюстраванне»

У часопісе «Узвышша» я прапанаваў летась слова «адлюстраванне» і выводныя ад яго замест «адбітак» у сэнсе расійскага «отражения». Ад таго часу слова гэта ўжываецца вельмі шмат у нашым друку. У дадатак паведамляю, што яшчэ раней у зборніку «Пад родным небам» (1 выд., б. 120) З. Бядуля ўжыў слова «люстрыцца» ў сэнсе «отражаться». Гэта яшчэ больш падмацоўвае прапанову.

5. Трэба — патрэбна — неабходна

Памылкова ставячыся да агульных у нашай і расійскай мовах слоў, некаторыя абыходзяць іх і ствараюць новыя, штучныя. І наадварот, запазычаюць і пашыраюць на ўжытак расійскія, калі ёсць свае. Як тое, так і другое можна заўважыць на прыкладзе слоў ад «трэба».

Корань вельмі пашыранага ў нас слова не выклікае тлумачэння і ўжываецца скрозь. Прыгадаю толькі, што з нашай мовы ён вядомы ў Расіі ў сэнсе царкоўнага абраду — малебну, адкуль і кніжка з адпаведнымі малітвамі — «трэбнік». Паўтараю, гэта слова ў нас ужываецца. А вось калі трэба перадаць рускае слова «требование», «требую», — якія пайшлі ад нашага кораня, дык тут і пачынаецца мудраванне. Некаторыя перадаюць словам «вымога», «вымагаю», некаторыя як інакш. Тым часам можна смела ўжываць і тое і другое, з адпаведным дапасаваннем да нашай мовы: «патрабаванне», «патрабую».

Найбольшая блытаніна адбываецца з рускімі словамі «нужно» і «необходимо». Рускае «нужно» цалкам адпавядае нашаму «трэба» паводле свайго зместу. «Необходимо» з'явілася ў рускай мове пры літаратурных перакладах з чужаземных моў ды з часам у літаратурнай мове стала ўжывацца да-рэчы і не да-рэчы замест слова нужно. Адсюль ужо і «необходимость». Вось чаму і нашы літаратары стараюцца як мага больш ужываць слова «неабходна». Не падаю прыкладаў, бо ў кожнай газеце іх колькі хочаш і не хочаш. Неўмеркаванае ўжыванне гэтага слова робіць вельмі прыкрае ўражанне. Трэба, каб нашы літаратары ўзялі за прыклад народную словатворчасць і мелі заўсёды на ўвазе, што слова «неабходна» можна ўжываць таксама, але толькі для таго, каб падкрэсліць няўхільнасць слова «трэба»: «зрабіць гэта трэба неабходна», хоць куды лепш і ў такім разе народны сказ «канешне трэба». Мова нашых газет стане больш прыгожай, калі мы ўрэгулюем падобныя пытанні, як пачалі рэгуляваць слова «маецца» (у яго ёсць, замест «маецца», у яго няма, замест «не маецца»).

6. Дзедзіч, спадкаемца ці наследнік

Як вядома, у сэнсе рускага «наследство» ў нас ужываецца «спадчына» (у некаторых выпадках іншыя адменнікі: спадак, дзедзіцтва, бацькаўшчына і пад.). Адсюль і назоўнікі: дзедзіч, отчыч, спадкаемца.

Слова «наследнік» у жывой мове ўжывалася як жарт, асабліва за паром: «наследнік царскі». На вялікі жаль, некаторыя пачалі ўжываць яго ў сэнсе спадкаемца. Павінен нагадаць, што дакладны сэнс слова «наследнік» у беларускай мове — «гончая собака, которая ідёт по стопам зверя» (Словарь древн. актов. языка, Н. Гарбачэўскі, Вільня, 1874, б. 227). Там жа (б. 225) падмацаванне гэтага тлумачэння — «набрешник — тоже, что и наследник, гончая собака».

7. На паль біццё

У прыкладах гістарычных твораў даводзіцца спатыкацца з тэрмінам «сожание на кол». У беларусаў даўней ужываўся сказ «на паль біццё» (Гарбачэўскі, б. 226).

8. Скура цімцовая

У сэнсе «замшевой» скуры даўней ужывалася і цяпер у некаторых раёнах слова «цімцовая» (Гарбачэўскі, б. 336).

9. Канчаткі «ач» і «альнік»

Вельмі патрэбнае і своечасовае пытанне. — Калісьці нехта ўвёў у нашу мову ўкраінізм «чытач». Пасля пайшлі часткаю ад украінцаў, часткаю па аналогіі «слухач», «глядач» і пад. А тым часам канчатак «ач» вельмі не ўласцівы для нашай мовы. Якраз у падобных выпадках (параўн. са словамі больш даўняй фармацыі: «драч», «скрыпач» і г. д.). Не даючы канкрэтных прапановак, я стаўлю яго на абмеркаванне.

Сапраўды, у народнай мове ў такіх выпадках ужываецца «альнік» або, адпаведна, «эльнік». Напрыклад, — стыкальнік (прылада ў кроснах), абіральнік, збіральнік, шукальнік, чытальнік і г. д. Падобнае ж спатыкаем і ў старых друках. Так, у «Апокрысісу» (Вільня, 1597) знаходзім шмат разоў, як правіла — «ласкавы́ чительник».

Магчыма, што такі канчатак можна спатрэбіць не для ўсіх наватвораў, што да «гледача» не падыдзе, напрыклад, суглядальнік (больш ідэнтычнае «созерцателю»), што для яго трэба знайсці нейкі іншы. Але замест «чытача» і наогул усіх наватвораў з канчаткам «ач» трэба ўжываць нейкія бліжэйшыя да жывой мовы канчаткі, — гэта ясна і бяспрэчна.

10. Яўрэй ці габрэй

Слова «жыд», якое ўжывалася на абшарах Беларусі і Украіны як назва пэўнага народа, дзякуючы вядомай «працы» цемрашальцаў-манархістых набыло сэнс ганебны ў Расіі, пачало набываць яго і ў нас. У звязку з гэтым ува ўсіх нашых выданнях слова «жыд» пачало знікаць, а замест яго ўведзена слова «яўрэй». Значу ў дужках, што пара ўжо і польскім культурным працаўнікам, якія жывуць на Беларусі і ў Саюзе ССР, выкінуць з свайго лексікону гэтае слова, а ўзяць адпаведны адменнік ад «еврей». Магчыма супярэчанне, што гэта іх не тычыцца, што гэта слова ўжываецца і ў Польшчы, — не мае ніякай рацыі. Вельмі прыкра гучыць для вуха савецкага чытальніка такое спалучэнне, калі ў адным і тым выданні, напрыклад у «Канстытуцыі БССР» на б. 7 арт. 21 стаіць «яўрэйскае», на б. 35 у тым жа арт. 21 «*żydowskiego*». Безумоўна, патрэбна, каб рэдактарскі аловак у другім выданні гэтай кнігі паставіў на месца «*żydowskiego*» больш сучасны тэрмін. Чыстата польскай мовы ад гэтага не парушыцца, а павялічыцца. Трэба, каб наш Саюз уплываў на мову буржуазных краін, а не наадварот. У іншым разе мы даём глебу для антысеміцкай агітацыі: «што, я сказаў жыд?». «Ну што ж, я па-польску сказаў гэта, а не па-беларуску ці па-руску!».

Але возьмем беларускі адменнік. З прычыны таго, што ў нашай мове ёсць пэўныя фанетычныя законы, расійскае «еврей» пераходзіць у нас у «яўрэй». Нельга сказаць, каб гэта было мілагучна і прыгожа так для беларуса, як і для яўрэя. Трэба ўзяць больш арганічны і прыемны адменнік — *габрэй*, *габрэйскі* ці *габрайскі*, які мае пэўныя падставы, які існаваў у нашай мове даўно і перадае той самы змест у лепшай форме.

Сапраўды, корань «эбр» у расійскую мову прыйшоў зыначаным на «эвр» падобна многім усходнім словам (Византия — Бізантыя, Вавилон — Бабілён), што не з'яўляецца абавязковым для нас, бо ў нас больш правільны адменнік. Паводле нашай фанетыкі, да слова далучана прыдыханнае «г». У выніку — пэўная мілагучнасць. Спраба некаторых узяць проста «еврэй» яшчэ горшая, чым «яўрэй», і прынясе ў справу непатрэбную і шкодную блытаніну.

11. Чаму лепш ужываць «балона», чым «старонка»

У нашым часопісе (№ 5, 1927, б. 198) была нататка пра тое, што лепш ужываць слова «балона» замест ужыванага «старонка». Гэта прапанова належным чынам угрунтавана з навуковага боку. Ад таго слова «балона» ўжываецца ў нашым часопісе і ў некаторых іншых выданнях. Апрача дадзенага т. Л. навуковага ўгрунтавання, трэба звярнуць увагу чытальнікаў на паэтычную старану.

Перш за ўсё, як адбываецца «амаладжэнне» слоў і вобразаў. Дам найбольш папулярныя прыклады.

У адной вёсцы быў селянін, па прозвішчу Трацяк. Усе прызвычаліся да гэтага Трацяка, селянін і забыўся, як яго зваць. Прыязджае і пытаецца: «Дзе тут у вас жыве Перазімак»? — Агульны смех, вялікая ўвага да гэтага прозвішча. Фактычна, што тут стала? Усяго і «амаладзілі» на год (перазімак — трацяк). А вынікі нечаканыя. Магу даць і другі прыклад. У адным сяле на Магілёўшчыне жыве чалавек, якога цераз усё жыццё звалі Боцікам. Таксама ніхто не звяртаў увагу. Раптам нехта ўзяў і перакасіў — назваў «Сапажок». Ізноў пайшла гісторыя.

З гэтых маленькіх прыкладаў можна бачыць, як павялічвае ўвагу тае «амаладжэнне» слоў. Але яно можа быць накіравана на добрае, можа быць скіравана і на дрэннае.

Якое ж дачыненне мае ўсё гэта да слова «балона» і «старонка»? А вельмі вялікае. Да «старонкі» прызвычаліся, яна нічога не кажа нашаму пачуццю — усяго толькі ўмоўны комплекс гукаў. «Балона» — мае вялікае дачыненне да кніжнай справы (гл. згаданую нататку). Апрача таго, балона звязана з прасветам у вакне, «абалонкай». Вось і паэтычнае ўгрунтаванне.

Мы пашыраем кнігу ў масы, павялічваем зацікаўленасць да чытання, да кнігі. Ідэалам такога чытання з'яўляецца не перагортванне «старонак», а ўважлівае ўспрыманне. Як цераз балону вакна мы бачым абмежаваную частку свету, так цераз балоны кнігі мы бачым увесь свет. І пабачыць гэты ўвесь свет той чытальнік, які сапраўды будзе шукаць у кнізе балоны, а не механічныя «старонкі».

12. Летаваць

У расійскай мове ёсць слова «дача» ў сэнсе летнішча, куды ездзяць летаваць (адваротнае «зімаваць»). На Беларусі гэта слова ўжывалася ў паноў: «лесные дачи князя имярек». Цяпер пачынае праходзіць слова «дача» ў расійскім сэнсе. Перш за ўсё яно супярэчыць зместу: за памяшканне трэба плаціць грошы, якая ж гэта «дача»? Падругое — непагоджанасць з мэтаваю ўстаноўкай. Слова *летнік*, якое магчыма было скарыстаць, ужываецца ў двух значэннях: летняя вопратка і летняя дарога (адваротнае «зімніку»). Пакінуць «дачу» неяк не выпадае. Прапазіцыя: няхай чытальнікі «Узвышша», якія паедуць сёлета «летаваць» з горада, падумаюць пра гэта і прышлюць свае заўвагі.

14 траўня, 1929 г.,

Масква

**Документы
літаратурна-мастацкага
згуртавання
«Узвышша»**

Ад беларускага літаратурна-мастацкага згуртавання „Узвышша“.

Мы лічым, што кожны літаратурна-мастацкі кірунак знаходзіць сваё выражэнне ў самай творчасці. Гэта пазбаўляе пісьменьніка і поэтаў ад патрэбы пісання і агалашэння асобных „дэкларацый“.

Але, зважаючы на ўстаноўленыя традыцыі, мы друкуем тэзісы да пытання аб утварэнні „Узвышша“.

Перад гэтым павінны зазначыць, што пасобныя сярбы нашага згуртавання ў крытычных артыкулах высвятляць узнятыя ніжэй пытанні больш шырока.

Тэзісы да пытання аб утварэнні „Узвышша“.

1. Работніцка-сялянская Беларусь мае небагатую па колькасці і якасці мастацкую літаратуру і багатую народную творчасць, як сыры (нікім ня выкарыстаны) матар’ял і крыніцу нацыянальных формаў для адзінай сацыялістычнай культуры пролетарскага зместу.

Беларуская мастацкая літаратура складаецца: а) з творчасці пісьменьнікаў-адрджаністаў (нашы клясыкі: Я. Купала, Я. Колас, М. Багдановіч, А. Гарун), якія ўтварылі аснову беларускай мастацкай літаратуры і грунт для яе далейшага развіцця; б) з творчасці маладых пісьменьнікаў паслякастрычнікавай пары, якія, адмовіўшы папярэднія дасягненні („старое“), новых дасягненняў у большасці не дайшлі (не ўтварылі новага ў сэнсе вялікіх і глыбокіх твораў).

Пераважным і пануючым да гэтага часу відам беларускае мастацкае літаратуры ўсіх кірункаў з’яўляецца лірычная поэзія. Эпічная і драматычная поэзія знаходзіцца ў стане нізкіх спроб і зараджэння.

2. Творчасць пісьменьнікаў-адрджаністаў становіць сабою адзін з магутных фактараў культурна-нацыянальнага адраджэння Беларусі, якое вынікла на грунце нацыянальна-сацыяльнага падняволення працоўных мас Беларусі да Кастрычнікавай рэвалюцыі.

З’яўляючыся мастацкім ажыццяўленнем адзінай ідэі ўсебаковага адраджэння Беларусі, творчасць адраджаністаў падзяляецца на некалькі плыняў па спосабах гэтага ажыццяўлення і орыентацыі пісьменьнікаў на сацыяльныя групы чытачоў.

Лірыка адраджаністаў выражае і выяўляе: а) *Настроі абуранага сацыяльным і нацыянальным уціскам сялянства наогул і рэво-*

люцыйнай інтэлігенцы, якая вышла з яго тэразаў. Я. Купала—выражае іх праз мастацкае выяўленне адмоўнага ў нацыянальным, сацыяльным і эканамічным становішчы беларуса-сяяніна. Я. Колас—выражае іх праз мастацкае выяўленне *станоўчага*, „свежых крыніц“ беларускае культуры—культуры народнай (сялянскай). б) *Настроі нацыянальна ўсвядомленае культурнае беларускае інтэлігенцыі* М. Багдановіч—выражае іх праз мастацкае выяўленне вялікае культурнае вартасці інтэлектуальнага багацця Беларусі, багацця творчае думкі беларуса. в) *Настроі нацыянальна ўсвядомленага работніцтва і яго рэвалюцыйнай інтэлігенцыі, што за справу работніцкага вызвалення йшла на катаргі, ссылкі і г. д.* Гарун—выражае іх праз мастацкае выяўленне сілы і глыбіні перажыванняў і адданасці справе беларускага работніка, адарванага сілаю ад рэвалюцыйнае працы. г) *Настроі нацыянальна і сацыяльна ўсвядомленага рамесніцтва.* Ц. Гартны выражае іх праз выяўленне адмоўнага ў стане работніка-рамесніка. Пасля Кастрычнікавай рэвалюцыі Ц. Гартны пераходзіць да выяўлення і ўсхвалення агульнага становаўчага рэвалюцыі і выяўлення „трэсак на хвалях“ яе.

3. Творчасць маладых пісьменьнікаў у першым кругабазе паслякастрычнікавай рэвалюцыі становіць адзін з фактараў палітычнага замацавання заваёваў Кастрычніка на Беларусі і канчатковага разрыву і адмаўлення „Усёго старога“.

Ажыццяўляючы літаратурным мастацтвам адзіную ідэю замацавання заваёваў Кастрычніка, творчасць маладых пісьменьнікаў утварае, прадіставячыся „старым“ пісьменьнікам, кірунак маладнякізму.

Лірыка маладнякістаў выражае і выяўляе настроі ў пераважнасці тых грамадзкіх сіл, якія сталі на чале сацыяльнай рэвалюцыі і імкнуліся да палітычнага замацавання яе заваёваў, а менавіта—рэвалюцыйнага сялянства і часткаю работніцтва. Выражаюцца гэтыя настроі ў пераважнасці праз лірычныя выяўленні і ўсхваленні магутнасці рэвалюцыйнага руху, які працуе самога па сабе. І яго агульных праяваў па орыентыроўкай ў пераважнасці на партыіца, комсамольца—выхадцаў з сялянскай і рабочай масы.

4. Маладнякізм з’яўляе сабою адбітак у мастацкай літаратуры духу пары „ваеннага камунізму“ і спрадзяжэцца крывісам адраджанізму, які выявіўся ў распаданні яго на тры плыні: а) пасыўны адраджанізм, б) ак-

АД БЕЛАРУСКАГА ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦКАГА ЗГУРТАВАННЯ «УЗВЫШША» (Тэзісы «Узвышша»)

Мы лічым, што кожны літаратурна-мастацкі кірунак знаходзіць сваё выражэнне ў самой творчасці. Гэта пазбаўляе пісьменнікаў і паэтаў ад патрэбы пісання і агалашэння асобных «дэкларацый».

Але, зважаючы на ўстаноўленыя традыцыі, мы друкуем тэзісы да пытання аб утварэнні «Узвышша».

Перад гэтым павінны зазначыць, што наасобныя сябры нашага згуртавання ў крытычных артыкулах высветляць узнятыя ніжэй пытанні больш шырока.

Тэзісы да пытання аб утварэнні «Узвышша»

1. Работніцка-сялянская Беларусь мае небагатую па колькасці і якасці мастацкую літаратуру і багатую народную творчасць, як сыры (нікім не выкарыстаны) матэрыял і крыніцу нацыянальных форм для адзінай сацыялістычнай к у л ь т у р ы пралетарскага зместу.

Беларуская мастацкая літаратура складаецца: а) з творчасці пісьменнікаў-адраджаністаў (нашы класікі: Я. Купала, Я. Колас, М. Багдановіч, А. Гарун), якія ўтварылі аснову беларускай мастацкай літаратуры і грунт для далейшага развіцця; б) з творчасці маладых пісьменнікаў паслякастрычнікавай пары, якія, адмовіўшы папярэднія дасягненні («старое»), новых дасягненняў у большасці не дайшлі (не ўтварылі новага ў сэнсе вялікіх і глыбокіх твораў).

Пераважным і пануючым да гэтага часу відам беларускай мастацкай літаратуры ўсіх кірункаў з'яўляецца лірычная паэзія. Эпічная і драматычная паэзія знаходзіцца ў стане нязначных спроб і зароджэння.

2. Творчасць пісьменнікаў-адраджаністаў ставіць сабою адзін з магутных фактараў культурна-нацыянальнага адраджэння Беларусі, якое вынікала на грунце нацыянальна-сацыяльнага падняволення працоўных Беларусі да Кастрычнікавай рэвалюцыі. З'яўляючыся мастацкім ажыццяўленнем адзінай ідэі ўсебаковага адраджэння Беларусі, творчасць адраджаністаў падзяляецца плынным па асобах гэтага ажыццяўлення і арыентацыі пісьменнікаў на сацыяльныя групы чытачоў.

Лірыка адраджаністаў выражае і выяўляе: а) Настроі абуранага сацыяльным і нацыянальным уціскам сялянства і рэвалюцыйнай

інтэлігенцыі, якая выйшла з яго шэрагаў. Я. Купала — выражае іх праз мастацкае выяўленне адмоўнага ў нацыянальным, сацыяльным і эканамічным становішчы беларуса-сялянina. Я. Колас — выражае іх праз мастацкае выяўленне ***станоўчага***, «свежых крыніц» беларускай культуры — культуры народнай (сялянскай). б) ***Настроі нацыянальна-ўсвядомленай культурнай беларускай інтэлігенцыі.***

М. Багдановіч — выражае іх праз мастацкае выяўленне вялікай культурнай вартасці інтэлектуальнага багацця Беларусі, багацця творчай думкі беларуса. в) ***Настроі нацыянальна-ўсвядомленага работніцтва і яго рэвалюцыйнай інтэлігенцыі, што за справу работніцкага вызвалення ішла на катаргі, ссылкі і г. д.*** Гарун — выражае іх праз мастацкае выяўленне сілы і глыбіні перажыванняў і адданасці справе беларускага работніка, адарванага сілаю ад рэвалюцыйнай працы.

г) ***Настроі нацыянальна і сацыяльна-ўсвядомленага рамесніцтва.***

Ц. Гартны выражае іх праз выяўленне адмоўнага ў стане работніка-рамесніка. Пасля Кастрычнікавай рэвалюцыі Ц. Гартны пераходзіць да выяўлення і ўсхвалення агульнага станюўчага рэвалюцыі і выяўлення «трэсак на хвалях» яе.

3. Творчасць маладых пісьменнікаў у першым кругабеце паслякастрычнікавай рэвалюцыі становіць адзін з фактараў палітычнага замацавання заваёў Кастрычніка на Беларусі і канчатковага разрыву і адмаўлення «ўсяго старога».

Ажыццяўляючы літаратурным мастацтвам адзіную ідэю замацавання заваёў Кастрычніка, творчасць маладых пісьменнікаў утварае, процістаячыся «старым» пісьменнікам, кірунак маладнякізму.

Лірыка маладнякістаў выражае і выяўляе настроі ў пераважнасці тых грамадскіх сіл, якія сталі на чале сацыяльнай рэвалюцыі і імкнуліся да палітычнага замацавання яе заваёваў, а менавіта — рэвалюцыйнага сялянства і часткаю работніцтва. Выражаюцца гэтыя настроі ў пераважнасці праз лірычныя выяўленні і ўсхваленні магутнасці рэвалюцыйнага руху, як працэсу самага па сабе, і яго агульных праяваў з арыентацыяй у пераважнасці на партыйца, камсамольца — выхадцаў з сялянскай і рабочай масы.

4. Маладнякізм уяўляе сабой адбітак у мастацкай літаратуры духу пары «ваеннага камунізму» і суправаджаецца крызісам адраджанізму, які выявіўся ў распаданні яго на тры плыні: а) пасіўны адраджанізм, б) актыўны адраджанізм, які стаў чыннікам ажыццяўлення ідэі

камунізму і в) прымірэнскі адраджанізм, які заняў сярэдзінную пазіцыю між першымі дзвюма плынямі і маладнякізмам.

Росквіт маладнякізму прыпадае, аднак, на пазнейшы час, на час нэпу, на гады 1923 і 1924 і часткаю 1925 г. Апошні год з'яўляецца годам найвышэйшага росквіту маладнякізму ў формах пісьменніцкай грамадзянскай арганізацыі. Адначасна ж гэты год з'яўляецца годам вялікага «ўзглядна» ўзросту творчай прадукцыі маладых пісьменнікаў і паэтаў, які выявіў сабою, з аднаго боку, крызіс маладнякізму як літаратурна-мастацкага кірунку, а з другога — нараджэнне частак новага кірунку (праўдзівей, імкненне да яго), адпавядаючы новым умовам і задачам сацыялістычнага будаўніцтва Беларусі. Маладнякізм набывае характар культасветніцкай плыні.

Выражэнне творчасці маладых пісьменнікаў за 1925 г. арганізацыйна знаходзіць сваё выяўленне ў 1926 г. у выхадзе групы пісьменнікаў і паэтаў са складу адзінай да гэтага часу арганізацыі «Маладняк» і ўтварэнні новага беларускага літаратурна-мастацкага згуртавання «Узвышша».

5. Росквіт маладнякізму за азначаныя гады выразіўся ў колькасным росце пісьменніцкай арганізацыі і ў колькасным выпуску ў свет зборнічкаў твораў, якія і выявілі, з аднаго боку, адмаўлення літаратуры як мастацтва (крызіс маладнякізму), а з другога боку — ажыўлення яе (нараджэнне новага кірунку).

Творы гэтыя фактычна з'яўляліся спробаю развязання задачы аб утварэнні мастацтва, якое адпавядала б інтарэсам рэвалюцыйнага кругабегу, і адказам на пытанне аб патрэбе беларускай мастацкай літаратуры, якое пастаўлена жыццём перад узнятым і выкліканым Кастрычнікам для сацыялістычнага будаўніцтва класам.

Самы факт многасці аўтараў (блізка 30), якія выказаліся наконт гэтага пытання сваімі творамі, сцвярджае патрэбу ў мастацтве. Аднак жа ў пытанні, якое патрэбна мастацтва, галасы падзяляліся на дзве плыні.

З аднаго боку — факт буропеннай і самагоннай творчасці, або «нравоучительной» і пратакольнай творчасці службовай, казённай радасці, выяўляе сабою ў літаратурным руху тэндэнцыю адмаўлення. Гэтая плынь выражае зданне аб непатрэбнасці для пралетарыята і сялянства апанавання культурнымі каштоўнасцямі спадчыны і ўтварэння свайго мастацтва, даючы ўзамен гэтага *літаратурныя прысмакі*, забелку

або прыстрахі з мэтай вырашэння надзённых асабістых задач і задавальнення сваіх асабовых (паэта ці пісьменніка) інтарэсаў.

З другога боку — факт творчасці, якая імкнецца да выражэння і фармавання дыялектычна-матэрыялістычнага светапогляду і да стварэння культурна-мастацкіх каштоўнасцей на падставе апанавання народнай творчасці, дасягненняў мастацтва мінулага і канкрэтнага вывучэння сучаснасці, выяўляе сабой тэндэнцыю ажыўлення. Гэтая плынь, што выявілася ў арганізацыі згуртавання «Узвышша», выражае думку аб тым, што беларускаму пралетарыату і сялянству патрэбна мастацтва не менш, як якой бы там ні было буржуазіі.

6. Выказванне паэтаў і пісьменнікаў фактамі з'яўлення саміх твораў наконт пытання аб беларускім пралетарскім мастацтве выявіла патрэбу ў такім мастацтве, якое б замяніла сабою рэлігію, забабоннасць і ўсё, што з іх вынікае, і якое б арганізавала б рытм жыцця на сацыялістычных пачатках. Гэта мастацтва павінна быць работніцкім і сялянскім па матэрыяле, культурным па спосабах апрацоўкі матэрыялу і класава-пралетарскім па сваёй ідэалогіі і духу (мастацкае выражэнне ўсведамлення сябе як класа для сябе). Яго «форма» — нацыянальная, «змест» — пралетарскі. Яно па сваёй культуры і глыбіні адбітку жыцця павінна стаць вышэй мастацтва як буржуазнага, так і сучаснага, якое часта выдае сябе за пралетарскае, гэтакім не з'яўляючыся. Яно павінна стаць адным з фактаў агульнай беларускай творчасці, які скажа ўсяму свету, што могуць утварыць работнікі і сяляне калісь прыгнечанай нацыі, які скажа, што работнікі і сяляне гэтай нацыі маюць багатую фармальную культуру, якая з культурамі іншых раней прыгнечаных нацый ідзе на змену «закатам» розных «вялікіх Еўроп». Мастацтва павінна быць узвышшам.

7. Падзяленне на тэндэнцыі ў самой літаратуры, з аднаго боку, што выявіла ўсведамленне аб патрэбным мастацтве, а з другога — павелічэнне патрабаванняў да мастацтва, якія ставяцца інтарэсамі беларускіх працоўных мас, паставіла перад беларускай мастацкай літаратурай задачу ўзняцця на сталае культурнае творчае ўзвышша і захапіць моладзь ідэямі будаўніцтва сацыялістычнай культуры цераз выяўленне і выражэнне таго, чым багата Беларусь. Беларусі як крыніцы творчасці новых форм культуры яшчэ не ведаюць, а таму трэба гэтак сказаць і гэткае выявіць (дзеля гэтага *трэба шмат ведаць і ўмець па-мастацку выражаць*), каб увесць свет пачуў, што жыве Беларусь работніцка-сялянская і што яна развіваецца і расціве

нявіданым кветам пад кіраўніцтвам камуністычнай партыі ў Саюзе ССР. Але гэта трэба казаць не словамі, а фактамі стварэння мастацкіх і культурных каштоўнасцей вялікай сацыялагічнай вартасці. Не оды і гімны складаць пра ўзвышша, тварыць узвышша ўласнымі сіламі — вось тая свядомасць, што становіць сабою «трэшчынку» між маладымі пісьменнікамі і выклікае да жыцця «Узвышша».

8. Магчымасць утварэння ўзвышша беларускай мастацкай літаратуры мысліцца цераз:

- а) культуру беларускай мовы,
- б) жыццёвую сімваліку мастацкага твора,
- в) яго канцэнтрацыйную вобразнасць,
- г) дынамічнасць кампазіцыі,
- д) беларускую жанравасць,
- е) адзінства творча-мастацкай ідэі,
- ж) разнастайнасць фармальных рэальнасцей і

з) аквітызм як тую імклінасць, якую прасякаецца мастацкі твор у сваім ідэале і праз гэта ажыўляе патрачаную — на змаганне з прыгнётам пануючых класаў і нацый — энергію працоўнага люду на творчасць вялікага і прыгожага жыцця.

9. Беручы на сябе гэтую цяжкую задачу, новае беларускае літаратурна-мастацкае згуртаванне «Узвышша» ведае, што яе развязанне магчыма перад усімі сіламі культурных паэтаў і пісьменнікаў ва ўмовах культурнага атачэння і сувязі і спрыяльных абставін для іх развіцця наогул і развіцця іх творчасці, мастацкай асабіста. Гэта яно спадзяецца мець як з боку камуністычнай партыі і савецкай улады, так і ад будаўнікоў культуры і наогул ад савецкага грамадства.

«Узвышша» беларускай мастацкай літаратуры творыцца не колькасцю паэтаў і пісьменнікаў, якія б асмеліліся абвясціць сябе каманднымі высотамі, а якасцю той літаратурна-мастацкай прадукцыі, якая прыносіцца ў скарбніцу беларускай мастацкай літаратуры, узброенай ведамі, воляю, шчырым жаданнем і энтузіязмам вялікай творчасці. Толькі так утварыцца тое ўзвышша беларускай пралетарскай культуры, якое ўгледзяць вякі і народы.

26 мая 1926 г.

Статут гэты зацьвярджаецца.

Нам. Наркамунтрспраў БССР
Бр.м.б.

Сакратар Наркамунтрспраў БССР
(подпіс).

(М. П.)

3 сьнежня 1926 г.
№ 15152.

Статут Беларускага літаратурна-мастацкага згуртаваньня „Узвышша“

I. Мэта і заданьні

1. Беларускае літаратурна-мастацкае згуртаваньне „Узвышша“ мае на мэце разьвіцьцё беларускай пролетарскай літаратуры на падставе прычынаў, якія вызначаны ў рэзолюцыі ЦК УсеКП(б) за 1 ліпеня 1925 г. „аб палітыцы партыі ў галіне мастацкай літаратуры“, канкрэтна ставячы перад сабою наступныя заданьні:

- а) творча-мастацкая праца і
- б) крытычна-дасьледчая.

II. Чынінасць

2. Для дасягненьня вышэйпададзенай мэты згуртаваньне:

- а) рэалізуе сваю творчасць шляхам выдання зборнікаў паасобных аўтараў як на сродкі згуртаваньня, так і цераз выдавецтвы на тэрыторыі Саюзу ССР;

- б) выдае кругабегную часопісь літаратуры, мастацтва і крытыкі пад назваю „Узвышша“, удзел у якой могуць браць і не сябры згуртаваньня;

Увага. Асабліва ўвага зьвяртаецца на вылучэньне новых творча-мастацкіх сіл з работніцка-сялянскіх мас і на дапамогу ў разьвіцьці іх здольнасьцяў шляхам перапіскі як беспасрэдна, так і праз часопісь.

- в) наладжвае літаратурна-мастацкія вечары і публічныя справяздачы аб творчасці сяброў згуртаваньня, а таксама дыскусіі аб сучасным становішчы і відлах разьвіцьця беларускае пролетарскае літаратуры наогул;

- г) склікае сходы, нарады і канфэрэнцыі для вырашэньня асноўных пытанняў працы згуртаваньня;

- д) арганізуе пад кіраўніцтвам органаў камуністычнае партыі сярод сваіх сяброў сэмінарыі па вывучэньню марксызму і лэнінізму, а таксама тэорыі і практыкі мастацтва пад кіраўніцтвам як паасобных сяброў, так і запрошаных спецыялістаў;

- е) арганізуе выставачы, кніжніцы,

- ж) наладжвае дасьледчыя паездкі і экскурсіі сваіх сяброў у межах БССР і па-за межы, а таксама робіць усё іншае, непрадугледжанае статутом, але шчыльна зьвязанае з працаю згуртаваньня паводле папярэдніх артыкулаў.

III. Склад згуртаваньня

3. У склад згуртаваньня ўваходзяць правадзейныя сябры, якія карыстаюцца правам пастаноўчага голасу. Сябры згуртаваньня бяруць актыўны ўдзел у працы згуртаваньня, а таксама выконваюць усе паставы агульнага сходу і прэзыдыуму. Прыём сяброў адбываецца на агульным сходзе.

4. Правадзейнымі сябрамі залічваюцца звычайнай большасьцю галасоў беларускія поэты, пісьменьнікі, а таксама крытыкі і тэорэтыкі мастацтва, якія:

- а) прыймаюць ідэалягічную пляцформу згуртаваньня;

- б) падзяляюць яго погляды на мастацтва;
- в) пададуць на папярэдні разгляд свае друкаваныя і рукапісныя творы, у якіх знойдуць адбітак умовы пункту „а“ і „б“ гэтага артыкулу.

5. Выключэньне з сяброў са складу згуртаваньня адбываецца звычайнай большасьцю галасоў.

IV. Органы кіраўніцтва

A. Агульны сход.

6. Усёй працай згуртаваньня кіруе агульны сход сяброў, які лічыцца правадзейным пры наліччы ³/₄ сяброў з пастаноўчым голасам. Да выключнага ведама агульнага сходу належыць:

- а) выбары прэзыдыуму;
- б) дача дырэктыў і вызначэньне кірунку ў працы прэзыдыуму;
- в) зьзначэньне статуту;
- г) зацьверджаньне дэкларацыйных артыкулаў ад імя згуртаваньня.

Сходы склікаюцца па меры патрэбы і не радзей чым 1 раз у 2 месяцы.

СТАТУТ БЕЛАРУСКАГА ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦКАГА ЗГУРТАВАННЯ «УЗВЫШША»

I. Мэта і заданні

1. Беларускае літаратурна-мастацкае згуртаванне «Узвышша» мае на мэце развіццё беларускай пралетарскай літаратуры на падставе прынцыпаў, якія вызначаны ў рэзалюцыі ЦК УсеКП(б) за 1 ліпеня 1925 г. «Аб палітыцы партыі ў галіне мастацкай літаратуры», канкрэтна ставячы перад сабою наступныя пытанні:

- а) творча-мастацкая праца і
- б) крытычна-даследчая.

II. Чыннасць

2. Для дасягнення вышэйпададзенай мэты згуртаванне:

а) рэалізуе сваю творчасць шляхам выдання зборнікаў паасобных аўтараў як на сродкі згуртавання, так і цераз выдавецтвы на тэрыторыі Саюза ССР;

б) выдае кругабжны часопіс літаратуры, мастацтва і крытыкі пад назваю «Узвышша», удзел у якім могуць браць і не сябры згуртавання;

Увага. Асаблівая ўвага звяртаецца на вылучэнне новых творча-мастацкіх сіл з работніцка-сялянскіх мас і на дапамогу ў развіцці іх здольнасцей шляхам перапіскі як беспасрэдна, так і праз часопіс.

в) наладжвае літаратурна-мастацкія вечары і публічныя справаздачы аб творчасці сяброў згуртавання, а таксама дыспуты аб сучасным становішчы і віддалях развіцця беларускай пралетарскай літаратуры наогул;

г) склікае сходы, нарады і канферэнцыі для вырашэння асноўных пытанняў працы згуртавання;

д) арганізуе пад кіраўніцтвам органаў камуністычнай партыі сярод сваіх сяброў семінары па вывучэнні марксізму і ленінізму, а таксама тэорыі і практыкі мастацтва пад кіраўніцтвам як паасобных сяброў, так і запрошаных спецыялістаў;

е) арганізуе выстаўкі, кніжніцы;

ж) наладжвае даследчыя паездкі і экскурсіі сваіх сяброў у межах БССР і па-за межы, а таксама робіць усё іншае, непрадугледжанае статутам, але шчыльна звязанае з працаю згуртавання паводле папярэдніх артыкулаў.

III. Склад згуртавання

3. У склад згуртавання ўваходзяць правадзейныя сябры, якія карыстаюцца правам пастаноўчага голасу. Сябры згуртавання бяруць актыўны ўдзел у працы згуртавання, а таксама выконваюць усе пастановы агульнага сходу і прэзідыуму. Прыём сяброў адбываецца на агульным сходзе.

4. Правадзейнымі сябрамі залічаюцца звычайнай большасцю галасоў беларускія паэты, пісьменнікі, а таксама крытыкі і тэарэтыкі мастацтва, якія:

- а) прымаюць ідэалагічную платформу згуртавання;
- б) падзяляюць яго погляды на мастацтва;
- в) пададуць на папярэдні разгляд свае друкаваныя і рукапісныя творы, у якіх знойдуць адбітак умовы пункта «а» і «б» гэтага артыкула.

5. Выключэнне з сяброў са складу згуртавання адбываецца звычайнай большасцю галасоў.

IV. Органы кіраўніцтва

А. Агульны сход

6. Усёй працай згуртавання кіруе агульны сход сяброў, які лічыцца правадзейным пры наліччы 3/4 сяброў з пастаноўчым голасам. Да выключнага ведама агульнага сходу належыць:

- а) выбары прэзідыуму;
- б) дача дырэктывы і вызначэнне кірунку ў працы прэзідыуму;
- в) зыначанне статуту;
- г) зацвярджэнне дэкларацыйных артыкулаў ад імя згуртавання.

Сходы склікаюцца па меры патрэбы і не радзей чым 1 раз у 2 месяцы.

Б. Прэзідыум

7. У склад прэзідыуму ўваходзяць тры правадзейныя сябры: старшыня (ён жа галоўны рэдактар), намеснік старшыні (ён жа скарбнік), сакратар. Да выключнага ведама прэзідыуму належыць:

а) ажыццяўленне прынятых агульным сходам пастаноў, а таксама здзяйсненне мэты і заданняў згуртавання;

б) наладжванне сувязі з установамі і арганізацыямі БССР і іншых Савецкіх Рэспублік на патрэбы згуртавання;

в) дача заключэнняў агульнаму сходу аб прыёме новых сяброў, згодна артыкулу 4 гэтага статуту;

г) зацвярджэнне ў выключных выпадках дэкларацыйных артыкулаў ад імя згуртавання, з наступным паведамленнем іх першаму агульнаму сходу;

д) правядзенне ўсёй бягучай працы, як загадванне гаспадарчымі справамі і інш.

Прэзідыум знаходзіцца ў Мінску.

В. Рэвізійная камісія

8. Для нагляду за правільным ажыццяўленнем статуту агульны сход вылучае са свайго складу рэвізійную камісію ў ліку 3-х сяброў. Да выключнага ведама рэвізійнай камісіі належыць:

а)гляд за правільным ажыццяўленнем дырэктыв агульнага сходу;

б) рэвізаванне грашова-матэрыяльнай часткі згуртавання: рэвізійная камісія пасылае сваіх прадстаўнікоў на пасяджэнні прэзідыуму, патрабуе ад прэзідыуму ўсе грашовыя дакументы і іншыя матэрыялы, патрэбныя для рэвізіі.

V. Сродкі згуртавання

9. Сродкі згуртавання ўтвараюцца:

а) з устаўной складкі, якая вызначаецца ў велічыні 1 руб. 01 кап.;

б) са штомесячнай складкі, якая вызначаецца ў велічыні 1 проц. месячнага заробку сяброў згуртавання;

в) з дабраахвотнай складкі сяброў згуртавання і яго прыхільнікаў;

г) з прыбыткаў ад выданняў;

д) з субсідый ад дзяржаўных і грамадскіх устаноў і арганізацый;

е) выдаткі робяцца па пастанове прэзідыуму.

Справаздачнасць прэзідыум робіць на агульных сходах.

VI. Права згуртавання

10. Згуртаванне карыстаецца ўсімі правамі юрыдычнай асобы.

11. Згуртаванне мае штамп і пячатку з надпісам «Беларускае літаратурна-мастацкае згуртаванне “Узвышша” і эмблемай згуртавання.

VII. Зліквідаванне

12. Згуртаванне спыняе сваю чыннасць паводле пастановы 3/4 агульнага ліку правадзейных сяброў.

13. Маёмасць згуртавання перадаецца пастановаю большасці сяброў ці аналагічнаму беларускаму літаратурна-мастацкаму згуртаванню ці Народнаму Камісарыяту Асветы БССР.

Устаноўцы: {
Кузьма Чорны (М. Раманоўскі).
А. Бабарэка.
З. Бядуля (С. Плаўнік).
В. Шашалевіч.
Сяргей Дарожны (С. Серада).
М. Лужанін (Ал. Каратай).
Крапіва (Атраховіч).
Глебка.
Ул. Дубоўка.
Я. Пушча (Плашчынскі).

**Паказанні У. М. Дубоўкі
з крымінальнай
справы паэта
№ 13221
ад 03.11.1931 г.**

ПОКАЗАНИЯ ДУБОВКИ ВЛАДИМИРА НИКОЛАЕВИЧА

I

Происхожу я из крестьян Виленской губернии, Вилейского уезда, Маньковичской волости, деревни Огородники, где родился и проживал до империалистической войны. У отца было шесть и три четверти десятины земли и соответствующие постройки. В молодости отцу оторвало (на заводе Друцкого-Любецкого) машиной кисть правой руки, но пенсии никакой он не получал, а работал. С 1916 г. вся семья вынуждена была покинуть деревню, так как возле нашей деревни установилась линия русско-немецкого фронта, которая простояла до конца войны.

Отец выехал в Москву, где устроился работать на железной (теперь — белорусской) дороге, в 1 уч. службы пути. Вначале в качестве ремонтного рабочего, а затем рабочего при путевой кладовой, где он проработал до 1929 г. В этом году медицинская комиссия перевела его в группу инвалидов, он перешёл на пенсию (30 р. в месяц) и живёт в Москве.

В детстве я учился в сельской школе. Затем (в 1914 г.) поступил в Ново-Вилейскую учительскую семинарию, которая была эвакуирована в гор. Невель Витебской губ. Окончил учительскую семинарию в 1918 г. весной.

Во время учёбы, на летних каникулах, работал в качестве ремонтного рабочего на железной дороге, так как у отца была большая семья и материальной поддержки я не получал. Работал на железной дороге и после окончания — до ноября 1918 г. В ноябре я получил назначение учителем начальной школы в Новосельский уезд Тульской губернии, где проработал до перехода в Красную армию, до 1920 г.

В Красной армии служил в войсках связи, занимая последовательно должности телефонного рабочего, переписчика канцелярии, а затем делопроизводителя по строевой и технической части. По этой же должности был демобилизован в сентябре 1921 г. по приказу РВС, в ней же состою на военном учёте.

В 1921 г. поступил на работу в Наркомпрос, в Москве, где занимал последовательно должности: школьного инспектора Главсоцвоса, секретаря Белорусского Бюро Наркомпроса РСФСР, методиста этого же бюро. В 1923 г. перешёл на работу в Постоянное Представительство Белорусской ССР в качестве ответственного секретаря. Одно-

временно работал лектором Коммунистического Университета Народов Запада.

В 1921 г. поступил учиться в Высший литературно-художественный институт им. В. Я. Брюсова, который окончил в начале 1925 г.

В институте вступил в комсомол (в начале 1922 г.), в котором состоял до конца 1926 г., из которого выбыл механически, по переросту.

После окончания института, по требованию ЦК КП(б)Б (состоял как комсомолец на учёте в учраспреде ЦК) был откомандирован в Минск, в распоряжение ЦК ЛКСМБ. Здесь был назначен редактором вновь открытого журнала «Беларускі піянер». В марте 1925 г. был избран ответственным секретарём литературного объединения «Молодняк», одновременно состоял редактором журнала того же имени (№ 6 и 7). Осенью 1925 г. Наркомпрос выделил меня для преподавательской работы в Сельскохозяйственную академию, но я попросил отпустить меня в Москву, где жила всё время моя семья и где я смог бы углубить своё образование. Моя просьба была удовлетворена, я переехал в Москву. В это время в Москве была вакантная должность редактора белорусского текста Собрания Законов Союза ССР. Я был назначен на эту должность по рекомендации СНК БССР, где и работал все эти годы, вплоть до дня ареста, т. е. до 20 июля 1930 г.

Подával заявление о вступлении в Компартию в 1926 г., рекомендованный для этого ячейкой комсомола ещё в 1925 г., но в связи с переездом дело не рассматривалось. В 1927–1929 гг. был период ожесточённых нападков на меня в печати, главным образом со стороны представителей нацдемов. В этом периоде я не подавал заявления. Подал вторично в начале 1930 г.

II

В печати мои произведения начали появляться начиная с 1922 г., писал на белорусском языке. В этом же году мной был подготовлен первый сборник моих стихов «Строма» (что значит — «поток»). Этот сборник я переслал по почте революционному журналу (вернее, еженедельной газете) «Наша будучыня», впоследствии закрытому польскими властями.

Сборник был отпечатан и затем поступил в продажу и на территории БССР.

Последовательно после этого мною были изданы следующие небольшие сборники: а) «Там, дзе кіпарысы» — поэма, в 1925 г.,

в издательстве «Молодняка»; б) «Трысцё» — в 1925 г., в издании Белгиза; в) «Кредо» — в 1926 г., в издании «Молодняка» и г) «Наля» — в издании Центриздата в 1927 г.

В журнале «Узвышша» были опубликованы поэмы: «Кругі»; «І пурпуровых ветразей узвівы»; «Урачыстая дата» (к X-летию существования БССР) и др. В издании «Звезды» 1929 г. опубликован гимн к 9-ой годовщине освобождения БССР от белопольской оккупации. В журнале «Молодняк» с 1925 г. начало, а в «Узвышша» целиком — поэма «Браніслава».

В 1929 г. мною подготовлен к печати и отдан Белгизу сборник «Дэпешы без адраса», куда вошли просмотренные мною произведения из прежних сборников, а также не опубликованные ещё в сборниках, но печатавшиеся в журнале.

В 1929 г., осенью, я сдал редакции журнала «Узвышша» новую поэму «Штурмуец будучыні аванпосты», а весной 1930 г. — вторую часть поэмы «І пурпуровых ветразей узвівы». Все эти три последние работы — не опубликованы.

Кроме стихов мною опубликовано несколько статей, главным образом по вопросам белорусского литературного языка и реформы белорусского алфавита.

III

Не связанный в прошлом с белорусским революционно-культурным движением (ни в нашенивском, ни в последующих я никакого участия не принимал, так как жил всё время на территории РСФСР и никого из белорусских деятелей не знал), я шёл в литературе своеобразным путём. Что нашло отражение в моих произведениях. Самую Беларусь я воспринимал не как самоцель, а как путь к интернациональному. Эта мысль, — вернее положение — была зафиксирована в одном из моих самых ранних произведений в таком виде. Я воспринимаю тебя, Белоруссия, потому, что:

...Тваім шляхам прыду ў шырокі свет,
Паміж людзей, народаў разліюся
Як ветраў след у збожжавай красе...

В дальнейшем это положение я стремился проводить и проводил во всех своих произведениях и работах. К числу таких произведений можно причислить большинство моих ранее опубликованных работ (например, «Студэнт»; «Лісты кляновыя»; «Грахі чубатыя» из сборника «Трысцё», отдельные стихотворения из других сборников).

В дальнейшем, в 1925 г., это положение откликнулось в другом моём лирическом стихотворении, которое звучит следующим образом:

О Беларусь, мая шыпшына,
зьялены ліст, чырвоны цвет!
У ветры дзікім не загінеш,
чарнобылем не зарасцеш.
Пялёсткамі тваімі стану,
на дзіды сэрца накалю.
Тваіх вачэй, пад колер сталі,
праменне яснае люблю.
Ніколі пройме з дзікім ветрам
не развіваць дзявочых кос.
Імкнешся да Камуны Свету,
каб радасць панавала скрозь.
Варожасць шляху не зачыніць,
у перашкодах дух расце.
О Беларусь, мая шыпшына,
зьялены ліст, чырвоны цвет.

Я не говорю уже о таких произведениях, где самой темой служила наша борьба за социализм, за лучшую жизнь трудящихся. Образцом может служить хотя бы стихотворение из сборника «Наля»:

Мы ўсе у большасці ранеты,
Песняй шлях надоўга хіба выгчаш?
Закрасуе у Камуне Свету
Песня хіміі каталітычнай.

Или же стихотворение «Летуценнем праходжу над краем». Да и другие в том же сборнике.

Эта тема привлекала моё внимание ещё не раз вплоть до 1927 г. В конце 1925 г. она наиболее полно выявилась в моём цикле стихов «Наля». Так был поставлен вопрос и о батьковщине, и о шовинизме, и пр., например:

Скажы ты, Наля, беларусам там,
Што я без бацькаўшчыны гадаваўся.
Сусвет гатоў пацалаваць, абняць,
Каб не рабіў ён катавасій.
Над працай каб прымусу не было,
Каб жыў працоўны там, дзе вокам кіне.
На ўзбярэжжа акіяна ад балот
Ішоў з краіны у краіну...

Или же заключительное 9-е стихотворение, где полностью развёрнута моя установка.

Яно надыходзіць —
Прадвесне відаць
Камуны
Народаў
Сусвету,
Жыццё за яго я гатоў усё аддаць,
як дам ў гэты час за Саветы.
Каб толькі хутчэй зруйнаваць той падзел:
дзяржаўны і не дзяржаўны.
Тады шавіністаў не будзе нідзе
І крыўды загаяцца раны.

К этому надо добавить, что я во всей своей деятельности, а позже в литературном объединении «Узвышша» стремился к пропагандированию идеи сближения трудящихся СССР и практически работал в этом направлении.

Примером может служить практика журнала «Узвышша», который начал с первого же номера давать переводы произведений братских по Союзу ССР культур, давать статьи об этих культурах. В частности, по вопросу т. н. ориентации на Запад у меня было всегда отрицательное мнение, что выразилось как в моей поэме «Кругі» («Шмат гадоў паветра п'ю маскоўскае, маладосць кунежана Масквой»), в статье «Ляцінка ці кірыліца» и др. Наиболее яркое отображение нашло это в моём проекте букв «дз» и «дж» — то же, но положил в основу рисунка серп и молот.

IV

Вполне естественно, что за восемь лет своей литературной деятельности я допускал в отдельных произведениях те или иные ошибки идеологического порядка, не нарушавшие, правда, моей основной пролетарской линии, но могущие послужить для кривотолков разных брюхопоклонников, врагов пролетарской культуры. Подобные ошибки злая воля всегда видит в преувеличенном виде, из-за всевозможных низменных побуждений раздувает их. Я старался исправлять такие ошибки писанием новых произведений, где более чётко ставил затронутые вопросы. Так, когда и отдельные критики (типа Байкова — Жилуновича — Глыбоцкого) начали в 1926–28 гг. переживать моё отношение к БССР, я дал в 1928 г. цикл стихов «Урачыстая дата», в котором с предельной ясностью поставил вопрос и дал на него от-

вет. Так, по вопросу создания БССР, в противовес нацдемовским теориям, я дал такие строки:

Нарада думных камунараў¹
 Сказала: «Хай апошні бой
 Праз беларускія абшары
 Вызвольнай коціцца ракой.
 Паўстань з абразы і пакуты
 Абрабаваная зямля.
 Разбураць кайданы і пугы
 Сыны Чырвонага Крамля.
 Табе мы шчыра дапаможам,
 Ты будзеш вольная, як мы.
 Краіна выйдзе пераможна
 З абоймаў лютае зімы».
 І вось рэспублікі Саветаў
 Так нараджэнне адбыло.
 І так на мапу ўсяго свету
 Змаганне край наш узвяло.
 За руйнаваннем красаванне
 Найпрыгажэйшае ідзе.
 Настала ўнукаў панаванне
 Там, дзе учора плакаў дзед.

Вообще, весь этот цикл стихотворений является ярким документом, характеризующим моё отношение к нацдемам — отношение вполне отрицательное.

Примером ошибок моих может служить стихотворение «К 9-ти летию освобождения БССР от белополяков»², о котором я уже упоминал и которое было издано «Звездой» (с нотами). Стихотворение, вернее, самый гимн заканчивается словами:

Мы аб'яднаем ля нашых штандараў
 Сілу усю беларускіх абшараў.

Правда, по ходу всего произведения мысль вполне ясная, что речь идёт об объединении белорусской этнографической территории в пределах Советского Союза, но для гимна не вполне ясно выражено. Ввиду этого я исправил эти строки следующим образом:

Злучым ля нашых чырвоных штандараў
 Сілу ўсю беларускіх абшараў.

¹ Гэта верш «Далёкае мы любім надта» (заўв. скл.).

² Размова ідзе пра верш «Ліпнёвы гімн» (заўв. скл.).

Подобным же образом, вполне оправданным, я редактировал свои произведения в сборнике «Дэпешы без адрасу».

К величайшему своему огорчению, я никогда не встречал со стороны нашей критики указаний — на подобные вышеуказанной — реальные ошибки. Вместо этого критика брала мои революционные произведения и начинала их шельмовать самым беззастенчивым образом. Довольно вспомнить, что стихотворение «Памяти расстрелянного белополяками повстанца Янка Глушки», которое было несколько раз напечатано в наших изданиях, один критик на страницах «Маладняка» истолковал как направленное против... Советской власти. Этого он достиг, выхватив несколько строчек, подав с соответствующим «критическим» гарниром. Это же сделано и делается теперь, насколько я могу судить по доходящим до меня газетам, в отношении моих лучших произведений «І пурпуровых ветразей узвівы» и «Штурмуўце будучыні аванпосты». Первая объявлена «направленной против Компартии вообще», вторая — «против коллективного хозяйства». Даже, казалось бы, прочесть внимательно нет времени у моих критиков эти произведения, потому что некоторые и названия правильного не знают (заметка в литгазете, январь). Поскольку из этих статей выглядят обвинения меня чуть ли не в контрреволюции, я несколько подробнее остановлюсь на поэмах, о которых упоминал.

V

Я — человек не каменный. Я никогда не претендовал на 100 % идеологическую выдержанность. Уже заявлял, что в моих стихах раннего периода можно найти отдельные малозначительные, невольные ошибки. Но при желании можно их истолковать разным образом. Но нельзя, невозможно представить всю мою деятельность враждебную Соввласти, политике партии. Только какой-то хворью можно объяснить подобные попытки.

Работая над стихами, пересматривая свои творческие установки, что выразилось в поэме «Кругі», в письме «Нарутаўічанкі», я столкнулся, как говорится, лбом с вопросом о взаимоотношении формы и содержания. Очень много людей повторяло формулу тов. Сталина — «национальная по форме и пролетарская по содержанию». Но я не слышал ни от одного человека о том, где грань между этим пролетарским содержанием и национальной формой, где правильный путь для гармонического содержания этих двух элементов. Мои сомнения, мои думы, мои предположения я изложил в поэтической

форме, в виде диалога двух героев — Чувств и Разума. Моё, Владимира Дубовки, чувство вступило в конфликт с моим, Владимира Дубовки, разумом. В результате — диалог, в результате поэма «І пурпуровых ветразей узвівы». Если дать посмотреть мои черновые рукописи, даже часть чистовых, можно увидеть, что эти герои так и назывались: Пачуццё и Развага. Только впоследствии я заменил их на «Лірык» и «Матэматык» по тем соображениям, чтобы больше конкретизировать свою мысль. Короче говоря, я представил на суд общественности все свои сомнения, свою внутреннюю борьбу. Некоторые критики начали писать, что под математиком надо понимать... Компартию, а под лириком... Дубовку. С тем успехом эти критики могут поставить и Коминтерн, и имена вождей пролетариата. Я никогда не соглашался и не соглашусь с такими произвольными толкованиями, протестовал в печати (письмо опубликовано в «Звезде» в апреле 1929 г.). Кроме этого, в 1930 г. я закончил вторую часть этой поэмы, к сожалению, не опубликованную до сих пор, которая положила бы конец всяким абсурдным расшифровкам.

Подобная же судьба постигла вторую мою поэму «Штурмуеце будучыні аванпосты». Эта поэма направлена в защиту коллективизации. Свои личные взгляды на данный вопрос я изложил в специальном предисловии. И вот читаю теперь с изумлением, что опять два героя — Кондуктор и Пассажир — отождествляются один с Компартией, а второй уже не с Дубовкой, а с «белорусским народом». Читаю дальше, что её объясняют как направленную против коллективизации (литгазета за январь). Повторяю опять — я всегда и полностью разделял все положения, направленные к расширению коллективизации. Это же отобразил в поэме.

Обобщая всё относительно своей литературной деятельности, я заявляю, что она в основе всегда отображала твёрдую пролетарскую линию, начиная от самых ранних моих произведений до последних.

Отдельные срывы, отдельные идеологические ошибки мною всегда исправлялись на ходу, в следующих произведениях. Во всяком случае ошибки и указанные срывы с избытком покрывались всей остальной массой художественных произведений. В частности, вопрос об ориентации на Польшу, который поднимается в печати, относительно моего творчества может быть разрешён и опровергнут тем, что буквально не менее трёх четвертей моих произведений прямо или косвенно направлены против белопольской Польши (целиком, например, поэмы «Плач навальніцы», «Кляновыя лісты» и «Студэнт» и т. п.).

VI

С белорусским культурно-революционным движением до революции не был знаком вообще. Никаких деятелей белорусского движения за этот период не знал. В период революции жил всё время на территории РСФСР. С отдельными работниками-белорусами начал знакомиться главным образом с 1922 г., когда работал в Наркомпросе РСФСР, а затем по должности секретаря Белорусского Полпредства в Москве. В основном всё это были работники различных наркоматов, партийцы, с которыми я сталкивался по службе.

После окончания Литературного института, когда я в 1925 году приехал на несколько месяцев в Минск, я познакомился лично с работниками литературы, культуры (по Институту Белорусской Культуры). В этом периоде «Молодняк», ответственным секретарём которого я состоял, вёл борьбу против так называемых стариков, т. е. против нашеневского движения. Об этом имеются материалы в Бюллетене ЦБ «Молодняка» за 1925 г. Это обстоятельство вызвало определённый холодок и настороженность в отношении меня со стороны стариков. Во всяком случае никакой дружбы ни с кем из них я не водил. Больше того, никогда за всё время не бывал на так называемых банкетах, которые устраивались в Минске в то время.

При встречах со «старыми» я здоровался, иногда обменивался парой слов — и всё. После же того, когда я начал проводить более твёрдую линию против нашенцев, моё имя стало чрезвычайно неприятным для них. Наиболее полно и ясно об этом написано в исследовании академика Жилуновича под названием «Нізіны і Узгоркі», где я выставлен как какой-то поругатель «национальных кумиров» (собраны мои выступления за период 1929 года). Статья эта напечатана трижды (в газете «Савецкая Беларусь», в журнале «Польмя» и юбилейном сборнике Ц. Гартного). Иными словами говоря, в этой статье З. Жилунович доказывает, что я враг национал-демократов. Более убедительного материала в свою защиту я привести не могу. Но дальше. Из этой линии, направленной против меня, были сделаны и соответствующие «оргвыводы». Мне передавали, что после появления в «Узвышша» статей, в которых объективно разбирались произведения Ц. Гартного (З. Жилуновича) и доказывалась их антипролетарскость, Жилунович заявил: «Пока я живу на свете, ни одна строчка дубовковых произведений не будет напечатана в Белгосиздате». Я сам не слышал этих слов, но убедился в их силе хотя бы потому, что за период 1925–1930 гг. действительно ни одна строчка моя не была напечатана там.

Что касается моего отношения к старым деятелям, нацдемам и вообще, то оно не было личным, не носило характера личной вражды. Некоторых я вовсе не знал, с некоторыми был знаком, как говорится, шапочным знакомством, но это не мешало мне проводить принципиальную линию борьбы против их идеологии.

Примерами могут быть и такие, более значительные факты.

На Академической конференции 1926 г., на которую я приехал из Москвы в последние дни, ставились доклады о литературе. Я выступал против докладчиков в подкомиссии (поскольку прения на пленуме не были допущены), требовал признания докладов неудовлетворительными. Когда это не помогло, я голосовал против резолюции. Это отмечено и в изданных типографским способом «Трудах Конференции», где указано, что резолюция принята единогласно, «за исключением одного Дубовки, голосовавшего против», и т. п.

Когда на конференции были утверждены для введения в белорусский алфавит для звуков «дз» и «дж» сербские буквы с «крыжыкамі», я начал в противовес разрабатывать новый проект, который и опубликовал в 1928 г., положив в основу его интернациональные признаки. Проект, а в дальнейшем опытное осуществление его на страницах журнала «Узвышша» встретили явно враждебное отношение со стороны нацдемов, выразившееся хотя бы в статье проф. Бузука, опубликованной в «Молодняке». Не смогли разбить проект, профессор этот прибег к самой гнусной передержке, обвиняя в то же время меня в «самотужности».

Как известно, в дальнейшем под влиянием нацдемовских протестов эти буквы и дальнейшие, предложенные мной для удлинения согласных, были просто запрещены к употреблению Главлитом. И это несмотря на то, что, по опубликованным мной данным, проведение в жизнь моих проектов дало бы два процента экономии на всех без исключения издательских расходах, включая и бумагу.

Поскольку вопрос о «латинизации» белорусского алфавита связывался с некоторыми ориентациями на Запад, я опубликовал в 1929 г. статью «Ляцінка ці кірыліца», в которой ударил по таким настроениям и доказал, что предложенная «латинизация» является ненужной и нецелесообразной, так как употреблявшийся в белорусской практике «латинский» алфавит является неудовлетворительным. Я предлагал оставить в пользовании имеющийся алфавит, изменив его только в отношении «сложных» звуков, а одновременно приступить к созданию подлинно интернационального алфавита для всех народов Союза. После опубликования этой статьи я беседовал с некоторыми

ответственными работниками БССР (в частности, с тт. А. Ульяновым и Василевичем) о необходимости организации в Минске специальной комиссии по составлению интернационального алфавита, но из этого ничего не получилось.

Не могу не упомянуть и о своей борьбе с неудовлетворительными тенденциями на языковедческом фронте. Уже в статье о реформе алфавита я начал пропагандировать яфетическую теорию акад. Н. Я. Марра. В дальнейшем был такой случай. В Белоруссии начали издаваться словари Байкова и Некрашевича. Когда появился их «белорусско-русский», в «Узвышша» была помещена статья, направленная против этого словаря. Но она не имела никакого успеха, так как через год-два эти же авторы (по принципу «А Васька слушает да ест») выпустили новый русско-белорусский словарь. Прочитав внимательно этот словарь, я пришёл к выводу, что рецензией в газете тут ничего не сделаешь. Отметив все основные недостатки этого словаря, я подал специальный доклад в ЦКК ВКБ (б) (доклад подписан мною и работавшим со мной переводчиком тов. Бахарет). Насколько мне известно, доклад этот помог советской общественности разобраться в этом вредном издании.

В заключении, об отношении ко мне со стороны нацдемов чрезвычайно красноречивым является следующий факт. Неоднократно ставился вопрос о моём переезде для работы в Минск. Ставили этот вопрос тт. Кнорин, Гамарник и Голодед. Но когда заходил разговор о должности для меня в Академии наук, таковой никогда не оказывалось...

Об этих отношениях было известно некоторым руководящим партийным работникам.

VII

В заключение заявляю. Никогда ни в каких антисоветских партиях или группировках я не состоял и не состою.

Как в своей литературной, так и общественной деятельности проводил твёрдую пролетарскую линию.

Отдельные малозначительные промахи или идеологические ошибки в моих литературных произведениях не являлись умышленными, исправлялись мной в очередных произведениях.

Ни в прямой, ни в косвенной связи с группой нацдемов я никогда не состоял.

В. Дубовко
3.11.31 г.

Лісты

Лісты да Адама Антонавіча Бабарэкі

№ 1

15/III-28, Масква

Адаме!

Паслаў табе заказным аргыкул пра Жылку, а зараз шлю ліст у Дз[яржаўнае] в[ыдавецт]ва, копія Сянькевічу. Ліст, калі здолееш, аддай у выдавецтва 16/III (калі атрымаеш днём), а не — 17/III — абавязкова. Вазьмі распіску, што атрымалі ліст т. Дубоўкі ад 15/III-28 (няхай напішуць, калі атрымалі).

Пасля гэтага схадзі да Сянькевіча, аддай яму копію і скажы, каб ён урэгуляваў гэтае пытанне. Скажы, што спадзяешся на тое, што не прыйдзеца больш ні да кога ісці. У крайнім разе, і калі пытанне не выгарыць, заплаці ім 30 рублёў з сваіх грошай, пакуль атрымаеш з ЦВК, куды таксама даведайся.

Цалую Цябе. *Уладзік.*

(Адз. зах. 149, арк. 2)

№ 2

28/III-28, Масква

Браце Адам!

Падумаў я крыху наконт справы з выдавецтвам. Грошы, пэўна, прыйдзеца заплаціць, але ж усё роўна плаціць: і з судом, і без суду. Дзеля гэтага, няхай падаюць на суд. Папрасі ў Сянькевіча, каб ён даў табе перадрукаваць копію майго ліста, і з гэтым лістом схадзі да т. Парэчына. Ён няхай парадзіць, што рабіць. Справа, зрэшты, не ў грошах, а ў нахабстве Дрэкаў і Цовікаў. Я думаю, што Парэчын нешта больш разбярэцца. Тым больш што мне здаецца, В[ыдавецт]ва круціць наконт тэрмінаў: тэрмін, мабыць, трэба лічыць ад даты падпісання ўмовы, а не ад даты, да якой павінны здаваць

рукапісы. Тым больш што і грошы атрыманы пры падпісанні ўмовы. Адным словам — глядзі там сам. Калі Парэчын парадзіць, можна зусім з імі справы не мець, а заплаціць грошы. Да т. Х[ацкевіча] абавязкова зайдзіся сам ва ўстанову і скажы яму, у чым справа. Добра было б, каб ты ўзяў з сабою мой ліст да В[ыдавецт]ва. Скажы яму, што, уласна кажучы, грошы ідуць не на падтрыманне майго бюджэту, а на бюджэт Дрэкаў...

З т. С[янкевіча]м трымай сувязь. Калі я з ім ехаў у цягніку, ён скардзіўся, што нашы хлопцы да яго варожа адносяцца. Я казаў, што гэта яму здалася, бо, наколькі я ведаю, да яго адносяцца добра... Тым больш што ён нешта пачынае лаяцца з «Дрэкаўцамі». Гэтымі днямі ў Маскве буду гаманіць з т. Гал[адзедам] і Кнор[ыным], калі апошні прыедзе сюды. Гэта запрапанаваў мне тав. Язэп Салодкі. Думаю, што нешта высветліцца з нашаю агульнаю справаю.

У № 5 «На літ[ературном]посту» быў артыкул Селів[аноўск]ага супроць нас. Я напісаў невялічкі ліст «О напостовских лихих наездниках», які з'явіцца, здаецца, у № 13 «ЧіП».

Да гэтага часу не маю № 1. Вазьмі сам вышлі поштаю паасобнікі 3 № 6 і столькі ж № 1.

Як № 2? Маіх вершаў у № 2 не давайце. Прышлю да № 3 або артыкул, або вершы, а мо (калі выберу годнае да друку) невялікую навелу.

Чаму нічога ніхто не піша?

Магчыма, што каму-небудзь з нашай групы запрапануюць паехаць у травені м[еся]цы на экскурсію (2 тыдні) у Нямецчыну, на выстаўку друку. Збіраюцца там Шыпіла, Ал[ександрові]ч і г. д. Радзіў бы Вам катэгарычна адмовіцца, бо такая паездка будзе разглядацца за паездку наогул, будзе раўнаважна з паездкамі Дрэкаў and С. Матывіроўку можаце даць, перадрукаваўшы нашу летаўшую рэзалюцыю па гэтым пытанні.

Значыцца, яшчэ паўтараю: парадзься з т. Хацкевічам і Парэчынм. Калі яны не парадзяць квэацца ў суды, заплаці грошы. Грошы вазьмі пазыч (калі не атрымаеш) у Гурыка Гарэцкага, ды яшчэ можа хто са сваіх хлопцаў пазычыць. Пішы. Высылай часопіс.

Цалую Цябе. Нічога ты не напісаў пра вынікі ў ЦК. Калі мне прыйдзецца гаварыць тут (і К[норыну] каля 5 красавіка), будзе важна.

Вітай Аню, хлопцаў. *Уладзік.*

(Адз. зах. 149, арк. 4-5)

№ 3

2/IV-28, Масква

Браце Адам!

Чакаю ўсё ад цябе лістоў. Прыехаў Ул. Жылка. Ад яго даведаўся я, што наш ліст выдрукаваны ў «Звяздзе». Мабыць, гэта не пашкодзіць для агульнае справы.

Пішу я, уласна кажучы, вось пра што.

Даведаўся я, што Зялінскі, артыкул якога нам прапанавалі выдрукаваць, той самы вядомы Зялінскі. Дзеля гэтага ідзі, забяры гэты артыкул і пусці ў № 3 (калі ўсё ж ён нам не наробіць шкоды). Трэба карыстаць. Можна даць заўвагу туманную: «Гэты артыкул вядомага знаўцы —————, прысланы з Парыжа для выдрукавання адмыслова ў нашым часопісе».

Даведайся пра артыкул Крачкоўскага, а калі ён напісаў проста ліст да Л-ага — напішы ў Ленінград, каб напісаў артыкул. Трэба даць некалькі «знамянітасцей», а то раней не было нічога такога. Вельмі добрая абвестка ў «Сав[ецкай] Беларусі».

Цалую Цябе. Вітаю ўсіх. *Уладзік*.

(Адз. зах. 149, арк. 7)

№ 4

[19/IV-28, Масква]

Вышли спешной отдельные фотографии узвышевцев. Владик.

(Адз. зах. 149, арк. 1)

№ 5

19/IV-28, Масква

Браце Адам!

Мяне крыху дзівіла і непакоіла толькі адно: што ты не пісаў мне нічога.

Фатаграфіі спатрэбіліся — прыйшлося даць тэлеграму. Гісторыя з Дрэкам няхай Вас вельмі не палохае. Гэты чалавек пакрысе кампраметуе сябе: коціцца з горкі, асабліва пасля Горак. Па-мойму, куды

лепш было б, каб гэты трыер ды праехаў па Цішкавых прысадах, у выніку чаго з'явілася б рэцэнзія. Гэта куды ямчэй і важней, чым лаянне з ім. Таксама варта паглядзець 2-ое выданне «Урачыстасці», ці выкінуў ён штраф пра той свет. Калі не — варта адзначыць, хоць у хроніцы, што «вядомы вандровец па Еўропах і Украіне збіраецца, як гэта сказана ім на ст[аронцы]... накіравацца на той свет (... Там за мною берагі... і г. д., даць цытату?). Прыходзіцца пажадаць яму прыемнага падарожжа», — вось у такім кірунку. Таксама добра было б, каб Кандрат глянуў з боку мовы зборнік Алёшы і парадзіў гэтаму «паборніку» беларусізацы крыху беларусізавацца самому. Вось гэта, вось такія рэчы будуць больш балючыя для гэтай усёй шпаны, чымся што іншае. Падумайце.

Пасылаю табе праскт твайго ліста ў часопіс «Узвышша». Што-небудзь падобнае напішы. Перадрукуйце ў № 2 (калі не позна) ліст М. Гарэцкага, які быў у «С[авецкай] Б[еларусі]», і дайце заўвагу ад рэдакцыі. Гэта таксама не пашкодзіць.

Зайдзіся да т. Парэчына і скажы яму вось што. Бачыў я тут т. Мароза і гаварыў з ім наконт тэксту законаў Саюзнага Урада на беларускай мове. Т. Мароз казаў, што ён даручыў сваім юрыстам праверыць, наколькі гэты тэкст дасканалы (якая клапатлівасць!!). Я папрасіў Мароза, каб ён прыслаў у СНК Саюза адносінік, у якім папрасіў бы, каб мяне камандзіравалі ў Менск. Дык вось і скажы т. Парэчыну, няхай ён дапаможа, каб у гэтым лісце мяне запрасілі прыбыць у Менск на 24 траўня «для согласования терминологии белорусских текстов Собрания Законов Союза ССР с терминологией Собрания Законов Правит[ельства] БССР, а также для участия в разрешении других, связанных с этим вопросов». Каб такі ліст быў прысланы, мне далі б грошы на паездку, а то я езджу вырашаць службовыя пытанні за ўласныя грошы.

Пішы, братка, а то даўно ад цябе лістоў не было. Што пішаш, над чым працуеш?

Вітай усіх. Нашы справы, наогул, надрэнныя. Цалую Цябе. *Уладзік.*

Адзначце ў хроніцы пра юбілей М. Гарэцкага, а мо варта агаласіць прывітанне яму ў «піку» юб[ілею] Чарота?? Калі так, дык давайце ў № 2.

(Адз. зах. 149, арк. 15)

№ 5а

Ліст у рэдакцыю часопіса «Узвышша»

У № 3 за 1928 г. маскоўскай газеты «Читатель и Писатель» быў выдрукаваны артыкул «Литературная Белоруссия», падпісаны ініцыяламі «А. Б.».

У гэтым артыкуле больш за ўсё вылучана ўвага групе «Маладняк» і пісьменнікам, якія ўваходзяць зараз у групу «Польмыя».

Нейкі грамадзянін А. Селіванаўскі ў № 5 маскоўскага часопіса «На литературном посту», у артыкульчыку наогул недарэчным і бязглуздым (з якой прычыны, мабыць, яго і пахвалілі ў «Літаратурным дадатку» да «Сав[ецкай] Бел[арусі]» за I/III-28), піша наступнае (ст. 84).

«Р. S. Есть такой печатный орган в Москве “Читатель и писатель”. В № 3 этого органа помещена статья некоего А. Б. — “Литературная Белоруссия”. Статья А. Б., вызвавшая ряд соответствующих острот делегатов конференции (нарады беларускага “Маладняка”), превозносит группу “Узвышша” и констатирует окончательное распадение “Маладняка”. Товарищи из “Маладняка” послали в редакцию письмо и протест. Письмо не печатается. Комментарии излишни. А. С.»

З гэтае заўвагі вынікае меркаванне, што артыкул напісаны некім з узвышаўцаў. У дадатак да ўсяго сказана, некаторыя асобы ў Менску дэшыфруюць ініцыялы А. Б. — Адам Бабарэка.

У адказ на такія ганебныя спосабы «змагання» на літаратурным фронце мушу заявіць наступнае.

1. У згаданым артыкуле «Литературная Белоруссия», да якога я ніякага дачынення не маю, слова «Узвышша» ні разу не ўспамінаецца.

2. Артыкул, як гэта добра вядома, напісаны адным з членаў ЦБ «Маладняка», якому я прапаную ў бліжэйшыя дні даць у друку паведамленне, у якім ён павінен зазначыць:

а) сваё сапраўднае прозвішча;

б) матывы, паводле якіх ён карыстаўся гэтымі ініцыяламі, ведаючы загадзя, што вынікае з гэтага.

А. Бабарэка

Вось у такім кірунку перарабляй, калі не падабаецца. Арт[ыкул] у «Ч[итатель] и П[исатель]» напісаў Звонак, гэта мне казаў рэдактар.

(Адз. зах. 135, арк. 1–2)

№ 6

3 чэрвеня 28, Масква

Браце Адам!

Даехаў добра. Усё наогул добра. Нага мая лепшае. Хаджу кожан дзень у амбулаторыю. Доктар тлумачыць, што гэта — расцяжэнне суставаў, недзе стонціў, мабыць, калі быў там у Менску.

Пасылаю табе дзве рэцэнзіі ў № 3. Спяшайся з ім. Да № 4, пэўна, прышло артыкул наконт мовы (там паглыбленне некаторых пунктаў). У сувязі з гэтымі рэцэнзіямі дадумаўся я вось да чаго. — Што, калі нам абвясціць конкурс на лірычныя вершы? Або на лірычны верш і на апавяданне-навелу, на ½ аркуша? Гэта прыцягнула б увагу да часопіса яшчэ больш. Калі Вам усім гэта думка спадабаецца, дык неадкладна ажыццяўляйце яе ў № 3. Бо «ідэі імкліваць у паветры» — нехта перахопіць. Не ведаючы, што там будзе, я ўсё ж падам Вам свой план.

I. У № 3 часопіса «Узвышша» (куды не забудзецца даць кароткую інфармацыю **пра нашу гадавіну і рэзалюцыю**, добра было б, каб ты даў свой даклад — калі не спознішся), трэба даць у канцы паведамленне, што абвясчаецца конкурс а) на лепшы лірычны верш і б) апавяданне = навелу. Паасобныя аўтары выбіраюць сабе пажаданы жанр. **Умова на верш** — беларускась у форме (вобраз, кампазіцыя страфічная), змест — на выбар (каханне, змаганне, праца і г. д.).

Прэмія — 1-я = 75 рублёў апрача ганарару

2-я = 50

3-я = 25

4-я = гадавы камплект «Узвышша» за 28, 27 г.

5-я = — « — « — « — за 28 г.

6-я = — « — « — « — за 27 г.

Умову на апавяданні — няхай апрацуе Кузьма. Прэміі такія самыя (а мо падвысіць на р. 25 кожную).

У склад Камітэта (жюры) увесці цябе, Змітрака, Кандрата, Кузьму, і добра было б, каб згадзіўся Якуб Колас (старшынёй). Гэта было б наогул добра. Калі згодзіцца, запрасіце на першае паседжанне, абмяркуйце ўмовы. Ва «Узвышша» дайце поўную ўмову, падрабязную, а ў газеты — асабліва ў «Чырв[оны] С[ейбіт]» і ў «Звязду» — дайце скарачоную, спаслаўшыся на адпаведны № «Узвышша». Няхай пашукаюць тады гэтага нумару! Справа гэтая рыздзеца па ўсёй Беларусі

і дасць добрыя вынікі. Калі вынікі будуць дрэнныя — можаце першых прэмій нікому не даваць. Асабліва з абвесткамі — куды якую. Наогул трэба нам крыху падагнаць № 3, бо ён жа павінен па плане ўжо выходзіць з друку, а тут яшчэ і набору не чуваць!

Пішы, як думка наконт конкурсу. Калі Вам яна спадабаецца, апрацуеце ўсё — дык давайце поўную абвестку ў набор да № 3, а кароткую, **не чакаючы**, адразу ў «Чырвоны Сейбіт». А то, баюся, што хто перахопіць. Калі спашліціся ў «Ч[ырвоным] С[ейбіце]» на поўную абвестку, дык будуць шукаць лепш № 3. Гэта ж будзе, часткова, і рэкламаю.

Добра было б, каб для лірычнага верша далі некалькі ўзораў кампазіцыйных. Я раней хацеў, у ліку іншых, парадзіць № 24 у збор[ніку] М. Гар., але ён занадта цяжкі для маладых паэтаў. Падумайце.

Чакаю ад Вас фатаграфій.

Вітаю Цябе з зялёным Святам.

Цалую Цябе.

Уладзік.

1-я рэцэнзія, можа, і велікаватая, але пушчайце на петыт і ў разрад рэцэнзій.

(Адз. зах. 150, арк. 1 – 1 адв.)

№ 7

11/VI-28, Масква

Адаме!

Фатаграфій да гэтага часу не атрымаў, а варта было б даць куды. Высылай хутчэй.

Пішу артыкул пра слоўнік «Некр[ашэвіча] і Байкова». Калі піша хто яшчэ (запытайся Лёсіка, Бялькевіча, Влуста), дык мой няхай пойдзе тады як матэрыял у вытрымках («водгукі чытачоў»). Цікавей, каб напісаў хто іншы. Гэта страшэнны здзек над усім беларускім, вось што гэты слоўнік.

Там неяк Язэп казаў, што нам не варта змяшчаць хроніку ў часопіс, бо гэта хроніка заўсёды старэе і не дае, уласна кажучы, нічога цікавага.

Тым больш што, як я тут даведаўся, гэты самы хранікёр Снежка выступае як прадстаўнік «Полымя»: ён прыслаў у «ЧіП» ліст

з пратэстам супроць выдрукавання «неаб'ектыўнай», паводле яго погляду, старонкі ў № 19. Я пра гэта даведаўся прыватным парадкам, і вы гэтага не агалашайце, але дайце яму зразумець, што ён робіць як свіння: мы гэту Снежку скачалі і далі ў людзі, а яна нам псуе справу. А каб ён са сваёй свіной шкурай адчуў што-небудзь, парадзьце пачытаць у № 3 «ЧиПу» артыкул, перагляд[зец] партрэты і адказаць: чаму ён не пратэставаў тады. Наогул абмяркуйце гэта пытанне. Куды на лета? Калі ў добрае мейсца, дык я прысуседжуся на месяц. Пішы.

Цалую цябе. Вітай усіх, Аню. *Уладзік.*

(Адз. зах. 150, арк. 3)

№ 8

24/VI-28, Масква

Браток Адам!

Шлю табе Бязрозкаў артыкул пра Бядулю. Прачытай, магчыма ёсць якія памылкі і nelaгiчнасці ў перакладзе — перакладаў уночы; папраў. Калі спазніўся гэты артыкул да № 3 (спадзяюся, што ты аддаў яго ў друк), дык давай у Галоўліт № 4. Не трэба зацягваць, не трэба, каб матэрыял сышоўся так, як летась.

На ст. 16 рукапісу мо дасі заўвагу ад сябе (ад рэдакцыі) такога зместу: «Гл. наконт гэтага такжа і ў Дубоўкі («Мастацкая проза Якуба Коласа», у зборніку «Літ[аратурная] творч[асць] К. М. Міцкевіча (Якуба Коласа)», Масква, 1926 г., с. 19), дзе гаворыцца, што беларуская народная казка характарызуецца адсутнас[цю]...». Трэба папулярызаваць гэну кніжку, а то пра яе нічога нідзе не было.

Зараз я перакладаю некалькі вершаў з усходніх моваў (грузін[скай], арм[янскай], цюркск[ай]), якія хутка прышлю. Магчыма, што прышлю і артыкул адзін ці два нават.

Мабыць, не пашкодзіць, калі дасцё клішэ з фота нашай групы ў № 3 (на лепшай паперы і г. д.). Лепшы здымак, на мой погляд, той, дзе я стаю ў заднім раду. Самы горшы — дзе сядзім і ляжым і пакінулі парожняе мейсца ў асяродку.

Пішы, што новага. Вітаю ўсіх. Цалую Цябе. *Уладзік*.

Бачыў я нядаўна т. Галадзеда. Казаў, што грашыма Вы забяспечаны да новага бюджэту. Напішы, як справа.

P. S. У ліпені м[есяц]ы святкуецца гадавіна братэрства народаў — зацверджанне Канстытуцыі Саюза ССР. Ці не варта было б даць у гэтым месяцы (№ 3) і пераклады з розных моваў?

Напішы ліст Таўзарашвілі, пра які я табе казаў, наконт таго, што «артыкул вельмі спазніўся, друкаваць ніяк нельга ў парадку працягу, бо гэта выкліча нездавальненне» чытачоў. Няхай дас[ць] сціплы агляд сучаснай пралетарскай літаратуры».

(Адз. зах. 150, арк. 5 – 5 адв.)

№ 9

25/VI-28, Масква

Браце Адаме!

Пасылаю Табе два пераклады — з цюркскае і з грузінскае мовы. Вельмі добра, калі яны не спазніліся ў № 3 (думаю, што не). Калі спазніліся — перш чым пакідаць для № 4 — пагавары з т. Купцэвічам. Калі ён згодзіцца, добра было б пусціць у «Звязду». Справа ў тым, што на наступным тыдні святкуецца гадавіна Саюзнае Канстытуцыі і добра было б (ты парадзь Купцэвічу) выдаць старонку перакладаў з саюзных моваў (расейская, украінская, грузінская, армянская, цюркская) + беларуская (верш, прысвечаны гэтаму дню, напіша хто-небудзь з хлопцаў). Пераклады з расейскай і ўкраінскай хлопцы яму таксама зрабяць. Толькі пастаў умовай, што калі будзе друкаваць цюркскі пераклад — няхай друкуе з маёю заўвагаю, не скарачаючы яе. Вельмі добры тэрмін — **байкуша!** Адмыслова не прыдумаеш такога! Пакуль — бывай. Пішы.

Цалую Цябе. *Уладзік*.

Вітанне ўсім!

Магчыма, што заўтра прышлю пераклад з армянскай м[овы].

(Адз. зах. 150, арк. 9)

№ 10

27/VI-28

Адаме!

Пасылаю пераклад з армянскай. Чарэнц — надзвычайна цікавы лірык. У яго ёсць невялікія паэмкі, пару якіх я пералажу на беларускую мову.

Гэты верш, магчыма, крыху не згармануе сваім настроем з ранейшымі, якія я паслаў. Але разам — яны будуць выглядаць добра, больш разнастайнасці. Перакладаў — спяшаўся вельмі, гадзіну часу аддаў. Хочацца, каб хутчэй да цябе папаў. Пакуль. Пішы.

Цалую. *Уладзік.*

(Адз. зах. 151, арк. 1)

№ 11

30/VI-28, Масква

Адаська!

Нічога ты не пішаш, не ведаю, мо не варта пасылаць і матэрыялы ў Менск. У кожным разе — шлю вось пра Кнута Гамсуна. Калі крыху прыглянецца — друкуй. Калі хочаш — скарачай, бо гэта — фактычна пашыраная рэцэнзія. Не скарачай толькі 2 і 3 старонкі. Мне здаецца, што гэты артыкул патрэбен і сваячасны (пабач, тут гутарка не толькі пра Гамсуна). Каб не займала мейсца, давай на петыт.

Пачакаўшы, калі будзе ўсё добра, прышлю яшчэ з пару. У кожным разе — пішы. Рэшта артыкулаў будзе на беларускія тэмы (адзін пра *dz* і *дж*, другі, магчыма, на конт правапісу зборных іменнікаў).

Чаму не пішаш, куды на лета?

Чакаю. Вітаю. Цалую цябе. *Уладзік.*

Паеду прыблізна 8–9 ліпеня на Калініншчыну, да цяця. Добра было б, каб ты завітаў туды. Мы б здолелі правесці там колькі часу, а пасля паехалі б па Сожу да Дняпра, а там па Прыпяці — параходам. Наогул пішы. Сядзіба цяця ў сяле Сцюдзянец каля Касцюковіч.

Уладзік.

(Адз. зах. 151, арк. 5)

№ 12

4 ліпеня 1928, г. Масква

Адаме!

Пішу наогул, адказу ад цябе няма, так што не ведаю, ці знайшлі цябе мае лісты. Пасылаў я там пераклады, розныя нататкі — ад цябе нічога не было.

Зараз — такая справа. Я бадай што скончыў вялікі артыкул на конт *дз* і *дж* і апрацаваў адпаведны праект літар. Мастак робіць усе малюнкi. Праз тыдні паўтара прышлю ўсю гэту штуку. Цікава, што ты скажаш тады на гэта.

Наогул — пісаць не хочацца, бо не ведаю, дзе ты. **У суботу** я выязджаю з Масквы на месяц. Пэўны час буду ў жончынага бацькі (пошта: Касцюковічы, с. **Сцюдзянец**, П. І. Кляус, для Дубоўкі). Калі будзеш пісаць — пішы туды. Добра было б, як я ўжо пісаў у ранейшым лісце, каб ты заскочыў туды на пару дзён. У кожным разе — пішы. Калі выйдзе хутка № 3 — шлі на Сцюдзянец. Наогул, калі будзе што цікавае — туды ж. Выйшлі, здаецца, новыя зборнікі (Дудара, яшчэ нечый) — накіруй, братка, туды. Вітай усіх. Цалую Цябе.

Уладзік.

(Адз. зах. 151, арк. 10)

№ 13

6/VII-28

Адаме!

Вось якраз атрымаў ад цябе ліст, бо заўтра еду з Масквы. Шлю ў адным купэрце і для Кандрата. Перад ад'ездам — дык ведаеш, усё блытаніна нейкая. Пішы туды да мяне ў вёску. Спадзяюся, што абавязкова спаткаемся і пабачымся. Магчыма, што і праедзем крыху па рэках нашых. Жадаю добрага адпачынку. Вітай усіх!

Цалую. Уладзік.

Напісаў невялічкі, але вельмі баявы артыкул М. Равенскі на конт дзе-якіх нашых кампазітараў. Вазьму артыкул з сабою ў вёску, там апрацую яго і пашлю ў Менск.

(Адз. зах. 151, арк. 9)

№ 14

22 ліпеня 1928 г., Студзянец

Браце Адам і Кандрат!

З вялікай радасцю прачытаў Адамаў ліст, што Вы адпачываеце добра і г. д. Справа з рэцэнзіямі — глупства. Я дык чарнавікоў, здаецца, не пакінуў. Можа, яны ў каго з іншых хлопцаў засталіся? Наогул — пра гэтыя справы пагаворым у Вас, бо я думаю заскочыць туды на колькі дзён. Магчыма нават, што выеду адгэтуль чысла 25–26.

Прызнацца, адпачываў я дрэнна — нерваваўся многа. З Масквы я ўзяў сюды канчаць артыкул пра літары для *дз* і *дж*. Адначасна, заказаў быў графіку зрабіць малюнкi. Дык ён пратрымаў іх у бауле тыдні тры (вось лайдак!). А я кожны дзень чакаў — ведаеш сам, калі што на карку вісне. Артыкул даслаў у суботу на імя Кузьмова. Хаця б ён не пагубляў там малюнкаў, бо дзе я іх буду браць? А вельмі хацелася б, каб гэты артыкул быў выдрукаваны ў № 4. Гэта будзе падарунак на адчыненне літаратурнага сезону. Прывязу Вам чарнавікі, абмяркуем там разам. Вось, здаецца, і ўсё. Яшчэ раз — выеду да Вас напэўна, бо трэба дзе пра што парадзіцца. Вітаю ўсіх вашых, вітае жонка мая.

Цалую Вас. *Уладзік*.

(Адз. зах. 151, арк. 11)

№ 15

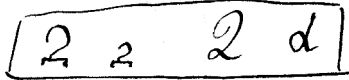
13/VIII-28, Масква

Браток Адам!

Спадзяюся, што і ты, і Кандрат са сваімі блізкімі пераехалі ў Менск. У звязку з гэтым пасылаю спешны ліст на тваё імя. Маю да цябе некалькі пытанняў. — Мой артыкул ляжаў і чакаў мяне ў карэктуры ў Менску. Чакалі і клішэ. Я занёс усё гэта да прадстаўніка друкарні. Абяцалі, што ў той жа дзень пойдзе ў Гомель. Копію артыкула даў т. Сянькевічу, каб ён пачытаў сам і пайнфармаваў другіх у ЦК.

У лісце на імя друкарні я прасіў, каб яны звярсталі артыкул і каб адбітак прыслалі мне сюды для аўтарскай праўкі. Аўтарскую праўку невялічкую я зраблю. Дзеля гэтага канчаткова ў друк артыкула не

падпісвайце. Устаўлю два новыя клішэ. Адно — замена «дз» — бо было дадзена толькі рукапіснае. Зараз будзе мець такі выгляд:

Уся замена ў тым, што літара пастаўлена «на ногі», як у «д». Падганіце друкарню, каб яны хутчэй прыслалі мне два адбіткі.

Гаварыў я з т. Чарвяковым, Ігнатоўскім. Відаць, што яны ўжо былі крыху паінфармаваны. Грошы на адліўку літар дадуць, на падставе чаго я ўжо пачынаю заказваць іх. Адначасна — закажу літару 7 да твайго праекта. Дарэчы. Я не пакінуў табе Шніцэра, а сёння закажаў і прышлю табе праз Пяцюкевіча гэтымі днямі (16–17) паасобнік для цябе. Будзеш мець уласны. Тым больш што за свой я аддаў быў 8 р., а для цябе нагледзеў з Пяцюкевічам за 5 р. 50 кап. Даў задатак, заўтра дадуць кнігу. Казалі, што новая. Калі што дрэнна — адмоўлюся.

Ты праект распрацоўвай. Трэба, каб да № 5 быў гатовы.

У маім артыкуле выкіньце заўвагу пра тав. Галаздеда, бо гэта пытанне будзе вырашацца ў пэўнай камісіі і нядобра, што гаворыцца толькі пра яго аднаго.

Скажы Кандрату, каб усе выдаткі па майму артыкулу ён веў асобна. Рахунак тады будзе аплачаны асобна (плата за малюнкi, за клішэ, за аўтарскую праўку, за паасобны адбітак). На паасобны адбітак дай тыраж 150 паасобнікаў (раней я думаў 100) і лепшую паперу — каб ясней былі клішэ. Добра, каб усё гэта было крыху раней за часопіс. Я мог бы даць тут дзе-каму ў Маскве. Клішэ для артыкула пашлю адразу ў Гомель.

Ёсць у мяне просьба да Вас усіх. Мне будзе належаць такі-сякі ганарар за № 4 (артыкул, пераклады арт[ыкулаў]). Вы таксама, здаецца, пачалі аплачваць). Ці не можна было б, каб на ізг[атаўленне] пун[цонаў] Вы мне выдалі ганарар авансам? У выпадку згоды прашу цябе:

выплаціць 40 руб. Гурыку Гарэцкаму,

— // — 30 руб. Пяцюкевічу, калі ён з’явіцца да цябе ў Менску, рэшту выслаць мне ў Маскву, бо, прызнацца, перабой з грашыма вышаў.

Здаецца — усё. Калі што яшчэ будзе — напішу праз Пяцюкевіча.

Пра артыкул ужо адбыліся дзе-нідзе гутаркі. Мабыць, будзе дыскусія. Асноўнае, што выстаўляецца — гэта, ці патрэбны дадатковыя літары наогул.

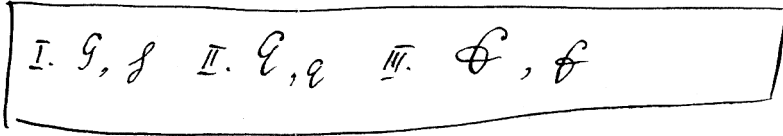
Вітай нашых. Вітай Кандрата. Як даехалі? Мы з жонкай добра.
Цалую Цябе

Уладзік.

У № 4 не пашкодзіла б даць змест усіх № № нашага часопіса. Здаецца мне, што яго будуць чытаць. Калі збярэцца матэрыялу больш — давайце артыкулаў на 13, бо адзін аркуш можна будзе правесці па рахунку на праект (у праекце і будзе не менш чымся аркуш).

Пасылаю табе для перадачы ў Гомель папраўкі. Будзе лепш.

Клішэ адашлю ім сам. Клішэ № 16 будзе такое:

(Адз. зах. 151, арк. 12 – 12 адв.)

№ 16

14/VIII-28, Масква

Браце Адаме!

Пасылаю на тваё імя малюнкi да артыкула. Тут не ўзяліся рабіць тэрмінова — пашлі праз упаўн[аважанага] у Гомель. Учора паслаў табе ліст — ты, пэўна, атрымаў яго. Забыўся, які № рыс[унка] для *дж*. Здаецца, ці 7, ці 8. Паглядзі. Тое, што зроблена раней, вазьмі да сябе, няхай будзе для справаздачы. Другое (для рук[апіснага] *дж*) № 16.

Папрасі Ф. Купцэвіча, можа ён загадае сваёй цынкагр[афіі] зрабіць іх у тэрміновым парадку (гэта штрых, а не сетка, работы ўсёй на паўгадзіны). Або, калі нічога не выйдзе, пасылай у Гомель. Здаецца, там ёсць цынкаграфія.

Магчыма, што мал[юнкi] да твайго артыкула прыйдзеца рабіць у Маскве.

Шлю рахунак мастака. Грошы залічыце на мой рахунак, бо я яму выплаціў.

Бывай. *Уладзік.*

(Адз. зах. 152, арк. 1)

№ 17

15/VIII-28, Масква

Браток Адам!

Паслаў табе матэрыялы да артыкула, больш, здаецца, нічога пасылаць не буду. У кожным разе — перад канчатковым падпісаннем у друк няхай друкарня (а мо Вы) прышле мне адбітак на прагляд. Магчыма, што з'явіцца якая-небудзь папраўка.

Заўтра прыйдзе да мяне мастак-графік наконт праекта адліўкі літар, а таксама наконт узвышаўскага шрыфту. Напішу дадаткова. Адначасна закажу і тваю літару. Падумай добра наконт рукапісных, а мо лепш будзе даць некалькі адменнікаў (ѣ, ѣ, ѣ і г. д.). Пасылаю табе Шніцэра як гасцінец. Калі-небудзь якую кніжку прышлеш мне. Паасобнік вельмі добры. Калі будзеш рыхтаваць малюнкi, прысылай мне чарнавікі — я дам зрабіць тут. Думаю, што ўсё можна будзе зрабіць на рублі 3 або 2 р. 50 за штуку.

Пісаў я табе наконт грошай. Пастарайся як-небудзь. У кожным разе выплаці мае даўгі.

Ці думаеце далей друкаваць часопіс у Гомелі? Вырашайце гэта пытанне канчаткова і тэрмінова, бо гэта, мне здаецца, будзе вельмі патрэбна ў звязку з заказам літар.

Я добра не ведаю парадку, але чамусьці мне здаецца, што пасля таго, як будуць зроблены пунцоны і матрыцы, адліўку змогуць рабіць толькі для друкарні. Значыцца, трэба будзе ўзяць адноснік ад іх. Вось чаму я і прашу Вас выясніць усё гэта.

Падгані мой артыкул, каб можна было надрукаваць адбітак раней часопіса. Адбітак на Беларусі да выхаду часопіса нікому даваць не трэба, прышліце мне для рассылкі ў РСФСР і на Украіну. Зрабі такую ласку, Адаме.

Вітай Кандрата, Аню, усіх нашых. Цалую Цябе. *Уладзік.*

Пішы.

Калі можна, калі ёсць грошы — выдайце аванс т. Равенскаму, ён жыве недалёка ад Менска і зойдзеца да Вас.

Уладзік.

(Адз. зах. 152, арк. 3 – 3 адв.)

№ 18

18/VIII-1928 г.

Адаме!

Пасылаю табе і Кандрату па аднэй кніжачцы. Больш нічога добрага не знайшоў — усё такога гатунку, як і ў Вас. Схаджу ў кнігарню гэтага выдавецтва («благое») — там, напэўна, знайду. Апрача таго, пашукаю ў букіністых лёгкіх выданняў. Хачу абавязкова знайсці для Кандрата сатырыка якога.

Слоўнічкаў маленькіх, што абяцаў Вам, зараз няма. Напішы, ці не варта ўзяць для цябе якую-небудзь кнігу па тэорыі? Мо для спробы і нішто будзе. Пішы. *Уладзік.*

(Адз. зах. 152, арк. 4)

№ 19

18/VIII-28, г. Масква

Адаме!

Пасылаю табе праз маці папярэдні каштарыс і прашу вось пра што.

1. Падгані друкарню, каб хутчэй рабілі адбіткі. Калі можна — няхай перад друкаваннем прышлюць адзін ці два паасобнікі мне. Магчыма, што знайду якую памылку ці папраўлю што.

2. Як толькі будзе атрыманы адбітак — можна будзе адразу прасіць грошы паводле папярэдняга каштарысу, які можаце перадрукаваць на машынцы. У адносіку на імя (можна схадзіць раней запытацца ў т. Галадзеда, ці дасць ён грошы. Калі не — напісаць на імя **Старшыні ЦВК Саюза ССР** т. А. Г. Чарвякова) належнай асобы — трэба паказаць, што бадай усе выдаткі зроблены і праз малы час можа быць пададзена канчатковая справаздача.

3. У каштарысе я прадугледзеў усе выдаткі і на твой праект. Адзін пунцон каштуе 12 р. 50 кап. Самае большае, калі прыйдзеца заплаціць па 13 р. 50 кап. Ужо закажаў я 8 пунціонаў (два для корпусу і два для петыту на кожную літару).

4. Канчаткова вырашайце справу з друкарняй. Справа вось у чым. — У Гомельскай друкарні **корпус лацінскі**, а **петыт** зусім з іншай гарнітуры. Тым часам пунцоны і для петыту я закажаў лацінскія. Такім парадкам, з Гомельскім петытам яны не сойдуцца. Вам трэба або дагаварыцца з Гомелем, каб ён даў ужо для **№ 5** нашага часопіса

лацінскі петыт, або дагаварыцца з Менскам, дзе гэтакі пэтыт ёсць (параўнайце шрыфты леташняга № 3 з сьлетнім № 3 у петытах).

5. Праз два тыдні будуць гатовы пунцоны. Чысла 10 верасня будуць гатовы шрыфт. Трэба толькі, каб заказ давала друкарня. Выясняйце і гэта.

6. Пасылаю разам з гэтым распіску на 20 руб. ад пунцаністага т. Брэева. Праз т. Пяцюкевіча я паслаў распіску мастака на 10 руб. Будзь ласкаў, выплаці 30 руб. маёй маці, бо я ўзяў заплаціў тымі грашыма, якія яна хацела ўзяць з сабою. Калі ёсць у Вас — дайце ёй яшчэ авансам рублёў з 20. У кожным разе — дайце 30 р.

7. Пасылаю табе копіі квіткоў на часопіс паводле падпіскі, якую прымаў мой брат. Калі Кандрат раней не вылічыў з мяне грошы за гэту падпіску — няхай вылічыць. **Вельмі прашу цябе самому праверыць**, ці высланы часопіс на гэтыя адрасы. Калі не — загадай, браток, выслаць. Чамусьці мне здаецца, што часопіс не атрыманы. Я надзвычайна непакоюся, скажуць, што я зажуліў грошы.

8. Мабыць, калі Галадзед з водпуску не прыйдзе, прыйдзе[цца] звяртацца з адноснікам на імя т. Чарвякова.

Пішы, што наогул чуваць добрага. Дайце змест усіх №№ у № 4. **Лепш** будзе, калі надрукуецца паасобны лісток са зместам (як «Акад[эмія]»). Можна будзе пусціць тады і ў нашыя часопісы. Апрача таго — (грошы тыя ж самыя) — гэтак прыгажэй.

Чакаю ліста.

Цалую Цябе.

Уладзік.

Калі даводзілася гаварыць з начальствам наконт грошай, я называў лічбу 400–500 рублёў. Выйшла ў каштарысе 700 рублёў, на 3 літары фактычна (хоць гутарка ідзе пра 2). Калі чаму-небудзь вы палічыце суму вялікай, выкіньце 240 руб. за набор у часопісе. Выйдзе 460 рублёў. У такім выпадку за набор прыйдзецца правесці звычайна. Мяркуйце самі, як лепш.

У тым разе, калі ўключыць набор (мо я крыху павялічыў — дайце расцэнку правільную) — можна будзе ў № 4 даць не 12, а 13 аркушаў, такжа і ў № 5. Мяркуйце самі.

Армянскае $\epsilon = \text{Է}$ старое, Է суч[аснае]. У Шніцэра памылка. Такое $\text{Է} = \text{ժ}$. У кожным разе, тваіх вывадаў гэта не змяняе.

(Адз. зах. 150, арк. 5 – 5 адв.)

№ 19а

Адаме! Калі вылічаць дакладна, дык на ўсё паводле майго праекта без набору патрабуецца 300 руб. Можна злажыць каштарыс і так: на тры літары, уключаючы тваю, палічыўшы без набору. Уважайце самі. Расцэнка на адвароце.

- 1) Мастаку за рысунак не менш 3 руб.
- 2) Клішэ — (расцэнкі ў Менску).
- 3) Выраб аднаго пунціона — гравёру — па 12 р. 50 к.
(да 15 руб. за адзін)

Патрабуецца пунціонаў:

- 1 — на вялікую літ[ару] корпус
- 1 — // — // — // — петыт
- 1 — // — // — // — загаловач[ныя]
- 1 — // — малую // — корпус
- 1 — // — // — // — петыт
- 1 — // — // — // — загалов[ачныя]

6 пунціонаў

- 4) Адліўка матрыцы 2 руб. на кожны пунціон
- 5) Адліўка літар
кілагр[ам] корпуса 1 р. 85 к.
// — петыту 2 р. 05 к.
// — загаловач[ных] 2 р. 50 к.

	Коль- кас[ць]	Цана		Сума		
		р.	к.	р.	к.	
1. Аплата работы графіка Рыс[ункі]	10	3	—	30	—	
2. // — // — // —	3	3	—	9	—	
3. // — // — // —	2	5	—	10	—	
4. // — // — // —	—	—	—	40	—	
5. Аплата клішэ	12	12	50	150	—	Дакладна ў Вас — даведка + рублёў 15 на тэрміновас[ць] і на ўсякі выпадак
6. Пунціоны	12	2	—	24	—	
7. Матрыцы	—	—	—	15	—	
8. Адбіткі артыкула	—	—	—	20	—	
				298		

(Адз. зах. 152, арк. 2 – 2 адв.)

Браток Адам!

Пасылаю табе адбітак артыкула. Магчыма, што знойдзеш якую памылку ты. Наконт параўнання с[учаснай] м[овы] з [крыжам] я выкінуў затым, што гэта магло б у выпадку прыняцця праекта перашкодзіць яму ў Заходн[яй] Беларусі.

Скажы, каб друкавалі адбіткі. Не ведаю, колькі лепш: 100 ці 150. Вырашайце самі. Раней выйсця з друку часопіса — у Менску нікому адбіткаў не давайце. Клішэ няхай вернуць Вам. Калі будзеце даваць арт[ыкул] у «Звязду», як прасіў Ф. Купцэвіч, скарачайце самі і давайце не раней, чымся за дні два-тры да выхаду часопіса. У тым нумары газеты дайце і абвестку на часопіс. Чытаю старыя беларускія выданні. Падашлю табе добрыя матэрыялы да твайго праекта. Ці перадаў табе кнігу Пяцюкевіч — Шніцэра? Ён мог і забыцца... Каб быў меншы пакет, не шлю першыя балоны. У іх такія памылкі, заўважаныя мною:

- I. 3 радок знізу — гэтага пакуль, што // выкінуць коску
- II. трэці радок 2 раздзела — асабістаасьцяй // асабістасьцяй
- III — пасылаю балону
- IV — 3 абзац, чацверты радок
аб, яднаны // аб'яднаны
- V — 4 абзац, 7 радок
ва ўсебаларускім // е

Пішы. Як часопіс? Глядзі, каб на мяне не пакрыўдзіўся Язэп за вершы, а Кузьма за рэцэнзіі, што зрабіў... Калі што — дык улагодзь, каб не было гутарак і спрэчак. Трымай, браток, лейцы і ўзмацняй еднасць і нітаванасць. Вітай Кандрата. Цалую цябе. *Уладзік.*

Як зробіце з рахункам, або з зяўкай на грошы? Калі нічога не выйде ў Менску — шліце ў Маскву разам з адбіткамі.

Уладзік.

У граматыцы М. Сматрыцкага за 1606 г. такія рэчы для г выбухова[га] (напішу асобна больш падрабязна) —

ГЛАСНАГѠ , ЛѠБІКА = апошнія слова літаральна
па-нашаму сучаснаму — лѠбіка!

(Адз. зах. 152, арк. 6 – 6 адв.)

№ 21

24/VIII-28, Масква

Адаме!

Занепакоіўся я, што ты хварэш. Мабыць, да гэтага прычынна купанне і ўсё такое. Аджа адпачынак быў добры наогул. Глядзі ж, бра-ток, не хварэй, а дужай. Здароўе патрэбна, асабліва нам.

Пра Менск, пра мой пераезд туды толькі гутаркі. Нічога канкрэт-нага ў сэнсе пасады ніхто нічога не гаворыць. Без ясных перспектывы пераязджаць не буду. Магчыма, што давядзецца гаварыць з т. Кноры-ным на гэту тэму.

Паслаў табе палову артыкула з папраўкамі. Сёння атрымаў твой ліст. З заўвагамі згаджаюся — мой недагляд. Няхай сабе будуць два нямецкія *d*. Гэта лепш, чым фіта замест *d*. Мяне падашукаў крыху мастак, зрабіў не тое, што трэба. Але пера[ра]бляць позна.

Скажы **Ханіну**, што нам ужо **дадзены дазвол** Глаўлітам на выдру-кав[анне] адбіткаў. Калі гэты дазвол ён не атрымаў, дык вазьмі яго ў Антона Адамовіча. А друкарні няма дзела, калі што робіць: няхай падае рахунак. Наогул, скажы яму, пашукаўшы дазвол, што няхай за-раз жа друкуюць і падаюць рахунак на адбітак (набор, клішэ, папера). Паперу няхай дадуць лепшую.

У артыкуле ёсць шмат недахопаў стылістычных, пісаў хапаючыся. Але дзе ж перарабляць.

Вельмі дзіўлюся з Пяцюкевіча. Ён павінен быў перадаць аль-бо табе, альбо Кузьму для цябе Шніцэра і ліст мой. Запытайся. Калі гэта не зроблена, значыцца, Шніцэр дадзены некаму «на крытыку». Людзі, людзі! Чым можна змерыць подласць іх? Гэта ж я мог паслаць кнігу праз бацькоў, а не праз гэтага гада.

Дзякую, што ўлагодзіў пытанне грашовае. Налягай на Ханіна, каб друкавалі хутчэй. Калі ёсць дазвол Галоўліта — дзела не іх. Мы мо-жам наогул чаго ў часопісе не друкаваць, а друкаваць паасобным вы-даннем.

Чым хутчэй выдрукуюць, тым лепш. У аўторак будуць гатовы літары (пунцоны), хутка трэба будзе і грошы плаціць. А тут затрым-ка. Гані яго ў хвост і ў грыву.

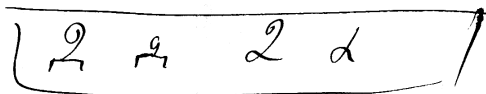
Вітай нашых.

Вітае Марылька ўсіх.

Цалую Цябе. *Уладзік.*

Наогул, прарэдагуй артыкул як трэба.

Клішэ:

Трэба паставіць замест Трэба, якое ёсць зараз.

Другое — на № 16.

(Адз. зах. 152, арк. 11 – 11 адв.)

№ 22

26/VIII-28, Масква

Браток Адам!

Прыехалі сёння бацькі і прывязлі твой ліст. Вельмі рады, што ў Вас усё ж справы ідуць добра. Каб не паўтарацца, паколькі пішу ліст «дзелавы», даю па пунктах.

1. Пасылаю першыя гранкі карэктуры. Калі што будзе рэдакцыйнае — папраўляй. Калі друкарня адмовіцца рабіць адбіткі, скажыце, каб на **добрай** паперы адбілі штукі чатыры такіх адбіткаў, як гэты (не сшыты). Думаю, што можна будзе падаць разам з каштарысам і сам адбітак. Майце на ўвазе, што гэта трэба ўсё хутчэй праводзіць, бо ў аўторак будуць гатовы пунцёны, у кожным разе да 2–3/IX будзе гатова адліўка. Ці выяснілі пытанне з друкарняй? Я пісаў на конт лацінскага шрыфту — не забудзься. Здаецца, тут усё.

2. У артыкуле М. Равенскага трэба праставіць назвы кампазітараў, бо ў рукапісе пропускі. Добра будзе, калі Вы прышліце яму на прагляд адзін паасобнік. Справа ў тым, што я пры перакладзе мог што не так зрабіць. У кожным разе, там, дзе ёсць заўвага пра склад бел[арускай] песен[най] кам[ісіі] у Маскве, — абавязкова выкраслі мяне. Фактычна я не працаваў, грошай тым больш ніякіх не браў — а можа выйці, што і я вінават у тым, што папалі дрэнныя матэрыялы. Трэба выкінуць і тое мейсца, дзе напісана, што камісія заснавалася з ініцыятывы т. **Мароза**. Справа ў тым, што 8/V-28 г. пры СНК БССР была нарада, пасля якой застаўся пратакол № 4. Склад нарады такі: Мароз (старшыня), Агурскі (з адвіслай лупай ёсць такі місюгінэ копёр), Аршанскі і Успенскі. Гэтая камісія разглядала спіс навуков[ых] і культур[ных] дзеячоў, пададзены ІБК для ўключэння ў **БСЭ** (Больш[ую] Сов[етскую] Энциклопедию).

Камісія пастанавіла выключыць Кузьму Чорнага і мяне, «разгледзеўшы» іх у «*Узвышша*» (гэта значыцца тады, калі будзе ісці літара «У»). Не ведаю, хто там быў з нашых яшчэ. У кожным разе такую сволач папулярызаваць на б[алонках] нашага часопіса не варта.

Выясніце, колькі будзе каштаваць паасобны адбітак з артыкула Рав[енскага], пры тыражы ў 50 паасобн[ікаў]. Шкода, што ў Вас няма грошай. Калі знойдзеце, прышліце руб. з 30 авансу Рав[енскаму], бо ён пасля водпуску без грошай. Адрас Прадстаўніцтва, дзе жыве Рав[енскі], такі:

«Малая Никитская, 18, Николаю Яковлевичу Равенскому».

3. Адносна Язэпа. Як толькі выявіцца самая малая магчымасць, дайце яго зборнік у друк у першую чаргу. Ганарар выплаціце да 40 кап. мінімум. У тым разе, калі што здарыцца з стыпендыяй для яго, трэба даць яму скончыць універсітэт. Гэтага можна дасягнуць такім чынам. Мы заключылі хаўрус не толькі літаратурны, але і наогул. З кожным з нас можа здарыцца няшчасце. З-за якой выпадковасці кідаць навуку не варта. Я прапаную тады злажыцца, зрабіць складчыну. Калі буду працаваць у Маскве, як і працую зараз, — унашу 25 руб. кожны месяц. Пагавары з хлопцамі такжа. Гэта павінна будзе зрабіць уплыў на некаторыя мядзяныя ілбы, якія дзе-як кіруюць справай. Язэпу скажы, няхай абавязкова вучыцца, няхай не кідае навуку. Гэта прывучыць нас больш шчыльна трымацца ў згуртаванні.

4. Я нічога не маю супроць месячніку, толькі трэба перанесці друк у Менск і наогул рэарганізаваць часопіс, зрабіўшы яго больш лёгкім (у дачыненні да даўжыні паасобных рэчаў). Добра памяркуйце, пакуль усе разам. Вазьміце нашы часопісі, вазьміце ў бібл[іятэцы] замежныя (паэзія ёсць чэшская, польская і г. д.). Пастарайцеся дабіцца больш грошы. Ясна, калі не будзе грошы — прыйдзеца даваць двум[а] м[есяцамі].

5. Пасылаю распіску на 20 руб. Вышлю распіску Былінкіна на 10 руб. заўтра ці паслязаўтра — гэта ж не так тэрмінова.

Вітай нашых.

Цалую Цябе.

Уладзік.

[*Прыпіска на палях:*] На б[алонцы] 9 — ёсць наконт «хрысціаніз[ацыі]» бел[арускага] алф[авіта]. Гэтага выстарчыць!

(Адз. зах. 153, арк. 1 – 1 адв.)

Адаме!

Пасылаю табе распіску Былінкіна на 10 руб. і рахунак т. Брэева на 110 руб. Разам з яго рахункам пасылаю чарнавыя адбіткі з пунціонаў новых літар (корпус і петыт). Петыт вельмі выразны. Я спадзяваўся на горшае. Цяпер, калі ласка, зрабі вось што. — Падрахай, колькі ўсіх выдаткаў на маім праекце. Калі няма рахунку з друкарні, няхай напіша рахунак т. Ханін арыенцовачны. (Пасля, як пададуць грунтоўны Вам, Вы выплаціце ім грошы пад распіску, што і ляжа ў справаздачу.) Падрахаваўшы, ідзі да т. Галадзеда (калі ён прыехаў ужо), а калі яго няма — да т. Чарвякова. І з тым, і з другім я гаварыў, і яны абяцалі даць грошы. Я вельмі папрашу цябе не зацягваць справы, бо трэба плаціць грошы. Не пазней **другога** верасня я абяцаў заплаціць за пунціоны. Калі ад Вас да гэтага часу не будзе грошай, я выплачу з сваёй пенсіі, якую атрымаю 2/IX. Таму, у каго будзеце прасіць грошы, скажыце, што я ўсюды заплаціў, але пазычаў грошы. Мяне могуць узяць за гзымс (ґзымс!). Добра было б, каб разам з рахункамі і з каштарысам Вы маглі даць адбітак артыкула. У кожным разе — пачынай (а больш пэўна — канчай) справу. Уключы ў каштарыс выдатак на свой праект. Шлі мне сюды эскіз сваёй літары, як ты спыніўся канчаткова (а ўсё ж — лепш, як ты казаў раней: малая з загагулінкай унізе радку — *ґ-АНАК*, а вялікая — вышэй: *ґАНАК*, незалежна ад рукапісных, якія могуць быць і вышэй: *ґанак* — аднолькава з друкав[аным]). Калі ты прышлеш хутка — закажу літары. Іх хутка зробіць гравёр, тады разам будуць гатовы да № 5. Калі Вы канчаткова выяснілі справу з друкарняй, вазьміце ад друкарні адносілік у словалітню. З гэтым не баўцеся, бо ў словалітні могуць патрымаць (дзеля чаргі) тыдні два-тры. Выдатак на адліўку, з нашых пунціонаў, вельмі малы. У крайнім выпадку — можам аплаціць мы. Дык яшчэ раз — прышлі эскіз сваёй літары, націскай на каштарыс.

Вітаю. Цалую.

Уладзік.

Літара «**Г**» крыху («чуць-чуць») розніцца ад первястковага праекта, што ў артыкуле. Думаецца мне, што так лепш. Мяркуй ты.

Уладзік.

На распісцы Был[інкіна] пастаўце чысло, калі быў пададзены ім рахунак.

Як толькі прыйдзе адбітак, схадзі з ім да Я. Кол[аса], занясі пачытаць, папрасі, каб даў свой «одзыў» (погляд). Калі яго погляд будзе станоўчы, калі ён дасць табе яго ў пісьмовай форме, папрасі яго даць якое-небудзь невялічкае апавяданне (б. на 3–4, да ½ арк.), якое пусцім першым у часопісе і знізу дадрукуем: «Першы твор, які друкуецца з новымі літарамі». Угары можна будзе даць так, як у старых выданнях:

Г трэба чытаць як дз

Г --/-- --/-- --/-- дж

Г --/-- --/-- --/-- «г» выбуховае (лац. g)

Абавязкова пагавары з ім. Гэта не пашкодзіла б агульнай лініі. А то можа быць і так, што кампанія Цішка Клёпс загігне народных паэтаў супроць праекта, а гэта было б вельмі невыгодна для нас.

Наконт грошай, якія не дадае Шыпіла, ідзіце да таго, каму ён падначалены. У крайнім выпадку можаце сказаць яму самому так: «Мы сядзімо зусім без грошай. Вы кажаце, што ў Вас грошай няма. Мы не маем падставы не верыць гэтаму. Калі ласка, дайце нам **пісьмовую даведку** наконт усяго гэтага. Мы пойдзем прасіць грошы з іншых крыніц — ці ў ЦК да т. Кнорына, ці куды яшчэ». Цікава, што ён зробіць. А то гэта публіка спелася, усе гэтыя Шастаковы, і будучы нам шкодзіць на кожным кроку. Ці атрымаў ты кнігу і мой ліст, пасланыя мной праз Пяцюкевіча? Пішы мне, я буду пісаць яму ў Чэрвень. Такого свінства можна было спадзявацца ад яго, але ўсё ж... [...] іх маць!

(Адз. зах. 153, арк. 6 – 6 адв.)

№ 24

29/VIII-28, Масква

Адаме!

Паслаў табе лісты, а ўчора заказным — адбіткі новых літар! Страшэнна не падабаецца мне літара «дж» у зробленым адменніку. Іду раз заказаваць мастаку эскізы: буду заказаваць нанова. Лепш патраціць лішніх руб. 50, але каб было што людскае. Зважаючы на гэта, уключы ў заяўку на руб. 50 больш грошай. Пішы.

Цалую цябе. Вітай друзей нашых.

Уладзік.

(Адз. зах. 153, арк. 12)

№ 25

5/IX-28, Масква

Адаме!

Ці хадзіў ты наконт грошай? Калі так, націскай і высылай хутчэй. Сёння шлю табе распіску Брэева на 40 рублёў: заплаціў яму сваімі. У пятніцу будзе гатова ўся работа канчаткова. Вельмі добра было б, каб да пятніцы ты прыслаў грошы. Адначасна не забудзься прыслаць адноснік ад друкарні на імя словалітні з просьбаю зрабіць адліўку новых літар. Гэта патрэбна і затым, што словалітня можа доўга патрымаць заказ.

Нічога ты не напісаў наконт свайго праекта. Я абяцаў прыслаць (і прышлю) табе фатаграфічныя здымкі з некаторых старых кніг для твайго артыкула. Маю дазвол, але вось што здарылася: фатограф пазаўчора паламаў сабе недзе скабу і некалькі дзён не будзе. Як толькі ачуняе — зараз жа вазьмуся каля яго міласці. Не забудзься, што ў нашых старых выданнях «г» выбуховае перадавалі яшчэ цераз *кг* (*кГрУи П*). Пакажы хібы такой перадачы.

Да № 5 Равенскі рыхтуе артыкул, у якім разглядае зборнік Луцэвіч і Савёнак. Заклучэнне вельмі песімістычнае для аўтараў...

Я да № 5 дам артыкул (калі гэта ўдасца; план ужо добра прадумаў) наконт культуры ў нашым культурным будаўніцтве наогул. Можа выйсці цікавая штука.

Да № 6 падрыхтую праект рэформы беларускага алфавіта наогул.

Вось пакуль што і ўсё. Пішы. Чакаю. Калі няма грошы ў СНК — ідзі непасрэдна да т. Чарвякова — ён у Маскве абяцаў даць грошы на адліўку новых літар. Вітай нашых. Аню.

Цалую Цябе. *Уладзік.*

Перарабіў майстар **дж** (в्याлікае пет[ытам]). Зрабіў ножку грубей. Таксама пераробіць і рэшту. Будзе лепш так.

(Адз. зах. 153, арк. 14)

№ 26

14/IX-28, Масква

Браток Адам!

Ад цябе доўга лістоў няма, але я расшыфраваў маўчанне тым, што ты чакаў адбіткаў з Гомеля, каб было з чым ісці па грошы. Сёння я атрымаў адбіткі, пасылаю на тваё імя для некаторых таварышаў 12 паасобнікаў — абавязкова аддай. Дай рады, у той дзень, калі ў газеце будзе абвестка пра № 4.

Сваім хлопцам, зразумела, не пасылаю. Мо я забыўся яшчэ каму напісаць? Мяркуйце там самі. Выясняй з грашыма і шлі адноснік ад друкарні на заказ літар. Вітай усіх нашых.

Цалую Цябе. Пішы, што чуваць. Марылька вітае Аню, Лену.

Уладзік.

(Адз. зах. 154, арк. 1)

№ 27

17/IX-28

Браток Адам!

Набрывзеў я табе са сваім артыкулам, але вась яшчэ. — Трэба даць невялічкую папраўку адносна рыс. 8. Справа ў тым, што я склаў яе паводле Шніцэра, а ў яго памылкова паказаны знак **ж** як **дз**, тады як гэты знак сапраўды ёсць **ж** (і **дж**). Гэта я даведаўся з Тэйлара (на ангельскай мове), які выдаў сваю працу вельмі дасканала. На гэту дробязь могуць не звярнуць увагу, але могуць і звярнуць. Дзеля гэтага, калі ў часопісе гэты аркуш яшчэ не друкаваны, трэба зрабіць

так (гл. дадатак). А калі ўжо надрукаваны — даць у канцы часопіса папраўку: **Заўважаныя памылкі**

«На рыс. 8 памылкова ўключана копцкая літара jaŋjia, якую просім выкрасліць».

Чаму маўчыш? Цалую, вітаю. *Уладзік*.

Мо не даюць грошы? Дык трасца з імі — уплачу другую палову сваімі. Пэўна, не хочучь, каб праект дайшоў да друку, будуць тармазіць. Прышлі мне заказ друкарні на літары, а я вазьму пунцоны з работы. Грошы заплацяць пасля, нідзе не дзенуцца. Не баўся, а пішы, у чым справа. Шлі ліст ад друкарні на імя словалітні.

(Адз. зах. 153, арк. 18)

№ 28

21/IX-28, Масква

Браток Адам!

Атрымаў твой ліст праз пятыя рукі. Спадзяюся, што знята не менш чым пяць копій. Вельмі рады, бо беспрацоўе крыху паменшылася! Машыністкі мелі заробтак — знімаючы гэтыя копій.

Да ўсіх новых праектаў далучайся. Нават калі мы пацерпім фіяска — трасца іх матыры! Размах харошы!

Пасылаю артыкул Міколы Равенскага. Было б вельмі добра, каб гэты артыкул далі перадрукаваць на машынцы перад друкам. Калі ёсць, на Ваш погляд, лішнія рэзкасці — павыкідайце іх, а замест гэтых няхай Кандрат падсыпле крыху солі (няхай пасоліць).

Калі атрымалі грошы — вышліце аванс Міколе Равенскаму.

Адносік няхай напішуць такі:

В словолітню.....

Типографія..... («Полеспечать»?) просит Вас изготовить согласно прилагаемых пунсонов две буквы в следующем количестве:

дз = корпус прописные 1 клгр

—//— строчные 3 клгр

петит прописные 1 клгр

—//— строчные 3 клгр

дж — в том же количестве

Для перагаворав уполномачываем т. Вл. Н. Дубовко. Шриффт про-
сім выслать по нашаму адрэсу.

Подписи.

Наогул пішы, незалежна ад усяго. У крайнім выпадку грошы за-
плацім самі, бо некаторыя нашы тузы супроць праекта ўжо затым,
што яго апрацаваў узвышавец. Не затрымлівайся з лістамі, бо мар-
котна без іх.

Адносна майго пераезду. — Тады, калі я ехаў з тав. Ігнатоўскім,
выявілася, што ён будзе шукаць для мяне працу, трэба, каб я падаў за-
яву. Я адказаў, што 1) я вельмі шкадую яго час і не магу нагружаць яго
шуканнем працы для мяне, тым больш што 2) працу я якраз маю. Такім
чынам, палучаецца паводле пагаворкі «і хочацца, і колецца, і мама не
вольць». Калі хочучь, каб я працаваў у Менску, — няхай пакажуць на-
перад працу. Калі захочуць прымусіць мяне — зволяць якім-небудзь
парадкам з тэй пасады, на якой працую, — з Масквы не паеду, працу,
на хлеб грошы — знайду тут. Ад маіх друзей ніхто мяне не адарве.

Вітай нашых. Напішы, ці не варта каму яшчэ даць аўтарскія па-
асобнікі. Пішы. Цалую Цябе. *Уладзік.*

Пачынаю апрацоўваць генеральны праект «Праект рэформы бела-
рускага алфавіта».

Уладзік.

(Адз. зах. 153, арк. 20 – 20 адв.)

№ 29

2/X-28, Масква

Адаме!

Калі ласка, пашлі зараз жа ў Ленінград на імя акад[эміка] Н. Я. Мар-
ра такія кнігі: 1. Белар[уска]-рус[кі] слоўнік Байк[ова] і Некраш[эвіча],
2. «Узвышша» № 4, далучы да яго змест усіх № № (калі надрукава-
ны). Адрэс такой — Ленінград, Прэзідэнту Акадэміі матэрыяльнай
культуры Николаю Яковлевичу Марру.

Я з ім гаварыў, ён напіша потым з пару артыкулаў для нашай
часопісі і такжа нешта на мой праект.

Да слоўніка далучы разам № 2 «Узвышша» (летаўні №), дзе
ёсць рэцэнзія на слоўнік, і напішы невялікі ліст, у якім скажы, што,

высылаючы слоўнік, лічым абавязкам сваім звярнуць увагу на ацэнку, зробленую ў часопісі. Між іншым, я казаў яму, што лепшы слоўнік — гэта Насовіча.

Мік[алай] Марозаў прыслаў ліст, у якім піша: «Если было что-нибудь особенно порадовавшее меня за последнее время, то это, конечно, Ваше письмо. Оно показало мне, что плоды моих долгих дум и трудов не пропали даром. Я так и ожидал, что первыми встанут на новую дорогу небольшие народы, как более подвижные и легче усваивающие новые идеи. От всей души желаю Вам успеха в начатом Вами великом деле» і г. д. і г. д. Як ты паглядзіш на тое, калі я напішу яму ліст і папрашу яго ў аркушах 5–6 выкласці сваю тэорыю для часопіса нашага (іншымі словамі, даць кароткі пераказ 5 тамоў)?

Чаму ты нічога не пішаш? Трацім час, не зробім літары. Я не паказваюся да майстра цэлы месяц. Якія мы ўсё ж маларухомыя! Гэта ж можна было ўжо літары адліць. Чаму Вы не дасце абвесткі ў газету наконт часопіса № 4? Трэба за тыдзень-два даць па абвестцы, што выходзіць з друку, змест такі вось і такі. Прышлі адносік у словалітню. Уласне кажучы, каб ты прыслаў мне 50 рублёў даплаціць майстру, дык я, можа, як-небудзь заказаў бы літары без адносіка. Не напісаў ты, што тармазіць грошы. Магчыма, што я што-небудзь зрабіў бы, каб прыспяшыць атрыманне іх. Калі Вы спадзяваліся на атрым[анне] з мінулага бюдж[этнага] года, дык гэта скончылася ўжо. Адпішы зараз жа. Разам не забудзься напісаць, ці курыш ты. Вітаю ўсіх. Цалую.

Падбіраецца цікавы матэрыял для новай працы, больш грунтоўны.

Уладзік.

(Адз. зах. 153, арк. 21 – 21 адв.)

№ 30

3/X-28, Масква

Браток Адам!

Атрымаў часопіс. Страшэнна многа памылкаў. Мабыць, трэба развітацца з Гомелем і даць друкаваць у Менску. Абмяркуйце гэта пытанне. Можа нават, з № 5. Наконт № 4 трэба выдрукаваць невялічкі кавалачак паперы (уклейку) з заўважанымі памылкамі. Не ведаю,

як у другіх, а ў мяне некаторыя памылкі зусім перайначваюць сэнс. Так — б. 150 — 15 радок знізу — «*таленавіты пісьменьнік: чэсны чалавек*». Трэба «*таленавіты пісьменьнік і чэсны чалавек*». 10 радок знізу — *на заробаткі да Кноерфаў* — трэба «*да Кноффаў*». На б. 152 — усюды трэба *Папст, Папста, Папсту*, а не *Пайст*, як гэта надрукавана. У артыкуле наконт літар — памылкі мае дзве: копчае *дж* і *Гільфэрдынг*. Калі ёсць памылкі ў другіх артыкулах, дайце ўклейку ў №, надрукаваўшы ў Менску.

Дай загад, каб у Ленінград на імя Марозава паслалі № 4 часопіса. Ён учора быў у мяне дома, пагаманілі з ім з гадзіну. Вельмі сімпатычны чалавек. Казаў, што ў снежні выйдзе з друку том V. Што датычыцца VI і VII, дык яны падрыхтаваны да друку. Абяцаў, што цераз месяца паўтара напіша для нашага часопіса артыкул, у якім дасць квінтэсэнцыю сваёй тэорыі (сваіх усіх тамоў). Адрас яго такі: Ленінград, Гос[ударственный] Научный Институт им. Лесгафта, пр. Маклина, 32 — Николаю Александровичу Морозову.

Пішы, што добрага ў Вас. Вітай нашых. Цалую Цябе. *Уладзік*.

Наогул пачытай Бязрозкаў артыкул, тут ёсць яго дадаткі — зрабі ўсё што трэба. Калі трэба скараціць — таксама. Калі дасце ў пяты — давайце. А не — дык напішыце яму, што пойдзе ў 1929 г., бо ў № 6 не варта даваць — з працягам.

Магчыма, што невялічкую гістар[ычную] нататку — на б. 3–4 прышлю да № 5. Цалую. *Уладзік*.

(Адз. зах. 153, арк. 22 – 23)

№ 31

8/X-28, Масква

Адаме!

Не адмоўся, напішы — у чым справа? Паслаў шмат лістоў табе — адказу няма. Паслаў праз цябе адбіткі свайго артыкула аж 14/IX-28 для некаторых адказных таварышаў — ніхто да гэтага часу артыкула не агрымаў (пра гэта, прынамсі, мне казаў т. Баліцкі, т. Галадзед, т. Хацкевіч, т. Ігнатоўскі). Ці мо ты каму перадаў, а яны ляжаць без руху? Выбачай на мяне, браток, але ж так справа ніколі не робіцца.

Далей. — Я заказаў літары. Яшчэ месяц таму назад гатовы пунцоны — ад Вас няма грошы. Я заплаціў частку сваімі грашыма, сам сяджу без грошай — ад Вас няма нікага паведамлення, ці будучы грошы, ці не? А можа, Вы ўсе супроць праекта і лічыце непатрэбным рабіць літары? Трэба ж напісаць пра гэта, я пакіну думку і надзею. А можа, Вы звярталіся і Вам не даюць грошай? — Выходзіць, што не. Сёння я гаварыў па тэлефону з т. Галадзедам і пытаўся ў яго, ці звяртаўся хто па грошы. Кажу, што ніхто не звяртаўся. Быў, кажам, выпадак: Кузьма Чорны пазваніў да мяне, але ў той момант было пасяджэнне і я папрасіў яго зайсціся заўтра. Ніхто не прыйшоў. У чым справа? Я сяджу, кожны дзень чакаю ад Вас паведамлення — нічога няма. Канчаюцца ўсе тэрміны. Хоць бы Вы прыслалі адносінік да словаціні — я заказаў бы адліўку — нічога няма. Прызнацца, такая крыўда агарнула мяне, што я проста не ведаю, як пераказаць яе. Урэшце, калі цяжка было аддаць артыкул каму трэба — можна ж было наняць каго, поштай паслаць. А я ж пасылаў для таго, каб табе ці каму было лепш зайсціся і пагаварыць. Вельмі прашу цябе, каб ты не адмовіўся напісаць мне спешнай поштай, у чым справа. Паслязаўтра я здолеў бы звярнуцца да т. Галадзеда наконт грошай, пагаварыць з ім. Мяне страшэнна дзівіць гэта ўсё патаемнае маўчанне.

Вітаю Цябе. Цалую. *Уладзік.*

(Адз. зах. 154, арк. 4 – 4 адв.)

№ 32

12/X-28, Масква

Браток Адам!

Гаварыў з тав. Галадзедам. Ён кажа, што абяцання ім грошы на праект могуць быць выдадзены ў любы дзень, калі хто па іх прыйдзе. Прыедзе ён у Менск у суботу ці ў нядзелю. У кожным разе напішы заяўку, сазваніся з ім і сам з кім-небудзь схадзі да яго (лепш на кватэру, больш часу будзе пагаварыць). Адначасна падумай, што нам зрабіць да 10 гадавіны БССР. Магчыма, што прыйдзеца выдрукаваць адмысловы зборнік, бо часопіс наш спозніцца і будзе тое ж, што і да Х Каст[рычніка].

Пагавары з хлопцамі, калі яны таксама за — можна разам узяць пэўную суму грошай з юбілейнага фонду. Зборнік я мыслю сабе так,

што гэта — адна літаратурна-мастацкая частка таго нумару нашага часопіса, які будзе яе змяшчаць (юбілейную). Не марнуючы часу варта пагаварыць з хлопцамі, каб яны ўзяліся за напісанне адпаведных рэчаў. Ці не варта нам замест адцягненых надуманых тыпаў узяць жывых людзей? Узяць, скажам, жыццяпіс т. Хацкевіча, Галадзеда і г. д., цікавейшыя факты з іх жыцця: гэта аформіць у паэму, у цыклы вершаў? Быў бы прастор і для Кандрата — ён мог бы ўзяць Дрэка і даць яго ў асвятленні аб'ектыўным, мог бы даць трыя — адэскую капэлу і г. д. У першых (станоўчых) можна было б нават назваць герояў сапраўднымі імёнамі. Падумай наконт гэтага, але не адкладай справу на далёкі час. Трэба нам у тэмпе хоць крыху еўрапеізавацца (я не кажу амерыканізавацца). А то вельмі ж павольна ўсё неак у нас ідзе, аж страх часам агартае.

Я, мабыць, на год замацоўваюся ў Маскве. Гэта тым больш не пашкодзіць мне, што збіраю матэрыял да працы пра алфавіт.

Завядзіце Вы звычай: калі Вам прысылае хто які матэрыял, раз жа напішыце паштоўку (5 кап. каштуе і пісаць многа не трэба): «Матэрыял атрымалі. Будзем (ці не будзем) друкаваць. Калі будзем друкаваць — у такі вась №». Канкрэтна — доўга нічога не адказвалі Хлябцэвічу, а пасля матэрыял змясцілі. Сэід-Задэ паслаў Вам цікавы артыкул (казаў мне) — да гэтага часу ад Вас нічога няма. Не адмоўся зараз жа паведаміць яго.

Пачаў перакладаць Бязроўкаў артыкул. Абсалютна не маю часу. Можа хто з хлопцаў зробіць гэта. Пасылаю і пераложаныя старонкі. Калі што — можаце пахерыць і зрабіць нанова.

Вітаю. Цалую. *Уладзік.*

(Адз. зах. 154, арк. 8 – 8 адв.)

№ 32а

Адам!

Вясні абавязкова пра петыт у Ханіна. Я пакуль што ўстрымаюся ад адліўкі петыту, хоць значна лепш было б зрабіць усё разам.

Ды і грошай бадай што не хопіць. Думаю заказваць у такой градацыі:

ц = 3 кгр.

н = 3 кгр.

Рэшту па адным, бо меншую колькасць не варта рабіць адным захадам, а большая не патрэбна. Такім чынам, на корпус

$6 + 7 = 13$ кгр.

Зрэшты, запытаюся, калі зробіць менш, дык рэшту закажу па $\frac{1}{2}$ кгр. Але дазвол пішыце на 13 кгр. корпусу. Петыт пасля. Не затрымоўвайце!

Не марудзьце!

(Адз. зах. 156, арк. 2)

№ 33

14/X-28, Масква

Браток Адам!

Прыблізна я адчуваў і сам, у чым там справа. Для гэтага ж былі некаторыя падставы. Вельмі непрыемна мне, што ты ў дрэнным настроі. Плюй на ўсё — наладзіцца. Паднацісем — і будзе справа. Адпачні — ды за працу. Як твае справы ў абодвух універсітэтах? Чуў я, што была нейкая гутарка наконт таго, каб узяць мяне ў рэдкалегію па выданні ленінскіх твораў (мабыць, у тэхнічную рэдакцыю). А мо гэта чарговая «вутка»!

Як табе падабаецца гэтая мая нататка? Напішы наконт гэтага, а таксама, ці варта апрацоўваць мне артыкул паводле арабскіх крыніц. Чакаю ліста наконт гэтага.

Даведайся, ці ёсць у менскіх друкарнях літары грэцкія і стараславянскія. Калі няма, я пастараюся пазычыць тут і прыслаць у Менск.

Карэктур у абавязкова прышлі мне, бо трапляюцца памылкі ў друку, ды і цытаты трэба выверыць.

Як твая думка наконт такога факта: у слове *лічыць* — **ч**, а ў слове *лічба* — фактычна **дж**. Ці не варта ў такіх разох і пісаць **дж**? Гэта між іншым.

Напісаў быў адзін ліст толькі што, а жонка падрала — лічыць, што я паскардзіўся на яе табе (прасіў, каб яна пісала ліст, а я дыктаваў бы) — не слухае!

Ці курыш ты? Я не.
 Вітай Аню, нашых.
 Вітае цябе Марылька.
 Цалую. *Уладзік.*

Кажа Марылька, каб ты не вельмі бабіўся там з настроем і не кіснуў, а трымаў сябе моцна і ўплываў на другіх.

(Адз. зах. 154, арк. 15)

№ 34

20/X-28, Масква

Браце Адам!

Пасылаю табе ліст, следам другі. Як будзеш ехаць, вазьмі з сабою мой артыкул. Тут я яго перараблю, каб не перапісваць увесь, і дам табе. Запытайся ў друкарні, ці даволі будзе такой колькасці шрыфту, як я заказаў. У крайнім выпадку, дык можна будзе заказаць дадаткова і пасля, калі гэта будзе патрэбна.

Чакаю. Вітай Аню. Цалую.

Уладзік.

У НКУС, калі будзеце пісаць наконт дазволу, вазьміце разам адбітак з майго артыкула або № часопіса. Так не пажадана, а схадзіце самі, бо справа заляжа ў бюракратычных **нетры**.

Вышліце за мой кошт. (Пазней — прыміце падпіску, грошы я заплачу) — на 1929 г. (з дасылкаю камплектаў 27 і 28 гг.), г. Горы-Горкі Беларускае ССР, Базарная плошча, д. № 1, Миндлина, Язэпу Дубоўку (студэнту Акад[эміі]).

Калі ласка, пашлі яму камплекты зараз і не адмоўся ты сам, або хто з хлопцаў, купіць і паслаць мае зборнікі, якія ёсць у продажы.

Уладзік.

(Адз. зах. 154, арк. 15)

№ 35

20/X-28, Масква

Высока паважаны
Мікола Мацеевіч!

Дапамажыце т. Адаму Бабарэку ўзгадніць з т. Гельтманам і з т. Каранеўскім яго паездку ў Маскву па літары, а таксама яшчэ па справах. Як Вам вядома, шрыфты ў гэты час нават для навуковай мэты, як у нас, можа атрымаць толькі адмыслова давераная асоба. Між іншым — не адмоўцеся дапамагчы атрымаць дазвол ад НКУС на гэту справу, калі гэта будзе патрэбна. Літары будуць гатовы ў сераду, самае позняе ў чацвер — дык Вы пагаджайце выезд Бабарэкаў на аўторак — сераду, да панядзелка. А то ж Вы веры не дасце — **Адам бадай што і не быў у Маскве**. Я дзіўлюся, як ён да гэтага часу не пачаў трымацца якой дрэннай думкі пра нашы краі — не бачыўшы іх.

Вітаю Вас, жану Вашу.

У. Дубоўка.

(Адз. зах. 154, арк. 16 – 16 адв.)

№ 36

20/X-28, Масква

Браце Адам!

Зусім змяніўся мой настрой, калі атрымаў ад цябе ліст, ад Кандрата грошы (учора). Зараз жа забраў пунцоны, завёз іх у словалітню. У чацвер, пэўна, будуць гатовы. Трэба, каб зараз жа ты схадзіў у «Наркомвнудзел» і каб гэты даў дазвол на атрыманне для нас адпаведнае колькасці шрыфту — дзвюх літар — для навуковай мэты. Без гэтага літар нам не выдадуць. Трэба таксама, каб Вы прыслалі разам з гэтым на маё імя даручэнне, засведчанае належным парадкам, на атрыманне гэтага шрыфту (на маё імя, пішыце па-расейску).

Калі ты зробіш гэта ўсё ў панядзелак-аўторак, вышлеш у сераду, а мо і ў аўторак вечарам, дык я атрымаю матэрыялы якраз у час. **Не пазніся!**

Калі будзе затрымка з дазвалам — ідзі да Галадзеда, да Хацкевіча — ніякіх правалочак не дапускай.

Цяпер другое. — У нядзелю 14/X паслаў табе заказным невялічкі артыкул «Беларускае дз і літара S». Гэты артыкул, паводле маіх меркаванняў, ты павінен быў атрымаць 15/X. Вось чаму я задзівіўся, калі ты ў лісце за 17/X пішаш, што нічога ад мяне не атрымаў. Калі зараз гэты артыкул ты маеш — прачытай яго і напішы мне, ці варты ён да друку. Калі ён да друку ў аснове варты, я зараз прышлю другі адменнік, больш пашырана (уласне кажучы, пашырана толькі тлумачэнне самога слова *س (س ج و س)*). Апрача таго, гэты артыкул і можна будзе пусціць з новымі літарамі. Ці чуваць што наконт іх? Чаму ты нічога не напісаў пра гэта? Чаму Вы далі зусім мала абвестак наконт № 4? Прынамсі, я бачыў толькі адну ў «Звяздзе».

Да артыкула я даю фотаз[дымак] аднэй б[алонкі] Граматыкі М. Сматрыцкага, даў ужо рабіць клішэ. Таксама вышлю разам. Напісаў у Ленінград у друкарню Акадэміі навук ліст, каб яны прysłалі на тваё імя некаторыя літары, пазычкова. Калі не адмовяцца, а прышлюць — трэба будзе акуратна да іх ставіцца, не пагубляць, а пасля скарыстання адаслаць назад. Такім чынам, мы будзем мець магчымасць атрымаць іх у другі раз. Арабскія літары я пазычаю ў друкарні СНК і зараз прышлю таксама. Такім чынам, артыкул можна будзе выдрукаваць як належыць.

Адносна справы наконт «мірнага супрацоўніцтва». Яно, можа быць, у іх думка і пашкодзіць нам, але можа быць і рэакцыя на зажым з боку Дрэкаў. Мне цяжка сказаць што-небудзь, бо я не ведаю, хто і што. Усё ж можна глядзець і так, што іх магла задзівіць наша ўпартасць, адданасць справе. Не ўсё ж людзі там жывуць адным жыватом. Усё гэта, падмацаванае належным аб'ёмам спірытусу, прывяло да пакаяннага настрою (тым больш і велікодны пост настае). Дзівіцца з гэтага няма чаго, я чакаў нечага падобнага даўно. У кожным разе — трымайцеся ляляльна, гасцінна, трымаючы на адлегласці пэўнай. Уваход у наша згуртаванне (ізноў кажу — не ведаю, хто а хто) не патрэбен. Калі што — няхай заснуюць новае згуртаванне. Агульнай справе гэта не пашкодзіць. Ці напішы наконт гэтага, ці вазьмі яшчэ лепш — адпрасіся наконт гэтага ў КУНЗе на дні чатыры-пяць, вазьмі з авансу рублёў 50–60 на дарогу і прыезджай сюды па літары. Прычына вельмі важная, даручэнне тады напішуць на цябе, у КУНЗе цябе нехта заменіць гэтыя дні, аванс я абяцаю апраўдаць перад СНК. Такім чынам, мы ўсё і пагодзім. Асабліва трэба будзе пагадзіць выданне да X гадав[іны] БССР. Адным словам, прыезджай.

Калі будуць трымаць ва ўн[іверсітэ]це — зайдзіся на кватэру да т. Галадзеда і скажы, што едзеш па літары і пагадненне пытаньня наконт гадавіны рэспублікі — ён пазвоніць па тэлефону каму трэба і ўсё вырашыцца. Рабі зараз жа. Адклад не йдзе на лад. А Галадзед спаткае гэту думку вельмі прыхільна. Разам пагаворыш наконт магчымасці асігнавання якой сумы на гэты зборнік. Здаецца мне, што там у іх нейкія юбілейныя фонды ёсць. Ідзі, браток, не марудзь, бо можаш яго не злавіць. А ў мяне жонка можа тыдні праз два што прывесці, дык я буду заняты рознымі іншымі справамі.

Чакаю. Цалую Цябе.

Вітае Марылька. Перадай Кандрату падзяку і распіскі. Скажы, калі яму мала гэтых распісак ад гравёра, няхай прышле назад усе тры, рахунак такжа, Брэў перапіша, дамком пасведчыць. Вітай усіх.

Уладзік.

Вязьджай у сераду, з хуткім (т. «ускоренным»). Давай тэлеграму. Пакажы, што ты еўрапеец, а не азіят, і што ты можаш сабрацца ў адзін дзень, а не ў два тыдні. Калі выйшла з друку што новае — возьмі разам.

(Адз. зах. 154, арк. 17 – 17 адв.)

№ 37

27/X-28, Масква

Браце Адам!

Чамусьці вельмі марудна ходзяць лісты, ды яшчэ канверты псуюцца. Хутка буду пісаць адны паштоўкі.

Добра, хоць дачакаўся ад цябе ліста. У панядзелак атрымаю шрыфт і вышлю яго ў Менск. Гатовы ён яшчэ ў чацвер, але не было дазволу — дык вось і ляжаў колькі часу. З новымі літарамі пусці мой артыкул. Магчыма, што вырашыце яшчэ што выдрукаваць з новымі літарамі.

Папрасі, каб мой артыкул зараз жа набралі і паслалі мне ў гранках карэктуру. У мяне засталіся такія чарнавікі, што я не магу зрабіць папраўкі без арыгінала. Калі мне хутка прышліць матэрыял, дык я не затрымаю тады яго і часопіс. А папраўкі буду рабіць у залежнасці ад таго, колькі дастану арабскіх літар.

Не ведаю, якія ты маеш мае вершы. Думаецца мне, што друкаваць іх не варта. Лепш больш прозы пусціць. Я апошнім часам вершаў не

пішу ды, прызнацца, не хацеў бы, каб якія даўнія мае вершы друкаваліся.

Да чарговага № магчыма, што прышлю артыкул. Вершаў не прышлю.

Атрымаў ліст ад Я. Райніса. Наконт майго праекта піша вось што: «Праект содержит много для меня нового, и я с ним в совершенном согласии».

Нічога няма па Беларусі...

Можаш зараз зрабіць у артыкуле папраўку такую. — На б. 2, дзе гаворыцца пра Масуд’і, трэба сказаць: «...арабскі пісьменнік пачатку Х ст. Аль-Масуд’і (Абуль-Хасан ібн Хусэйн)...».

Другія папраўкі большыя, не варта зараз пісаць. Ты не адказаў мне, ці варта апрацоўваць артыкулы ў такім кірунку? Ці не «цяжкія» яны для нашага часопіса? Ці патрэбны наогул?

Што чуваць з Вашымі думкамі наконт выдання штомесячніка? Баюся, што калі мы зараз не спраўляемся з двухмесячнікам, дык з месячнікам будзе яшчэ цяжэй. Ці не пачакаць нам, пакуль мы набудзем належны тэмп і тэмперамент?

У скарапісі мы пішам *dz* нейкім адмысловым знакам *dz dz dz dz dz dz dz* — нешта накшталт гэтага. Ці не варта было б прапанаваць рукапіснае малое *dz* не *d*, як я даў у праекце, а .. *dz dz dz dz dz dz dz*? Калі так, дык вазьмі напішы нататку ў адзел культуры мовы. Гэта будзе нядрэнна.

Сёння прачытаў у «Правде», што сказаў сакратар Дальбюро Гарнік, выбраны сакратаром ЦК КП(б)Б. Што з т. Кнорыным?

Як Вы думаеце зрабіць з Х гадавінай БССР? Які матэрыял рыхтуеце? Калі не падрыхтуеце нічога добрага, напішыце ліст да ЦК, ЦВК, СНК, у якім прывітайце іх з святам. Пад лістом дайце подпісы. Адзначыўшы дасягненні, можна ў лісце выказаць свае пажаданні. Гэта будзе лепш, чымся даваць дрэнныя вершы.

Мая Марылька яшчэ 24 (днём, 1.45) нарадзіла сына. Зараз ляжыць у радзільным доме. Гэтыя дні яе не бачыў, бо туды не пушчаюць. Піша, што сын вялікі (53 см), але малой вагі (без нечага 8 фунтаў). Мабыць, будзе нішто. Вочы, кажа, блакітныя. Зараз падшукваю адпаведную назву. Па-грузінску *ბუნა* (налі) значыць падкова. А што значыць Наль? Гэта ж у індыйскай паэзіі «Наль і Дамаянці». Можа, ты назву добрую маеш у запасе — пішы.

Здаецца, усё. Прышлю табе клішэ б[алонк]і з Мялеція Сматрыцкага (сёння шлю адбітак) і фатаграфію з Лаўр[энція] Зізанія. Клішэ будзеш рабіць там. Больш у выдаткі Вас уводзіць не буду. Буду пазычаць клішэ, здаецца, што знайду ход для гэтага. Цікава, колькі ў Менску бяруць за см штрыху. З мяне ўзялі па 5 кап. Думаецца, што гэта вельмі дорага.

Чакаю карэктурку і лістоў наогул.

Вітаю. Цалую. *Уладзік*.

Р. S. Канверты рвуць, пэўна, п'яныя цэнзары. Ці не Алёшы ўзяліся за гэтую справу? Калі парвуць і гэты канверт — схадзі да т. С[янкевіча] у ЦК і падай скаргу. Мы змагаемся за рацыяналізацыю апарату, а тут такая расхлябанасць. За што такіх дурняў хлебам кормяць? Да гэтага часу гладка распорвалі, і раптам на табе. Дрэнь справа! Трэба, каб для іх адчынілі курсы па перападрыхтоўцы і ўзвышэнні кваліфікацый. Сокі няшчасныя!

(Адз. зах. 154, арк. 18 – 18 адв.)

№ 38

29/X-28

Дакументы шлю заказным. Як атрымаеш — вышлі грошы, крыху не хапіла.

Уладзік.

(Адз. зах. 154, арк. 2)

№ 39

29/X-28

З новымі літарамі пусці мой артыкул і прышлі карэктурку абавязков[а], бо будуць папраўкі.

Уладзік.

(Адз. зах. 154, арк. 3)

№ 40

29/X-28, Масква

Браце Адаме!

Паслаў табе сёння новыя літары — дзве пасылкі. Калі атрымаеш павесткі — бяры адразу рамізніка і ідзі на пошту з кім удвох, бо пасылкі цяжкія — бадай 1½ пуды, хоць і невялічкія. Пасылаю рахунак на адліўку і квітанцыю на перасылку. Тут крыху страчана больш, чым мне прыслалі. Калі за мною не лічыцца ніякага доўгу — вышліце тады грошы, рэшту.

Прышлі мне часопіс, я табе даўно пісаў. Прышлі адзін камплект поўны леташні, а сямлетні № 4 штукі 3. Пішы. Цалую. Вітаю.

Уладзік.

Перасылка	2 р. 81	
	<u>1 р. 85</u>	кв[ітанцы] 44; 45
	4,66	

Пакл[асці] 203 па 65 руб.

Пунсоны і матрыцы я пакідаю пакуль што ў Маскве.

(Адз. зах. 154, арк. 21)

№ 41

17/XI-28, Масква

Браток Адам!

Толькі што атрымаў твой ліст. Крыху я не разумею: які артыкул ты не атрымаў? Я паслаў табе яшчэ месяц таму назад артыкул «Беларускае дз і літара *Зело*», спадзеючыся, што ён пойдзе ў № 5. Паслаў заказным. Няўжо яго хто затрымаў? Калі ты не атрымаў — дай мне

ведаць, я ў хуткім тэмпе вышлю копію. На ўсякі выпадак пасылаю табе квіток — схадзі на пошту, хай дадуць вестку, куды яны дзелі мой артыкул. За такую работу я буду скардзіцца ў ЦК. Пэўна, там розныя Алёшы арудуюць і прарываюць лісты і зусім іх затрымліваюць.

Паслаў табе новыя літары. Ці атрымаў? Мо таксама загінулі? Таксама паслаў рахункі. Там я крыху пераплаціў супроць авансу, дык, калі ласка, скажы Кандрату, каб ён выплаціў з гэтых грошай 20 руб. тав. Купцэвічу, у якога я тут пазычыў быў гэтыя грошы.

Вельмі сумна мне было, што ад Вас лістоў няма. Прызнацца думаў, што чаго пакрыўдзіліся.

Наконт вершаў. — Не ведаю, ці дам што ў блізкім часе. Я зрабіў «сублімацыю» творчае энергіі на артыкулы — спакойней пражывеш. Які сэнс даваць вершы? Вось наконт бадзёрасці хлопцам — у гэтых артыкулах пачэрпнуць. Пакуль што, апрацаваў і апрацоўваю такія.

Падрыхтаваў вялікі матэрыял (прачытаў каля 120 навуковых прац) да тэмы «Эвалюцыя беларускага алфавіта» (можна будзе назваць «Беларускі аналітычны алфавіт», бо будзе і праект алфавіта).

Пішу і зараз прышлю артыкул «Старадаўняя беларуская літаратура», у якім стаўлю на мейсца некаторых украінскіх даследчыкаў.

На тым тыдні пачну апрацоўваць да № 1 і 2 артыкул наконт мейсца Русі паводле даных арабскіх пісьменнікаў. Будзе, здаецца, «нішто» сабе праца.

Падабраў матэрыял наконт рэформы алфавіта ў часе Пятра Вял[ікага], якая праведзена на падставе эвалюцый беларускага алфавіта і паводле праекта беларуск[ага] ж. Для паўнаты карціны трэба будзе з'ездзіць у Ленінград, а грошай няма. Думаю пагаварыць з начальствам.

Як бачыш, я не марную часу. Адносна ж вершаў — пакуль што ўстрымаюся. Магчыма, што ў Н[ава]годні нумар і прышлю што-небудзь. А Максім яхідны чалавек — мала чаго ён пытаецца, а сам разам няма ведама з кім кансультацыі пачынае літаратурныя...

Дзякуем за прывітанне і пажаданні сыну. Назвалі яго Альгердам. Прызнацца, жонка зажадала. Кажы, што Альгерд быў першым беларусізатарам свайго часу. А мне спадабалася яшчэ другое. (Пачытай б. 115–116 гісторыі беларускай кнігі). Той жа даваў спаць дзе-каму, а мой сын не дае спаць сваім бацькам. Вось і аналогія, без жаданай падкладкі, зразумела. Сын усё хмурыць бровы над сінімі вачыма...

Ну, пакуль! Чакаю ў хуткім часе адказу. Абавязкова напішы пра артыкул, літары і клішэ (апошняе я паслаў цераз выкладчыцу Вашага КУН т. Цыганову).

Як твае справы ўнівер[сітэцкія]? Чуў я, што цябе прызначылі туды дацэнтам, але што м[аладнякоў]цы робяць табе абструкцыі. Праўда ці не?

Пішы. Вітае Цябе і Аню жонка мая. Сын таксама нешта падобнае на прывітанне крычыць.

Цалую. *Уладзік.*

Квітанцыю не шлю, бо заўтра, пэўна, буду гаварыць з т. Гал[адзедам] і тав. Вас[ілевічам]. Паскарджуся ім на тое, што «прападаюць» заказныя лісты з артыкуламі.

(Адз. зах. 155, арк. 1)

№ 42

18/XI-28, Масква

Браток Адам!

Учора паслаў табе ліст, а пасля, учытаўшыся ў твой, дайшоў, што мой артыкул у Менску, але яшчэ не набраны. Так? — А браточак ты мой! Што гэта ў Вас за маруда такая! Мне ж абавязкова трэба атрымаць гранкі, бо я дам даволі грунтоўныя папраўкі. Гэта ж ужо месяц, калі я паслаў яго! Шлі хутчэй.

Надумаўся я паслаць табе вершы. Сабраў дзе-што старое, два вершы напісаў зараз — вось і цэлы цыкл выйшаў. Не ведаю, як падабаюцца табе. У пяты, пэўна, позна, дай у шосты. Нікому з нашых хлопцаў не чытай іх, а аддай у Галоўліт і ў набор. А то пачнуць гаварыць няма ведама што і г. д. Калі падабаюцца табе вершы — я стаўлю ўмову — нічога не скарачаць, не выкідаць, загалоўкаў не мяняць. Яны ў мяне прадуманы і фактычна з'яўляюцца тэзісамі для маіх «мілых крытыкаў». Я заўважыў, што яны часам дрэнна разбіраюцца ў вершах, дык вось — падаю ім ухілы.

Напішы адразу, што з імі зробіш. Няўжо табе не сорамна цэлы месяц не напісаць ніводнага радочка? Неяк я прасіў цябе прыняць ад мяне падпіску на 1929 г. з камплектамі за 27 і 28 гг. на імя майго брата, на адрас: «Горы-Горкі, Базарная плошча, д. 1, Міндліна, Язэпу Дубоўку». Пісаў ён, што яшчэ нічога няма. Ці нельга было б выслаць яму камплекты?

Вельмі чакаю ліста ад цябе. Калі вершы пройдуць добра цераз усе інстанцыі і пойдучь не ў № 5, а ў № 6 — дык абавязкова прышлі мне карэктку, бо памылак страшэнна не люблю. У кожным разе прачытай уважна ты сам.

Вітаю цябе, Аню, вітае Марылька і Альгерд малы.

Цалую. *Уладзік.*

Дату 24/X-28 пад вершамі я паставіў, каб адзначыць нараджэнне сына. Дзеся гэтага не падумаў, што ў мяне быў падрыхтаваны матэрыял, і яго не пасылаў.

Уладзік.

(Адз. зах. 155, арк. 4)

№ 43

19/ XI-28, Масква

[*Данісана пазней:*] Забыўся ўкінуць у скрынку, пасылаю 20/XI 28. Ул[адзік].

Браце Адам!

Паслаў табе вершы, з лістом, гэта усё ўчора (18/XI). Калі будзеш друкаваць вершы — не забудзься зрабіць разметку шрыфтоў. Паколькі там вялікія (даўгія) загалоўкі, трэба зрабіць так. — Першы заглавак («Пярэсты букет») дай як нашы загалоўкі — звычайна, на чорны. А рэшту загалоўкаў — светлым («свой прописной») заглавачным з петыту. Гэта ж нават не загалоўкі, а падзагалоўкі. Вельмі непрыемнае ўражанне зробіць яны, набраныя чорным. Яшчэ гэта дробязь, не варта пісаць, — але ж трэба нам сачыць і за тэхнічнаю справаю. Калі можна — дайце з новымі літарамі і мае вершы. На адвароце тытульнага аркуша ў рамачцы зрабіце агаворку:

У гэтым № нашага часопісу некаторыя матэрыялы
друкуюцца з новымі літарамі:

Љ трэба чытаць як **дз**

Ў —//— —//— як **дж**

(Гл. артыкул У. Дубоўкі «Праект літ[ар для згукаў «дж» і «дз»],
«Узвышша». № 4 (10), 1928 г.)

Рамку невялікую дагледзь сам, будзе і практычна, і прыгожа тады.

(Адз. зах. 155, арк. 9)

№ 44

26/XI-28, Масква

Браце Адам!

Паслаў вась табе вершы нейкія, а зараз і шкадую: не трэба было пасылаць. Добра, што папрасіў быў цябе не чытаць нікому — бо дрэнныя з мастацкага боку. Зараз прагледзеў іх яшчэ і прашу цябе не друкаваць іх зусім. Чаму? Магчыма, што і ты прыйшоў там да такога ж заключэння, але ўсё ж скажу. — Напісаны яны, выключаючы двух, даўно, і аб'яднаны выпадкова выпадковай жа назвай «Пярэсты букет». Ці з'яўляюцца яны ўзорнымі для мяне? — Не. Ці дадуць яны што-небудзь нашым таварышам па згуртаванні? — Не. Адно-толькі могуць быць скарыстаны супроць нас: «Вось як пішуць! Кусі яго!» Дзеля гэтага лепш не друкуй. Тым лепш, што я ў шосты № прышло добры артыкул «Лацініка ці кірыліца?» — бадай на друкаваны аркуш. Такім парадкам, будзе нешта зроблена. На пачатак году (калі будзе выходзіць з друку наш часопіс) дам матэрыял пра Галляша Капіевіча (аўтара «Гражданкі», якую ў Расіі доўгі час звалі «Беларускай азбукай»).

Наогул адносна вершаў — справа дрэнь. Не таму, што «выпісаўся» я — гэта глупства, бо якраз наадварот — пішу і чытаю шмат. Але нешта іншае, больш глыбокае, бардак, у які пачынаюць ператвараць справу беларускае культуры розныя Дрэкі, Байковы and С°, немагчымасць змагання з гэтымі шкоднікамі на культурным фронце, вялікія перашкоды, якія стаяць увесь час перад намі, — робяць сваю справу. Я пачынаю глядзець на ўсё на гэта як на нейкае пагане балота, ад якога хочацца быць далей. Меліяраваць можна і варта толькі такія плошчы, якія знаходзяцца вышэй узроўню вады ў акіяне, а згаданая мною плошча значна ніжэй гэтага ўзроўню. Такім чынам, праца наша прападзе марна: няма як меліяраваць, вада будзе цячы назад, а больш пэўна — нікуды і не пойдзе. Вось такія думкі пакуль што адбіваюць ахвоту ад вершаў. Сапраўды, што пісаць і як пісаць? — Лірыку «голую» — каб нехта ў тваё інтымнае пляваў і сморкаўся? Грамадскія матывы? — А хто яго зараз ведае — я цяпер ні з кім не гавару нават, не тое што пісаць пра грамадскія матывы: члены ЦК аказваюцца вінаватымі ў розных ухілах, што ж казаць пра нас грэшных? Пра што ж пісаць? Браць тэмы далёкія? Вось як капанешся ў далёкія тэмы, дык там і нацыяналізмы, і містыка. Такім парадкам, я зусім лагічна

прышоў да вываду: вершы зараз нікому не патрэбны, бо, тым больш, яны на Беларусі наогул скампраметаваны. Напішу ў бліжэйшы час некалькі артыкулаў, а там будзе відаць, як яно далей будзе.

Вось мяне дзівіць Ваша тэхніка: з Гомеля карэктурку нельга было атрымаць, бо далёка. А чаму ў Менску? Справа ў тым, што я пасылаў артыкул, спяшаючыся, каб увайшоў у № 5. Аказваецца, ужо больш месяца прайшло, і я не спазніўся б яшчэ. Як у Вас друкуецца часопіс? — Частка надрукавана, а рэшта не набрана?! Скажы, каб майго артыкула не завёрствалі, а прыслалі толькі гранкі. Будуць вялікія папраўкі. А калі з Ленінграда з Акадэміі не прыслалі літар (Ў, Җ, Ѕ), якіх я ў іх прасіў, дык і зусім яго прыйдзецца адставіць. На ўсякі выпадак напішы Язпаў адрас. Магчыма, што калі выберуся ў Ленінград, будзе хоць дзе спаткацца.

Што Вы робіце да 10-й гадавіны? Калі не друкуецца адмысловага зборніка, дык хоць адрас прывітальны трэба будзе напісаць загадзя і падаць. Яго ж можна выдрукаваць у № 5 — як раз паспее. От прыблізна — белар[ускае] літ[аратурна]-маст[ацкае] згурт[аванне] «Узвышша» горача і шчыра вітае Рабоча-Сялянскі ўрад Беларускае ССР у асобе т. т. А. Г. Чарвякова, М. М. Галадзеда з вялікім святам беларускага пралетарыяту — дзесяцігоддзем існавання Беларускае ССР. Мы, літаратары, — — — — — (вось у такім кірунку), у канцы — — Хай жыве Рабоча-Сялянскі ўрад Беларускай ССР!

Хай жыве Кампартыя!

(падпіс — ад усяго згуртавання).

Абавязкова прадумайце гэта пытанне, бо нехта звінаваціць нас у нявытрыманасці. Добра было б, каб гэта даць у «Звяздзе», але могуць не выдрукаваць — скажуць, друкуйце ў сябе. Рыхтуйцеся, а то такое вялікае свята, а вы ні мур-мур.

Пасылаю табе зборнік юнацкіх вершаў А. Блока і часопіс «Нов[ыя] Пропилеи» — як узор выданняў. Глядзі на часопіс — набор такога фармату, як у нас, а папера большая і выглядае лепш. Такжа і вкладка — наборам, а выгляд вельмі паважны. Наша выдаецца нейкай карыкатурай на мастацтва. Кумекайце і наконт гэтага. Ліха іх з мастакамі! Лепш папрабаваць наборам — можна падтасаваць зусім добра. Бяда толькі, што ў краіне папяровы голад, як бы ён не ўдарыў

у першую чаргу па нашым часопісе. Усё можа быць! Тым больш што ў праследаванні мастацкіх згуртаванняў, якім з'яўляецца «Узвышша», нелітаратурныя згур[таванні] дасягнулі даўно ўжо даваеннага ўзроўню...

Пішы, што добрага наогул... Як гадуецца Аня з дзеткамі, як Кандрат з Ленай? Марылька кажа, ці не пакрыўдзілася на мяне Лена, калі мы ў гарадкі гулялі ды я ўсё вышчараўся там нечага. Калі пакрыўдзіліся — дык ты перапрасі яе ад мяне.

Вазьмі ты якую гранку, выберы які верш чый-небудзь, дзе ёсць некалькі *дж* і *дз*, дай набраць з новымі літарамі корпусам і петыгам (або ўрывац з Кузьмовага артыкула), цісні на добрай паперы і прышлі які адзін-два паасобнікі мне. Усё ж цікава бачыць, як яно палучаецца. Пішы. Цалую. Вітаю.

Уладзік.

Р. С. Наколькі цікавая для Беларусі можа быць такая канцэпцыя:

1. Эвалюцыя беларускага алфавіта прывяла да акруглення літар.
2. Беларус Капіевіч канчаткова аформіў іх у гражданку, узятую за Пятром Вял[ікім].
3. Расейцы доўгі час звалі гэты шрыфт то «амстэрдамскімі» літарамі, то «беларускай азбукай». Пра ўсё пра гэта ёсць даволі матэрыялу. Як ты ўважаеш ўсё гэта? Ці мо сапраўды таўчэнне вады ў ступе? Пішы наогул.

Уладзік.

Вітай Гарэцкага Гурыка і Максіма такжа, калі бачыш іх. Хто там пакрыўдзіў маладнякоўцаў у насценнай газеце? У чым справа? Зусім адарваны я ад вас, ад вашых навін. Выпадкова даведаўся, што нехта з некім сварыцца наконт тэатра, нехта некага пакрывае. Адным словам — вор у вора публіку ўкраў...

У недалёкім часе канчаецца вялікая гадавіна па Лесінгу. Правер, калі што, ды ці сам напішы артыкул, ці папрасі напісаць Барычэўскага. А мо не трэба?

(Адз. зах. 155, арк. 11 – 11 адв.)

№ 45

28/XI-28

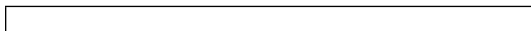
Адаме!

Уся бяда ў тым, што ёсць два лацінскія шрыфты — т. зв. маскоўскі і ленінградскі. Літары зроблены да таго, які быў у нашым часопісе раней, а не да гэтага, якім набіраецца зараз, і там літары якраз на мейсцы як колерам (светласць), так і размерам. Калі нельга перабраць адзін культурны мовы на гэны даўнейшы, пускай з гэтым, толькі зрабі агаворку. Гэта вінна друкарня, што не заўважыла Вам.

Выкінуў усе мейсцы з *g*, якога, відаць, вам з Ленінграда не прыслалі.

Пасылаю арабскія літары.

Калі будзеш ставіць клішэ, дай подпіс:

Рыс. 1 — Балона з граматыкі М. Смярыцкага.

Рыс. 2 — Бал[она] з гр[аматыкі] Л. Зіз[анія].

Пішы. Вітай Кузьму.

Цалую цябе.

Уладзік.

(Адз. зах. 155, арк. 12 – 12 адв.)

№ 46

29/XI-28, Масква

Браток Адам!

Учора спяшаўся паслаць карэтку, мала напісаў табе. Якія некультурныя друкары ў Менску! Замест таго, каб пашукаць адпаведны гарнітур для літар, яны радзяць перарабіць літары, ізноў заплаціць 300 рублёў! Прымуць іх перабраць нанова матэрыял у «Культуру мовы», хай будзе крыху і каштаваць. А калі Вы не захочаце гэтага рабіць, дык не варта і зусім даваць — бо гэта кампраметацыя праекта. Сапраўды — выгляд няважны. Лепш няхай у гэтым адзеле будзе зусім розны шрыфт ад рэшты, чымся прыэстасць у адным адзеле. Гэта рэч зусім магчымая і простая.

Шлю разам з гэтым артыкул пра лацініцу. Чытай і пішы, як што, ці не трэба перарабіць што. Рысункі пра еўрап[ейскія] літары наборам, а другі — прышлю. Пастарайся ўзяць некалькі клішэ напратат. Адно прыдзецца зрабіць нанова.

Пачынаю апрацоўваць артыкул да «Русаў» (арабскія крыніцы). Папрабую перарабіць «Клянавічанку». Абавязкова пішы.

Цалую. *Уладзік.*

Вітаем усіх я, жонка і сын.

Вітаю Вас, цалую Аню, спадзяюся, што скоро ўбачымся з Вамі абодвума ў Маскве. Прыязджайце. Паглядзіце сына. Марылька.

(Адз. зах. 156, арк. 14)

№ 47

3/XII- 28, Масква

Браце Адаме!

Мабыць, пару месяцаў таму назад (калі не больш) адзін навуковы працаўнік-цюрк т. Сэід-Задэ паслаў Вам свой артыкул адносна цюркскага паэта. Гэты артыкул яго, даволі цікавы, ужо выдрукавалі ў Нямецчыне і друкуюць у «Черв[оним] Шляху» на Украіне (вам ён паслаў быў у першую чаргу). Магчыма, што гэты арт[ыкул] вам не падабаўся — трэба было зараз жа вярнуць яму і напісаць пра гэта. Праходзіць час, ён напісаў вам некалькі лістоў, адно з аплачаным адказам — ад вас нічога. Згадзіся, браток, што гэта самае звычайнае свінства. Даведайся, у чым справа, і не адмоўся — паведамі яго, ці друкуюцца арт[ыкул]. Калі не — напішыце ліст яму і вярніце арт[ыкул]. Спадзяюся, што табе не будзе цяжка зрабіць гэта самому. Толькі што ён званіў мне наконт гэтага.

Ці пасылаеце вы наш часопіс на Украіну для абмену ў «Черв[оний] Шлях», у іншыя часопісы? Самыя лепшыя прыхільнікі нашы не ведаюць, што часопіс выходзіць рэгулярна. Між іншым, я пасылаў табе выданне адэскае «Блиски». Ці сказаў ты пасылаць ім наш часопіс? Гэта ж Адэса. Правер усё, браток. У крайнім выпадку можна пасылаць часопіс на асаб[істы] адрас Гадзінскага — Одэса, ул. Льва Толстого,

№ 21, кв. 14. «Полымя» рассылаецца добра і там яго ведаюць, а мы — спадзяемся, што з Украіны нехта прыедзе шукаць нас.

Пішы наогул. Людзі, якія скардзяцца на Ваша маўчанне, не вераць, што я сам атрымліваю ад Вас лісты раз на два месяцы. Мабыць, гэта ў вас уваходзіць у нейкую сістэму. Ці атрымаў артыкул апошні? Ці варта друкаваць? Ці перабралі арт[ыкул] з новым *дз*? Што робіце да Х-г[оддзя] БССР? Гэта ж толькі некалькі пытанняў, якія я падымаю другі-трэці раз. Раней я мог прыязджаць да вас сам, зараз, добра ведаецца, не магу. Ці нельга падтрымаць невялічкую сувязь праз лісты?

Вітаю цябе. Цалую. *Уладзік*.

Дык пішы. Чакаю.

(Адз. зах. 155, арк. 14 – 14 адв.)

№ 48

8/XII-28, Масква

Браток Адам!

Творыцца вялікае свінства: пад сурдынку, без жаданага ўдзелу савецкае грамадскасці ў нас думаюць правесці «выбары» «беларускіх» «акадэмікаў» (ага Смаргонь). Калі б гэта датычыла справы нейкага павета, можна было б маўчаць. Але ж гэтая справа датычыцца культуры цэлага народа. Каго «преподнесут» нам на Новы год? Хто гэтым кіруе? Каб хоць ЦК КП(б)Б кіравала гэтым, а то недзе якая-небудзь «Анна да Елізабет». А будзе ж выстаўляцца як квінтэсэнцум усяго. Чаму я гавару пра гэта? Некаторыя падставы ёсць думаць, што ў ліку акадэмікаў будзе шмат барахольшчыкаў, якім мейсца каля клазетаў якіх, а не каля навукі. Вазьмі, напрыклад, «вядомага» С. Некрашэвіча. Такого непісьменнага чалавека цяжка знайсці, а тым часам ён «рэпрэзентуе» беларускую культуру, ён выдае кнігі. Вядомы яго слоўнік — прыклад на гэта. Ты ж памятуеш, якія там мейсцы (*кравчий* = *кравец*, *бразды* = *цуглі*, *гибрид* = *мяшанец*, *гермофродит* = *мяшанец*, *ветеринария* = *канавальства*, ...). Што ж мы бачым, толькі таму, што ён добра ўмее лізацца да некаторых «адказных» з казною, яго выберуць чужыя не Прэзідэнтам. Наш сучасны Булгарын — Сымон Друк-Дрэк. Вось вазьмі пачытай апошні № «На літ[ературном] посту». Там Селіваноўскі напісаў рэцэнзію на «Щепки на волнах» — разбіўшы іх у «шчэпкі». Даведзена, як раней і ў Кундзіша, што пралетарска-

га нічога няма ў гэтага графамана, няма нічога і мастацкага. За што ж яго будуць выбіраць акадэмікам? За што кампраметуецца беларуская культура? На мой погляд, трэба падаць пратэсты ў ЦК ці ў ЦВК супроць такіх акадэмікаў. Добра было б, каб гэту думку ўзнялі ў вашым універсітэце. У кожным разе трэба падаць нейкую петыцыю. Можна паслаць дэлегацыю з петыцыяй, папрасіць, каб спіс праектовачны агаласілі ў друку, каб былі якія меркаванні. Мы не маем права выказваць сваіх поглядаў адносна выбару членаў ЦК, ЦВК, і то, калі мы ведалі б, што той ці іншы кандыдат прахвост, мы мелі б рацыю заявіць пра гэта. А тут вырашаецца пытанне наконт цэлай культурнай інстытуцыі і справа аддадзена кучцы подлых інтрыганаў, на чале з Дрэкам. Як сабе хочаш, а маўчаць нельга. Няхай нашы заўвагі не возьмуць на ўвагу, але падаць іх трэба ў тэрміновым парадку. Пэўна, хто з нашых хлопцаў будзе супярэчыць. Нам трэба праводзіць справу да канца: у асобе названых мною апаньёрантаў мы маем сваіх заклятых ворагаў, ніякія кампрамісы справе не дапамогуць. Трэба вытрымаць прынцыповую лінію. Разам з гэтым я пасылаю цікавую вытрымку з перадавіцы ў ЦО ВКП(б) (у «Правде») наконт самакрытыкі на культурным фронце. Трэба перадрукаваць яе і адзначыць, што ні адна беларуская газета ніводным словам не адгукнулася пра гэту самакрытыку. Подлыя ўчынкi лепш за ўсё праводзіць пад засцілаю цемры. Навошта ж яшчэ самакрытыка? А мы маем права паставіць гэта пытанне. Падрыхтуй у тэрміновым парадку невялічкі важкі даклад, збяры подпісы, пусці адзін паасобнік для збору подпісаў у К[амуністычным] Вузe, можна адзін паслаць куды ў Горкі, напрыклад, ды ў ЦК. Калі будзеш рабіць — рабі зараз жа. Часу вельмі мала. Думаюць агаласіць спіс 1/1-29. Трэба, каб да чысла 20/XII ужо быў пададзены даклад. Можна напісаць яго па-расейску, тады можна будзе сюды прыслаць, перадаць у ЦК. На нас будуць сярдзіты некаторыя асобы, але мы застанёмся чыстымі сумленнем перад гісторыяй і народам. Да справы!

Вазьмі «На лит[ературном] посту» і зрабі вось што. Калі выходзіць «Чыр[воны] Сейб[іт]», трэба выдрукаваць там па-расейску з такім даткам:

Расейская крытыка пра беларускіх пісьменнікаў

На расейскую мову нядаўна перакладзены многія творы выдатнага беларускага пісьменніка Ц. Гартнага. На вялікі жаль, расейскія крытыкі, відаць, слаба разбіраюцца ў мастацкасці яго твораў, бо

пакуль што змясцілі ў сваіх газетах і часопісах («Вечерняя Москва» і г. д.) толькі адмоўныя рэцэнзіі. У беларускага чытача, які цэніць вельмі высока гэтага выдатнага празаіка, рэцэнзіі могуць выклікаць здзіўленне, а нават і абурэнне. Прыкладам можа быць рэцэнзія А. Селіваноўскага, змешчаная ў Цэнтральным органе расейскіх пралетарскіх пісьменнікаў «На літаратурном посту» (№ ..., 1928, стар. ...), якую мы і падаём з захаваннем усіх асаблівасцяў мовы і правапісу.

Даць усю рэцэнзію,
па-расейску, слова ў слова.

Трэба, каб наша Галоўмастацтва не толькі кіравала падборам мастацкіх твораў для перакладу на расейскую мову, але каб яно кіравала і складаннем рэцэнзій, якія друкуюцца пра гэтыя творы ў расейскіх часопісах. Толькі тады можна будзе спадзявацца, што пра нашых пралетарскіх пісьменнікаў там друкуюцца правільныя водзвы. Тым больш што мы ўжо маем практыку ў гэтым кірунку, рэгулюючы з Менску матэрыял, які змяшчаецца ў энцыклапедыях і г. д.

Вось бяда толькі, калі «Сейбіт» будуць выдаваць пад Новы Год. А можа, прайшла б такая штука ў «Звездзе»? Добра падумай і на конт гэтага. Няхай возьмуцца нашы малодшыя хлопцы. Трэба зрабіць хутчэй. Мо ў «Комс[омольской]» газеце? Няхай пагавораць з Мішкай Гольд[бергам].

Пішы. Чакаю. Ці адказалі вы цюрку? Завядзіце вы звычай адказаць адразу: будзем друкаваць, або не будзем. Чаму ты не напісаў, як табе падабаўся ці не падабаўся мой артыкул на конт лацінікі? Калі выходзіць № 5? Што робіце для X гад[авіны] БССР? Як наогул? Чым выкліканы артыкул[ы] Змітрак[а] і Кузьмы ў «Зв[язду]»? Чаму ты наогул нічога не пішаш? Чакаю ад цябе ліста.

Цалую. Вітай нашых.

Уладзік.

(Адз. зах. 155, арк. 15–16)

№ 49

10/XII-28, Масква

Браток Адам!

На твой ліст адкажу пасля. Сёння азнаёміўся з некаторымі матэрыяламі адносна «беларускіх» пісьменнікаў ва ўніверсітэце. (Нават у «Палескай Праўдзе» ёсць цікавы артыкул.) Калі нашы хлопцы яшчэ не падалі свайго пратэсту — няхай пададуць. Калі падалі яны — варта адгукнуцца ўсім нам. Тутак справа стаіць значна шырэй, чымся гэта здаецца. Трэба падаваць пратэст як мага хутчэй, трэба рашуча адмежавацца ад усяго гэтага барахла. Калі не выдрукуюць у газеце, дайце ўклейку ў № 5. Пратэст пабудуйце ў такім плане.

1. Справу з «беларускімі» пісьменнікамі трэба разглядаць шырэй, чымся гэта робіцца, бо яна не замыкаецца ў рамках педфака, а цягнецца на працягу двух гадоў на Беларусі наогул.

2. Пэўная група пісьменнікаў на чале з Ц. Гартным, часткова ці поўнасьцю заняўшы кіраўнічыя пасады ў «Сав[ецкай] Бел[арусі]», «Полымі», Дзяржаўным Выд[авецт]ве, Наркамасвеце (Галоўмастацтва), атрымала магчымасць рэгуляваць крытыку адносна сваіх твораў, друкаваць іх, уціскаючы іншых пісьменнікаў, чамусьці «няўгодных» прэзесу гэтай групы. Так, на працягу ўсяго часу Бел[арускае] Дз[яржаўнае] В[ыдавецт]ва **ўпарта** не вылучала аркушаў бел[арускаму] крытыку Адаму Бабарэку, пазбавіла магчым[асці] друкаваць свае творы там Максіма Гарэцкага, Дубоўку (апошні змушаны быў выдр[укаваць] апошні свой зборнік у Маскве, у Цэнтрдруку). Гэта ж усё прымусіла Зм. Бядулю і К. Чорнага, прынятыя да друку творы якіх «марынаваліся», узяць рашучы пратэст. Тут жа справа з бюлетэнем «Сувязі з па-за межамі» і г. д.

3. Прывіляванае становішча групы Ц. Гартнага давяло яе да таго, што яна асмелілася заяўляць, што толькі яна рэпрэзентуе беларускую літаратуру, што на Беларусі нікога больш не існуе, літаральна цкуючы няўгодных сабе.

4. Занятая творчай працай, мы не звярталі на гэта ўвагі. Зараз жа змушаны канстатаваць, што такая ўпры[ві]ляванас[ць] завяла іх вельмі далёка — да кампраметацыі беларускай літаратуры на Беларусі і па-за яе межамі. Так, усім вядома «выступленне» Ц. Гартнага, Дудара, Зарэцк[ага] і г. д. у Беларускай с[ельска]-г[аспадарчай] акадэміі, якое выклікала рэзкі пратэст тамтэйшых студэнтаў.

Зараз паўтараецца нешта падобнае ў дачыненні да Бел[арускага] дзяр[жаўнага] ун[іверсітэ]та. Гэта ўсё ўваходзіць у сістэму.

5. Далучаючыся цалкам да зусім справядлівых пратэстаў студэнцтва і кіраўніцтва БДУ, мы адначасна ўважаны патрэбным заявіць, што нармальныя суадносіны ў беларускім літар[атурным] жыцці ўстанавяцца толькі тады, калі будзе забяспечана незалежнае ад групы Ц. Гартнага кіраўніцтва Бел[арускага] дз[яржаўнага] в[ыдавецт]ва, Галоўмастацтва і «Сав[ецкай] Бел[арусі]», якія дадуць магчымасць друкава[ацца] усім пісьм[еннікам] і г. д.

Не пазніцеся! Калі будуць адмаўляць у дазvole на выдрукаванне, ідзіце дэлегацыяй да новага сакратара. Міру з Цішкам у нас быць не можа — карыстайце выпадак. Калі б гэты ліст тэрмінова выдрукавалі, — падлічыце свае сілы, рэальныя магчымасці і гарантыі на поспех — і наладзьце вечар на педфаку, каб згладзіць уражанне.

Маруднасць — загубіць усё. Не чакайце! Тэлеграфуй, калі аддасце ў друк, у кожным разе спешнай поштай вышлі ліст.

На твой ліст адкажу пасля. Вельмі рады мы, што ты і Аня прыедзеце сюды. Жонка толькі дні лічыць, калі гэта будзе. Цалую, вітаем.

Пішы! *Уладзік*.

Можа, варта напісаць яшчэ ліст у кіраў[ніцтва] БДУ з выказам свайго жалю, запэўніць у пашане белар[ускіх] пісьмен[нікаў] да Вашай навуч[альнай] і навуковай установы. Думай!

(Адз. зах. 156, арк. 1 – 1 адв.)

№ 50

15/XII-28, Масква

Адаме!

Пасылаю табе верш да дзесяцігоддзя — на ўсякі выпадак. Справа ў тым, што я паслаў яго і ў рэд[акцыю] «Звязды». Калі возьмуць друкаваць — у часопісе друкаваць і не варта, тым больш што № 6 выхадам спозніцца. А падобныя творы добрыя ў свой час. Відаць, вы не падалі былі ў свой час пратэсту. А патрэбен ён быў да чацвера: у чац-

вер разглядалася справа. Зараз, мабыць, не мае значэння. Калі можаш дастаць — прышлі мне выразку з «Звязды» з Васілевічавым артыкулам — кажуць, быў такі. Пішы, што з гэтай справай наогул. Пэўна, наш шахматыст ведае ўсё: даведайся, бо цікава. Як універсітэт? Пішы, калі будзеш ехаць. Калі трэба прыслаць малюнку да артыкула № 6, бо я быў забыўся пра іх.

Як прыедзеш — пагаворым пра ўсё. Але толькі абавязкова прыязджай! А то летась ты свінства зрабіў, калі што падобнае зробіш сёлета — ніколі не дарую. Пастарайся выехаць 30/ХІІ, будзеш тут 31/ХІІ, спаткаем разам Новы год. У кожным разе напішы, калі думаеш ехаць, пра навiны. Як праводзілі Цішкаў юбілей — напішы таксама.

А мо варта даць верш у «Чыр[воны] Сей[біт]»? Калі будуць збіраць юбілейны нумар — дай лепш туды. Ганарар няхай перададуць у фонд дзесяцігоддзя, бо ён не вельмі і значны, каб абавязкова ад іх атрымоўваць. Пасылаю яшчэ для самой «Вёскі» невялічкі артыкульчык пра «Звод Законаў».

Разбойнік ты, Адам! Прымусіў мяне чырванець перад Купцэвічам. Я прасіў цябе і праз Шукайлу, і лістом, каб ты аддаў яму 20 руб., якія я тут пазычаў. Здаецца, там крыху маіх грошай ёсць. У кожным разе ты нічога не пісаў, я абяспечыўся, што грошы заплачаны.

Раптам атрымаў ад яго ліст, у якім ён просіць, каб я купіў яму дзекія кнігі, а «калі грошы не хопіць, дапоўні сваімі!» Далікатная нагадка, а я не пры чым. Калі ласка — як пабачыш яго — абавязкова раскажы, як была справа. Калі ў Вас грошы няма — скажы, што аддасцё. А кнігі, якія ён загадаў, каштуюць танна, я табе дам, ты тады яму і завязеш. Абавязкова раскажы яму пра гэта, а то мне сорамна: выходзіць, што я хацеў скруціць яму грошы. Хацеў напісаць, ды адрас згубіў. Разам запішы яго адрас. Далей — ён пісаў, што падрыхтаваў дослед пра Ц. Г[артнага]. Што гэта, жарт ці што? А калі падрыхтаваў, то ў якім кірунку?

Вітаю цябе. Цалую. Чакаю з нецярпліваасцю. Прышлі № 5. Сволачы вашы друкары — трэба было прымусіць перабраць другім шрыфтам. Нідзе на свеце не зрабілі б такога паскудства, як яны. У якой гэта друкарні? Ці не прыціскаюць вас з паперай? Глядзіце, каб вас не зачынілі з прычыны крызісу папяровага. Загадзя схадзіце да т. Галадзедз. Павіншаванне ўраду з Х надрукуйце ў газетах, а не адкладвайце на № 6, бо ён спозніцца, і выйдзе, што мы не хацелі віншаваць.

Чакаю. *Уладзік.*

Пасылаю табе сёння 17/XII-28 другі ліст. У «Звязду» вершаў не пасылаў.

(Адз. зах. 156, арк. 3 – 3 адв.)

№ 51

17/XII-28, Масква

Браце Адам!

Пасылаю табе вершы да X-годдзя. Схадзі з імі да т. Асьмова сам асабіста. Пакажы яму і запытайся, ці будуць друкаваць. Мне асабліва хочацца, каб было выдрукавана ўсё, без пропускаў; частачку пра «зайку» — абавязкова. У тым выпадку, калі чаму-небудзь друкаваць не будуць, паспрабуй даць у «Сейбіт», але для іх завялікая. Ва «Узвышышы» друкаваць не варта, бо тут «злабэдзёншчына», пакуль выйдзе № 6 — дык і зусім непатрэбная. У тым разе, калі вершы пойдучь у «Звязду», ранейшы верш дай у «Сейбіт» (той, што шлю разам з гэтым). Чакаю ад цябе лістоў. Пішы. Вітай усіх нашых.

Цалую цябе. *Уладзік.*

На ўсякі выпадак пасылаю два паасобнікі. Абавязкова дай у газету, бо ў нас позняцца вершы юбілейныя і выходзіць, што мы не хочам вітаць. А пасля — яны і непатрэбны. У № 1 пастараюся прыслаць яшчэ. У тым разе, калі гэтыя прымуць у «Звязду», можам даць у № 6 «Пярэсты букет». Толькі ці не варта зусім выключыць верш «Перад люстэркам». Падумай! Але гэта ўсё ў тым разе, калі будуць юбілейныя выдрукаваны раней. Калі не захочуць, што велікаватая рэч — дык зусім не трэба. А то ў якую іншую газету (толькі не ў «Сав[ецкую] Бел[арусь]»). Глядзі сам. Часу ёсць табе напісаць яшчэ да свайго прыезду.

Уладзік.

Не дзівіся, што на такой паперы выдрукаваны вершы. У нас няма лепшай, зусім няма. Дык я купіў канторскую кнігу, падраў яе — і вось добрая папера. Зрабі і сам так, калі ў вас не хапае. У кант[орскіх] кнігах папера добрая. Што там нейкія кручкі будуць псаваць яе! Лепш хай мастакі скарыстаюць.

Уладзік.

(Адз. зах. 166, арк. 4 – 4 адв.)

№ 52

18/XII-28, Масква

Браток Адам!

Учора паслаў табе ліст, ды забыўся напісаць просьбу: зайдзіся ў Акадэмію да т. Ігнатоўскага і папрасі, каб ён выдаў для мяне ўсе выданні па аддз[эле] мовы і літаратуры, пачынаючы ад лінгвіст[ычнае] геагр[афіі] Бузука (гэта ў мяне ёсць). Падай пісьмовую заяву і сам схадзі ў бібліятэку, бо не прышлюць. Калі не іх выданне — купі «Слоўнік Віцебскі» і яшчэ нейкія вышлі мясцовыя. Запытайся ў Сев[алада] Макаравіча, на якіх умовах у іх друкуюцца матэрыялы. Я запрапанаваў бы ім невялікую, але цікавую для іх працу (хто рэдагуе, хто ўхваляе і г. д.). Магчыма, што выйдуць яшчэ якія кнігі ў БДВ — вазьмі. Кажуць, што ў «Дэклам[атар]» уключылі шмат Кандратавых вершаў. Няхай патрабуе ганарар. Дараваць нельга, бо В[ыдавецт]ва ўмее судзіцца за свае і ліпавыя інтарэсы, а тут проста здзерства. Думаў я і рашыў, што ўсё ж «Пярэстага букета» друкаваць не варта, бо вельмі ж слабыя вершы. Лепш я ў № 1 напішу новую рэч, ужо нават пішу, пад назваю «І пурпуровых ветразей узвівы». Вось пабачыш, калі прыедзеш. Калі можна будзе, выязджай крыху раней Н[овага] Г[оду]. Калі толькі звольнішся.

Вітаю. Цалую. Уладзік.

Вітае Марылька і Альгерд.

(Адз. зах. 156, арк. 4)

№ 53

21/XII-28, Масква

Адаме!

Жонка мая кажа, нават лаецца, што я цябе «излишне нагружаю» рознай работай. А гэта, кажа, у сувязі з тым, што я пачынаю пісаць табе гэту лістоўку. Я адказаў, што і Адам можа мяне нагрузіць такой работай і ад гэтага ён не падарвецца. А справа вось у чым. У юбілейных вершах трэба зрабіць перастаноўку (калі, часам, не позна). 4 верш трэба паставіць на мейсца 5-га. 5-ты пераставіць на м[ейсца] 4-га з такім загаловам — «Пачалося вялікае адраджэнне». Так будзе лепш з боку кампазіцыйнага. Пішы, калі выедзеш,

а выезд — тэлеграфуй. Калі яшчэ некалькі дзён затрымаешся — прышлі мне № 5 «Узвышша». Я чытаў, што ён вышаў з друку. Сёння пасылаю вечарам малюнак да свайго артыкула, а то можа спазніцца. Вітаю. Цалую. *Уладзік.*

(Адз. зах. 156, арк. 6)

№ 54

21/XII-28

Пасылаю літару (грузінскую), пра якую згадваю ў артыкуле. Папрасі, каб усталілі ў набор (недзе пад канец артыкула). Часопіса № 5 не маю. Захваці з сабою два камплекты (за 1927 і за 1928) «Узвышша» без вокладак. Калі ласка, даручы каму праверыць у тэксце спасылкі на рысункі. Я думаў сфатаграфавачь заг[аловак] б[алонкі] з «Рымскіх дзеянняў», але не буду. Такім чынам, калі ў тэксце была спасылка на гэты рысунак — трэба выкінуць.

Рысунак 1 — табліца параўнаўчая «ш» у лацінізаваных алфавітах. Можна даць усю наборам, бо ў менскіх друкарнях шрыфт лацінскі ёсць. Трэба выкінуць толькі навацюркскае «», бо я прыслаць яго не магу — няма ў нашай друкарні. Скажы, каб клішэ рабілі так, каб можна было дамайстраваць набор (рыс. 2, які пасылаю разам з гэтым). Надпісанае алоўкам на клішэ не выйдзе. Я дадаў яго пры рысунку, каб не выйшла якой блытаніны. У параўнанні з пасланым у рукапісе ёсць перайначанні. Затым гэта трэба пераправіць.

Вітай хлопцаў з Новым Годам. Пішы. Чакаю твайго прыезду і Анінага. Вітае жонка.

Уладзік.

(Адз. зах. 156, арк. 8 – 8 адв.)

№ 55

22/XII-28, Масква

Браток Адам!

Дрэнные з мяне літаратар: напішу ліст, а пасля ўсё папраўкі шлю. Вось і зараз. У артыкуле я ў двух месцах (недзе ў сярэдзіне і ў канцы) пасылаўся на кн. П. А. Вяземскага ў дачыненні да русіфікацыі. Але спасылкі былі «па памяці». Аказваецца, што ў арыгінале значна

мацней. Калі не позна, вазьмі ўстаў гэту цытату ці скараціўшы яе, ці ўзяўшы што патрэбнае. На ўсякі выпадак даю поўную:

— Русификация, о которой говорят и витийствуют наши бумагопотребители, дело очень легкое, но едва ли благонадежное; я до нее не охотник. Вы метите в одну цель, а попадаете в другую, ей совершенно противную. Того и гляди, вы будете ставить в вину окраинам вашим, что у них растут тополи и каштаны и для вящего однообразия захотите приневолить их рассаживать у себя побольше ельника и ветлы... (Собр. соч., VIII, 319).

Лепш за ўсё, мабыць, узяць ад слоў «... того и гляди...». У мяне ў чарнавіку нічога нельга разабраць, паглядзі ў рукапісе. У кожным разе трэба замяніць тое, што напісана ў мяне, бо там не зусім дакладна, а гэты сказ вельмі «ёмкі» і яго могуць карыстаць яшчэ іншыя таварышы, дык каб не прышлося даваць няправільныя звесткі. Табе, як звычайна, я напісаў многа. Ад цябе — нічога. Я пачынаю думаць, што сапраўды, лепш пісаць вершы, чымся лісты і артыкулы...

Ці аддаў урачыстыя вершы? Пішы, калі прыедзеш. Вітаю ўсіх. Цалую цябе. Не забудзься ўзяць з сабою новыя выданні. Вазьмі ў Ігнатоўскага выдан[ні] ІБК (калі не адмовіцца).

Уладзік.

Чаму Язэп у Менску? Прыехаў на вакацыі, ці што? Яму ж, здаецца, трэба быць у Ленінградзе да вясны. Калі пабачыш Гурыка — вітай. Скажы яму, што з мяне маглі б людзі выйсці, каб не такое жыццё. Я казаў яму пра неабходнасць скрыжавання плоднай і шматгадовай акацыі з якімі матыльковымі іншымі (гарох, боб — што прыдасца), бульбы з памідорамі (каб не вымярзалі). Наконт акацыі — яшчэ нічога не чуў, а ў Амерыцы ўжо прышчэпваюць да бульбы памідоры. «Янкi» пайшлі далей маіх думак... Смех смехам. А маю я яшчэ некаторыя думкі для Гурыка. Ну чым не Мігуцкі?!

Як там пачувае сябе «юбіляр»? Тут яму нешта таксама нашкодзілі: у «Больш[ой] Совет[ской] Энцикл[опедии]». Калі прачыталі нататку Селіваноўск[ага] — знялі з машыны нататку пра Ц. Гартнага і адаслалі ў белар[ускае] пр[адстаўніцт]ва: «не будзем друкаваць, бо недарэчны пісьменнік і дробна-буржуазны». Адтуль прасіць, адтуль маліць. Урэшце Паўлюкевіч павёз нататку ў Менск, каб там пагадзіць,

адрэдагаваць і ўсё ж выдрукаваць. Якія вялікія дзяржаўныя справы!
Адна гарыла ў бер[лінскіх] акулярах колькі клопату робіць!

Ці даў што Максім Гар[эцкі] у друк у наш часопіс? Вазьміце што ў № 1. Я яму пісаў паштовачку, гаварыў наконт гэтага.

(Адз. зах. 156, арк. 12 – 12 адв.)

№ 56

21/I-29, Масква

Адаме!

Заўтра буду пасылаць вокладку, якую зрабіў т. Аксельрод. Паколькі мы заказвалі ўтраіх, паколькі ён прызнаны мастак, я, не чакаючы зацверджання, заплаціў яму ганарар — 50 руб. Між іншым — гэта самы звычайны ганарар. Калі можна — вышлі мне гэтакія грошы. Скажу ад сябе — вокладка мне вельмі падабаецца. Яна скампанавана, калі льга зрабіць параўнанне, у стылі меерхольдаўскіх пляцовак у «Рэвізоры»: уся ўвага сканцэнтравана на невялікім прагалку. Буду гаварыць з ім, напішу дадаткова, ці нельга змяняць колеры (на першы даецца чорны і шэры) на кожную вокладку. Тады б мы абышліся без каляровай вокладкі. Прымайце гэту вокладку і ўсё.

Ці далі № 1 на новыя літары? Калі не — вазьмі скажы замяніць іх у карэктуры. У іншым разе — калі мы дачакаемся «отзывов»? Не чакалі ж мы санкцый на свае прапановы ў раздзеле «Культура мовы». Усяго, што трэба зрабіць, гэта даць заўвагу на адвароце тытульнага аркуша такога зместу:

„Д“ —чытаецца як „дз“

„Г“ —чытаецца як „дж“.

(глядзі артыкул Ул. Дубоўкі: Праект літар для згукаў дз і дж, «Узвышша», № 4 (10) — 1928 г.)

А то будзем цягнуць ды адкладаць — і толку мала. «Адклад не йдзе на лад ніколі». Таксама даведайся, ці ёсць грошы на літары другія. Калі так — пішы і высылай задатку рублёў 75, не менш, аддам Брэеву работу. А то зацягнецца вельмі. Трэба, каб да нашае гадавіны новыя літары пайшлі ў ход.

Прасувай пытанне наконт Інстытута. А мо лепш старшынёй рады зрабіць Фэльку, а не Алеся? Думайце там разам. У кожным разе і з гэтым не трэба марудзіць. Фэльку павіншуй ад мяне — яго дэбют вельмі ўдалы. Цікава, якое ўражанне зрабіў і робіць № 6? Пішы.

Вось, здаецца, і ўсё. Заўтра дапішу яшчэ. Тэлеграму паслаў затым, што атрымаў Кузьмоў ліст, у якім ён гаворыць і пра вокладку. Каб не думалі — вось і паслаў тэлеграму. Чаму не едзе Аня? Кажы, каб ехала хутчэй. Ці падабалася ёй сукня і ці якраз прышлася? А мо ўжо сама яна пра гэта расказа?

Ці будзеце друкаваць праспект? Калі будзеце, не забудзься ў «паштовую скрынку» ўставіць з Шэйна замову ад вывіхаў. Надзвычайна патрэбная рэч, а то не ўсе ведаюць. Друкуйце тысяч 15, не менш 10 у кожным разе. Groшы звернуцца. Не трэба шкадаваць на рэкламу. А тут яшчэ і не так дорага.

Калі ласка, правер уважна карэктуру над рысункам «ш» — надпісы алоўкам на самым рысунку. Правер такжа ангельскі тэкст — яго нямнога, а можа быць блытаніна. Так, замест «g» набіраюць «d» ці нешта падобнае. Калі не будзе вельмі дорага (запытайся ў Ханіна, колькі гэта будзе каштаваць), закажы за мой кошт паасобнікаў 25 (больш, мабыць, няварта, а то можна 50) адбіткаў з артыкула, у вокладцы. А то прыйдзеца паслаць таму-сяму, а з часопісам дорага купляць.

Скажы, каб паслалі часопіс у рэд[акцыю] «Ярмарка» ўкраінскага ды і ў другія часопісы, у парадку абмену, з адпаведнымі лістамі.

Даведайся, ці пасылаюць у Латвію Райнісу, а таксама ў абмен харватам.

Дай з новымі літарамі № 1. Паніка будзе на нашых акадэмікаў. Гэта можна зрабіць у карэктуры, толькі няхай сістэматычна праводзяць цераз усю кніжку, не пакідаючы нідзе такіх штук, як былі ў № 5.

У даным разе я гавару не як аўтар праекта, а як удзельнік нашага баявога поступу. Наватары, як казаў мне ў свой час тав. Кнорын, не павінны спыняцца перад такімі дробязямі, як непрыхільнасць да іх шуканняў з боку аджываючых груп. Выяўляйце больш разумнае актыўнасці.

Магчыма, што гэта зробіць і Глебка ці Адамовіч. Калі не — давайся сам, колькі ў 1928 г. на Беларусі выдрукавана па-беларуску ўсімі выдавецтвамі (а можа, гэта лепш зробіць Купцэвіч?)

	Лік друкаваных аркушаў (каб правярць кольк[асць] набору)	Лік адбіткаў (каб прасачыць магчым[асць] эканоміі на паперу)
1. Газеты цэнтр[альныя]		
2. Газеты акругов[ыя]		
3. Дзярж[аўнае] в[ыдавецт]ва		
4. Рэшта в[ыдавецт]ваў		

Здаецца, што такія звесткі ён можа знайсці ці ў аддзеле друку, ці ў Камітэце па справах друку.

Запытайся ў Фэлькі, ці патрэбны яму тыя кнігі, пра якія ён мне даўно пісаў. Калі патрэбны, дык частку я вышлю зараз жа, як толькі атрымаю ад цябе паведамленне. Чаму я пытаюся — а ён нядаўна быў у Маскве і, магчыма, дзе што купіў сам. Яшчэ раз не забудзься павіншаваць яго з вельмі ўдалым дэбютным выступам. Пажадай, каб яшчэ шмат такіх прыгожых артыкулаў выдрукаваў ён.

Калі яшчэ не дагаварыліся наконт паперы — пушчайце на лепшую. Хай будзе крыху даражэй, але затое і таўсцей, і лепш для саміх нават. Толькі няхай дадуць гарантыю таго, што забранявалі для нас на ўвесь год.

Пасылаю табе тваю нататку, якую ты забыўся ўзяць. А мо яна і непатрэбна табе? Пасылаю і канверт, няхай — калі-небудзь скарыстаеш.

Дайце яшчэ з пару абвестак у абедзве газеты (можа нават у акруговыя — у Гомельскую, мо Палесдрук там правядзе гэту штуку і дарма). Пра № 6 (12), які вышаў з друку, і пра № 1 — змест такі-а-такі, хутка выйдзе з друку — адначасна заклік на падпіску. Мо гэта будзе і страта, але ж то пачатак года, можна не паскупіцца. Занадта мала абвестак мы даём. Гэта незалежна ад праспекта. Калі не мыляюся, у «Сав[ецкай] Бел[арусі]» абвестак апошнім часам зусім не было.

(Адз. зах. 157, арк. 1 – 1 адв.)

№ 57

22/I-29

Вось пасылаю і вокладку. Не ведаю, як вам, а мне вельмі падабаецца. У кожным разе — грошы я заплаціў. Аксельрод кажа, што можна, калі захочаце, мяняць фон у другіх вокладках. Так, пакідаць чорную палоску, а замест шэрага даць жоўты (самае эфектнае спалучэнне), або ружовы, або светла-карычневы, блакітны, светла-зялёны. Адным словам, можа быць вельмі добрая штука...

Не забудзьцеся даць на тытульным аркушы на адвароце прозвішча мастака: вокладка работы М. М. Аксельрода.

Вітаю. *Уладзік.*

Скажыце друкарні, каб яны зрабілі для нас па два-тры адбіткі пробныя на розныя колеры. Па адным прышліце сюды на экспэртызу.

Не забудзьцеся папярэдзіць, каб зрабілі два клішэ т[ак], каб у адным выдзеўблі дзірку для набору зместу і ў дрэве.

(Адз. зах. 157, арк. 1)

Браце Адаме!

Не адмоўся пайсці да Кузьмы, знайсці там артыкул Сэід-Задэ і пераслаць яго аўтару з запіскай, дзе растлумачыць, чаму артыкул не будзе выдрукаваны. Сёння ён мне званіў па тэлефону, я сказаў, што артыкул друкаваць не будзем, ён страшэнна пакрыўдзіўся і паграбаваў, каб яму звярнулі рукапіс. Я вельмі прашу не рабіць мне непрыемнасці, а адразу ж вярнуць рукапіс. Адрасу я не ведаю, там напэўна ў вас ёсць. Спадзяюся, што ты без адкладу выканаеш маю просьбу — зрабі, браток, сам, бо ізноў адцягнецца на паўгода якога.

Пішы пра вокладку і пра ўсё, пра што я пытаўся ў сваім лісце.

Сёння бачыў I том «Лит[ературной] Энцикл[опедии]». Пра беларускую літаратуру два невялічкія артыкульчыкі — Піяхуёвіча і З. Жылуновіча (апошні пра паслякастрычнікаўскі кругабег). У артыкуле не згадваецца ні адным словам «Узвышша». Няма ні слова і пра паасобных нашых сяброў. Адначасна ў I т[оме] ідзе, бадай на балону, дослед Т. Глыб[оцкага] пра Александровіча. Напішыце ў № 2 рэцэнзію, дзе адзначце хамства Жылун[овіча], назваўшы рэчы сваімі ўласнымі імёнамі. Напішыце, што графаманам не ўдасца выкрасліць нас з гісторыі беларускае культуры. Напішыце, што такія выпадкі ў гісторыі бывалі, што Булгарын і Кукальнік прабавалі выкрасліць пушкінскую групу, але затое цяпер мала хто ведае пра гэтых «красачоў». Розніца ў тым, што нашых булгарыных забудуць хутчэй. Такую рэцэнзію, пэўна, надрэнна напісаў бы Ф. Купцэвіч. У кожным разе, прамаргаць нам нельга. Адначасна, трэба выказаць у рэцэнзіі такое меркаванне: «Магчыма, што падобным чынам рэд[акцыя] “Лит[ературной] Энциклопедии” інфармуе нас і пра іншыя літаратуры. Тады запытанне: навошта яна наогул? Навошта сапсавана добрая папера — адзінае, што ёсць добрага ў Энциклопедии?»

Вывад адзін — нам не трэба спыняць свайго творчага імпэту — з большай энергіяй працаваць, гуртавацца каля часопіса. Жывыя мёртвяцы — С. Дрэкі і К° — прабуюць перашкодзіць нам, дзе толькі

могуць. Самым балючым адказам на ўсе іх выбрыкі будзе наша ўзмоцненая творчая праца. Даставай грошы на літары — пойдзем у наступленне і ў гэтым кірунку. Лейцы да ініцыятывы ў нас. Насядзь наконт літар у № 1. Хай пасыкаюць гэныя рэтраграды.

Давай рэцэнзію пра Піохуёвіча. Пастаў ініцыялы, ці што. Трэба, каб ён крыху пачухаўся.

Добра, калі не сапсуецца справа, што ў Малой Энц[иклопедии] будзе добра рэпрэзентавана наша група. А магчыма, што яшчэ схопцяцца і сапсуць справу?

Пішы. «Радзі Бога», «на прамілуй Бог» расквітайся з Саід-Задэ! Буду вельмі ўдзячны.

Вітаю. Цалую. *Уладзік.*

Калі прыедзе Кандрат — прышліце мне грошы за вокладку. Вокладка вельмі культурная, чаму я і не спыняўся доўга ў яе прыняцці, а заплаціў адразу грошы. А мо вы забракавалі?

Дайце ў № 2 рэцэнзію пра Цішку з «Літпосту» па-расейску з такой заўвагай: «Той самы А. Селіваноўскі, пра якога Ц. Гартны ў “Полымі” № .... за 1928 г. пісаў, што гэта вельмі выдатны ўжо крытык, напісаў пра Цішкавы “Трэскі на хвалях” вось што. —

“Своя своих не познаша?!”»

Абавязкова дайце такую штуку, няма чаго цырымоніцца. Ці не варта як яшчэ прышчаміць гэтага графамана? А мо напісаць у часопісе ліст наконт ягонай дзейнасці наогул, узяўшы і паездкі ў Чэхію, і выданне там аднабок іх альманахаў, і інфармаванне расейскай энцыкл[апедыі], і бюлетэнь, і ўкраінскі альманах з прадмоваю Байкова?! Назваць яго халуём, хамам, графаманам — тым, чым ён ёсць сапраўды. Калі гэтага ўсяго не прапусціць Галоўліт, дык няхай пачытаюць хоць Дрэкі. А калі выдрукуюць і пакрыўдзіцца хто — няхай падае на суд ці апелюе да грамадскасці іншым шляхам. Трэба паказаць, што мы не ўпаўнаважвалі графаманаў Цішкавага толку рэпрэзентаваць Беларусь. А ў далейшым лёгка выявіць, хто менавіта ўпаўнаважваў яго — той будзе бараніць. Абавязкова дайце нешта.

Дакуль жа маўчаць усё? Гэтага выпадку дараваць нельга. Калі няма ведама хто пісаў у «ЧыПе», дык розныя Баліцкія крыўдзіліся. А тут у Лит[ературной] Энц[иклопедыи] піша хам капільскі, у кнізе — як яны зраагуюць зараз?!

Парадзьцеся і выступайце!

(Адз. зах. 157, арк. 2 – 2 адв.)

№ 59

30/I-29, Масква

Браце Адам!

«I пурпуровых ветразей узвівы» на захад заўтра твор мой панясуць... Так называецца мая новая рэч, сёння закончыў зусім і надрукаваў на машынцы, але няхай паляжыць да заўтрага. Ліст гэты пашлю разам з ім, пішу загадзя, каб пра што не забыцца.

Чаму ты не напісаў, як даехаў? Ці спадабаліся Ані твае закупкі? Чаму яна не прыехала ў гэтыя дні? Калі яна прыедзе? — Пра гэта больш пытаецца жонка. Яна ж кажа, што табе, пэўна, Аня дала дыхту за што, дык ты два тыдні не мог адгукацца і не пісаў нічога. Абавязкова напішы пра ўсё гэта.

Вельмі рад я, што табе і хлопцам спадабалася вокладка. Асаблівай ідэі ў ёй няма, але яна вабіць сваёй закончанасцю, гарманічным спалучэннем частак. Аксельрод рысаваў яе, як людзі верш пішуць. Затым я не гаварыў пра цану нават. Між іншым — цана на вокладку для часопіса зусім невялікая.

З’явілася ў мяне небесцікаўная думка, але, мабыць, позна. — Калі мы абвясчалі падпіску на часопіс, нам трэба было абвясціць яе на два выданні: першае — на добрай паперы, а другое — на звычайнай газетнай, а мо на крыху лепшай. Справа ў тым, што не кожны можа купіць часопіс даражэйшы, не кожны пакідае яго ў сябе на год-два. Па ўзору «рамана-газеты» можна было б даць і часопіс. Я не ведаю расцэнкаў, але, магчыма, што гэта зрабіла б другое выданне вельмі танным. Тады можна было б друкаваць камбінавана. Калі не аддалі ў разбор шрыфту з № 1 — скажыце, каб патрымалі, а самі абмяркуйце гэтае пытанне з боку і практычнага, і камерцыйнага.

Зразумела, што Фэлькаў артыкул цікавы — я разы са два, са тры прачытаў яго. Неякім метадам напісаны, што і крыўдзіцца нельга. Вось калі Цішка можа сказаць: «Маім салам па маёй скуру ма-

жуць...». Калі праспект выйдзе перш за часопіс — будзе цікавей. Вельмі рад, што наш план падабаўся хлопцам.

Вокладку, калі зробіць клішэ, скажы, каб зрабілі пробныя адбіткі рознымі колерамі (чорны + светла-зялёны; чорны + жоўты; чорны + блакітны і г. д.) — па адным паасобніку прышлі сюды. Магчыма, што парадзіўшыся з Аксельродам, будзем даваць на кожны нумар новыя колеры. Так было б цікавей.

Наконт майго твору. Магчыма, што не ўпадабаецца — дык адлажы на далейшае, напішы мне — я перараблю. Так думаецца, што быццам і ўсё добра. А паляжыць — ізноў прыдзецца дзе-што перарабляць. Як табе кампазіцыя яго? Мяне вельмі цікавіць і гэта. Цяпер, калі я падумаў добра, дык і не памыліўся, што даў дыялог нерыфмаваны: больш рэльефна выступаюць казкі. Казкі і замову абавязкова дай петытам. Скарыстаў я ў «Ветразі» і частку матэрыялу, які падрыхтаваны да «Праспекта». Здаецца, што гэта і ядрэнна: у № 2 «Праспекта» будуць адгадкі, а ў № 2 часопіса гэтыя ж загадкі ў іншым аспекце. «І скардзіцца няма каму, ды дзе там...». Трэба будзе ў № 2 «Праспекта» даць тлумачэнні некаторых слоў, як «ветразь — парус», бо, мабыць, у слоўніках няма. Калі не позна — дай у «Віктосю» пытанне: «Што такое байкуша», бо ў паэме гэта слова спатыкаецца часта. Вельмі прашу, каб ты адразу напісаў пра гэту паэму. Дарэчы: ці варта называць паэмай? Мо яшчэ якую назву ўзяць? Неяк да класічнай паэмы вельмі мала падобна яна. Напішы і пра гэта. Хочацца хутчэй паслаць да цябе свой твор, бо ўжо я на яго пачаў коса глядзець. Жонка бачыць у гэтым праяву маёй нясталасці. Заўтра дадам яшчэ. Пакуль — дабранач!

Пра пятуха я быў напісаў так сабе, а цяпер крыху падвастрыў, хай пачухаецца. Дай на яго рэцэнзію. Перадрукуй абавязкова на машыныцы, дай псеўданім Л. Трыер, ці што. Абавязкова дай дыхту! Выйшаў зборнік артыкулаў Дрэка, бачыў адным вокам. Ёсць там і пра «літ[аратурнае] шкодн[іцтва]». Папрасі, можа ізноў, Фэлька напісаў бы рэцэнзію ў № 2. Калі будзе пісаць ён (ці хто другі, а напісаць трэ абавязкова), хай не адмовіцца адзначыць такія моманты наконт мяне.

1) У маіх артыкулах імя Коласа няма — яго прыдумаў Цішка. З тым жа правам можна сказаць, што гутарка ішла пра самога Цішку. Там узятая было тыповае.

2) У арт[ыкуле] з «Арш[анскага] Мал[адняка]» згадваюцца **два** розныя пісьменнікі без наз[ывання] імя, а Цішка ўсё зваліў на нявіннага Якуба Коласа, які мае рацыю пакрыўдзіцца на такога прыяцеля, бо ніхто з чытачоў на Коласа і не думаў.

3) Кампанія супроць «старых» праводзілася ўсімі м[аладнякоўц]амі і нават больш тымі, якія зараз цалуюцца з Цішкам, а не толькі тымі, пра каго гавор[ыць] Цішка. Даволі прачытаць бюлетэні пленума і з'езда «Мал[адняка]», выступленні Чарота, Вольнага.

4) Наогул увесь гэты яго непрыстойны артыкул сімптаматычны і фактычна завяршыўся ў яго апошніх выступах супроць лініі партыі ў будав[анні] беларускае культуры. Сапраўды, у пачатку Ц. Дрэк выступаў супроць узвыш[энцаў], вінавацячы іх у нацыянал-дэмакратызме, шавінізме і г. д. Калі б гэтым Заблоцкім, Глыбоцкім і К^о на чале з З. Жылуновічам у гэтым ніхто **не паверыў**, а як бачым цяпер, і нельга было верыць, бо свае грашкі яны прыпісвалі другім, яны пачалі адваротную лінію — вінаваціць узв[ышэнцаў] у «оскорбленні нацыянальных святынь» — у выступленні супроць старых. Як зазначана, кампанія гэта вялася ўсімі мал[аднякоўскімі] пісьменнікамі і **дала**, як зазначыў прадстаўнік ЦК т. Сянькевіч, станоўчыя вынікі. (Узяць і цытату. Артыкул Сянькевіча паказаны ў нашым апошнім паведамленні.) Такім чынам, і тут нічога не ўдалося Ц. Г[артнаму].

5) Пасля ўсяго гэтага Цішкава кампанія ўвайшла ў трэцюю, самую гнусную і, спадзяёмся, апошнюю фазу сваёй газавай атакі на будаўнікоў пралет[арскай] літаратуры ўзвышаўцаў. — Выходзіць (ці ўжо выйшаў) зложаны пры ўдзеле Ц[ішкі] зборнік у Чэхіі, без узв[ышаўцаў]; артыкул Жылунов[іча] ў «Лит[ературной] энц[иклопедыи]» без узв[ышаўцаў]; арт[ыкул] Пятухов[іча] ў «Куль[туры] і рэв[алюцыі]» без узв[ышаўцаў].

Жылуновіч — член (хоць ён і канд[ыдат], але піш[а], што член) ЦК, а Пятуховіч — **дэкан** педф[ака] Унів[ерсітэта] і асоба, адказная за кафедру бел[арускай] літ[аратуры] ва Ун[іверсітэце].

Спрашываецца, ці гэта ЦК Жыл[уновічу] і Ун[іверсітэт] Пят[уховічу] далі заданне выкрасліць цэлую арганіз[ацыю] з інфармац[ыйнага] артыкула аб бел[арускай] літ[аратуры], ці яны праводзяць самастойную лінію ў гэтым пытанні.

Папрасі, каб у гэтых танах напісалі рэцэнзію. У дадатак да рэц[энзіі] трэба напісаць пратэст у ЦК на Жылунов[іча], а ў Акадэмію — на Пятухов[іча].

Абавязкова напішы пра свае ўражанні ад паэмы.

Нумару першага прышлі мне 5 паасобн[ікаў]. Прышлі № 6–2 паасобнікі (для Яз[эпа] Салодк[ага]). Вітаю.

31/І-29 Цалую. Уладзік.

(Адз. зах. 157, арк. 3–4 адв.)

№ 60

1/ІІ-29, Масква

Браце Адам!

Быў я ўчора ў Аксельрода, сказаў яму пра вокладку. Аказваецца, і ў гэтым выпадку адбудзецца як бы дэманстрацыя супроць Дрэкаў: на выстаўцы былі «не заўважылі» Аксельрода! Хоць я і напісаў у новай рэчы, што «на выстаўках будучыня вяне», але, мабыць, прыйдзеца пераглядзець гэтае пытанне... Думаю схадзіць да Эфроса, а ён вельмі добрай думкі пра Аксельрода, каб ён напісаў артыкул пра маладых мастакоў, якія жывуць у Маскве і паходзяць з Беларусі. Магчыма, што ён жа дасць што і наконт перспектывы ў бел[арускім] мастацтве выяўл[енчым]. Аксельрод прасіў, каб Вы прыслалі ў Маскву копію артыкула пра выстаўку, калі такі ў вас ёсць для № 2. Зрабі абавязкова гэта, дай перадрукаваць на машынцы і прышлі. Магчыма, што-небудзь цікавае дапоўніць ці што непатрэбнае парадзіць выкінуць. Безумоўна, правільная твая думка наконт сувязі з перадавымі мастакамі. Розных цішак трэба крыць ува ўсіх кірунках мастацтва. Між іншым, вось якая думка з'явілася ў мяне. — Цішка паклапаціўся выдаць пра сябе і зборнік, і № 10 «Полымя», і няма ведама яшчэ што. А мы адгукнуліся на гэта вельмі слаба: бадай ніяк не адзначылі юбілей ягоны. Варта было б усё ж ушанаваць як належыць. — Узяць злажыць зборнік артыкулаў аркушаў на 7–8, а мо і на 10. План такі:

1. Прадмова адпаведнага зместу (не рэзка, але востра — як пра Палішчука, толькі больш далікатна).

2. Нашаніўская крытыка пра Ц[ішку] Г[артнага] (галоўным чынам М. Багдановіч, такі арт[ыкул] можна даручыць каму-небудзь з студэнтаў або студэнтак Ун[іверсітэ] та).

3. Артыкулы П. Любецкага з «С[авецкай] Б[еларусі]» за 1922 г. (былі два, здаецца).

4. Ганна Бабарэка (здаецца, быў у Ані артыкул пра Цішку, паглядзеўшы, можна пусціць).

5. К. Кундзіш — «Sine ira et studio».

6. Ф. Купцэвіч — Пра манізм.

7. **Ц. Гартны — як крытык.** Тут некаму трэба выкрыць яго прыём змагання з сваімі ворагамі, успомніць пра змаг[анне] з П. Любец[кім] і г. д. Тут жа разабраць яго зборнік артыкулаў, узяць сабраць, як ён пісаў пра сябе, зрабіць параўнанне, як пісаў пра сябе Мак[сім] Багд[ановіч] і г. д.

8. Нейкі артыкул ёсць у М. Гарэцкага, няхай дасць таксама.

Магчыма, што падобныя артыкулы знойдуцца яшчэ. Groшы, я думаю, можна будзе знайсці (казаўшы, на якую справу). Папрасіць у т. Г[аладзеда]. Вялікая сума тут не спатрэбіцца. Калі не дастанеш грошы там, пагавары з т. С(адов[ічам]), каб ён дастаў як-небудзь. Па-мойму, больш 1500 тут не спатрэбіцца. Можна будзе паслаць тады зборнік гэты гадав[ым] падпішчыкам «Узвыш[ша]» і па зніжанай цане даць у продаж. Фатаграфію даць да зборніка абавязкова. І менавіта тую, якая змешчана ў № 10 «Пол[ымя]» — «Ц[ішка] Г[артны] у Арміі» (там ён больш за ўсё падобен на гарылу). Подпіс такі можна было б учыніць — «Ц[ішка] Г[артны] у царскай Арміі. Рэдкая фатаграф[ія], першы раз выдрукав[ана] у «Полымі» № 10» — Ты толькі прыгледзься да яе! Ні адзін карыкатурыст не прыдумае! А клішэ можна будзе ці зрабіць, ці ўзяць як-небудзь іх. Пагавары з хлопцамі і націскай адразу. Гэта ж будзе надзвычайна цікавая штука. Няма чаго саромецца ці шкадаваць. Тады і пратэст не патрэбен будзе супроць яго арт[ыкула] у «Лит[ературной] Энц[иклопедии]». Хопіць яму і гэтага! Не трэба шырока інфармаваць пра гэты зборнік, бо П. Люб[ецкі] можа забараніць перадрук сваіх артыкулаў, а яны вельмі цікавыя і патрэбныя. Братка! Націскай! Змагаючыся за развіццё пралетарскай літаратуры, мы павінны глушыць розных гадаў, якія перашкаджаюць гэтаму развіццю. Каб Вы захацелі, можна было б злажыць такі зборнік вельмі хутка — у тыдні два, на друк — тыдні два — месяц. Націсні, Адаме! Выканаем свой абавязак перад рабочымі і сялянамі, сынамі якіх з'яўляемся і дзеля якіх ахвяравалі сваё жыццё. Глушы шкоднікаў! «Пупінкі» няхай ідуць у пуп, а не перашкаджаюць працы. Гэта будзе добры адказ на ўсе атакі прахвостаў на нашу лінію.

Між іншым, — ці Фэлька забыўся, ці не хацеў адзначыць, што лінія рэліг[ійная] у Ц[ішкі] не скончылася ў «Песнях», а прайшла і ў рэв[алюцыйныя] гады ў зборн[іку] «Урачыст[асць]» — «Там за мною берагі, свет інакшы, свет другі», які верш перадрукаваны і ў другім выданні.

Забыўся сказаць. Быў неяк у Пр[адстаўніц]ве. Там супроць арт[ыкула] у час[опісе] быў і Нізян-Ляхоўскі. Пачаў быў тлумачыць верш «Перад вобразам, Спасе...» як сімвал няўдаўшайся рэвалюцыі 1905 г. Такое нахальства нават Паўлюкев[іча] пакарабіла, і ён сказаў — «занадта, “прафесар”!» Між іншым, ён жа звярнуў увагу на тое, што ў гэтым вершы страшэнны антысемітызм. (Каго ж за ворагаў Хр[ыста] ўважае Дрэк!). Пра гэта скажы Фэльку і абавязкова няхай ён скажа каму-небудзь з тых тав[арышаў], якія будуць крыць яго на партз’езде. Без гэтага не абызецца. Мо сказаць гэта Сярбенцу? У кожным разе — варта пусціць расшыфроўку.

Пішы. Чакаю. Вітай хлопцаў. Цалую. *Уладзік.*

Шле прывітанне Альгерд. Яму сёння споўнілася 100 дзён.

Жонка пакрыўдзілася на почырк на канверце і просіць сказаць, што адрас пісаў я сам.

(Адз. зах. 157, арк. 5 – 5 адв.)

№ 61

2/II-29, Масква

Адаме!

Не адмоўся з майго ганарару паслаць у Горкі (Горы-Горкі, Базарная пл., д. 1, Миндлина) майму брату Язэпу 30 руб. Сёння ён вязджае ў Горкі, а я грошы яму бадай што і не даў. Не адмоўся зрабіць гэта. Таксама вышлі на яго імя праспекты ранейшыя на падпіску і квітанц[ыйную] кніжку. Павінен будзе сабраць там падпіскі на паасобн[ікаў] 50, не менш. Вось і ўся просьба.

Вітаю. *Уладзік.*

(Адз. зах. 157, арк. 6)

№ 62

2/II-29, Масква

Адаме!

Атрымаў ліст ад Фэлькі. Адказваю разам, перадай яму запіску. Адначасна пасылаю фатаграфіі. Кандрату скажы, што адну фат[аграфію] яго даў у ГИЗ, а другую пакінуў на ўсякі выпадак у сябе. Калі спатрэбіцца дадаткова яшчэ — няхай напіша.

Напісаў за гэтыя дні даволі, чакаю ад цябе адказу, пісаць бадай што няма чаго. Учора паслаў ліст табе, але пойдзе, пэўна, сёння. Звярні ўвагу на мой план выдання зборніка, прысвечанага Ц[ішку] Г[артнаму]. Абмяркуй з хлопцамі. Клемусь чытаў Пят[уховічаў] арт[ыкул], кажа, што ён пра нас згадаў, крыху, але аднабока. Ліха з ім!

Вітаю. Чакаю толькі праспект і часопіс. Ці прайшоў пр[аспект] праз Галоўліт?

Вітаю, чакаю ад цябе вядом[асці]. Цалую. *Уладзік*.

Падпішыся па картачцы для Фэлькі.

(Адз. зах. 157, арк. 7)

№ 63

7/II-29, Масква

Браце Адам!

Паслаў сёння ліст у ІБК, копію пачытаеш у Кузьмы. Шкода, што не справіліся даць у № 1 і выдрукаваць там. Гэта было б больш грунтоўна. Наогул, трэба выдрукаваць ў № 2. А то пасылаць паперы ў ІБК раўназначна фізе ў кішэні.

Маю да цябе просьбу. У Менску ў некім магазіне прадаюцца дываны каляровыя ў беларускім стылі, тканыя з стругавіння (з дрэва). Такі дыван бачыў я ў Равенскага, яму прывёз Станкевіч. Калі ты не знойдзеш сам — запытайся ў яго. Здаецца, што гэты магазін ля СНК. Калі такія дываны ёсць і не вельмі дарагія (1–2 р.), вазьмі для мяне штук пяток, лепш у розныя малюнкi. Яны, бачыш, вельмі добра згадзяцца павесіць іх над ложкам. Калі ж дарагія (вышэй 3 р.), — вазьмі пару. Я думаю, што там жа іх і запакуюць за невялічкую даплату,

у якую скрыначку ці што. Буду табе вельмі ўдзячны. Кузьма пісаў, што не сёння-заўтра павінен прыйсці часопіс. Чакаю! Ты цяпер ведаеш, што такое пакута чакання. Пісаў табе шмат пра што, а ты нічога не адказаў. Вітай хлопцаў. Марылька вітае Аню і цябе.

Бывай. Цалую Цябе. *Уладзік.*

Пагавары з Гурыкам, як ён рэагуе на выступ свайго калегі. А мо цяпер і ён салідаруецца?!

Высылайце аванс на літары, бо я не магу даць заказу без авансу. А ты сам ведаеш, што работа працягнуецца з месяц. А там — адліўка і ўсё такое. Справа можа спазніцца да № 3. Тым часам не пашкодзіла б даць усё гэта якраз у № 3. Да яго ж рыхтую і артыкул. Вершаў у № 3, пэўна, не напішу.

(Адз. зах. 157, арк. 8)

№ 64

7/II-29 г.

Адаме!

Тав. Галадзед сказаў быў, каб мы былі рэвалюцыянерамі да канца. Пасылаю праект пастановы агульнага сходу «Узвышша» — агалашайце ў № 2 і квіта. Апошнія падзеі паказваюць, што на смаргонскіх акадэмікаў нам спадзявацца вельмі не трэба. У першую чаргу павінны спадзявацца на сябе. Падзяку ўраду абавязкова пастаўце. Яна пакажа публіцы, што праект праводзіўся не толькі намі аднымі, але што ў тэй ці іншай меры пра яго ведаў і Урад. Абавязкова пакінь гэта мейсца. Рэшту перарабляйце як хочаце. Калі не ўсе хлопцы нашы згаджаюцца на праект — растлумач ім, што, як і чаму. Проста пачаць друкаваць — не выпадае. Патрэбен пэўны заканадаўчы акт. Самая лепшая форма — пастанова, якую выдрукуйце ў аддзеле «Культура мовы». Правядзі гэтае пытанне! Чакаю лістоў.

Цалую. *Уладзік.*

(Адз. зах. 158, арк. 1)

Браце Адам!

Безумоўна, нехта няправільна сказаў табе, што зборнік друкаваць не варта. Ты маеш артыкул П. Любецкага? — Не. Я таксама не маю, а мы з'яўляемся кваліфікаванымі чытачамі. Багдановічавых артыкулаў, праўду кажучы, я зусім не чытаў. Таксама і большасць чытачоў. З гэтага боку ніякіх перашкод і спрэчных матываў быць не можа. «Трэба біць у адну кропку», — кажаш ты. А як лепш здолееш стукнуць ты па гэтым шкодніку, як не зборнікам? Гэта быў бы сапраўды ўдар. Магчыма, што не ўдасца дастаць грошай. Але схадзі да тав. Г[аладзеда], пагавары з ім. Я думаю, што на такую патрэбную справу грошы знойдуцца. Пачынаць трэба выключна ад гэтага. Маючы грошы — не варта і задумвацца. Адзін матыў супроць — гэта адсутнасць грошай. А гавары з тав. Г[алаздедам] неафіцыйна, бо яму таксама могуць пашкодзіць гэтыя гарылы, розныя Дрэкі. Яшчэ раз паўтараю — твая адцяжка не вытрымлівае ніякай крытыкі. Ці не Кузьма прыдумаў такі матыўчык?!

Вельмі шкода, што няма яшчэ часопіса. Будзем спадзявацца, што гэтымі днямі прыйдзе. Ці вярнулі Заду артыкул?

Твае заўвагі наконт паэмы. Думаў я даць у пачатку ўступ, які табе падабаўся, і закончыць паэму такой жа штукай. Тады не было б перабою. Вось эмбрыён канчатку і заключаецца ў маналогу Дубоўкавым. Скалечыў яго затым, што апрыкрала далей апрацоўваць паэму. Пачала здавацца яна непатрэбнай, дрэннай. Дык жонка парадзіла мне — адашлі ты яе ў Менск, а то чаго добрага зусім знішчыш. Я так і зрабіў. Мне здаецца, што пераход ад інтрадукцыі да дыялогу вельмі ўдалы — які ўзмацняецца нерыфмаваным вершам. Не раўнуючы як — ехаў, імчаўся па асфальце, а раптам выскачыў на халодныя грудкія калдобіны васенняе дарогі. Калі такое ўражанне ствараецца — дык тады зусім добра. Устаўкі — казкі — мне здаецца самому, скампанаваны нядрэнна. Дарэмна ты надаеш занадта вялікае значэнне дыялогу — гэта фон. Праўда, пераход да «Віктосі» мяне самога муляў, але махнуў рукой. Даўгім маналагам пра слёзы хацеў падкрэсліць камічнасць персанажаў з сну старой. Калі не падабаецца вам усім — скараці. З папраўкамі згаджаюся — перастаў.

1. *Клапоцяцца на свеце...*
2. *Хто парушыў...*
3. *Жаль вялікі сцісне грудзі,
Сцісне сэрца ён, пракляты...*
4. *Што за ліха! Гэткі скогат
Адзін Крыкса толькі справіў.
Мабыць, вые з-за нічога.
Дай жа раду ў гэткай справе!*
5. *Наватвор «ёсцьных» няхай застанецца. А маналог скарацім.
Паглядзі яшчэ і сам. —*

Лірык

*Слёзы, слёзы...
Ліецца многа вас на свеце нашым,
і днём, і ўночы, і ў шэрым змроку.
Каб вас з'яднаць калі, сусвету слёзы,
дык на зямлі патоп другі пачаўся б.
У глыбіні і горкай і празрыстай
Вы ўтапілі б, слёзы, назаўсёды
усіх прахвостаў, здзіраў, ашуканцаў,
накрыўшы іх і горам і нядоляй...
Наўдачу: выплыла б на поверх, мабыць,
уся шпана, сказала б: «Слёзы?! Слёзы?!
У чым іх сутнасць, раскажы на ласку...»
Сабраць у акіяны слёз не ўдасца,
не ўдасца змыць усю брыду ад сэрцаў,
якая ў сэрцы пала на Палессі...
...Дык ты прасіў сказаць табе пра слёзы?
Табе пра слёзы зараз раскажу я. —*

6. *Калі табе зусім не падабаецца пераход, ці не лепш будзе такі? —
...і я знайду ў адказ апавяданне.*

Матэматык

*Ты хочаш ухіліцца ад адказу,
Схаваўшыся за прыказкі і байкі?
Замест таго, каб высветліць пытанне,
Ты нейкую заводзіш «Віктарыну»?!*

*Ну што ж... Падобна гэта на задачу:
плюс-мінус, ігрэк-ікс і ўсё такое...
Магу табе прапанаваць пытанне:
няхай сабе жыве і «Віктарына»...*

Лірык

*Калі не «Віктарына», дык «Віктося».
У кожным разе — клічнік з запытаннем.*

Больш нічога? Калі што будзе — папраў сам. Канец перарабляць не буду. Можа калі-небудзь... Пасылаю разам з гэтым артыкул. Калі будзе мейсца — дай у № 2. Калі не будзе — хай ляжыць да № 3. Больш таксама нічога не хочацца дадаваць. Няўжо няяснае пытанне? Пішы. Нічога ты не пішаш, як даехаў, як цябе спаткалі. Мабыць, Аня дала табе чухлянку? Напішы і пра гэта, а то буду пісаць ліст да яе самой. Вітай нашых. Вітае Аню і цябе Марылька.

Цалую. *Уладзік.*

Ты кажаш «Трэба метадычна біць». Правільна. Але гэта «бітво» застаецца параскіданым у газетах і часопісах. Трэба сабраць яго. Паглядзі, як заскавычуць алалоўнікі, калі дачуюцца, што мы збіраемся выдрукаваць такі зборнік. Націскай, браце, хлусня гэта, што на яго трэба затраціць шмат энергіі. Колькі тэй энергіі! Даць машыністы перадрукаваць арт[ыкул] П. Люб[ецкага], ды зрабіць зводку Багд[ановічава] матэрыялу! Вось дык энергія! Валхаўстрой хіба трэба ўставіць каму ў той пункт, пра які ты дагадаўся сам, тады выстарчыць энергіі?! Не пашкодзіла б!

(Адз. зах. 158, арк. 2 – 2 адв.)

№ 66

12/II-29, Масква

Адаме!

Атрымаў сёння часопіс. Надзвычайна задаволен і вокладк[ай], і зместам. Чакаю толькі праспекта. Скажы Глебку, каб прыслаў мне яшчэ са тры паасобнікі (калі не паслалі Аксельроду — таксама хай прышле на маё імя). Адбіткі арт[ыкула] рассылаю сам. Калі вы

не пакінулі сабе — напішыце, прышло на ўсякі выпадак некалькі паасобнікаў. Цалую. Вітаю. *Уладзік*.

У паштов[ай] скрынцы № 2 растлумачце, што такое байкуша, спа-слаўшыся на Ардубады, бо чытачы многія не будуць ведаць, што гэта такое. Прышло матэрыялу (крыху) для № 2 Праспекта.

(Адз. зах. 158, арк. 3 – 3 адв.)

№ 67

13/II-29

Адам!

Гэта ж я ўзяўся пісаць паштоўку Кандрату, але ў адрасе само напісалася «Гарбарная». Ужо рэфлексійна неяк выходзіць... А справа вельмі малая. — Папрасі Кандрата, няхай ён, як будзе пасылаць мне ганарар за № 1, не вылічае з мяне за адбіткі артыкула, а пачакае з гэтым. Справа ў тым, што я ж іх бяру не для сябе, а замест таго, каб рассылаць часопіс, што было б даражэй, шлю адбіткі. Мне здаецца, што хопіць грошай з адпушчаных на літары. А калі выясніцца, што не хопіць, тады можна будзе вылічыць з мяне. Між іншым — грошай на літары я яшчэ не атрымаў і заказу майстру не даваў. Заўтра пайду папытаюся ў другога «мамакіна», ці не можна, усё ж, абысціся без пунціонаў, а набіць на матрыцы кавычку. Чамусьці мне здаецца, што так можна зрабіць. Пішы.

Вітаю. Цалую. *Уладзік*.

(Адз. зах. 158, арк. 4)

№ 68

[Люты 1929 г.]

[Пачатак ліста абарваны] Вышлі [абарвана] крыху падпіскі [абарвана] № 1 добры. Справа не ў [абарвана]. Ён лепш у некалькі разоў, чым пяр[эдні]. У паэме зрабі папраўку ў карэктуры.

Спраўды, ядрона цышкі.

Хай будзе шышкі. Хопіць яму і так. Калі будзе лішні паасобнік кар[эктуры] маёй паэмы — прышлі.

(Адз. зах. 163, арк. 4)

№ 69

17/II-29, Масква

Браце Адам!

Атрымаў сёння праспект. Апрача ўсяго, разашлю яго па пошце ў Маскве. Надзвычайна добры змест, але вельмі дрэннае аформленне — шэры друк. Трэба папрабаваць даваць у два колеры: 1 і 4 чырвонай фарбай, а 2 і 3 — сіняй або як інакш. Далей і самую верстку ці змяніць, ці ажывіць трэба. На ўсякі выпадак пасылаю некалькі матэрыялу, калі што згодзіцца — карыстайся. А калі не — не саромцеся выкінуць.

Калі будзеце даваць часопісь № 2 з новымі літарамі, дайце перадавіцу ў праспект наконт гэтага. Прыйшоў толькі што Паў[люк] Шукайла — крыху не спадабала яму «Н[ізян]-Ляхоўскі» ў праспекц[е]. Напішу пасля. Пішы. Чакаю.

Цалую. *Уладзік.*

Добра, што Кандрат даў наконт мяне. Далей давайце і пра сваіх пакрысе, каб не выходзіла аднабока.

(Адз. зах. 158, арк. 5 – 5 адв.)

№ 70

18/II-29, Масква

Браце Адаме!

На вялікі жаль, газеты менскія даходзяць да мяне пазнавата, дзеля гэтага не заўсёды магу сваячасна зрэагаваць на некаторыя падзеі. Вось чытаў у «Звяздзе» ліст наконт праекта беларускага тыдня ў Маскве. Добра, калі ніхто з вас яшчэ не пісаў нічога. Таксама не ведаю, як вы да гэтага ставіцеся. Я — супроць паездкі ўзвышэнцаў, і вось чаму.

Уся гэта зацея з тыднямі не вельмі ўдалая. Расейская публіка ставіцца да іх надзвычайна зімна, калі не сказаць абыякава. На ўкраінскі вечар білеты размяркоўвалі па арганізацыях. Нічога гэты тыдзень, апрача іх удзелу на банкетах і такога-сякога шуму, не даў. Адзінае — гэта абмен дэкларацыямі. Але дэкларацыямі абмяняцца можна і не выязджаючы так далёка, не марнуючы дзяржаўных сродкаў, якія патрэбны на больш прыспеўшае.

Няхай лепш тья грошы, якія думаюць страціць на дэлегацыю, дадучь на часопіс. Дык не: на часопіс фігу, а на паездкі на. Гэта ўжо паказвае, што ініцыятары такіх паездак не вельмі клопаюцца пра вынікі сталай працы: абы быў знадворны эфект... Украінцаў я не бачыў, хоць яны перадавалі праз людзей, што хацелі спаткацца. Кажуць толькі, што былі сумныя. Пераказваюць нават (хоць гэта дробязь), што кармілі іх студэнцкімі абедамі. Крыўдзіліся: «Мы Мак[сіма] Гор[кага] і Глад[кова] спатыкалі лепш». Кажуць, надзвычайна і проста такі жудаснае ўражанне зрабілі няўдалыя прамовы Піліп[енкі] і Карака, такжа супольныя выступы Тычыны і іксаў. Вось што казалі непасрэдныя ўдзелнікі. Ізноў кажу — лепш за ўсё выдаць якую хто хоча дэкларацыю, але не ездзіць на маральную пакуту.

Асабліва наша становішча — у «Літ[аратурнай] Энц[ыклапедыі]» нас няма. Публіка не будзе для нас экзамены наладжваць. Яна паглядзіць у даведачнік — «А! Это такие, о которых даже не пишут!» — Забіце мяне, але я ніякага ўдзелу ў гэтым не прыму, калі ўсё ж надумаеце прыняць яго вы. Няхай раней паправяць гэту гнуснасць, а тады — цераз год які — можна гаварыць пра такі вечар. Мяркуйце самі, але я ад гэтых сваіх слоў не адступлю ніякім чынам.

Цяпер далей. — Дачуўся я, што некаму муліць заснаваць нейкую новую літарганізацыю на руінах «Полымя», «Мал[адняка]» і **нашага** згуртавання. Май на ўвазе і выясні, у чым справа. Гэта прагаварыўся Шук[айла] (Нізьян-Ляхоўскі), узлаваўшыся на праспект. Магчыма, што гэта «утка», але можа быць і праўда. Ён жа казаў, што Глебка на банкцеце ўсё казаў: «Я ведаю, чаму ён сам не пашоў, а паслаў мяне. Мы яшчэ пакажам яму!» — Не кажучы, **хто** і што, але вазьмі запытайся ў яго, няхай скажа, чаго ён крыўдзіўся? Няўжо ён не мог, калі што якое, сказаць нам у вочы, а пачаў гаварыць ліха знае каму? Скажы яму яшчэ раз, што паслалі яго затым, што быў адзін білет усяго, а мы рашылі, каб і нашы малодшыя прымалі актыўны ўдзел ува ўсіх такіх справах. У кожным разе — выясні. Якраз прышоў тады Нізьян-Ляхоўскі, калі я пісаў ліст учора. Ён страшна пакрыўдзіўся. Казаў, што пэўнае кола нам не даруе за выступы супроць Цішкі. Я адказаў, што гэтае кола цікавіцца намі толькі ў гарачыя хвіліны. У ліку падпішчыкаў кола гэтага няма. А зрэшты, кажу, — не важна: мы будзем пралетарскую літаратуру, і нам напляваць на тое, што некаму гэта праца не падабаецца.

Праспект добры, не ведаю, як у [Менску]. У газету ўсё ж трэба даваць адну-дзве абвесткі. Дагаварэцця з Ханіным, каб «Палесдрук»

рэкламаваў часопіс у сваіх выд[аннях], у «Пол[есской] Пр[авде]». А мо ў іх ёсць свае кнігарні — няхай бярэць на камісію.

Трэба выдаваць больш яскравую вёрстку, а то неяк «шэра». Паслаў я матэрыял, але, мабыць, дрэнны. Глядзіце самі. У вас павінен падабрацца свой лепшы.

Чаму вы шкадуеце прыслаць мне яшчэ паасобнікі 3–4 «Узв[ышша]» № 1?

У «Сав[ецкай] Бел[арусі]» напісана было, што «Полымя» — негрупавы часопіс. Спра[тэ]стуйце гэта. Напішыце, што ў статуце, зацверджаным НКУС і не перайначаным ім, — нідзе паведамлення НКУС не было, — стаіць, што «Полымя» — орган групы. А тое, што нехта пісаў папраўку, — не мае жаднай юрыдычнай сілы. А то яны на гэтым спекуляцыю нейкую разводзяць. Што наогул новага? Што пішаш? Як хлопцы? Глядзі, каб Змітрок не адбіўся. Няўжо ён пакрыўдзіўся за раман? Вось ліха! А там яшчэ нехта падаграе. Мо і яго мелі на ўвазе для новай групоўкі?

Пішы. Вітаю. Цалую.

Уладзік.

А ты гультай: носіш доўга лісты ў кішэні. Апошні ліст памечаны 10, а Менскі штэмпель — 13/II. Выходзіць, што ты трое сутак не мог знайсці паштовай скрынкі. Толькі што атрымаў Кузьмоў ліст — таксама гультай: у лісце 14/II, а атрымаў 18/II. Вельмі павольна ўсё ў вас.

Наконт паездкі. — Калі надумаецца не ехаць, абавяжыце ўсіх сяброў не даваць ніякіх інтэрв'ю без ведама Прэзідыума, а то будзе тое ж самае, што і з «Домам пісателя», калі выткнуўся «Серёжа».

Пэўне ж, што ніякіх зборнікаў Ц[ішкі] Г[артнага] не трэба: хопіць яму і там. Цяпер нападаюць на нас, што мы б'ём па Цішку. А калі Ц[ішка] біў па нас, дык ні адзін сабака не гаўкнуў. Той самы Антоша Бушмен гвалт крычаў, калі ў «ЧіП» не было Ц[ішкавага] партрэта і, пэўна, маўчыць цяпер як курва, калі ў Энц[ыклапедыі] нічога няма пра нас. Яны вельмі ўсе клапатлівыя! Байкушам таксама ўсыпалі!

Цікава! Што ў Акадэміі? Калі што — давайце лісты ў часопіс.

Быв[ай]. *Уладзік.*

(Адз. зах. 158, арк. 7–7 адв.)

№ 71

18/II-29, Масква

Адаме!

Папрасі Кандрата, каб ён паслаў брату 30 р., калі не паслалі яшчэ, як я прасіў. Адначасна — няхай не адмовіцца, прышле і мне рэшту грошай. А мо ў вас няма? Дык тады брату пашліце.

З прывітаннем. *Уладзік.*

(Адз. зах. 158, арк. 6)

№ 72

21/ II-29, Масква

Браце Адам!

Артыкульчык баранькаў чытаў. Шкода гэтага бараньку: відаць пакладаны, ці што. Нават лаяцца добра не навучацца. Прапашчая публіка! Безумоўна, адказваць не варта, а толькі ў лістаншы. Няхай там Кандрат крыху падумае ды паглядзіць. А тое, што яны збіраюцца наводзіць крытыку і далей — дык няхай стараюцца! Я для іх і тэзісы даў пры сваіх вершах. Для пашырэння часопіса не пашкодзіць і іхная крытыка. «З паршывай баранькі хоць воўны клок». Наконт праспекта — я нешта не ўцяміў. Як гэта нам могуць не дазволіць?! Гэта ж наша рэклама! Дык што — пра розныя «Полымі» Н[ар]к[ам] асветы цыркуляры адмысловыя піша, а мы не маем права абвестку выдрукаваць? — Гэта зусім дзікія меркаванні нечыя. У кожным разе загадзя трэба схадзіць да каго, як мы з табою хадзілі наконт паперы. Марудзіць не трэба. У часопіс усё ж ці варта даваць. Яно не пашкодзіла б, але гэта пасля рэдкалегіі, у канцы, там, дзе абвесткі. Пастарайцеся, каб вёрстка была лепшая. Для гэтага трэба раней даць у набор матэрыял, каб было часу падумаць не спяшаючыся.

Змітрок, безумоўна, вядзе нейкую лінію, ліжа ў с.... розным баранькам. Думае, што гэта дапаможа атрымаць яму годнасць народнага паэта. Таксама не трэба з гэтым цягнуць, а, сабраўшы факты, выклікаць на гутарку прэзідыума. Запытацца, ці ён забыўся ўжо на супольную працу. Запытацца, ці не з Барановай ласкі ён думае атрымаць ганаровыя годнасці і пенсіі? Калі так, дык няхай адразу і кажа, не круціць. Калі не — навошта ён кампраметуе арганізацыю рознымі

падхалімскімі фокусамі? Хіба гэта не пра яго пісаў баран «што стаяць збоку»? А зрэшты, калі яму вельмі захацелася быць збоку, дык няхай прыйдзе і чэсна скажа. Мы не якое «Польмя», дзе з такіх фокусаў жывуць толькі. Да гэтага часу ў нас усё было на шчырасць. Вось мая думка яшчэ раз — не трэба адкладваць, а трэба паставіць пытанне і так ці інакш вырашыць яго. А то такой палітыкай ён нам толькі пашкодзіць.

Пісаў я табе пра нейкія там планы наконт новага літзгурт[авання]. А мо і гэта мае сувязь?

У праспект дайце ў лістаношу вытлумачэнне слова «байкуша», а то яго ідзе ў паэме — а пра ранейшыя тлум[ачэнні] забыліся, пэўна.

Ці аддаў свае артыкулы ў Д[зяржаўнае] В[ыдавецтва]? Ліха іх — думаю пагаварыць наконт выдрукавання паасобнай кніжкай артыкулаў пра алфавіт. Аркушаў на 5–6 будзе.

Як стаіць справа з № 2? Можа ты прыслаў бы мне змест паглядзець, а мо карэкт[урныя] адбіткі маёй паэмы?

Вокладку дайце ў іншы колер, будзе цікавей.

Якія матэрыялы цікавыя маецца да № 3? Можа, і я што напішу з цыклу гарадскіх вершаў. Пагляджу гэтымі днямі.

Чаму гэта Зм[ітрок] уз'еўся на літары? Гэта думка не яго, а інспіраваная. Майце на ўвазе і гэта.

Добра, што далі пастанову пра літары. Няхай выступаюць супроць. Вось няма грошы на новыя літары. А мо і не будзе?

Які, ты кажаш, «фурор» з праспектам? Як яго разаслалі, як рэагуюць чытачы? Ці ёсць мала-веле прыкметныя вынікі ўсяго гэтага? Колькі каштуе № ? Ці мэтазгодна эканамічна?

Пісаў я табе, каб ты выясніў, ці выгадна друкаваць часопіс на газетнай паперы. Колькі тады будзе каштаваць адзін № ? Каб па кап[еек]

40–50, дык варта было б паставіць гэта на абгав[орванне] чытачоў ды і выдрукаваць на спробу. Усё ж правер эканоміку.

Пэўна, з грашыма тугавата? Трэба ставіць пытанне. Крыўдзяць нас у гэтым кірунку. Вось скажы — для пралетарскай культуры наша згуртаванне робіць больш карысці, чым рэшта разам узятых. А вось дапамога нам — «обратно пропорциональная». Калі-небудзь будучь шкадаваць нашы правадыры таго, што трымалі нас у такім загоне. Нейкая «Новая генерацыя» на Украіне атрымоўвае 20.000 рублёў на год. А што з яе карысці?! А нашы баранькі хіба мала зжыраюць? А з іх якая карысць? Трэба мець заместа галавы сраку, каб такіх бяздарнасцяў, як баранькі, лічыць за пісьменнікаў. Калі-небудзь нашы гісторыкі будучь мерці са смеху, аналізуючы творчасць гэтых Лимановічаў et cetera... Так, Адам! Цяжка пралетарыяту будаваць сацыялізм, калі на аднаго будаўніка прыходзіцца па дзясятку паразітаў-мурашак, барашак «их же господи веси...».

На наш гонар — наша сумленне чыстае. Заўсёды можам сказаць: «што маглі і як мага рабілі...»

Пасылаю табе зайкаў — ілюстрацыя да «Ур[ачыстай] даты», а то вы маглі не звярнуць увагі.

Вітаю. Цалую.

Уладзік.

Пішы.

[*Данісана на палях:*] Трэба як-небудзь укіраваць у «Віктосю» ці куды пра тых, што «падаюць надзею два крытыкі М. Байкоў і Т. Глыб[оцкі]» = абодва споўнілі, т[ак] ск[азаць], апраўдалі надзеі на 200 %. Падумай! Ці нельга ўзяць каго з «Ромба» паспрабаваць даць пару карыкатур? Гэта было б зусім не дрэнна.

(Адз. зах. 158, арк. 8 – 8 адв.)

№ 73

28/II-29, Масква

Браце Адам!

Атрымаў ліст твой і Кузьмоў. Канешна, непрыемна, што Галоўліт затрымаў без жаднай рацыі маю паэму. Але, безумоўна, вінаваты

толькі Вы самі ў тым, што часопіс спозніцца. Дзе гэта відана на свеце, каб ляжаў не здадзены ў друк матэрыял цэлы месяц?! Выйшла частка матэрыялу — давай у друк, выйшла другая — давай у друк. Будзе набрана больш чым на адзін нумар — застанецца на чарговы. Гэта ж элементарныя перадумовы, якімі кіруецца кожная нават газета. А вы ў часопісе чакаеце, каб здаваць у набор «скопом». Прызнацца шчыра — гэта такі смех, што і людзям нельга хваліцца. Цяпер лямант «часопіс спозніцца на тры тыдні». Чаго ён позніцца? Чаму на тры тыдні? Эх, брат Адам! Проста сэрца баліць маё ад такой маханікі. Ніякія там не барашкі, а самі мы барашкі. Трэба гэта неяк паправіць — папрасіць, каб хутчэй набралі, заплаціць за тэрміновасць, а выдаць у час (да чысла 10/III, не пазней). Няхай кар’ектуры ў Менск не пасылаюць, а камандзіруюць Глебку ў Гомель — там няхай пасядзіць, падгоніць і ўсё зробіць. Пацярпім якую сотню страты, дык затое паправім **сваю ўласную**, а нічыю больш памылку. Нельга ж з-за сваёй апяшаласці шукаць вінаватых на старане. Трэба ў першую чаргу займацца самакрытыкаю. Вось, каб затрымалі ўвесь матэрыял — тады іншая справа. Тады можна і ў ЦК з дакладам і скаргаю ісці. А так — на каго скардзіцца? — На сябе?

Пра маю паэму. Упэўнены, што тут пастараўся Баліцкі. Сёння гаварыў з ім і чамусьці атрымаў уражанне, што пастараўся ён. Казаў, што заўтра будзе ў Менску і зробіць загад, каб падалі яму матэрыял. Я чытаў вытрымкі з вашых лістоў, відаць, зрабілі ўражанне. Казаў «нічога не ведаю», але, пэўна, там запрапануюць зрабіць дзе-якія папраўкі, а не будуць забараняць зусім. Калі сапраўды зрабіць папраўкі — адкладзіце на далейшы нумар, а гэты друкуйце так. Схадзі выясні сам. Бясспрэчна, што чытаў і забараняў паэму нейкі дурань і, аб’ектыўна, — можа **несвядомы** — вораг пралетарскай культуры. Але што ж ты зробіш! Значыцца, ён мае права і сілу. А аўтар хто — бяспраўная істота, якая не мае голасу. Няхай будзе так, як Сора каза-ла. Не затрымоўвайце толькі ўсяго часопіса.

Гаварыў я з т. Галаздедам. Выказваецца за мой перезд у Менск, кажа, што на гэтую тэму меў гутарку з т. Ігнатоўскім. Пайду заўтра выясняць ў Крамлі магчымасць атрымання за «долголетнюю» служ-

бу навуковай камандзіроўкі на якіх паўгода ў Ленінград[скую] і ў Маск[оўскую] бібліятэкі. Калі дадуць, тады кіну службу і буду рыхтавацца да пераезду ў Менск. Пра гэта ўсё напішу больш падрабязна ў канцы таго тыдня. Занясі т. Галадзеда «праспект», ён не мае і не бачыў. Растлумач, што да чаго і папрасі дапамогі ў выданні другога.

Гаварыў з тав. Баліцкім пра літары. Кажа, што трэба рабіць доследы, але не трэба выдумляць зусім новых знакаў, бо гэта будзе цяжка для працоўных. Я далучыўся да яго, але казаў, што, напр[ыклад], **Љ** не з'яўляецца зусім новым знакам. Згадзіўся. Казаў, што наконт падвойных зычных зусім слушныя заўвагі і іх ён гатоў правесці ў жыццё (але яшчэ пачытае праект). Тав. Галадзед да літар ставіцца так жа, як і раней. Казаў, што ўсе зацікавіліся, калі пабачылі ў артыкуле. Абавязкова дайце на вокладку пастанову, пра якую пісалі, і выкажыце падзяку ўраду і т. Галадзеда. Я казаў, што такая штука ўжо друкуецца. У гэтым кірунку перспектывы ядрэнныя. Ці прыходзяць якія заўвагі пра літары?

Калі Акадэмія нічога не дала канкрэтнага — выдрукуйце ў № 2 нашы лісты (папярэдзіўшы іх пра гэта) з належнай прадмовай і не давайце матэрыялаў у біякамісію. Ліха іх забірай — не так і важна ўрэшце ўся гэта штука. Паніку навялі на іх, і хопіць. Хіба лепш будзе пісаць Угруневіч ад таго, што пра яго там напісалі? «Чэпуха!» Прыемна будзе, калі вы не будзеце спыняць працу. А праца наша знаходзіць водгукі і па-за межамі БССР. Выйшла кніга Балухатага «Тэорыя літаратуры». Там (бібл[іяграфічны] паказчык уся гэта кніга) ёсць і мае два артыкулы ў спісе, і твае. А нябось няма ні Цішкавага, ні Глыб[оцка]га. Гэта цікава — так яно будзе і заўсёды. Адна справа быць «каліфам» на шпальтах «Сав[ецкай] Беларусі» і зусім другая — быць каштоўным у часе.

Лужанін, пэўна, сам і вінават: пра свой верш — раней разнёс, пазваніў, а пасля даў у Галоўліт. А трэба ў такіх выпадках патрымаць язык.

Пэўна, і Змітрок свае тры грошы дзе ўткнуў з расшыфроўкай, бо чаму б гэта так узяліся ля маёй паэмы. Ці гаварылі з ім? Як наогул?

Да трэцяга нумару, пэўна, нічога не дам. Хіба артыкульчык напішу пра «г (g)», а то ты маўчыш, не пішаш. Калі не ўпадабаецца мой артыкул — тады хутчэй і ты напішаш. А праект мой будзе не такі, як твой. Гэта і цікавей будзе — два праекты, большае ажыўленне. Трэба паставіць справу не так, ці патрэбна сама літара, а якую літару выбраць лепш. Тады будзе карысць і цікаvasць.

Пісаў Фэлька, што ён мае зайсціся ў Маскве да мяне. Папрасі — каб абавязкова гэта зрабіў, калі будзе, мне трэба з ім парадзіцца.

Як твае думкі наконт майго пераезду ў бліжэйшым часе? (Праз тры-чатыры м[еся]цы.) Напішы.

Яшчэ раз — мабілізуеце ўсіх хлопцаў, але часопіс надрукуйце хутчэй. Пакажыце, як мы можам працаваць. Коласаўскі зборнік у Маскве я выдрукаваў быў у 5 дзён. Можна на Беларусі бел[арускі] часопіс выдрукаваць у 10 дзён. Камандзіруйце ў Гомель свайго хлопца, каб там сядзеў, падганяў, даглядаў. Хай пражыве крыху грошай, дык затое будзе часопіс. Падумайце добра наконт гэтага. А нашы маладзейшыя друзья няхай пакажуць сваю працаздольнасць. І наогул нам не трэба забывацца на тое, што для нас ніхто розы на шляху насыпаць не будзе, трэба браць усё з бою. Ад самага пачатку для нас былі толькі перашкоды. Да гэтага часу яны спрыялі нашаму ўзросту. Хай жа спрыяюць і надалей. Жадаю поспеху ў гэтым кірунку — у кірунку паскоранага выдання нумару 2. У крайнім выпадку дайце ў друк абвестку, што «з прычын тэхнічных, незалежных ад рэдакцыі, нумар 2 часопіса “Узв[ышша]” выхадам спозніцца і з’явіцца з друку ..... чысла. № 3 выйдзе ў свой час, без затрымкі». Калі выясніцца канчаткова — дайце разам і змест № 2 пры гэтай абвестцы. Рыхтуйце праспект № 2. Больш імпэту, мае сябры, супольнікі ў працы, штурмуйце будучыны аванпосты!

Вітаю ўсіх. Цалую Цябе. Пішы. *Уладзік.*

(Адз. зах. 159, арк. 1 – 1 адв.)

№ 74

8 сакавіка 29, Масква

Браток Адам!

Учора атрымаў твой ліст, пісаны табой 3 сакавіка, з якога заўважыў, што ты пакрыўдзіўся на мяне. — Вельмі прашу прабачыць мяне. Я сам адчуваю, што апошнія гады ўвесь цяжар па часопісе (а гэта самае галоўнае ў нас) прыйшлося пранесці на сваіх плячо менавіта табе. А да гэтага яшчэ далучаюцца розныя інтрыгі розных хітраванцаў, якія імкнуцца як мага, каб пазлаваць нас, каб увесці злосць жкую адзін на аднаго. Безумоўна, яны мелі ўплыў і на Змітрака, які інтарэсы свае асабістыя паставіў вышэй ад інтарэсаў палепшання часопіса. Але ўсё гэта я кажу вось для чаго: вельмі ясна адчуваю ўсё гэта, ведаю, што ўсе такія часам і дробныя рэчы адрываюць цябе ад творчае працы. Вынікі ясныя і відавочныя: ты пачаў пісаць значна менш. Затым, пэўна, ты і пакрыўдзіўся на мяне за мой ліст. Я вельмі ўдзячны за тое, што ты і Кузьма выратавалі паэму. Ведаю, што без Вашае энергіі і добрага жадання яна загінула б як піць даць. Але, браток, з твайго ліста і Кузьмовага я ясна быў заключыў, што ўвесь матэрыял не набраны. Гэта і здзівіла было мяне, і дало повад выказаць здзіўленне.

У агуле ж я даўно адчуваю сябе моцна вінаватым перад вамі ўсімі за тое, што цяжар арганізацыйны праносіце адны вы. Вось чаму і ў гэтым сваім лісце я пісаў табе наконт свайго пераезду ў Менск. Цяпер гэта ўсё аформілася канчаткова: я падаў ужо заяву пра гэта. Магчыма, што ў пачатку красавіка з'яўлюся да Вас, а гадавіну сваю будзем праводзіць разам, як жыхары аднаго горада. Адно толькі мяне непакоіць: ці здолеем доўга выдаваць свой часопіс. Ворагі пралетарскае літаратуры робяць усё магчымае, каб перашкодзіць нам у працы. Усе чорныя сілы арганізаваны для гэтага. Ніхто не бачыць таго, што на Беларусі кампанія Цішкаў і К^о зрабіла найвялікшую шкоду беларускай пралетарскай літаратуры (Горкі, Універсітэт, тэатральная дыскусія et cet.). Гэтую найвялікшую шкоду замоўчваюць, замазваюць і наадварот — раздзьмуваюць усімі сіламі малейшы наш недагляд, малейшую нашу памылку. Найбольш актыўны ўдзел прымаюць у гэтым некаторыя б[ылыя] адэскія басячкі, якія, на вялікі жаль, яшчэ не вычышчаны пралетарыятам з яго шэрагаў. Вось чаму я і баюся, што, нягледзячы на нашу пільную, плённую і сумленную працу, нам могуць перашкодзіць працаваць. У кожным разе — зрабілі

мы шмат, выкрасліць гэта нікому не ўдасца. Вось дарэчы — наконт выкрэслівання. — Вазьміце выразку з газеты «Звязда», дзе было паведамленне Акадэміі, і напішыце невялічкі ліст у рэд[акцыю] «Лит[ературной] энц[иклопедии]» з далікатным пратэстам супроць тэндэнц[ыйнага] асвятлення беларускае літаратуры. Папрасіце, каб у другім томе яны адзначылі неяк гэтае сваё свінства.

Вось, Адаме, усё, што хацелася б сказаць цяпер у дадатак да свайго ранейшага ліста. Яшчэ раз кажу — не крыўдзіся, калі што не так было — даруй. Нам патрэбна, як ніколі, поўная аднасць, адналітасць. Не трэба пакідаць нейкія шчыліны для розных шкоднікаў. Калі ёсць яшчэ што — напішы, знойдзем заўсёды праўду. Я баюся нават таго, што нашы ворагі цяпер не грэбуюць і тым, каб нацкаваць нас адзін на аднаго пры дапамозе самых гнусных інсінуацый. Пры малейшым праяўленні такіх штук — трэба не хаваць іх, а адразу ж ставіць на кон, на «сонца».

Чакаю ад цябе больш радаснага для сябе ліста. Пішы неадкладна, бо лісты ходзяць цяпер вельмі марудна, а чакаць у такім настроі цяжка.

Вітай нашых таварышаў. Вітай Аню. Вітаюць цябе нашы ўсе. Альгерду пяты месяц, важыць 17 ф. Ужо садзіцца. Марылька напісала ліст да Марука, пытаецца працы для сябе.

Падзякуй Кузьму за кнігу. Усё ж выдрукавана не вельмі добра.

Бывай. Цалую Цябе. *Уладзік*.

(Адз. зах. 159, арк. 2 – 2 адв.)

№ 75

12/III-1929, Масква

Браце Адам!

Робіць майстар літары. Мае многа работы, так што крыху затрымае наш заказ. У кожным разе да № 4 зробіць усё. У нядзелю пайду глядзець першыя літары. Але вось якая прычына. — Гомельскі корпус лацінскі, а петыт — рэната, зусім іншы гарнітур. Што рабіць? Пакуль што ён робіць корпус. Напішыце — ці петыт зрабіць да лацінскага, ці зрабіць да рэнаты. Калі зрабіць да лацінскага, а ўставіць у рэнат —

будзе непрыгожа. Можаш паглядзець, што нават і тое выпірае — ножкі ў «d» даўжэйшыя. А пра рэшту няма чаго і казаць. Даведайся ў Ханіна ў тэрміновым парадку, у чым справа. Калі ў іх ёсць петыгт лац[інскі], але без «ў», «ё» — дык мы можам заказаць разам пунцоны і для гэтых літар, няхай яны тады аплоцяць. У кожным разе няхай аплацяць адліўку і матрыцы. Пра гэта ўсё напішы мне хутчэй. Добра, калі разам напішаш, колькі грошай маем на літары. Справа ў тым, што майстар раней браўся рабіць пунцоны па 12 руб. А калі падсыпалі заказаў — захачеў 15 і ні кроку назад. На 18 пунц[онаў] гэта будзе 270 руб. Плюс матрыцы па 2 р. 80 к. = 51 р. 40 к. Ды адліўку лічы на руб. 60–70 (даведайцеся колькі, чаго трэба адліць у кілаграмах, бо, скажам, «ж» і «ш» ідзе менш, чым «л'» і г. д.). Каб у нас быў яшчэ невялічкі запас грошай, можна было б заказаць «» і «» для загаловачных і «ў» з кавычкай, як у «й», а не з выпадковай, як зараз. А мо на адліўку заказаць усяго на круг па 1 кгр на кожны знак? Ці дыфер[энцыяцыю] правесці? Даведайцеся заўчасне. Няхай тады Кандрат па рахунку словалітні прыкіне прыблізны кошт адліўкі, каб не было затрымкі з грашыма, а, калі трэба, можна было ўзяць дадаткова. Напішы. Як ты глядзіш на сваю ранейшую думку і на погляд Баліцкага, пра які пісаў я, каб малое пісаць цераз «d», пакінуўшы другі знак для г («g»)? Калі трымаешся і цяпер — напішы нататку. Ды і наогул трэба абмяркаваць пытанне з пісанымі літарамі, бо і для «» канчатковага праекта ў нас няма.

Магчыма, што для ўсяго гэтага трэба будзе зрабіць клішэ і друкаваць у кожным нумары разам з паведамленнем пра значэнне літар? Напішы, братка, пра свой погляд. Калі ўсё на добрае, дык у пачатку красавіка з'яўлюся да Вас. Бывай. Вітай нашых, Аню. Прывітанне ад Марылькі.

Цалую Цябе. *Уладзік.*

(Адз. зах. 159, арк. 3)

№ 76

15/III-29, Масква

Браце Адам!

Пісаў, пісаў табе ліст, а вось і забыўся напісаць, каб вы ад згуртавання й, апрача дазволу ад нал[ежных] устаноў, прыслалі мне даручэнне на атрыманне з словалітні ўсяго матэрыялу, у такім выглядзе —

«Ул. Дубоўку даручаецца атрымаць шрыфт, а таксама пунсоны і матрыцы і правесці поўны разрахунак» — па-расейску. А то не дадуць пунціонаў, а яны для нас яшчэ спатрэбяцца. На ўсякі выпадак — на маю паэму не разлічвайце. А то яшчэ магу не прыслаць. Не затрымайце прысылкі патрэбных дакументаў. Вітай усіх нашых, Аню. Цалую цябе, *Уладзік*.

Калі рабіць вялікі лік адбіткаў, тады трэба даваць вокладку чапосіса, а ў прагале для зместу напісаць: (аўтар, назва і асобны адбітак). Так будзе значна прыгажэй.

(Адз. зах. 160, арк. 2)

№ 77

16/III-1929 г.

Браце Адам!

Пачаў быў пісаць даўгі ліст. Пасля ўспомніў, што хутка сам прыеду на пару дзён, тады і пагаворым. Збіраюся да вас зусім.

Пэўна, Станкевіч перадаў табе маю просьбу пра дываны. Калі ёсць — вось маці і прывязе. З нецяярплівацю чакаю № 2, каб паглядзець на паэму. А мо яшчэ дзе затрымаюць?

Вельмі прашу цябе вось пра што. Апошнім часам мой меншы брат ізноў пачаў цягаць грошы. Пасля даўгоў нарабіў. Гэта прымусіла мяне і жонку ўзнепакоіцца: ці не пацягнуў ён грошы ў цябе ці ў Кандрата, калі вы былі тут. Вельмі просім удвох, каб ты напісаў пра гэта, запытайся і ў Кандрата. Калі што — дык я выплачу. А то прамаўчаўшы — і табе страта, і хлопцу распуста. Вельмі прашу, каб ты напісаў пра гэта. Маці нічога не кажы. Калі ён з-пад замка ўхітрыўся ў мяне даставаць па 5 руб., а то і больш, дык тым больш ён мог зрабіць гэта, калі вы кідалі чамаданы незамкнёныя. Буду вельмі ўдзячны, калі напішаш. А то для нас пакута проста, калі ўздумаеш, што прыязджалі ў госці і вас тут «пашчупалі». Будзь другам, напішы.

Больш не пішу, бо прыеду сам.

Цалую. Вітаю. *Уладзік.*

(Адз. зах. 159, арк. 4)

№ 78

24/III-29 г.

Браце Адаме!

Мабыць, скоро завітаю да вас у Менск, дзён праз восем. Пакуль з радасцю атрымаў часопіс. Вельмі добры нумар. У чацверты нумар дам нешта сам. Каб вам пашэнціла скарэй агораць трэці — было б зусім добра. Можа, у вас засталіся дзе хоць са дзве новыя літары — пашліце ў лісце на адрас Брэева (майстра, адрас на рахунках) — дзве літары «**Ў**» корпус і петыг маленькія (не загаловачныя). Калі ў Менску няма — хай Ханін папросіць, каб паслалі з Гомеля. Як хутчэй, бо гэта для падоўжаных літар. Вітаю ўсіх. Цалую Цябе.

Уладзік.

(Адз. зах. 159, арк. 5)

№ 79

28 сакавіка 1929 г., Масква

Браце Адам!

Падзеі апошняга часу на культ[урным] і літ[аратурным] франтах вымагаюць ад нас яснага і дакладнага дэкларавання ў друку сваіх поглядаў, свайго дачынення да ўсяго гэтага. Наше маўчанне можа быць расцэнена як салідарызаванне з рознымі выбрыкамі шкоднікаў пралетарскае культуры — як Цішка Гартны і ягоная сямейка. Абысціся тым, што «*наша хата з краю*» — ні ў якім разе нельга. З другога боку — няма чаго разводзіць філантропію і шкадаваць гэтых шкоднікаў. Наша маўчанне дазволіць розным Ілбарашкам выступаць супроць нас з «*клеветой*» і паклёпамі а la Глыботскі, як гэта ўжо практыкавалася. Абмяркуй гэта пытанне і напішы сам, або даручы каму напісаць артыкул праграмнага характару, які і дадзім (можна без подпісу) у часопісе. Магчыма, што для гэтага прыйдзеца аб'яднаць два № № (3—4), каб не расцягваліся надоўга. Хутка я прыеду, тады пагодзім артыкул і выдрукуем. Пакуль што я падам свае меркаванні ў выглядзе тэзісаў-плана.

1. Агульныя недахопы, якія спрыялі гадоўлі шкоднікаў

1. **Адсутнасць сталага марксі[с]цкага выхавання** і самавыхавання пэўнай часткі пісьменнікаў. Уплывы дробна-буржуазнай стыхіі, якія даўлеюць над усімі бел[арускімі] літ[аратарамі], не перамагаліся сістэматычна і ўважна, гэта замянялася шылдамі, білетамі і ашуканствам. Не перайначна светапогляд уплываў на творчасць, **на чыннасць агульнаграмадскую**. Божканне марксізмам толькі замазвала ўсё гэта, але да пары да часу.

2. **Пэўная група** шалёна атакавала «Узвышша», бачучы ў ім самага небяспечнага для сябе ворага, які **фактамі** сваёй творчасці даводзіў адваротнае. Гэтая група свядома замоўчвала нашы дасягненні ў гэтым кірунку («Салавей», «Сястра», «Зямля», «Кругі» і г. д.), раздзьмухваючы самыя маленькія нашы памылкі (хоць бы і справа з «Лістамі» Язэпавымі, што займала нязначную частку ўсёй прадукцыі). Гэтая група адцягвала ўвагу партыі і грамадскасці ад сапраўднай небяспекі. Нашы адносіны да шкоднікаў. Адкрыты выступ у друку з паказаннем шкоднасці выступленняў С. Друка (як растлумачыў Клейнбарт — гэта З. Жылуновіч, гл. алф[авітны] паказ[альнік]) — (вынятак з паведамл[ення] у № 2), творчасць Ц. Гартнага, Александровіча, М. Байкова й Некрашэвіча, розных спеўнікаў.

3. **Сямейнасць** у некаторых рэдакцыях і ўстановах пакрывала ўсе «грахі». Выдрукаванне слоўнікаў ішло сваёй чаргой, кампрамет[уючы] не толькі беларускую культуру, але і ўсю працу ў БССР (прыклады **непісьменнасці** — тлум[ачэнні] з энцыклап[едыі] [і] паводле слоўніка — *кравчый, полишинель* і г. д.

4. **Слабасць і частковая невытрыманасць** кіраўніцтва на культурным фронце дазваляла паглыбленню і пашырэнню шкоднага замест зліквідавання яго ў корані.

а) **Адсутнасць крытычных папярэдніх фільтраў і безадказнасць выдавецкіх кіраўнікоў.**

Друкуецца што хаця. Часам вынік графаманскіх патуг. Прыклады — зборнікі арт[ыкулаў] Байкова, Глыбоцкага, Ц. Гартнага.

Друкуюцца плагіятарскія, нават контрафактарскія творы (прыклады з Ляжневічам у «Звяздзе», Бетхов[енаўскі] зборнік, спеўнік).

Друкуецца халтура самая сапраўдная (зборнікі вершаў некаторых аўтараў).

Ігнаруюцца заўвагі крытыкі аб'ектыўнай. Лёсік ва «Узв[ышша]» пісаў пра слоўнік Байк[ова] і Некр[ашэвіча], а ім усё роўна

даручылі складаць новы. Партз'езд падкрэсліў хібы слоўніка, а байкушы сядзяць «а васька слушае, да ест», адчуваючы сябе ўсясільнымі. Можна паказаць, што адзін з аўтараў слоўніка, калі з'явілася рэц[энзія] ва «Узв[ышшы]», гразіў — «Мы вас прымусім надрукаваць абвяржэнне». Справу з Календаром, калі аж РСІ ўмяшалася ў яе. Метад адказаў — Шыпіла даў самае тыповае.

Адсутнасць адказнасці — такіх шкоднікаў трэба цягаць на суд грамадскі, трэба штрафаваць нават, тады яны кінуць халтурыць. А накш нічога не будзе. Навошта пісаць пра такія хібы? — «Нажывеш ворага», які яшчэ павышэнне атрымае ды пакажа табе «курыныя цыцы».

II. «Літаратурныя» справы (кропкі над «і»)

1. **Полымяўцы вельмі любілі крытыкаваць** другіх, даваць ацэнку працы і ўзвышэнскай. Вышуквалі, а часам і прыдумвалі абвінавачанні (прыклад — спасылка на № «Сав[ецкай] Бел[арусі]», дзе Ц[ішка] Г[артны] вінаваціў узв[ышэнцаў] у эсэрстве). Гэта ўсё лічылася нармальным. Няхай жа «пол[ымяўцы]» не пакрыўдзяцца, калі ім будзе адплачана такой жа ветлівасцю («той жа мерай мерылі»...). Праўда вочы коліць, але няхай пацерпяць.

а) **Шкоднасць «Полымя» як арганізацыі.** Старэйшыя не выхоўвалі маладзейшых, а давалі дрэнны прыклад. **Паездка ў Горкі** — шкодн[іцтва] на агульнакульт[урным] фронце; выступ ва Унів[ерсітэце] — падрыў аўт[арытэту] бел[арускай] літ[аратуры].

б) **Шкоднікі паасобныя** — Ц. Гартны — як рэпрэзент бел[арускай] літ[аратуры] — паездкі на Украіну — пад сцягам усёй бел[арускай] літ[аратуры], зборнік БОКСа, інф[армацыя] у Літ[аратурнай] Энцыкл[апедыі], выстаўлянне як двух крытыкаў «подающих надежды» (и оправдавших!?) Байкова і Глыбоцкага і г. д.

в) Глыбоцкі — як рупар «Полымя» са сваімі артыкуламі (гутарка не йдзе пра паэта А. Дудара). Яго выступ з вершам — гэта толькі лагічнае завяршэнне першага цыклу — іншага шляху не магло і быць. Трэба ставіць пытанне так. Мне здаецца, што гэтае выключэнне полымцы хацелі «змазаць» — хоць бы глянуць, як агаласілі ў «Сав[ецкай] Бел[арусі]», і параўнаць са «Звездой». Наогул, Цішкі пробуюць адурачыць яшчэ раз ЦК. Трэба правесці гэта ў пэўнай сувязі ўсіх фактаў.

III. Тэатральныя справы

Хоць была і рэзалюцыя ЦК, хоць пытанне як быццам зліквідавана, але не лішне даць кароткі прагляд, гістарычную даведку — дзікунскі выступ супроць новых п'ес, замыканне ў рамках этнаграфічных, адрыў ад суседніх культур. Адным словам, памянучь.

IV. Мастацкія справы

Можна запрасіць каго з мастакоў сфармуляваць усё патрэбнае. Можна ўзяць ад іх у тэрміновым парадку матэрыялы. Справа ясная — зроблена ўсё, каб адагнаць падрыхтаваных і таленавітых мастакоў, каб замяніць іх старызнай. Справа з Аксельродам і г. д. Вам дадуць новыя матэрыялы наконт прэмій — вельмі цікавыя. Скажаць пра што ёсць. Звяртайце[ся] да т. Кашталянскага.

V. Выступленні Славіных і К°.

Падобныя ляпусы, зрывы даюць падставы розным шкоднікам іншых кірункаў выступаць супроць беларускае культуры наогул. «Сава не ўродзіць сакала, а такога ж чорта, як сама». Паводле аўтарытэтнага растлумачэння акад[эміка] Пічэты, Славін — бундзіст і ліха ведае хто (узяць цытату). Лінія яго асуджана на б[алонах] «Звязды», але паколькі там былі перакруч[аныя] факты, трэба іх зняпраўдзіць. Відаць, мала ведае гэты дзядзя пра беларускую культуру. Вось і напісаў.

а) Пра Максіма Горкага ў «Узв[ышшы]» быў адмысловы арт[ыкул] праф[есара] Замоціна.

б) Пра лацінку — кажа, што ратуюць за лацініку беларусы. Можна адказаць, што мы артыкул змясцілі, у якім даводзім адваротнае. Чаго ім трэба?

Наогул пра Славінаўскі арт[ыкул] трэба згадаць, бо некаторыя тыпы пашыраюць чуткі, што мы наогул за славінаўскую лінію (хоць, зазначу ў дужках, у пэўнай частцы ён і не шкодзен).

Адмоўчавца нельга. Гэна публіка рабіла няма ведама што на нас, усялякую хлусню наводзіла. Трэба ўдарыць адзін раз па іх. Не забывайцеся на тое, што калі вы ўпусціце гэты момант — нам жа будзе кепска. Было б вельмі добра, каб хто з вас аформіў гэта ўсё ў артыкул. Калі я прыеду ў нядзелю або панядзелак — прабуду ўсяго дні тры-чатыры, вось бы і пагадзілі, і адрадагавалі. Пішы хіба сам? Незалежна ад таго, як да гэтага будуць ставіцца нашы сябры — матэрыял

падрыхтуй. А мо ўжо хто з маладзейшых правядзе чарнавую работу? Трэба іх прывучаць. Няхай Глебка ці што засядзе за яе. Глебкаў «Партгэезд», каб ён яго дапоўніў, трэба было б даць ў № 3–4.

Вітаю ўсіх. Цалую цябе. *Уладзік*.

Вельмі шкада, што не прыслалі мне больш № № часопіса. Т. Галадзед не бачыў яшчэ № 2.

Пасылаю табе адну літару (адбітак) С. Не парадзілі мне рабіць са знакам адвар[отнага] й. Калі не ўпадабаецца гэты знак, у далейшым можна будзе замяніць на «~».

(Адз. зах. 159, арк. 7–8)

№ 80

15/IV-29

Масква

Браце Адам!

1. Пасылаю табе Кусік'янаў артыкул пра яфетычную тэорыю. Не ведаю, як вам усім, а мне надзвычайна падабаецца. Узнімаючы змаганне ў мовазнаўчых абшарах, мы павінны ўгрунтаваць свае пазіцыі. Старое барахло, якое арганізавана часткова ў Ун[іверсітэ]це і часткова ў Акадэміі, і за якім, на вялікі жаль, ідуць некаторыя нашыя адказныя працаўнікі, будзе напэўна незадаволена гэтым артыкулам. Трэба абавязкова выдрукаваць яго і асобным адбіткам (паасобнікаў 300–400), які пусціць у продаж. А то не ўсе студэнты-мовазнаўцы здолеюць купіць часопіс. Адначасна і аўтару прыйдзе паасобнікаў 25–30 гэтых адбіткаў. Прачытай, браце, уважна артыкул. Я зрабіў заўвагу ад рэдакцыі. Калі вам не ўпадабаецца, можаце выкінуць ці змяніць. Трэба будзіць пытанне. А то занадта супакоіліся нашы акадэмікі. У 1-м томе прац класа філалогіі друкуюцца заўвагі Растаргуевых, Ільінскіх і іншага, у поўным сэнсе гэтага слова, акадэмічнага барахла. Гэтага-то ніякія «БС» не бачаць і «трывожных сігналаў» не даюць... Між іншым пра апошняга. Мне здаецца, што ўся бел[аруская] старая інтэл[ігенцыя], арганізаваная ў Бел[арускую] Акад[эмію], заключыла блок з некаторымі адказнымі парт[ыйцамі] тыпу «БС», каб задушыць нашу групу як групу непрымірымых рэвалюцыянераў. Баюся, што гэтага яны ўсё ж дасягнуць. З гэтага боку вельмі цікавым з'яўляецца той факт, што калі я быў у Менску, у Маскве быў «злёт»

такіх «дзядзяў». Цішка Гартны + Купала + Чарот + Стас[евіч]. Кажуць, што апошні нават у адным пакоі жыў з Купал[ам]. Як бачыш, мая думка, што ў кампаніі супроць маёй паэмы зацікаўлена было і грала першую скрыпку «Полымя» — цалкам, на ўсе 100 % падцвердзілася. Чаго ж табе больш хочацца? А што робяць такія нейтралы, або, як яго звалі полымцы, ішак — як Сянькевіч? Нават на канфер[энцыі] гістор[ыкаў]-марк[с]істаў, якая цяпер адбываецца ў Маскве, — ён палічыў патрэбным выступіць супроць нас — пра гісторыю не можа нічога сказаць, дык пра паэзію... Вось, браце, а такіх Сянькев[ічаў] многа. Я раней спадзяваўся, што з яго «людзі» будуць. Аказваецца — наўдачу. — Усё гэта й непакоіць мяне. Вось чаму трэба выдрукаваць і артыкул Кусік'яна. — Ударыць па барахлу, па рэакцыйнай плыні мовазнаўцаў, як я назваў яе ў сваім арт[ыкуле] пра «дз». Пакажам, што да такіх вучоных за парадамі не пойдзем. Яшчэ, як выдрукуеце артыкул асобным адбіткам, адмыслова пайду да акад[эміка] Марра і буду гаварыць з ім па ўсёй лініі. Раней ён абяцаў нават артыкул даць у наш часопіс. Цяпер яму зусім будзе выпадаць зрабіць гэта. Пішы пра сваю думку наконт гэтага.

2. Пасылаю праект пастановы пра новыя літары. Калі падабаецца — друкуйце, перарабляйце. Літары прахвост майстар не зрабіў, будуць гатовы аж у той аўторак (да 22–23 красавіка). На адліўку пойдзе дні 3–4, на перасылку 2 дні. Такім чынам, да 1/V літары будуць у Гомелі. Вывады: высылайце грошы на чысло 22/IV, а таксама на гэты ж час дазвол на атрыманне літар. Скажыце Ханіну, каб гэта зрабіў зараз жа, бо калі затрымаеце, то будзе ляжаць цэлы тыдзень, бо ад 1/V да 7/V у Маскве суцэльнае свята.

3. Каб пасля не прыйшлося перавёрстваць, скажыце ў друкарню, каб усюды паставілі па адной літары, якую можна будзе лёгка замяніць новымі. Скажам — хай набіраюць *насене*, а тады выкінеш «н», паст[авіш] *н̄*, бо калі набіраць па тры літары, дык будзе вялікая блытаніна і ў № 4 нічога з новымі літарамі не будзе. Пастанову пра літары трэба будзе выдрукаваць не толькі на вокладцы часопіса, але і на вокладцы Кусік'янавага адбітка. Новую паэму не напішу, а, пэўна, напішу легенду «Там, дзе вазэры». Пачатак друкаваўся ў «Мал[адняку]» калісьці, але я напішу зусім нанова для зборніка і дам у № 4 праз тыдзень. Будзе звычайны літаратурны матэрыял. Пішы, як упадабаецца вам Кусік'янаў артыкул. Абавязкова прышліце мне, закажыце раней карэктурны адбітак Лёсікавага артыкула, каб я меў магчымасць падрыхтаваць загадзя артыкул свой.

Сыну шчапілі воспу, хварэў, тэмп[ература] даходзіла да 40. Цяпер добра адчувае сябе, толькі мала есць. Жонка ўжо ходзіць у школу з сённяшняга дня. *Уладзік.*

Вітай сяброў. Цалую цябе. Вітаюць нашы. *Уладзік.*

[*Прыпіскі на 1 старонцы ліста:*] На 18-й бал[оне] у апошнім абзацы слова «шор», «шоры» — я не ведаю, як па-беларуску (гэта да вуздэчкі коням на вочы такія штукі) — запытайся, папраў. На апошняй б[алоне] у заўвазе да ўсяго арт[ыкула] прапушчаны № «Вест[ника] Ком[мунистической] Акад[емии]». Няхай хто з хлопцаў пашукае, адначасна пачытае і артыкул.

Калі захочаце — можаце выкрасліць § 2 — пра частковы перавод. У такім разе няхай хто перад здачаю ў друк рукапісу павыкрасляе падв[ойныя] «цц» і «нн», каб пасля не блытацца, бо іх, асабліва «цц» — надзвычайна багата.

Добра, калі ты з адбіткам арт[ыкула] Кусік'яна сходзіш у НКА да Баліцкага ці Слоніма і запрапануеш ім закупіць для настаўнікаў гэтага адбітка. Гэта была б і папулярызацыя новых літар. Паспрабуй абавязкова. *Уладзік.*

(Адз. зах. 160, арк. 1 – 1 адв.)

№ 81

21/IV-29

Браце Адаме!

Паслаў табе сэння «Браніславу». Але, як гэта ўвайшло ў традыцыю, пасылаю ўслед папраўкі. На б[алоне] 4 унізе трэба: «*таксама маці загалосіць і адгукнецца ёй туман*» (а не *дзірван*, бо *дзірван* ідзе праз радок). На б[алоне] 8 (дзе *пані*) — прыдзі — «*ў страі нябескія ўбраны*» — а стаіць «*у страй*» — памылка. Наогул жа — прачытай, паглядзі, мо ёсць якія ляпусы наогул. Калі ёсць — напішы, буду вельмі ўдзячны. Карэнныя заўвагі прыгядзяцца ў далейшым, калі буду перарабляць у трагедыю альбо лібрэта оперы (для Равенскага). Пішы. Чакаю. Як спадабаецца ці не — таксама напішы. Цалую. *Уладзік.*

22/IV. Учора насіў у кішэні — падраў, не было маркі. Пішы. *Уладзік.*

(Адз. зах. 160, арк. 4)

№ 82

21/IV-29

Адаме!

Пасылаю табе паэму — «Браніславу». Калі паспее — няхай ідзе ў № 4. Ці атрымаў ты пасланы мною Кусік'янаў артыкул і як ён табе спадабаўся? Абавязкова дай яго ў № 4, а то сапсуеш маю дружбу з усходнімі культурнікамі.

Высылайце грошы на літары. У аўторак, пэўна, будуць пунсоны — 170 руб. трэба яшчэ да прысланых вамі раней (18 × 15). Рэшта — рублёў, пэўна, 70–80 (дакладна не ведаю) — на адліўку і матрыцы. Высылайце што ёсць, лішка пойдзе мне ў лік ганарару.

Пытанне з водпускам мне для работы ў бібліятэцы канчаткова правалілася, пэўна, дзякуючы артыкулам прахвостаў Дон-Кіхоцікаў. У звязку з гэтым не ведаю, ці пераязджаць мне ў Менск. Запрагацца там у канцэлярскую работу — гэта значыць кінуць пісаць. Можна, гэта каму і прыемна будзе, але я не хачу прыносіць такую ахвяру. Падумаю. Пасля напішу. Цяпер рыхтую зборнік для Бел[арускага] В[ыдавецт]ва.

Пасля першага канчаецца мой водпуск. Што добрага ў цябе? Пішы. Чакаю. Вітай усіх нашых. Вітае жонка і сын.

Цалую, *Уладзік*.

(Адз. зах. 160, арк. 6)

№ 83

25/IV-29, Масква

Адаме!

Быў тут Шыпіла, абяцаў спаткацца і дагаварыцца са мною наконт маёй кнігі вершаў, якую я падрыхтаваў да друку. Але, як відаць, ён быў так перагружаны, што і не спытаўся. А гэта ўсё прыводзіць да таго, што ці не прыйдзеца мне самому прыехаць у Менск, каб дагаварыцца пра ўсё.

Вось да цябе просьба.

Як толькі атрымаеш гэты ліст — ідзі адразу да вусатага і скажы яму: 1) што ён мяне ашукаў, а гэта прывядзе да траты грошай і часу; 2) што я маю час толькі да 1-га траўня. Калі можна зладзіць умову без мяне — няхай зложыць там праект і прышлюць мне для подпісу. Калі так не практыкуецца — я магу прыехаць сам, толькі тэлеграфіруй —

я выеду ў пятніцу вечарам і буду там у суботу. Няхай не падвядзе мяне другі раз, бо я езджу за ўласныя грошы і для мяне зацяжка ездзіць часта на такую адлегласць. Зборнік у мяне цалкам падрыхтаваны да друку. Дык даведайся і тэлеграфуй заўтра. Грошы на літары вы да гэтага часу не прыслалі, могуць у № 4 спазніцца.

Пэўна, Шыпіла не раскажа, дык вось табе. — У альманах «Стр[ана] Сов[етов]», які будучь друкаваць за рэд[акцыяй] Мак[сіма] Горкага, прыслалі ад Беларусі апав[яданне] Зарэчкага. Мак[сім] [Гор]кі налажыў рэзалюцыю прыблізна такога зместу: «безграмотная проба пера» ці нахшталь гэтага. Адным словам — канфуз. Павязлі яны частаваць Равіча, які загадвае нацмен[аўскай] літ[аратурай] у ГИЗе, — каб больш друкаваў ці што. Купала просіць, каб яго 3000 радкоў надрукавалі, узяў і авансу руб. 250 ці каля гэтага. Адзін таварыш у ГИЗе сказаў (пра ганарар Кола-су і Ц. Гар[тнаму]): «Нужно дать им что-нибудь на чай...». Цудоўна!?!

Шып[іла] казаў, што зап[лацяць] мне па 50 коп. радок. Калі ўмовы будуць добрыя, высылаюць няхай умову, а я прышлю табе зборнік. Назваў «Дэпешы без адрасу». Усе зборнікі + «Браніслава». Вышла каля 5.000 радкоў.

Чакаю. Цалую, *Уладзік*.

(Адз. зах. 160, арк. 7)

№ 84

Адам!

Пасылаю рукапіс кнігі «Дэпешы без адрасу», які прашу прачытаць, зрабіць заўвагі і аддаць у Бел[арускае] Дзярж[аўнае] Выдавецтва.

29/IV-29. *Уладзік*

(Адз. зах. 163, арк. 3 адв.)

№ 85

29/IV-29

Адась!

Раблю табе клопату — пасылаю на тваё імя зборнік. Праглядзь яго абегла, папраў граматыку, бо мне прыходзілася сачыць за зместам

і, пэўна, недзе прапусціў шмат чаго. А розныя выданні — выйдзе разнабой. Дарэчы — слова «*гімн*» мне не хочацца пісаць цераз «*ы*», вельмі ж неяк дзіка. А ў зборніку — разнабой і з гэтым словам. Праглядзь папраўкі. Схадзі да т. Шыпілы і Цвікевіча, пагавары з імі. Літары я згаджаюся зрабіць за свой кошт. Як яны будуць выкручвацца цяпер! Адай мой ліст т. Шыпілу. Я не ведаў, на колькі год у іх там замацоўваюць выданні — замацаваў на тры. Калі мала — ліха іх, няхай дабавяць які год.

Там і цудоўны крыху замешаны ў тым, што Сер пачаў ср. Падрыхтуйце ўвесь матэрыял — пачынаючы ад Шукайлавых лістоў, вершы — асабліва апошні з белым ветрам — і скажыце, што апублікуем гэта ўсё ў друку, выключыўшы з арганізацыі. Мы будзем, а не руйнуем пралетарскую культуру. Няхай ідзе да папавічаў, якія руйнуюць. Ніякія кампрамісаў. А мо ёсць яшчэ якія вершы — таксама далучыце іх.

Папрасі, каб табе далі паперы аркуш, а то нельга заказаць вокладку.

Буду пісаць яшчэ. Нічога ты не напісаў мне пра «Браніславу». Я табе паслаў яе аж 19/IV. Ці спадабалася, ці не трэба чаго перарабляць? На цябе, мабыць, зрабіла ўражанне буза гэтых двох — няхай бузяць. Адзін п'е, другі не разумнее. Якая з іх карысць? — Пішы. Вітай хлопцаў.

Цалую цябе. *Уладзік*.

Дазвол на літары атрымаў толькі **28**. Такім чынам, усё позніцца. Groшы толькі **сёння**. Добра, што меў крыху сваіх — учора завёз у словалітню заказ (працавала і ў нядзелю, працуе сёння і заўтра, не будзе працаваць роўна тыдзень). Магчыма, што заўтра зробіцца. Заказаў толькі корпус, бо для петыту не ведаю, ці заказаваць, пакуль не пагодзіце з друкарняй.

Уладзік.

У «Браніславе» на б. 10, у 12 раздзеле папраў у чацвертым радку — замест «*на бойню*» — «*ў разніцу*».

(Адз. зах. 160, арк. 8)

№ 86

30/IV-29, Масква

Адаме!

Сённяя паслаў у Гомель літары ў такой колькасці (корпус) — $\tilde{n} = 2$ кгр, $\tilde{y} = 2$ кгр, $\tilde{l}$, $\tilde{g}$, $\tilde{u}$, $\tilde{z}$, $\tilde{c} =$ па $\frac{1}{2}$ кожнай. Напісаў, каб яны запрывыткавалі як дадзеныя ім у часовае карыстанне і паслалі пра гэта вам паведамленне. Кандрату скажы, што я звыдаткаваў ужо ўсяго 182 руб. 60 к. Засталося 117 [руб.] 40 [к.] Дакументы прышло ўсе разам, каб яму не блытацца. З новага пунсону $\tilde{g}$ зробім даліўку аднаго $\tilde{g}$, якое якраз падойдзе да гарнітуру, бо тое крыху выпірае. Але гэта ўсё пасля свят, якія тут будуць аж на тыдзень.

Кандрату скажы, што з мяне два разы вылічыў ён па 10 руб. за часопіс для брата. Я дакладна праверыў гэта — няхай адновіць. А лепш за ўсё — няхай пералічыць на камплекты часопіса, якія я нядаўна запрасіў ад Пятруся Глебкі.

Калі Ам[сціслаўскі] гурток меўся друкаваць часопіс свой у сваім горадзе, дык, зразумела, у Гомель яны не пашлюць — гэта для іх будзе эканамічна нявыгадна. Дзеля гэтага, выясніўшы ўсё, дайце ім крыху літар, хоць гэта, ліха на іх, не практыкуецца.

Ці напісалі вы ў Гомель, што рабіць з новымі літарамі? У пачатку, незалежна ад таго, ці будзеце даваць пастанову на вокладку, — на адвароце тыт[ульнага] аркуша трэба даць у два-тры радкі такое паведамленне:

Літары — $\tilde{g}$, $\tilde{z}$, $\tilde{c}$, $\tilde{l}$, $\tilde{n}$, $\tilde{u}$, $\tilde{c}$, $\tilde{h}$, $\tilde{u}$ — са знакам падоўжання ўверсе азначаюць, што гук вымаўляецца працяжна. Напрыклад, «су $\tilde{g}$ я» замест «судзьдзя», «купа $\tilde{l}$ e» замест «купалье», «Узв $\tilde{y}$ ша» замест «узвышша» і г. д. (гл. арт[ыкул] Ул. Дубоўкі «Падоўжаныя (падвойныя) зычныя і спосаб іх напісання» — Узвышша, № 2 — 1929 г.).

Справа ў тым, што не зроблены для $\tilde{c}$ і $\tilde{h}$, дзеля гэтага пералічэння ў слупок даваць не варта.

Калі вы яшчэ не давалі ў набор матэрыялу, дык вельмі прашу, каб вы далі «Браніславачку» з гэтымі літарамі. Ты ўжо вазьмі сам

у рукапісе павыкрасляй як трэба. Вось толькі прадмову даваць петытам — там няхай застанецца так як ёсць. А адсутнасць *ж* і *ч* тут ніхто не заўважыць. Да № 5 зробім. Пазней прыйдзецца забраць пунсоны і пачакаць, або папрасіць ужо ў самога т. Гамарніка грошы, бо на адліўку не хопіць.

А тое, што «Браніслава» будзе з новымі літарамі, — гэта нічога. Мы частку матэрыялу друкуем з імі. Гэта ж не пашкодзіць. Тым больш перад гадавінай — нашы дасягненні.

Чытаў абвестку пра № 3. Пішы. Вельмі рад, што табе спадабалася мая паэма. Пачакаўшы, пачну апрацоўваць задуманую раней з Чалавечым Вокам, пра якую казаў. Вітай усіх.

Наконт яфетычнай тэорыі. — Вы, здаецца, меліся паменшыць крыху тыраж часопіса. Вось вазьміце хоць 100 адбіткаў зрабіце Кусік'янавага артыкула ў продаж для студэнтаў. Адначасна будзе і для вучоных. Як толькі адбіткі будуць, пайду да акад[эміка] Марра. Ён даўно абяцаў мне артыкул. Цяпер, напэўна, што-небудзь напіша. У Маскве ў Кам[уністычнай] Акад[эміі] у бліжэйшы час будзе слухацца даклад на тэму пра лацінізацыю расейскага алфавіту. Даведаюся, калі будзе можна — выступлю са сваёй тэорыяй.

Вітанне ад Марылькі і Альгерда вам усім — Ані, табе.

Пішы. Цалую Цябе. *Уладзік*.

Абавязкова вазьмі распіску адказнае асобы. Умову пасылаю ў двух паасобніках. Калі якія будуць змены, няхай перанясуць у абодва паасобнікі, пасведчаць копію і аддадуць табе. А то яны разумныя па судох цягаць! — Глядзі! Няхай копія ляжыць у цябе.

Ці выйшаў № 3?

Для ўзору пакажы Шыпілу, калі маеш, выд[анне] Acad[emia] — «Дэкамерон», томік занясі, ці што падобнае. Фармат, мне здаецца, няхай будзе як «Дэкам[ерон]», бо стар[онак] 200–250 будзе ў кнізе. Вёрстка — вершы паасобна, а паэмкі — запар — балона за балонай. У «Трысці» і перад кожным зборнікам — дзве чыстыя балоны. «Браніславу» можна разагнаць па строфах, як «Кіпарысы», а то цяжка чытаць будзе. А мо пакінуць неразагнанна? Глядзі сам, бо там дыялогі — будуць блытацца.

(Адз. зах. 160, арк. 9, 9 адв., 10)

№ 87

6/V-29, Масква

Адаме!

Набліжаецца той час, калі людзі добрыя пераязджаюць у вёску, «у летнікі». Трэба клапаціцца і нам. Паколькі новае мейсца цікава само сабою, не пашкодзіла б ад'ехацца на Лепельшчыну, як там нехта прапанаваў. Але загадзя трэба аглядзець. Калі гэтыя прапазіцыі засталіся да цяпер, няхай Кандрат (а мо і Аня) вылучыць трыднёўку і з'ездзіць паглядзець. Самае галоўнае тое, што ехаць не на адзін дзень, ды яшчэ малыя дзеці ва ўсіх. Выдаткі, зразумела, падзелім. Калі не ўпадабаецца Кандрату гэна мясціна — трэба ізноў жа загадзя не ўпусціць Дараганава, бо там было ўсё ж нядрэнна. Калі і гэта камбінацыя не будзе падабацца, застаюцца яшчэ некаторыя. Так, напрыклад, мая сястра цяпер жыве на Палессі, у Мухаедаўскім раёне. Піша, што там вельмі добра. Напішу на ўсякі выпадак ліст, запытаюся, але думаю, што там для нас не падыдзе — усё ж як ні як Палессе, малярыя розная... Ёсць такая камбінацыя — у Касцюковіцкі раён, у Студзянец да майго цесця. — З кватэрай вельмі добра. Ёсць зусім вольныя два пакоі, як твой большы кожны. Іх можна ўзяць ці на пераборкі, ці як. Ёсць два сады, адзін пры доме. З прадуктамі там было б усё добра. Апрача таго, у гэтым сяле вельмі лёгка знайсці яшчэ хоць дзесяць добрых пакояў. Рака крыху далей, чым у Дараганаве. Лес каля ракі. Таксама трэба паглядзець. Ад чыгункі (ст. Камунары) 6 кіламетраў. Ягадны раён. Добры агарод, тым больш што можна цяпер жа заказаць што пасеяць. Калі не спадабаецца гэта, тады не ведаю. Мяркуйце самі, толькі не марудзьце, бо хутка (ад 1-га чэрвеня) будзе вольная мая жонка, а я думаю кінучь да таго часу працу — вось можам і рассыпацца. Пішы мне хутчэй, а я, на ўсякі выпадак, сягоння напішу да цяця — як там з прадуктамі і ўсё такое.

Ёсць там яшчэ м. Бялінкавічы — добрая рака і лес, пяскі — усяго вёрст восем ад Студзянца і пры самай станцыі чыгункі тае ж назвы. На той выпадак, каб не ўпадабалася ў Студзянцы, маглі б пераехаць туды, бо кватэры будуць. Мяркуй!

Адмовілі мне даць дапамогу на ½ гаду вучобы. З вялікім сумаю мушу паўтарыць пагаворку: «Служы пану верне, а ён табе... пердне...». За тры гады працы ў Крамлі я зрабіў чыстай эканоміі для ўраду на пяць тысяч. А калі паўстала пытанне, каб даць сотні са дзве — няма. Адмовіў аж Шмід, намеснік Рыкава. І рэзалюцыя т. Галадзеда не памагла: дарма толькі непакінуў яго. Абяцаюць даць мне ў Менску, калі... папрабую там месяцы са два... Але думаю — лепш за ўсё будзе, калі я дам сабе камандзіроўку сам: крыху грошы будзе за зборнік, крыху напішу. Паўгода праб'юся. Так ужо складаецца жыццё, што якім лайдакам дык і па заgrаніцах ёсць каму грошы даваць раз'язджаць, а нам і ў Саюзе не хапае... Эх, брат Адам! Усё ж крыху сумна — за шчырую працу атрымоўваць кпіны, здзекі. А тут яшчэ і Шыпіла стараецца: каму па 70 к. за радок, а мне невядома ці заплочыць і па 50... Неяк будзе! Рыхтую для вас даклад «Беларускі аналітычны алфавіт» — праект поўнай рэформы нашага алфавіта. Напісаў сёння табе лістоўку, вось давялося і ліст пісаць. Калі ты мне хутчэй напішаш, дык, напэўна, пасля 20 адмоўлюся зусім ад працы і прыеду ў Менск да вас на дзён дзесяць да адпачынку. Пасля — два месяцы адпачынку і ізноў на працу ў Маскву, ужо ў якасці беспрацоўнага: буду пісаць і чытаць у бібліятэках. А то мне галаву праелі з гэтай пасадай. Відаць па ўсім, што не так я каму патрэбен у Менску, як патрэбна некаму гэта пасада ў Маскве. Пішы пра зборнік. Вітай. Цалую. *Уладзік.*

(Адз. зах. 160, арк. 11 – 11 адв.)

№ 88

6/V-29

Адаме!

Папрасі, каб мне паслалі № 3, калі гэтымі днямі самі не здагадаюцца. Мо мне не паслалі затым, што няма майго нічога? Дык няхай шлюць як члену рэдкалегіі або за грошы. Калі мяркуеце рабіць вечар на гадавіну, падзяліце на дзве часткі, або два вечары — творчы і даследчы. У даследчы, калі будзеце яго ладзіць, я магу прачытаць даклад «Беларускі аналітычны алфавіт» (праект рэформы сучаснай). Ці пасылаеце ў набор матэрыялы? Трэба пастарацца, каб хоць як № 4 да гадавіны выдаць. Магчыма, што падпісаў з В[ыдавецтв]ам умову,

дык прышлі мне копію. Аказваецца, што «сваім» Шып[іла] плоціць па 70 к. радок. Вось як справы ладзяць? Вітанне ад маіх. Цалую цябе. Уладзік.

(Адз. зах. 161, арк. 1)

№ 89

7/V-29, Масква

Адам!

Пра лета. Гаварылі мы з жонкай пра гэта лета... Баяліся, каб дзе не прыйшлося пакутаваць. То няхай лепш хто з вас праедзецца ў Дараганаву і там на мейсцы пра ўсё дагаворыцца. Можна ехаць было б да цяця, як я і пісаў. Можна куды. Але бадай ці не лепш паехаць на знаёмае мейсца. А хто там нам перашкодзіць, пайсці куды пехатой, а то і з'ездзіць куды далей? Важна, каб была добрая база, каб не раздалі пакояў каму так. Вось трэба і ўмовіцца. Мясіна там сухая, для дзяцей будзе добра. А зрэшты — уважайце самі. Толькі не трэба марудзіць.

Пра тваю камандзіроўку. Справа ў тым, што ў РАНИОН прымаюць маладых хлопцаў, якія толькі канчаюць вуз, каб яны рыхталіся да навуковай працы. Прымаюць іх не на год, а самае меншае на гады 3, а то і чатыры. З гэтага пункту погляду для цябе РАНИОН не падыходзіць. Тым больш што ў ім няма нікога, хто цікавіўся б беларускай літаратурай і здолеў бы табе дапамагчы. Застаецца толькі адно выключна метадалагічнае кіраўніцтва, адна дысцыпліна, самае большае дзве. Што ж можна і што трэба зрабіць? —

1. На 3–4 гады табе ехаць па навуку не пашкодзіла б, але на гэта ніхто не дасць сродкі.

2. На адзін год ехаць у Маскву не варта: гэта азначае ломку сям'і, усяго таго жабрацкага «сямейнага устройства», якое маеш ты і кожны з нас. Гэта, зрэшты, азначае нават страту кватэры, бо колькі ты адпакутаваў, пакуль знайшоў сабе гэтыя каморачкі. З другога боку — для сям'і ты не знойдзеш кватэры ў Маскве.

3. Тое, што табе прапануюць паехаць на год — вельмі добра, падзякуй за гэта. Гэта паказвае, што, прынамсі, і тав. Сянькевіч цэніць

тваю працу ў абодвух універсітэтах належным чынам. Але, зрэшты, трэба паказаць на ўсё, згаданае мною, і папрасіць —

— калі т. Сянькевіч, а ён, пэўна, не адзін, хоча зрабіць для цябе такую ласку, дык няхай зробіць вось што:

— залічаць цябе аспірантам у беларускую Акадэмію навук, дзе толькі ты і здолееш рыхтавацца да беларускай працы, **якая ўжо** няхай дагаворыцца і з РАНИОНам, і з Інстытутам чырвонай прафесуры, каб там табе рабілі Кансультацыю па метадалогіі, для чаго ты будзеш наязджаць у Маскву, скажам, на тыдзень ці два, аднойчы на месяцы два-тры. Зразумела, што для такой штукі будуць паграбавацца сродкі. І вось, няхай табе гарантуюць пенсію, якую ты цяпер атрымліваеш, па абодвух Універсітэтах на гэты год цалкам (зразумела, што ўсё гэта з **пачатку** наступнага акадэмічнага года). Калі т. Сянькевіч і тыя, хто з ім пра гэта гаварыў, шчыра табе спагадаюць, дык яны з радасцю далучацца да ўсяго гэтага. Не забудзься падкрэсліць яшчэ, што табе абавязкова трэба будзе на месяцы два, не менш, з'ездзіць у Ленінград, папрацаваць у бібліятэках Акадэміі навук і Публічнай. Такім чынам, будзе ўсё добра. Калі ж яны не здолеюць залічыць цябе ў аспіранты Акад[эміі] навук, дык яшчэ ў большай меры не здолеюць залічыць у РАНИОН. Экзамены ж трымаць табе не да твару, як скончыўшаму даўно і ўжо прац[уючаму] навук[овым] працаўн[іком]. Вось мае меркаванні. Павінна быць яснасць — няхай т. С[янькевіч] гаворыць ясна. Калі ён шчыра клапаціцца пра цябе, вось крайні мінімум умоў. А калі ён мае на ўвазе якія іншыя камбінацыі — няхай праводзіць іх ужо без твае згоды.

Чакаю ад цябе ліста пра лета. Магчыма, што нават на гэтым тыдні вырашыцца мая справа з паездкай на Беларусь на 2–3 месяцы. Пра гэта напішу дадаткова. Новага пакуль што нічога не пісаў. Прасіў, каб Глебка прыслаў мне камплект часопіса, думаў падрыхтаваць зборнік артыкулаў. Але няма яшчэ.

Вітаю нашых. Марылька вітае таксама Аню. Што ў Кандрата? Які прыплод?

Цалую цябе. *Уладзік.*

(Адз. зах. 161, арк. 3 – 3 адв.)

№ 90

9 траўня 29, Масква

Адаме!

Твае меркаванні пра тое, што Тодар Мірончык працягвае традыцыі Тодара Глыбоцкага — зусім правільныя. Зразумела, што гэта публіка мала зацікаўлена ў развіцці беларускае культуры, пралетарскае культуры — гэта для іх мала абыходзіць: ім трэба правесці нейкую лінію, кінуць нейкую пляму на культурных беларускіх працаўнікоў, якія сумленна і аддана працуюць на карысць рабоча-сялянскае дзяржавы. Для гэтага яны заўжды гатовы. Я раней, калі быў у Менску, выказваў меркаванні пра тое, што такая крытыка — гэта, кажучы аб'ектыўна, новы метаад антысавецкае агітацыі. Братка, усё больш пераконваюся ў гэтым. Ну, але няхай сабе працуе і Тодар Мірончык, ліха з ім! Пагаворым вось пра што. —

Пісаў я табе пра тое, ці варта табе ехаць у РАНИОН. Яшчэ раз паўтараю — ехаць на адзін год не толькі не варта, але і смешна — тут пасмяяліся б. Пасля — дадумаўся я, у чым тут уся музыка. —

— Сянькевіч вельмі паважае сваіх родзічаў. А гэтыя родзічы, асабліва Міцкевічы, у Менску прадстаўлены ў належнай колькасці. Ёсць там і ў вас, у Камвузе. Наколькі я чуў ад хлопцаў, ім, гэтым Міцкевічам, не зусім задаволены студэнты. Набліжаецца час, калі ў вас там застануцца дзве пасады па бел[арускай] мове і літ[аратуры]. Адна — пэўна, прафесура — Чаржынскі, другая, пэўна, дацэнтатура — ? ці ты... ці Міцкевіч. Сянькевіч, пэўна, адчуў, што тут шансаў можа не прайсці, што яго пляменнічка могуць выставіць студэнты (а ён, здаецца, і выш[эйшай] адукацыі не мае). Вось і камбінацыя — Бабарэку паслаць на год у Маскву ці куды, а студэнтаў паставіць перад фактам: Чаржынскі ёсць — прафесура, Бабарэка паехаў вучыцца — няма яго, а дацэнтатура — «вось жа працуе, больш няма нікога — Міцкевіч...». Бачыш, якая камбінацыя! І, безумоўна, гэтак. Яшчэ больш упэўніла мяне ў гэтым гутарка, вельмі кароткая, з т. Сянькевічам (на хаду): «Уладзік, тут мы думаем паслаць Бабарэку павучыцца ў РАНИОН. Угавары яго. А то ён падумаў, што мы хочам ад яго пазбыцца. А справа ў тым, што ён у нас у Камвузе карыстаецца **добрым аўтарытэтам, а ў БДУ не вельмі добрым** як выкладчык. Вось няхай і павучыцца».

Як бачыш, уся фатыга... для БДУ! Як табе падабаецца?! На вялікі жаль, я быў так заняты, што не мог нават і на хвіліну затрымацца

і адказаць што на гэта. Прызнацца, я не ведаю, як у цябе справы ў БДУ, але перакананы, што Камвузу ён скажа так: «Бачне, Баб[арэка] добры хлопец, але ў БДУ слаба працуе — няхай падвучыцца». А ў БДУ — скажа адваротнае. Магчыма, што я і памыляюся. Якія ж вывады? Перш-наперш, калі табе гэта будзе падабацца, можаш сказаць так: «Я вельмі ўдзячны за прапанову, але не смею злоўжываць ёю. Ваш пляменнік, здаецца, вуза не канчаў, дык мо няхай ён сёлета з'ездзіць падвучыцца, а я к налеццю». Калі гэта яго не задаволіць, калі ў сапраўднасці ў цябе **справа ў БДУ не дрэнна**, дык дагаварыся так: ты атрымоўваеш водпуск на адзін год па Камвузу, працуеш у БДУ па-старому, каб не парываць з пед[агагічнай] практыкай, ездзіш у Маскву на кансультацыю да метад[ыстаў] у Ін[стытут] чырв[онай] праф[есуры] і, адначасна, у Ленінград, у бібліятэкі. Гэта будзе самая лепшая камбінацыя. Што ж ты зробіш! Няхай ужо збярэ ўсіх родзічаў у Камвуз. Між іншым — яны сваёй сям'ёй могуць заняць там усе пасады, кажуць, страшэнна плодная сям'я. Ну, ліха і з гэтай сям'ёй. Я выказваю свае меркаванні, а ты рабі сам — табе там лепш відаць і вядома.

Наконт «Браніславы». Магчыма, што забарона пераробак і супярэчыць аўтар[скаму] праву, але я кладу маральную забарону, паколькі я сам здолен перарабіць паэму. А то які Алёша возьме схопіць, напіша сцэнары. А чаму **я сам** не магу напісаць па сваёй паэме сцэнар ці п'есу? Сюжэт? Няхай возьмуць сюжэт, з'ездзяць на мейсца, запішуць. А я **ператварыў** яго, паглыбіў. Так што — я прашу пакінуць гэтую забарону. Апошні пункт прадмовы выкіньце, а ў § 2 (дзе гаворыцца, што пачаў пісаць у 25 г., і які, калі мне не здрадзіць памяць, канчаецца — «што маю зрабіць у бліжэйшым часе» — г. зн. пераробку) — дадайце словы з апошняга пункту: каб прыблізна вышла так: я меўся перарабіць у п'есу, не мог гэта зрабіць, спадзяюся зрабіць гэта ў наступным. **З прычыны** гэтай і паставіў забарону пераробак, якую прашу чы[тачоў] не вытлумачыць ..... і г. д.

Ні ў якім разе не трэба выкідаць словы пана ў канцы — там жа напісана, што гэта адбываецца аднач[асна] са спевам хору. Гэта няправільна, што зніжае ўраж[анне]. Наадвар[от] — уяві сабе: хор пяе «гусачкі», замуроў[ваюць] у камень дзяўчыну, а пан вядзе свой маналог. Гэта памылка, што трэба выкінуць. Не ведаю, чаму вам здалася так.

Рабіць больш выразнейшым мейсца пра тое, як Бр[аніслава] утапіла Юстына, — не буду. Гэта палучыцца, як у Міровічавым «Кастусю», калі на сцэну шыбеніцу ставілі і вешалі Кастуся. Там даволі ясна

Ў паэме з дыялогу пана з Браніславай. Што датычыцца эскізнасці — дык гэта мая манера пісьма. Не буду ж я спыняцца на кожным акце па тысячу радкоў. У кожным разе, пра гэта пагаворым, калі прыеду. А вось пра «дзвеньк». Я даў сумысля, каб хоць дзе выявіць польскасць пана. Больш яму ніякіх слоў не даваў. Тым больш што на Віленшчыне гэта слова ўжывалася ў вёсках. «Жалею» — «шкадую». Прызнацца, шкода мне гэтага слова, бо яно неяк падыходзіла. Але перарабіць трэба, бо будуць нападкі. Вось адменнік:

*Нясіце ружы і лілеі,
у ногі пасцілайце ёй.
Дзе, божухна, мае надзеі,
уцеха старасці маёй?..*

Калі падабаецца — замяні ўсюды, бо там разоў з 10. А я падумаю, мо як яшчэ прыдумаю замяніць — тады прышло дадаткова. У пачатку няма нічога архаічнага, а ёсць вось што:

*і ў абшарпанага хлапчука
будзілі
кроў:
замацавацца
і
за[гартавацца]...*

і г. д. Такіх радкоў я не захачаў даваць, а то магу паразбіваць — большы ганарар будзе! Наогул жа, вельмі рад, што вам спадабалася паэма. Равенскі просіць, каб я напісаў лібрэта паводле паэмы, а ён напіша оперу. Як вы мяркуеце? Ці варта паэме быць операй?

Пішы. Вітай. Цалую цябе.

Уладзік.

Ці атрымаў маю кнігу (вершы), якую паслаў табе «ценной посылкой» яшчэ перад 1/V? Калі атрымаў, будзь ласкавы напішы, як здасі ў выд[авецт] ва. Калі яны не здолеюць у бліжэйшыя дні пераслаць мне рублёў з 200, можа вы прышліце якога авансу рублёў хоць 100.

Напішы такжа, што рабіць з літарамі. Застаецца дзве ($\tilde{c}$ і $\tilde{ж}$) да корпусу, дзевяць да петыту. Закажу адліўку $\tilde{c}$, $\tilde{ж}$ і « $\tilde{q}$ » для корпусу без знаку, каб выкінуць тое, якое ніжэй гарнітуру. А як петыт? — Пішы.

Уладзік.

(Адз. зах. 161, арк. 4, 4 адв., 5)

№ 91

12/V-29, Масква

Адаме!

Паслаў табе запар шмат лістоў. А ўсяго і не напісаў. Вось і на-
конт папраўкі да паэмы. Калі ў цябе будзе пад рукамі паэма, дык
папраў так.

1) На б. 14 «Пан» паўтараецца тры разы. Першы раз (у пачатку):

*Ах, божухна! А дзе надзея,
дзе ўцеха старасці маёй?*

Другі раз, у сярэдзіне:

*Дзе, божухна, мае надзеі
і ўцеха старасці маёй?*

У канцы:

*Ах, божухна! Няма надзеі,
уцехі старасці маёй...*

2) На б. 15:

*Ах, божухна! Адай надзею
і ўцеху старасці маёй...*

3) На б. 16:

*Ах, божухна! Няма надзеі,
уцехі старасці маёй...*

Канец да ўсёй паэмы няхай застанеца такі, як ёсць. У прадмову
ж можна ўставіць і паведамленне пра забарону пераробак, калі нядо-
бра, што яна стаіць зверху. У кожным разе — папярэдзіць варта. Піша
Глебка, што вы падзялілі на два нумары. Ці добра гэта будзе? Калі
так выпадае, дык дайце да частачкі 12. Накш кажучы, у № 5 няхай
пачынаецца словамі «Паны гуляюць — вёска стогне, банкеты п'яўкай
смокчуць кроў».

Піша Глебка, каб я выбраў на радкоў 300 сваіх вершаў у альма-
нах. Здаецца, што там няма нікога ад нас у рэдакцыйнай калегіі.
Не ведаю, ці варта даваць у такім выпадку наогул. Туды ўваходзяць,
калі я правільна чуў, Сянькевіч (Лап), Шыпіла і Дрэк («Польмя»).
Пастаўце пытанне, каб ад нас увялі Купцэвіча, напрыклад. Чаму гэта
мы пасынкі такія? А калі не ўвядуць — можна адмовіцца зусім ад

удзелу. Тым больш што я не ведаю, каго наогул туды ўключаюць. Напр[ыклад], ці ўключаюць Пушчу?

Калі ўсё ж з гэтым выясніцца пытанне, мяркуй сам, што даць: можа, цалкам «Налю»? (Мелодыі). Там якраз радкоў на 300, калі браць вёрстку з «Узвышша», а не з збор[ніка]. А мо гэты цыкл нецікавым будзе? Паасобныя вершы? Прызнацца, у мяне няма ніводнага зборніка. Паглядзі сам з хлопцамі. Наогул — усё гэта глупства. Нікому творы нашы не патрэбны, беларуская літаратура мала каго цікавіць тут. Аг, хіба каб перакладчыкі зарабілі. Калі ўсё гэта трэба даць да 15/V, а мае творы не паспеюць, скажыце камісіі, што я здам тады сам у Маскве ў ГИЗ з надрукаваных і дазволенах Галоўлітам.

Як наконт лета, ці выяснялі што. Пішы, бо мяне гэта цікавіць.

Турбую цябе са сваім зборнікам: ці даў яго ў В[ыдавецтва]? Калі не — дай ім умову, няхай падпішуць. Скажы Ш[ыпілу], што я чуў тут, што ён некат[орым] плаціў па 70 к. радок, і не буду на яго крыўдзіцца, калі і мне падвысіць да гэтага.

Ці выйдзе да гадавіны № 4?

Ці пісаць арт[ыкул] пра Лёсікаў праект? Вельмі ж дурны праект, трэба ўсыпаць, а гэта мо не вельмі тактоўна? Нас кінулі ўсе на волю лёсу, напусцілі Тодараў Мірончыкаў розных, а тут яшчэ Лёсік са сваім сямействам накінецца — гэта «Узв[ышшу]» прыйдзецца і пра эвакуацыю з Беларусі думаць у такіх варунках! На ўсякі выпадак — напішу і прышлю, а вы мяркуйце.

Перарабі заўвагі і ў зборніку «Дэпешы», як у паэме.

А мо Ш[ыпіла] цяпер не думае наогул друкаваць зборнік? Фактычна ён мяне сам падахвоціў даць яго ў друк. Пішы. Напішы адзін вялікі ліст, у якім адкажы на ўсе мае пытанні, дык і хопіць, пакуль пабачымся. Пішы спешнай, бо звычайныя ходзяць па тыдню.

Вітаю ўсіх нашых сяброў. Пішы пра лета, калі ў цябе пачнецца адпачынак. *Уладзік.*

NB. Напісаў цесць, у іх такія цэны на прадукты: мука 6 р., крупы пуд 8 р., яйцы 50 кап. дзясят[ак], сала ф[унт] 70 к., курыца 1 руб, мяса 25 к. фунт, масла 1 руб. Вось матэрыял для параўнання з вашымі цэнамі. Я дык і не ведаю, якія ў вас. З кватэрай іх у Студз[янцы] добра. Крыху далекавата (з ½ вярсты) рака. У кожным разе не ўгаворваю, а галасую, калі там будуць прадукты, за Пціч. Там лепш плаваць, ды і бліжэй да Менска — можна з'ездзіць, ды і хлопцы хутчэй прыедуць.

У кнізе перад вершам «**А ты, сіраціна, жыві**» я пакінуў мейсца, хацеў запісаць эпіграф з Купалы. Калі ласка, пастаў гэты эпіграф:

...А ты, сіраціна, жыві

*...А ты, сіраціна, жыві,
Як ветрам лісток адарваны, —
Ні месца табе на зямлі,
Ні радасці з песень жаданай.*

*Нясі сваю ношку жыцця
Між наспаў-курганаў магільных,
Без веры ў свой цэль, бяз пуцяя,
Расплаканы ў жальбах бяссільных.*

Янка Купала

Як ты глядзіш на такую штуку? Мне здаецца, што ў нас не ўсюды вытрыманы аднолькавы прынцып у правапісе: вялікая блытаніна. У адных выпадках набліжаецца да фанетычнага, у другіх да этым[алагічнага] і пад[обнае].

Напрыклад, — рас. = *тс* = што дае адно = *ц* =
набліжаецца ў нас падоўжана, на што мы пішам два *ц*?

набліжаецца

цяпер — *набліжаешся*

фактычна вымаўляецца

набліжаеься = набліжаеѣя

і падобныя, прыслухайся сам да жывой гутаркі народнай,
хоць калі сяляне на рынку бываюць (*бярэсься*) і г. д.

Як твой погляд? На вялікі жаль, не маю 2 т[ома] Карскага, не магу праверыць.

(Адз. зах. 161, арк. 6 – 8 адв.)

№ 92

14 траўня 1929 г.
 Масква

Адаме!

Пасылаю табе нататкі ў адзел «Культура мовы», з назваю «Нататкі для сяброў». Калі прызнаеш **дрэннай** — **замяні як**. Пэўна, будзеце друкаваць петытам, затым я перарабіў толькі «**g**» і «**f**», бо для петыту падоўжаных няма. Наконт Лёсікавага артыкула напішу невялічкія развагі н б.б. 2–3, якія трэба будзе выдрукаваць ад імя рэдакцыі ці ўсяго згуртавання цалкам, бо ў іх будуць агульныя меркаванні. А пасля гэтага — сам ад сябе дам некалькі нататак. Пра 2 асобу дзеяслоўн[ых] форм (*імкнешся* — *імкне́ся*) у Лёсіка, аказваецца, крыху ёсць, але глуха, няясна і даволі няправільна. Магу ўзняць і гэтае пытанне. Напісаў табе шмат. Чакаю адказаў. Пісаць больш пакуль што і не буду.

Вітаю ўсіх. Цалую цябе. *Уладзік*.

[*Прыпіска на палях:*] Паасобныя нататкі пералічаць у змесце наўдачу ці варта. Мабыць, лепш даць агульную назву. Калі не падабаецца «Нататкі для сяброў» — назаві «Дванаццаць нататак» або яшчэ як. Здаецца, славаата пра «балону», каб абарона не саслужыла адмоўнай ролі. У крайнім выпадку, калі гэта так, лепш выкінуць зусім.

Маю вельмі добрую тэму для невяліччай паэмы, з менскага даўнейшага жыцця, пра адну святую. Напішу, калі буду мець магчымасць.

Уладзік.

У далейшым, калі вам давядзецца даваць матэрыял Когена ці каго, выкідайце антымарксісцкі тэрмін «інда-еўрапейскія мовы», а скрозь карыстайце «**праметэідскія**». У кожным № можна рабіць адну заўвагу: *праметэідскія мовы*¹

¹ Паводле *буржуазнага мовазнаўства* — «інда-еўрапейскія». *Антынавуковасць гэтага тэрміна выкрыта акад[эмікам] Н. Я. Маррам у ягоных доследах.*

Справа ў тым, што прадстаўнікі буржуазнага мовазнаўства павялі непрыкрытую атаку супроць яфетычнае тэорыі і яе тэрмінаў. Праф[есар] Паліванаў выпускаў кнігу, у якой падкрэслае дэманстрацыйна тэрміны: ПРА-ЯЗЫК, ИНДО-ЕВР[ОПЕЙСКИЙ]. Трэба і нам біць такую механіку, высмейваючы гэтыя «пра-языкі» дзе толькі можна. Тым больш што паступова колькасць прыхільнікаў яф[етычнай] тэорыі павялічваецца, а акад[эмік] Марр нядаўна абраны правадзейным членам Камакадэміі. Бяда, што ў нас няма нікога кампетэнтнага ў гэтай тэорыі і ніхто не рыхтуецца. Вось куды трэба траціць сродкі, а не на ўблюдачныя якія мэты. Вось май гэта ўсё на ўвазе. А то будзе вельмі прыкра, калі ў нас будзе разнабой: ідэалогія і прыхільнасць да мовазнаўства марксі[с]цкага, а тэрміналогія ідэалістычная. Паступовасць павінна пільна захоўвацца.

Загadzя заявіце адміністрацыі будынка пра тое, што 26/V будзе наш сход. А то могуць каму даць для другой мэты. Калі выпрацуеце павестку — мо не пашкодзіць надрукаваць «запросіны» — каб засталіся памяткаю? Трэба вам загadzя — не пазней 20–21 — схадзіць прэзідыуму ўсяму да тав. Гамарніка зрабіць гадовую справаздачу, як гэта мы рабілі заўсёды, пагасіць некаторыя пытанні. Не пашкодзіла б, каб як выяснілася пытанне з артыкуламі ў газеце. А мо дагаворыцеся, каб «Звезда» выдала «літстаронку» ўзвышэнскую (агляд працы і творы новых сяброў)? Гэта таксама трэба пагадзіць загadzя. Ці будзе № 4 да гадавіны? Каб выяснілася маё пытанне: паехаў бы я мо праз Гомель ды пабыў бы ў друкарні — мо што падагнаў бы?

Непакоіць мяне, што я даў табе клопату сваім зборнікам — але нічога прыдумаць іншага не мог, як паслаць на тваё імя. Ты не паведаміў.

Ці атрымаў яго? Вызначай, што трэба выкінуць ці перарабіць.

Вітаю, *Уладзік*.

Паколькі, як зазначана, яна цікавіць мяне самога на працягу вялікага часу і паколькі я сам здолен перарабіць свой твор у належным кірунку — забараняю пераробку паэмы ў іншыя творы (п'есы, кінасцэнарыі і г. д.).

[*Прыпіска ўнізе аркуша:*] Адаме! У прадмову да паэмы дапішы такія радкі ў канец § 2. А забарону ўверсе і § V (канец прадмовы) выкраслі зусім.

Калі не позна — у пачатку частачкі 3-й паэмы выкінь слова «*Нарач*», няхай будзе такі радок:

Над самым возерам, на ўзвышшы.

(Адз. зах. 162, арк. 1–3)

№ 93

15/V-29, Масква

Адаме!

Падумаўшы добра, я прыйшоў да пераканання, што нам трэба ўсім паехаць у Студзянец. Лепшага шукаючы — можна знайсці горшае. А тут усё сходзіцца — кватэра добрая, прадукты забяспечаны, ёсць свае людзі што зрабіць, дагледзець. Нават свая лазня. Каб пасля мяне не лялі — пасля гадавіны з кім-небудзь праедзем туды на мейсца і паглядзім. Што датычыцца прыгожых мейсцаў — дык ніхто нам не забароніць з Студзянца і схадзіць, і з'ездзіць куды хочаш. Сёння пішу цесцю, каб ён выясніў канчаткова. Адно хіба — ці не дарагія прадукты? Цэны вам паслаў, можаце параўнаць з менскімі і бліжэйшымі.

Адкрытку тваю атрымаў сёння. Шыпілу патрэбен дзеля авансу, ліха на яго! Калі зловіш — няхай дасць грошай. Вітайце! Цалую. *Уладзік.*

(Адз. зах. 162, арк. 4)

№ 94

16/V-29, Масква

Адаме!

Усё яшчэ невядома, як будзе справа з маім водпускам. Здаецца, пісаў табе, што папрасіў водпуск без захавання пенсіі — на два-тры месяцы. Але папрасіў, палажыўшыся на вусатае абяцанне пра зборнік. З прычыны гэтага, калі ласка, нават тэлеграфуй, калі будзе падпісана ўмова. У кожным разе — адразу напішы экспрэсам. У залежнасці ад

гэтага я здолею ці не здолею прыехаць нават у Менск на гадавіну. Дапытайся ўсё ж загадчыка в[ыдавецт]ва. Не можа быць, каб яго нельга было знайсці. Вось што да маіх спраў. Яшчэ адна. У цяця здохла карова. Заўтра атрымліваю пенсію і ўсю пашлю яму. З прычыны гэтага просьба — пашлі мне, папрасі ў Кандрата авансу рублёў не менш чым 150, а калі можна — і 200. Яшчэ раз прашу — неадкладна выясні наконт зборніка і напішы адразу, бо, здаецца, мне прыйдзеца дні цераз два-тры гаварыць з кім-небудзь, і трэба, каб я сам ведаў свае справы.

Летнік ці лятоўня — калі можаце дагаварыцца ў Каралішч[авічах]. Будзе лепш за ўсё — недалёка ад Менска і ўсё такое. Але ці добра там будзе з харчамі і кватэрай — даведайся, калі ласка. У Студзянцы рака за ½ клм, але, паколькі там дрэнна з прадуктамі, пытанне адпадае. Трымайце курс на што бліжэйшае, мы загадзя далучаемся пры адной умове — каб хто з вас паглядзеў, што там за мейсца.

Чытаў я даклад т. Галадзеда. Не верыцца, каб ён сам рабіў такую падтасоўку. Гэта сумленны бальшавік, рэвалюцыянер, і ён не стаў бы сам займацца такой дэмагогіяй, што да літаратурных спраў. Адчуваецца, што цытаты нехта збіраў другі. Калі ён сам, скажам, браў цытату пра пралетарскую літаратуру, дык прачытаў бы ўвесь абзац. А гэтага няма — выйшла, далікатна кажучы, несумленна. Адкуль гэта цытата «пра магчымыя кірункі»? Ці не з якога даклада? Помніцца, нас упікалі, што мы лезем у нейкія далёкія краі, дык мы абмежавалі **магчымымі**, тады разумелася — літаратура, а, скажам, не эканоміка. Цяпер жа няма ведама, што робяць.

Наогул па ўсіх пытаннях трэба вам усім схадзіць у ЦК. Гэта ж так нельга зусім працаваць: майце на ўвазе, што чысла 19, пэўна, усе выедуць у Маскву на з'езд. Значыцца — ідзіце заўтра ж адразу. З'езд, пэўна, зацягнеца на дзён дзесяць. Дагаварыцеся пра гадавіну. А мо парадзяць разам выбраць ліквідацыйную камісію? Выясніце ўсё.

Калі вы яшчэ не далі — дайце на ласку ў адну кнігу ўсю паэму. Ізноў выйдзе якое непаразуменне. Няхай ідзе ўсё разам, каб не было глебы для криватолкаў.

У нататках пра мову ці не варта выкінуць першую нататку? Ізноў Тодары пабачаць якую крамолу, пад якую, аказваецца, падводзіцца кожная новая думка.

Наогул — сумна. Каб усю тую энергію, якую нашы правадыры страцілі на літаратуру, яны страцілі на індустрыялізацыю, дык на Беларусі вырас бы Манчэстэр Чырвоны. А то — ні таго, ні другога. Пра індустрыялізацыю няма ніводнае кніжкі на беларускай мове, а супраць «Узвышша» цэлых тры тамы пушчаны. А цяпер — дык вось і трыбуна з'езду ў ход пайшла... Сумна! А ў «Правде» і сёння перадавіца пра ініцыятыву мас. Вось і разбярыся!

Трыер дапамог Чароту рэкламнуць зборнік. Дзе там ягонья індуст[рыяльня] вершы? Гэтая рэклама падобна на «обновление икон». Няўжо гэта прыемна Чароту, як ты думаеш? Няўжо ён не адчувае таго, што ён усяго толькі быўшы поэт? А мо і ён думае, што з яго «людзі будуць»?

Пра пераклады твораў... Адзін чалавек, калі вызначаўся ганарар бел[арускім] пісьм[еннікам], сказаў: «Чепуха, если мы не платим за переводн[ую] лит[ературу] гонорар! Этим нужно дать что-нибудь на чай?...» Восхитительно?! Атрымоўваюць «на чаек» нашы народныя нават авансам.

Здаецца, усё. Чакаю ад цябе ліста ў бліжэйшыя ж дні, бо ў залежнасці ад гэтага будзе мой прыезд. Не марудзьце, а схадзіце наконт гадавіны цяпер.

Вітаю ўсіх.

Цалую цябе. *Уладзік.*

(Адз. зах. 162, арк. 6 – 6 адв.)

№ 95

11/VI-29, Масква

Брагок Адам!

Паехаць мне не давялося — затрымала жонка. Выязджаем у пятніцу, кур'ерскім, але ў Менск не паедзем, бо будзе каницель з малым. З прычыны гэтага выязджай у Воршу, табе скажуць, якім цягніком. Трэба толькі табе памятаць, што на Унечу цягнік ідзе 6–20 раніцы. Мабыць, і табе трэ будзе выехаць кур'ерскім. Для большай пэўнасці я дам яшчэ дэпешу ў дзень ад'езду, а то нават тады, калі купім білеты. Едзе са мной адгэтуль Равенскі. Ты выязджай абавязкова. Калі не падабаецца месца для перавозу сям'і — пабудзем і пойдзем павандруем крыху.

Значыцца — напэўна, няхай усё будзе. З прычыны гэтага шмат не пішу. Пасылаю фатаграфію сынову, і я прымасціўся. Няхай будзе для калекцыі ў цябе. Скажы Ані, што бялізну ёй жонка мая купіла, а сукенку шукае. Няма добрай «адзелкі» — больш за ўсё белае з жоўтым дакладам, для бландынкі гэта дрэнна.

Я пісаў Кузьму, каб ён узяў яшчэ грошай у Шыпілы. А аказваецца, што Ш[ыпіла] быў тут і паехаў у Ленінград. З прычыны гэтага вазьмі ў Кандрата ганарар, які яшчэ застаўся там (рублёў з 20–30), і папярэдзь яго, што калі не дадуць мне авансу ў Дз[яржаўным] в[ыдавецтве], тады папрашу рублёў 100 у вас. Здаецца і ўсё. Да хуткага спаткання! Бачыў учора т. Галадзеда. Казаў, што з літарамі пытанне, пэўна, уладзіцца. А мо ў вас ужо ёсць якія звесткі?

Яшчэ раз — выязджай абавязкова. Цалую цябе. Вітай усіх нашых хлопцаў. Змітрок, відаць, перадаў Г[аладзеда], што мы яго лаялі за сфальшаваныя цытаты, бо ён быў там у сераду, пэўна, па грошы хадзіў.

Уладзік.

[*Прыпіска ў пачатку ліста:*] Паштоўку кладу, каб не пабілі фатаграфіі, не дзівіся.

(Адз. зах. 162, арк. 7 – 7 адв.)

№ 96

25/VI-29, Студзянец

Адаме!

Дзякую за ліст. Літары жыццё адновяць. Самасуеўская інтрыга нічога не варта перад гісторыяй. На ўсякі выпадак прыдумвай даклад — пададзёмся ў Маскву. Калі ў вас добра і можна знайсці памяшканне, хоць за вярсты дзве ад вас — напішы, прыедзем. Што да нас не прыехалі — добра. Тут добра і з кватэрай, і з прадуктамі, але так было б сумна вам, асабліва дарога і перасадкі. Вітай усіх ад Марылькі і мяне, а такжа Равенскага. Пішы. У смаргонскія а[кадэмі]кі падавацца з літарамі не трэба.

Цалую цябе. *Уладзік.*

[Прыпіска ў пачатку ліста:] Ліст атрымаў твой даўно.

(Адз. зах. 163, арк. 1)

№ 97

6/VII-29

Братка Адам!

У той жа дзень, калі атрымаў твой ліст, напісаў табе паштоўку, але ад цябе нічога няма. Магчыма, што паштоўку прыўлашчлілі сабе паштары, бо яна з малюнкам. На гэту думку наводзіць мяне і тое, што з пасланых у той дзень 5 паштовак (усе з мал[юнкамі]) ні ад каго не атрымаў адказу.

З прычыны гэтага на ўсякі выпадак паўтару ўсё, што пісаў тады. —

1. Літары калі забаранілі — ліха з імі. Тупагаловасць — вось пячатка на забароне. На ўсякі выпадак рыхтуй матэрыял — пададзёмся ў Маскву. Няхай нам растлумачаць, што гэта ўсё значыць, у чым наша віна.

2. Вельмі зайздросчу вам (табе і Кандрату), што вы разам праводзіце час. Магчыма, калі знойдзецца каля вас блізка добрае мейсца — пераедзем і мы. Даведайся і напішы.

3. Што не паехалі да нас — добра. З кватэрай і прадуктамі добра, але вельмі ж далёка ехаць, і вашы жонкі мяне забілі б зусім.

Цяпер у мяне адрыўка — пайдз зараз у Касцюковічы з Равенскім, які жыве тут. Справа ў тым, што Асьмоў папрасіў (напісаў ліст), каб яму прыслаў верш да 9 гад[авіны] ліпнёвых дзён. Равенскі напісаў музыку да гэтага верша. Сёння пойдзем здаць на пошту, хады 4 вярсты.

Пішу для яго лібрэта (для оперы). Пачаў пісаць паэму, пра якую гаварыў (з Цікавым — пра Вока і г. д.). Галоўны герой, які прыходзіць мяне лаяць, — не дон Кіхот, як я думаў раней, а дон Пуза. Гаворыць ён і думае Пузам, дзе знаходзіцца і галава.

Пішы. Ці выйшаў № 5?

Цалую цябе. Вітаю ўсіх ад усіх нашых. Да пабачэння!

Уладзік.

(Адз. зах. 163, арк. 2)

№ 98

4/IX-29, Масква

Братка Адам!

Заехалі былі добра, памаленьку і жывём. Малы наш гадуецца нішто. Служу. Пакуль што нічога яшчэ не пісаў. Думаю ўзяцца, бо даволі адгультаяваў. Спачатку напішу лібрэта. Магчыма, што паралельна буду пісаць і паэму. Ад в[ыдавецт]ва нічога не чуваць: ці будзь яны друкаваць зборнік, ці не. Наконт майго пераезду ў Менск справа, мабыць, так і змерзне. Справа ў тым, што даюцца ўсё нейкія тумановыя запрашэнні, нічога канкрэтнага. Што робіш ты? Здай в[ыдавецтву] зборнік таксама. Няхай ляжыць, бо ў далейшым не будзе аркушаў. Калі № 6 выйдзе з друку? Скажы, каб тады прыслалі. Кажуць, што нейкі белкак Броўка напісаў гнусную паэму, у якой лае мяне, Язэпа і яшчэ некага. Насіў у «Полымя», але цяпер, пэўна, не пойдзе, дык аддаў у «Мал[адняяк]». Тут копія ёсць у Маскве. Я не бачыў, але пастараюся дастаць і тады прышлю табе. Пэўна, ты бачыў Змітракоў зборнік, выдрукаваны ў Маскве. «Крушынскага» я яго нага яшчэ не маю, але не прысылай — калі буду ў Менску, вазьму ў кнігарні. Равіча-Чарк[аскага], здаецца, звольняць з ГИЗу за дурную працу. Намеснікам рэдактара цяпер працуе Клемусь, але, пэўна, яго

рэдактарам не зробіць. Артыкул пятушкоў ляжыць там, крыху зменены (выкраслена «хлюпікі», «асінае», але «гнездо» засталася). Пэўна, пашлюць назад, каб узяў больш сур'ёзны стыль, бо лічаць занадта фэльетонным. Скажы Змітраку, каб ён афіцыйна затрабаваў разгляду гэтага на рэдкалегіі, членам якой з'яўляецца і ён. Вось, здаецца, усё. Пішы. Вітай Аню, хлопцаў. Вітае жонка мая і Альгерд.

Цалую цябе. *Уладзік*

(Адз. зах. 163, арк. 5)

№ 99

17/IX-29, Масква

Братка Адам!

Нядаўна ўзяўся я чытаць менскія газеты, за тыдні два. Аказваецца, там у вас усялякія навіны. Прызнацца, я толькі чуў усялякія гутаркі пра ўсё гэта. З аднаго боку, як быццам і добра, што пачысцілі апарат. Але, на мой погляд, пры гэтым ужо загнулi значна далей і пачалі лупіць беларусаў наогул — «бі, я яго знаю». У «Звяздзе» за 14/IX ёсць перадавіца, дзе як быццам выступаюць супроць гэтакага погляду. Але як пагадзіць з гэтай перадавіцай тое, што пачалі абліваць гразей ні ў чым не павіннага Гарэцкага, што белкакі ў сваім лісце пра Пільняка прыцягнулі і Пушчу? — Толькі адным, толькі тым, што скарыстаўшы момант, русацяпская публіка пачала паход супроць няўгодных сабе працаўнікоў. Вам там лепш відаць, ці так гэта, ці не. У кожным разе надзвычайна цікавы такі факт. — У «Комс[омольской] правде» быў артыкул, дзе гаварылася пра артыкул Лёсіка ў «Звяздзе». Зганьбіўшы «Звязду», аўтар артыкула пісаў, што Волк-Леонавіч (які герой!) выступіў у абарону Тарашкевіча, але ягонага артыкула ў Менску не надрукавалі. І вось ён... паслаў яго ў Прагу!! Запытанне, чаму Воўк гэны не паслаў свой арт[ыкул] у «Комсомольскую правду» або ў іншую газету СССР? Хіба гэта не арыентацыя на «Бенешаў»? Але тут на крытыкаў нападае курыная слепата... Ты добра ведаеш, што я не абараняю ні Лёсікаў, ні Ваўкоў, але ці ж гэта не характэрна?

Як павідзіцца вам? Памятаеш, мы з Равенскім падавалі яшчэ летам заяву ў СНК — папрасілі невялікай матэр[ыяльнай] дапамогі для

напісання оперы. Дагэтуль нічога няма... Пры вялікіх выдатках на розныя справы на беларускую оперу, якую ствараюць пралетарскія мастакі, — дапамогі няма... Дзякуем! Уяўляю сабе, што і вам пэўна грошы не даюць. У кожным разе падайце заяву. Пэўна, вы без грошай седзіце.

Трэба паставіць вам на пісьме (падайце другую заяву) пра новыя літары. Старое кіраўніцтва, розныя нац[ыянал]-дэм[акраты] задушылі нашу ініцыятыву. Няўжо нам не дазваляць праводзіць наш дослед? Падавай заяву хутчэй, каб у № 7 можна было даць новыя літары.

Як толькі выйдзе з друку — прышлі мне часопіс. У № 7 нічога я не напісаў. Думаў, можа златаю артыкул пра Бузутку, але ты не прыслаў мне «Мал[адня]ка» з ягоным артыкулам. А паэма — не пішацца. Можа, вазьмуся ў бліжэйшыя дні. У кожным разе на мяне не разлічвайце, хоць і буду старацца.

Пісаў я Глебку на Дом Пісь[менніка] паштоўку, у якой прасіў, каб ён паслаў у Адэсу Гадзіньскаму за мой кошт № 2 «Узв[ышша]» і каб прыслаў мне паасобнікі са два. Нічога няма — пэўна, не перадалі яму паштоўку. Вось **адрас Гадзіньскага**:

Одесса, Театральный переулок,
№ 16, кв. 2, Вл. А. Гадзінський
Калі ласка, скажы Глебку.

Чуў я наконт новай групы і наконт таго, што думаюць пераходзіць некаторыя хлопцы ад нас. Скажы ім — што няхай ідуць. Калі ў іх былі такія жаданні — няхай выконваюць іх, а то будзе няёмка і ім з намі, і нам з імі. Тым больш што новая група будзе на карысць для беларускай літаратуры. На першы час яна будзе старацца, каб не зарэкацца, каб «перагнаць» другіх. Сацсаборніцтва павінна быць і ў літаратуры, і якраз у добрым сэнсе, а не ў сэнсе ўзаемных ляянак. Адным словам — я за выхад хлопцаў. Хутчэй за ўсё, што тут яшчэ не абышлося і без новага кіраўніка «Полымя». Чамусьці мне

так думаецца. Вось, здаецца, і ўсё. Там у Менску недзе ёсць мой адзін брат Язэп, ты яго, здаецца, ведаеш. Я яму даў мала грошай, бо не было ў самога. Калі гэтымі днямі пабачыш — дай яму дзясятку якую і наогул на працягу месяца, пакуль атрымае стыпендыю, адчыні яму невялічкі крэдыт.

А то шкода хлопца — ён хваравіты, яшчэ захварэе. Другі брат, які сёлета скончыў 7-годку, нікуды не здолеў паступіць, бо бацька службовец (між іншым — інвалід). Паступіў на завод рабочым.

Пішы, што чуваць добрага. Вітаю нашых сяброў. Вітае Марылька Аню.

Цалую Цябе. *Уладзік.*

Белкакі чыталі «Кр[асное] дерево» Пільняка? Калі вам давядзецца пісаць ліст ад сябе — папрасіце даць пачытаць вам, бо факт не пераканаўчы — большыя факты друкуюцца ў лістку РСІ ў «Правде».

(Адз. зах. 163, арк. 6–10)

№ 100

23/IX-29, Масква

Браце Адам!

Сёння ў «Літ[аратурнай] газеце» ёсць паведамленне, што 12/IX памёр Ян Райніс. Нам, безумоўна, варта і трэба адзначыць ягоную памяць змяшчэннем некралога і, па магчымасці, артыкула пра творчасць. Калі знойдзеце ў Менску — і перакладаў з твораў. Лепш за ўсё запытацца ў латсекцыі ЦК ці НКА, узяць з іхняй бібліятэкі і зрабіць падстрочны пераклад. Я стаяў бы і за тое, каб даць партрэт. Калі не знойдзеце паасобнага — можна зрабіць клішэ з агульнай фатаграфіі. Крыху няёмка, што на ёй няма Лужаніна і Кляшторнага — адзін Глеб-ка з маладзейшых, але мо і нічога. Мяркуйце самі. Чакаю № 6. Вітаю цябе. Цалую. *Уладзік.*

Учора бачыўся і гаманіў крыху з т. Затонскім у межах «Ветразей» і «Узвышша».

Вітай сяброў. *Уладзік.*

(Адз. зах. 163, арк. 11)

№ 101

б/Х-29, Масква

Адаме!

У зборнік[у], які будзе выдрукаваны ГИЗам, няма нічога Кандратавага. Гэта нейкае непаразуменне, бо пры мне Шыпіла казаў у Менску, што трэба даць творы Крапівы. Пакуль што не позна даслаць, толькі дасылайце праз Менск, праз рэдкалегію. Вельмі брыдка, што ў зборніку, прысвечаным беларускай літаратуры, не будзе нашага найлепшага, ды і адзінага, сагтырыка. Калі прыехаў Змітрок — няхай правядзе ён як член рэдкалегіі гэтага зборніка. Не ведаю, пісаў я ці не, што прадмова нярушна паехала назад у Менск для папраўкі стылю, хоць Шыпіла і сведчыў, што добра напісана. Яму парадзілі праверыць хоць сабе і гэты самы артыкул, але з візаю ЦК. Магчыма, што так яно і будзе. Няхай Змітрок адгукнецца як член рэдкалегіі. Не марудзьце з творамі Кандрата. Часу яшчэ хопіць. Калі будзе вусаты ўпірацца, што позна — скажыце, няхай паставіць візу, а калі позна — дык у Маскве скажуць, там відней. Не марудзьце!

Вітаю. Цалую.

Уладзік.

Ці не лепш у вершах замест *«на суд майго народу і краіны»* паставіць *«працоўнага народу і краіны»*? Калі лепш — замяні.

Звярні ўвагу, што заўвага I адносіцца да загалоўка, а заўвага II адносіцца да заўвагі I. I толькі заўвага III адносіцца да верша «Журавы курлыкалі».

P. S. Чуў я, што ў «Ч[ырвонай] З[мене]» быў артыкул, дзе паміналі нашага Лужаніна. Неяк нядобра, што тыя тт., якія збіраліся выходзіць ад нас, ды яшчэ кампраметуюць нас. Варта вам пацікавіцца гэтым пытаннем больш глыбока.

Паколькі ніхто не забараняў літар падоўжаных — пускай іх у часопіс у № 7.

Там, кажуць, гэты Кучар, які замешаны ў выпіўцы, напісаў артыкул супроць Язэпа пад назваю — «Я[зэп] П[ушча] — не наш». Язэп

мога напісаць ліст, у якім адзначыць, што з такімі фурманамі, як Кучар, рэвалюцыйная калясніца далёка не заедзе. Безумоўна, што Я[зэп] П[ушча] — не Кучаравай кампаніі.

[Прыпіска на палях:] Пасылаю разам папраўку да заўвагі першай.

У дужках пад загалоўкам дапішы вось так:

«Крыху восені і жменьк[а] кл[яновых] ліст[оў]»:

(Вершы з заўвагамі)

А то мо будзе крыху незразумела? А мо не трэба? Яшчэ да цябе вершы не даехалі, а ўжо дадаткі... Трэба хутчэй паслаць ліст, а то зусім перараблю.

(Адз. зах. 164, арк. 1–4)

№ 102

15/X-29, Масква

Браток Адам!

Бачыў сёння Шыпілу. Казаў, што выдасць рублёў з дзвесце авансу. Пішу больш, ты і намагайся, тады, можа, дасць і 200. А то ліха іх ведае, што яны робяць з кнігай. Умовы да гэтага часу яны не прыслалі. Калі пойдзеш — вазьмі яго рэзалюцыю і ў бухгалтэрыю. Патрэбны, браце, грошы. Страшэнна ўсё падаражэла. Калі атрымаеш, а мо і так — дай брату майму рублёў 10.

Здаецца, што крыху да нас адносіны ці не перайначацца. У кожным разе — Фэлька напісаў вельмі цікавы артыкул пра сучасныя часопісы, які, калі будзе надрукаваны, дасць новы кірунак. А думае ён друкаваць яго ў «Печ[ати] и Рев[олуции]». Устаноўка такая: «Мал[адняк]» + «Полым[я]» выступалі супроць «Узвышша» не выпадкова, а свядома і прадумана, бо «Узв[ышша]» змагалася супроць нац[ыянал]-дэм[акратызму], хоць часам паасобныя сябры і памыляліся. Ну, але гэта я не ў свае справы і пра гэта даведаецца больш падрабязна пасля.

Ці атрымаў ты мае вершы і ці варты яны друку? Калі не — магу прыслаць што-небудзь з перакладаў. Цяпер у гэтым лісце пасылаю не

для друку тры верша Брусава. Справа ў тым, што нядаўна споўнілася 5 гадоў пасля ягонай смерці. Я не хадзіў на памінальны вечар, а сеў дома і пераклаў гэтыя вершы. Калі ты параўнуеш з арыгіналам (вазьмі скарачанае выд[анне] ГИЗа трохтомнік), дык пабачыш, што «Грырэма» не горш, а «Муляр» толькі ў апошняй страфе горш. Магчыма, што калі-небудзь можна будзе цыкл узяць выдрукаваць з невялічкім артыкулам і ў нашым часопісе.

Задумаў цяпер напісаць новую рэч, куды ўвойдуць і задуманыя раней, але невядома, як спраўлюся, крыху ўмовы не спрыяюць. Усё ж пачынаю працу. Вітаю цябе, цалую. Вітай Аню, нашых хлопцаў.

Уладзік.

Верш «Мы» напісаны Брусавым, а не мною, як ты можаш падумаць. У яго так усё літаральна: і *ўзвышша*, і рытм. Так што не дзівіся. Зрэшты, калі падабаюцца, — можаш даць у друк, толькі з заўвагаю, што каб адзначыць 5 гадоў пасля яго смерці.

[*Прыпіска на палях ліста:*] Расейскае «людзі, над ярусом ярус» — я не асмеліўся перадаць «*паверх над паверхам*», бо гэта выклікала б асацыяцыю з «*этажом*», а ўзяў «*пятра*», яно лепш падыходзіць.

(Адз. зах. 163, арк. 5 – 5 адв.)

№ 103

24/X-29, Масква

Браток!

Пішу новую рэч, затым нічога не пішу табе — выбачай, чакаю лістоў ад цябе. Калі Язэп не пісаў нічога пра «лісты» — няхай і не піша. Не варта. Адзначыш калі ў артыкуле. Кажуць нашы злоснікі, што Гарсэт парцалінавы напісаў нешта на нас. Асаблівага значэння надаваць не варта. Ліха з ім. Мала хіба шкоднікаў на культурным фронце?

Яшчэ да цябе просьба. Гэты мой брацец піша некалькі лістоў, просіць, каб яму прыслалі грошы ды яшчэ дзе-што з рэчаў. Але па сваёй дурасці напісаў, відаць, няправільны адрас, бо лісты нам прыходзяць назад «за ненахождением адресата». Дык ты, калі ласка,

пашлі каго з хлопцаў да яго, няхай скажуць, каб напісаў правільны адрас. Апрача таго, няхай сходзіць на пошту, запытае пасылку, якую мы выслалі яму сёння, па адрасу: Менск, вул. Розы Люксембург, д. 23, кв. ?. Гэты адрас ён і даў. Далей, прышлём яму паліто зімовае (футру маю пераробленую) і яшчэ якой дробязі. А ты, калі не даваў яму, дай рублёў 10–15. (Дваццаць рублёў, я ведаю, залічыць няхай Кандрат за мяне авансам, адпішу). Кузьма пісаў, што ў В[ыдавецт]ве згубілі мой зборнік. — Гэта зусім натуральная з’ява! Бачыш, наколькі трафарэтныя прыёмы! Хоць бы што-небудзь больш арыгінальнае прыдумалі. Скажы Кузьму — няхай прабачае, як толькі закончу паэму — напішу яму ліст! Цалую цябе.

Уладзік.

(Адз. зах. 164, арк. 6)

№ 104

31/X-29

Браце Адам!

Дастаў тваю паштоўку. Дзякую. Выбачай за турбацыю. Магчыма, што тыдні цераз 1½–2 прышлю паэму. Вы на мяне ўсё ж не рахуйце, а то магу ашукаць. Справа ў тым, што трэба апрацаваць як належыць, так я не дам. А тут яшчэ прычына — перакладаю інтэнсіўна «Чайльд-Гарольда», думаю да вясны перакласці ўсяго. Вось і адрыўка часу. Пакуль што пераклаў з 110 балонак ангельскага тэксту — 5. Буду шчаслівы, калі лічбы памяняюцца мейсцамі. Ні таго (паэмы), ні другога (пераклад) кінуць не магу. Вось пра гэта. Цяпер другое. Маю да цябе вялікую просьбу. Мой крыху непучэвы брат нешта там гаўняе. Можа б ты выбраў калі часу ці зазваў яго да сябе ці з’ездзіў да яго і паглядзеў, што ён такое робіць, як ён вучыцца, дзе-што. Адначасна парадзіў бы, як знайсці працу, падагнаў бы яго. Мне было б вельмі непрыемна, каб ён звярнуўся да каго іншага. Адначасна непрыемна і тое, калі ён будзе блытацца абы-як. Сам паглядзецц прыехаць не магу, не маю магчымасці. Не адмоўся, браток. Калі што — прыструнь яго. Сёння чытаў я «Сав[ецкую] Бел[арусь]» з артыкулам супроць цябе і з Язэпавым, Язэпаў вельмі цікавы, глыбокі і добры. Рэд[актар] сваёй заўвагай паказаў свой твар, але нічога не адказаў. «Бэнд’э» пангельску значыць «ухіл», уклон. Памылковасць устаноўкі пачынаецца

ў яго з прозвішча. Ці будзем як рэагаваць на гэта? Ці не падбіра[юцца] пад цябе з Ун[іверсітэ]та? Напішы пра дыспут.

[*Прыпіскі:*] Вазьмі апрацу ў газету камюніке (паведам[ленне]) пра выступ[ленні] Гародні, Бэндэ і падобных — ад згуртаван[ня] пара асадзіць гэту публіку. Не марудзь.

Магчыма, што невялікі ўрывац пашлю ў «Звязду» да гадавіны Кастрычніка.

(Адз. зах. 164, арк. 7)

№ 105

1/XI-29, Масква

Браток Адам!

Хваля напружанай працы ў паэме ў мяне мінула, і я магу напісаць табе большы, чым звычайны, ліст. Пасылаю разам з гэтым урыўкі з камбайна «Штурмуйце будучыны аванпосты!». Гэтыя ўрыўкі ты аднясі ў «Звязду» да тав. Асьмова і скажы, што я прыслаў адмыслова ў Кастрычнікаўскі нумар, бо наш часопіс не здолее выдаць такога нумару к часу. Заўвагу, калі будуць друкаваць, няхай паставяць і ўніз, калі не захочуць даць перад тэкстам петытам. Але перад тэкстам будзе лепш (могуць у дзве калонкі). Здаецца, што і не замнога будзе для газеты — трыста радкоў. Быў бы невялічкі падвал. А калі друкаваць не захоча, дык ты вазьмі матэрыял к сабе. План камбайна такі. Уступ. Заўвага да загалоўка, радкоў на 100, тэарэтычная. Далей — цягнік. Я ў вагоне еду, летучу. З’яўляюцца розныя вобразы, думкі. Бачу Пушкіна, як ён чытае свой верш «Я пережил свои желанья...» (даю пераклад), бачу Байрана, які чытае свой верш «I saw thee weep...» («Ты плакала... буйной слязой...»). Далей ізноў цягнік. Спрэчка кандуктара з пасажырам пра калектывы. Пасажыр расказвае казку пра скрыпку і музыку, кандуктар — пра Салімонаву дачку. Урэшце — пасажыр вылазіць на станцыі Цёмны Лес, не закончыўшы цалкам спрэчкі. Ізноў летуценні. Сон. Сніцца мне, што прыехаў да мяне на ішаку Дон Пуза. Спрэчка з ім. Я даю яму запытанні, бо ён падрадзіўся быць аракулам. Прачынаюся. Цягнік. Заключэнне (выказванні). Вось гэта канчатковая схема, прадуманая і ў значнай частцы напісаная. Калі вы будзеце выдаваць часопіс і як мне прысылаць? Калі вы № 7 здалі, будзеце выдаваць 8 і 9–10, дык я магу, лепш за ўсё, прыслаць усю паэму цалкам у № 9–10, паколькі

ён будзе падвойным. Бачыш, мне не хацелася б падзяляць яго на дзве часткі, лепш няхай будзе ў аднэй кнізе. А ў аднэй — лепш у падвойнай. Вось пра гэта караценька, але напішы. Мог бы прыслаць табе пачатак, але не буду разбіваць уражанне — няхай усё адразу. Перакладаю памаленьку «Чайльд-Гарольда». Выходзіць добра пакуль што. Не ведаю, ці напішу што і як да новага году.

Наконт выступленняў дэмагагічных супроць нас. — Не чакаючы вялікага даклада, дайце паведамленне ў друк пра галавацянства гэтых псеўдамарксістаў. Пакажыце іхнюю фальш, дзікасць. Гэта ж вельмі лёгка зрабіць. А вялікі даклад рыхтуйце сваёй чаргой. Паведамленне трэба даць чым хутчэй. А то адцягнецца, а якія тыпы і аргвывады на-думаюць зрабіць. Усё бывае на свеце.

Што да агульнай устаноўкі — я цалкам згаджаюся з табой. Розная бітая, але, на жаль, недабітая шпана, стараецца праехацца па нас, спамсціцца. Яна-то добра ведае, што ў кампаніі супроць нац[ыянал]-дэм[акратаў], супроць розных байкуш-шкоднікаў мы адыгралі немалую ролю. Зразумела, што такі шыбздзік, як Шаст[акоў], — дарэчы, нейкі пляменнік Купалаў ці Купаліхі — аж са скуры лезе, каб абгаўняць нас. Эгэ! Ён ведае, дзе яму дадуць і выпіць, і закусіць. А што да лёсу майго зборніка — дык я бадай што і супакоіўся. Гэта таксама зьявіцца нармальным, калі ты згадаеш пра сувязі вусатага па жаночай лініі. Таксама нічога дзіўнага. Усё ж тут я думаю з гэтым зьвярнуцца да каго кольвек у Маскве прынамсі з такой просьбаю, абы мне дазволілі (у пісьмовым выглядзе) паслаць свой зборнік у якое в[ыдавецт]ва за межы БССР, бо розная сволач не дае мне магчымасці выдрукаваць зборнік у БССР вось ужо 4 гады. Не магу ж я чакаць гэтага пасля сваёй смерці. Я думаю, што мне такі загад выдадуць або загадаюць пашукаць зборнік, хто яго згубіў.

Галёшы пашукаем, пэўна, у нядзелю. Альгерд пачаў хадзіць, роўна калі год яму быў, але нясмела. Цяпер ходзіць больш, але мы не намагаем, каб дужэйшым стаў. Скажы Кузьму, што яму адпішу разам з камбайнам. Напішы, як ты глядзіш на гэты тэрмін. Паэма зусім не падыходзіць. Вітаю цябе.

Цалую. *Уладзік.*

Вітай хлопцаў. Хіба дыспут не скончыўся? Хто выступаў? У газеце я нешта не бачыў. Як гэта сябры — пяташок і баранька — пасварыліся? Хіба чаго не падзялілі, калі ў смяці пароліся? «Ды благо ім будзе». — Напішы, хоць у цябе, пэўна, настрой сапсаваны. Прызнацца, я і не чытаў Функавай гуталіны ў «Мал[адняку]». Уяўляю толькі, што можа напісаць гэты садыст. А Сянькевіч друкуе. Так сказаць, будзем гэта добра памятаць. Гэты мальчык сваё знойдзе. І сядзе ён ямчэй за ўсіх.

Вітай хлопцаў.

Уладзік.

[*Прыпіскі ў канцы ліста:*] Між іншым, калі будзеш з вершамі ў т. А[сьмова], раскажы яму для цікавасці пра тое, як «друкуецца» мой зборнік. Гэта не лішне будзе.

Нічога ты не напісаў мне пра вершы «Крыху восені» з заўвагамі. Дзе яны, як, у якім выглядзе і што? Ці не супярэчыў Галоўліт наконт вярочных дзел майстра? Цікава для мяне.

(Адз. зах. 164, арк. 8 – 8 адв.)

№ 106

10/XI-29, Масква

Браток Адам!

Бачыў учора газету: майго матэрыялу няма. Прыблізна я гэтага і чакаў, бо адзін дыялог невыразны, а там, пэўна, яшчэ якія «прывходзяшчы» акалічнасці. Хай будзе, як ёсць! Сваю новую рэч бадай што цалкам закончыў. На ўсякі выпадак пасылаю табе разам з гэтым адну казку, каб бачыў апрацоўку. Увесь матэрыял, магчыма, прышло ў канцы гэтага тыдня. Не пашкодзіць, калі ён паляжыць крыху. Што ў вас чуваць наогул? Як гэта Максім улез у абаронцы гарылы? Я проста здзіўлены ўсім гэтым. Калі твае вакацыі? Мо пад'едзеш тады да нас з Аняю? Я быў бы надзвычайна рады па многіх меркаваннях. Мо і так ты калі адскочыўся б на пару дзён? У Залуцкага ў Д[оме] П[ісьменніка] ёсць літары (былі раней) з вялікай сідкай. Што б там значыла на дні два прыехаць сюды? Зрабі такую штуку? Адзін дзень свой выхадны, а другі з папярэдняга дазволу прапусціш — вось якраз і будзе.

Ты пісаў паштоўкаю, што ўмову ў В[ыдавецт]ве знайшлі і зацвердзілі. Калі гэта так, схадзі і атрымай засведчаную копію ў канцэлярыі, там павінен быць пісаны маёй рукой другі паасобнік. Калі ты яго атрымаеш і калі зборніка яшчэ не знайшлі, можна даць за мой кошт у газету («Звязду») абвестку такога зместу.

ШУКАЮ

рукапіс — зборнік маіх вершаў пад назваю «Дэпешы без адрасу». Зборнік гэты быў здадзены ў пачатку сёлетняга мая Беларускаму дзяр[жаўнаму] в[ыдавецт]ву. Апошняе, як растлумачыў загадчык в[ыдавецт]ва, дало зборнік нейкаму невядомаму на прагляд, які не звярнуў да гэтага часу. Просьба звярнуць яго на працягу 10 дзён выдавецтву або мне. Пасля гэтага буду лічыць зборнік украдзеным, зрабіўшы з гэтага адпаведныя вывады.

Уладзімер Дубоўка

Калі што нягладка — скамбінуйце самі. Як лепш. Няхай пачытаюць. Дайце вялікім размерам — няхай хоць даражэй — ліха іх матары. Рахунак пашлю Сіпілу.

Калі будзе копія ўмовы і такая абвестка, я падам на іх на суд: буду спаганяць ганарар за ўсю кнігу. Паводле ўмовы. Але, паўтараю, раней вазьмі копію ўмовы. Гэта можна зрабіць без загадчыка, праз канцэлярыю. Даручэнне табе пасылаю.

Што б табе яшчэ цікавага рэкнуць? Бадай нічога цікавага не маю. Сяджу дома, на працы. Час ад часу бачу Купцэвіча, вельмі рэдка. Больш нікога бадай і не бачу. Хіба вось што. — У альманах, які друкуецца ў ГІЗе, прыслаў Цішка Шукайлаву паэму «Парт[ызанка] Люба», якая будзе ў альм[анаху] цалкам і ўжо перакладзена (Кірсанаў перакладаў), у той час, калі няма многіх белапаўцаў, няма ніводнага радку Крапівы. Вось як «рука руку мые». А ў рэдкалегіі ж сядзіць Сянькевіч! Ён нам кажа што супроць Шукайлы, а сам, пэўна, збор твораў выдае Шукайлаў. Запытайся ты ў каго з бел[апаўцаў], як гэта робіцца. Цікава было праведаць сцежку, дык мы б паслалі каго яшчэ з беларускіх паэтаў. Вось, браце, хады!!! І ляжыць, гад, і паветра псуе. Мае творы нейкія дадзены вясной і да гэтага часу не перакладзены, а Шук[айлавы] ужо як з тыдзень прысланы і перакладзены (Рав[іч]-Чар[каскі] + Цішка!!).

Фэлькаў артыкул, мабыць, выйдзе з друку ў пачатку снежня. Што ў вас з часопісам? Ці будзе ён існаваць? Ці друкуецца што? Лепш, калі б ты сюды заскочыў на пару дзён.

Галёшы ідзём зараз з Марылькай шукаць і калі знойдем — сёння ж вышлем. Выбачайце, што адразу не справіліся: яна ляжала хворая на ангіну, было каля 40°. Альгерд тупае пакрысе.

Папрасі Кандрата, каб ён падлічыў, што я вінен вам. Няхай з гэтага вылічыць тое, што адпісаў (калі што пайшло ў друк). А то мяне сумленне ўціскае крыху з гэтымі даўгамі.

Дзякуем за масла.

Прыедзь! Вітаем Вас усіх, Аню.

Цалую цябе.

Уладзік.

(Адз. зах. 164, арк. 9 – 9 адв.)

№ 107

12 лістапада 29, Масква

Браток Адам!

Вось толькі што паставіў апошнюю кропку ў маім камбайне, каб заўтра накіраваць яго да цябе. Прызнацца, аж неяк крыху зімна на сэрцы стала: як-ніяк, усё ж аглядаў яго, папраўляў, пісаў. Як-ніяк, але гэта ж частка, хай малая, мяне самога. І вось гэтую частку я пасылаю некуды за 700 з гакам кіламетраў, пасылаю на суд друзей, чыгальнікаў, а, у далейшым, рознай шпаны, розных вярвачных дзел майстраў. Згадзіся, што крыху і суму ёсць. Але ёсць і радасць: ці добра ці дрэнна, але я закончыў другі этап свайго творчага шляху. Цяпер я, калі не памыляюся, мо ў далёкім часе, павінен буду даць шэраг лірычных вершаў. Магчыма, што да гэтых лірычных вершаў перакладу на беларускую мову «Чайльд-Гарольда», пра што табе пісаў. Але

з другім кругабегам — пакончыў! Гэта факт! Цябе прашу вось пра што: калі ты прачытаеш гэты мой твор, адразу занатуй на паперу сваё ўражанне. Няхай яно будзе невыгоднае для мяне ці што — нічога. У ліку іншага адзнач, ці робіць ён, гэты камбайн, цэльнае ўражанне, ці застаецца разрозненаю істотаю. Буду чакаць ад цябе гэтага ўражання як мага хутчэй, бо для мяне гэта важна. Што табе скажу пра камбайн яшчэ? Бадай нічога і не скажу больш. Хіба адно — вазьмі Гаўрукоў пераклад «I saw thee weep...» і параўнай крыху. Цікава! Нават без арыгінала ты пабачыш, што і як.

Заўвага наконт правапісу. Мая істота ніяк не можа згадзіцца з гэтым дурацкім правілам пра памякчэнне, якое пашыраецца Самасуямі і на прыстаўкі «раз-», «без-» і г. д. Ты, пэўна, бачыў, што ўжо некаторыя друкуюць «*бесьперапынны*», *развезаць*» і да т. п., іншымі словамі: адзін раз мы змяняем прыстаўку: *раз* = *рас*. Пасля яшчэ другі: *рас* = *рась*. Дзе ты чуў у жывой мове такія кунштукі «*рась*», «*бесьперапынны*»? Ды і вымавіць цяжка! Дык вось, калі адыход ад гэтай штукі не будзе злачынствам — прапусціце ў камбайне без перайначання такія выпадкі. А зрэшты — як хочаце. Толькі каб ад мяне залежыла, дык я лепш пісаў бы **паводле** вымовы «*гонісья*», а не «*гонішся*» і г. д. Мяркуйце самі! Можаце і ўніфікаваць — не важна.

Калі будзеце пісаць паведамленне, — а пісаць варта! — устаўце раздзельчык і пра Бузука. Пакажы на жульніцтва з сербскімі літарамі (заўвага ёсць у мяне, што там на табліцы не толькі сербскія «*Ѕ*», а ён, шахрай, што пісаў!) Ды яшчэ што падобнае. Самому мне нешта не хочацца пісаць. Дарэчы: хто забараняў калі падоўжаныя літары? Чаму б іх не ўжываць?

Наконт твору. Добра было б, каб ты адразу аддаў яго ў Галоўліт, не чытаючы хлопцам. А то возьмуць свайго чаго дададуць, пусцяць па гораду чуткі розныя, анекдоты, а тады дзівяцца, чаго Галоўліт чэпіцца.

Для мяне было б страшэннаю крыўдаю, каб якія ультраляпы звягалі на яго, на камбайн могуць звягаць толькі «зацішкаўцы». Няхай толькі ведаюць, што і ў сваім «грехопаденні» музыка вышэй іх.

А многія гідлі могуць падумаць пра словы «*Заблытаны вы ў памежжы, да меж ваашы душы прыкуты*» і г. д.

Няхай! Будзе толькі шкода, калі ізноў твор, накіраваны на карысць справе рэвалюцыі, павернуць у другі бок. Але — як хочучь. Мая справа, мая місія — скончана.

Выплывае новая акалічнасць — грошы. «Не продаёцца вдохновење, но можна рукопісь продаты». Хай Кандрат падлічыць усё, што я вінен. Калі вы маеце грошы — няхай ён вылічыць ганарар, з ганарару даўгі, а рэшту прышле мне. Хіба рублёў 15–20 дай брату. Прызнацца, неяк з грашыма цяжкавата. А тут яшчэ праводзіцца **выразная** палітыка, каб прыціснуць мяне з грашыма дзе толькі можна. Так, і на заяву маю нічога не адказалі наконт оперы, і зборнік манежаць — гэта, браце, усё з аднаго «цэнтэру» арудуюць. Але няхай будзе так, як Сора казала? Нейк будзем жыць. І будзем памятаць.

Дык вось — калі грошы маеце, — прышлі тады рэшту мне, не адкладаючы надоўга.

Вітай усіх нашых. Цалую цябе.

Уладзік.

Можа б ты напісаў мне, якія табе найбольш казкі беларускія падабаюцца. Мо калі б пад настрой паклаў бы на верш. Толькі кажы з Шэйна і з апошняга Сержпудоўскага, бо іншых зборнікаў не маю.

На ўсякі выпадак, хоць гэта неверагодна, скажы яшчэ раз у В[ыдавецт]ве, калі будуць даваць у набор мой зборнік — няхай дадуць **петытам** лацінскім, якім «Узвышша» друкуецца, а то будзе скандал. На ўсякі выпадак — папярэдзь каго належыць. Няўжо гэтага Салаўя-разбойніка выкінуць з В[ыдавецт]ва? (Цвіка.) Вось цікава? Хоць ты свята спраўляй, асабліва мастакам.

Бывай, бо ўжо 12, а ўчора доўга сядзеў, трэба выспацца. Заўтра гэты ліст паедзе да цябе, каб дабрысці дні цераз два.

Good night! Good night!

Кажучы словамі Байрана.

(Гуд найт, гуд найт!)

Усё ж, можа, і лішняя работа, падлічыў радкі для Кандрата — усяго 1426 радкоў. З гэтым і запытанне: як будзеце друкаваць? Калі ў падвойны нумар — давайце ўсё цалкам, а то дрэнна будзе. Таксама на ўсякі выпадак — памячаю і шрыфты, апрача загаловачных.

(Адз. зах. 165, арк. 2 – 2 адв.)

№ 108

13/XI-29, Масква

Адаме!

Сёння заказным паслаў табе камбайн, а цяпер шлю невялічкую папраўку. Здаецца, прагледзеў усё добра, але вось — маленькі недагляд. Ты выбачай! Пэўна смяяцца будзеш! Але лепей будзе. На б. 19, 6 радок знізу цяпер ёсць: «*скрыпка тая, як чужая*»; трэба —

*Скрыпка тая, як нямая,
Быццам голасу не мае.*

Справа ў тым, што нямы можа раўсці, але не даваць прыгожых гукаў. Зрабі гэту папраўку. Здаецца, больш нічога. Пішы. Цалую.

Уладзік.

Там у перакладзе з Байрана такія радкі:

«Якога й вечаровы сцень

Не зразу згоніць пад адхон» — не вытлумачце памылкай, бо «*які і вечаровы сцень*» будзе двусэнсава: невядома, хто каго гоніць. Рэшта — пэўна, ясна. «*Афіцына*» — так і трэба.

[Прыпіска алоўкам на палях:] Чуць не паслаў табе без адрасу!

(Адз. зах. 165, арк. 3)

№ 109

16/XI-29

Адаме!

Учора атрымаў твой ліст без даты, дзе ты пішаш пра даклад і ўсё такое. Пачакаўшы, напішу больш падрабязна. Цяпер жа вось што. — Выдавайце № 9–10 падвойны, бо накш мы будзем блытацца і ўсё

сапсуем. Камбайн дайце ў падвойны нумар. У пачатку прадмовы дадай такія словы. — «А калі гэтых хібаў няма, ці мала ёсць — пачынаюць ствараць іх самі ад сябе». Заўтра ці паслязаўтра прышлю артыкул: «Пра ідэалогію бузалогіі».

Наконт майго брата. Я вельмі прашу цябе, каб ты калі раніцой з'ездзіў да яго, паглядзеў як што і пагаварыў з ім. Няхай ён не звоніць на мяне нічога, бо я не магу дапамагаць яму да ста гадоў. Я жонцы чаравікі не купіў сваёй, а яму хутру паслаў, напр[ыклад]. Чаго яму, прахвосту, яшчэ не хапае? Няхай дзе пачне зарабляць. Можна ж зарабіць рубель які! Дык ён хоча, каб Шастакоў паставіў яго сваім намеснікам?! Грошы ты яму больш без маіх лістоў не давай. А калі будзеш даваць — рублі 3–5, не больш. А то ён звыкне, што гэта так і належыць. Яшчэ каб якая надзея была на зборнік — а то, відаць, справа гіблая. Ты гэта яму ўсё, браток, утлумач. Вершы парадзьце кінучь, калі нічога не варты. Ён мне іх ніколі не паказаў. Вітаю ўсіх. Цалую цябе. *Уладзік.*

(Адз. зах. 165, арк. 4)

№ 110

20/XI-29, Масква

Адаме!

Паказваў я свой артыкул некаторым таварышам, а ў асобку — і Фэльку. Усе не радзяць мне даваць яго ў друк у такім выглядзе. Дык вось: калі ты даў яму ход — вазьмі назад, няхай ляжыць у цябе. Калі маеце жаданне і калі лічыце патрэбным наогул адказаць на бузалогію — перарабіце самі ці скарыстайце матэрыял іншым парадкам. Напрыклад, няхай напіша артыкул Кандрат, як кіраўнік аддзелу «Культура мовы», тым больш што сёлета споўнілася два гады. Можна б яшчэ хто ўзяўся напісаць стэнаграму, куды скарыстаць кавалкі паасобныя. Пра стэнаграму я неяк гаварыў: сказаць усё што трэба і вынесці пастанову: прызнаць артыкул Бузукоў не вартым адказу. Глядзіце самі і мяркуюце самі. На мой погляд — адказаць у нейкай форме варты. Я і сам згаджаюся, што форма мной узятая занадта рэзкая, хоць у аснове правільная — ты сам будзеш бачыць, дзе яшчэ як. Можна было б пастрашыць прахвоста: каб хто «пад сакрэтам»

паказаў яму, як на яго ідзе артыкул у нас, а пасля перарабіць. Памойму, гэта не пашкодзіла б: нагнала б страху!

Калі вы палічыце за лепшае перарабіць мой артыкул, т. ск. — адрэдагаваць толькі, тады перадрукуйце перароблены і адзін паасобнік прышліце мне.

Адказы мне на мае ранейшыя лісты. Копію ўмовы з В[ыдавецт]ва я атрымаў учора. Што наогул?

Вітай хлопцаў. Вітае Марылька Аню.

Цалую цябе.

Уладзік.

(Адз. зах. 165, арк. 5 – 5 адв.)

№ 111

29-XI-29, Масква

Браце Адам!

Прызнацца, справа развіцця беларускае пралетарскае літаратуры знаходзіцца зараз у найгоршых руках за ўвесь час свайго існавання. Я маю на ўвазе канкрэтна — персону т. Сянькевіча. Акружыўшы сябе пляменнічкамі ўсялякіх гатункаў і пад усялякімі со[ў]самі, ён фактычна «разлагае» нашу неўмацаваную пралетарскую літаратуру. Замест таго, каб кансалідаваць сілы, выходзіць новыя з шэрагаў рабочых, з шэрагаў працоўнага сялянства, ён ставіць стаўку на выкарыстанне розных баронаў, жандароўскіх і стражніцкіх сынкоў, якіх дрэсіруе адмыслова для ўдушэння гэтае літаратуры.

Кузьма пісаў мне, што пад кіраваннем Сянькевіча тры анёлы з-пад цёмнай звязды: Бэнда, Функ і Мурашка складаюць курс беларускай літаратуры (падручнік?!). Усюды, ва ўсіх месцах падобная лінія. — Летам ВОКС у Маскве выдрукаваў бюлетэнь пра Беларусь на іншакраёвых мовах (можаце дастаць у Менску). У гэтым бюлетэні цалкам замоўчаны БелАПП, гутарка ідзе пра «Маладняк», у якім,

паводле гэнага бюлетэня... Чарот, Зарэцкі, Ал[ександрові]ч, Дудар, Вольны, Гурло!!! Пасля — усе яны пераходзяць у «Польмя». Для чытальнікаў — БелАППа няма, а ў «Мал[адняку]» таксама нікога не засталася! Ну хіба гэта не правакаванне? Хіба гэта магло выйсці ў свет без удзелу Сянькевіча? — Ні ў якім разе. Хто ж павінен адказваць за такую хлусню і паклёп на пралетарскую літаратуру (там жа сказана, што яе правадыром з’яўляецца Ц. Гартны!).

Факт далейшы. У Маскве, у ГІЗе рыхтуецца альманах беларускі. Белаппаўцаў там кот наплакаў, узвышэнцаў — таксама, няма Крапівы, Лужаніна, Кляшторнага, Серады. Затое прыслалі з Менска поўны збор твораў П. Шукайлы («Парт[ызанка] Люба»), які будзе рэпрэзентаваць беларускую пралетарскую літаратуру. А ізноў: Сянькевіч не толькі загадчык аддзела друку, але і член рэдкалегіі гэтага альманаха, без яго справа не магла абысціся.

Факт — працяг гэтага. Усе ведаюць Шукайлу. Гэтага чалавека можна толькі шкадаваць — гэта нейкі псіхічны калека. Тым не менш — ён усюды ў Маскве рэпрэзентаваў беларускую культуру. Быў ён нейкім асэсарам і ў Акад[эміі] мас[тацкіх] навук (ГАХН), дзе патрабаваў, каб яго зрабілі акадэмікам, ні менш і ні больш. Там страшэнна абурыліся, падалі на яго матэрыялы на чыстку партыі і папрасілі, здаецца, каб такога «пасла» адазвалі. А тым часам — ён угняздзіўся ў Літ[аратурнай] Энцыклапедыі. Там у ліку пісьменнікаў першага класа ўключаны Сянькевіч, Шукайла, Функ і г. д. Усё ж, у Літ[аратурнай] Энц[ыклапедыі] таксама раскусілі, хто такі Шук[айла], — запрасілі ў пісьмовай форме Купцэвіча. Купцэвіч выкрасліў такую «міровую велічыню», як Сянькевіч. Калі гэты даведаўся, ён даў з Менску тэлеграму ў Літ[аратурную] Энц[ыклапедыю] — «ЦК КП(б)Б протестует против редакторства в бел[орусском] отделе т. Купцевича, как члена правой организации» (змест прыблізны). А мо ён ужо і пра нас усіх панапісваў? Мо нас хутка пачнуць з працы звальняць? — Майце на ўвазе! Вы павінны служыць не пралетарыяту, а Сянькевічу і ягоным баронам. «Замечательно, чорт возьми! Гэта — на XIII годзе Кастрычніка!». Для гэтага ішака баронскія сыны бліжэй, чымся камуністы. І гэта асабістая помста за тое, што ніхто не вызнае за пісьменніка, правадзіцца ад імя ЦК!! Як табе гэта падабаецца? Няўжо ж ЦК КП(б)Б стала на пабягушках у гэтага ‘марыканца? Гэта ж чорт ведае што такое. Я, калі пабачу т. Купцэвіча, перадам яму свой погляд на рэчы. Ён, здаецца, падае на гэтага ішака ў ЦКК. Добра і зробіць!

Такіх прахвостаў трэба выкрываць і больш нічога. Можна будзе дадаць матэрыялу з яго маскоўскіх пахаджэнняў.

Але цікава тое, што гэты няшчасны БелАПП з'яўляецца шырмаю для ўсёй гэтай публікі, нават для Шукайлы.

Гэтымі днямі атрымаў запрашэнне ад Чарота, рэдактара «Чыр[вонай] Бел[арусі]», удзельнічаць у часопісе. Запрашэнне падпісана... Функам! Няўжо з 40.000 камуністаў, якія ёсць на Беларусі, няма чалавека, здольнага працаваць на пасадзе сакратара рэдакцыі! Няўжо нельга абысціся без гэтага дэгенерата? Я пішу да тав. Чарота ліст, які прашу, каб ты перадаў ці пераслаў праз каго, а копіі вам і т. Сянькевічу.

Наогул, я не ведаю, што ў нас робіцца. Між іншым, праз гэнага ішака я наказваў, каб ты прыехаў на пару дзён у Маскву. Цікава — ці казаў ён што? Калі ты не можаш прыехаць сам — зараз жа на пару дзён няхай прыедзе Кузьма ці Кандрат. Нам трэба выясніць усе гэтыя справы. Магчыма, што прыйдзеца падацца з заяваю тут у Маскву. Дык пакуль, затым больш нічога і не пішу. Чакаю прыезду каго з Вас. Чакаю часопіс. У які № пайшоў камбайн? Ці будуць розныя шрыфты? Аказваецца, матэрыял, які быў дадзены ў «Звязду», ляжыць... у Сянькев[ічавым] портфелі... У-га!

Вітаю. Цалую.

Уладзік.

Ты пісаў пра русіцызмы ў камбайне. Калі табе слова «*квітушчы*» здаецца дрэнным, замяні яго на «*квяцісты*», адпаведна паправіўшы ў прадмове. Што датычыцца слова «*відушчы*», дык даю табе галаву ў заклад, што скрозь на Беларусі яно ёсць як адваротнае слову «*сляпы*» (*відушчы*).

У развітальнай песні Байрана можа быць незразумела, што «Чайльд-Гарольд» гаворыць з двума: з пажам, а пасля — з гайдуком. Дык зрабіць такую даставачку (адну літару «ж»):

*«Сюды, адданы мой гайдук,
Чаго ж ты спяхмурнеў?»*

Так будзе больш ясна.

На б. 12 рукапісу ў рэпліцы пасажыра апіска, трэба:

Каб так і было, як гаворыш

(напісана: *як ты кажаш*, што не рыфмуецца далей да «гора»).

(Адз. зах. 165, арк. 6 – 6 адв.)

№ 112

6/XII-29, Масква

Адам!

Праект паведамлення мне падабаецца. Так і трэба ставіць пытанне: «пасле дракі кулакамі не машут». Нават і згадка пра А. Сянькевіча не дрэнна — няхай падумае пра тое, што робіць. Калі канчаткова зацвердзіце, надрукуйце ў большым ліку паасобнікаў і здайце ўва ўсе рэдакцыі і ўсім членам бюро ЦК КП(б)Б. У іншым разе — справа заглохне. Чакаю прыезду. Калі можна, прышлі крыху грошай. Правер сам, ці няхай Кузьма праверыць, колькі на мяне ў Дз[яржаўным] В[ыдавецтве] авансу ўзята. Я баюся, ці не атрымаў хто з іх па гэтай маёй заяве, якую згубілі. У іх гэта можа быць. Пішы.

Цалую. *Уладзік.*

Копіі паведамлення трэба разаслаць пры адносніку, падпісаным Кузьмой і табой: «Пасылаецца вам з просьбаю надрукаваць у вашай газеце», або: «Пасылаецца вам для ведаму», — глядзячы каму. У крайнім выпадку, калі газеты не захочуць друкаваць, — дайце ў Галоўліт (можна і адразу), каб дазволіў надрукаваць на вкладки № 8.

Гэтымі днямі выйдзе з друку «Печать и Революция», дзе надрукаваны Фэлькаў артыкул пра беларускія часопісы.

Бывай.

Уладзік.

№ 7 бадай што і ніштаваты, але ёсць прыкрыя памылкі. Я вельмі прашу, каб мне прыслалі на карэктурку камбайн. Закажыце дадатковы адбітак. Тым больш, калі ён пойдзе ў № 9–10 — можна будзе зрабіць папраўкі, не затрымліваючы нумару. Падаў я па службе, а пасля прадстаўніцтва паслала ў Акадэмію Бел[арусі] копію даклада майго пра акад[эміка] Карскага. Пачытайце і Вы — пасылаю разам з гэтым таксама. *Уладзік.*

[*Прыпіска на палях ліста:*] Нічога ты не паведаміў пра Бузукоў артыкул. Яго ў пасланым выглядзе друкаваць нельга. Калі вы перарабілі — добра. Калі не — дрэнна. Вось чаму патрэбен твой прыезд. Плюнь ты на сала — ліха з ім.

Паведамленне падавайце зараз жа, калі не падалі яшчэ.

(Адз. зах. 165, арк. 7)

№ 113

11/XII-29, Масква

Браце Адам!

Атрымаў сёння твой ліст за 6/XII. Бачыш — яшчэ летам я папераджаў, што ў Менск не прыеду бадай да вясны, калі не далей. Наказваў, каб хто з вас прыехаў сюды пагаварыць. Многае можна было б прадбачыць, шмат чаго можна было б унікнуць. Але з вас ніхто не адважыўся на такое падарожжа. А я — абсалютна не магу. Ніякай гутаркі пра гэта нават быць не можа. Затым і тэлеграмы вашы, а пасля і мае, — на марна ішлі. Перш-наперш, згадзіся сам, нічога з іх я ўцяміць не мог: «Прыязджай, пытанне тваёй творчасці». Ды чорт з ёй! Я менш за ўсё пра яе і думаў: не мы, дык другія. Гэтым менш за ўсё мяне можна зацікавіць. Сёння атрымоўваю твой ліст, у якім дзе-якія гарызонты, далягляды праяснелі. Бачыш, браце, не крыўдзіся толькі на мяне, але так справа не робіцца. Вось цяпер і тэлеграмы: паэму, камбайн забаранілі, ці што? Няхай забараняюць! Я пісаў яго на карысць пралетарыяту, я ўпэўнены, што ён толькі карысць прынясе. Больш таго — для мяне бяспрэчна, што такая ўпэўненасць ёсць і ў тых, хто яго забараняе. Чаму ж забараняе? — А таму ж, чаму літары забаранілі, таму ж, чаму наогул не даюць працаваць: невялічкая група прахадзімцаў, рознай пошкудзі ачмурае ўсю партыю, ачмурае кіраўнікоў не менскага маштабу, каб адпомсціцца за сваю нікчэмнасць, за сваю вузкалобасць. Гэта з'явішча натуральнае ў жыццёвым працэсе, натуральнае яно і ў нашым жыцці. Толькі адно: змагацца з гэтым мы не здолеем. Ну куды ты пойдзеш казаць, што ішак — гэта ішак, што гэта аўто госпада Ісуса? Праз год, два, а мо і хутчэй, гэта будуць ведаць самі. Тады будуць паціскаць плячыма, а цяпер — «і я яго лягну, пускай моі осліныя копыта знае». І «лягаюць», і наскокваюць. Калісьці, у тых гады, на Беларусі былі светлыя галовы (Кнорын, Гамарнік), з якімі можна было парадзіцца, пагаварыць. З кім жа цяпер будзеце гаварыць? АПАД кіруе не Сянькевіч, гэта фікцыя, а кіруе Функ-Гародня. Дык да Функа пойдзеце на паклон? Пойдзеце з ім радзіцца? Усюды, для мяне гэта бяспрэчна, праводзіцца лінія аднолькавая, якая надзвычайна разыходзіцца з рэзалюцыямі партыі па ўсіх пытаннях. Пра гэта я не буду зусім гаварыць, бо гэта немэтазгодна зусім.

Што ж далей? — Бяспрэчна, што большасць нашага згуртавання варта таго, каб увайсці ў партыю, як я пра гэта гаварыў і

з тав. Кнорыным. Але... Але пры чым тут партыя, калі пытанне гэта будзе вырашаць Алесь Функавіч Сянькевіч?

Я не буду наогул пашырацца за гэтыя тэмы. Я скажу карацей. — Шкода, што ніхто з вас не выкраіў з свайго бюджэту пару дзён на прыезд у Маскву. Сказаў бы больш падрабязна. Цяпер жа такая парада. — Папрасіце прыёму ў новага народнага камісара землетрасення (т. Піляр). Вазьміце наш Статут. Ідзіце да яго з гэтым Статутом. І пагаварыце: варта працягваць працу далей, ці не варта. Тады няхай не трацяць сродкі на падрыхтоўку разгрому «Узвышша», пра што хваліўся Сянькевіч у Маскве («Мы разработали подробный план разгрома “Узвышша” и начнём его громить окончательно»). Гэтыя сродкі, якія збіраюцца даць на разгром, няхай дадуць лепш нам на ліквідацыю. Мы ліквідуемся, падпішам дэкларацыю, якую нам запрапануюць, і няхай на гэтым будзе кропка. Паміраць у акружэнні Функаў павольнай смерцю — не варта, не мэтазгодна. Наадварот — трэба канчаць адразу. Магчыма, што вы атрымаеце іншую параду. Няхай будзе так. Тады можна будзе паставіць усе іншыя пытанні. Не раджу вам ні з кім больш гаварыць, нічога больш рабіць да гэтай гутаркі. Абмяркуйце, адначасна, склад ліквідацыйнае камісіі (апрача двух-трох нашых павінны быць прадстаўнікі ад НКВС і НККА) персанальны і — у час добры. Нічога больш не хачу ні гаварыць, ні пісаць пра гэтыя пытанні. У мяне і так ужо галава пасівела. Даволі нам трапаць свае нервы. За тую працу, якую мы вядзём, можна было б пачуць што-небудзь лепшае ад ляянак розных валасных пісароў і трыперных фельчароў. Лепшага мы нічога не чулі. Мы паказалі, што можам працаваць, калі няма крайняга мінімуму спрыя[ю]чых умоў. У чым справа? Мы не набіваемся — не патрэбны, далоў. Я, асабіста, магу даць падпіску, што наогул пісаць не буду. Між іншым, я раней пісаў, калі ты памятаеш, у гэта ўпіраецца ўсё іншае, у тым ліку і зборнікі згубленыя, і заявы згубленыя, усё.

Калі ж вы палічыце патрэбным далей «влачить жалкое существование», я змушаны буду напісаць табе яшчэ адзін ліст па гэтым пытанні.

Калі камбайн забаранілі — таксама скажыце разам. Але камбайн — гэта дробязь. Стаўце ўсё пытанне. Калі вы добра ўявіце сабе, што гэтыя ўсе дробныя пытанні прыводзяць да аднаго, вы станеце на правільны шлях. «Промедление смерти подобно». Не чакайце больш,

не слухайце далей сабачы брэх. Хоць мы і не лвы, але сэрцы нашы могуць таксама скрышыцца ад гэтага брэху.

Яшчэ раз паўтараю: выбачай на мяне, але ні прыехаць, ні напісаць накш я не мог.

Бывай. Цалую цябе, вітаю ўсіх нашых друзей.

Уладзік

На вялікі жаль, вельмі мала бачу Фэльку, ён жыве на краі Масквы нездзе. Думаю пабыць у яго гэтымі днямі і папрашу, калі здолее, каб ён праехаў да Вас. Атрымаў ад яго ўчора ліст, у якім ён гаворыць пра Лапаў. Апрача таго, што я сказаў вам у тэлеграме, ён прапануе запытацца, хто, дзе і калі даў БелАПу права рэпрэзентаваць партыю і савецкую грамадскасць, але ўсё гэта — пытанні дзюжарадныя. Між іншым, паводле майго моцнага пераканання, новага генсека не назначаюць на Беларусь затым, каб даць магчымасць расчысціць усё «беларускімі» рукамі.

(Адз. зах. 166, арк. 1 – 1 адв.)

№ 114

12/XII-29

Адаме!

Я думаю, што яшчэ не позна падаць мой ліст «Врачу, исцелися сам» у адказ на правакацыі — на артыкул «Звязды». У такім выпадку дай перадрукаваць паасобнікаў 10–12 і разашлі такім таварышам: 1) Васілевічу, 2) Сянькевічу, 3) Чарвякову, 4) Галадзеду, 5) Платуну, 6) Хацкевічу, 7) Ігнатоўскаму, 8) Піляру, 9) Саевічу, 10) Каранеўскаму.

Калі разашлеш усім гэтым таварышам, на другі дзень пашлі адзін паасобнік і ў рэдакцыю «Звязды». Няхай яны пачытаюць пазней! Адначасна, трэба будзе да каго схадзіць і пагаварыць наогул. Вельмі добра зробіце, калі адцягнеце тыдзень часу да грунтоўнай пастаноўкі пытання. Я думаю, што на працягу тыдня вырашыцца шмат чаго. Тут, між іншым, правалілася кіраўніцтва Лап'у. Пэўна, гэта адгукнецца неяк і ў вас. Лепш за ўсё, каб хто зараз жа прыехаў сюды.

Вазьмі № 7 «Узвышша», ліст і выразку з «Звязды» і заказной бандроляй пашлі на адрас:

Харьков, ЦКК КП(б)У,
Владимиру Петровичу Затонскаму

Заўсёды трэба не марудзіць, каб вы прыслалі мне спешнай поштай выразку, я ўжо даўно адказаў бы на яе, а так проста не ведаў, у чым справа.

Пішы спешнай,

Уладзік.

Штукі 3 паасобнікі прышліце мне, бо я спяшаюся паслаць вам, пакідаю копію, але не пакідаю паасобн[ік], каб даць дзе каму тут. Абавязкова прышлі хутчэй. Перадрукоўваць тут не буду.

Вітаю нашых хлопцаў. Цалую цябе, *Уладзік.*

(Адз. зах. 166, арк. 2 – 2 адв.)

№ 114а

Паважаны таварыш!

Згодна Дубоўкавай просьбы, які не можа зрабіць гэтага сам, пасылаем Вам копію ягонага ліста пад назваю «Врачу, исцелися сам» у рэдакцыю «Звязды» ў адказ на артыкул «Звязды» за 8/XII-29, накіраваны супроць Дубоўкавай творчасці, і просім звярнуць вашу ўвагу на гэтае пытанне — дапамагчы выдрукаванне гэтага ліста.

Старшыня _____

Сакратар _____

Са свайго боку мы звяртаем Вашу ўвагу на тое, што сапраўды камбайн т. Дубоўкі...

(Адз. зах. 166, арк. 3)

№ 115

29/XII-29, Масква

Браце Адам!

Пытанне яснае і бяспрэчнае: лідары беларускага нац[ыянал]-дэмакр[атызму] будуць прыняты ў партыю, як пра гэта казаў у Маскве яшчэ з м[еся]ц таму назад Сянькевіч. Замест гэтага — адыграюцца

на тых людзях, якія праводзілі вытрыманую класава-пралетарскую лінію ў літаратуры, — на ўзвышэнцах. Тым лягчэй будзе гэта зрабіць, што нац[ыянал]-дэм[акратычныя] лідары далі ўрачыстае абяцанне змагацца... з нац[ыянал]-дэм[акратамі]. Вось яны і будуць помсціцца па тых, хто выкрываў іхнюю варожую партыі сутнасць. Наскок на Фэльку — вельмі паказальны. Напрыклад, як ён сам тлумачыць і як гаворыць здаровы сэнс, — Фэлька назваў «жыдам» Зарэцкага, які ездзіў за межы, а Цішка з Ал. Адам[овічам] перакручваюць і пішуць у сваім артыкуле, што Куп[цэвіч] меў на ўвазе... Бядулю, які і не крагаўся з Менска. Або тое, што той меў за «рыжага» Пігулеўскага, сваяка Цішак, перакручваецца на Крыніцкага. Чаго ж далей ісці. — Справа ясная! Збанкрутаваныя нацыянал-дэмакраты ідуць на ўсё. Мне здаецца, што з гэтага трэба зрабіць адзін вывад, толькі адзін вывад і больш ніякіх. — Трэба распусціць арганізацыю, не трэба чакаць, покуль нас па адным будуць кампраметаваць і дыскрэдытаваць раз'юшаныя нацыянал-дэмакраты Цішкі, Хуішкі.

Перад гэтым трэба вам усім пайсці да новага наркамунутсправа са сваім статутам і пагаварыць пра ўсё гэта адкрыта і ясна. Справа не ў прызнанні неіснуючых памылак. Справа ў тэй «сделке», якую заключылі з Цішкамі і якая павінна быць захавана ад мас дымавой завесай. Выдрукуйце № 9–10, каб выканаць абавязак перад чытачамі, разашліце назад сялетнюю падпіску і годзе. Сумна, але нічога не зробіш. Дарэмна траціце час на хвасцевалі, на сходы. Толькі абавязкова схадзіце да НКУС. Трэба выясніць пытанне менавіта з ім.

Наконт Фэлькі арганізацыйных крокаў, зразумела, ужываць не трэба. Няхай «адрасаты» скажуць свае прозвішчы, ды і наогул гэта справа не наша.

Магчыма, перад прыняццем рашучых крокаў трэба будзе дадаткова парадзіцца. — Няхай хто прыедзе на пару дзён сюды, грошы, пэўна, у вас на гэту паездку хопіць, а не — схадзіце папрасіце ў ЦК КП(б)Б.

Вітаю цябе, цалую. *Уладзік*.

(Адз. зах. 166, арк. 6 – 6 адв.)

Браток Адам!

Напісаў табе запісачку, якая прыйдзе з Фэлькавым лістом. Пішу яшчэ ліст. Справа не ў прызнанні неіснуючых у нас памылак па агульнай лініі. У тым уся і бяда наша, што мы вялі вытрыманую, поўную пралетарскую лінію ў літаратуры, а прадстаўнікі ЦК (розныя паповічы Канакоціны ды інш.) балталіся як барановы муды між ног нацыянал-дэмакратаў (цішкі etc). У тым уся і бяда наша: «Трэба было ўмазацца», як казаў пісарчук валасны. А мы не захацелі мазацца, а мы змагаліся супроць рознай антыпартыйнай, антыпралетарскай пошкудзі, якая цалкам збанкрутавана. Бачыш: няёмка нас зачыніць за ўсё гэта. Дык вось нам прапануюць: прызнайце, што ваша лінія памылковая. Як толькі мы прызнаем гэта, нам адразу, не чакаючы ні хвіліны, які Функ перадавіцу напіша: «Даўно трэба было зачыніць гэту публіку, але да гэтага часу не вызнавала свае памылкі. Цяпер і зачыняем іх». Выключна для гэтага патрабуюць ад нас «прызнання» «памылак», бо ўсе ведаюць, што ніякіх такіх асаблівых памылак не было. А чаго ж апалчыліся на Фэльку? Гэта ж проста жах нейкі, дайці да такой подласці, як дайшлі Цішкі ды Алесі Ад[амові]чы з «лістамі». І Бядулю паківалі, каб далучыўся да іх. Што ж, няхай далучаецца. Вам не трэба ламаць сабе галаву. Самым афіцыйным парадкам пашліце ў ЦК тую рэзалюцыю, а копію дайце ў Галоўліт, каб дазволіў выдрукаваць у часопісе. Не папушчайцеся ні на ёту, бо заўтра будзе рэд[актарам] «Узв[ышша]» які-небудзь Функ ці жандарчук які. Няхай лепш зачыняюць. Памятай, што лепш зачыніць, чым глядзець пасля, як орган пралетарскай думкі будучы перарабляць у нацыянал-дэмакратычны орган. Больш цяжка будзе глядзець, калі гэта ўсё не задаволіць, тады напішыце другую рэзалюцыю, у якой пастаўце вось што:

П а с т а н о в а

1. «Узвышша» арганізавалася тады і тады, для такой вось мэты (з нашай дэкларацыі і статута). Але, на вялікі жаль, дзякуючы аб'ектыўным прычынам і ўмовам, мы дапусцілі шэраг вялікіх і дробных памылак у наступных вершах, паэмах, аповесцях, апавяданнях і артыкулах. (Даць поўны спіс усіх рэчаў, якія друкаваліся ў часопісе —

па аўтарах, напр[ыклад]: Дубоўкі: вершы ... (№ 7) ...; паэмы ... (№ ..., 1927 г.); артыкулы ... і г. д.

У гэты спіс уключыце ўсе рэчы, друкаваныя ў нашым часопісе.

Далей скажыце так. —

Гэтыя вялікія і дробныя памылкі выявіліся ў звязку з нашым сялянскім пахаджэннем і ўплывамі нацыянал-дэмакратычных тэндэнцый, асуджаных партыяй і савецкай грамадскасцю. Дзеля ўсяго гэтага мы ўважаем больш мэтазгодным спыніць выданне часопіса, перадачы частку сяброў нашага згуртавання ў рэкамендаваныя аб'яднанні («Мал[адняк]» і «Польмя»), а рэшту ўключыць у няўхільны абавязак звязацца з саўхозамі, калхозамі і фабрыкамі, праверыць і выпрастаць сваю лінію і г. д.

Бачыш, б'юць стаўку на раскол (Бядуля + Кляшторны + Лужанін, яшчэ хто). Няхай яны ўтвараюць новую арганізацыю. Нашто нам блытацца з усім гэтым.

Вы мяне апошнім часам пытаецеся пра справы, але не вельмі слушаеце мае парады. Будзеце шкадаваць пасля, калі не зробіце гэтага. Лепш няхай б'юць па мінулым, чым будучь кожны дзень здзекацца над намі, за нашу адданую і сумленную працу, накіраваную цалкам на карысць пралетарыяту.

У крайнім выпадку, няхай хто з хлопцаў пад'едзе сюды дні на два. Толькі май на ўвазе, заяві ад майго імені, што я пад заявай аб прызнанні пам[ылак] агульнай лініі не падпісваюся. Можна, хто з вас будзе разважаць і так: выключым Дубоўку, яшчэ каго, а згуртаванне] захаваем — глупства. Як кацят перадушаць вас нацыянал-дэмакраты. Яны ўзялі рэванш поўны, а мы церпім поўнае паражэнне. Але дарма! — Будзем спадзявацца, што пралетарская літаратура не загіне, мешчанчукі, якія ўзяліся цяпер каля яе, будучь выкрыты. З зруйнаваннем «Узвышша» — не зруйнуецца пралетарская літаратура. Мы адкрылі і запоўнілі самыя прыгожыя балоны гэтай літаратуры. Што ж —

*Прыпусціся ў даліны з узвышша,
Каб узняцца ізноў і вышай.*

*Гэта лёс на спатканне вышаў
І нярэстасцю сцежку нам вышыў.*

Вітаю цябе. Цалую. Будзь мужным. Дай гэтай мужнасці сябрам.
Уладзік.

Я зусім не разумею, у чым справа: што вы, на кірмаш ходзіце з гэтай рэзалюцыяй? Аддайце па адрасе і ўсё. Няма чаго лішнія гутаркі весці. Тое, што на Фэльку ўзняліся пасля «ПіР» — паказальна надзвычайна. Няўжо для вас яшчэ няясна?

(Адз. зах. 166, арк. 5 – 5 адв.)

№ 117

3/1-29, Масква

Адаме!

Пэўна, у вас хатнія непаразуменні, бо ў апошніх гнусных артыкулах былі намёкі на нейкае адменнае ядро ў нашым згуртаванні. Пакуль што бачыў і т. Будзінскага, усё гаворыць за тое, што я правільна ацаніў адразу становішча. Вельмі дрэнна будзе, калі вы правальнілі. Казаў мне т. Б[удзінскі], што яны будуць біцца за захаванне «Узвышша». Ах, які клопат! У кожным разе факты цкавання — на яве. Нататку ў Літ[аратурную] Энц[ыклапедыю] яшчэ пагоршылі. Хоць бы вы крыху ўзяліся па юрыдычнай прычыне: гавораць пра недрукаваныя творы. Але, урэшце, няважна: распісанне зроблена даўно. Памятаеш, калі яшчэ Функ казаў: «“Узвышша” не будзем чапаць да зімы». Во і зіма прышла. Чаго ты хочаш?! Вельмі памыляцца хлопцы, калі будуць спадзявацца на палепшанне. Будзе яшчэ горш. Устаноўка такая: дабіць групу «Польмя» і, наколькі магчыма, знясіліць нашу групу. Бадай што і дасяглі. Лепей, каб Вы ліквідавалі часопіс. Можна будзе якія альманахі выдаваць пасля. Загінем усе.

Вокладку на № 9–10 дайце ўсю чорную, а бакавую планачку і літары са зместам — чырвоным. У студзені шмат жалобных дзён — будзе якраз да толку. Сёння атрымаў з Гомеля карэктурку камбайна. Крыху не так звярталі. Я прашу іх, каб за прадмовай паўбалонкі чыстай, а твор пачалі зусім з новай. Напісаў, як гэта лепей зрабіць. Напішы ўсё ж. Дні цераз два-тры, калі не будзе

лістоў ад цябе, прышло заяву пра выхад з «Узвышша». Ці дазволілі выдр[укаваць] мой ліст?

Вітаю цябе. Цалую. *Уладзік.*

(Адз. зах. 167, арк. 3)

№ 118

29 студзеня 30 г., Масква

Любы браце Адам!

Чым бы ні скончылася ўся справа з «памылкамі», але прыемна адно: выяснілася, дзе знаходзяцца «памыйкі». Пастанова нашых паважаных сяброў сапраўды зняла з іх маскі і паказала звярынае аблічча іхняе. Я пасылаю табе ліст Глебкі і тэлеграму Кузьмы з пагрозаю табе асабіста. Няпраўда, што нам «далі» тэрміну да 28. Пасылаючы свой ліст 25 з Менска, ад нас патрабавалі на 25 і адказ. Так стаіць справа. Ты запытайся ў Кузьмы, навошта ён круціць. Аджа ён адчыняў сход сваім словам. Чаго ж гэта ён занепакоіўся? Ці не выкрылася нашым лістом і ягоная сапраўдная немастацкая істота? Табе, мабыць, не далі яны сваёй пастановы. Зараз жа патрабуй і пачытай. Наогул жа я стаўлюся да ўсяго вельмі супакойна. Наша справа скончана. Цяпер толькі буду чакаць, калі прагоняць са службы. Калі табе не будзе цяжка, сядзі да т. Галадзеда і скажы яму вось што. — На вялікі жаль, я не мог бачыць яго асабіста, калі ён быў у Маскве. Скажы, што на мяне наводзяць нейкія штукі (гутаркі начальства, пра якія ты ведаеш — «Прагнаць Дубоўку»). Скажы яму, што пры такіх варунках ні ў якім разе ў Менск не паеду. Мне трэба хоць месяцы чатыры спакою, каб закончыць лібрэта ды яшчэ якія рэчы. Няхай ён скажа каму належыць, каб мяне не чакалі. Тут на службе. Службу я выконваю добра. Што ім трэба? У тым выпадку, калі ён гэтага не паабячае, няхай адкажа ясна, тады я падамся на іншую працу, звольніўшыся сам. Я цябе прашу гэта зрабіць.

Пасылаю табе наш ліст і паасобнік дакладу з памылкамі, бо ты не ўзяў.

Жонка возьме водпуск, але, пэўна, паедзе ў санаторый пад Масквой. Як настрой Язэпаў?

Калі давядзецца бачыць т. Будзінскага, папытай, калі выпусціць зборнік. Ён абяцаў даць візу праз 4 тыдні, ужо час.

Вітаю Цябе, Аню, Язэпа.

Цалую, *Уладзік*.

1) Пастаў пытанне пра Купцэвіча. Дакуль гэта будзе парушацца статут? Тады чаму тром сябрам не павыключачь рэшту? Няхай збяруць поўны сход і паставяць пытанне.

2) «Апраметная» прыпісваецца «Узвышшу». Няхай паглядзяць «Звязду» за 8/ХІІ-29 г. № 280, «Супроць бурж[уазнай] ідэал[огіі] ва «Узвыш[шы]»»:

«...даць належны адпор носьбітам неабуржуазнай ідэалогіі. Ідэалогіі “Самсонаў Самасуяў”, “Апраметных”, “Пур[пуровых] ветразей”, Эзоп[авых] “Клян[овых] лістоў” і інш. — не месца ў савецкім выданні».

Чаго ж яны ірытуюцца, што гэта напісана да «Узвышша»? Няхай даводзяць не нам, а «Звяздзе».

Што чуваць пра часопіс?

Ці выйдзе № 9–10?

Ул[адзік].

Даведайся, ці падалі яны ў ЦК наш ліст. Калі не — дашлі сам копію, няхай будзе ўвесь матэрыял.

Хто гэта, які прахвост увёў у пратакол тэрмін «ліст трох», ведаючы, што гэты тэрмін раней набыў пэўны сэнс? —

Ты схадзі сам у Галоўліт наконт артыкула. Даведайся, чаму забаранілі, што трэба перарабіць. А мо гэта таксама выходзіла з нашага згуртавання?

(Адз. зах. 167, арк. 1 – 1 адв.)

№ 119

9 лютага 30 г. Масква

Браце Адам!

Пасылаю табе працяг і канец «І пурпуровых ветразей узвівы». Калі ласка — пачытай, а калі знойдзеш патрэбным — дай у рэдакцыю. Магчыма, што лепш за ўсё было б, каб ты схадзіў з гэтым матэрыялам да т. Васілевіча ці Сянькевіча? Справа ў тым, што мне няма рацыі даваць такі матэрыял, які ізноў будзе выклікаць непаразуменні. Калі я гаварыў з Будзінскім, ён сказаў мне пісаць другую частку так, каб ніхто не мог сказаць, што гэта зроблена пад якім-небудзь прымусам. Я і выканаў такое заданне: здаецца, што нікага прымусу не адчуваецца. Зразумела, што сваім героям я ўсыпаў не шкадуючы іх: няхай не робяць памылак. Тым больш што і ў рэзалюцыі «Узвышша» напісана, каб я супроцьпаставіў гэтым апартуністым матэр[ыяліста]-дыялект[ыка]. Усё ж будзе прыемна, калі ты пару радкоў пра сваё ўражанне напішаш. Калі будзе гутарка пра пастанову, скажы, што накш я напісаць не мог. Гэта найбольш прыемлемая форма для мяне як аўтара і для нашай грамадскасці. Сапраўды, трэба скончыць з гэтым. Ты падумай, можа якраз у гэтым разе трэба схадзіць да т. Васілевіча.

Вітаю хлопцаў, Аню.

Цалую цябе. *Уладзік.*

Пэўна, ёсць карэктурныя памылкі. Прагледзь і папраў, бо нешта сам усіх і не схалплю.

[*Прыпіска на палях ліста:*] На ўсякі выпадак пасылаю два паасобнікі. Магчыма, што спатрэбіцца даць і Галоўліту, і ў ЦК.

(Адз. зах. 167, арк. 2 – 2 адв.)

№ 120

5/VII-30, Масква

Аня!

Марылька просіць, калі буду пісаць у Менск, абавязкова напамніць Вам, што вы абяцалі пабыць у нас. З вялікім задавальненнем выконваю гэтае даручэнне, тым больш што Адам напісаў пра тое, што Вы збіраецеся быць недалёка ад Масквы.

Жывем мы на дачы, вёрст 15 ад Масквы. Мейсца добрае. Дык не забывайцеся на нас!

Вітайце Адама. Атрымаў я часопіс, але мучыць мяне сумленне: ці не апошні паасобнік свой Адам прыслаў? Уласне кажучы — мне патрэбен быў толькі мой артыкул, каб далучыць яго да заявы.

Што добрага? На лета, пытаўся Адам, — сёлета нікуды з Масквы не паедзем. Па-першае — няма грошы, па-другое — не будзе магчымасці пагадзіць час.

Вітаем вас усіх ад шчырага сэрца.

Уладзік. Марылька.

[*Прыпіска М. Дубоўкі на палях ліста:*] Аня! Когда будете ехать, дайте телеграмму по адресу: Перловская Северная, Квартальный, 5, Зюкина, Дубовке. Приезжайте обязательно. *Марылька.*

(Адз. зах. 167, арк. 4)

№ 121

27/VII-31, Яранск

Браток Адам!

Колькі я пакутаваў, калі даведаўся, што ты сядзіш ужо гэтак часу. Нас затрымалі былі на тыдзень у Кацельнічы, але Савіч схадзіў да пракурора — і выпусцілі. Жывём тут, маем кватэру чатыры пакоі за 25 на месяц [*нрзб.*]. Прыехалі 4 Марыля з сынам. З 20 працую сакратаром патрэбсаюзу, пенсія 100. Магчыма, што к восені дадуць працу выкладчыка. Магчыма такжа, што дазволюць жонцы працаваць тут разам са мной. Гэта было б вельмі добра для яе самой, бо яна звялася на нет. Як будзеш пісаць — пішы «до востребов[ания]», бо кватэру думаем мяняць у хуткім часе (цяпер — між іншым — вул. Пушкіна, д. 1). Завялікая яна да зімы. Адпачыў я добра. Хаджу ў лес у ягады. Вось цяпер выхадны дзень — прынёс поўную кепку малін, думае Марыля канфіц[юр] варыць. Гарачае прывітанне ад яе, ад мяне. Цалую цябе, браток, дужэй! Вітае Альгерд цябе. Нічога пакуль што яшчэ не пісаў, не пракладаў. *Уладзік.*

(Адз. зах. 168, арк. 1)

№ 122

8/VIII-31, Яранск

Браток Адам!

Што я быў адпачыў і нават вельмі добра, гэта ты можаш смела даць веры: цэлы м[есяц] нічога не рабіў, выпіваў з Міколам гарнец або 1½ малака і з'ядалі дзясятка або 1½ яец. Можаш прыблізна меркаваць сам. Важыў 4/VII 91 кг (летась 101). Цяпер не ведаю колькі, думаю зважыцца, бо пэўна зліняў крыху, як прыехала мая Марыля. Служба мая ніштавая. Нічым яна не горш маіх ранейшых служб, кажу гэта зусім шчыра і сур'ёзна. Плата замалая — 100 руб., але абяцалі падвысіць у далейшым, бо на мяне ўскладаюць яшчэ юрыдычна-даведачныя абавязкі. Апрача таго Шэф сказаў, што можна будзе браць дадатковыя настаўніцкія гадзіны. Не ведаю, наколькі так. Сказаў, што даў загад скарыстаць нашых жанок. Падалі яны заявы ў Ад[міністрацыю] Асв[еты]. Наогул праца для настаўнікаў ёсць. З кватэрай — нядрэнна. Выбар ёсць. Мелі адну. Пераехалі да лесу, дзе і жылі з месяц (Пушкіна, д. 1). Але завялікая (4 пакоі), ды прыватная. Перайшлі ў такі (Пушкіна, д. 2 = Пішы на гэты адрас). Пакуль займаем адзін пакой 13,5 метр[аў] + 10 метр[аў] прыхожая, фактычна другі пакойч[ык] з вакном, далей самастойны ганак, чулан і ўборная. Каштуе 5,5 руб з майго акладу. У далейшым павінны даць усю кватэру (яшчэ два вялікія пакоі і кухня). Калі дадуць — пяройдзе са старой кватэры Мікола, ён пакуль застаўся там, а ягоная жонка паехала сёння па рэчы. Вось і ўсё з кватэрай. Калі будзем тут і зімаваць — дрэнна не павінна быць. Жывем так сабе. Маральна адчуваю сябе добра. Фізічна таксама. Спадзяюся, што здолею тварыць — у кожным разе перакладаць. Прыслаў Купц[эвіч] камплект сялетняга «Узвышша» з артыкуламі Крапівы, Глебкі. Адашлю яму назад і папрасіў, каб у далейшым мне іх не прысылаў, бо вельмі ж брыдкая пісаніна, ні розуму, ні сэрцу. Нават злаваць на іх нельга. Папрасіў, няхай лепш прышле новыя слоўнікі, калі гэтакія будуць. Вось бадай і ўсё. Альгерд мой у Маскве хварэў жыватом, а тут справіўся зусім. Жонка таксама папраўляецца. Адным словам — бадай што ўсё добра. Горад невялікі, але добры. Прадукты даволі танныя (у параўнанні з вашымі — удвая). Таксама пакуль на гэтым спынюся, бо будзем пісаць ліст, як толькі стала будзе ўсё выглядаць (больш-менш) у нашым жыцці. Шчыра

вітаю цябе, Аню, суседзяў тваіх — Марыля, сын і я. Цалую цябе.
Уладзік.

[*Прывіска на палях ліста:*] Толькі што бачыў 9 т[ом] Малой Энц[иклопедии]. Пра «Узвышша» нататка «О. К.». Глянё, не ўпала ўлада. Не ведаю, што там было раней пра Язэпа. Вітаю, *Уладзік.*

(Адз. зах. 168, арк. 3)

№ 123

24/VI-32

Браток Адам!

Даўно ад цябе нічога няма. Збіраемся выканаць даручэнне Ані на конт мукі, але ўсё чакаем, каб патанела — вельмі дорага гэтымі днямі (ад 70–80 пуд). Канчаю пераклад другой часткі «Чайльд-Гарольда», хоць і працую бадай выключна выхаднымі днямі. Накідаў план невялічкага твора кампазіцыяй «Ветразей», з тымі ж героямі, пра пялёсткі шыпшыны («Над хвалямі шыпшынавых пялёстак»). Не ведаю, як яно будзе. Калі што скончу — прышлю табе. Як будзеш пісаць Антону — прывітай яго, бо ён пэўна крыўдзіцца, што я яму даўно не пішу. Як ты, браток, пачуваешся? Ці чытаў ты раман (няскончаны) Флабера «Бювар і Пекюшэ»? Калі не — раю пачытаць. У мяне бывае настрой напісаць ці камедыю, ці аповесць, у якой вывесці прыезд да нас замежнай дэлегацыі ў складзе Тартарэна, Бювара, Пекюшэ і падобных персанажаў. Але гэта, мабыць, застанецца як намер няздзейснены. Напішы што. Шчыра і гарача вітаем вас усіх, з пажаданнем усяго найлепшага. Цалую цябе, *Уладзік.*

(Адз. зах. 168, арк. 7)

№ 124

1/VII-32

Браце Адам!

Купілі для вас полпуда мукі пашанічнай простага размолу, але прасаванай. Каштуе 20 р. Або хутка прышлем поштай, або, калі паедзе да сястры Зося, праз яе. Гэта паш[анічная], вышэйшага гатунку — каштуе 80 р. пуд, дык мы не адважыліся, шкада грошай. Недалёка

да восені, тады павінна быць танней. Пішы, я табе напісаў некалькі лістоў. Сабіраецца да мяне ў госці мой бацька. Вітайце Аню, дзетак. Цалую цябе. *Уладзік.*

(Адз. зах. 168, арк. 11)

№ 125

20/VII-32

Браце Адам!

Пэўна, атрымалі вы муку простую. Сёння купілі пуд за 60 руб. белай, пыгяванай — «сейку». У бліжэйшыя дні вышлем. Здаецца, з 25 буду мець адпачынак, дык абавязкова — калі не вышлем раней — чысла 24–25 прасія, каб табе дазволілі прыехаць сюды ў адпачынак. Дарога вярнулася б прадуктамі, якіх закупаў бы для сябе. Было б вельмі прыемна. Мне чамусьці здаецца, што тваё начальства не супярэчыла б у гэтым. У кожным разе — пішы. Вітаем Вас усіх. Цалую цябе. *Уладзік.*

(Адз. зах. 168, арк. 9)

№ 126

18/V-33

Браце Адам!

Пішам мы адзін аднаму вельмі рэдка. Гэта праўда. Ды і пісаць няма чаго, няма чым пахваліцца. Адно — працую, сплю, ем — апрача газет, нічога не чытаю. Хіба гэта навіны, хіба гэтым хваліцца? Чуў я, што Жылка памёр яшчэ ў сакавіку.

«Чайльд-Гарольда» не скончыў, а спыніўся ў сярэдзіне 2-е часткі. Арыгінальнага нічога не пішу, бо неяк не асмелюся.

Матэрыяльна не гаруем, хоць і няма нічога завіднага. Удвох зарабляем 200 руб. на месяц. Можаш меркаваць сам.

Жонка часам недамагае з раматусам.

Сын расце ніштавата, дурэе; вясёлы і жвавы хлопчык. Трэба будзе хутка і чытаць вучыць.

Вельмі рад, што ты здароў, як і ўся твая сям'я. Ад Язэпа я таксама нічога не меў, пісаў яму аднойчы — у 31 г. Першы раз чую, што жонка да яго пераехала. Цікава, дзе ён працуе?

Вось, браток, пакуль і ўсё. Пішы, будзем вельмі рады і ўдзячны. Вітанне ад Марылі і сына Ані і дзеткам тваім.

Цалую. *Уладзік.*

(Адз. зах. 168, арк. 13)

№ 127

12/VIII-33, Яранск

Браце Адам!

Атрымаў з тыдзень тваю лістоўку. Вельмі сумна, што непрыемнасці не развіталіся з намі. Чым тлумачыцца тваё звальненне? А мо ўжо працуеш? Пішы, браток. Як дзеці, як Аня? Мы пакуль што працуем абое. Сын расце, здаровы. Жыццёвыя запатрабаванні зараз знізіліся да хлеба й да хлеба. Летам крыху чытаў, зараз амаль нічога, апрача газет. Нічога не пішу. Быў у адпачынку тры тыдні, зараз (5) ізноў на працу. Цікава, ці вызвалілі Гурыка на Беларорскім канале? Ні пра каго нічога не ведаю. У красавіку Фэлька пайшоў у адпачынак. Да гэтага часу не ведаю, ці звярнуўся, ці куды на курорт паехаў. Як будзеш мець вольную хвіліну — пішы, хоць пару слоў. Цікава, што бадай не ўсе беларусы ў бухгалтары пайшлі. Мабыць, адзін я застаўся ў невыразнай прафесіі сакратара. Ад усяго сэрца вітаем вас усіх. Пішыце, як наогул ваша становішча.

Ад бацькоў сваіх таксама даўно ніякіх звестак не маю. Цалую цябе.

Уладзік.

(Адз. зах. 168, арк. 14)

№ 128

15/II-34

Адаме!

Атрымаў тваю лістоўку. Не здзіўлены навінамі, яны з'яўляюцца толькі працягам, няскончаным. Як жывеш? Як матэрыяльна? Я працую на тым жа мейсцы. Здароўе маё нішто, а жончына дрэннае — хварэе на раматыс, а як змена надвор'я — пакутуе вельмі. Сын гадуецца, бадай і нішто. Не ведаю, як далей. Пра поўдзень не мару. Аг, абы дагараваць веку, бо на лепшае не спадзявацца працоўнаму чалавеку, а працы ўсюды хопіць. Нічога не пішу, мала чытаю, хоць умовы ўсё ж ёсць для гэтага, льга было выкруціць часу. Пісаў Антось, але не адказаў яму, не знайшоў адрасу. Напішы ад мяне прывітанне, а я пашукаю адрас — упішу што. Як Язэп? Ці чуваць што пра яго? Мне чамусьці здаецца, што ён напіша шмат. Цалую цябе, шчыра вітаю Аню, дзетак, а такжа і мая сям'я вітае.

Уладзік.

(Адз. зах. 168, арк. 16)

№ 129

19 сакавіка, 35

Браце Адам!

9 студзеня прыехала да мяне жонка з сынам. Ехалі коньмі ўсю дарогу (200 кілам[етраў]). Прыехалі нішто. Працуе яна педолагам. Сын нядаўна пачаў хадзіць у дзіцячы сад. Я працую на тым жа мейсцы, як стаў з пачатку. Нічога не пішу і нічога, апроча газет, не чытаю. Спадзяюся, што калі дазволіць лёс у будучыне — можа што і напішу, бо энергія кандэнсуецца. Таксама жадалі б куды на поўдзень, але хто яго ведае — куды ні кінь — усюды клін. Грошай на пераезд трэба багата, а іх не вельмі і зараз. У мяне ж і так два пераезды за адзін год былі, каштавала крыху. Цікава, ці дадуць нашаму Чэбаксарцу пашпарт у Менску, бо ён паехаў туды па сям'ю.

Як ні дзіўна — але неяк у мяне і жадання вялікага няма ў тых бакі крагацца — няхай яны загінуць. Хутчэй за ўсё, быў бы настрой паехаць куды да Краснаярска, каб там фрукты былі. Але, кажуць, няма.

Наогул — цьмяна і нявідна доля наша. Цікава, Язэп застаўся на старым мейсцы, ці і яго куды перакінулі? Што гэта значыць? Дзе працуе Антось? Пішы лістывачку. Перадай прывітанне Ані і дзеткам ад маёй сям'і. Вітай суседа. Цалую цябе.

Уладзік.

Адрас той самы.

(Адз. зах. 168, арк. 18)

№ 130

9 траўня 35 г.

Браце Адаме!

Загубіў быў твой адрас. Сёння выпадкова знайшоў і пішу. Гадуем ся мы памаленьку. Сын крыху хварэў, акрыяў. Працую я, працуе жонка. Набліжаецца час вызвалення, а куды ехаць — не ведаем. Хацелася б, каб у лепшы клімат, але хто яго ведае, як і што: куды будзе дазволена, а куды не. Я чуў, што ты збіраешся ў Заходнюю воўбласць. Я табе не радзіў бы, хоць у нашым зменлівым лёсе цяжка даваць рады. Як гадуецца Аня, дзеці? Вітай іх ад шчырага сэрца майго, Марыльчынага. Хоць яны, нашы недругі, пагаравалі, але хоць мы з імі не разлучыліся, цягнем разам сваю долю-нядолю. Ні з кім не перапісваюся, да бацькоў рэдка пішу. Выходзіць, што Язэп застаўся ў тым жа горадзе? Гурык Гарэцкі вольна працуе недзе (ці ў Маскве, ці за Масквой). Зарабляе 700 руб. на м[еся]ц. Вось усе мае навіны.

Вітай Антося. Вітае Марыля.

Цалую цябе.

Уладзік.

(Адз. зах. 168, арк. 22)

№ 131

27-VII-35

Браце Адам!

Атрымаў твае дзве паштоўкі. Не адказвай на першую, бо згубіў быў твой адрас. Учора якраз прасіў Зосю Адамаўну, каб яна напісала сваёй сястры і папрасіла сказаць пра гэта. Учора ж атрымаў тваю

сумную паштоўку. Сёння ўсё перабраў і знайшоў адрас. У нас пакуль што нічога не абвяшчалі, чакаем на днях, можа сёння, заўтра. Праўду кажучы, я чакаў вызвалення, але цяпер надзей няма. Хай будзе як ёсць. Бедная Аня! Яна ж марыла пра поўдзень. Ці адказалі ёй хаця на яе заяву? Напішы, браток, усім будзе крыху весялей. Ты пытаешся, куды думаю накіравацца. Я адказваю — куды думаў, бо ўжо надзеі на пераезд няма. Хіба можа так перакінуць шэфы. Думаў я або ў Горкі, або ў Казань. Адным словам, недалёка, бо няма ні грошы, ні здароўя далёка ездзіць. Гасціла ў мяне з 24/VI да 12/VII мая маці. Яна ждзе-чакае мяне. Мацуйся, браце. Вітай Антося, цалуй Аню, дзетак. Прывітанне ад мяне, Марылі, сына.

Цалую цябе. *Уладзік.*

(Адз. зах. 168, арк. 20)

Лісты да Алены Казіміраўны Юрэвіч

19 лютага 1969 г.

Сардэчна паважаная
Галена Казіміраўна!

Перадусім уважаю сваім прыемным абавязкам павіншаваць Вас, Галену Іванаўну і Івана Ігнатавіча з надрукаваннем такой выдатнай працы, як 2-гі том Гісторыі беларускай літаратурнай мовы.

Вельмі ўдзячны Вам за прысланы мне паасобнік. На жаль, не магу аддзякаваць Вам адразу сваёй кнігай, але спадзяюся зрабіць гэта ў самым блізкім часе.

Прыемна ўражаны і крыху здзіўлены Вашай нястомнай энергіяй, з якой Вы перавярнулі такую гару матэрыялаў, якая дае нам, чытачам, цікавыя і каштоўныя вывады-вынікі.

Дзівіць малы тыраж такой каштоўнай працы. Гэта значыцца, што нават не ва ўсіх бібліятэках будзе яна.

Ад шчырага сэрца жадаю Вам новых дасягненняў, добрага здароўя.

З вялікай пашанаю *Ул. Дубоўка*.

Карыстаючыся зручным выпадкам, віншую Вас, Галена Казіміраўна, і Галену Іванаўну з надыходзячым — 8 Сакавіка. Усяго Вам самага найлепшага, здзяйснення Вашых заповітных жаданняў!

Ул. Дубоўка

6-05-69, Масква

Дарагая Галена Казіміраўна!

Віншую Вас і з выходам у свет Вашай новай кнігі (пра пр. Бузука) і са святамі: Першамаем і Днём Перамогі. Ад шчырага сэрца жадаю Вам новых поспехаў у навуковай працы, новых творчых дасягненняў і здзяйснення ўсіх Вашых заповітных жаданняў. На жаль, апрача аднаго экз., дасюль не атрымаў з кнігарні сваю новую аповесць «Ганна Алелька», каб аддзякаваць Вам за Ваш падарунак. Можа ў гэтым м-цы выберуся ў Мінск, тады перадам асабіста. З вялікай пашанай да Вас *Ул. Дубоўка*.

19 люта 1969 г.

Сяроднас павашана
Залем Казіміраўна!

Тэарэтыч у Вашым вясце пунравна абавязна
паўшчына Вас, вольна Палаву; Гала
існаванне з надрукаваным тымка выданням
пунрав, як 2-ы том вольна адважана
вельна адважана вельна.

Вашым у вольна Ваш да пунравна мае
пааботка. На вольна, не дау адважана Вам
адважана вельна вельна вельна вельна
вельна вельна вельна вельна.

Трыма вольна; вольна вольна
Вашым, вольна вольна, вольна вольна
вельна вольна вольна вольна; вольна вольна
вельна вольна, вольна, вольна; вольна вольна
вельна вольна.

Вольна вольна вольна вольна
вольна вольна вольна, вольна вольна вольна
вольна вольна вольна вольна.

Ад вольна вольна вольна вольна
вольна вольна вольна вольна
з вольна вольна вольна вольна

Казіміраўна вольна вольна вольна вольна
Залем Казіміраўна; вольна вольна вольна вольна
вольна вольна вольна вольна вольна вольна
вольна вольна вольна вольна вольна вольна!

вольна вольна

Аўтограф ліста ад 19.02.69 г.

Дарагая Галена Казіміраўна!
 Вішчу Вас і Вялікім у свё
 Вялікім іван кніж (у м. Дубоўка);
 Сё шчыра: не маючы і Дня Перамогі;
 Да Вялікім сэрца шчыра іна інак палікаў у кавары
 кавар, інак інак пашанамі; і здзейснені ў гэ
 Вялікім сапавілішчым шчыра. Не маю, асуды інак
 Дарэка не абраўнаў з кавары сваё інак аловішч
 Галена Алена, каб адражылі Вас інак пашанамі.
 "Мая і інак інак інак інак, інак інак інак
 асуды. З Вялікім пашанамі з Вас інак інак інак

Аўтограф ліста ад 6.05.69 г.

Сакавік 75, Масква

Дарагая Елена Казіміраўна!

Сардэчна віншую Вас з Урачыстым днём 8 Сакавіка.

Ад душы жадаю Вам, каб здзейсніліся ўсе Вашы творча-навуковыя задумы, каб добрае і шчасце былі Вашымі неадлучнымі спадарожнікамі на жыццёвых шляхах.

З пашанаю,
Ул. Дубоўка.

Май 1975, Масква

Дарагая Елена Казіміраўна!

Віншую з усімі майскімі святамі: 1 Мая і Днём Перамогі.

Ад шчырага сэрца жадаю Вам і Вашым родным усяго самага найлепшага ў жыцці і працы.

Дзякую Вам за добрыя пажаданні. Пасылаю Вам з гэтым невялічкую памятку — свае «Пялёсткі».

З вялікай пашанай Ул. Дубоўка.

Снежань 1975

Дарагая Галена Казіміраўна!

Самыя найлепшыя Вам пажаданні на Новы — 1976 год і на многія, многія гады вяселля з пашанаю да Вас.

Ул. Дубоўка.

Лісты да Івана (Янкі) Уладзіміравіча Саламевіча (Выбранае)

16 сакавіка 1968 г., Масква

Паважаны Іван Уладзіміравіч!

Паспрабую адказаць Вам на пытанні, якія вы далі мне ў сваім лісце. Пачнем з псеўданімаў. Пра псеўданімы мае. Тымі псеўданімамі, якія Вы згадваеце, я карыстаўся двойчы ў жыцці: «павадыр Уладзік» — у часопісе «Беларускі піянер», а «Ганна Аршыца» — у першым нумары часопіса «Аршанскі Маладняк». Калі мы (я, Кандрат Крапіва і Міхась Ганчарык) рэдагавалі ў Воршы гэты апошні часопіс, дык заўважылі, што ўсе аўтары — хлопцы, няма ніводнай жанчыны. Я тады закрэсліў адразу сваё прозвішча і паставіў «Ганна Аршыца»... А вось маленькія апавяданні мае, змешчаныя ў гэтым жа нумары («Верацёны»), засталіся непадпісанымі ніяк праз нейкі тэхнічны недагляд. Пра А. Мрыя. Былі два родныя браты Шашалевічы. Адзін — Васіль, драматург, другі — Андрэй. Паколькі Васіль раней пачаў друкаваць свае творы пад прозвішчам «Шашалевіч», то другі брат узяў псеўданім «Мрый». Так і друкаваў свае творы, галоўным чынам у часопісе «Узвышша».

Пра Язэпа Кудзера. — Гэта адзін з псеўданімаў Язэпа Пушчы. Ён ён падпісваў крытычныя нататкі. Быў у яго яшчэ адзін для гэтай жа мэты — «Л. Трыер».

Пра К. Кундзіша. Быў беларус Клімент Марцінавіч Якаўчык. Родам ён з Гродзеншчыны. Разам са мной вучыўся ў Нова-Вілейскай настаўніцкай семінарыі. Скончыўшы яе ў пачатку 1918 г., ён паехаў да сваёй сям'і ў Самару (цяпер Куйбышаў). У 1921 годзе мы з ім сустрэліся ізноў... у Брусаўскім інстытуце, які разам скончылі (у першым выпуску, у 1924 годзе). Пісаў ён вершы па-руску. Шчыра прызнаюся, не ведаю, колькі іх друкавалася. Між іншым — ён жанаты на сястры рускага пісьменніка Георгія Бярозкі, які (у маладыя гады) супрацоўнічаў ва «Узвышшы», падпісываючыся «Юры Бярозка». Скончыўшы Брусаўскі інстытут, К. М. Якаўчык працаваў рэдактарам у Маскоўскім дзяржаўным выдавецтве, а адначасна перакладаў на рускую мову творы некаторых нашых праяікаў (у кожным разе, Я. Коласа). Калі мне прыйшлося ў Маскве арганізаваць выданне зборніка

артыкулаў, прысвечанага дваццацігоддзю Якуба Коласа, К. М. Якаўчык і Г. С. Бязозка далі такжа па артыкуле за сваімі подпісамі. Але К. М. Якаўчык даваў вельмі хлесткія агляды некаторых нашых пісьменнікаў (Ц. Гартны, М. Чарот, А. Александровіч). Гэтыя агляды друкаваліся ў часопісе «Узвышша» пад псеўданімам «К. Кундзіш». Паколькі я перакладаў гэтыя агляды-артыкулы на беларускую мову, некаторыя думалі, што я з'яўляюся аўтарам. Каб скончыць гэтае пытанне, дадам, што К. М. Якаўчык загінуў у бойцы з немцамі пад Масквой, у якой ён удзельнічаў у шэрагах народнага апалчэння. У тым разе, калі выпадкова Вас зацікавіць К. М. Якаўчык (К. Кундзіш) — Вы можаце звярнуцца непасрэдна да швагры — Г. С. Бязозкі або да ўдавы Якаўчыка — да Наталлі Сяргееўны (прозвішча я і не ведаю — па мужу ці па бацьку).

Больш я нічыіх псеўданімаў не ведаю. Калі Вас будуць цікавіць якія, можа дапамагчы М. Лужанін альбо П. Глебка, бо яны дапамагалі А. Бабарэку выдаваць часопіс «Узвышша». Што датычыцца «Полымя» — дык я іхніх псеўданімаў не ведаў, у гэтай справе Вам можа дапамагчы Іл. Барашка, бо ён жа быў асабістым сакратаром Ц. Гартнага па «Полымі».

Пра З. М. Аксельрода. Між іншым, у Маскве (Масловка, д. 7, кв. 26) жыве родны брат паэта, мастак (жывапісец) Меер Майсеевіч Аксельрод. У тым разе, калі сапраўды Вам спатрэбіцца якія звесткі пра паэта Зэліка Аксельрода, Вы можаце звярнуцца да Меера Аксельрода.

Першае Вашае пытанне пра «вышэйшае пачатковае вучылішча» для мяне крыху незразумела. Ці Вас цікавіць пытанне, што з сябе гэтае вучылішча ўяўляла, ці пытанне, «ці было такое вучылішча менавіта ў Радашковічах?». Адкажу каратка на першае пытанне. Прыблізна да 1909–1910 гг. у павятовых гарадах былі вучылішчы тыпу «прагімназій», чатырохкласныя, якія раней так і зваліся «уездное альбо городское чатыр'хкласное училище», каб адрозніць ад сапраўднага пачатковага вучылішча, «надбудовай» над якой з правам пераходу ў пяты клас гімназіі і былі гэтыя «вышэйшыя пачатковыя». Давалі яны адукацыю бадай у аб'ёме нашай сучаснай сямігодкі. Было такое вучылішча ў Вілейцы, пра гэта я добра ведаю, бо два мае старэйшыя браты там вучыліся. А ці было яно ў Радашковічах — не ведаю. Пэўна ж было, калі чалавек піша. Што датычыцца рэальнага вучылішча, якое ён нібыта скончыў у 1921 годзе, дык гэта нешта не тое, не падобна на праўду: гімназіі, рэальныя і камерцыйныя вучылішчы былі

да Кастрычніцкай рэвалюцыі. Пасля былі арганізаваны «адзіныя савецкія школы першай і другой ступені». Вось З. Аксельрод, пэўна, і скончыў савецкую школу II ступені, арганізаваную ў памяшканні быўшага рэальнага вучылішча. Паўтараю, у 1921 годзе на тэрыторыі савецкіх рэспублік ніякіх рэальных вучылішчаў не існавала. Я працаваў тады ў Народным камісарыяце РСФСР цэнтральным школьным інспектарам і з гэтым быў добра знаёмы.

Прыехаўшы ў Маскву разам з другім яўрэйскім паэтам Ізі Харыкам, Зэлік Аксельрод такжа з Харыкам паступіў у дзве вышэйшыя школы: а) на яўрэйскае аддзяленне педагагічнага факультэта 2-га Маскоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта (тады ў Маскве было два ўніверсітэты) і б) у Вышэйшы літаратурна-мастацкі інстытут імя В. Брусава.

Я сам скончыў гэты інстытут у 1924 годзе. Пасля нашага быў толькі адзін выпуск (усяго два выпускі), бо інстытут самаліквідаваўся ў звязку з пастановай аб пераводзе яго ў Ленінград. Усе студэнты, якія не паспелі скончыць Літ. ін-т, перайшлі ў іншыя вышэйшыя школы, у якіх многія з іх і вучыліся, падобна Аксельроду і Харыку. Мне думаецца, што Аксельрод і скончыў яўрэйскае аддзяленне педфака МГУ, але гэта трэба ўдакладніць.

Між іншым, з гэтым ідзе блытаніна ўвесь час. У даведніку «Пісьменнікі Савецкай Беларусі» выд. 1959 г. на ст. 437 пра Ізі Харыка надрукавана, што ён скончыў Брусаўскі ін-т у 1923 г., тады ён толькі паступіў у 1923 г., а ў гэтым годзе ніякіх выпускаў наогул не было. Паўтараю, першы выпуск, у якім быў і я, адбыўся ў 1924 г. З аднаго боку — гэта дробязь. Але з другога, як мне думаецца, у энцыклапедыі павінны быць дадзены матэматычна вывераныя і дасканалыя звесткі. Дзеля гэтага больш правільна было б напісаць пра Аксельрода: «вучыўся ў Брусаўскім л.-м. інстытуце, але не скончыў яго, скончыў... (тое, што скончыў)». Так жа і пра Ізі Харыка, калі да яго дойдзе чарга.

Пра Адама Бабарэку. Бібліяграфію, якая дадзена пры нататцы, мне думаецца, варта дапоўніць: «Аўтабіяграфія» (Кніга I. Д. Казека «Пра час і пра сябе», Мінск, 1966, ст. 40–42). У радку 9 і 8 знізу пералічваюцца пісьменнікі, якія выйшлі з «Маладняка» разам з А. Бабарэкам і арганізавалі «Узвышша», але ў гэтым пераліку прапушчана прозвішча Кузьмы Чорнага, які быў старшынёй згуртавання. Далей у нататцы сказана, што А. Бабарэка «некаторы час дапускаў тыповыя для “Маладняка” памылкі — недаацэнка мастацкай спадчыны мінулага, абсалютызацыя класавасці мастацтва, недастатковая ўвага да майстэрства

пісьменніка і інш.» Асабліва прыкрым з’яўляецца наогул у навуковых нататках гэты давесак «і інш.». Для саліднага выдання такі давесак — ляпсус, проста кажучы. Трэба альбо сказаць, што гэта за памылкі яшчэ, альбо выкінуць яго. Тым больш што ў расшыфраванай частцы дадзены неабгрунтаваныя абвінавачванні. Сапраўды, наколькі мне вядома, Адам Бабарэка быў самым гарачым прыхільнікам усебаковага вывучэння мастацкай спадчыны і безуплыўнага падвышэння маладымі пісьменнікамі сваёго майстэрства.

У часе станаўлення беларускай савецкай літаратуры быў падзел на старэйшых паводле ўзросту і малодшых пісьменнікаў. Старэйшымі, напрыклад, былі Ц. Гартны, М. Грамыка, Нёманскі і г. д., а малодшымі былі К. Крапіва, К. Чорны, Я. Пушча і г. д. Адмаўленне мастацкасці вершаваных твораў Ц. Гартнага, да прыкладу, якое рабілася малодшымі пісьменнікамі таго часу, далёка не тое самае з адмаўленнем старой спадчыны наогул, бо тыя «старэйшыя» былі самі ўсяго гадоў на пяць-дзесяць старэйшыя за «маладзейшых». Старымі яны сталі цяпер, не ўсе творы іх з’яўляюцца вартымі залічэння ў класічную спадчыну, якую трэба вывучаць і якой трэба наследаваць. Некаторым з тых «старэйшых», але не заўсёды таленавітых пісьменнікаў было выгадна дэмагагічна перакручваць крытыку іхніх твораў на славетную формулу «адмаўлення мастацкай спадчыны наогул». Ц. Гартнаму гэта было тым больш лёгка рабіць, што ён быў дырэктарам Беларускага дзяржаўнага выдавецтва і галоўным рэдактарам адзінага часопіса («тоўстага») — «Польмя». Нездарма пра яго адзін з сатырыкаў тады ж склаў эпіграму:

Сядзіць дзядзя лысы
ля дзяржаўнай місы.

Капляюш берлінскі,
а характар свінскі.

Выступленні супроць такой «палітыкі дзяржаўнай місы», якая праводзілася вельмі актыўна больш маладымі, ніяк нельга падводзіць пад «недаацэнку мастацкай спадчыны мінулага», бо падобная творчасць для маладых пісьменнікаў таго часу была не спадчынай, а была ўсяго толькі сучаснай. Усё вартае ўвагі ў сучасных для таго перыяду пісьменнікаў, у тым ліку і таго ж Ц. Гартнага, аб’ектыўна ацэньвалася, калі трэба, вывучалася. Паўтараю: механічнае перанясенне паняцця спадчыны на сучасныя творы для нас, быўшых у дваццатых гадах

маладымі, з'яўляецца няправільным і няправільным з'яўляецца навешванне ярлыка «недаацэншчыка» Адаму Бабарэку. Таксама паўтараю: якраз Бабарэка быў самым упартым і паслядоўным прыхільнікам і прапагандыстам вывучэння спадчыны.

З пашанаю да Вас *Ул. Дубоўка*.

29 сакавіка 1968 г., Масква

Дарагі Іван Уладзіміравіч!

Бачу, што я крыху нарабіў Вам клопату са сваім лістом, але таксама бачу, што Вы спраўды глыбока цікавіцеся некаторымі пытаннямі ўдакладнення «няясных» мясцін у нашай літаратуры.

Да ліку псеўданімаў Ц. Гартнага Вы можаце дадаць яшчэ адзін — Сымон Друк, пад якім ён актыўна выступаў супраць «Узвышша». Як кажуць старыя людзі — «царства яму нябеснае», але нябожчык быў вельмі і занадта самалюбівы, «самалюб». Мне толькі прыгадалася, у звязку з Вашымі словамі пра Зах. Беларусь, такое: ці бывалі Вы, наведваючы Ленінград, у жонкі Максіма Гарэцкага? Ці не дапамагла б яна ў чым-небудзь Вам? Праўда, яна сама (Леаніла Усцінаўна Чарняўская, — між іншым — пісьменніца) хварэе, ды і дачка Галіна Максімаўна хварэе, прайшлі ўжо і аперацыі (шчыгтавідная залоза). На ўсякі выпадак — я даю Вам іхні адрас. Вы можаце пра Зах. Беларусь запытацца ў Л. У. Чарняўскай. Адрас такі:

Ленінград, С-174, ул. Шелгунова, д. 8, кв. 46.

Да Вас у Мінск часта наведваецца брат М. Гарэцкага — акадэмік Гаўрыла Іванавіч Гарэцкі. Вы можаце, скарыстаўшы яго прыезд, даведацца ў яго пра некаторыя пытанні старога перыяду літаратуры. Ці зарэгістраваны ў Вас Дыла Язэп Лявонавіч? Гэта — жывы пакуль што даведнік. На жаль, ён хварэе. Таксама ягоны адрас:

Саратов-40

Вторая Дачная-Сапёрная, д. 4, кв. 4.

Ён жа — адзін з жывых член першага ўраду Сав. Беларусі (наркам сац. забеспячэння), драматург, навуковы дзеяч.

Калі пісаў Вам пра Бабарэку, заняўшыся «давескамі», забыўся звярнуць увагу Вашу на тое, што ён быў на працягу значнага часу выкладчыкам (лектарам) Камуністычнага ўніверсітэта Беларусі, а пасля яшчэ і выкладчыкам Бел. дзярж. ун-та. Мне думаецца, што ў кароткай біяграфічнай даведцы гэта таксама павінна быць адзначана. Калі нават пра некаторых адзначаецца, што хто быў працаўніком дзіцячага

дому, чаму ж не паказаць, што А. А. Б-ка быў выкладчык літаратуры такіх паважаных вышэйшых школ?!

Але даруйце, Вам без мяне там дадуць матэрыялаў.

Вось гэта заўвага будзе цікавай. Ці звярнулі Вы ўвагу на такое выданне: А. Квятковский. «Поэтический словарь». Москва, изд-во «Совет. Энцикл.» 1966 г.? У Вас яно павінна быць! — Дык гляньце на стар. 79 пра «віршы». Там падаецца беларускі вершатворац Кірыл Транквільён і яго кніга «Композитор або складач сих віршов старый Травкилион Ставровецкій» Могилёв, 1699 г. Я гэтай старой кнігі пакуль што не бачыў, але, зважаючы на загаловак, бачу, што гэта беларуская цалкам, а Квяткоўскі як «бесхозную» маёмасць залічвае яе ў рускую.

З пашанаю да Вас *Ул. Дубоўка.*

У «ЛіМе» я чытаў неяк успамін Гаўрука пра І. Харыка, у якім ён заяўляе, што Харык паступіў у Брусаўскі інстытут у... 1921 годзе!! Якая цана ўсяму ўспаміну — не ведаю, бо Харык з ім у Маскве не меў нічога агульнага. Жылі яны каля запарку ўтраіх у адным пакойчыку — Харык і два браты Аксельроды. У звязку з тым, што вучыліся ў двух ВНУстановах, яны багата працавалі. У кожным разе, у 1921 годзе іх у інстытуце не было. За гэта я ручаюся, бо я, будучы студэнтам, першы раз вёў Ізі Харыка ў Інстытут і пра гэта мог бы расказаць багата камічнага.

З павагаю *Дубоўка.*

23 жніўня 1970 г., Масква

Дарагі Іван Уладзіміравіч!

Удзячны я Вам за добрыя пажаданні, прысланыя Вамі з вёскі, з адпачынку. Удзячны і за Вашыя заўвагі да «Ганны Алелькі». Усё ж ніяк не магу згадзіцца з Вашым тлумачэннем розных «запазычанняў» у беларускай мове, у прыватнасці з так званымі паланізмамі. Каб з такой меркай, з якой самі беларусы некаторыя падыходзяць да сваёй роднай мовы, англічане, напрыклад, падышлі да англійскай, дык ад яе нічога не засталася б. А тым часам яна адна з самых пашыраных у свеце. У мяне на стале ляжыць слоўнік іншакраёвых слоў у рускай мове (папулярны). У ім — 23 тысячы слоў. Выкіньце іх (а яшчэ ж ёсць спецыяльныя тэрміналагічныя!) — што застанеца? Ці можна так павярхоўна падыходзіць да беларускай мовы? Ці не павінны мы кіравацца пры гэтым агульнапрынятым палажэннем: кожнае слова,

незалежна ад таго, з якой мовы яно ўвайшло ў разгляданую, калі яно пашырана ў жывой мове і мае ад сябе вытворныя, — мае бясспрэчнае права быць у літаратурнай мове. Ці ведама Вам, што ў свой час беларуская мова была больш развітай, чым польская? Папскі нунцый у дакладзе папэжу рымскаму ў 1501 г. пісаў, што беларуская мова (альбо рутэнь) больш развітая, ніж польская. Пра гэта ж пазней (1843 г.) пісаў польскі гісторык Крашэўскі («Nove Studia Literackie»). Хто можа цяпер падлічыць, колькі слоў з беларускай мовы ўвайшло за тыя вякі ў польскую і сталі... паланізмамі (!) у беларускай мове.

Найбольш яскравы прыклад апошняга часу. Адзін наш навуковы працаўнік тлумачыць слова «паланізм» — «Гэта словы, запазычаныя з польскай мовы ў беларускую, напрыклад: блакітны (і г. д.)». А ў 1916 г. на польскай мове выдрукавана кніга «Блэнды энзиковэ», аўтар якой тлумачыць, што слова блакітны для польскай мовы чужанізм і што замест яго трэба ўжываць слова «нябескі»!.. Вось да чаго дайшла справа: беларусы адмаўляюцца ад свайго слова, кажуць, што гэта паланізм, а палякі кажуць... што гэта беларусізм (!).

Цяпер далей. У свой час на Беларусі была пашырана латынь. Яе ведалі многія людзі, бо дакументы пісаліся пэўны час па-лацінску. На Беларусі была талерантнасць, яна «кішэла» рознымі сектамі, веравызнаннямі. У той час у жывую мову паўваходзілі такія словы, як *дэтанавець*, *дата*, *дыспут* і г. д. і г. д. А мы ізноў жа тлумачым іх як паланізмы. Вазьміце хоць слоўнік Насовіча (ст. 153). Ёсць там і *дэтанавець* са многімі значэннямі. («Дэтануеш, здэтанавяў на першым слове хлопца...»). Ёсць там і ўсе да аднаго словы, якія Вы адзначаеце ізноў жа як паланізмы. Я зусім забыўся нагадаць вам пра тое, што Адам Міцкевіч і У. Сыракомля ўвялі ў польскую мову багата беларускіх слоў і давалі да іх уласнаручныя тлумачэнні (вырай, сумёт і г. д.). А сёння? Сёння яны ўвайшлі як паўнапраўныя «члонкі» ў польскі слоўнік і... таксама тлумачацца як паланізмы. Цяпер. Чытайце Насовіча (ст. 397) — *первястковы*, *первястак*, *первястачак*; *польных* кветак — (ст. 463 Нас.) ды ўва ўсіх творах старой бел. літры; *жадны*, *жадненькі* (ст. 152), Насов. 82 — *вызнанне* стасуецца не толькі да веравызнання.

Узуваць — у нас у жывой мове гаварылі тады, калі па-руску скажуць «насунул» (хадакі, пантоплі), у процівагу з «абуваць», калі праходзіць грунтоўная «аперацыя». Чаму гэта, з Вашых слоў, украінізм — не ведаю, бо мы (б. Віленшчына) з Украінай не суседзілі.

Шукаючы даведкі па Вашых заўвагах, знайшоў у Насовіча багата-багата слоў, якія знаёмы з дзяцінства, але цяпер не ўжываюцца ў літаратурнай мове.

Напрыклад — абрушына (у сэнсе «лавина», абрушаны бераг і г. д. (ст. 353). Абронка — потеря (353). Прашкі — (493) пустыкі, дребедень. У Насовіча ж ёсць пра *засцерагаць* (187), *спасцерагаць* (607).

Печуры — правільна тое, што гэта па-беларуску печники. А тое, што ў якіх мясцох рыбу *піскун* завуць «печурук». Гэта таму, што рыбіны гэтыя робяць сабе «пячоркі» альбо «пячуркі».

Не падумайце, што я ваюю за паасобныя словы праз нейкае самалюбства. Гэткія непаразуменні будуць да таго часу, пакуль у нас не выйдзе з друку тлумачальны слоўнік, калі, зразумела, ён будзе выданы сур'ёзна.

Дзындра — ёсць у руска-бел. слоўніку Глебкі і Крапівы (ст. 770) — пры слове шлак.

Пра селядоўку — гл. Насовіча ст. 577

людкасць — "275

сумысля — "622

Якое добрае слова ў Насовіча — працавітка (трудолюбивая, работающая)

—...Гарэлачкі акавітачкі

Дзеля мяне працавітачкі.

(Нар. песня)

З народнай песні ўзяў я (са збору Федароўскага) і слова «спадабанка».

Яшчэ раз дзякую Вам за пажаданні, заўвагі. Ад душы жадаю ўсяго найлепшага, асабліва выдатнай абароны дысертацыі. Мне, зразумела, цікава будзе зірнуць і на артыкул, прысвечаны мне.

Сардэчнае прывітанне нашым агульным знаёмым.

З пашанаю *Ул. Дубоўка*.

16.XI.70, Масква

Вельмі наважаны Іван Уладзіміравіч!

Разам з гэтым пасылаю Вам назад прысланы Вамі матэрыял і дадаю некалькі фактычных паправак, калі яны спатрэбяцца.

1. У восьмым радку зверху стаіць «рэдактар бел. тэксту Збору Законаў СССР/ 1926–30». Фактычна я працаваў у Крамлі ад снежня

1922 г., але тады быў не Збор законаў, а «Веснік ЦВК, СНК і СПА Саюзу ССР». У часе майго ад'езду ў Мінск быў перапынак невялікі. Вярнуўся я ізноў у 1926 і стаў рэдактарам Збору Законаў, які выдаваўся на беларускай мове. Далучаю для Вашага асабістага ведама копію ліста Гарбунова ў адрас Акадэміі навук СССР. Для дакладнасці (гэта ж энцыклапедыя!) варта сфармуляваць гэты радок так: «рэдактар бел. тэксту Весніка ЦВК, СНК і СПА Саюзу ССР са снежня 1922 г. да 1925 г., а з 1926 да 1930 — рэдактар бел. тэксту Збору Зак. Саюзу ССР». А зрэшты — як Вам падабаецца.

2. Восьмы і дзвяцты радкі зверху, мне думаецца, сфармуляваны добра: «Працаваў на розных работах» і г. д. Пажаданне Вашага рэцэнзента даць расшыфроўку да гэтага выказаць лёгка, але яна непатрэбная. Падумайце самі, я працаваў: а) сакратаром і прэзтэнзіястам райсаюза кааперацыі, б) кансультантам юрыдычнай часткі і ведамаснага арбітражу рэспубліканскага саюзу кааперацыі ў ЧАССР, в) бетоншчыкам, г) тынкавальшчыкам, д) арматуршчыкам, е) мулярам, ж) маляром, з) цесляром і сталяром, і) слесарам-вадаправодчыкам, у Бірабіджане, к) тэлеграфным рабочым на рацэ Бурэі, л) эканамістам, м) лесарубам, н) тралёўшчыкам, грузчыкам і г. д. у Ургальскім будаўніцтве, о) намеснікам галоўнага бухгалтара чайнага саўгасу ў Груз. ССР, п) лесарубам, р) сталяром у Ана-Чунскім леспрамгасе Краснаярскага краю... Кожную з вышэйпамянёных спецыяльнасцей я вывучыў дасканала, даваў прадукцыю, так сказаць, на пяць з плюсам. Пэралічыць іх усе? У энцыклапед. артыкуле не варта. Гэта справа поўнай біяграфіі. Даваць дзве-тры, а пасля ставіць: «і да т. п.» альбо «і інш.» — я лічу несправядлівым у дачыненні да гэтых самых іншых спецыяльнасцей, якія, быць можа, былі якраз самымі маімі любімымі. Вось чаму будзе, як сказаў у пачатку, лепш за ўсё абмежавацца той заўвагай, якая дадзена ў артыкуле.

3. У бібліяграфіі дадзена спасылка на працу Адама Бабарэкі. Яе трэба крыху ўдакладніць:

Бабарэка А. Творчасць Ул. Дубоўкі. Узвышша, 1927, № 5, № 6, 1928, № 1, № 2.

4. У аддзеле бібліяграфіі не паказан ніводзін артыкул пра маю «Жоўтую акацыю», а іх было чатыры (мне вядомых): А. Лойка і Ю. Пшыркоў — у «Полымі» (1967, 12), Вл. Машкоў — у ЛіМе (№ 5, 68), В. Пшыркова ў «Беларусі» (№ 12, 67) і М. Абрагімовіч у «Настаўн. газеце». Не ведаю, як Вам дазваляе метраж, але адзін з іх, мабыць, уключыць варта было б.

Больш я заўваг к артыкулу не маю.

Цяпер пра асобнае выданне «I пурпуровых ветразей узвівы».

Я атрымаў яго ў чэрвені 1965 г. Калі меркаваць па тытульным аркушы — гэта выданне адмысловае, але пасля тыт. адзін лісточак (стар. 3 і 4) вырваны, у мяне няма. Можа, якраз на ім і было сказана, як і чаму гэты твор выдрукаваны ў Вільні. На вокладцы і на тытуле (аднолькавым шрыфтам) надрукавана:

Уладзімір Дубоўка

I пурпуровых ветразей узвівы

Паэма

Вільна, 1939

На адвароце тытулу па-польску, унізе: Выд. «Калоссе»

Беларуская друкарня ім. Фр. Скарыны, Вільно, Завальна, 1.

Усяго старонак у гэтай кніжцы (не лічачы вокладкі) — 32, а з іх, паўтараю, трэцяй і чацвертай няма.

З пашанаю да Вас, з падзякай за клопат і з сардэчным прывітаннем: *Ул. Дубоўка.*

28 лютага 1971 г., Масква

Паважаны Іван Уладзіміравіч!

Вельмі ўдзячны Вам за прысланы Вамі аўтарэферат «Міхал Федароўскі — фалькларыст». Прачытаўшы яго, бачу, што не толькі асоба Федароўскага стане для нас яснай і выразнай, але што спіс навуковых прац пра беларускі фальклор папоўніцца новай каштоўнай, змястоўнай і дужа патрэбнай працай, а менавіта — Вашай. Мне думаецца, што вялікая Ваша заслуга ў адшуканні неапублікаваных матэрыялаў нябожчыка. «Адшуканне» я маю на ўвазе ў дачыненні да нас, беларусаў, бо там, дзе яны знаходзяцца — яны ж напэўна зарэгістраваны, запісаны, завязаны ў стандартныя папкі і ляжаць на паліцах... Але калі і хто іх надрукуе?!

Ад шчырага сэрца жадаю Вам такой выдатнай абароны Вашай дысертацыі і, зразумела, таксама і надрукавання.

Цяпер другое пытанне — наконт артыкула пра маю творчасць у энцыклапедыі. Я не ведаю (бо Вы не напісалі пра гэта), ці афіцыйна ці неафіцыйна Вы яго мне прыслалі? На ўсякі выпадак даю некалькі заўваг. — Супроць яго афармлення, сучаснага выгляду я нічога не маю, але не магу не выказаць свайго здзіўлення «праўкай» самага

артыкула, выкраслення паасобных радкоў. Цікава, ці ведае пра гэта аўтар артыкула?!

Возьмем бібліяграфію. З усяго бібліяграфічнага аддзела гэтага артыкула быў названы толькі адзін, усяго адзін артыкул, прысвечаны маёй перакладніцкай працы, — гэта артыкул П. У. Броўкі ў «Польмі» за 1961 г. «Шэдэўр сусветнай паэзіі» (пра пераклад Байранавага «Шыльёнскага вязня»). Цяпер яго выкрасляюць. Цікава — чаму? А таксама — ці ведае пра гэта П. У. Броўка? Згадзіцеся, што крыху нават смешна: у БелСЭ не дапушчаецца спасылка на артыкул самага... галоўнага рэдактара гэтай энцыклапедыі. Тады няма паслядоўнасці; тав. Марціновіч не працуе ў энцыклапедыі, а спасылка на яго таксама выкрасляецца.

А чаму закрэслены артыкул Адама Бабарэкі? У другім томе БелСЭ змешчаны артыкул пра самага Бабарэку і артыкул станоўчы. Якая непаслядоўнасць! Пра Адама Бабарэку можна пісаць артыкул, а згадваць ягоную працу там, дзе яе трэба згадаць, нельга.

Праўка самага тэксту таксама выклікае немалое здзіўленне. На стар. 977 было: «паэт сфарміраваўся пад уплывам рэвалюцыі». Цяпер закрэслена. Чаму? Хто ж такі распаражаецца ў Вас артыкулам прафесара Пшыркова і фактычна выступае супроць палажэнняў артыкула акадэміка П. Ф. Глебкі (гл. ягоны ўступны артыкул да майго аднатомніка, 1959 г.). А самае галоўнае — для чаго спатрэбілася псаваць ясныя і выразныя палажэнні?

На полі (стар. 977) стаіць пытанне «На якой мове выдавалася?» Адказ — у даным выпадку на беларускай, як ужо адзін раз было сказана: «рэдактар беларус. тэксту». Для яснасці варта назву даць па-беларуску «Весніка ЦВК, СНК, і СПА Саюзу ССР» (1922–1925), Збору Законаў Саюзу ССР (1926–1930). Расшыфрую: Веснік Цэнтральнага выканаўчага Камітэту, Савета Народных Камісараў і Савета Працы і Абароны Саюзу ССР.

А наогул гэта ўсё — *Vanitas vanitatum et omnia vanitas...*

З пашанаю *Ул. Дубоўка.*

30 чэрвеня 1971 г., Масква

Вельмі наважаны Іван Уладзіміравіч!

Сардэчна віншую Вас з абаронай дысертацыі. Ад душы жадаю, каб і новая, чарговая была Вамі падрыхтавана і абаронена такжа паспяхова.

Разам з тым адказваю на Вашыя «бібліяграфічныя» запытанні.

Каб мой першы адказ быў больш зразумелы, дазволю сабе падаць прыклад з Вашае ўласнае практыкі, дазволю сабе запытацца таксама: «А з якога часу Вашыя бібліёграфы лічаць свой стаж у БелСЭ?! З моманту выхаду ў свет першага тома БелСЭ ці гады на два раней, калі фактычна пачалася падрыхтоўка да выдання БелСЭ?! У чым жа справа? Справа ў тым, што ў сваёй прэтэнзіі да маёй аўтабіяграфіі бібліёграфы аб'ядналі ў адну дзве зусім самастойныя справы: 1) пачатак працы штатных працаўнікоў па падрыхтоўцы выдання, калі гутарка ідзе пра людзей, 2) пачатак выхаду ў свет выдання, калі гутарка ідзе пра самую прадукцыю — у маім выпадку Веснік ЦВК, у Вашым — першы том БелСЭ.

Ніхто ж не будзе лічыць Вас, да прыкладу, «падрыхтоўшчыкам да выдання БелСЭ» на працягу года ці двух, а ў працоўную кніжку запішучь «загадчык літ. Рэдакцыі БелСЭ» яшчэ з якога-небудзь 68 года (Вам лепш вядома з якога).

Дык чаму ж мне нельга было запісаць на такую ж падрыхтоўку да выдання Збору Законаў на беларускай мове?

Менавіта ў снежні 1922 года, калі я працаваў у НККА РСФСР, да мяне з'явіўся прадстаўнік ВЦИК (Усерасійскі Цэнтральны Выканаўчы камітэт) па прозвішчу Кузменка і запрасіў мяне на пасаду рэдактара Весніка ЦВК, СНК і СПА. З гэтага часу я пачаў атрымліваць зарплату. Што я рабіў, пачынаючы ад снежня? Я арганізаваў для Крамля беларускую друкарскую справку пры 20-й друкарні «Красный пролетарий» (Москва, Пименовская, д. 1/16). Больш дакладна і канкрэтна кажучы — падрыхтоўку шрыфтоў і наборшчыкаў, друкароў. А беларускіх шрыфтоў тады не было, бадай, і ў самім Мінску, там нярэдка надстаўлялі над «у» розныя загагуліны накшталт скобак, кавычак і да т. п. Дарэчы, у гэтай самай друкарні праз некалькі год была надрукавана першая кніга пра Я. Коласа, падрыхтаваная мною, з маім артыкулам таксама.

Але вернемся да пастаноў урадавых. На падрыхтоўку выдання беларускіх тэкстаў у Маскве мне спатрэбіўся не год, не два, а ўсяго два тыдні. Пасля гэтага адразу пачалося друкаванне. У маім перакладзе быў надрукаваны праект Канстытуцыі Саюза ССР, стэнаграфічныя справаздачы арганізацыйнага з'езду і ці мала яшчэ розных матэрыялаў. Вось іх няхай і адшукаюць цяпер вашыя бібліёграфы.

Зразумела, чаму Кіраўніцтва спраў СНК Саюза ССР лічыла мой працоўны стаж на пасадзе рэдактара не з ліпеня 1923 г., калі выйшаў першы нумар Весніка, а са снежня 1922 года.

Калі Вашыя бібліёграфы будуць вывараць дату выхаду ў свет першага нумара Весніка ЦВК, дык няхай яны і пакажуць ліпень 1923 г., а калі гутарка будзе наконт працы Дубоўкі У. М. у якасці рэдактара, дык асноўным дакументам будзе з’яўляцца даведка СНК СССР, аўтэнтнык якой могуць знайсці ў архівах СНК Саюза ССР за адпаведны час.

Другая заўвага такая. У 1923 г. у свет выйшла не 11 нумароў Весніка, як сцвярджаюць Вашыя бібліёграфы, а трынаццаць. Каб Вам было ясней і гэтае пытанне, пасылаю Вам асабіста ў падарунак камплект Весніка за 1923 г. ад № 1 да № 13 уключна, з якога Вы і можаце даведацца пра фактычнае становішча. Там жа Вы пабачыце, што Веснік ЦВК меў скарачаную назву, а менавіта: «Веснік рабочага і сялянскага ўраду Саюза ССР», але гэтая назва ўжывалася толькі ў загаловах, таксама як і «Збору Законаў Саюза ССР». Правільна, што поўная назва гэтага апошняга была «Збор Законаў і загадаў рабоча-сялянскага Ураду Саюза ССР». У спасылках на апублікаванне заўсёды пісалася «Збор Законаў Саюза ССР». Так напісаў калісьці ў сваёй даведцы, дадзенай мне, і Н. П. Гарбуноў. Перайначваць «заднім числом» гэты дакумент я лічу немэтазгодным. Іншая зусім справа пра само выданне, пра друкаваную прадукцыю, калі Вы будзеце даваць яго нататку: там можа быць поўная назва, нават патрэбна там.

Апошняя заўвага такая. Шчыра кажучы, я ўдзячны Вам і Вашым сябрам бібліёграфам за такую ўвагу да маёй сціплай асобы. Мяне толькі дзівіць, чаму яны скарацілі бібл. даведку пры нататцы пра мяне. З такой вялікай увагі яна, даведка, магла б павялічыцца, а не скараціцца, як адбылося фактычна.

З вялікай пашанаю і з прывітаннем да Вас: *Ул. Дубоўка*.

17-03-1973 г.

Дарагі Іван Уладзіміравіч!

Я пісаў Вам пра атрыманне ад Вас кнігі. Магу дадаць, што ў той жа вечар я напісаў вершаваную казку для дзяцей, выкарыстаўшы Ваш запіс з Федароўскага на стар. 128–129. Казку так і назваў «Дуб і Грыб», хоць у ёй з’явіліся новыя персанажы.

А цяпер пра другую казку. Мне пісаў калісьці (мабыць з паўгода таму назад) адзін сябар, што нібыта ў «Бярозцы» № 3 — 73 г. будзе надрукавана мая казка пра чалавека, бусла і змяю. А я ж не з’яўляюся падпісчыкам гэтага часопіса. Вось жа я і турбую Вас просьбай: зірніце, калі ласка,

на № 3 «Бязрозкі». Калі там мой твор надрукаваны, не адмоўцеся купіць два-тры экз. І выслаць мне. Буду Вам дужа ўдзячны.

Сардэчнае прывітанне Вашай сям’і. Вітае Вас М. П.
Усяго Вам найлепшага.

Ул. Дубоўка.

Дарагі Іван Уладзіміравіч!

Сардэчная вам падзяка за кнігі і за паведамленне пра Якаўчыка. Кнігу адразу нясу (адзін экз.) у Будапешт (на пошту).

Біяграфіі прашу прыслаць, а Максіма Гарэцкага — не трэба, як буду ў Мінску — вазьму сам.

Пасылаю Вам казку. Даруйце, што другі экз. Няхай Вас не дзівіць, што я «разагнаў» з некалькіх радкоў: для малых філасофская байка была б мабыць, зацяжкая. Я не ведаю, наколькі ўдала даў уступ, карціну раніцы ў лесе.

Абнімаю Вас. Сардэчнае прывітанне сям’і.

З вялікай пашанаю

Ул. Дубоўка

Дарагому Івану Уладзіміравічу Саламевічу,
працы якога натхнілі мяне на стварэнне гэ-
тай казкі.

Ул. Дубоўка
19/03-73 г.

Уладзімір Дубоўка

ДУБ І ГРЫБ

Народная казка

Прыгожа ў пушчы раніцой,
тым больш над рэчкаю лясной.

Туман звіваецца ў клубок,
за ім знікае шэры змрок

і пачынае ружавець
лістоты жнівеньская медзь.

Наўкол ні цемра, ні святло.
І ветру быццам не было:

ці то заснуў, ці адляцеў,
ці заблудзіўся дзе між дрэў.

У пушчы ранішняй здалёк
пачуеш самы лёгкі крок.

Пачуеш і за колькі вёрст,
як возьме ноту юны дрозд...

І вось парушыўся спакой
у гэткай цішыні лясной.

Такі узняўся вэрхал, гром,
што, начаваўшы пад лістком,

зваліўся на зямлю камар
і гойкнуў на ўсю моц:

— Пажар-р-р!

Пасля ён быў і сам не рад,
што ад яго пачаўся гвалт.

Але ж не вернеш слова ў рот,
калі яно пайшло ў паход!

Удод пачаў трубіць:

— Ту-ту!

Ра-туй-це гэ-ту пек-на-ту!

Хто чуў, хто посуд меў які,
усе пабеглі да ракі,

ваду насіць, ваду цягаць,
красу лясную ратаваць.

Былі там жужалкі, жукі,
мурашак цэлыя палкі,

ляцелі птушкі чарадой
на бой з бядою агнявой.

Бабры асінавы латак
праклалі ўміг дасціпна так,

што сам сабой ад рэчкі цёк
па латаку вады струмок.

Усе на месцы, ўсе з вадой
стаяць вялізнай грамадой.

— А дзе пажар? А дзе агонь? —
спыталі ў камара таго.

Камар завёў літань адну:
— Даруйце мне маю віну...

Маланкі білі з перуном
і ўсе нібыта пад дубком...

Зірнулі, аж пад дубам тым
з'явіўся грыб адзін-адным.

Як з канпель калісь Піліп,
так выскачыў раптоўна грыб.

Спярша, вылазячы з зямлі,
ён ледзьве дуб не паваліў.

Пасля і гойкнуў знізу ўверх,
як кажучь, вожыку на смех:

— Гэй, Дубе, адхіліся прэч!
Не распрастаць ніяк мне плеч!

Здзівіўся Дуб. Спытаўся ўсё ж:
— І дзе знайшлі такіх вяльмож?!

Я шмат гадоў жыву ўжо тут,
займаю гэты ўтульны кут.

Цябе ж не бачыў я зусім
з вялікім гонарам такім.

Узняўся Грыб яшчэ вышэй.
Магерка стала зеляней.

І непачціва, ў той жа час,
ён Дубу даў такі адказ. —

— Жывеш ты, можа, шмат гадоў,
а ўсё ж да толку не дайшоў.

Жыццё інакшае ў мяне:
адна гадзіна праміне

і стану я ў такой красе,
што будуць захапляцца ўсе...

— Не разумею, — кажа Дуб —
чаму ты так заносіш чуб. —

Гадзінай першай ты расцеш,
другой гадзінай ты гніеш.

А я гадоў сто пражыву,
пакуль мне схіляць галаву.

А праз другія сто гадоў
не дойдзе гніль да каранёў...

...Тым часам сонейка ўзышло,
прывнесла цеплыню, святло.

Тады ж увесь лясны народ
вярнуўся да сваіх турбот.

Як і раней гамоніць Дуб.

А Грыб зусім замоўк...

Чаму б?!

11.03.73

26-X-73

Дарагі Іван Уладзіміравіч!

Дзякую Вам шчыра за прысланыя мне мае студэнцкія справы.

Прыемна, што Вы працуеце там жа. Прызнацца, чытаючы дзе-якія нататкі, я крыху непакоіўся.

Не ведаю, што і калі будзе з літаратурным партрэтам. Пачытаем, тады і памяркуем.

Крыху хварэў я і не адказаў на запрашэнне літ. рэдакцыі даць водгук на нататку пра «Узвышша». Вельмі яна куртатая. Склад гэтага згуртавання і ягоная плённая праца заслугоўвалі б больш сталага і грунтоўнага агляду. Дарэчы, у томе № 6 на ўклейцы паміж ст. 200–201 змешчана фота «Узвышша» з Райнісам і Я. Купалам. На жаль, яно надрукавана не на месцы, не ў тым томе.

На ўсякі выпадак дам пару фактычных даведак.

1. Няправільна паказаны час заснавання «Узвышша». Яно арганізавалася 26 мая 1926 г., а не ў кастрычніку (???), як чамусьці паказана ў нататцы.

2. Заснавальнікі «Узвышша» — Адам Бабарэка, Ул. Дубоўка, К. Крапіва, Я. Пушча, К. Чорны і З. Бядуля.

Гэтыя таварышы падпісалі статут і дэкларацыю. Пачакаўшы, да яго далучыліся П. Глебка і М. Лужанін.

Тады, калі «Узвышша» пачало выдаваць аднайменны часопіс, у ім пачалі супрацоўнічаць іншыя многія пісьменнікі, у тым ліку і Кляшторны. Але я ніколі не чуў аб тым, каб ён быў членам арганізацыі. У нататцы паказана, што ён ледзьве не заснавальнік. Калі будзе ісці гутарка пра часопіс — яго можна тады і ўспомніць.

В. Шашалевіч і Лукаш Калюга — былі правадзейнымі членамі «Узвышша».

Да гэтай Вашай скупой нататкі дадзена прыстойная бібліяграфія. Калі будзе магчымасць, дапоўніце яе дужа добрай заўвагай — «Карані маладога дрэва» А. Яскевіча.

Гэта ўсё, што я меўся сказаць Вам пра «Узвышша».

Сардэчнае прывітанне Вашай сям'і. Павіншаванне з наступным святам.

З пашанаю *Ул. Дубоўка*.

17-XII-73

Дарагі Іван Уладзіміравіч!

Дакладная дата арганізацыі «Узвышша» — 26 мая 1926 г. Мы гэты дзень адзначалі штогодна. Нават у беларускіх адрыўных календарых (былі такія!) гэтая дата паказвалася як афіцыйная дата.

Тое, што ў «Сав. Бел.» за 10–07–26 сказана «27 травеня» — нічога не мяняе. Проста паставіў нехта з памяці. З такім жа поспехам мог паставіць «25» альбо «28».

На пасяджэнні 26 мая я быў, было маё адказнае выступленне. Але — паколькі я выйшаў з «Маладняка» раней — у ліку падаўшых заяву перад тым сходам мяне, зразумела, няма.

Тыя, хто падаў заяву, — не прасілі дазволу выйсці з «Маладняка». Яны заявілі аб выхадзе. А «Маладняк» ужо запісаў у сваю павестку, нібыта ён можа вырашыць гэтае пытанне станоўча ці адмоўна.

Ліст ад 10 ліпеня, калі Вы пачытаеце яго лепш, з'яўляецца абарончым ад розных нападкаў, якіх ужо хапала. Для гэтага і сказана пра «платформу пралетарскай ідэалогіі». Такіх было яшчэ некалькі, і не варта паводле іх вывяраць даты. Публікацыя ў «Сав. Бел.» за

12-Х-26 мае значэнне тэхнічна-фінансавая (статут быў зацверджаны Народным Камісарыятам Унутр. Спраў) — для банкаўскіх разрахункаў, для арганізацыі ўласных выданняў. Не трэба, паўтараю, блытаць гэтага з фактычным нараджэннем.

Хіба ж бывае так, што дзяцёнак народзіцца 26 мая, а бацькі, праз якое апяшальства запішуць яго ў Загсе ў снежны месяцы. Дык хіба дзень нараджэння будзе ў снежны? Гэта ж, даруйце мне, абсурд.

Звонака мне не трэба. Я дужа сумняваюся, каб у ягоных успамінах была хоць кропля праўды.

Дзякую за памяць.

Ад душы жадаю Вам усяго найлепшага. Віншую і з надыходзячым Новым годам.

З пашанаю *Ул. Дубоўка*.

18-ХІІ-1973 г.

Дарагі Іван Уладзіміравіч!

Сёння выпадкова ўзяў у рукі Ваш ліст, на які паслаў Вам адказ, і прачытаў у самым пачатку вось што. —

...«У апошнім сваім лісце вы напісалі, што гэта дата дакладная: 26 мая 1926 г. Але ж такой даты не зафіксавалі афіцыйныя дакументы, яна не называлася ў друку...»

Самы першы, афіцыйны і верагодны дакумент — гэта дэкларацыя «Узвышша». Гэта дэкларацыя апублікавана ў часопісе «Узвышша» № 1 за 1927 г. На ст. 168–170. Менавіта на старонцы 170 у канцы самым стаіць — 26 мая 1926 г. Там жа, следам за дэкларацыяй, надрукаваны статут, на якім стаіць віза НКУСпраў «Статут гэты зацвярджаецца» і дата «3 снежня 1926 г.» Паўтараю, гэта як запіс нованароджанага ў Загсе — можа быць у той самы дзень, калі дзяцёнак нарадзіўся, а можа і на год пазней. Дата заснавання арганізацыі застаецца непарушнай — 26 мая 26 г. Пад статутам подпісы заснавальнікаў, у якіх паказана 10 чалавек: 1. Кузьма Чорны, 2. А. Бабарэка, 3. З. Бядуля, 4. В. Шашалевіч, 5. Сяргей Дарожны, 6. М. Лужанін, 7. К. Крапіва, 8. П. Глебка, 9. Ул. Дубоўка, 10. Я. Пушча.

У кнізе Д. Бугаёва «Ул. Дубоўка» — некалькі разоў называецца менавіта 26 мая (напрыклад — стар. 92).

У першым нумары згаданага часопіса «Узвышша» на ст. 162–167 змешчана хроніка культурных падзей Беларусі і суседніх краін. На старонцы 164 у адмысловым раздзеле «У згуртаванні “Узвышша”» сказана яшчэ раз:

26 мая 1926 г. утварылася беларускае літаратурна-мастацкае згуртаванне «Узвышша». У склад згуртавання ўвайшлі (пералічаюцца ізноў усе пісьменнікі, якія падпісалі статут).

Мне думаецца, што гэтых звестак Вам будзе даволі для вырашэння дакладнай даты арганізавання «Узвышша». Часопіс «Узвышша», наколькі мне вядома, ёсць у Дзяржаўнай бібліятэцы.

З пашанаю да Вас

Ул. Дубоўка.

24.02.74, Масква

Дарагі Іван Уладзіміравіч!

Дзякую Вам за памяць, за добрыя пажаданні. Нататку пра К. Якаўчыка пасылаю без паправак.

Псеўданімаў большасць мне не вядома. Вам трэба было б, пры зручным выпадку, запытацца ў М. Лужаніна. Справа ў тым, што ён і П. Глебка актыўна дапамагалі А. Бабарэку ў выданні «Узвышша» і ў ягонай памяці павінна застацца больш пра гэтыя справы. Я магу пацвердзіць толькі адно, што «Яр» і «Я-р» — гэта менавіта З. Бядула (паходзіць ад «ЯсакаР»).

«М» — гэта ўкраінскі паэт і крытык, перакладчык з еўрапейскіх моваў Міхайла Ёгансен. Чалавек выключна высокай культуры. Паходзіў (у прадзедах) са Скандынавіі. Не ведаю дакладна калі, але быў знішчаны.

Што Вам сказаць пра Глебкавы артыкулы? Тады, калі яны былі напісаны, я іх не чытаў па зразумелых для Вас прычынах. У 1958 г. я меў ягоныя артыкулы за 1931 г., нават «пятае праз дзясятае» «прабег вачыма», але фактычна не чытаў: мне было непрыемна іх трымаць у руках. Тым больш што трэба было багата працаваць для кнігі «Выбраныя творы», а Вам павінна быць зразумела, што для працы ніякага натхнення ў тых артыкулах я не знайшоў бы. Такім чынам, магу сказаць, што змест тых артыкулаў мне вядомы.

Да маіх «Выбраных твораў» Ваш цяперашні шэф І[ван] Д[арэфеевіч] даў мне ў якасці рэдактара К[уча]ра, а ў якасці аўтара прадмовы П. Глебку.

Мне давлялося тады размаўляць з апошнім. Сам жа ён узяў пытанне і пра свае даўнейшыя артыкулы. Ён тлумачыў мне, «чаму і як» яму давлялося выступаць з такой непрыгляднай пісанінай... А што я мог яму адказаць праз дваццаць восем гадоў вандравання?! Вось жа ён, для ачышчэння сумлення, і паставіў тады радкі: «З адлегласці часу відаць, што крытыкі, у тым ліку і я сам, у сваіх ацэнках паззіі Ул. Дубоўкі часта перабольшвалі адмоўныя яе моманты»... і г. д. і г. д. Я яшчэ раз згадаю гэтую прадмову, гаворачы пра Бечыкаў артыкул.

Але што пра яго сказаць? На такую адказную тэму могуць даць добрыя водгукі такія знаўцы, як Ю. С. Пшыркоў, А. А. Лойка, вядомыя сваімі папярэднімі доследамі з такога, я сказаў бы, адмыслова заблытанага кругабегу, як дваццатыя гады.

Што ж, на маё ўражанне зрабіў В. Бечык? Пераказаў газетныя і часопісныя артыкулы на гэту тэму. Карацей зрабіў, даў кампіляцыю. Яна добра пайшла бы ў які юбілейны нумар газеты, нават часопіса. А для энцыклапедыі, разлічанай на працяглы час... Мяркуйце самі!

Быўшы ўдзельнікам «падзей», я ўсё ж ніколі іх не вывучаў, дзеля чаго магу і памыліца. Вось чаму я абмяжуюся толькі некалькімі заўвагамі.

Пераказваючы (можа з «другіх рук») артыкулы Бэнды і ягоных паслядоўцаў пра «Узвышша», В. Бечык фактычна паўтарае забракаваную сапраўднай крытыкай лухту пра «Узвышша»:

...«Аднак у тэарэт. праграме і практычнай дзейнасці яго назіраліся памылкі, ідэйныя супярэчнасці, праяўлялася паслабленне сувязей з жыццём»... (стар. 7–8).

Па-першае: трэба напісаць так, як было сказана ў дакуменце: «У 1931 г. “Узвышша” было зліквідавана».

Па-другое. Каб В. Бечык самастойна пачытаў творы, надрукаваныя ва «Узвышшы», дык ён даведаўся б, што самыя лепшыя творы К. Чорнага (старшыня «Узвышша»), К. Крапівы (віцэ-старшыня), З. Бядулі, Я. Пушчы ды ўсіх іншых актыўных членаў згуртавання былі створаны і надрукаваны якраз тады, менавіта ў той час, калі яны былі членамі «Узвышша».

Нябожчык П. Глебка ў сваёй прадмове пра маю творчасць сказаў так:

«Уладзімір Дубоўка становіцца адным з самых прыкметных паэтаў дваццатых гадоў. Пад яго значным уплывам уваходзілі ў літаратуру многія маладыя паэты таго часу, пачынаючы ад аўтара гэтых радкоў і ўключаючы такога самабытнага і таленавітага паэта, як Паўлюк Трус. Чым вабіла да сябе літаратурную моладзь творчасць Ул. Дубоўкі?»

Сваімі свежымі для беларускай паэзіі матывамі, сваёю шчырасцю і арыгінальнасцю. Яна сапраўды была наватарскай. У ёй адчуваўся не толькі глыбокі талент, але і новая адметная паэтычная культура»...

Ды дзе ж тут бэндаўскі тэзіс «аб паслабленні сувязі з жыццём»?!

Пералічваючы пісьменнікаў, якія друкавалі свае творы на старонках газеты «Савецкая Беларусь», Варлен Бечык не называе майго імя. Гэтым самым ён якраз пацвярджае, што першакрыніц ён не чытаў, бо, у адваротным выпадку, даведаўся б, што якраз мой першы твор быў надрукаваны ў гэтай газеце і на працягу дзясяткаў год я быў актыўным яе супрацоўнікам. Мне асабіста не патрэбна такая ўвага. Мяне, як Вам вядома, выкраслялі на працягу гадоў, а я ўсё ж быў і ёсць беларускім пісьменнікам. Але такія пропускі дапусцімы ў групавых выданнях, ды ніяк не ў энцыклапедычных. Такія пропускі падрываюць аўтарытэт якраз самой энцыклапедыі. А каму гэта патрэбна?!

Возьмем яшчэ адзін «перл» В. Бечыка.

«...уплывала на “маладнякоўцаў” творчасць рускіх паэтаў А. Жарава, І. Уткіна, Э. Багрыцкага, М. Святлова»...

Дарагі Іван Уладзіміравіч! Вазьміце звычайную храналогію: маладнякоўцы павыдавалі былі па адной, некаторыя па дзве кніжкі, калі пералічаныя В. Бечыкам «настаўнікі» толькі браліся за пяро. — 1) І. Уткін выдаў «Рыжага Мотэлэ» ў 1925 г.; Багрыцкі толькі прыехаў з Адэсы і толькі ў 1926 г. даў «Думу пра Апанаса»; 3) Святлоў у 1923 г. выдаў свой першы зборнік «Рэльсь»...

Як маглі вучыцца ў гэтых паэтаў беларускія маладыя паэты яшчэ... у 1921, 22 ці нават і ў 1925 г.?

Я, напрыклад, у іх ніколі не вучыўся, бо меў у Брусаўскім інстытуце больш аўтарытэтных настаўнікаў. Глебка Вам сказаў, у каго ён вучыўся. Я магу дадаць; усе маладнякоўцы вучыліся ў рускіх паэтаў, але ў іншых: у В. Брусава, С. Ясеніна, Міколы Ціханова, Міколы Асеева, В. Каменскага. Апрача таго, вучыліся яны (і наследавалі некаторыя) у Паўла Тычыны, Ул. Сасюры, М. Рылскага...

Добра знаёмы яны былі і з заходняй класікай... Але навошта я пра ўсё гэта пішу Вам? «Артыкул» жа пэўна «ўхвалёны» і абмеркаванню не падлягае.

Затым — не буду больш клуміць Вашу галаву.

Сардэчнае Вам прывітанне ад мяне, ад М. П.

Вітанне Вашай сям’і.

З пашанаю *Ул. Дубоўка.*

Дарагі [Іван] Уладзіміравіч!

Перад тым як аддаць свой ліст на пошту, я яго перачытаў яшчэ раз і перачытаў Ваш артыкул... Гэты аўтар ці зусім наіўны ці... бог яго ведае які! Але ён піша пра «вучобу» ў Маякоўскага, у яшчэ іншых... Ён зусім не ўяўляе тагачасных абставін. Па-першае, не было тэлебачання, толькі ў зародку было радыё, было мала часопісаў. Кнігі (паэт. зборн.) друкаваліся дужа ў абмежаваных памерах (500–600 экз.). Беларускія пісьменнікі не ездзілі кожны дзень з Мінска ў Маскву. Дакум. даведка: Кузьма Чорны ўпершыню прыехаў у Маскву ў снежні 1925 г. і жыў да паловы студзеня 1926 г. Жыў у мяне. Вадзіў я яго па Маскве, як цяпер водзяць экскурсантаў. Быў ён і на паховах С. Ясеніна. У мяне ёсць ягоны ліст пра гэта ўсё (копія, адрасаваны ён быў А. Бабарэку). І самае галоўнае, быў тады НЭП, «вольная таргоўля». Не было такога падзелу, як цяпер, і пісьменнікаў. Была сотня розных групак у Маскве (ад «ніचेвоков» да пралетарскіх). Маякоўскі не меў такога аўтарытэту, як пасля самагубства. Ён быў зусім «загнан в угол» рознымі Авербахамі, Лялевічамі, Родавымі. Тое, што як гістарычную падзею адзначае ў сваім опусе Ваш гісторык «У Мінск прыезджалі Маякоўскі...» — рабіла ўражанне не толькі на Яўхіма Садоўскага, які ўжо паўсотні гадоў піша ўсё ўспаміны пра гэта. Былі запісы іншага кірунку, аб'ектыўныя. Іх можна знайсці ў «Сав. Беларусі», бо яны дужа цікавыя. У Маскве ж былі кнігі Анны Ахматавай, і М. Цвятаевай, і многіх, многіх іншых цікавых паэтаў. Беларусам было з чаго выбіраць. Што датычыць нават Блока, на якога таксама налягае Бечык, дык, апрача ягоных «Дванадцати», мала хто чытаў ягоныя іншыя вершы. Я, працуючы тады ў Крамлі, жывучы ў Маскве стала, з вялікай цяжкасцю дастаў-купіў Збор твораў А. Блока ў сямі томіках. А ў Мінску іх, я ведаю добра, ніхто тады не меў. Міхась Чарот у нейкім часопісе прачытаў і завучыў на памяць верш А. Блока:

За городом вырос пустынный квартал
На почве унылой и зыбкой.
Там жили поэты, и каждый встречал
Другого с надменной улыбкой...

Гэты верш ён заўсёды дэкламаваў, падвыпіўшы. Больш ад яго ніякіх вершаў Блока я ніколі не чуў...

¹ Гэта другі ліст за 24.02.1974 г.

Як гэта так здарылася, што Ваш аўтар ніводным словам не згадвае М. Багдановіча? Я разумею, што пра яго гутарка магла ісці ў нейкім іншым раздзеле. Але ж згадвае ён Багрыцкага, Святлова, Жарава, Уткіна. Дык чаму ж не згадаць і карыфея беларускай паэзіі?!

Між іншым: у Дудара нейкая паэма («Шанхайскі шоўк»?!), напісана выключна, ад пачатку да канца, пад уплывам паэмы Міколы Ціханава. Гэта дакументальна. А пра вучобу ў Ціханава аўтар ні слова...

Як гэта ўсё ўбога, крывадушна, несалідна, фальшыва.

А пра Маякоўскага... І гадайце, чаму ён сам жыццё скончыў. Запытайцеся ў аўтара, якімі ордэнамі ўзнагароджаны Маякоўскі пры сваім жыцці. Ніводным! Калі ён уласнымі рукамі прыбываў плакаты, рыхтуючы сваю выстаўку «20 год работы», тады група жанчын, прыхільніц ягонай паэзіі, падавалі хадатайства аб ордэне. У тым ліку жонка колішняга старшыні СНК Язэпа Адамовіча — Зося Шамардзіна, але іх хад-ва не задаволілі... Ды пра што казаць!..

Абнімаю Вас *Ул. Дубоўка*.

18-03-1974 г., Масква

Даражэнькі Іван Уладзіміравіч!

Паслаў Вам кароткі ліст-паведамленне аб атрыманні ад Вас кніг, а прыйшоўшы дадому, знайшоў Ваш ліст. З гэтае прычыны і пішу Вам ізноў.

Я не спадзяваўся, што Вас цікавіць маё кароткае паведамленне пра кругабег дваццатых-трыццатых гадоў. Самае галоўнае ў ім тое, што тады былі зусім іншыя «куміры», нічога агульнага з тымі, якіх цяпер Вам рэкамендуюць як «мэтраў» таго часу. Гэтыя «мэтры» хадзілі ў дужа сціплых вучнях. Іхнія прыхільнікі сённяшнія заднім чыслом надаюць ім «аўтарытэт» і нават (якое нахабства!) ставяць у «настаўнікі» тым літаратарам, якія прозвішчаў іхніх не ведалі.

Зусім іншая рэч — Мікола Ціханаў. Яго дэкламавалі, у яго вучыліся (наследавалі яму). Я сам з тых гадоў на памяць ведаю ягоныя многія творы (напр. — «Балладу о синем пакете»). А ці чулі Вы пра такую паэтэсу, як Ада Владимірова? Яна жывая пакуль што, але, мабыць, дужа старая. Калі будзеце мець часу, возьміце ў Лен. бібл-цы якіе яе зборнік, напр. «Кувшин синевы». Якія там былі цікавыя вершы, як яны падабаліся моладзі. А яна ж саратніца М. Цвятаевай, А. Ахматавай. Я чытаў яе вершы ў 1922 годзе, а дасюль памятаю многія з іх:

Озеро, и звезды, запах дорог
 в гудках поездов уходящих.
 В безлюдии ночи лишь месяц да бог,
 беседея, бродят по чашам.
 А вёрсты бегут, набегают, стучат,
 Рассыпанный катится ветер...

А вазьміце Васілія Александровскаго. Гэта быў, мабыць, сма-ленскі беларус, пісаў па-руску. У далейшым (яшчэ ў 1958–1960 гг.) на стар. «Літ. газеты» пісалі, што ў яго вучыўся і дзе-што пазычыў М. Светлов.

Дык, даруйце, за якім хрэнам хто-небудзь з маладнякоўцаў стаў бы вучыцца ў М. С-ва, калі ён сам тады меў настаўнікаў? Ці не выгадней і латвей было б вучыцца ў першых крыніцаў??

А «геніяльны» Маякоўскі? Наш студэнт (таго часу) Ізраілевіч хадзіў следам за Маякоўскім па Маскве (маю на ўвазе літар. вечары) і выступаў заўсёды пасля М-га з такімі заявамі.

— ...Перад вамі толькі што выступіў (імя рэч) з чытаннем «сваіх» твораў. Дазвольце заявіць, што прачытаныя ім вершы (назвае іх) спісаны з рукапісных вершаў Веліміра Хлебнікава, якія пасля смерці апошняга забраў для «падрыхтоўкі да друку» Ул. М. Але ён не ведаў, што ў сям'і засталіся яшчэ копіі твораў. Вось я іх Вам і зачытаю...

Аднаго разу Ул. М. схапіў стул і кінуўся біць Ізраілевіча. З аўдыторыі выскоквалі абаронцы і таго, і другога. Пачалася такая свалка, што прыйшлося паклікаць з вуліцы міліцыянера. А міліцыянер, малады хлапец, стаяў на сцэне і толькі рукі ўгору ўздымаў...

...Товарищи писатели! Вы, можно сказать, учителя жизни... А как Вы себя ведёте? И что же мне с Вами делать? Отвести вас в каталажку, посадить вместе с ворами, карманниками и т. д. и т. д.

Вы зразумеце, што гэта я пішу абсалютна для Вашага ведама. А цяпер уявіце, што пра ўсё гэта беларускія пісьменнікі ведалі. То ці не цікавей ім было пачытаць творы Вел. Хлебнікава?!

А што былі — Ключоў, П. Арэшын, М. Асееў. Ды мілы божа! Колькі было самых разнастайных цікавых, глыбокіх, змястоўных паэтаў, паэтэс, прэзаікаў — сапраўдных і выдатных майстроў мастацкага Слова. Супроць іх названья Вашым аўтарам былі як бурбалкі на шпаркай плыні, бурбалкі, якія так жа хутка знікаюць, як і з'яўляюцца... І такія бурбалкі цяпер абвяшчаюць нашымі... «настаўнікамі»... Але даволі! Я сапраўды ўзяўся за пяро, каб дапоўніць

Вам крыху самую карціну, а не для таго, каб палемізаваць з Вашымі аўтарытэтнымі аўтарамі.

Дзякуй Вам за кнігі. Лукаш Калюга — быў выключна выдатны пісьменнік. Адам Бабарэка праракаваў яму вялікую будучыню, уважаў, што гэта будзе самы выдатны беларускі пісьменнік. Смерць ведала добра, каго адабраць у нашага народа. Так што цяпер «праз зубы» хваліць Лукаша Калюгу, у свой час не заўсёды дапамагалі яму, калі не сказаць больш.

Як па-свінску абыходзяцца ў нас з памерлымі пісьменнікамі! Якое права маюць рэдактары правіць на свой густ цікавую, сакавітую мову. Тым больш рабіць такія бязглуздыя папраўкі. Напр. — у Л. К.¹ млека — перарабляюць на малако. А млека, між іншым, і ў нас на Віцебшчыне бадай скрозь (у кожным разе — было). Гэта не паланізм, а славянiзм. Вось жа і ў энцыкл. узятая «млекакормячыя», а не «малако-кормячыя». Трэба быць паслядоўным! Не чуў «малако», «млечная карова», «млечная страва» і г. д. і г. д. Калі Рэд-ру муліць слова «млека», можна ж паставіць унізе «сноску» з зорчайкай: «малако». Гэта толькі адзін прыклад.

Даволі пісаніны! Яшчэ раз дзякую Вам і сардэчна вітаю.

З пашанай *Ул. Дубоўка*.

Напішу тастамант перад смерцю, што няхай лепш спаляць, знішчаць мае творы, у якіх надумаюць мяняць паасобныя словы. Мяне таксама абалванілі ў «Пялёстках» пры жыцці: настаўлялі такіх слоў, якіх ніколі не чуў, а павыкідалі мае ўласныя, якія, дарэчы, ёсць ва ўсіх слоўніках...

5-01-1975, Масква

Дарагі Іван Уладзіміравіч!

Выдавецкія магчымасці ў мае маладыя гады былі не дужа багатыя. Газеты і часопісы — у абмежаваным ліку. Дзеля гэтага я проста не маю чаго адказаць Вам на Вашае запытанне. Апрача вядомых Вам выданняў друкаваў некаторыя рэчы (пераклады, арыгінальныя вершы) у двух маскоўскіх студэнцкіх альманахах: «Маладая Беларусь» і «Змаганне». Вы іх, пэўна, зусім не бачылі, бо першы («Мал.

¹ Лукаш Калюга (гл. Каментарыі).

Бел.») быў прызнаны не зусім пажаданым і, напэўна, быў знішчаны. Яго Вы магли б паглядзець толькі ў некаторых тагачасных маладых дзеячаў.

Магу даць Вам расшыфроўку аднаго (ці некалькіх?) псеўданімаў. Быў у нас такі дзеяч Павел Гіляравіч Каравайчык. Ён загінуў, мабыць у 1937 г. у г. Чабаксары, дзе працаваў неўрапатолагам у Чаб. паліклініцы. Гэта быў чалавек выключна высокай адукацыі. Ведаў ён дасканала блізу 10–12 моваў: польскую, чэшскую, англійскую, французскую, італьянскую, гішпанскую, латынь, грэчаскую, стар.-яўрэйскую, чувашскую (выв[учыў] у Чабаксарах: «А як жа з хворымі праз перакладчыка размаўляць?!»). Сусветную літаратуру ведаў па першакрыніцах так, як ніводзін прафесар літаратуры. Родам ён з м. Любча (Зах. Бел.). вучыўся выдатна ў сваёй школе, чаму быў накіраваны ў Пецярбург у гімназію Св. Екацярыны на поўную стыпендыю. Пасля заканчэння яе стаў студэнтам Ваен.-мед. акадэміі аж да пачатку рэвалюцыі, калі быў пакліканы ў Чырвоную армію. Хадзіў у яе шэрагах пад Варшаву. Пасля — працаваў разам са мной у НКА РСФСР метадыстам Бел. Цэнтр. бюро Глаўсацвыхавання. Адтуль паехаў у Мінск і стаў студэнтам мед. факультэта. Канчаючы яго, пісаў навуков. працу «Дуэль і смерць Пушкіна», у якой давёў, што пры тагачасным становішчы мед. Пушкін мог застацца жывым, калі б гэта было пажаданым некаму...

Будучы ў Мінску, бадай не ўсе міжнародныя агляды ў газ. «Сав. Белар.» пісаў ён. Раней (у «Вольн. Бел.» і іншых выданнях) друкаваў вершы. Пад вершамі збольшага падпісваўся Paulus. Напрыклад:

...Беларусы, беларусы,
Жыцця помніце закон —
што без руху — умірае і г. д.

Далей яго псеўданімы былі — Павел Каравай, Павал Любецкі, П. К., П. Л. Магчыма, і **яшчэ якія** (пад перадавіцамі).

Больш Вам нічога сказаць не магу. Віншую Вас і Вашу жонку з дачушкай. Хай будзе яна здарова і шчаслівая.

Усяго Вам найлепшага.

Ул. Дубоўка.

2-02-1975 г., Масква

Даражэнькі Іван Уладзіміравіч!

Вось бачыце, якая няпэўная бывае памяць: паводле Вашых матэрыялаў П. К.¹ скончыў Мінскую гімназію, а я Вам казаў, што СПБ імя св. Кацярыны. Чаму ж такое разыходжанне? Я працаваў некаторы час разам з ім у НКА РСФСР (да ягонага ад'езду ў Мінск, у БДЗУ). Ён мне казаў, што вучыўся на стыпендыю з фондаў св. Кац-ны. І я, незалежна ад яго, чуў, што пры касцёле св. Кац-ны ў СПБ існаваў багаты фонд, з якога і давалі стыпендыю бедным, але таленавітым юнакам. То напэўна так, што з гэтага фонду яму давалі стыпендыю тады, калі ён вучыўся ў Мінску. Дэталі зусім дробная, але яна паказвае, як асцярожна трэба ставіцца да розных успамінаў, не пацверджаных дакументамі.

Цяпер другое. Ад лістапада 1934 г. я жыў у Чабаксарах, адтуль менавіта паехаў на Д. У.² Там жа жыў і працаваў П. К. Там, між іншым, «дабрадзеі» ўзялі на перахоўванне мой пераклад «Чайльд-Гарольда» (тры часткі), некаторыя паэмы ў рукапісах. Там яны, мабыць, і загінулі. Пра П. К. нічога дадаць Вам не магу. Была ў яго там сям'я (жонка доктарка — Марыя Міхайлаўна — пабацьку — Маліноўская, дачка Іра ды яшчэ хлопчык. Дзе яны, што з імі — нічога не ведаю).

З Парэчыным Гр. Яф. я працаваў некалькі год. Гэта быў член камуніст. партыі, выдатны чалавек. Працаваў ён радцам (советником) у Белар. Пр-ве, але пачаў хварэць на вочы (ці не глаўкома, дакладна не ведаю). З Масквы (ці не ў 1924 г.) ён паехаў у Мінск, дзе некаторы час працаваў пры Саўнаркоме БССР Старшынёй Камісіі заканадаўчых намераў («Предложений»). Ад 1930 г. я яго не бачыў і не ведаю, ці ён сам памёр ці памаглі якія дабрадзеі. Апрача ўсяго іншага, ён вельмі добра ведаў беларускую мову.

Наконт псеўданімаў. Ці я пісаў Вам калі, ці гаварыў пры сустрэчы: рэдактарам «Узвышша» быў Адам Бабарэка, а яму дапамагалі на грамадскіх пачатках П. Глебка і М. Лужанін. Дык зразумела, што яны добра ведалі ўсе псеўданімы. Я нічога не магу Вам сказаць ні пра «Трыкліні», ні пра Васіленю. Ведаў я добра, што Трыер — Пушча. Але калі М. Л.³ кажа, што пра З-ка⁴ пісаў ён (хоць я першы раз чую

¹ П. К. — П. Г. Каравайчык.

² Д. У. — Далёкі Усход.

³ М. Л. — Максім Лужанін.

⁴ З-ка — Алеся Звонака.

пра гэта) — няхай будзе так. Сапраўды, навошта б яму «прысватвацца» да такой рэцэнзіі, калі б не было праўдай? Я ведаю добра толькі адно, што сапраўды некаторыя рэцэнзіі там пісалі калектыўна. Як? Бралі нечую аснову, а пасля пачыналі ляпіць па слову-два — К. Чорны, і К. Крапіва, і А. Бабарэка, і маладзейшыя.

Пасылаю Вам на добрую памяць фота «з мадэлі 1975 г.».

Сардэчнае вітанне Вашай сям’і. Найлепшыя Вам пажаданні.

Ул. Дубоўка.

19-10-1975 г., Масква

Даражэнькі Іван Уладзіміравіч!

Па-першае, вялікае Вам дзякуй за памяць, увагу і клопаты пра мяне. Калі Вы яшчэ нічога не паслалі мне з кніг, то, калі ласка, майце на ўвазе наступнае. — З прычыны абмежаванасці сваёй жылплошчы і, самае галоўнае, з прычыны свайго старэчага веку, бібліятэку я не збіраю. Стараюся мець самае патрэбнае (даведнікі, найбольш цікавыя выданні). Наконт народных песень. У мяне ёсць 5 і 6 тамы Федароўскага, зборнікі Р. Шырмы і Шэйна. Зусім магчыма, што ў новым выданні ёсць нешта і незнаёмае мне, але з-за какой дробязі — мне не прысылайце яго (новае выданне). Вось калі што з’явіцца новае ў кірунку слоўнікавым — калі ласка, прагледжу з вялікім задавальненнем. Мушынскага я не чытаў. Калі ёсць у продажы — прышліце.

Шчыра прызнаюся: не ведаю псеўданімаў А. Бабарэкі. Наўдачу ці іх ведаюць ягоныя родныя (жонка і дочки). Адрас іхні такі:

117437 Москва, Профсоюзная ул.,
д. 109, кв. 303

Анна Ивановна Бабарэка (гэта жонка, удава)

Такі ж самы адрас і дачкі — Алесі Адамаўны.

У анталогію балады нічога не рэкамендую. Калі ўключылі «Баяніста» і «Падмурак» — то і хопіць.

Вітаю Вашу нястомную працу па аднаўленні памяці людзей, якія шчыра працавалі на беларускай ніве, а цяпер — фактычна забыты і даследчыкамі, і чытачамі. Альберта Паўловіча я не бачыў і чамусьці не бачыў ягонай кніжкі. А можа яна нядаўна з’явілася?!

Пародыю такую я ніколі не чытаў. Як яна з’явілася? Мабыць, хлопцы мне не сказалі ў свой час пра яе, бо яна дужа бяздарная. Хто такі

«Стаян» — не ведаю. Проста выпадковае імя, бо гэта тагачасныя маладнякоўцы працавалі калектыўна.

Пра анталогію Лодзінскую чуў, чытаў у газеце (у ЛіМе) пералік аўтараў, якія ўвайшлі ў яе. Маё прозвішча не згадвалася. Калі не цяжка будзе, перапішыце мой вершык ад рукі і прышліце. Сама анталогія мне не патрэбна.

Рэцэнзію «Я. Ч.» у «М-ку»¹ за 26 год я чытаў у свой час. Яна вельмі гладкая. Пісалі яе таксама калектыўна — Т. Глыбоцкі (А. Дудар) і К°. Але наколькі мне памятаецца, гэты псеўданім быў «лятучы», выпадковы.

Ад душы жадаю Вам найвялікшага плёну ў Вашай працы даследча-навуковай, і ў рэд.-службовай, і ў складальніцкай. Кожная з іх патрэбна, кожная прынясе вялікую карысць.

Сардэчнае прывітанне Вашай сям'і.

Вітае Вас мая М. П.

З вялікай пашанай *Ул. Дубоўка*.

P. S. У тым разе, калі вы ўсё ж згаданыя кнігі паслалі мне — прыму іх з вялікай падзякай.

Дубоўка.

14-XII-75, Масква

Дарагі Іван Уладзіміравіч!

З вялікаю падзякаю пасылаю Вам назад Вашую кнігу (М. І. Мушыньскі. Беларуская крытыка і літаратуразнаўства). Здзіўляюча мізерны тыраж (1200!!!). А кніга і цікавая і каштоўная. Наконт другога тыража, пэўна, і думаць не даводзіцца...

Аўтар — выдатны вучоны і не менш выдатны працаўнік. Прарабіў ён сапраўды Геркулесавую работу па расчыстцы «Аўгіевых стайняў» — літаратурных узаемаадносін 20–30 гадоў. Ягонья каментарыі-тлумачэнні на вышыні сучаснай навукі і (наколькі мажліва) аб'ектыўныя. Калі ён яшчэ не доктар навук, дык пэўна за працу яму нададуць такую годнасць, чаго я яму ад душы жадаю.

Відаць, што праз незалежныя ад яго прычыны ў ягоную кнігу трапілі цямьяныя месцы. Чамусьці ніхто не хоча сказаць, што старшынёй БЕЛАППА, так сказаць — на чале БЕЛАППА і галоўным рэдактарам

¹ «М-ку» — у часопісе «Маладняк».

«Польшыя», — калі ў апошнім друкаваўся самы бруд, — стаяў Янка Ліманаўскі.

Як вядома, у Айчынную вайну гэны тыпус быў рэферэнтам у Мінскага гітлераўскага гаўляйтэра, а цяпер — аціраецца па за-граніцах.

Дык вось жа, будучы, відаць, агентам іншакраёвых разведак і тады, у БЕЛАППе, гэны Ліманаўскі са сваімі ад’ютантамі дзейнічаў па прынцыпу «держи вора!», а менавіта — вінаваціў другіх, непавінных, у тым, у чым быў сам вінаваты. Калі б пра гэта было ясна сказана ў кнізе, — як было сказана некалькі год назад у газеце «Голас Радзімы», — наколькі б яснай стала ўся сітуацыя. Ды — ад’ютанты ягоня сталі б перад вачыма сучаснікаў, чытачоў у належным святле. Замоўчванне гэтага ганебнага факту з’яўляецца вялікім мінусам для беларускага літаратуразнаўства. Толькі тады, калі ўсе дзеючыя асобы (Ліманаўскія, Функі-Гародні і г. д.) будуць пастаўлены на «свае» месца, пытанне стане ясным.

Ёсць, хоць невялікія, памылкі і самога аўтара. Вазьму найбольш характэрную адну.

На стар. 180, асабліва на стар. 260 аўтар крытыкуе К. Кундзіша і кажа, што ў яго было многа «крыўдных, абразлівых намёкаў» і г. д.

Такая аўтарава заўвага тлумачыцца тым, што ён не чытаў альбо чытаў павярхоўна адпаведны твор у першым выданні Александровічавай кніжкі.

Калі ён прачытае ўважна адпаведныя месцы ў першым выданні, дык ён будзе дзівіцца, наколькі Кундзіш даў свае заўвагі.

У далейшых выданнях, узяўшы ўсё ж на ўвагу крытычныя заўвагі, Александровіч паперарабляў свае творы і, чытаючы іх у пераробленым выглядзе, можна сапраўды абурыцца і казаць аб «недарэчнасцях».

Аўтар дапусціў (свядома ці несвядома) памылку такую. Кажучы пра работу «Узвышша» ў 30–31 гг., не сказаў перад тым, што з яго складу выбылі Бабарэка, Дубоўка, Пушча, Купцэвіч, Жылка, браты Васіль і Андрэй (Мрый) Шашалевічы, а ў самую арганізацыю і ў часопіс увайшлі «члены-супрацоўнікі». Калі б такая заўвага была зроблена, тады б сказанае на стар. 268 пра страту аблічча арганізацыі было б зразумелым і ясным.

Ёсць адна памылка карэкт. у альфабэтным паказчыку, Сааруні — ЦОВІК Рубэнаўна, а надрукавана «ЦОДЗІК».

Ваш фотаздымак майго артыкула «Маладнякоўскія шляхі» датаваны 11-ХІІ-1925 г., я атрымаў ад 11-ХІІ-1975 г. — дзень у дзень праз 50 год! Для мяне было вельмі нечакана!

Ды і наогул усё збеглася — 26 мая 1976 г. будзе роўна паўсотні гадоў, калі арганізавалася «Узвышша». З жывых заснавальнікаў засталіся ў Вас у Мінску Крапіва, Лужанін ды на адлегласці — я...

Найлепшыя Вам пажаданні. Разам віншую і з надыходзячым Новым Годам. Ад душы жадаю Вам і сям'і Вашай усяго самага добрага і памыснага.

Прывітанне нашым агульным добрым знаёмым.

З вялікай пашанай *Ул. Дубоўка*.

КАМЕНТАРЫ

У другі том выбраных твораў Уладзіміра Дубоўкі ўвайшлі яго драматызаванае апавяданне «Salus populi» (1963), артыкулы ўзвышэнскага перыяду на мовазнаўчую, літаратуразнаўчую і музыказнаўчую тэматыку, складзены з удзелам паэта статут «Узвышша», частка эпісталярнай спадчыны, прадстаўленая лістамі да А. Бабарэкі, А. Юрэвіч і Я. Саламевіча, а таксама паказанні У. Дубоўкі з крымінальнай справы 1931 г.

Усе згаданыя тэксты ў ранейшыя выданні выбраных твораў У. Дубоўкі (1959, 1965, 2002 гг.) не ўключаліся.

«SALUS POPULI»

Драматызаванае апавяданне (с. 6)

Друкуецца паводле часопіса «Полымя» (1994, № 5, с. 97–130), дзе было апублікавана ўпершыню Георгіем Юрчанкам з пасляслоўным каментарыем Вячаслава Рагойшы. Дата напісання пазначана аўтарам.

так, як сказана ў адной казцы (с. 6). Далей У. Дубоўка цытуе (з значнымі зменамі) вытрымку са сваёй казкі «Хто шукае — той знаходзіць» (1959).

Ян Аношка (с. 7). Аношка Ян (каля 1775 — 1820 ці 1827) — польскі і беларускі паэт. Пісаў панегірыкі шляхце, сентыментальныя і сатырычныя вершы; паэма «Бебеіда» распаўсюджвалася ў рукапісах.

«Зніч» (с. 7) — «Znicz», літаратурны альманах. Выдаваўся ў 1834–1835 гг. у Вільні на польскай мове. Рэдактар-выдавец Ю. Кжачкоўскі.

«Русалка» (с. 7) — «Rusalka», літаратурны альманах. Выдаваўся ў 1838 і 1841–1842 гг. у Вільні на польскай мове. Рэдактар-выдавец А. Гроза.

«Рубон» (с. 7) — «Rubon», альманах памяркоўна-кансерватыўнага кірунку. Выдаваўся ў 1842–1849 гг. у Вільні на польскай мове. Рэдактар-выдавец К. Буйніцкі.

«Незабудка» (с. 7) — «Niezabudka», літаратурны штогадовы альманах. Выдаваўся ў 1840–1844 гг. у Пецярбургу на польскай мове Я. Баршчэўскім пры ўдзеле беларускай і польскай студэнцкай моладзі.

Ян Баршчэўскі (с. 7). Баршчэўскі Ян (1794 (або 1790 ці 1796) — 1851) — беларускі і польскі пісьменнік, выдавец, адзін з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры.

Рамуальд Друцкі-Падбярэскі (с. 7). Друцкі-Падбярэскі Рамуальд (1812/1813–1856) — беларускі выдавец, літаратуразнавец, публіцыст, фалькларыст.

Вінцэнт Рэут (с. 7). Рэут Вінцэнт (каля 1812 — пасля 1883) — фалькларыст, паэт і пісьменнік, прадстаўнік рамантызму.

Ігнат Храпавіцкі (с. 7). Храпавіцкі Ігнат (1817–1893) — паэт, фалькларыст, грамадскі дзеяч.

тры браты Гржымалоўскія (с. 7). Гржымалоўскія (Грымалоўскія) Юльян (каля 1810—?), Клеменс (1811—?) і Валяр’ян (1815—?) — паэты сярэдзіны XIX ст., друкаваліся ў альманаху «Rubon».

Аляксандр Гроза (с. 7). Гроза Аляксандр (1807–1875) — польскі паэт, пражак, драматург. Прадстаўнік польска-ўкраінскай рамантычнай школы. Збіраў і апрацоўваў украінскі і беларускі фальклор.

К. Сыракомля (с. 8). Сыракомля Уладзіслаў (Кандратовіч Людвіг; 1823–1862) — польскі і беларускі паэт. Ва У. Дубоўкі згадваецца варыянт псеўданіма — Кандрат Сыракомля.

Манюшка (с. 8). Манюшка Станіслаў (1819–1872) — польскі і беларускі кампазітар, дырыжор, педагог.

Віт. Каратынскі (с. 8). Каратынскі Вінцэсь Аляксандравіч (1831–1891) — беларускі і польскі паэт, публіцыст.

А. Кіркор (с. 8). Кіркор Адам Ганоры Карлавіч (1818–1886) — беларускі і польскі гісторык, археолаг, этнограф, выдавец, грамадскі дзеяч.

Арцём Вярыга-Дарэўскі (с. 8). Вярыга-Дарэўскі Арцём Ігнатавіч (1816–1884) — беларускі пісьменнік-дэмакрат.

В. Дуніна-Марцінкевіча (с. 8). Дунін-Марцінкевіч Вінцэнт Іванавіч (1808–1884) — паэт, драматург, класік беларускай літаратуры XIX ст.

«Вясковыя песні з-над Нёмана і Дзвіны ў першым “Спеўніку дамовым”» (с. 8). Першы «Śpiewnik Domowy» (1844), склалі песні С. Манюшкі на словы розных паэтаў, у тым ліку «Piosnki wieśniacze znad Niemna i Dźwiny» на словы Я. Чачота.

Аляксандр Валіцкі (с. 8). Валіцкі Аляксандр (1826–1893) — літаратар, музычны крытык.

Вітольд Рудзінскі (с. 8). Рудзінскі Вітольд (1913–2004) — польскі кампазітар, музыказнавец, музычны крытык, педагог.

«Московитянина» (с. 11). «Московитянин» — «навукова-літаратурны часопіс». Выдаваўся ў Маскве М. Пагодзіным у 1841–1856 гг. З пазіцый

савецкіх гісторыкаў літаратуры традыцыйна лічыўся апірышчам дзяржаўнай афіцыйнай ідэалогіі Расійскай імперыі.

«*Kur'er Wileński*» (с. 11) — «Kurier Wileński», палітычная і літаратурная газета Паўночна-Заходняга краю. Выдавалася з 1841 да 1915 г. у Вільні (з кастрычніка 1915 да 1916 у Гомелі) на польскай і рускай, з 1865 г. замяніла газету «Kurier Litewski» («Літоўскі веснік»). Рэдактары Э. І. Адынец, А. Кіркор, П. Бывалькевіч.

Герадот (с. 12). Герадот (каля 485 — каля 425 да н. э.) — старажытнагрэцкі гісторык.

гісторыка Міколы Маркевіча (с. 14). Маркевіч Мікола Андрэевіч (1804–1860) — украінскі гісторык, этнограф, фалькларыст, паэт і кампазітар. Аўтар даследавання «Гісторыя Маларосіі» ў 5 тамах (1842–1843).

нават «Энеіду» беларускую (с. 14). Маецца на ўвазе ананімная парадыйна-сатырычная паэма «Энеіда навыварат» (першая публікацыя — у пецябургскім часопісе «Маяк», 1845). Аўтарам лічыцца Вікенцій Равінскі (1786–1855).

Ты дастаў білеты на «Руслана і Людмілу»? (с. 15). «Руслан і Людміла» — опера Міхаіла Глінкі ў 5 дзеях паводле аднайменнай паэмы Аляксандра Пушкіна. Прэм'ера адбылася 9 снежня 1842 г. на сцэне Вялікага тэатра ў Пецябургу.

«*Встаёт Христов знаменосец*» (с. 16) — пачатак верша «1-ое июля 1842» Васілія Жукоўскага.

«*Будзе некалі дзень і загіне высокая Троя...*» (с. 17) — цытата са старажытнагрэцкай эпічнай паэмы «Іліяда» (VIII ст. да н. э.), прыпісанай Гамеру.

майго «Шляхціца Завальні» (с. 17). Кніга Яна Баршчэўскага «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях» (т. 1–4) выйшла ў Пецябургу ў 1844–1846 гг.

да Булгарына (с. 20). Булгарын Фадзей Венядзіктавіч (1729–1859) — расійскі журналіст, пісьменнік. Як літаратурны крытык выступаў супраць А. Пушкіна, М. Гоголя, В. Бялінскага.

ці графіні Растапчыной (с. 20). Растапчына Еўдакія Пятроўна (1812–1858) — руская пісьменніца, графіня.

«*Зачараваны край*» (с. 20–21). Верш быў напісаны Я. Баршчэўскім 1 лістапада 1842 г. Упершыню на польскай мове без подпісу друкаваўся ў альманаху «Niezabudka» (т. IV, 1843). У перакладзе У. Дубоўкі ўвайшоў у выданне «Выбраных твораў» Я. Баршчэўскага (Мінск: Бел. кнігазбор, 1998).

з *Адамам Міцкевічам* (с. 22). Міцкевіч Адам (1798–1855) — польскі паэт беларускага паходжання, грамадскі дзеяч, публіцыст.

Шапэн (с. 22). Шапэн Фрыдэрык (1810–1849) — польскі кампазітар, піяніст, заснавальнік польскай музычнай класікі.

Вадзінская Марыя (с. 22). Вадзінская Марыя (1819–1896) — польская мастачка, каханая Ф. Шапэна, паходзіла з багатай сям’і польскіх арыстакратаў. У 1836 г. бацька не дазволіў ёй выходзіць замуж за маладога кампазітара, матываваўшы гэта яго слабым здароўем.

пан Каханку (с. 26). Караль Станіслаў Радзівіл (мянушка Пана Каханку; 1734–1790) — дзяржаўны дзеяч, адзін з найбольш багатых і ўплывовых магнатаў Вялікага Княства Літоўскага.

паказ оперы Глінкі (с. 30). Маецца на ўвазе опера «Руслан і Людміла».

успамін Канінгема пра пахаванне Байрана (с. 31). Канінгем Алан (1784–1842) — шатландскі паэт і празаік. Байран Джордж Гордан (1788–1824) — вядомы англійскі паэт-рамантык.

Аляксей Кальцоў (с. 32). Кальцоў Аляксей Васільевіч (1809–1842) — рускі паэт.

у апошнім нумары «Пецяярбургскіх ведамасцяў» (с. 38). «Петербургские ведомости» (1728–1914) — штодзённая грамадска-палітычная газета Пецяярбурга. У 1914–1917 гг. называлася «Петроградские ведомости».

імператара Кароля V, яго сына Філіпа (с. 38). Кароль (Карл) V (1500–1558) — кароль Германіі (1519–1556), імператар Свяшчэннай Рымскай імперыі з 1520 г., кароль Гішпаніі з 1516 г. Сын яго Філіп II (1527–1598) — з 1556 г. кароль Гішпаніі і Нідэрландаў, з 1580 г. Партугаліі.

дон Бласко дэ Гаррай (с. 38). Нататка пра гэтага капітана-вынаходніка ў расійскім друку ўпершыню з’явілася ў часопісе «Отечественные записки», 1841, № 11, адкуль, магчыма, была перадрукавана «Кур’ерам Віленскім».

аднаго зваць Уаттам, а другога Фультонам (с. 39). Уат Джэймс (1736–1819) — шатландскі інжынер, вынаходнік-механік, стваральнік універсальнай паравой машыны падвойнага дзеяння. Фултан Роберт (1765–1815) — амерыканскі інжынер і вынаходнік, стваральнік аднаго з першых параходаў і праекта адной з першых падводных лодак.

Усвяты (с. 40) — у XIX ст. вёска ў Веліжскім павеце Віцебскай губерні, цэнтр Усвяцкай воласці. Цяпер — пасёлак гарадскога тыпу, адміністрацыйны цэнтр Усвяцкага раёна Пскоўскай вобласці Расіі, недалёка ад мяжы з Беларуссю.

АРТЫКУЛЫ

У звязку з пытаннем аб беларускіх мелодыях у творчасці Шапэна (с. 50)

Друкуецца паводле часопіса «Узвышша» (1927, № 1, с. 145–148), дзе апублікаваны ўпершыню. Дата і месца напісання пазначаны аўтарам.

гукі Бетховена (с. 51). Бетховен Людвіг ван (1770–1827) — нямецкі кампазітар і піяніст, прадстаўнік венскай класічнай школы.

ці Моцарта (с. 51). Моцарт Вольфганг Амадэй (1756–1791) — аўстрыйскі кампазітар, капельмайстар, піяніст, скрыпач, клавесініст, арганіст.

праф. Шчэбедзеў (с. 52). Шчэбедзеў Усевалад (у эміграцыі Шэбедзеў Георгій Хрысціян; 1880 — пасля 1925) — культурны дзеяч расійска-ўкраінскай эміграцыі, журналіст. У 1907–1925 гг. жыў у Італіі, кампозітар у Каўнасе.

Ля-Мор (с. 52). Ва У. Дубоўкі недакладнасць: аўтарам кнігі «Музычна-характарыстычныя эцюды» з’яўляецца Ла-Мара (сапр. Іда Марыя Ліпсіус; 1837–1927), нямецкая музычная пісьменніца.

Інстытуту Беларускай Культуры (с. 52). Інстытут беларускай культуры (Інбелкульт) — вышэйшая навукова-даследчая ўстанова БССР. Існаваў у 1922–1929 гг.

Некаторыя прыватныя выпадкі мілагучнасці нашай мовы (с. 55)

Друкуецца паводле часопіса «Узвышша» (1927, № 4, с. 88–93), дзе апублікаваны ўпершыню. Дата і месца напісання пазначаны аўтарам.

Тарашкевіча (с. 52, зноскі: Ад рэдакцыі). Тарашкевіч Браніслаў Адамавіч (1892–1938) — беларускі грамадска-палітычны і асветны дзеяч, мовазнаўца, публіцыст, перакладчык, літаратуразнаўца. Рэпрэсаваны.

у акад. А. Шахматава (с. 57, зноскі 4). Шахматаў Аляксей Аляксандравіч (1864–1920) — рускі філолаг і гісторык, пачынальнік гістарычнага вывучэння рускай мовы, старажытнарускага летапісання і літаратуры.

у Павло Тычыны (с. 62, зноскі 4). Тычына Паўло Рыгоравіч (1891–1967) — украінскі паэт, дзяржаўны і грамадскі дзеяч.

Пра нашу літаратурную мову (с. 63)

Друкуецца паводле часопіса «Узвышша» (1927, № 2, с. 167–181), дзе апублікаваны ўпершыню. Дата і месца напісання пазначаны аўтарам.

Г. В. Пляханаў (с. 63). Пляханаў Георгій Валянцінавіч (1856–1918) — расійскі філосаф, публіцыст, дзеяч міжнароднага рабочага руху, тэарэтык і прапагандыст марксізму ў Расіі.

Л. Д. Троцкі (с. 63). Троцкі Леў Давыдавіч (сапр. Бранштэйн; 1879–1940) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзеяч, удзельнік міжнароднага камуністычнага руху.

тав. Карпа (с. 65). Карп Сяргей Бенядзіктавіч (1892–1937) — дзяржаўны дзеяч БССР. У 1927–1929 гг. старшыня Вышэйшага савета народнай гаспадаркі (ВСНГ) БССР.

у А. Сержпутоўскага (с. 66, зноска). Сержпутоўскі Аляксандр Казіміравіч (1864–1940) — беларускі этнограф, фалькларыст, мовазнавец, літаратар.

У «Маладой Беларусі» (СПБ) (с. 68). «Малая Беларусь» — літаратурна-мастацкі альманах. Выдаваўся ў 1912–1913 гг. беларускай выдавецкай суполкай «Загляне сонца і ў наша аконца» ў Пецярбургу.

«Вестника Европы» (с. 68). «Вестник Европы» — расійскі літаратурна-палітычны штомесячнік памяркоўна ліберальнай арыентацыі. Выдаваўся ў 1866–1918 гг. у Санкт-Пецярбургу. Рэдактар-выдавец М. Стасюлевіч (да 1908 г.).

у «Полымі» (с. 69). «Полымя» — штомесячны літаратурна-мастацкі і грамадска-палітычны часопіс. Выдаецца ў Мінску з снежня 1922 г.

Праф. А. І. Някрасаў (с. 69, зноска 1). Някрасаў Аляксей Іванавіч (1885–1950) — расійскі мастацтвазнавец, гісторык і тэарэтык архітэктуры, адзін з заснавальнікаў маскоўскай школы мастацтвазнаўства.

Шыраевага (с. 69, зноска 1). Шыраеў Сяргей Дзмітрыевіч (1898–1961) — гісторык, музейны дзеяч, аўтар шэрагу прац па гісторыі архітэктуры Смаленшчыны.

Анры дэ Рэнье (с. 69, зноска 2). Анры Франсуа Жазэф дэ Рэнье (1864–1936) — французскі паэт і празаік. Яго кніга «Венецыянскія апавяданні» (дакладней, «Венецыянскія замалёўкі» — «Esquisses vénitienes») першыню выйшла ў 1906 г.

Дзюбеллэ (с. 70, зноска 2). Дзю Белэ Жаашэн (1522 ці 1525–1560) — французскі паэт, чалец паэтычнага аб'яднання «Плеяда». У Дубоўка згадвае трактат Ж. Дзю Белэ «Абарона і праслаўленне французскай мовы».

П'ера Рансара (с. 70, зноска 2). Рансар П'ер дэ (1524–1585) — французскі паэт, кіраўнік «Плеяды».

Флабэр (с. 71). Флабэр Гюстаў (1821–1880) — французскі празаік-рэаліст, адзін з найбуйнейшых еўрапейскіх пісьменнікаў XIX ст.

Хазэ Марыя д'Эрэдыя (с. 71). Эрэдыя Жозэ Марыя дэ (1842–1905) — французскі паэт кубінскага паходжання.

ў *«Спадчыне»* (с. 72, зноска). «Спадчына» — зборнік вершаў Янкі Купалы (1922).

I. С. Тургенеў (с. 75). Тургенеў Іван Сяргеевіч (1818–1883) — рускі пісьменнік.

Варонскага (с. 75). Варонскі Аляксандр Канстанцінавіч (1884–1937) — рускі крытык, празаік, публіцыст.

Максім Гарэцкі (с. 75). Гарэцкі Максім Іванавіч (1893–1938) — беларускі пісьменнік, літаратуразнаўца, публіцыст, фалькларыст, грамадскі дзеяч. Рэпрэсаваны.

у *першай кнізе «Сокаў цаліны»* (с. 76). Першая частка рамана Ц. Гартнага «Сокі цаліны» выйшла ў Берліне ў 1922 г.

Я. Лёсіка (с. 76). Лёсік Язэп Юр'евіч (1883–1940) — празаік, публіцыст, мовазнаўца, літаратуразнаўца, палітычны дзеяч. Рэпрэсаваны.

«Плуг» (с. 77) — украінскі літаратурны альманах аднайменнай Суполкі сялянскіх пісьменнікаў. Выходзіў у Харкаве пад рэдакцыяй С. Піліпенкі. З'явілася тры зборнікі (1924, 1926, 1927).

у *«Нашым Краі»* (с. 77). «Наш Край» — беларускі краязнаўчы часопіс, які выходзіў з 1925 да 1930 г., пазней змяніў назву на «Савецкая краіна» (выходзіў да 1933 г.). Выдаваўся Цэнтральным Бюро краязнаўства пры Інстытуце беларускай культуры, з 1929 г. — пры Беларускай Акадэміі навук.

у *вядомай Мялешкавай прамове* (с. 79). Прамова Мялешкі — помнік беларускай літаратуры 1-й пал. XVII ст. Належыць да гумарыстычна-парадыйных і сацыяльных твораў аратарскай прозы. Узор беларускай патрыятычнай літаратуры. Створана ў форме прамовы на сейме, прыпісанай смаленскаму кашталю І. Мялешку.

паводле *«Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі» В. Ластоўскага* (с. 79, зноска). Ластоўскі Вацлаў Юсцінавіч (1883–1938) — беларускі грамадска-палітычны дзеяч, гісторык, філолаг, этнограф, публіцыст, літаратуразнаўца. Акадэмік АН Беларусі. У 1928–1929 гг. — неадменны сакратар АН Беларусі. Рэпрэсаваны. Згаданая праца В. Ластоўскага выйшла ў 1926 г.

(*зборнік Шэйна*) (с. 81). Шэйн Павел Васільевіч (1826–1900) — беларускі і рускі фалькларыст, этнограф, крытык, літаратуразнаўца.

На Багдановічавай магілцы (с. 83)

Друкуецца паводле часопіса «Узвышша» (1927, № 2, с. 157–159), дзе апублікаваны ўпершыню. Датуецца годам апублікавання.

Багдановіч Максім Адамавіч (1891–1917) — беларускі паэт, публіцыст, літаратуразнавец, перакладчык, класік беларускай літаратуры.

Гэтымі днямі атрымаў я ліст ад нашага маладога, здольнага паэта (с. 83). Магчыма, маецца на ўвазе паэт з Мсціслаўшчыны Сяргей Фамін (1906–1941).

Александровіч (с. 84, зноска). Александровіч Андрэй Іванавіч (1906–1963) — беларускі паэт, сябра «Маладняка», са снежня 1927 г. — «Польмя».

Ажгірэй (с. 84, зноска). Ажгірэй Анатоль Іўсцінавіч (больш вядомы пад псеўд. Анатоль Вольны; 1902–1937) — беларускі паэт, прэзаік, кінадраматург, сябра літаб'яднання «Маладняк», пазней — «Польмя». Заслужаны дзеяч мастацтваў БССР (1935). Рэпрэсаваны.

Я. Л. Дыла (с. 85). Дыла Язэп Лявонавіч (1880–1973) — беларускі празаік, драматург, грамадскі і культурны дзеяч.

Цішка Гартны (с. 85). Гартны Цішка (сапр. Жылуновіч Зміцер Хведаравіч; 1887–1937) — беларускі празаік, паэт, драматург, дзяржаўны і грамадскі дзеяч, акадэмік АН Беларусі. Рэпрэсаваны.

Янка Купала (с. 85). Купала Янка (сапр. Луцэвіч Іван Дамінікавіч; 1882–1942) — паэт, драматург, перакладчык, класік беларускай літаратуры, народны паэт Беларусі (1925).

«Мо і скажаш, што я жыці буду, / Але лепі не гавары!».. (с. 85) — цытата з верша М. Багдановіча «Не куйвай ты, шэрая зязюля...» (1912).

Рыфма ў беларускай народнай творчасці (с. 86)

Друкуецца паводле часопіса «Узвышша» (1927, № 3, с. 103–114), дзе апублікаваны ўпершыню. Дата і месца напісання пазначаны аўтарам.

Урывак з артыкула друкаваўся ў хрэстаматыі «Уводзіны ў літаратуразнаўства» (Мінск, 1978).

Н. В. Гоголя (с. 86). Гоголь Мікалай Васільевіч (1809–1852) — рускі пісьменнік.

А. С. Пушкіна (с. 86). Пушкін Аляксандр Сяргеевіч (1799–1837) — класік рускай літаратуры.

Я. Колас (с. 86). Колас Якуб (сапр. Міцкевіч Канстанцін Міхайлавіч; 1882–1956) — празаік, паэт, перакладчык, грамадскі дзеяч, педагог, класік беларускай літаратуры, народны паэт Беларусі (1926).

3. *Бядуля* (с. 86). Бядуля Змітрок (сапр. Плаўнік Шмуэль Нохім Яфімавіч; 1886–1941) — беларускі пісьменнік. Сябра «Узвышша» (1926–1931).

А. Патэбня (с. 86, зноска 2). Патабня (Потэбня) Аляксандр Афанасьевіч (1835–1891) — украінскі і рускі філолаг-славіст.

акад. Е. Ф. Карскага (с. 87, зноска 1). Карскі Яўхім Фёдаравіч (1860–1931) — філолаг-славіст, заснавальнік беларускага мовазнаўства і літаратуразнаўства, этнограф, палеограф, фалькларыст.

Е. А. Ляцкага (с. 87, зноска 1). Ляцкі Яўген Аляксандравіч (1868–1942) — гісторык рускай літаратуры, этнограф.

у акад. Ф. Е. Корша (с. 87, зноска 2). Корш Фёдар Яўгенавіч (1843–1915) — рускі філолаг-класік, славіст, усходазнавец, вершазнавец, паэт-перакладчык.

О. Брык (с. 87). Брык Восіп Максімавіч (1888–1945) — расійскі пісьменнік, крытык і літаратуразнавец.

акадэмікам Сабалеўскім (с. 87). Сабалеўскі Аляксей Іванавіч (1856/1857–1929) — расійскі лінгвіст, палеограф, гісторык літаратуры, славіст.

К. Каганец (с. 87). Каганец Карусь (сапр. Кастравіцкі Казімір Рафаіл Карлавіч; 1868–1918) — беларускі празаік, паэт, драматург, мастак, грамадскі дзеяч.

Язэп Пушча (с. 87). Пушча Язэп (сапр. Плашчынскі Іосіф Паўлавіч; 1902–1964) — беларускі паэт, крытык. Сябра «Узвышша» (1926–1930). Вучыўся ў Ленінградскім універсітэце (1927–1929), працаваў у Беларускай дзяржаўнай выдавецтве (1929–1930). У 1930 г. рэпрэсаваны, знаходзіўся ў высылцы ў Чабаксарах, Шадрынску (1931–1935).

Граф. В. Жырмунскі (с. 89). Жырмунскі Віктар Максімавіч (1891–1971) — расійскі мовазнаўца, літаратуразнаўца, фалькларыст.

В. Брусаў (с. 89). Брусаў Валерый Якаўлевіч (1873–1924) — рускі паэт, празаік, драматург. Народны паэт Арменіі, ганаровы сябра Інбелкульта. Быў рэктарам Вышэйшага літаратурна-мастацкага інстытута (Масква), у якім у 1921–1925 гг. вучыўся У. Дубоўка.

сабраных Лысенкам (с. 90, зноска 1). Лысенка Мікола Вітальевіч (1842–1912) — украінскі кампазітар, піяніст, дырыжор, педагог, збіральнік песеннага фальклору і грамадскі дзеяч.

Аляксандр Н. Весялоўскі (с. 91, зноска 1). Весялоўскі Аляксандр Мікалаевіч (1838–1906) — расійскі літаратуразнавец.

фермата (с. 92). Фермата (італ. *fermata* — «прыпынак», затрымка) — У музыцы — знак, які абазначае павелічэнне працягласці гуку

або паўзы ў залежнасці ад характару твора, намераў і густу выканаўцы. Таксама — павелічэнне гуку або паўзы пры выкананні, у адпаведнасці з такім знакам.

З запісаў К. Крапівы (с. 100, зноска 1). Крапіва Кандрат (сапр. Атраховіч Кандрат Кандратавіч; 1896–1991) — беларускі паэт, байкапісец, драматург, прэзаік, навуковец, грамадскі дзеяч. Народны пісьменнік Беларусі (1956). Сябра літаратурных аб'яднанняў «Маладняк» (1924–1926), «Узвышша» (1926–1931).

Ф. Колеса (с. 101, зноска 1). Колеса Філарэт Міхайлавіч (1871–1947) — украінскі музыказнавец-фалькларыст, кампазітар, этнограф, літаратуразнавец, філолаг, акадэмік АН УССР (1929).

Беларускі згук «дз» і лігара «зело» (с. 103)

Друкуецца паводле часопіса «Узвышша» (1928, № 5 (11), с. 184–191), дзе апублікаваны ўпершыню. У 1928 г. ён быў выдадзены і асобным адбіткам (друкарня «Палесдрук»). Дата і месца напісання пазначаны аўтарам.

І. Недзешоў (с. 103). Нядзёшаў Іван Аляксеевіч (1845–1881) — расійскі багаслоў, пісьменнік.

Аль-Масуд'і (Абуль-Хасан ібн Хусэйн) (с. 104). Абу-ль-Хасан Алі ібн аль-Хусэйн аль-Масуд'і (каля 896 — 956) — арабскі гісторык, географ і падарожнік.

Ібн-Даста (с. 104). Ібн Даста (Ібн Рустэ) Абу-Алі Ахмед Ібн-Амар — усходні вучоны-энцыклапедыст першай паловы X ст. Паводле паходжан-ня перс.

акад. Я. Гротам (с. 105). Грот Якаў Карлавіч (1812–1893) — расійскі філолаг, аўтар шэрагу прац па гісторыі рускай славеснасці.

у праф. Бранта (с. 105, зноска 3). Брант Раман Фёдаравіч (1853–1920) — расійскі філолаг-славіст, заслужаны прафесар Маскоўскага ўніверсітэта, член-карэспандэнт Пецябургскай АН (1902). Выказваўся за спрашчэнне рускага правапісу.

Мелеці Сматрыскі (с. 106). Сматрыскі Мелеці (Сматрыцкі Мялеці, свецкае імя Максім Герасімавіч; 1577–1633) — беларускі і ўкраінскі пісьменнік-палеміст, грамадска-палітычны і царкоўны дзеяч. Ва У. Дубоўкі недакладнасць: праца М. Сматрыцкага «Грамматика словенския правильная синтагма...» выдадзена ў Еўі (каля Вільні) у 1619 г.

у акад. Ягіча (с. 107, зноска 2). Ягіч Ігнацій Вікенцьевіч (1838–1923) — аўстрыйскі і расійскі філолаг-славіст, лінгвіст, палеограф і ар-

хеограф. Адзін з найбуйнейшых экспертаў у галіне славянскага мовазнаўства ў 2-й палове XIX ст.

А. Гільфердынг (с. 107). Гільфердынг Аляксандр Фёдаравіч (1831–1872) — расійскі славяназнавец, фалькларыст, збіральнік і даследчык былін.

у Лаўрына Зізанія (с. 108). Зізаній (сапр. Тустаноўскі) Лаўрэнцій Іванавіч (?—1634) — беларускі педагог-гуманіст, царкоўны дзеяч, мовазнавец, перакладчык.

П. В. Уладзімірава (с. 108). Уладзіміраў Пётр Уладзіміравіч (1854–1902) — расійскі гісторык літаратуры.

Воўк-Левановіч (с. 108, зноска). Воўк-Левановіч Іосіф Васілевіч (1891–1943) — беларускі мовазнаўца. У 1924–1930 гг. — выкладчык БДУ, супрацоўнік Інбелкульту. Рэпрэсаваны, памёр у зняволенні.

Лацінка ці кірыліца (с. 111)

Друкуецца паводле часопіса «Узвышша» (1929, № 1, с. 100–113), дзе апублікаваны ўпершыню. У 1929 г. ён быў выдадзены і асобным адбіткам (Мінск, Дзяржвыд). Дата і месца напісання пазначаны аўтарам.

працы Вука Караджыча (с. 111). Караджыч Вук Стэфанавіч (1787–1864) — сербскі лінгвіст, адзін з выбітных дзеячаў Сербскага нацыянальнага адраджэння. У 1814–1818 гг. выдаў першую сербскую граматыку і слоўнік.

выступленне Л. Каравелава (с. 111, зноска 2). Каравелаў Любен Стойчаў (каля 1834–1879) — першы балгарскі прафесійны пісьменнік, дзеяч Балгарскага нацыянальнага адраджэння.

Ісаак Тэйлар (с. 112). Тэйлар Ісаак (1829–1901) — англійскі мовазнаўца і тэолаг.

з слоў Д. Ф. Бяляева (с. 112, зноска). Бяляёў Дзмітрый Фёдаравіч (1846–1901) — расійскі філолаг, прафесар грэцкай славеснасці ў Казанскім універсітэце.

Н. Засядко (с. 113). Засядко Мікалай — расійскі лінгвіст, аўтар кнігі «Аб рускім алфавіце» (Масква, 1871).

Кадзінскага (с. 113). Кадзінскі Кірыл М. — расійскі педагог, літаратар, журналіст, аўтар брашур «Спрашчэнне рускай граматыкі» (1842) і «Пераўтварэнне і спрашчэнне рускага правапісу» (1847), у якіх выступыў за замену кірылічнага шрыфта лацінскім.

француз Вальней (с. 114). Вальней (сапр. Буажырэ) Канстанцін Франсуа (1757–1820) — французскі асветнік, філосаф, вучоны-арыенталіст, палітычны дзеяч.

праф. Макса Мюллера (с. 114, зноска 1). Мюлер Фрыдрых Максіміліян (1823–1900) — нямецкі і ангельскі філолаг, спецыяліст па агульным мовазнаўстве, індалогіі, міфалогіі.

Аманулам Ханам (с. 115). Аманула-хан (1892–1960) — кароль (з 1926 г. падзішах) Афганістана (1919–1929).

тав. Кнорын (с. 115). Кнорын Вільгельм Георгіевіч (Кнорыньш Віліс; 1890–1938) — дзяржаўны і партыйны дзеяч, гісторык, публіцыст, літаратурны крытык. У 1927–1928 гг. — 1-ы сакратар ЦК КП(б)Б. Рэпрэсаваны.

Унтэр-дэн-Ліндэн (с. 115). Унтэр-дэн-Ліндэн (ням. Unter den Linden — «пад ліпамі») — адзін з галоўных і найбольш вядомы з бульвараў Берліна. Назву атрымаў дзякуючы ліпам, што ўпрыгожваюць яго.

Лепсіус (с. 116, зноска 1). Лепсіус Карл Рыхард (1810–1884) — нямецкі археолаг і егіптолаг.

Кастрэна (с. 116, зноска). Кастрэн Маціяс Аляксандр (1813–1852) — фінскі філолаг, даследчык фінна-вугорскіх і самадыйскіх моваў, фінскага і саамскага фальклору; заснавальнік параўнальнай уралістыкі.

пра Мэсропа (с. 118). Мэсроп Маштоц (каля 361/362 — 440) — лінгвіст, стваральнік армянскага алфавіта, заснавальнік армянскай літаратуры і пісьменнасці, нацыянальнай школы і педагагічнай думкі, асветнік, місіянер, перакладчык Бібліі, тэолаг, прадстаўнік патрыстыкі, святы Армянскай Апостальскай Царквы і Армянскай Каталіцкай Царквы.

пра Ульффілу (с. 118). Ульффіла (Вульффіла; каля 311 — 383) — епіскап готаў, легендарны стваральнік гоцкага алфавіта.

пра Кірыла... (і Мяфодзія) (с. 118). Кірыла (свецкае імя Канстанцін; 827–869) і Мяфодзій (свецкае імя Міхаіл; 815–885) — браты з горада Солуні (Салонікі), стваральнікі славянскай азбукі і царкоўнаславянскай мовы, прапаведнікі хрысціянства.

Шлёцэр (с. 118). Шлёцэр Аўгуст Людвіг (1736–1809) — расійскі і германскі гісторык, публіцыст і статыстык.

У праф. Любаўскага (с. 119, зноска 1). Любаўскі Мацвей Кузьміч (1860–1936) — расійскі гісторык, рэктар Маскоўскага ўніверсітэта (1911–1917), акадэмік Акадэміі навук СССР (1929).

Ібн эль-Надым 'ам (с. 119). Ібн-Абі-Якуб эль-Надым (Абу'ль-Ферэдж Мухамед Бэн Ісхак) — арабскі пісьменнік і вучоны X ст., аўтар «Кнігі рохсіпу навукам» (987–988).

Бадзянскі (с. 119, зноска 2). Бадзянскі Восіп Максімавіч (1808–1877) — украінскі і расійскі філолаг, гісторык, археограф, пісьменнік, перакладчык, фалькларыст.

Усев. Міллер (с. 119, зноска 2). Мілер Усевалад Фёдаравіч (1848–1913) — расійскі вучоны, фалькларыст, этнограф, мовазнавец і археолаг.

Францішка Скарыны (с. 120). Скарына Францішак (Францыск; 1476–1551) — беларускі і ўсходнеславянскі асветнік-гуманіст, першадрукар, вучоны, пісьменнік, перакладчык, мастак, лекар.

акад. Радлова (с. 120, зноска). Радлаў Васіль Васільевіч (сапр. імя Вільгельм Фрыдрых; 1837–1918) — расійскі ўсходазнавец-цюрколаг, этнограф і педагог нямецкага паходжання.

П. П. Вяземскі (с. 120, зноска 3). Вяземскі Павел Пятровіч (1820–1888) — рускі дыпламат, сенатар, літаратар.

Гальяш Тодаравіч Капіевіч (с. 121). Капіевіч (Капіеўскі) Ілля Фёдаравіч (1651–1714) — беларускі і рускі літаратар, перакладчык, выдавец.

Пятру Вялікаму (с. 121). Пётр I Вялікі (Пётр Аляксеевіч Раманаў; 1672–1725) — апошні цар усяе Русі з дынастыі Раманавых (з 1682 г.) і першы Імператар Усерасійскі (з 1721 г.).

В. Я. Адарюков (с. 121, зноска 1). Адарукоў Уладзімір Якаўлевіч (1863–1932) — расійскі гісторык мастацтва, бібліёграф і бібліяфіл, музейны дзеяч.

М. І. Шчалкуноў (с. 121). Шчалкуноў Міхаіл Ільіч (1884–1938) — расійскі журналіст, гісторык кнігі, бібліяфіл, адзін з заснавальнікаў Кніжнай Палаты і Музея Кнігі (г. Масква).

байкі Эзона (с. 122). Эзоп (VI ст. да н. э.) — напаўлегендарны старажытнагрэцкі паэт-байкапісец.

В. Трэдзьякоўскі (с. 122). Трэдзьякоўскі Васілій Кірылавіч (1703–1768), рускі паэт, філолаг.

у І. Марагулава (с. 126). Марагулаў Ісак Фаградавіч (1868–1933) — асірыйскі педагог, аўтар «Самавучыццеля курдскай мовы» (1929). Лічыцца аўтарам «новага алфавіта» мовы курдаў на аснове лацінкі.

Праект літар для згукаў «дз» і «дж» (с. 127)

Друкуецца паводле часопіса «Узвышша» (1928, № 4, с. 161–177), дзе апублікаваны ўпершыню. Дата і месца напісання пазначаны аўтарам.

акадэмік Н. Я. Марр (с. 128). Мар Мікалай Якаўлевіч (1865–1934) — расійскі ўсходазнавец і лінгвіст.

Мікола Марозаў (с. 128). Марозаў Мікалай Аляксандравіч (1854–1946) — расійскі вучоны, пісьменнік, рэвалюцыйны дзеяч.

Так, напрыклад, у дзе-якім «слоўніку» зібрыд і гермафрадыт аб'яднаны адным словам мяшанец (с. 131). Маецца на ўвазе «Расійска-беларускі слоўнік» М. Байкова і С. Некрашэвіча (Мінск, 1928). Гл. ліст У. Дубоўкі да А. Бабарэкі ад 8 снежня 1928 г. (с. 262 нашага выдання).

Я. Станкевічам (с. 136, зноска 2). Станкевіч Ян (1891–1976) — беларускі мовазнавец, гісторык, палітычны дзеяч. Доктар філасофіі (1926). З 1944 г. у эміграцыі.

Віт. Вольскі (с. 136, зноска 2). Вольскі (сапр. Зэйдэль) Віталь Фрыдрыхавіч (1901–1988) — празаік, драматург, літаратуразнавец, перакладчык.

акад. І. Крачкоўскі (с. 137, зноска). Крачкоўскі Ігнацій Юльянавіч (1883–1951) — рускі філолаг-усходазнаўца.

П. А. Растаргуеў (с. 137). Растаргуеў Павел Андрэевіч (1881–1959) — расійскі і беларускі мовазнаўца. Працаваў выкладчыкам рускай мовы ў ВДУ Масквы. Быў правадзейным сябрам Інбелкульта. Вывучаў беларускія гаворкі.

Я. Бялькевічам (с. 137). Бялькевіч Янка (Іван Кандратавіч; 1883–1960) — беларускі мовазнаўца, педагог. У 1930 г. арыштаваны па справе «Саюза вызвалення Беларусі», у 1931 г. сасланы на 5 гадоў у Іашкар-Алу.

Рудольф Абіхт (с. 142, зноска 1). Абіхт Рудольф (1850–1921) — нямецкі філолаг-славіст і арыенталіст, адзін з першых даследчыкаў, перакладчыкаў і папулярызатараў беларускай літаратуры ў Германіі.

Г. Таўзарашвілі (с. 142, зноска 3). Таўзарашвілі (Таўзішвілі) Георгі Ясонавіч (1902—?) — грузінскі літаратуразнаўца і педагог, у канцы 1920-х гг. жыў у Маскве.

Беларускі кампазітар Мікола Равенскі (с. 149)

Друкуецца паводле часопіса «Узвышша» (1928, № 3 (9), с. 147–153), дзе апублікаваны ўпершыню. Напісаны, па ўсёй верагоднасці, у сакавіку

1928 г. (гл. ліст У. Дубоўкі А. Бабарэку ад 28.03.1928 і каментар да яго). Датуецца годам апублікавання.

Равенскі Мікола (с. 149) (Мікалай Якаўлевіч; 1886–1953) — беларускі кампазітар, фалькларыст. З 1923 г. жыў у Маскве, вучыўся спачатку ў Музычным тэхнікуме імя Стасова, потым — у Маскоўскай кансерваторыі, якую закончыў у 1930 г. Сябар У. Дубоўкі.

Н. А. Рымскага-Корсакава (с. 150, зноска 1). Рымскі-Корсакаў Мікалай Андрэевіч (1844–1908) — рускі кампазітар, педагог, дырыжор, грамадскі дзеяч, музычны крытык.

Тэраўскага (с. 150). Тэраўскі Уладзімір Васілевіч (1871–1938) — беларускі дырыжор, кампазітар, фалькларыст. Кіраваў харавымі калектывамі Белдзяржуніверсітэта, Мінскага Белпедтэхнікума, саюза паштавікоў-тэлеграфістаў. Рэпрэсаваны.

Ю. Дрэізіна (с. 150, зноска 2). Дрэізін Юльян Мікалаевіч (1879–1942) — музыказнавец, літаратуразнавец, крытык, публіцыст, перакладчык.

праф. Кавалёва і праф. Крылова (с. 152). Кавалёў Павел Іванавіч (1889/1890–1951) і Крылоў Павел Дзмітрыевіч (1885–1935) — рускія кампазітары, педагогі.

К. Буйла (с. 152). Буйла (Буйло) Канстанцыя Антонаўна (у замужжы Калечыц; 1893–1986) — беларуская паэтка.

Мусаргскі (с. 154). Мусаргскі Мадэст Пятровіч (1839–1881) — рускі кампазітар.

Клопшток (с. 155). Клопштак Фрыдрых Готліб (1724–1803) — нямецкі паэт, аўтар вялікай рэлігійнай паэмы «Месіяда» (1748–1751), пра якую яшчэ пры жыцці аўтара справядліва казалі, што яе больш хваляць, чым чытаюць.

Г. А. Ларош (с. 155). Ларош Герман Аўгуставіч (1845–1904) — рускі музычны крытык.

«О Беларусь, мая шыйшына» (с. 156) — вядомы верш У. Дубоўкі (1925), пакладзены на музыку М. Равенскім.

Бах (с. 156). Бах Ёган Себасцьян (1685–1750) — нямецкі кампазітар, прадстаўнік эпохі барока, арганіст-віртуоз, музычны педагог.

Пракоф'еў (с. 156). Пракоф'еў Сяргей Сяргеевіч (1891–1953) — рускі кампазітар, піяніст і дырыжор. Народны артыст РСФСР (1947).

Буало (с. 156). Буало-Дэпрэо Нікаля (1636–1711) — французскі паэт, крытык, тэарэтык класіцызму.

Прохарава (с. 156, зноска 1). Прохараў Якаў Васільевіч (1870–1942) — кампазітар, музычны этнограф, педагог. Займаўся зборам і апрацоўкай народных песняў, у 1923–1924 гг. уваходзіў у Беларускаю песенную камісію.

«Landstrykere» Кнута Гамсуна (с. 159)

Друкуецца паводле часопіса «Узвышша» (1928, № 4, с. 147–152), дзе апублікаваны ўпершыню. Дата і месца напісання пазначаны аўтарам. Некалькі памылак друку першапублікацыі выпраўлены згодна з лістом У. Дубоўкі да А. Бабарэкі ад 3 кастрычніка 1928 г. (гл. старонкі 242–243 нашага выдання): *таленавіты пісьменнік: чэсны чалавек на таленавіты пісьменнік і чэсны чалавек* (с. 161); *да Кноерфаў, Кноерф на да Кноффаў, Кнофф* (с. 162, 164), *Пайст, Пайста на Панст, Панста* (с. 163–164).

Гамсун Кнут (с. 159) (сапр. прозв. Пэдэрсэн; 1859–1952) — нарвежскі пісьменнік. Лаўрэат Нобелеўскай прэміі.

Джэка Лондана (с. 159). Лондан Джэк (Джон Грыфіт Чэйні; 1876–1916) — амерыканскі пісьменнік, сацыяліст, грамадскі дзеяч, найбольш вядомы як аўтар прыгодніцкіх апавяданняў і раманаў.

Гі дэ Мапасана (с. 159). Мапасан Гі дэ (Анры-Рэнэ-Альбер-Гі дэ Мапасан; 1850–1893) — французскі празаік.

Гётэ (с. 159). Гётэ Ёган Вольфганг (1749–1832) — нямецкі пісьменнік, пачынальнік нямецкай літаратуры Новага часу, мысляр і прыродазнавец.

Гаўрука (с. 161, зноска 1). Гаўрук Юрка (Юры Паўлавіч; 1905–1979) — беларускі перакладчык, крытык, паэт. Разам з У. Дубоўкам вучыўся ў Вышэйшым літаратурна-мастацкім інстытуце імя В. Брусава ў Маскве. У 1925–1931 гг. працаваў на кафедры беларускай мовы і літаратуры Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі. У 1928 г. выдаў зборнік перакладаў «Кветкі з чужых палёў» (Мінск, 1928).

Мардвілкі (с. 161, зноска 1). Мардвілка Аркадзь Пятровіч (1905–1986) — беларускі лінгвіст, перакладчык, празаік, крытык. У 1933 г. рэпрэсаваны, з 1935 г. жыў у Ташкенце.

яго адмоўнае ў практаваннях нагадвае Мігуцкага, выведзенага Крапівой (с. 165). Мігуцкі — герой сатырычнага апавядання К. Крапівы «Ідзі» (Узвышша. 1927. № 4), ахарактарызаваны аўтарам, напрыклад, наступнымі словамі: «Бадай не было ніводнай галіны навукі і тэхнікі, якая б яго не цікавіла і ў якую б ён не захацеў унесці нешта новае». Плёнам «навуковых пошукаў» Мігуцкага стаў «трактат аб непатрэбнасці носа».

**Падоўжаныя (або падвойныя) зычныя
і спосаб азначэння іх на пісьме (с. 165)**

Друкуецца паводле часопіса «Узвышша» (1929, № 2, с. 72–81), дзе апублікаваны ўпершыню. Пад тэкстам пазначана дата «9 лютага 1927 г., Масква», аднак артыкул утрымлівае спасылкі нават на публікацыі канца 1928 г. (напр., «Беларуская літаратура да X гадавіны БССР» А. Бабарэкі), з чаго можна зрабіць выснову пра памылку друку. Мяркуючы па ўсім, мелася на ўвазе дата «9 лютага 1929 г.».

Возьмем некаторыя прыклады з народнай творчасці (падаю іх у нашым сучасным напісанні) (с. 169). Дзеля большай ілюстрацыйнасці тагачасны правапіс у прыведзеных цытатах захаваны.

«Тарас на Парнасе» (с. 170) — сатарычна-гумарыстычная паэма Канстанціна Вераніцына (паводле асобных даследчыкаў, Ялегія Пранціша Вуля), напісаная ў 1855 г. і ўпершыню надрукаваная ў 1889 г.

Ф. Багушэвіч (с. 170). Багушэвіч Францішак Бенядзікт Казіміравіч (псеўд. Мацей Бурачок, Сымон Рэўка; 1840–1900) — беларускі паэт, празаік, публіцыст.

Я. Няслухоўскі (с. 171). Неслухоўскі Іван Люцыянавіч (псеўд. Лучына Янка; 1851–1897) — беларускі паэт, перакладчык.

Алесь Гарун (с. 171). Гарун Алесь (сапр. Прушынскі Аляксандр Уладзіміравіч; 1887–1920) — беларускі паэт, празаік, драматург, публіцыст, грамадскі дзеяч.

П. Глебка (с. 173). Глебка Пятро (Пётр Фёдаравіч; 1905–1969) — беларускі паэт, перакладчык, драматург, вучоны, грамадскі дзеяч. Сябра «Узвышша» (1926–1931), сакратар рэдакцыі часопіса «Узвышша» (1928–1930).

М. Лужанін (с. 173). Лужанін Максім (сапр. Каратай Аляксандр Амбросьевіч; 1909–2001) — беларускі паэт, празаік, кінадраматург, перакладчык, заслужаны дзеяч мастацтваў РБ, заслужаны дзеяч культуры ПНР. Сябра «Узвышша» (1926–1931). У 1928–1930 гг. — студэнт літаратурна-лінгвістычнага аддзялення філфака БДУ.

Ул. Жылка (с. 173). Жылка Уладзімір Адамавіч (1900–1933) — беларускі паэт, сябра літаб'яднання «Узвышша». У 1930 г. рэпрэсаваны, памёр у высылцы.

Т. Кляшторны (с. 173). Кляшторны Тодар Тодаравіч (1903–1937) — беларускі паэт, перакладчык, сябра «Узвышша». У 1927–1931 гг. — студэнт БДУ. Рэпрэсаваны.

Адама Бабарэкі (с. 175). Бабарэка Адам Антонавіч (1899–1938) — беларускі крытык, тэарэтык літаратуры, празаік, філосаф, адзін з заснавальнікаў літаратурных аб’яднанняў «Маладняк» і «Узвышша». Рэпрэсаваны, памёр у лагернай бальніцы ў Княж-Пагосце (Комі АССР).

Нагаткі для сяброў (с. 179)

Друкуецца паводле часопіса «Узвышша» (1929, № 5, с. 102–109), дзе апублікаваны ўпершыню. Дата і месца напісання пазначаны аўтарам.

Жан-Жорж Новэрт (с. 180). Навэр Жан-Жорж (1727–1810) — французскі балетны танцор, харэограф і тэарэтык балету, стваральнік балетных рэформаў.

Айседоры Дункан (с. 181). Дункан Айседора (Ізадора; 1877–1927) — амерыканская танцоўшчыца-наватар, заснавальніца свабоднага танцу. Жонка Сяргея Ясеніна ў 1922–1924 гг.

арт. К. Кусік’яна (с. 182). Кусік’ян Іосіф Карпавіч (1890–1964) — армянскі і расійскі мовазнаўца. Яго артыкул «Яфетычная тэорыя» апублікаваны ў часопісе «Узвышша» (1929, № 4).

«Аснова» (с. 183). «Аснова: Южно-русский научно-литературный вестник» — першы ўкраінскі грамадска-палітычны і літаратурна-мастацкі штотомесячны часопіс. Выдаваўся ў Санкт-Пецярбургу В. М. Белазерскім на рускай і ўкраінскай мовах са студзеня 1861 да кастрычніка 1862 г.

І. Ф. Баршчэўскі (с. 183). Баршчэўскі Іван Фёдаравіч (1851–1948) — расійскі фатограф, музычны дзеяч, краязнавец.

ДАКУМЕНТЫ «УЗВЫШША»

Статут Беларускага літаратурна-мастацкага згуртавання «Узвышша» друкуецца паводле часопіса «Узвышша» (1927, № 1, с. 168–172), дзе апублікаваны ўпершыню.

з) аквітызм (с. 195). Аквітызм (ад лац. *aqua vita* ‘жывая вада’ або ‘вада жыцця’) — літаратурны, эстэтычны і філосафскі кірунак, які распрацоўваўся ўдзельнікамі літаратурнага аб’яднання «Узвышша» ў 2-й палове 1920-х гг. У аснове аквітызму — канцэпцыя «ажыўлення» беларускага народа і яго культуры пасля векавога прыгнёту, ідэя перабудовы свету мастацкімі сродкамі, імкненне да ідэалу «новага чалавека» з шырокімі і разнастайнымі імкненнямі і магчымасцямі. Тэорыя аквітызму часткова знайшла адлюстраванне ў артыкулах А. Бабарэкі («Аквітызм у творчасці Уладзіміра Дубоўкі», «Узвышэнская паэзія — аналіз паняцця», «Паэзія як уяўленне» і інш.), паэтычнай творчасці У. Дубоўкі. Як зазначыў філо-

саф Уладзімір Конан, аквітызм уяўляўся «ўзвышэнцам» як «сінтэз нацыянальнай традыцыі і новаеўрапейскага мастацкага наватарства», а таксама як альтэрнатыва афіцыйнаму мастацтву, на глебе якога неўзабаве ўзнік сацыялістычны рэалізм.

Кузьма Чорны (с. 200). Чорны Кузьма (сапр. Раманоўскі Мікалай Карлавіч; 1900–1944) — беларускі пісьменнік. Сябра «Узвышша» (1926–1931).

В. Шашалевіч (с. 200). Шашалевіч Васіль Антонавіч (1897–1941) — беларускі драматург. Сябра «Узвышша».

Сяргей Дарожны (с. 200). Сяргей Дарожны (сапр. Серада; 1909–1943) — беларускі паэт, сябра літаб'яднання «Узвышша». Рэпрэсаваны.

ПАКАЗАННІ У. М. ДУБОЎКІ

з крымінальнай справы паэта № 13221 ад 03.11.1931 г.

Друкуюцца паводле часопіса «Польмя» (1996, № 2, с. 243–255), дзе апублікаваны ўпершыню ў дакументальным артыкуле доктара гістарычных навук У. М. Міхнюка «Вязень сумлення», поўнаасцю пабудаваным на матэрыялах «крымінальнай» справы паэта.

В молодости отцу оторвало (на заводе Друцкого-Любецкого) машинную кисть правой руки (с. 202). Бацька У. Дубоўкі працаваў у вёсцы Манькавічы (сучасны Пастаўскі раён) на бровары, якім у канцы XIX — пачатку XX ст. валодаў князь У. Друцкі-Любецкі.

Главоцвос (с. 202) — Галоўнае ўпраўленне сацыяльнага выхавання і політэхнічнай адукацыі Наркамасветы РСФСР, існавала ў 1921–1930 гг.

«Беларускі піянер» (с. 203) — беларускі ілюстраваны літаратурна-мастацкі часопіс для дзяцей і падлеткаў. Выдаваўся з 1924 г. З 1929 да 1941 г. называўся «Іскры Ільіча», з 1945 г. — «Бязрозка».

«Молодняк» (с. 203) — «Маладняк», усебеларускае аб'яднанне паэтаў і пісьменнікаў. Існавала з лістапада 1923 да лістапада 1928 г. Рэарганізавана ў Беларускаю асацыяцыю пралетарскіх пісьменнікаў (БелАПП).

«Яно надыходзіць...» (с. 206). У кнізе «Наля» радок *«Жыццё за яго я гатоў усё аддаць»* выглядае як *«Істоту / суздром / за яго я аддам»*.

Байкова (с. 206). Байкоў Мікола (Мікалай Якубавіч; 1889–1945) — беларускі мовазнаўца, літаратурны крытык, педагог.

Глыбоцкаго (с. 206). Тодар Глыбоцкі — псеўданім Алеся Дудара (сапр. Дайлідовіч Аляксандр Аляксандравіч; 1904–1937), беларускага паэта, празаіка, крытыка, сябра «Маладняка», са снежня 1927 г. — «Польмя».

«Дэпешы без адрасу» (с. 208). Кніга пад такой назвай была падрыхтавана У. Дубоўкам у красавіку 1929 г., але свету не ўбачыла. Гл. ліст У. Дубоўкі да А. Бабарэкі ад 10 лістапада 1929 г. (гл. с. 342–343 нашага выдання).

Довольно вспомнить, что стихотворение «Памяти расстрелянного белополяками повстанца Янка Глушки», которое было несколько раз напечатано в наших изданиях, один критик на страницах «Маладняка» истолковал как направленное против... Советской власти (с. 208). Маюцца на ўвазе верш «Далёкае мы любім надта» і рэцэнзія на кнігу У. Дубоўкі «Credo» (Я. Ч. Форма і ідэалогія // Маладняк. 1926. № 2.).

(письмо опубликовано в «Звезде» в апреле 1929 г.) (с. 209). Маецца на ўвазе публікацыя: Дубоўка У. Раствумачэнне (замест ліста ў рэдакцыю) // Звезда. 1929. 4 крас.

«Нізіны і Узгоркі» (с. 208). Маецца на ўвазе кніга крытычных нарысаў З. Жылуновіча «Узгоркі і нізіны» (Менск, 1928).

Статья эта напечатана трижды (с. 210). Маецца на ўвазе артыкул З. Жылуновіча (Ц. Гартнага) «Шкоднае ў беларускай літаратуры (Што было і чаго не павінна быць)» (Савецкая Беларусь. 1927. 12 кастр.; Полымя. 1927. № 6; кн. «Узгоркі і нізіны». Менск, 1928).

На Академической конференции 1926 г. (с. 211). Маецца на ўвазе міжнародная Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу і азбукі. Праходзіла ў Менску 14–21 лістапада 1926 г.

в статье проф. Бузука (с. 211). Бузук Пётр Апанасавіч (1891–1938) — беларускі мовазнаўца. Аўтар першага дыялекталагічнага атласа беларускай мовы «Спраба лінгвістычнай геаграфіі Беларусі» (1928). Рэпрэсаваны. Маецца на ўвазе Пётра Бузук яго артыкул «Культура мовы ў “Узвышшы”» (Маладняк. 1929. № 5–6).

Главитом (с. 211). Галоўліт (Галоўнае ўпраўленне па справах літаратуры і выдавецтваў) — орган дзяржаўнага ўпраўлення СССР, які ажыццяўляў цензуру апублікаваных твораў і абарону дзяржаўных сакрэтаў у сродках масавай інфармацыі ў перыяд з 1922 да 1991 г.

А. Ульяновым (с. 212). Ульянаў Аляксандр Фёдаравіч (1901–1937) — дзяржаўны дзеяч БССР. У 1928–1931 гг. упаўнаважаны Наркамага замежных спраў пры СНК БССР у Мінску, потым працаваў у Наркамзе знешняга гандлю СССР у Маскве, гандлёвым прадстаўніком у Чэхаславакіі. Супрацоўнічаў з ДПУ, з’яўляўся «спецыялістам» па беларускай нацыянальнай інтэлігенцыі. Рэпрэсаваны.

Васілевіч (с. 212). Васілевіч Іван Антонавіч (1894–1937) — партыйны і дзяржаўны дзеяч БССР. У 1927–1930 гг. — 2-і сакратар, сябра Бюро ЦК КПБ(б). Рэпрэсаваны.

В Беларусіі пачалі выдавацца словары Байкова і Некрашэвіча (с. 212). Некрашэвіч Сцяпан Міхайлавіч (1883–1937) — беларускі мовазнаўца, грамадскі дзеяч. Разам з М. Байковым склаў «Беларуска-расійскі слоўнік» (Менск: БДВ, 1926), «Расійска-беларускі слоўнік» (Менск: БДВ, 1928). На абодва слоўнікі ва «Узвышшы» друкаваліся рэцэнзіі: на першы — у 1927, № 2 (аўтар Я. Лёсік), у другім — у 1928, № 5 (аўтар К. З-ны). Захаваліся і іранічныя нататкі пра расійска-беларускі слоўнік, напісаныя У. Дубоўкам у лютым 1929 г. (апублікаваны ў часопісе «Arche», 2009, № 11–12, с. 535–536).

тов. Бахарет (с. 212). (Бахарем?) Асоба не ўстаноўлена.

Гамарнік (с. 212). Гамарнік Ян Барысавіч (1894–1937) — савецкі партыйны і ваенны дзеяч. У лістападзе 1928–1929 гг. — першы сакратар ЦК і член Бюро ЦК КП(б) Беларусі. Рэпрэсаваны.

Голодэд (с. 212). Галадзед Мікалай Мацвеевіч (1894–1937) — дзяржаўны і партыйны дзеяч БССР. У 1927–1937 гг. — старшыня СНК БССР. Рэпрэсаваны.

ЛІСТЫ

Эпістальярная спадчына Уладзіміра Дубоўкі надзвычай багатая; значная яе частка яшчэ чакае сістэмнага вывучэння і публікацыі.

У Беларускаім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва захоўваюцца лісты да Адама, Алесі, Ганны і Элеаноры Бабарэкаў, К. Буйло, Я. Дылы, Я. Драйчука, Х. Жычкі, П. Кабзарэўскага, Р. Канавалава, К. Кірэнкі, Е. Лось, М. Лынькова, В. Нікіфаровіча, Я. Пушчы, А. Русецкага, М. Танка, М. Ткачова, М. Чарота, У. Шахаўца, І. Шамякіна і інш. Вялікая колькасць лістоў паэта (каля 160 адзінак захоўвання) зберагаецца таксама ў асабістым фондзе У. Дубоўкі ў аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ф. 14, воп. 1).

Асноўныя публікацыі эпістальярнай спадчыны пісьменніка:

1. «Маю да цябе просьбу...»: Лісты У. Дубоўкі да П. Глебкі [і К. Чорнага] / падрыхт. і прадм. Я. Кісялёвай, С. Чыгрына // Беларусь. 1989. № 8. С. 22–24.

2. [Лісты У. Дубоўкі да вучняў сярэдніх школ] // Скарыніч. 1993. Вып. 2. С. 119–122.

3. «Наш журботны шлях працягваецца...»: [Лісты У. Дубоўкі жонцы і блізім са сталінскіх лагераў і этапаў / падрыхт. і ўступ. арт. Я. Кісялёвай] // Голас Радзімы. 1996. 11 ліп. С. 1, 6; 18 ліп. С. 6; 25 ліп. С. 6; 1 жн. С. 6; 8 жн. С. 6; 15 жн. С. 6.

4. Эпісталыярыя пісьменнікаў-«узвышэнцаў»: Змітрок Бядуля, Уладзімір Дубоўка, Кузьма Чорны, Максім Лужанін, Антон Адамовіч, Адам Бабарэка, Фелікс Купцэвіч / публ. Ал. Бабарэка, Я. Кісялёвай, А. Гесь // Скарыніч. 1999. Вып. 4. С. 58–111.

5. Бугаёў Дз. 3 эпісталярнай спадчыны Уладзіміра Дубоўкі // Полюмя. 2000. № 7. С. 133–154; у кн.: Бугаёў Дз. Уладзімір Дубоўка. Мінск: Бел. навука, 2005. С. 264–300.

6. Дубоўка, У. «Я казаў вам шчырую праўду пра той час» / публ. і камент. Янкі Саламевіча // Тэрмапілы. 2007. № 11. С. 192–239.

7. Нікіфаровіч В. Пясьняр волі й характва: Згадаваючы Ўладзімера Дубоўку // Запісы БІНІМ. 2001. № 25; перадрук: Дзеяслоў. 2010. № 4 (47). С. 313–320.

8. «Мы застаемся чыстымі сумленьнем перад гісторыяй і народам...»: Лісты У. Дубоўкі да А. Бабарэкі / публ. і камент. Т. Кекелевай, В. Жыбуля // Arche. 2009. № 11–12. С. 344–541.

Для гэтага выдання выбраны лісты да крытыка, тэарэтыка літаратуры Адама Бабарэкі (1928–1935 гг.) і літаратуразнаўца, даследчыка беларускіх псеўданімаў Янкі Саламевіча (1968–1976 гг.), у якіх утрымліваюцца каштоўныя звесткі пра літаратурны працэс 1920-х гг. і адбіліся мовазнаўчыя погляды У. Дубоўкі. Таксама ўключаны лісты да мовазнаўцы Алены Юрэвіч, прапанаваныя складальніку Юрасём Гарбінскім для гэтага выдання.

Лісты да Адама Бабарэкі

Лісты да А. А. Бабарэкі (131 ліст) захоўваюцца ў Беларускай дзяржаўнай архіве-музеі літаратуры і мастацтва (ф. 407, воп. 1, адз. зах. 147–168). Асобныя з іх (№ 29, 30, 44, 49, часткова 59, 115, 116) публікаваліся ў літаратурна-навуковым гадавіку «Скарыніч», 1999, вып. 4, с. 70–79. Друкуюцца паводле часопіса «Arche», 2009, № 11–12, дзе ўпершыню змешчаны ў поўным аб’ёме. Правапіс арыгінала прыведзены да сучасных нормаў. Аўтарскія скарачэнні адноўлены ў квадратных дужках. Асабліваць лістоў, напісаных у перыяд з красавіка 1929 да ліпеня 1935 г.

(г. зн. да канца ліставання з А. Бабарэкам), — паслядоўнае ўжыванне распрацаваных У. Дубоўкам знакаў для згукаў «*дз*» і «*дж*», а таксама хвалістых крэсак для пазначэння падвойных зычных. Пры публікацыі для такіх гукаў скарыстаны агульнапрынятыя пазначэнні, за выключэннем тых выпадкаў, дзе распрацоўка праекта згаданых знакаў з’яўляецца асноўнай тэмай гаворкі. Выпраўлены таксама асобныя недакладнасці, выяўленыя ў публікацыі 2009 г.

артыкул пра Жылку (с. 214). Згаданы артыкул надрукаваны не быў.

схадзі да Сянькевіча (с. 214). Сянькевіч Алесь (Сянкевіч Аляксандр Антонавіч; 1884–1938) — дзяржаўны і партыйны дзеяч БССР, вучоны, пісьменнік. З 1928 г. — рэктар Камуністычнага ўніверсітэта Беларусі, адначасова загадчык аддзелаў друку, культуры і прапаганды ЦК КП(Б) Беларусі. Рэпрэсаваны.

У крайнім разе... (с. 214) — пасля закрэслена: «*залажы з*».

ЦВК (с. 214) — Цэнтральны Выканаўчы Камітэт БССР, вышэйшы заканадаўчы, распарадчы і кантрольны орган дзяржаўнай улады БССР паміж Усебеларускімі з’ездамі Саветаў у 1919–1938 гг.

схадзі да т. Парэчына (с. 214). Парэчын Рыгор Яўхімавіч (1894–1938) — беларускі правазнаўца. З 1924 г. — намеснік старшыні камісіі заканадаўчых меркаванняў пры Савеце народных камісараў БССР. Рэпрэсаваны.

Дрэкаў... (с. 214). Дрэк — іранічная мянушка Цішкі Гартнага (З. Жылуновіча). Далей (у лісце № 48) У. Дубоўка ўзгадвае яго пад прозвішчам Друк-Дрэк (С. Друк, Сымон Друк, Рыгор Друк — псеўданімы З. Жылуновіча).

Цовікаў... (с. 214) У часопісе «Узвышша» (1927, № 3) надрукаваны «Кароткі нарыс армянскае літаратуры» даследчыцы Цовік Рубэнаўны Сааруні (1902–1997). Непаразуменні, якія ўзніклі ў яе з «Узвышшам», відаць, датычаць выплаты ганарару.

Да т. Хацкевіча (с. 215). Хацкевіч Аляксандр Ісакавіч (1895–1937) — беларускі дзяржаўны дзеяч. З 1927 г. — сакратар ЦВК БССР. Рэпрэсаваны.

Язэп Салодкі (с. 215) — жартоўная мянушка Язэпа Аляксандравіча Адамовіча (1897–1937), дзяржаўнага і партыйнага дзеяча, які з 1927 г. быў старшынёй Цукратрэста СССР; рэпрэсаваны.

«На лит[ературном] посту» (с. 215) — часопіс, крытыка-тэарэтычны орган Расійскай асацыяцыі пралетарскіх пісьменнікаў (РАПП).

Выдаваўся ў 1926–1932 гг. (у 1923–1925 гг. — пад назвай «На посту») у Маскве. Перыядычнасць — 2 разы ў месяц. Рэдактар — Л. Авербах.

артыкул Селіў[аноўск]ага (с. 215). Селіваноўскі Аляксей Паўлавіч (1900–1938) — расійскі літаратурны крытык, журналіст, рэдактар. З 1926 г. — адзін з кіраўнікоў РАППа, супрацоўнік часопіса «На літаратурном посту». У згаданым выданні (1928, № 5) апублікаваў артыкул «Новый “Маладняк”», дзе ёсць абвінавачванне «Узвышша» ў «правай», «кулацкай» ідэалогіі. Рэпрэсаваны.

«ЧиП» (с. 215) — «Читатель и писатель», газета-штотыднёвік літаратуры і мастацтва. Выдавалася ў Маскве з 1 снежня 1927 да 23 снежня 1928 г.

Прышло да № 3 або артыкул, або вершы (с. 215). У часопісе «Узвышша», 1928, № 3 выйшаў артыкул У. Дубоўкі «Беларускі кампазітар Мікола Равенскі».

Шыпіла (с. 215). Шыпіла Ігнат Іванавіч (1887–1938) — журналіст, выдавецкі работнік. У 1924–1925 гг. — адказны сакратар газеты «Савецкая Беларусь», у 1926–1928 гг. — супрацоўнік аргадзела ЦВК БССР, старшыня Камітэта па справах друку. Загадчык Белдзяржвыдавецтва. З 1931 г. працаваў у Маскве. Рэпрэсаваны.

у Гурыка Гарэцкага (с. 215). Гарэцкі Гаўрыла Іванавіч (1900–1988) — беларускі геолог, географ, эканаміст, грамадскі дзеяч. Акадэмік АН Беларусі. Заслужаны дзеяч навукі Беларусі. У 1927–1930 гг. — дырэктар Беларускага навукова-даследчага інстытута сельскай і лясной гаспадаркі. Сябар У. Дубоўкі.

Аня (с. 215) — Бабарэка Ганна Іванаўна (1901–1982), жонка А. Бабарэкі, настаўніца.

«Звезда» (с. 216) — грамадска-палітычная газета, на той час — орган ЦК КПБ. Выдаецца з 1917 г.; да 1927 г. выходзіла на рускай мове.

Зялінскі (с. 216) — Зялінскі Карнелій Люцыянавіч (1896–1970) — расійскі літаратуразнаўца, крытык, адзін з арганізатараў групы канструктывістаў. Публікацый К. Зялінскага ва «Узвышшы» не было.

Л-ага (с. 216) — верагодна, Яўгена Ляцкага.

«Сав[ецкая] Беларусь» (с. 216) — штотдзённая грамадска-палітычная газета. Выдавалася ў Мінску з 1920 да 1933.

Вышли спешной... (с. 216) — тэлеграма (згадваецца ў наступным лісце).

коціцца з горкі, асабліва пасля Горак (с. 216). Маецца на ўвазе прыезд сяброў літаб'яднання «Польмя» на чале з Ц. Гартным на пачатку 1928 г. у Беларускую дзяржаўную сельскагаспадарчую акадэмію (г. Горкі), дзе ў іх (па віне Гартнага) узнік канфлікт з М. Гарэцкім і іншымі выкладчыкамі гэтай установы, з-за чаго меркаванае выступленне пісьменнікаў перад студэнтамі не адбылося. Згадка пра гэты факт ёсць таксама ў лісце № 49 ад 10 снежня 1928 г. Гл. таксама: Рублевская Л., Скалабан В. *Время и бремя архивов и имен.* Минск: Літаратура і мастацтва, 2009. С. 16–17.

...каб гэты трыер ды праехаў па Цішкавых прысадах (с. 217). Трыер Л. — псеўданім, пад якім у 1927–1929 гг. з крытычнымі артыкуламі і рэцэнзіямі выступалі паэты-ўзвышаўцы Язэп Пушча, Максім Лужанін і Сяргей Дарожны. Літаральна трыер (франц. *trieur* — сартоўшчык) — машына для ачысткі насення асноўнай культуры ад дамешкаў і для сартавання па памерах ачышчанага насення. «Прысады» — кніга апавяданняў і п'ес Ц. Гартнага (1927). Далей у лістах У. Дубоўкі згадваюцца таксама раман «Сокі цаліны» (1922), зборнікі апавяданняў «Трэскі на хвалях» (1924), паэзіі «Урачыстасць» (1925; 2-е выд. 1928), кніга крытычных нарысаў «Узгоркі і нізіны» Ц. Гартнага.

«...Там за мною берагі...» (с. 217) — цытата з верша Ц. Гартнага «Пакуль жыў — для мяне» (1914): «Там за мною берагі, свет інакшы, свет другі...». Верш уключаны аўтарам у абодва выданні зборніка «Урачыстасць» (1925; 1928).

Кандрат (с. 217) — К. Крапіва.

зборнік Алёшы (с. 217). Алёша — псеўданім Анатоля Вольнага (Ажгірэя). Тут маецца на ўвазе яго «Зборнік фельетонаў» (1927).

ліст М. Гарэцкага (с. 217). Маецца на ўвазе яго «Ліст у рэдакцыю» (Сав. Беларусь. 1928. 7 крас.); ва «Узвышшы» перадрукаваны не быў.

т. Мароза (с. 217). Мароз Міхаіл Іванавіч (1893–1947) — дзяржаўны дзеяч БССР. З 1926 г. — кіраўнік спраў СНК БССР, старшыня камісіі Інбелкульта па ахове помнікаў старадаўнасці, мастацтва і прыроды, сябра гісторыка-археалагічнай секцыі Інбелкульта.

юбілей М. Гарэцкага (с. 217). Размова пра 15-годдзе літаратурнай дзейнасці пісьменніка.

у ніку юб[ілею] Чарота (с. 217). Чарот Міхась (сапр. Кудзелька Міхаіл Сямёнавіч; 1896–1937) — беларускі паэт, грамадскі і культурны дзеяч. Рэпрэсаваны. У 1928 г. адзначалася 10-годдзе яго літаратурнай дзейнасці.

Ліст у рэдакцыю часопіса «Узвышша» (с. 218) — праект ліста на друкаваны не быў.

«Польмя» (с. 218) — аб'яднанне беларускіх пісьменнікаў. Існавала з 27 снежня 1927 да 27 траўня 1932 г.

«Літаратурны дадатак да “Сав[ецкай] Бел[арусі]”» (с. 218) — выдаваўся са студзеня да снежня 1928 г. рэдакцыяй газеты «Савецкая Беларусь». Прымыкаў да ідэйна-эстэтычнага кірунку літаратурнага аб'яднання «Польмя».

Звонак (с. 218) — Звонак Алесь (Пётр Барысавіч; 1907–1996) — беларускі паэт, драматург, перакладчык, тэатразнаўца. У 1920-я гг. — сябра «Маладняка».

Пасылаю табе дзве рэцэнзіі ў № 3 (с. 219). У часопісе «Узвышша», 1928, № 3, змешчана рэцэнзія на кнігу: «Белорусская культура»: сборник / Изд. Белорусского общества культурной связи с заграницей. Минск, 1928. Рэцэнзія падпісана крыптанімам Л. Т-р, утворанага ад псеўданіма Л. Трыер, якім па чарзе карысталіся ўзвышаўцы. Верагодна, аўтарам рэцэнзіі якраз і з'яўляецца У. Дубоўка. На карысць таго, што і ён ужываў гэты псеўданім, сведчыць ліст № 59 ад 30 студзеня 1929 г. (гл. далей), дзе У. Дубоўка просіць А. Бабарэку падпісаць свой крытычны артыкул пра М. Пятуховіча псеўданімам Л. Трыер.

Да № 4 пэўне прышло артыкул наконт мовы (с. 219). У гэтым нумары апублікаваны артыкул У. Дубоўкі «Праект літар для згукаў “дз” і “дж”».

не забудзьцеся даць кароткую інфармацыю пра нашу гадавіну і рэзалюцыю (с. 219). У раздзеле «Хроніка» быў змешчаны без подпісу юбілейны артыкул «Два гады», напісаны, хутчэй за ўсё, А. Бабарэкам.

трэба даць у канцы паведамленне, што абвяшчаецца конкурс (с. 219). Паведамленне змешчана не было.

Кузьма (с. 219) — К. Чорны.

Змітрака (с. 219) — З. Бядулі.

«Чырв[оны] С[ейбіт]» (с. 219) — літаратурна-мастацкі часопіс. Выдаваўся ў 1926–1928 гг. як дадатак да газеты «Беларуская вёска».

№ 24 у збор[ніку] М. Гар. (с. 220). Якое выданне маецца на ўвазе, высветліць не ўдалося.

Вітаю цябе з зялёным Святам (с. 220). Зялёнае Свята (Тройца, Сёмуха, Зялёныя святкі) — старажытнае земляробчае свята. Святкавалася на сёмы (русальны) тыдзень пасля Вялікадня. Віншаванне з Зялёным Святам тут — сведчанне таго, што ўзвышаўцы, нягледзячы на ўсю

антырэлігійную прапаганду, памяталі і шанавалі народныя культурныя традыцыі.

Петыт (с. 220) — дробны друкарскі шрыфт з вышынёй літар 3 мм.

Власта (с. 220). Власт (псеўд.; сапр. Ластоўскі Вацлаў Юсцінавіч (1883–1938) — беларускі грамадска-палітычны дзеяч, гісторык, філолаг, этнограф, публіцыст, літаратуразнаўца. Акадэмік АН Беларусі. У 1928–1929 гг. — неадменны сакратар АН Беларусі. Рэпрэсаваны.

Язэп (с. 220) — Я. Пушча.

Снежка (с. 220) — Снежка Зміцер (Дзмітры Сямёнавіч; 1903–1957) — журналіст, эсперантыст, перакладчык, санітарны ўрач. Рыхтаваў матэрыялы для раздзела «Хроніка» ў часопісе «Узвышша».

старонкі ў № 19 (с. 221). У газеце «Читатель и писатель», 1928, 12 мая (№ 19), быў апублікаваны артыкул Т. Кова (К. Якаўчыка) «Літаратурная Белоруссия», дзе пры аглядзе тагачасных беларускіх літаратурных суполак асноўная ўвага была скіравана на дзейнасць «Узвышша», ацэненую аўтарам надзвычай станоўча.

мы гэту Снежку скачалі і далі ў людзі, а яна нам псуе справу (с. 221). Пасля гэтага канфлікту раздзел «Хроніка», рыхтаваны раней З. Снежкам, перастаў выходзіць.

парадзьце пачытаць у № 3 «ЧуПу» артыкул (с. 221). Гл. вышэй ліст-праект № 4а.

Бязозкаў артыкул (с. 221). Бязозка Юры (Георгій Сяргеевіч; 1905–1982) — расійскі і беларускі пісьменнік. У 1927–1929 гг. — адзін з вядучых крытыкаў часопіса «Узвышша». У № 4 «Узвышша» быў апублікаваны артыкул Ю. Бязозкі «Літаратурныя партрэты: Змітрок Бядуля».

«...дзе гаворыцца, што беларуская народная казка характарызуецца адсутнас[цю]...» (с. 221). У згаданай публікацыі У. Дубоўка ў якасці адной з характэрных рысаў беларускай народнай казкі вызначыў «адсутнасць, або, параўнаўча, малы лік апісанняў прыроды, — пры вялікім ліку параўнанняў з галіны прыроды...».

Зараз я перакладаю некалькі вершаў з усходніх моваў (с. 221). У 1928 г. у часопісе «Узвышша» апублікаваны наступныя вершы ў перакладзе У. Дубоўкі: Ордубадскі М. С. Ханскі палац / З азерб.; Каладзэ К. Пасля змагання / З груз. (№ 3); Чарэнц Е. Вось іду я да вас / З арм. (№ 4).

Клішэ (с. 221) — рэльефны рысунак, чарцёж і пад. на метале, зробленыя для паліграфічнага ўзнаўлення ў друку.

Таўзарашвілі (с. 222). Маецца на ўвазе публікацыя: Таўзарашвілі Г. Асноўныя віткі развіцця грузінскае літаратуры // Узвышша. 1927. № 4. Пад тэкстам пазначана: «Працяг будзе».

з т. *Купцэвічам* (с. 222). Купцэвіч Фелікс Піліпавіч (1900–1938) — беларускі пісьменнік, крытык. Сябра «Узвышша» ў траўні — снежні 1929 г. У 1929–1930 гг. вучыўся на літаратурным аддзяленні Інстытута чырвонай прафесуры (Масква). Рэпрэсаваны.

Вельмі добры тэрмін — байкуша! (с. 222). У якасці тлумачэння прывядзем заўвагу У. Дубоўкі да перакладу верша «Ханскі палац» азербайджанскага паэта М. С. Ордубадскага (Ордубады; 1872–1950): «Байкуш, байгуш — у цюркскай (такжа і ў грузінскай) мове — гатунак *савы*, якая гняздуецца ў руінах камяніц, якая “вяшчуче”, “варожыць” лёс чалавеку. Мамед Саід Ордубадскі ўжывае гэтыя слова, асабліва ў раздзеле 6, у сэнсе *шкодніка на культурным фронце*».

Справа вось у чым. — *Трэба і карысна* вывучаць гісторыю сваёй краіны, адзначаючы адмоўнае і станоўчае, адзначаючы і працу паасобных працаўнікоў, як, напрыклад, беларускага гуманістага, выдатнага вучонага і першага друкара Францішка Скарыну.

Але шкодна, неразумна і нават рэакцыйна захапляцца старым часам, старой эпохай, стаўляючы яе як ідэал. Паводле словаў паэта — толькі сляпыя *байкушы* здольны на гэта.

Адначасна такія *байкушы* не грэбуюць і іншымі спосабамі, каб перашкодзіць нам у нашым напружным будаўніцтве на культурным фронце. Так, напрыклад, яны могуць сапсаваць папулярны слоўнік брыдкімі словамі, даць туды вялікі лік “божественных” словаў і не даць многіх патрэбных, створаных рэвалюцыяй і г. д.

Такім чынам, слова *байкуша* зусім падыходзіць для ўжытку і на Беларусі, адзначаючы *шкодніка на культурным фронце*» (Узвышша. 1928. № 4. С. 99). Відавочна, У. Дубоўка ўзяў на ўзбраенне сугучнасць слова *байкуша* з прозвішчам Міколы Байкова — мовазнаўцы і крытыка, аднаго з складальнікаў «Беларуска-расійскага слоўніка» (1925) і «Расійска-беларускага слоўніка» (1928), аўтара артыкулаў, скіраваных супраць «Узвышша». Слова *байкуша* неаднойчы сустракаецца і ў паэме У. Дубоўкі «І пурпуровых ветразей узвівы», напрыклад: «У час нялёгкай вышлі мы ў дарогу, / кагорту нашу ксцілі навалніцы. / Байкушы розныя ўздымалі скогат, — / Імкнуліся прымусяць нас спыніцца».

Чарэнц (с. 223). Чарэнц Эгішэ (1897–1937) — армянскі паэт і празаік.

ілю вось пра Кнута Гамсуна (с. 223). Артыкул У. Дубоўкі «“Landstrykere” Кнута Гамсуна» надрукаваны ў часопісе «Узвышша», 1928, № 4, з пазнакаю: «30 чэрвеня 1928 г., Масква». Гл. с. 159–166 нашага выдання.

да цяця (с. 223) — Пятра Восіпавіча Кляўса.

жонка мая (с. 225) — Марыя Пятроўна Дубоўка (у дзявоцтве Кляўс; 1900–1980).

Абцялі, што ў той жа дзень пойдзе ў Гомель (с. 225). Часопіс «Узвышша» друкаваўся ў друкарні «Палесдрук» ў Гомелі.

з т. Чарвяковым, Ігнатоўскім (с. 226). Чарвякоў Аляксандр Рыгоравіч (1892–1937) — дзяржаўны і палітычны дзеяч ССРСР, адзін з кіраўнікоў урада савецкай Беларусі. Рэпрэсаваны. Ігнатоўскі Усевалад Макаравіч (1881–1931) — беларускі гісторык, грамадскі і палітычны дзеяч. У 1928–1931гг. — прэзідэнт Акадэміі навук БССР, дырэктар Інстытута гісторыі. У прадчуванні рэпрэсій скончыў жыццё самагубствам.

Я не пакінуў табе Шніцэра (с. 226). Маецца на ўвазе кніга кіеўскага доктара-псіхіятра і даследчыка пісьменства Якава Шніцэра (1870—?) «Иллюстрированная всеобщая история письмен» (СПб.: Изд. А. Ф. Маркс, [1903]).

з Пяцюкевічам (с. 226). Пяцюкевіч (Пецюкевіч) Пётр Іосіфавіч (1900–1938) — службовец, з паходжання беларус. Жыў у Маскве, дзе працаваў у судовых установах. Рэпрэсаваны.

Пунцон (пунсон) (с. 226) — металічны брусок, пласцінка з рэльефнай выявай літары або знака, якімі карыстаюцца для выціскання матрыцы (у друкарскай справе).

Матрыца (с. 228) — паглыбленая металічная форма, якая выкарыстоўваецца пры адліўцы друкарскіх літар.

ён жыве недалёка ад Менска (с. 228). На час летніх вакацый М. Равенскі прыязджаў з Масквы ў родную вёску Капланцы Чэрвеньскага (цяпер Бярэзінскі) раёна, спыняўся таксама ў брата ў Карзюках пад Мінскам.

Схаджу ў кнігарню гэтага выдавецтва («благ») (с. 229). Няясна. У Петраградзе ў 1914–1917 гг. існавала выдавецкае таварыства «Благо», якое спецыялізавалася на адукацыйнай літаратуры. Магчыма, У. Дубоўка меў на ўвазе адну з маскоўскіх букіністычных крам, у якой прадаваліся, сярод іншага выданні гэтага таварыства.

Пасылаю табе праз маці (с. 229) — Дубоўку Настассю Іванаўну.

Корпус (с. 229) — назва аднаго з памераў друкарскага шрыфту; асноўны шрыфт, якім друкаваўся часопіс «Узвышша».

Брэў (с. 230) — супрацоўнік маскоўскай словалітні.

мой брат (с. 230). Язэп Вазёрны (сапр. Дубоўка Юсіф Мікалаевіч; 1910–1938) — беларускі паэт. У канцы 1920-х гг. — студэнт Беларускай дзяржаўнай сельскагаспадарчай акадэміі (г. Горкі). Рэпрэсаваны.

Лети будзе, калі надрукуецца паасобны лісток (с. 230). У арыгінале: «...паасобную лісток».

«Акад[эмія]» (с. 230). Верагодна, маецца на ўвазе «Academia», расійскае выдавецтва, якое існавала ў 1921–1929 гг. у Ленінградзе, у 1929–1937 гг. у Маскве. Спецыялізувалася на выданні навуковай літаратуры, галоўным чынам гуманітарнага характару, і найлепшых твораў сусветнай класікі.

Ханіну (с. 233). Ханін — супрацоўнік друкарні «Палесдрук» (г. Гомель).

ў Антона Адамовіча (с. 233). Адамовіч Антон Яўстаф’евіч (1909–1998) — беларускі гісторык, крытык і літаратуразнаўца. У 1928–1930 гг. — студэнт БДУ, сябра літаратурнай суполкі «Узвышша».

Агурскі (с. 234). Агурскі Самуіл Хаімавіч (1884–1947) — беларускі гісторык і публіцыст. У 1924–1933 гг. — на кіроўных пасадах у партыйна-навуковых установах Мінска і Масквы.

Місюгінэ копер (с. 234) — вар’ятагаловы (з ідыш).

Аршанскі (с. 234). Аршанскі Бэр Эмануілавіч (1884–1937) — габрэйскі пісьменнік і літаратурны крытык, партыйны і дзяржаўны дзеяч БССР. З 1929 г. загадчык габрэйскага сектара АН БССР. Рэпрэсаваны.

Успенскі (с. 234). Успенскі Яўген Канстанцінавіч (1891–1937) — беларускі фізік, грамадскі дзеяч, педагог. У 1925–1936 гг. прафесар БДУ (з 1929 г. дэкан фізіка-матэматычнага факультэта). Рэпрэсаваны.

«Узвышша» (гэта значыцца тады, калі будзе ісці літара «У») (с. 235). Першае выданне энцыклапедыі (у 65 т.) выходзіла ў Маскве з 1926 да 1947 г. Да моманту напісання У. Дубоўкам гэтага ліста выйшла 9 тамоў. Том (55-ы) са словамі на літары «Т» — «У» выйшаў толькі ў 1947 г. і, натуральна, артыкула пра «нацэмаўскую» арганізацыю «Узвышша» там не было.

Адрас Прадстаўніцтва, дзе жыве Рав[енскі] (с. 235). М. Равенскі і У. Дубоўка жылі ў будынку Прадстаўніцтва БССР пры Урадзе СССР.

3. *Адносна Язэпа (с. 235)* — Я. Пушчы.

дайце яго зборнік у друку у першую чаргу (с. 235). Чарговы зборнік Я. Пушчы «Песні на руінах» выйшаў у 1929 г.

У тым выпадку, калі што здарыцца з стыпендыяй для яго, трэба даць яму скончыць універсітэт (с. 235). Апасенні У. Дубоўкі матываваныя кампаніяй крытыкаў і партыйных работнікаў супраць Я. Пушчы, з-за якой яму пагражала пазбаўленне стыпендыі і нават выключэнне з універсітэта. Гл., напрыклад, выказванне А. Сянкевіча ў артыкуле «Сацыяльныя матывы творчасці, або Сабачыя лісты паэты Язэпа Пушчы»: «А што гэта за гандлярская крама, паэце? Дагаварвайце, стаўце кропкі. Ці не тая гэта крама, што дае вам сямідзесяціпяцірублёвую месячную стыпендыю?» (Звязда. 1928. 11 студз.).

Былінкін (с. 235) — супрацоўнік словалітні. Гл. зноску 1 на с. 133 (арт. «Праект літар для згукаў “дз” і “дж”»).

«Першы твор, які друкуецца з новымі літарамі» (с. 237) Першымі творами з новымі (прапанаванымі У. Дубоўкам) літарамі былі: Чорны К. Небеларуская мова ў беларускай літаратуры; Дубоўка У. Беларускі згук «дз» і літара «зело» (Узвышша. 1928. № 5).

кампанія Цішка Клёпс (с. 237). Іранічнае прозвішча, дадзенае У. Дубоўкам Цішку Гартнаму і яго сябрам-аднадумцам. Паходзіць ад прозвішча няяснага нямецкага пісьменніка Цвібельклопса (або Цвібеля Клёпса), прыдуманга Анатолям Вольным (па іншых звестках — Кузьмой Чорным), каб разыграць паэта Алеся Салагуба. Намёк на Ц. Гартнага ў Германіі ў якасці ўпаўнаважанага па справе друкавання беларускіх кніг за мяжой (1921–1922).

усе гэтыя Шастаковы (с. 237). Шастакоў Павел Пятровіч (1889–1937) — дзяржаўны дзеяч БССР, журналіст, публіцыст. У верасні 1928 — жніўні 1929 г. — намеснік наркама асветы БССР. Рэпрэсаваны.

зборнік Луцэвіч і Савёнак (с. 238). Луцэвіч Уладзіслава Францаўна (1891–1960) і Савёнак Апалёнія (1901–1982) — педагогі, культурныя дзеячкі. У суаўтарстве выдалі «Дашкольны спеўнік для дзіцячых садоў і малодшых груп пачатковых школ / Музыка пад рэд. М. Мацісона» (Менск: ДВБ, 1928). Артыкул М. Равенскага пра гэтае выданне апублікаваны ва «Узвышшы», 1928, № 6.

Я да № 5 дам артыкул... наконт культуры ў нашым культурным будаўніцтве наогул (с. 238). Задума не была рэалізаваная.

Да № 6 падрыхтую праект рэформы беларускага алфавіта наогул (с. 238). Артыкул У. Дубоўкі «Ляцінка ці кірыліца: Да праекта рэформы беларускага алфавіта» выйшаў ва «Узвышшы», 1929, № 1.

Лена (с. 239) — Алена Канстанцінаўна Атраховіч, жонка К. Крапівы.

лепшы слоўнік — гэта Насовіча (с. 242). Насовіч Іван Іванавіч (1788–1877) — беларускі мовазнаўца-лексікограф, фалькларыст, этнограф. У 1870 г. выдаў тлумачальна-перакладны «Слоўнік беларускай мовы».

Казяў, што ў снежні выйдзе з друку том V (с. 243). Маецца на ўвазе том V трактата М. Марозава «Хрыстос» (Москва — Ленинград: Госиздат, 1929). Усяго твор налічваў 7 тамоў (1924–1932).

бо ў № 6 не варта даваць — з працягам (с. 243). Артыкул Ю. Бязроўкі «Пытанні сучаснага марксісцкага вывучэння літаратуры» быў, аднак, надрукаваны з працягам (Узвышша. 1928. № 5, 6).

т. Баліцкі (с. 243). Баліцкі Антон Васілевіч (1891–1937) — дзяржаўны дзеяч БССР. У 1926–1930 гг. — наркам асветы БССР. Рэпрэсаваны.

Сэід-Задэ (с. 245). Сэід Гусейн Мір Казым Садыгадэ (1887–1938) — азербайджанскі пісьменнік.

ц = 3 кгр. / н = 3 кгр. (с. 246) — спачатку ў абодвух выпадках было «2 кгр.».

Петыт пасля (с. 246). Мяркуючы па лісце ад 19 лістапада 1928 г., прыкладна праз месяц быў ужо гатовы і петыт.

Не марудзьце! (с. 246). Словы напісаны на палях; згук «дз» пазначаны новараспрацаванай літарай.

Высока паважаны Мікола Мацеевіч! (с. 248). Ліст адрасаваны М. М. Галадзеду.

з т. Гельтманам і т. Каранеўскім (с. 248). Гельтман Стэфан Лявонавіч (1886–1937) — дзяржаўны дзеяч БССР. З 1925 г. — рэктар і загадчык кафедры эканомікі і палітыкі Камуністычнага ўніверсітэта Беларусі ў Мінску. Рэпрэсаваны. Каранеўскі Язэп Пятровіч (1887–1937) — дзяржаўны дзеяч БССР, педагог. З 1926 г. — намеснік старшыні і сябра прэзідыума Інбелкульта, у 1929–1931 гг. — рэктар БДУ. Рэпрэсаваны.

«Наркомвнудзел» (с. 248) — Народный комиссариат внутренних дел (= НКВД, НКУС).

даў ужо рабіць (с. 249) Вылучаныя літары ў лісце падкрэслены кропкамі, а на палях пазнака: «***жарабіць!!***». Водгалас зацікаўленасці У. Ду-

боўкі і А. Бабарэкі зрухамі — фанетычнаю з’яваю, калі ў адной гукавой паслядоўнасці могуць быць распазнаныя два шэрагі словаў.

ў *КУНЗе* (с. 249). КУНЗ — маецца на ўвазе Камуністычны ўніверсітэт Беларусі імя У. І. Леніна, дзе А. Бабарэка працаваў выкладчыкам беларускай мовы і літаратуры.

А ў мяне жонка можа тыдні праз два што прывесці (с. 250). Марыя Дубоўка рыхтавалася нарадзіць дзіця.

ад Я. Райніса (с. 251). Райніс Ян (сапр. Пліекшанс Яніс; 1865–1929) — латышскі паэт, драматург, перакладчык, грамадскі дзеяч, народны паэт Латвіі.

Аль-Масуд’і (с. 251). Аль-Масуд’і (Абу-ль-Хасан ібн Хусэйн; 896–956) — арабскі гісторык, географ і падарожнік, вядомы як Арабскі Геродот. У сваіх працах згадвае Кіеўскую Русь і Хазарыю.

у *«Правде»* (с. 251). «Правда» — штодзённая грамадска-палітычная газета, орган Цэнтральнага камітэта і Маскоўскага камітэта ВКП(б).

Дальбюро (с. 251) — спецыяльны орган ЦК РКП(б), які кіраваў бальшавіцкімі арганізацыямі Далёкага Усходу ў перыяд існавання Далёкаўсходняй рэспублікі (1920–1922). Пасля яе анексіі Савецкай Расіяй праз тры гады ў 1925 г. Дальбюро пераўтворана ў Далькрайкам РКП(б) (існаваў у 1925–1938 гг.).

нарадзіла сына (с. 252). Сын паэта — Альгерд Дубоўка (1928–1943), трагічна загінуў.

Наль і Дамаяньці (с. 252) — галоўныя дзейныя асобы «Эпізода пра Наля», уключанага ў трэцюю кнігу старажытнаіндыйскага эпаса Махабхараты.

фатаграфію з Лаўр[энція] Зізанія (с. 252) — з выдання: Граматыка словенска. Вільно, 1596.

Сокі (с. 252) — тут: ад слова *сачыць*.

спадзеючыся, што ён пойдзе ў № 5 (с. 253) Апублікавана, як У. Дубоўка і планавалі.

Падабраў матэрыял наконт рэформы алфавіта ў часе Пятра Вялікага (с. 254). Ідзеца пра рэформу 1708 г., у выніку якой быў прыняты расійскі грамадзянскі шрыфт. У падрыхтоўцы рэформы, верагодна, браў удзел Ілля Капіевіч.

Максім (с. 254) — М. Лужанін.

(Пачытай б. 115–116 гісторыі беларускай кнігі) (с. 254). Спасылка на выданне: Ластоўскі В. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі: (Спроба паясьніцельнай кнігапісі ад канца X да пачатку XIX стагодзьдзя). — Коўна, 1926.

КУН (с. 255). Камуністычны ўніверсітэт Беларусі імя У. І. Леніна.

«Пярэсты букет» (с. 256) — назва нізкі вершаў У. Дубоўкі (*Узвышша*, 1929. № 1).

На адвароце тытульнага аркуша ў рамачцы зрабіце агаворку (с. 256). Змешчана ва «Узвышшы», 1929, № 2, с. 2.

артыкул «Лацініка ці кірыліца?» (с. 257) — апублікаваны ва «Узвышшы», 1929, № 1.

Галляша Каніевіча (аўтара «Гражданик», якую ў Расіі доўгі час звалі «Беларускай азбукай») (с. 257). Верагодна, узгадваецца «Руководение в грамматику славено-российскую» (1706).

вершаў А. Блока (с. 258). Блок Аляксандр Аляксандравіч (1880–1921) — рускі паэт.

«Нов[ыя] Пропилеи» (с. 258) — «Новые Пропилеи», меркаваная серыя зборнікаў літаратурна-гістарычных матэрыялаў пад рэдакцыяй расійскага гісторыка і філосафа М. Гершэнзона. Выйшаў толькі першы том (Масква — Петраград, 1923).

Як гадуецца Аня з дзеткамі (с. 259). У Адама і Ганны Бабарэкаў былі дзве дачкі: Элеанора (1925–1987) і Алеся (1928–2012).

Вазьмі ты якую гранку (с. 259). Наступнае слова закрэслена.

Хто там накрыўдзіў маладнякоўцаў у насценнай газеце? (с. 259). У лістападзе 1928 г. у насценгазеце педфака БДУ «Кузня асветы» (№ 1) быў змешчаны абразлівы пасквіль, у якім беларускія пісьменнікі-студэнты абвінавачваліся ў «групаўшчыне», «замкнёнасці» і «беларускім шавінізме». У знак пратэсту былыя маладнякоўцы А. Александровіч, А. Дудар і М. Зарэцкі апублікавалі ў «Савецкай Беларусі» (1928. 4 снеж.) адкрыты ліст (вядомы як «Ліст трох»), у якім заяўлялі аб сваім выхадзе з ліку студэнтаў БДУ.

нехта з некім сварыцца наконт тэатра (с. 259). Гаворка пра дыскусію аб рэпертуары беларускіх тэатраў, што адбывалася ў 1928 г. на старонках «Савецкай Беларусі». Сярод удзельнікаў дыскусіі былі М. Зарэцкі, Т. Глыбоцкі (А. Дудар), Д. Мірончык, Ц. Гартны, А. Баліцкі.

гадавіна на Лесінгу (с. 259). Лесінг Готхальд Эфраім (1729–1781) — нямецкі драматург, тэарэтык мастацтва і літаратурны крытык эпохі Асветніцтва, заснавальнік нямецкай класічнай літаратуры.

Барычэўскага (с. 259). Барычэўскі Яўген Іванавіч (1883–1934) — беларускі літаратуразнаўца, прафесар.

Пачынаю апрацоўваць артыкул да «Русаў» (арабскія крыніцы) (с. 261). Ідзеца пра пачатак IV раздзела артыкула У. Дубоўкі «Лацінка ці кірыліца: Да праекта рэформы беларускага алфавіта» (Узвышша. 1929. № 1. С. 107).

Вітаю Вас, цалую Аню... (с. 261) Дапіска зроблена Марыяй Дубоўкай.

у «*Черв[оним] Шляху*» (с. 261). «Червоний Шлях» — украінскі грамадска-палітычны і літаратурна-мастацкі часопіс. Выдаваўся з красавіка 1923 да 1941 г.

«*Блиски*» (с. 261) — украінскі літаратурны часопіс. Выдаваўся ў Адэсе ў 1928–1929 гг.; у 1930–1933 гг. выходзіў пад назвай «Металеві дні».

Гадзіньскага (с. 261). *Гадзінскі Уладзімір Антонавіч* (1888–1932) — украінскі паэт, прэзаік, крытык. Належаў да літаратурных арганізацый «Гарт», «Село і місто», ВУСПП. Браў удзел у I з’ездзе Усебеларускага аб’яднання паэтаў і пісьменнікаў «Маладняк» (25–29 лістапада 1925 г.).

«*выбары*» «*беларускіх*» «*акадэмікаў*» (*ала Смаргонь*) (с. 262). Характарыстыка патэнцыйных акадэмікаў, ужытая У. Дубоўкам, мае негатыўнае, саркастычнае адценне: у Смаргоні ў сярэдзіне XVII — пачатку XIX ст. існавала вядомая школа дрэсіроўкі мядзведзяў, якую жартоўна называлі «Смаргонскай акадэміяй».

«*Щепки на волнах*» (с. 262) — зборнік апавяданняў Ц. Гартнага «Трэскі на хвалях» у перакладзе на рускую мову К. Пушкарэвіча. Выйшаў у Ленінградзе ў 1928 г. Рэцэнзія А. Селіваноўскага апублікавана ў часопісе «На літаратурном посту», 1928, № 20–21, с. 123–124.

і ў Кундзіша (с. 262). Кундзіш (сапр. Якаўчык) Клімент Марцінавіч (1898–1941) — расійскі і беларускі перакладчык, крытык, паэт. Сябар і аднакурснік У. Дубоўкі па Вышэйшым літаратурна-мастацкім інстытуце імя В. Брусавы. Жыў у Маскве, у 1920–1930-я гг. працаваў рэдактарам у Маскоўскім дзяржаўным выдавецтве. У лісце У. Дубоўка робіць адсылку да яго артыкула: Кундзіш К. *Sine ira et studio*: Агляд паэзіі Цішка Гартнага (Узвышша. 1927. № 3).

«*Вечерняя Москва*» (с. 264) — маскоўская штотдзённая газета, выдаецца з 1923 г.

Мо ў «Комс[омольскай]» газэце? (с. 264). Маецца на ўвазе «Чырвоная змена» — камсамольска-моладзевая газета, орган ЦК ЛКСМБ.

з Мішкай Гольд[бергам] (с. 264). Гольдберг Майсей Лейбавіч (з 1940-х гг. Златагораў Міхаіл Львовіч; 1908/1909–1968) — беларускі і расійскі пісьменнік, журналіст. У 1920-я гг. уваходзіў у літаратурнае аб’яднанне «Звенья», быў супрацоўнікам газет «Звязда», «Чырвоная змена».

Чым выкліканы артыкул[ы] Змітрак[а] і Кузьмы ў «Зв[язду]»? (с. 264). Маюцца на ўвазе публікацыі: Бядуля З. Умовы працы нашых пісьменнікаў // Звязда. 1928. 18 ліст.; Чорны К. Працу пісьменніка павінны лічыць працаю, а не забаўкай // Тамсама. 2 снеж.

Сёння азнаёміўся з некаторымі матэрыяламі адносна «беларускіх» пісьменнікаў ва ўніверсітэце (с. 265). Адказ студэнтаў педфака БДУ на «шавіністычнае выступленне беларускіх пісьменнікаў» быў змешчаны ў некалькіх рэспубліканскіх газетах, напрыклад: «Звязда» (1928. 7 снеж.), «Рабочий» (1928. 7 снеж.). У апошняй ён апублікаваны пад тэндэнцыйным загаловам «Пролетарское студенчество дает отпор национал-шовинизму».

«Полесская правда» (с. 265) — назва газеты «Гомельская праўда» ў 1920–1938 гг. Выдаецца з лістапада 1917 г.

Дубоўку (апошні змушаны быў выдр[укаваць] апошні свой зборнік у Маскве, у Цэнтрдруку) (с. 265). Маецца на ўвазе паэтычны зборнік У. Дубоўкі «Наля» (Москва: Центриздат, 1927).

Тут жа справа з бюлетэнем «Сувязі з па-за межамі» (с. 265). Верагодна, маецца на ўвазе «Информационный бюллетень Всесоюзного общества культуры связи с границей» (г. Масква).

Зарэцк[ага] (с. 265). Зарэцкі Міхась (сапр. Касянкаў Міхаіл Яўхімавіч; 1901–1937) — беларускі празаік, драматург, перакладчык, крытык. У 1926–1927 гг. рэдагаваў часопіс «Маладняк», са снежня 1927 г. уваходзіў у літаратурна-мастацкае аб’яднанне «Полымя». Рэпрэсаваны.

выразку з «Звязды» з Васілевічавым артыкулам (с. 267). Маецца на ўвазе публікацыя: Васілевіч Я. Аб нацыянал-дэмакратызме ў культурным будаўніцтве // Звязда. 1928. 7 снеж.

наш шахматыст (с. 267). Маецца на ўвазе Шукевіч-Трацякоў Радзівон Канстанцінавіч (1893–1938), журналіст, крытык, грамадскі дзеяч, першы старшыня Беларускай шахматнай секцыі. Рэпрэсаваны. 6 верасня 1926 г. бюро ЦК КП(б)Б зацвердзіла Р. Шукевіча-Трацякова «прад-

стаўніком ад ЦК у літгрупу “Узвышша”. Радзівон Шукевіч-Трацякоў, «нацыянал-камуніст, блізкі да “Узвышша” (як называў яго Антон Адамовіч), быў рэдактарам газеты “Беларуская вёска”, працаваў рэдактарам газеты “Беларуская вёска”, сакратаром якое быў Кузьма Чорны, афіцыйны старшыня “Узвышша”» (Адамовіч А. Да гісторыі беларускае літаратуры. Менск: Выдавец ПІ Зьміцер Колас, 2005. С. 696).

Як праводзілі Цішкаў юбілей (с. 267). У снежні 1928 г. адзначалася 20-годдзе літаратурнай дзейнасці Ц. Гартнага.

А мо варта даць верш у «Чыр[воны] Сей[біт]»? (с. 267). Верш У. Дубоўкі «Да дзесяцігоддзя Беларускай ССР» быў апублікаваны ў «Чырвоным сейбіце», 1928, № 12.

Пасылаю яшчэ для самой «Вёскі» (с. 267). Маецца на ўвазе «Беларуская вёска» — грамадска-палітычная сельскагаспадарчая газета. Выходзіць з 1921 г. у Мінску, з 1931 г. — пад назвай «Сельская газета», з 1991 г. — «Белорусская нива».

праз Шукайлу (с. 267). Шукайла Паўлюк (Павел Захаравіч; 1904–1939) — беларускі паэт, прэзаік, крытык, кіназнаўца. У 1928–1931 гг. вучыўся ў Інстытуце чырвонай прафесуры ў Маскве. Рэпрэсаваны.

Далей — ён пісаў, што надрыхтаваў дослед пра Ц. Г[артнага] (с. 267). Гэты артыкул неўзабаве быў апублікаваны: Купцэвіч Ф. Аб маністычным разуменні творчасці Цішкі Гартнага // Узвышша. 1928. № 6.

Пасылаю табе сёння 17/XII-28 другі ліст. У «Звязду» вершаў не пасылаў (с. 268) — пазнейшая прыпіска, размешчана ў верхнім левым куце ліста.

да т. Асьмова (с. 268). Асьмоў Іван Уладзіміравіч (1893–1974) — расійскі і беларускі журналіст, выдавецкі работнік. З 1926 г. — на Беларусі, у 1927 — чэрвені 1930 г. — рэдактар газеты «Звязда».

частачку пра «зайку» (с. 268). 4-ы верш з цыкла У. Дубоўкі «Урачыстая дата» (Узвышша. 1928. № 6) называецца «Прыйшоў і зайка, просіць пайку» і мае сатырычную скіраванасць. У ім, як сведчыць Антон Адамовіч, У. Дубоўка «востра высмейвае беларускі нацыянал-камунізм, асабліва Жылуновіча — першага “Прэзідэнта” БССР, якога ён малюе ў вобразе зайца, так фаварызаванага калісьці большавікамі. “Яго вазілі, даглядалі, зрабіўся тлусценькім наш зайка”, а тады “далі яму па лапках” і звінавацілі “наскоках справа”» (Адамовіч А. Да гісторыі беларускае літаратуры. С. 910).

«Перад лютэркам» (с. 268). Верш з такой назвай надрукаваны не быў.

«Слоўнік Віцебскі» (с. 269) — Каспяровіч М. Віцебскі краёвы слоўнік. Віцебск, 1927.

Запытайся ў Все[алада] Макаравіча (с. 269) — У. М. Ігнатоўскага.

«Дэкламатар» (с. 269) — зборнік выйшаў у Мінску ў 1928 г. Укладальнік А. Ляжневіч.

«I пурпуровых ветразей узвівы» (с. 269) — паэма У. Дубоўкі, апублікавана: Узвышша. 1929. № 2.

«Пачалося вялікае адраджэнне» (с. 269). У канчатковым варыянце 5-ы верш «Урачыстай даты» атрымаў назву «Тым часам вялікае адраджэнне ішло сваім парадкам» (Узвышша. 1928. № 6. С. 23).

«Рымскіх дзеянняў» (с. 270). «Рымскія дзеянні («Gesta Romanorum») — лацінамоўны зборнік навелаў XIII ст. Вялікую папулярнасць набыў яго польскі (з багаццем беларусізмаў) пераклад XVII ст. («Historye Rzymskie»), а таксама зроблены праз пасярэдніцтва апошняга рускі. Яго навуковая публікацыя: Римские деяния (Gesta Romanorum). Вып. 1 (Изд. ОЛДП, № 5). СПб., 1877; Вып. 2 (Изд. ОЛДП, № 33). СПб., 1878.

кн. П. А. Вяземскага (с. 270). Далей спасылка на выданне: Вяземский П. А. Полное собрание сочинений: в 12 т. Т. VIII. СПб., 1883. С. 319.

ІБК (с. 271) — Інстытут беларускай культуры (Інбелкульт).

Яму ж, здаецца, трэба быць у Ленінградзе да вясны (с. 271). З восені 1927 г. Я. Пушча вучыўся на факультэце мовы і матэрыяльнай культуры Ленінградскага ўніверсітэта.

Мігуцкі (с. 271) — гл. заўвагу да артыкула ««Landstrykere» Кнута Гамсуна».

Як там пачувае сябе «юбіляр»? (с. 271) Маецца на ўвазе Ц. Гартны.

Паўлюкевіч (с. 271). Паўлюкевіч Аляксандр Іванавіч (1887–1936) — да 1928 г. старшыня Віцебскага акрвыканкама, з 1928 г. — пастаянны прадстаўнік БССР у Маскве. Рэпрэсаваны як «удзельнік контррэвалюцыйнай тэрарыстычнай арганізацыі», расстраляны.

т. Аксельрод (с. 272). Аксельрод Меер Майсеевіч (1902–1970) — мастак. Нарадзіўся ў г. Маладзечна ў габрэйскай сям’і. З 1918 г. жыў у Менску. У 1920-х гг. вучыўся ў ВХУТЕМАСе (Масква). Брат паэта Зэліка Аксельрода.

у стылі меерхольдаўскіх пляцовак у «Рэвізоры» (с. 272). Меерхольд Усевалад Эмілевіч (1874–1940) — расійскі рэжысёр і актёр, народны артыст РСФСР. У тэатры пад сваім кіраўніцтвам ён паставіў шэраг

спектакляў класічнай драматургіі, у т. л. «Рэвізор» М. Гоголя (1926), у якім гіпербалізм аўтара ўтрачваў сваю рэалістычнасць у сувязі з сімвалістычнасцю трактоўкі камедыі.

да нашае гадавіны (с. 272) — тут і далей: да трэцяе гадавіны «Узвышша», г. зн. да 26 траўня 1929 г.

Фэлька і Алесь (с. 273) — Фелікс Купцэвіч і Алесь Каратай (Максім Лужанін).

яго дэбют вельмі ўдалы (с. 273). Маецца на ўвазе першая публікацыя Ф. Купцэвіча ў часопісе «Узвышша» (1928, № 6): артыкул «Аб маністычным разуменні творчасці Цішкі Гартнага».

Ці будзеце друкаваць праспект? (с. 273). Маецца на ўвазе «Узвышэнскі праспект» — рэкламны бюлетэнь часопіса «Узвышша». Акрамя ўласна рэкламы змяшчаў матэрыялы гумарыстычнай і сатырычнай скіраванасці, кпіны ў адрас літаратараў-нядобразычліўцаў. Першы і адзіны нумар выйшаў у лютым 1929 г. Асобнік захоўваецца ў асабістым фондзе Пятра Глебкі ў адзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ф. 24, воп. 1, адз. зах. 1182).

устаіць з Шэйна замову ад вывіхаў (с. 273). Магчыма, У. Дубоўка адсылае да выдання: Матэрыялы для изучения быта і языка рускаго населения Северо-Западного края, собранные и приведенные в порядок П. В. Шейном: в 3 т. Т. 2. Сказки, анекдоты, легенды, предания, воспоминания, пословицы, загадки, приветствия, пожелания, божба, проклятия, ругань, заговоры, духовные стихи и проч. СПб, 1893. Згаданай замове ад вывіхаў У. Дубоўка надаў вершаваную форму і скарыстаў у канцы ўступу да паэмы «І пурпуровых ветразей узвівы» ў іранічным кантэксте: з яе дапамогай паэт «падстрахоўвае» свой твор ад магчымых «ідэалагічных вывіхаў», у якіх нядобразычлівыя крытыкі абвінавачвалі сяброў «Узвышша».

у рэд[акцыю] «Ярмарка» ўкраінскага (с. 273). «Літаратурний ярмарок» — украінскі літаратурна-мастацкі альманах. Выдаваўся ў Харкаве са снежня 1928 да лютага 1930 г. былымі сябрамі літаб'яднання «Вольная акадэмія пралетарскай літаратуры» (ВАПЛІТЕ).

1. Газеты цэнтр[альныя] (с. 274) — у арыгінале апошнія слова закрэслена.

№ 57, 22/I-29 (с. 275) — ліст напісаны на палях папярэдняга ліста ад 21 студзеня.

Сёння бачыў I том «Лит[ературной] Энцикл[опедии]» (с. 276). Маецца на ўвазе выданне: Литературная энциклопедия: в 11 т. Т. 1. Москва: Изд-во Ком. Акад., 1929.

Пра беларускую літаратуру два невялічкія артыкульчыкі — Піёхуёвіча і З. Жылуновіча (апошні пра паслякастрычнікаўскі кругабег) (с. 276). Размова ідзе пра публікацыі: Пиотухович М. Белорусская литература; Жилунович Д. Послеоктябрьская литература // Литературная энциклопедия. Т. 1. Стб. 408–418. Пятуховіч Міхаіл Мікалаевіч (1891–1938) — беларускі крытык і літаратуразнаўца. З 1922 г. — выкладчык БДУ, дэкан педагагічнага факультэта. Працаваў у Інбелкульце. Рэпрэсаваны. У лістах У. Дубоўкі — Піёхуёвіч, Пятуховіч, Пятушок.

дослед Т. Глыб[оцкага] пра Александровіча (с. 276). Маецца на ўвазе артыкул у вышэйзгаданай «Літаратурнай энцыклапедыі»: Глыбоцкі Т. Александрович // Стб. 91–93.

Кукальнік (с. 276). Кукальнік Павел Васільевіч (1795–1884) — рускі пісьменнік, гісторык, цэнзар.

«Магчыма...» (с. 276). Перад гэтым словам закрэслена: «*Инфармаване пра беларускую літаратуру дазваляе думаць, Калі*».

Давай рэцэнзію на Піохуёвіча (с. 277). Маецца на ўвазе выданне: Пиотухович М. М. Нарысы гісторыі беларускай літаратуры: Агляд літаратурна-ідэалагічных плыняў XIX і XX в. Менск, 1928. Ч. 1. Рэцэнзія А. Бабарэкі («Увагі аб кнізе М. М. Пятуховіча “Нарысы гісторыі беларускай літаратуры”») была напісана, але тады не апублікавана (рукапіс: БДАМЛМ, ф. 407, воп. 1, адз. зах. 72, арк. 2 – 2 адв.), выйшла толькі ў наш час у зборы твораў крытыка: Бабарэка А. Збор твораў: у 2 т. Т. 1. Літаратурна-крытычныя працы. Вільня: Ін-т беларусістыкі — Беласток: Бел. гіст. тав-ва, 2011. С. 454–455.

ў Малой Энц[иклопедии] (с. 277). Малая советская энциклопедия: в 10 т. Москва: 1928–1931.

выданне там аднабокiх альманахаў (с. 277). У 1928–1929 гг. убачылі свет пераклады твораў Ц. Гартнага на чэшскую мову ў перыядычным друку Чэхіі («*Reflektor*», «*Rudé právo*»). Пра выдадзены альманах звестак няма.

украiнскі альманах з прадмоваю Байкова (с. 277). Альманах «*Новая Білорусь*» выйшаў у Кіеве ў 1929 г. з прадмоваю М. Байкова «*Новітня білоруська літаратура*».

«Віктося» (с. 279) — адна з рубрык «Узвышэнскага праспекта», свайго кшталту віктарына з жартоўнымі пытаннямі.

Вышаў зборнік артыкулаў Дрэка (с. 279) — Жылуновіч З. Узгоркі і нізіны: Крытычныя нарысы. Менск, 1928.

Ёсць там і пра «літ[аратурнае] шкодн[іцтва]» (с. 279). Маецца на ўвазе артыкул «Шкоднае ў беларускай літаратуры: (Што было і чаго не павінна быць)», скіраваны супраць «Узвышша» (упершыню — «Полымя», 1927, № 6).

Папрасі, можа ізноў, Фэлька напісаў бы рэцэнзію ў № 2 (с. 279). Рэцэнзія Ф. Купцэвіча «Супраць эклектызму» выйшла ва «Узвышшы», 1929, № 3.

У маіх артыкулах імя Коласа няма — яго прыдумаў Цішка (с. 279). У артыкуле «Шкоднае ў беларускай літаратуры» З. Жылуновіч (Ц. Гартны) абвінаваціў У. Дубоўку ў нападках на Якуба Коласа, хоць у Дубоўкавых артыкулах з крытыкай пэўных «старых» пісьменнікаў («Янка Купала і «Маладняк») // Аршанскі Маладняк. 1925. № 1. С. 14; [пад псеўд.] Гайдукевіч У. «Раніца рыкае»: Агляд вершаў Я. Пушчы, а таксама адказ на некаторыя соймаванкі // Маладняк. 1925. № 8. С. 15–16) непасрэдна імя Я. Коласа не сустракаецца.

Калі б гэтым Заблоцкім, Глыбоцкім і К^о (с. 280). Гульня словаў: У. Дубоўка зрыфмаваў прозвішчы Глыбоцкага і Заблоцкага — героя народнай прымаўкі «Зарабіў, як Заблоцкі на мыле», увасабленне дзялякняўдачніка. Прымаўка, у сваю чаргу, развілася з анекдота пра камерсанта Заблоцкага, які, жадаючы перавезці мыла праз мора кантрабандаю, без аплаты мытных падаткаў, загадаў схаваць свой тавар ад вока мытных агентаў, падвязаўшы яго пад дном карабля. Пакуль карабель плыў — мыла растала ў моры. Параўн. у Дубоўкавым вершы «Прыйшоў і зайка, просіць пайку» з нізкі «Урачыстая дата»: «На гэтым скончылася справа, / калі казаць яснай — ухлілы. / Ён [зайка] робіць так наскокі справа, / за ім Заблоцкі носіць мыла...».

і дала, як зазначыў прадстаўнік ЦК т. Сянкевіч, станоўчыя вынікі (с. 280). Магчыма, У. Дубоўка прапаноўваў спаслацца на выказванне А. Сянкевіча ў ягоным артыкуле «Літаратурнае змаганне, “аб’ектыўзм” крытыкі ды інш. рэчы»: «Можа, той перыяд абвостранай барацьбы, што вылівалася часта ў лаянку, аб’ектыўна і быў патрэбен» (Звязда. 1928. 22 студз. С. 3).

арт[ыкул] Пятуховіча ў «Куль[туры] і рэв[алюцыі]» (с. 280). Маецца на ўвазе публікацыя: Пиотухович М. Белорусская литература Октябрьского периода // Революция и культура. 1929. № 1. С. 50–53. «Революция

и культура» — расійскі двухтыднёвы часопіс, выходзіў у 1927–1929 гг. у выдавецтве газеты «Правда» (Масква).

да Эфроса (с. 281). Эфрос Абрам Маркавіч (1888–1954) — расійскі перакладчык, літаратурны і мастацкі крытык.

пра Палішчука (с. 281). Палішчук Валяр’ян Львовіч (1897–1937) — украінскі пісьменнік. Належаў да саюза пралетарскіх пісьменнікаў «ГАРТ», быў заснавальнікам канструктывісцкай літаратурнай арганізацыі «Авангард», праграму якой выказаў у кнізе «Пульс эпохі» (1927).

Артыкулы П. Любецкага (с. 281). Любецкі (сапр. Каравайчык) Павел Гіляравіч (1896–1937) — беларускі крытык, публіцыст, паэт. Маецца на ўвазе ягоны артыкул: Любецкі П. Беларуская выдавецкая праца ў Бэрліне // Савецкая Беларусь. 1922. 13, 15 вер.

К. Кундзіш «Sine ira et studio» (с. 282) — агляд паэзіі Цішкі Гартнага (Узвышша. 1927. № 3).

Ф. Купцэвіч — пра манізм (с. 282). Гл. вышэй (лісты № 50 ад 15 лістапада 1928 г., № 59 ад 30 студзеня 1929 г.).

Нейкі артыкул ёсць у М. Гарэцкага (с. 282). Гл.: Гарэцкі М. Цішка Гартны // Гарэцкі М. Гісторыя беларускае літаратуры. 4 выд. Менск, 1926. С. 225–229.

пагавары з т. С(адовічам) (с. 282). А. Сянкевіч з’явіўся прататыпам Алеся Садовіча ў рамане Якуба Коласа «На ростанях». Прозвішча Садовіч выкарыстоўвалася Сянкевічам і ў якасці псеўданіма.

«Пупінікі» (с. 282) — слова, якім В. Кнорын ахарактарызаваў «шкоднікаў на культурным фронце» ў адным з выступленняў, пра што згадвае таксама А. Бабарэка ў артыкуле «[Пра прыёмы “здаровай” крытыкі]» Гл.: Бабарэка А. Збор твораў: у 2 т. Т. 1. С. 798.

лінія рэлігійная у Ц[ішкі] не скончылася ў «Песнях» (с. 283). Маюцца на ўвазе зборнікі паэзіі: Hartny С. Pieśni. Pbg, 1913; Гартны Ц. Песні працы і змагання. Берлін, 1922.

«Там за мною берагі, свет інакшы, свет другі» (с. 283). Гл. ліст № 5 ад 19 красавіка 1928 г. і каментар да яго.

Нізян-Ляхоўскі (с. 283) — псеўданім П. Шукайлы, паходзіць ад назвы вёскі Нізяны, што на Ваўкавышчыне, па суседстве з Малой Лапеніцай, роднай вёскай пісьменніка.

«Перад вобразам, Спасе...» (с. 283). Маецца на ўвазе верш Ц. Гартнага «Перад вобразам, Спасе, Тваім...» (Hartny С. Pieśni. S. 40). Твор

даў падставу Ф. Купцэвічу абвінаваціць Ц. Гартнага ў рэлігійным містыцызме (Узвышша. 1928. № 6. С. 117).

Сярбенту (с. 283). Сярбента (Сербента) Віталь Андрэевіч (1895–1980) — беларускі гісторык, філосаф. У 1925–1927 гг. — намеснік загадчыка аддзела друку ЦК КП(б)Б, у 1929–1932 гг. — дырэктар Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КП(б)Б.

Клемусь (с. 284) — Клімент Якаўчык.

Станкевіч Кастусь (с. 284) — настаўнік, выпускнік Мінскага Беларускага педагагічнага інстытута, разам з У. Дубоўкам працаваў у Прадстаўніцтве БССР у Маскве. Яму прысвечана паэма У. Дубоўкі «Там, дзе кіпарысы» (1925). У 1933 г. быў рэпрэсаваны, высланы. Сяброўскія дачыненні У. Дубоўкі і К. Станкевіча працягваліся і ў 1970-я гг., захавалася іх ліставанне.

Ці вярнулі Заду артыкул? (с. 286). Маецца на ўвазе Сэід Гусэйн Мір Казым Садыгадэ.

Твае заўвагі наконт паэмы (с. 286). Размова пра твор «І пурпуровых ветразей узвівы».

Сабраць у акіяны слёз не ўдасца... (с. 287). У канчатковай рэдакцыі паэмы фрагмент пасля словаў «*і горам і нядоляй*» мае наступны выгляд: «*Сваёю палкасцю, сваёй нялюдскай / вы растанілі б лёд на канцавоссях, / лядоўню гэту нашага сусвету... / Каменныя вы сэрцы растанілі б / у катаў прошлых, ёсцьных і наступных / сваёю палкасцю, сваёй нялюдскай... / Каб вас з'яднаць калі... О, слёзы, слёзы... / Ліецца многа вас на свеце нашым, / і днём, і ўночы, і у шэрым змроку. Сабраць у акіяны вас не ўдасца...*» (Узвышша. 1929. № 2. С. 30).

Алалоўнікі (с. 288) — у кантэксте літаратурнай барацьбы 1920-х гг. слова ўпершыню ўжыта ў артыкуле «Sine ira et studio: Агляд поэзіі Цішкі Гартнага» К. Кундзіша (Якаўчыка) (Узвышша. 1927. № 3) як характарыстыка аўтараў «хвалебных дыфірамбаў» Цішку Гартнаму ў часопісе «Польмя»: «*штатныя алалоўнікі*».

№ 68, [Люты 1929 г.] (с. 289). Захаваўся толькі фрагмент ліста.

Хай будзе шышкі (с. 289). Гаворка пра выпраўленне памылкі друку ў наступных радках У. Дубоўкі: «Сапраўды, ядрона шышкі, / а дзе змест у форме гэтай?» (словы Чорта ў паэме «І пурпуровых ветразей узвівы»).

Мак[сіма] Гор[кага] і Глад[кова] (с. 291). Горкі Максім (сапр. Пешкаў Аляксей Максімавіч; 1868–1936) — расійскі пісьменнік і грамадскі дзеяч,

заснавальнік літаратуры сацыялістычнага рэалізму. У 1924–1931 гг. жыў у Італіі (Сарэнта). У 1929 г. у час вяртання на радзіму быў на Беларусі праездам праз станцыю Негарэлае. Гладкоў Фёдар Васільевіч (1883–1958) — расійскі пісьменнік. У 1923–1931 гг. уваходзіў у літаратурную групу «Кузница» (Масква).

Піліп[енкі] і Карак (с. 291). Піліпенка Сяргей Уладзіміравіч (1891–1943) — украінскі пісьменнік. Кіраваў літаратурным аб'яднаннем «Плуг» у 1922–1932 гг. Карак Уладзімір Дзмітрыевіч (1889–1939) — украінскі крытык і літаратуразнаўца, адзін з заснавальнікаў літаратурных арганізацый «Гарт» і ВУСПП. Рэпрэсаваны.

не ведаю, як у[Менску] (с. 291) — слова заклеена; расчытана прыблізна.

Няўжо ён пакрыўдзіўся за раман? (с. 292) Маецца на ўвазе раман 3. Бядулі «Язэп Крушынскі» (упершыню — Узвышша. 1928. № 1–5).

«Серёжа» (с. 292) — Сяргей Дарожны.

Антоша Бушмен (с. 292) — верагодна, іранічная мянушка, дадзеная У. Дубоўкам Антону Баліцкаму (у лісце № 59 гл. пра рэакцыю апошняга на матэрыял у «ЧиПе»).

Артыкульчык баранькаў (с. 293). Тут і далей размова ідзе пра Барашку Іларыя (Іларыён Мацвеевіч; 1905–1968), пісьменніка, які ў 1927–1929 гг. быў намеснікам рэдактара газеты «Чырвоная змена», у 1929–1931 гг. — сябрам рэдкалегіі і намеснікам рэдактара часопіса «Маладняк». У «Чырвонай змене» за 17 лютага 1929 г. змешчаны артыкул І. Барашкі «Інжынеры-канструктары з “Узвышша”».

«Новая генерацыя» (с. 295) — літаратурная арганізацыя ўкраінскіх футурыстаў-лефаўцаў. Існавала ў Харкаве ў 1927–1931 гг. Выдавала аднайменны часопіс.

творчасць гэтых Лімановічаў (с. 295). Маецца на ўвазе Лімановіцкі Янка (Іван Міхайлавіч; 1896–1989), беларускі празаік, крытык, літаратуразнаўца. У 1920–1930-я гг. быў адным з кіраўнікоў і арганізатараў БелАПП, намеснікам дырэктара Інстытута літаратуры і мастацтва АН БССР.

на дзясятку паразітаў-мурашак (с. 295). Маецца на ўвазе Мурашка Рыгор Данілавіч (1902–1944), беларускі празаік, крытык. У 1926–1929 гг. быў адказным сакратаром часопіса «Большавік Беларусі», у 1930–1933 гг. загадваў аддзелам мастацкай літаратуры ў ДВБ.

РОМБ (с. 295) — РАМБ, Рэвалюцыйная арганізацыя мастакоў Беларусі, творчае аб'яднанне, існавала ў Мінску ў 1929–1932 гг. Уваходзі-

лі А. Грубэ (старшыня), І. Ахрэмчык, В. Дваракоўскі, А. Касталянскі, Л. Лейтман, А. Тычына, М. Філіповіч, С. Юдовін і інш.

Як Сора казал (с. 296) — народны выраз. Сора — персанаж народных сказаў і прымавак.

Угруневіч (с. 297) — іранічнае прозвішча, дадзенае У. Дубоўкам А. Александровічу, аўтару кнігі вершаў «Угрунь» (Менск, 1927).

Выйшла кніга Балухатага (с. 297). Маецца на ўвазе выданне: Балухатый С. Д. Теория литературы: Аннотированная библиография. I. Общие вопросы. Москва, 1929. У кнізе зафіксаваны і артыкулы «Пра нашу літаратурную мову: Думкі і нататкі» і «Рыфма ў беларускай народнай творчасці» У. Дубоўкі, «З літаратурных нататак» А. Бабарэкі. *Балухаты Сяргей Дзмітрыевіч* (1892–1945) — расійскі літаратуразнаўца, бібліёграф.

Адна справа быць «каліфам» на шпальтах «Сав[еўкай] Беларусі» (с. 297). Размова пра Ц. Гартнага, які ў 1920–1933 гг. (у розныя гады) быў сакратаром і адказным рэдактарам газеты «Савецкая Беларусь». *Шпальта* (укр.) — старонка, балонка.

«мае сябры, супольнікі ў працы, штурмуецца будучыны аванпосты!» (с. 298) — радкі з уступу да паэмы У. Дубоўкі «І пурпуровых ветразей узвівы». Другі з з іх даў назву наступнай паэме У. Дубоўкі, якую ён пачаў пісаць у пачатку ліпеня 1929 г. (гл. ліст № 97).

некаторыя б[ылыя] адэскія басячкі (с. 299). Магчыма, маюцца на ўвазе П. Бузук, М. Пятуховіч і Б. Стасевіч, якія нейкі час жылі ў Адэсе.

да Марука (с. 300). Марук Янка (Іван Нічыпаравіч; 1903—?) — беларускі журналіст, літаратурны крытык. У 1929–1930 гг. працаваў у Белдзяржвыдавецтве, потым ва Усебеларускім камітэце радыёвяшчання. У 1931 г. высланы з Беларусі. Паводле ўспамінаў М. Улашчыка, высылку адбываў у Вяцкай вобл. Далейшы лёс невядомы.

Рэната (с. 300) — назва шрыфту.

Наша маўчанне дазволіць розным Ілбараішкам выступаць супроць нас з «клеветой» і наклёпамі а la Глыботскі (с. 303). У. Дубоўка пісаў ліст пад свежым уражаннем ад арышту Алеся Дудара (Тодара Глыбоцкага), аднаго з актыўных непрыяцеляў «Узвышша». Гэты арышт (здзейснены 20 сакавіка 1929 г., яшчэ да пачатку хвалі масавых рэпрэсій) У. Дубоўка ўспрыняў як доказ «шкодніцкай» сутнасці А. Дудара.

«Салавей» (с. 304) — аповесць З. Бядулі. Упершыню апублікавана ў часопісе «Узвышша», 1927, № 1–4. Уключалася аўтарам у кнігу «Салавей: Аповесці» (Менск, 1928).

«Сястра» (с. 304) — раман К. Чорнага. Упершыню: «Узвышша», 1927, № 2–6, 1928, № 1–4.

«Зямля» (с. 304) — раман К. Чорнага. Выйшаў асобным выданнем у 1928 г.

«Кругі» (с. 304) — паэма У. Дубоўкі (Узвышша, 1927, № 5–6).

хоць бы і справа з «Лістамі» Язэпавымі (с. 304). Маецца на ўвазе цыкл вершаў Я. Пушчы «Лісты да сабакі» (упершыню — «Узвышша», 1927, № 5).

Клейнборт (с. 304). Клейнбарт Леў Максімавіч (1875–1950) — расійскі крытык і публіцыст. Нараджэнец г. Капыля. У кнізе «Маладая Беларусь: Нарыс сучаснай беларускай літаратуры. 1905–1928» (1928) даследаваў асноўныя тэндэнцыі і кірункі беларускага літаратурнага руху 1920-х гг., творчасць А. Александровіча, А. Бабарэкі, А. Дудара, У. Дубоўкі, Я. Пушчы, К. Чорнага і інш.

з *Ляжневічам* (с. 304). Ляжневіч Алесь (Аляксандр Францавіч; 1890–1937) — беларускі дзеяч культуры, драматург. У 1922–1927 гг. у Маскве, быў дырэктарам беларускай студыі Дзяржаўнага інстытута тэатральнага мастацтва, потым інспектарам Наркамасветы БССР па справах мастацтваў. У 1927–1930 гг. працаваў на кінафабрыцы «Савецкая Беларусь» у Ленінградзе. Апрацоўваў для пастановак п’есы расійскага рэпертуару.

Бетхов[енаўскі] зборнік (с. 304). Маецца на ўвазе папулярная брашура дырыжора БДТ-1 Макса Купера, выдадзеная ў 1927 г. да сотых угодкаў смерці Людвіга ван Бетховена. Згаданая брашура з’яўляецца збольшага плагіятам кнігі В. Корганова «Бетховен: Биографический этюд» [1910]. Ва «Узвышшы» (1927, № 6) артыкул пра гэта («Як пішуцца часам “папулярныя” брашуры») апублікаваў Юльян Дрэйзін.

РСІ (с. 305) — Рабоча-сялянская інспекцыя, сістэма органаў улады, якая займалася пытаннямі дзяржаўнага кантролю. Функцыянавала ў СССР у 1920–1934 гг.

ды пакажа табе «курыныя цыцы» (с. 305). Ва «Узвышэнскім праспекце», 1929, № 1, жартам прапанавалася адгадаць, «пра каго вуснамі народа сказана: “Знае ён курыныя цыцкі...”». Верагодна, жарт мусіў выклікаць асацыяцыі з М. Пятуховічам, якога ўзвышэнцы называлі «пеўнікам», «пятушком».

(«той жа мерай мерылі...») (с. 305). У арыгінале словы «той жа» закрэслены.

зборнік БОКСа (с. 305). Маецца на ўвазе выданне: Беларуская культура: зборнік / Беларус. о-во культур. связи с заграницей. Минск, 1928.

Справа з Аксельродам (с. 306). Параўн. у лісце ад 1 лютага 1929 г.: «...на выстаўцы былі “не заўважылі” Аксельрода!».

да т. Кашталянскага (с. 306). Кашталянскі (Касталянскі) Арон Рыгоравіч (1891–1934) — мастак, мастацтвазнаўца. Сябра Усебеларускага аб’яднання мастакоў (1927–1930), Рэвалюцыйнай арганізацыі мастакоў Беларусі (1930–1932). У 1920-я гг. вучыўся ў мастацкіх студыях Масквы, закончыў Кіеўскую мастацкую школу. Працаваў у Інбелкульце сакратаром аддзела па вывучэнні габрэйскага мастацтва (1927). У часопісе «Узвышша» (1929, № 3) апублікаваны яго артыкул «Шляхі выяўленчага мастацтва БССР».

Выступленні Славіных і К° (с. 306). Славін Ілля Венядзіктавіч (1883–1938) — юрыст, дацэнт БДУ (1926–1929), пазней — прафесар Ленінградскага аддзялення Камакадэміі, загадчык кафедры судовай справы ў Інстытуце савецкага будаўніцтва і права. Рэпрэсаваны. У артыкуле «Национал-демократизм и правая опасность» (Револуция и культура. 1929. № 2. С. 3–42), а таксама на з’ездзе навуковых супрацоўнікаў у лютым 1929 г. выступіў з абвінавачаннямі рэктара БДУ У. Пічэты ў нацыянал-дэмакратызме і антымаскоўскай арыентацыі. Адначасова з ім у газеце «Рабочий» з падобнымі выпадкамі супраць вучонага выступіў іншы дацэнт Гольман. Абодва спрабавалі скарыстаць незадаволенасць часткі выкладчыкаў нядаўняй заявай У. Пічэты, што тым з іх, хто адмовіцца перайсці на беларускую мову, давядзецца пакінуць БДУ. Узятлі на ўзбраенне і чуткі пра нараканні Пічэты на выключэнне гісторыі Польшчы і славянства з праграмы БДУ. Але на з’ездзе вучоных за прафесара нечакана заступіліся партыйныя чыноўнікі.

Паводле аўтарытэтнага растлумачэння акад[эміка] Пічэты, Славін — бундзіст і ліха ведае хто (узяць цытату) (с. 306). Пічэта Уладзімір Іванавіч (1878–1947) — беларускі і расійскі гісторык, заслужаны прафесар Беларускай рэспублікі, заслужаны дзеяч навук Узбекскай ССР. Адзін з арганізатараў БДУ, Інбелкульту. У 1921–1929 гг. — рэктар БДУ. Абараняючыся ад нападу нядобразычліўцаў, У. Пічэта скарыстоўваў іхнія ж прыёмы: сцвярджаў, што Славін быў сіяністам, бундыстам, а цяпер ён камуніст з габрэйскім шавіністычным ухілам, а Гольман з’яўляўся левым эсэрам, трацкістам і выключыўся з партыі (гл.: Рабочий, 1929, 9 лют.; Савецкая Беларусь, 1929, 19 лют., 1 сак.). Рэальна І. Славін у 1903–1920 гг. быў сябрам Габрэйскай сацыял-дэмакратычнай рабочай партыі «Паалей

Цыён», быў у атрадах габрэйскай самаабароны, удзельнічаў у з'ездах партыі ў Вільні і Мінску.

Пра Максіма Горкага ў «Узвышшы» быў адмысловы арт[ыкул] праф[есара] Замоціна (с. 306). Гл.: Замоцін І. Эвалюцыя тэмы ў творчасці М. Горкага // Узвышша. 1928. № 2.

Глебкаў «Партз'езд» (с. 307) — паэма П. Глебкі «ХІІ з'езд КП(б)Б». Апублікавана ў газеце «Звязда» 17 сакавіка 1929 г.

Кусік'янаў артыкул (с. 307). Маецца на ўвазе публікацыя: Кусік'ян І. Яфетычная тэорыя (Узвышша. 1929. № 4).

пра яфетычную тэорыю (с. 307) — мовазнаўчую тэорыю, прапанаваную М. Марам.

Ільінскіх (с. 307). Ільінскі Рыгор Андрэевіч (1876–1937) — расійскі мовазнаўца-славіст. З 1927 г. — прафесар Маскоўскага ўніверсітэта. Аўтар прац па этымалогіі, параўнальна-гістарычнай граматыцы славянскіх моваў і інш.

«БС» (с. 307). Стасевіч Барыс Іванавіч (1895–1938) — партыйны і дзяржаўны дзеяч БССР. У верасні 1928 — верасні 1929 г. сакратар ЦК КП(б)Б. З верасня 1929 г. — у Маскве. На пастанову «Узвышша» пра новыя літары адгукнуўся артыкулам «Трывожны сігнал» (Звязда. 1929. 29 сак.; пад крыпт. Б. С.). Рэпрэсаваны.

«у кампаніі супроць маёй паэмы...» (с. 308) — «І пурпуровых ветразей узвівы».

ў «Мал[адняку]» (с. 308). «Маладняк» — штотомесячны літаратурна-мастацкі і грамадска-палітычны часопіс, які выдаваўся ў 1923–1932 гг. Пачатак паэмы «Там, дзе вазёры», пра які згадвае У. Дубоўка, друкаваўся ў № 7 гэтага часопіса за 1925 г. Перапрацаваны і дапоўнены варыянт твора змешчаны пад назвай «Браніслава» ва «Узвышшы», 1929, № 4.

«Вест[ника] Ком[мунистической] Акад[емии]» (с. 309). «Вестник Коммунистической Академии» — савецкі навуковы часопіс, орган Камуністычнай акадэміі. Выдаваўся з лістапада 1922 да кастрычніка 1935 г. у Маскве; выйшла 42 нумары. Першыя 6 нумароў (1922–1923) мелі назву «Вестник Социалистической академии».

ці Слоніма (с. 309). Слонім Саламон Захаравіч (1898–1938) — партыйны дзеяч, у канцы 1920-х гг. намеснік наркама асветы БССР А. Баліцкага, намеснік рэктара БДУ. Рэпрэсаваны.

лібрэта оперы (для Равенскага) (с. 309). Лібрэта оперы «Браніслава», над якой У. Дубоўка і М. Равенскі працавалі цягам 1929–1930 гг., было

канфіскавана пасля арышту Дубоўкі. Захавалася толькі арыя Браніславы, узноўленая кампазітарам у 1940-я гг.

ідзі адразу да вусатага (с. 310). Маецца на ўвазе Ігнат Шыпіла.

«Стр[ана] Сов[етов]» (с. 311). Запланаваны альманах не выйшаў.

Равіча (с. 311). Равіч Мікалай Аляксандравіч (1899–1976) — расійскі прэзаік, драматург, сцэнарыст.

Цвікевіча (с. 312). Цвікевіч Іван Іванавіч (1891–1938) — беларускі дзеяч навукі і культуры. З 1923 г. працаваў у Белдзяржвыдавештве, адначасова — сябра калегіі наркамата аховы здароўя. Рэпрэсаваны.

Там і цудоўны (с. 312). Хто маецца на ўвазе — не ўстаноўлена.

Сер пачаў ср (с. 312). Так у арыгінале. Сер = Сяргей Дарожны (Серада), ср = скарот-эўфемізм. Відавочна, увесну 1929 г. паміж С. Дарожным і кіраўнікамі «Узвышша» адбыўся нейкі канфлікт, і апошнія шукалі нагоду, каб выключыць яго з арганізацыі. У якасці «кампрамату» У. Дубоўка вырашыў скарыстаць творы парадыйнага кшталту, якія С. Дарожны пісаў ад імя П. Шукайлы (а магчыма, і іншых паэтаў) і разносіў па рэдакцыях.

Няхай ідзе да пановічаў (с. 312). Магчыма, маецца на ўвазе Арэст Камакоцін (гл. ліст № 115).

буза гэтых двох (с. 312). Асобы не ўстаноўлены.

Амсціслаўскі гурток (с. 313). Амсціслаўскі гурток «Маладняка», з 1928 г. — БелАППА. Існаваў у 1925–1932 гг. Складаўся з маладых паэтаў — студэнтаў Амсціслаўскага педагагічнага тэхнікума. Сярод яго сяброў — З. Астапенка, А. Куляшоў, Г. Сапрыка, Ю. Таўбін і інш. Сваіго зборніка гурток так і не здолеў выдаць.

выд[анне] Асад[етія] — «Дэкамэрон» (с. 314). Маецца на ўвазе выданне: Боккаччо Дж. Декамерон / пер. с італ. А. Веселовскаго: в 2 т. — Ленинград: Асадемія, 1928.

«Трысцё» (с. 314) — назва зборніка вершаў У. Дубоўкі, выданага ў 1925 г.

«Кіпарысы» (с. 314) — паэма У. Дубоўкі «Там, дзе кіпарысы». Выйшла асобным выданнем у 1925 г.

Дараганова (с. 315) — вёска ў Асіповіцкім раёне Магілёўскай вобл., на р. Пціч.

За тры гады працы ў Крамлі (с. 316). У 1926–1930 гг. У. Дубоўка працаваў рэдактарам «Збору законаў і загадаў Рабоча-Сялянскага ўрада Саюзу ССР».

Шмід, намеснік Рыкава (с. 316). Шмід (Шмідт) Васіль Уладзіміравіч (1886–1938) — савецкі дзяржаўны, партыйны і грамадскі дзеяч. У 1928–1930 гг. — намеснік Старшыні СНК СССР, у 1930–1931 гг. — намеснік наркама земляробства СССР. Рэпрэсаваны. Рыкаў Аляксей Іванавіч (1881–1938) — савецкі дзяржаўны і палітычны дзеяч. У 1924–1929 гг. — старшыня СНК СССР і РСФСР. Рэпрэсаваны.

і з Раніонам і з Інстытутам Чырвонай прафесуры (с. 318). РАНИОН, Российская ассоциация научно-исследовательских институтов общественных наук. Існавала ў 1924–1930 гг., здзяйсняла арганізацыю даследаванняў, падрыхтоўку навуковых супрацоўнікаў, папулярызацыю навуковых ведаў і г. д. Інстытут чырвонай прафесуры — спецыяльная навукова-навучальная ўстанова, якая рыхтавала выкладчыкаў грамадскіх навук для ВНУ, супрацоўнікаў для навукова-даследчых устаноў, партыйных і дзяржаўных органаў. Першы Інстытут быў створаны ў 1921 г. у Маскве. У 1930 г. аддзяленні былі рэарганізаваныя ў самастойныя інстытуты.

Тодар Мірончык (с. 319). Мірончык Д. (сапр. Вайнштэйн) — беларускі літаратурны і тэатральны крытык, супрацоўнік газеты «Звязда».

у Камвузе (с. 319) — у Камуністычным універсітэце Беларусі імя У. І. Леніна.

ім, гэтым Міцкевічам (с. 319). Маецца на ўвазе Міцкевіч Ігнат Юр’евіч (1876–1949), педагог, нараджэнец вёскі Мікалаеўшчына (цяпер Стаўбцоўскі р-н), стрыечны дзядзька Якуба Коласа, у 2-й палове 1920-х гг. выкладаў беларускай мовы і літаратуры Камуністычнага ўніверсітэта Беларусі імя У. І. Леніна, рускую і беларускую мовы ў Беларуска-беларускім юрыдычным інстытуце, рускую мову і літаратуру ў Беларуска-беларускім інстытуце фізічнай культуры. Таксама ў Камуністычным універсітэце і БДУ ў той час выкладаў фізіку і матэматыку яго брат Міцкевіч Адам Юр’евіч (1888/1889–1943), у 1931 г. асуджаны на 5 гадоў высылкі, пакаранне адбываў у Вяцкім краі.

Чаржынскі (с. 319). Чаржынскі Уладзіслаў Вікенцьевіч (псеўд. Дзяржынскі; 1897–1974) — беларускі літаратуразнаўца і крытык, перакладчык. З 1925 г. — у часопісе «Полымя», адначасова выкладаў у Камуністычным універсітэце.

«Апошні пункт прадмовы выкіньце...» (с. 320). У канчатковым варыянце прадмовы да паэмы надрукавана: «*Уважаючы на цэльнасць і закончанаць паэмы, пры некаторай, зусім зразумелай, эскізнасці, я рашыў выдрукаваць яе ў такім выглядзе, дзе-што скараціўшы, дзе-што дадаўшы*

ды адначасна забараніўшы пераробку яе ў іншыя творы. З прычыны гэтага прашу чытачоў не вытлумачыць няспрыяюча для мяне павадамлення пра забарону пераробак» (Узвышша. 1929. № 4. С. 3).

як у Міровічавым «Кастусю» (с. 320). Маецца на ўвазе гістарычная драма Еўсцігнея Міровіча «Кастусь Каліноўскі» (пастаўлена ў 1923 г., экранізавана ў 1928 г.).

А вось пра «дзвеньк» (с. 321). У адным з маналогаў пана ў паэме «Браніслава» ёсць радкі: «З хаўтурным посвістам і дзвенькам / твая спятрэе галава» (Узвышша. 1929. № 4. С. 21).

Сянькевіч (Лан) (с. 322). Маецца на ўвазе БелАПП — Беларуска-асцыяцыя пралетарскіх пісьменнікаў (існавала ў лістападзе 1928 — траўні 1932 г.), у склад праўлення якой уваходзіў А. Сянкевіч.

Мелодыі (с. 323) — жанравая характарыстыка, дадзеная У. Дубоўкам да цыкла вершаў «Наля» з аднайменнага паэтычнага зборніка (1927).

Лёсікаў праект (с. 323) — «Праект рэформы і стабілізацыі беларуска-га правапісу» (1929) Я. Лёсіка.

«А ты, сіраціна, жыві» (с. 324). Упершыню верш быў змешчаны ў зборніку У. Дубоўкі «Credo» (1926). Эпіграф да яго ўзяты з верша Я. Купалы «А ты, сіраціна...» (1913). Першая з прыведзеных строф у арыгінале закрэслена. Палемізуючы з героем Я. Купалы, У. Дубоўка малюе перад сірацінай іншую, светлую перспектыву: «А ты, сіраціна, жыві, — / хоць думкі ўсялякія зводзяць. / Тугу-безнадзейку у вір, / каб кроплі не стала ў заводзе. // Імкніся наперад — узрунь, / ніколі не гніся ў нядолі. / Вітай, што над краем, зару / з-пад цьмянасці золкай і золі».

2 т[ому] Карскага (с. 324). Маецца на ўвазе выданне: Карский Е. Белорусы. Т. 1–3. Варшава; М.; Пг., 1903–1922. У т. 2 «Язык белорусского племени» (вып. 1–3, 1908–1912) аўтар абгрунтаваў вучэнне пра гукавы і граматычны лад старабеларускай і сучаснай беларускай мовы ў яе народна-дыялектнай і літаратурнай формах.

«Нататкі для сяброў» (с. 325) — артыкул апублікаваны ў часопісе «Узвышша», 1929, № 5.

Калі прызнаеш дрэннай (с. 325). Так у арыгінале (трэба: дрэннымі).

матэрыял Когена (с. 325). Коген М. В. — мовазнаўца. Аўтар публікацый «Этымалагічныя эцюды» (Узвышша. 1929. № 3), «Этымалагічныя нататкі» (тамсама. № 8).

Праметэідскія мовы (с. 325) — тэрмін (ад імя старажытнагрэцкага міфічнага героя Праметэя), прапанаваны В. Абаевым замест тэрмінаў

«індаэўрапейская», «індаарыйская мова». Шырока ўжываўся М. Марам і прыхільнікамі яго «Новага вучэння аб мове».

Праф[есар] Паліванаў (с. 326). Паліванаў Яўген Дзмітрыевіч (1891–1938) — расійскі вучоны-ўсходазнаўца. У 1927–1929 г. кіраваў лінгвістычнай секцыяй РАНИОН у Маскве. Даказваў ненавуковасць многіх палажэнняў «яфетычнай тэорыі» М. Мара. Рэпрэсаваны. Хутчэй за ўсё, У. Дубоўка згадвае выданне: Поливанов Е. Д. Введение в языкознание для востоковедных вузов. Ленинград, 1928.

вусатае абяцанне (с. 327). Г. зн. абяцанне І. Шыпілы.

даклад т. Галадзеда (с. 328). Маецца на ўвазе справаздача ўрада БССР на IX Усебеларускім з'ездзе, апублікаваная ў газеце «Савецкая Беларусь», 1929, 14 мая. Згодна з гэтай публікацыяй, даклад М. Галадзеда закранаў і літаратурныя справы, у прыватнасці творчасць М. Чарота, П. Труса, сяброў «Узвышша».

Тодары (с. 329) (ад імя Тодара Глыбоцкага) — іранічны зборны назоў крытыкаў, якія вызначаліся прыдзірлівасцю і імкненнем знайсці ў кожным радку крамолу.

а супраць «Узвышша» цэлых тры томы пушчаны (с. 329). Маюцца на ўвазе зборнікі крытычных нарысаў і артыкулаў «Пра нашы літаратурныя справы» (1928) Т. Глыбоцкага (А. Дудара), «Узгоркі і нізіны» (1928) З. Жылуновіча (Ц. Гартнага) і «На літаратурныя тэмы» (1929) М. Крывіча (М. Байкова).

А ў «Правде» і сёння перадавіца пра ініцыятыву мас (с. 329). Маецца на ўвазе артыкул пра сацыялістычнае спаборніцтва: За шырокий почин масс, за конкретный результат! // Правда. 1929. 16 мая. С. 1.

«Чепуха, если мы не платим...» (с. 329). Словы супрацоўніка ГИЗа пра ганарар Я. Коласу і Ц. Гартнаму (гл. ліст № 83).

Самасуеўская інтрыга (с. 331). Ад прозвішча галоўнага героя сатырычнай аповесці А. Мрыя «Запіскі Самсона Самасуя» (упершыню — «Узвышша», 1929, № 3, 4, 6).

І. Літары калі забаранілі — ліха з імі (с. 331). 5-ы нумар «Узвышша» за 1929 г. выйшаў ізноў з агульнапрынятым правапісам.

верш да 9 гад[авіны] ліпнёвых дзён (с. 332). Г. зн. да 11 ліпеня — дня вызвалення Мінска ад белапольскіх акупантаў, аднаго з галоўных святаў даваеннай БССР. Верш У. Дубоўкі «Ліпнёвы гімн» апублікаваны ў газеце «Звязда», 1929, 11 ліп.

Пачаў пісаць паэму (с. 332). Гаворка пра паэму «Штурмуецца будучыны аванпосты!»

нейкі белкак Броўка напісаў гнусную поэму (с. 332). Белкакамі У. Дубоўка з'едліва называў сяброў БелАППа. Броўка Пятрусь (Пётр Усцінавіч; 1905–1980) — беларускі паэт, грамадскі дзеяч. Народны паэт Беларусі (1962). У 1928–1931 гг. — студэнт літаратурна-лінгвістычнага аддзялення педфака БДУ. Сябра «Маладняка» (1926–1928), БелАППа (1928–1932). Пад «гнуснай поэмай» маецца на ўвазе твор П. Броўкі «Рэпартаж: Паэма фактаў» (Маладняк. 1929. № 9).

Змітракоў зборнік, выдрукаваны ў Маскве (с. 332). Бядуля З. Повесці і рассказы. Москва — Ленинград, 1929.

«Крушынскага» я ягонага яшчэ не маю (с. 332). Асобнае выданне рамана: Бядуля З. Язэп Крушынскі: раман. Кн. 1. Менск, 1929.

артыкул пятушкоў (с. 333). Г. зн. М. Піятуховіча.

белкакі ў сваім лісце пра Пільняка (с. 333). Пільняк (сапр. Вогаў) Барыс Андрэевіч (1894–1937) — расійскі пісьменнік. Ягоную аповесць «Красное дерево» па ідэйных меркаваннях адхіліў часопіс «Красная новь», і яна ў 1929 г. была выдадзена за мяжой. У савецкім, у тым ліку беларускім, друку твор жорстка крытыкаваўся. Уладзімір Дубоўка згадвае тут публікацыю «Антисоветский поступок Б. Пильняка: Постановление Секретариата БелАППа» (Рабочий. 1929. 15 сент.).

выступіў у абарону Тарашкевіча (с. 333). Б. Тарашкевіч быў адным з арганізатараў Беларускай сялянска-работніцкай грамады, старшынёй яе ЦК, аўтарам праграмы БСРГ. У студзені 1927 г. арыштаваны польскімі ўладамі ў сувязі з разгромам Грамады. У траўні 1928 г. на «Працэсе 56-і» засуджаны на 12 гадоў зняволення па абвінавачанні ў спробе дзяржаўнага перавароту з мэтай далучэння Заходняй Беларусі да СССР. У 1930 г. вызвалены з турмы. У лютым 1931 г. ізноў арыштаваны. У верасні 1933 па абмене палітвязнямі паміж СССР і Польшчай пераехаў у Савецкі Саюз, дзе 6 траўня 1937 г. арыштаваны па абвінавачанні ў сфабрыкаванай справе так званага Беларускага нацыянальнага цэнтра і 5 студзеня 1938 г. «двойкай» НКУС і Пракуратурай СССР прыгавораны да расстрэлу.

І вось ён... наслаў яго ў Празу!! (с. 333). У наступным годзе артыкул сапраўды быў надрукаваны ў Празе: Волк-Леонович И. Ещё к вопросу о «ляшских» чертах в белорусской фонетике // Slavia (Praha). 1930. R. 9. Seš. 3.

Хіба гэта не арыентацыя на «Бенешаў»? (с. 333). Бенеш Эдуард (1884–1948) — чэхаславацкі дзяржаўны дзеяч і дыпламат. У 1918–1935 гг. — міністр замежных справаў.

Думаў, можа златаю артыкул пра Бузутку, але ты не прыслаў мне «Мал[адня]ка» з ягоным артыкулам (с. 334). Маецца на ўвазе Пётра Бузук і яго артыкул «Культура мовы ў “Узвышшы”» (Маладняк. 1929. № 5–6).

без новага кіраўніка «Польмя» (с. 334). Маецца на ўвазе Янка Ліма-ноўскі, прызначаны галоўным рэдактарам часопіса «Польмя».

Сёння ў «Літ[аратурнай] газеце» (с. 335). «Літературная газета» выдаецца з красавіка 1929 г. У 1929–1932 гг. была органам Федэрацыі аб'яднання савецкіх пісьменнікаў, пазней — орган Кіравання СП СССР. Выразку з некролагам (Я. Райніс // Літературная газета. 1929. 23 окт.) У. Дубоўка даслаў А. Бабарэку (БДАМЛІМ, ф. 407, воп. 1, адз. зах. 163, арк. 12).

клішэ з агульнай фатаграфіі (с. 335). Размова пра фотаздымак Я. Райніса з беларускімі пісьменнікамі ў час прыезду ў Мінск на Акадэмічную канферэнцыю па рэформе беларускага правапісу (19 лістапада 1926 г.). Захоўваецца ў БДАМЛІМ, ф. 26, воп. 1, адз. зах. 110.

з т. Затонскім (с. 335). Затонскі Уладзімір Пятровіч (1888–1937) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзеяч. У 1927–1933 гг. — старшыня ЦКК КП(б) Украіны. У траўні — чэрвені 1929 г. узначальваў камісію па правярцы правядзення нацыянальнай палітыкі ў БССР. Рэпрэсаваны.

у межах «Ветразей» (с. 335). Г. зн. паэмы «І пурпуровых ветразей узвівы».

У зборнік[у], які будзе выдрукаваны ГІЗам (с. 336). Размова пра выданне: Сборник белорусской поэзии. Москва — Ленинград: ГИЗ, 1930.

«Журавы курлыкалі» (с. 336). Поўная назва — «Журавы курлыкалі на поўдзень», першы верш з нізкі «Крыху восені і жменька клянковых лістоў», змешчанай у часопісе «Узвышша», 1929, № 7. Гэта апошняя публікацыя У. Дубоўкі ва «Узвышшы».

Чуў я, што ў «Ч[ырвонай] З[мене]» быў артыкул, дзе паміналі нашага Лужаніна (с. 336). Магчыма, гэта артыкул Л. Бэндэ «На літаратурным фронце» (Чырвоная змена. 1929. 15 вер.).

Кучар (с. 336). Кучар Алесь (Айзік Евелевіч; 1910–1996) — беларускі крытык, драматург. У 1929–1932 гг. вучыўся ў БДУ. Яго артыкул «Язэп Пушча — не наш» быў змешчаны ў «Чырвонай змене», 1929, 28 вер.

ў «Печ[ату] и Рев[олюции]»(с. 337). «Печать и революция» — расійскі савецкі штотомесячны часопіс крытыкі й бібліяграфіі. Выходзіў у Маскве ў 1921–1930 гг. У гэтым выданні (1929, № 11) апублікаваны артыкул Ф. Купцэвіча «О белорусской художественной периодике».

тры верша Брусава (с. 338). У лісце адсылка да выдання: Брюсов В. Избранные произведения. Т. 1–3. Москва, 1926. Згаданыя вершы В. Брусава «Мы», «Трырэма», «Муляр» у перакладзе У. Дубоўкі ўбачылі свет у часопісе «Узвышша», 1929, № 7.

Калі Язэп не пісаў нічога пра «лісты» (с. 338). Маецца на ўвазе адна з нізак вершаў Я. Пушчы — «Лісты да сабакі» альбо «Новыя лісты». Апошняя ўвайшла ў Пушчаву кнігу «Песні на руінах» (Менск: БДВ, 1929), на якую нейкі крытык Р. Г. напісаў рэзка адмоўную рэцэнзію (Савецкая Беларусь. 1929. 26 вер.). У адказ на яе Я. Пушча напісаў «Ліст да рэцэнзента “Р. Г.”», які быў неўзабаве выдрукаваны ў «Савецкай Беларусі» (1929, 6 кастр.) разам з «Адказам Язэпу Пушчы» Р. Г. пад агульным загаловам «У барацьбе за пралетарскую літаратуру». Тое, што Р. Г. здолеў азнаёміцца з «Лістом да рэцэнзента...» яшчэ ў рукапісе і аператыўна напісаць адказ, сведчыць, што пад гэтым крыптанімам хаваецца альбо нехта з супрацоўнікаў рэдакцыі, альбо добра знаёмы з імі чалавек.

Гарэт парцялянавы (с. 338) — з’едлівая мянушка Алеся Гародні (сапр. Функ Аляксандр Эраставіч; 1899–1944), беларускага празаіка і крытыка, які з-за хваробы хрыбетніка насіў гіпсавы гарэт.

Менск, вул. Розы Люксембург, д. 23, кв.?. (с. 339) Так у арыгінале.

перакладаю інтэнсіўна «Чайльд-Гарольда» (с. 339). Маецца на ўвазе паэма «Паломніцтва Чайльда Гарольда» (1812–1816) Дж. Г. Байрана. Уладзімір Дубоўка працягваў перакладаць яе і пазней, у час высылкі ў Яранск (1931–1933). Пераклад канфіскаваны ў час паўторнага арышту паэта і не захаваўся. Параўн. у лісце да Я. Пушчы ад 17.01.1958: «Я за свае 27 год вандровак нічога не пісаў. Яшчэ на Волзе ў мяне забралі “чытачы” большую палову вершаванага перакладу “Чайльд-Гарольда” і няк не аддаюць. Кажуць — няма» (БДАМЛМ, ф. 26, воп. 1, адз. зах. 56, арк. 1 адв.). Развітанне Чайльда Гарольда з бацькаўшчынай («Good Night, Canto the First, Stanza XIII) У. Дубоўка ўключыў у паэму «Штурмуўце будучыны аванпосты!».

Сёння чытаў я «Сав[ецкую] Бел[арусь]» з артыкулам супроць цябе і з Язэпавым (с. 339). У «Савецкай Беларусі» (1929, 27 кастр.) пад агульным загаловам «Супраць “надрыўных дысанансаў”» апублікаваны

артыкул Я. Пушчы «У абарону маладой паэзіі» разам з рэдактарскім каментарам да яго палемікі з крытыкам Р. Г. Каментар сведчыць, што рэдакцыя «Савецкай Беларусі» на баку тых, хто лічыць творчасць Пушчы адмоўнай з’явай у пралетарскай літаратуры. Падобна крытыкам-злоснікам, рэдакцыя таксама адмаўляла паэту ў свабодзе выяўлення асабістага бачання рэчаіснасці: «“Складаная індывідуальнасць” паэта Пушчы не знойдзе апраўдання ў пралетарскай крытыцы да гэтай пары, пакуль ён не перастане гнілымі зубамі “маладога старычка” жаваць жвачку з “сабачых лістоў” і дапушчаць “надрыўныя дысанансы” ў акордзе творчай дзейнасці сацыялістычнага будаўніцтва».

Бэндэ (с. 340). Бэндэ Лукаш Апанасавіч (1903–1961) — беларускі крытык і літаратуразнавец вульгарна-сацыялагічнага кірунку. У 1928–1930 гг. вучыўся ў аспірантуры пры АН БССР. У 1929–1931 гг. быў адказным рэдактарам часопіса «Камуністычнае выхаванне». У сваіх артыкулах абвінавачваў сяброў «Узвышша» і «Полымя» ў буржуазным нацыяналізме. Адзін з найбуйнейшых яго артыкулаў пра «Узвышша» — «Навагодні настрой Уладзіміра Дубоўкі, ці Куды яны растуць» (Савецкая Беларусь. 1929. 5–6 крас.).

урыўкі з камбайна (с. 340) — Дубоўкава аўтарскае вызначэнне жанру твора (ад англ. *combine* — камбінаваць, суладжаць, спалучаць, змешваць). У «Звяздзе» згаданыя ўрыўкі надрукаваны не былі.

Прызнаца, я і не чытаў Функавай гуталіны ў «Мал[адняку]» (с. 342). Маецца на ўвазе артыкул А. Гародні (Функа) «Фармалістычны факстрот і “самабытная” лявоніха» (Маладняк. 1929. № 9). У 1920-я гг. была распаўсюджана паста для абутку, што выходзіла пад маркай «Функ» — адсюль і іранічная асацыяцыя артыкула з гуталінам ва У. Дубоўкі.

Ці не супярэчыў Галоўліт наконт вяровачных дзел майстра? (с. 342). У Дубоўкавай нізцы «Крыху восені і жменька кляновых лістоў» у адной з вершаваных заўвагаў ёсць радкі: «Павесься лепш на гэтай вяроўцы сам, / што ты віеш, вяровачных дзел майстар» — зварот да крытыка, пад якім разумеўся Л. Бэндэ, аўтар разгромнага артыкула «Навагодні настрой Ул. Дубоўкі, ці Куды яны растуць» (Савецкая Беларусь. 1929. 5–6 крас. / пад псеўд. В. Нэдэ) пра змест часопіса «Узвышша» № 2 за 1929 г., у тым ліку паэму У. Дубоўкі «І пурпуровых ветразей узвівы».

Як гэта Максім улез у абаронцы гарылы? (с. 342). М. Гарэцкі, П. Ільчонок, Я. Марук і І. Цвікевіч падтрымалі Ц. Гартнага ў час яго партыйнай чысткі ў канцы кастрычніка 1929 г.

У *Залуцкага ў Д[оме] П[ісьменніка]* (с. 342). Залуцкі Васіль Паўлавіч (1894 — пасля 1937) — педагог. У канцы 1920-х гг. — дырэктар Дома Письменніка ў Мінску. Рэпрэсаваны.

дало зборнік нейкаму невядомаму (с. 343). Гэтым «невядомым» быў Л. Бэндэ: зборнік «Дэпешы без адрасу» захаваўся менавіта ў ягоным архіве (БДАМЛІМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 1280, 1281).

Рахунак пашло Сінілу (с. 343). Маецца на ўвазе І. Шыпіла.

У альманах, які друкуецца ў *ГІЗе*, прыслаў *Цішка Шукайлаву* поэму «*Парт[ызанка] Люба*», якая будзе ў альм[анаху] цалкам і ўжо перакладзена (*Кірसानаў перакладаў*) (с. 343). Рэальна ў гэтае выданне (Сборник белорусской поэзии. Москва — Ленинград, 1930) увайшоў толькі ўрывак з паэмы П. Шукайлы «Партизанка Люба» ў перакладзе на рускую мову С. Кірसानава. Кірसानаў Сямён Ісакавіч (1906–1972) — расійскі паэт, перакладчык. Пачынаў як футурыст, уваходзіў у літаратурныя арганізацыі «Юго-Левф», «Левф».

вазьмі *Гаўрукоў пераклад* (с. 345). Маецца на ўвазе публікацыя: Байран Дж. «Твой плач я бачыў...» / перакл. з ангельскае Ю. Гаўрука // *Маладняк*. 1926. № 3.

«зацішкаўцы» (с. 345) — тыя, хто «за Цішку», сябры і прыхільнікі Ц. Гартнага.

Няхай толькі ведаюць, што і ў сваім «грехопаденні» музыка вышэй іх (с. 345). Музыка — герой «народнага апавядання аб тым, як музыка прадаў чорту скрыпку і што з гэтага выйшла», расказанага Кандуктарам Селяніну ў паэме «Штурмуецца будучыны аванпосты!».

«Не продаецца вдохновенье, но можно рукопись продать» (с. 346) — цытата з верша А. Пушкіна «Разговор книгопродавца с поэтом» (1824).

(*Цвіка.*) (с. 346). Маецца на ўвазе І. Цвікевіч.

артыкул: «*Пра ідэалогію бузалогіі*» (с. 348). Адказ на артыкул П. Бузука «Культура мовы ва “Узвышшы”» (гл. ліст № 99). Артыкул У. Дубоўкі надрукаваны не быў.

У гэтым бюлетэні цалкам замоўчаны *БелАПП*, гутарка ідзе пра «*Маладняк*» (с. 349). «Маладняк» яшчэ ў канцы лістапада 1928 г. быў рэарганізаваны ў *БелАПП*, г. зн. на момант выдання бюлетэня афіцыйна не існаваў ужо блізу паўгода.

Гурло (с. 350). Гурло Алесь (Аляксандр Кандратавіч; 1892–1938) — беларускі паэт, празаік, перакладчык. У канцы 1920-х гг. — супрацоўнік Інбелкульту і Інстытута мовы АН БССР.

ГАХН (с. 350) — Государственная академия художественных наук — навукова-даследчая ўстанова, якая існавала ў Маскве ў 1921–1931 гг. Працавалі секцыі па літаратуры, музыцы, тэатральным і выяўленчым мастацтве. Паўлюк Шукайла працаваў выкладчыкам ГАХН у 1929–1930 гг.

Для гэтага ішака баронскія сыны бліжэй, чымся камуністы (с. 350). Алесь Гародня (Функ) быў сынам буйнога чыноўніка, стацкага саветніка нямецкага паходжання, паводле некаторых звестак — барона. Спрабуючы «рэабілітавацца» перад савецкай уладай, у канцы 1920-х гг. пісаў вульгарызатарскія артыкулы і супрацоўнічаў з органамі НКУС, аднак усё адно быў тройчы рэпрэсаваны (1930, 1935, 1942).

у гэтага ‘марыканца (с. 350). У 1906–1917 гг. А. Сянкевіч жыві, вучыўся і працаваў у ЗША, дзе ўключыўся ў рэвалюцыйную дзейнасць рабочых-эмігрантаў. У 1913 г. закончыў медыцынскі факультэт Мэрыслэндскага ўніверсітэта (Балтымар).

«Чыр[вонай] Бел[арусі]» (с. 351) — грамадска-палітычны і літаратурна-мастацкі часопіс. Выдаваўся ў студзені 1930 — сакавіку 1933 г. у Мінску на беларускай мове. У 1930–1932 гг. рэдактарам быў М. Чарот.

Я пішу да тав. Чарота ліст (с. 351). Копія ліста У. Дубоўкі да М. Чарота ад 29 лістапада 1929 г. захавалася:

«Паважаны т. М. Чарот.

Я атрымаў Ваш ліст, у якім Вы ласкава запрашаеце мяне супрацоўнічаць у новым часопісе, які рэдагуеце, — “Чырвоная Беларусь”.

На вялікі жаль, некаторыя акалічнасці прымушаюць мяне ўстрымацца пакуль што ад супрацоўніцтва, аж пакуль часопіс не выявіць выразна пралетарскасці свайго кірунку.

Здавалася б, што гэта пралетарскасць гарантуеца Вашым паважным імем, але, на той самы вялікі жаль, мушу адзначыць, што гэтага ў даным разе мала. —

Па адносніку, следам за Вамі, прытуліўся “А. Гародня” (Функ), які ў выстарчальным памеры зарэкамендаваў сябе як чалавек беспрынцыпны ў поўным сэнсе гэтага слова, як абаронца нацыянал-дэмакратычных плыняў і вораг пралетарскіх плыняў у беларускай літаратуры.

Трэба думаць, што якраз гэты апошні, а не Вы, падкрэсліў нават у адносніку сваю ўстаноўку менавіта на савецкае, а не пралетарскае мастацтва. Зразумела, што ў такім падкрэсленні я маю рацыю бачыць пэўную пагрозу невыразнасці, з якою не магу пагадзіцца.

Вітанючы самую ідэю выдання ілюстраванага часопіса, жадаючы Вам найбольшага поспеху, —

з прывітаннем да Вас, тав. Чарот, —

/Подпіс/ (Уладзімір Дубоўка)»

(БДАМЛМ, ф. 27, воп. 3, адз. зах. 13).

АПАД (с. 353) — Адзел прапаганды, агітацыі, друку.

(т. Піляр) (с. 354). Піляр Раман Аляксандравіч (1894–1937) — дзяржаўны дзеяч БССР. У 1925–1929 гг. — старшыня ДПУ БССР, у 1929–1930 гг. — наркам унутраных спраў БССР, потым працаваў у РСФСР, Сярэдняй Азіі. Рэпрэсаваны.

Гэтыя сродкі, якія збіраюцца даць на разгром, няхай дадуць лепш нам на ліквідацыю (с. 354). Акурат перад гэтым БелАПП пры падтрымцы ЦК КП(б)Б ва ўльтыматыўнай форме пачало патрабаваць ад «Узвышша» прызнання сваіх «ідэалагічных памылак». Першай нагодай для гэтых захадаў з’явіўся артыкул Антона Адамовіча «Паўлюк Трус» (Узвышша. 1929. № 7), у якім белаппаўцы ўгледзелі «своеасаблівы палітычны шантаж на смерць паэты з боку Адамовіча і рэдакцыі часопіса “Узвышша” з элементамі яўна антысавецкага выступлення» (Пастанова сакратарыята БелАППа ад 6-ХІІ-29 г.) (Звязда. 1929. 7 снеж.). Вось як апісвае развіццё сітуацыі сам А. Адамовіч: «*На “дапамогу” “Узвышшу” “для асэнсавання й прызнання” ЦК паслаў сваіх упаўнаважаных — Арэста Канакоціна й Станіслава Будзінскага. [...] Упаўнаважаня адразу ж склікалі агульны сход “узвышэнцаў”, на якім у доўгіх і грозных выступленнях павучалі членаў арганізацыі, якія “ўхіліліся і адхіліліся” ад намеранага самой партыяй курсу. Гэтыя павучэнні й занялі ўвесь першы сход. У сваёй рэакцыі на прадыхтаваную ЦК кампанію “прызнання памылак” сябры “Узвышша” ўпершыню падзяліліся. Чаловыя “ўзвышэнцы” — Дубоўка, Пушча, Бабарэка — і некаторыя маладыя адразу намецілі курс паслядоўнай і непрымірымай апазіцыі. “Няхай нарэшыце распускаюць, як распусцілі ўкраінскую “Ваплітэ,,”, — помніца, гаварыў Дубоўка. Але ўпаўнаважаня знайшлі надзейную падтрымку ў тых “узвышэнцаў”, якім незадоўга перад тым прыйшлося наведць ГПУ, — Крапівы, Лужаніна, а таксама Бядулі й Кляшторнага. Яны павялі шырокую прапаганду сярод моладзі й прыцягнулі бальшыню сяброў на пазіцыі “прызнання памылак — пакуль яшчэ не позна”. Так намецілася расколіна ўнутры арганізацыі» (Адамовіч А. Да гісторыі беларускае літаратуры. С. 984).*

розных валасных пісароў і трытэрных фельчароў (с. 354). Намёк на медыцынскую адукацыю А. Сянкевіча.

5) *Платуну (с. 355)*. Платун Антон Мартынавіч (1896–1938) — партыйны і дзяржаўны дзеяч БССР. Акадэмік АН БССР. У верасні 1929 — сакавіку 1933 г. — народны камісар асветы БССР. Рэпрэсаваны.

9) *Саевічу (с. 355)*. Саевіч Платон Васілевіч (1892–1956) — дзяржаўны дзеяч БССР. З 1926 г. — дэкан і рэктар Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі, з 1929 г. — рэктар Камуністычнага ўніверсітэта Беларусі.

артыкул «Звязды» за 8/XII-29 (с. 356) — «Супроць буржуазнай ідэалогіі ва “Узвышшы”».

просім звярнуць вашу ўвагу на гэтае пытанне (с. 356). Далейшы фрагмент (ад слова «*дапамагчы*» да канца) у арыгінале закрэслены.

Наскок на Фэльку (с. 357). У снежні 1929 г., пакуль У. Дубоўка, Я. Пушча і А. Бабарэка, па словах А. Адамовіча, ездзілі «ў Маскву на калядныя канікулы» (хоць, мяркуючы па Дубоўкавым лістах, Бабарэка як мінімум з 29 снежня знаходзіўся ў Мінску), упаўнаважаныя ад ЦК С. Будзінскі і А. Канакоцін «склікалі надзвычайны сход “Узвышша”, на якім неспадзеўкі прапанавалі выключыць з арганізацыі крытыка Фелікса Купцэвіча, толькі нядаўна (увесну 1929 году) прынятага. Яны абгрунтавалі сваю прапанову толькі тым, што Купцэвіча — адзінага партыйца, што калі-коліччэ належаў да “Узвышша” — кагадзе выключылі з партыі; прычына гэтага апошняга выключэння не падавалася. [Прычыны былі пададзеныя да ведама колькі дзён паслей у артыкуле “Лісты рэнегата”, змешчаным у газеце “Звязда” (27 снежня 1929 г., № 296). Тут былі пададзеныя цытаты з прыватных лістоў Купцэвіча, і ён вінаваціўся ў змове з беларускімі “нацыянал-фашыстамі” за мяжой.] Прапанова гэтая была, аднак, толькі прыклепам для склікання сходу, на якім быў пастаўлены ультыматум — спешна давесці “прызнанне памылак” да канца» (Адамовіч А. Да гісторыі беларускае літаратуры. С. 709). Аўтарам згаданага Антонам Адамовічам артыкула «Лісты рэнегата» з’яўляецца журналіст Юры Такарчук, а інспіратарамі — Алесь Адамовіч і Зміцер Жылуновіч (Цішка Гартны).

з *Ал. Адам[овічам]* (с. 357). Адамовіч Алесь (Аляксандр Фаміч; 1900–1937) — партыйны і дзяржаўны дзеяч БССР. У 1928–1929 гг. — намеснік наркама земляробства БССР. У верасні 1929 г., з разгортваннем барацьбы з т. зв. нацыянал-дэмакратызмам, выключаны з партыі і зняты з работы. У 1929 г. Прэзідыум ЦК КП(б)Б адмяніў рашэнне аб выключэнні з партыі і замяніў яго строгай вымовай з папярэджаннем і накіраваннем на нізавую работу тэрмінам на 2 гады. Пазней рэпрэсаваны, расстраляны.

Пігулеўскага (с. 357). Пігулеўскі Уладзімір Васілевіч (1889–1958) — беларускі грамадскі дзеяч, пісьменнік. У 1926–1934 гг. — загадчык Беларускага аддзела пры Міністэрстве асветы Латвіі.

на Крыніцкага (с. 357). Крыніцкі Аляксандр Мікалаевіч (1894–1937) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзеяч. У 1924–1927 гг. — на партыйнай рабоце ў БССР. З траўня 1927 г. загадчык агітацыйна-прапагандысцкага аддзела ЦК ВКП(б), з 1929 г. — сакратар Закаўказскага крайкама ВКП(б), потым намеснік наркама РСІ СССР і інш.

розныя папавічы Канакоціны (с. 358). Канакоцін Арэст Мікалаевіч (?—1956) — партыйны дзеяч, супрацоўнік ЦК КП(б)Б і літаратурны крытык вульгарна-сацыялагічнага кірунку. Пазней рэпрэсаваны, зняволенне адбываў у Азёрлагу.

Як толькі мы прызнаем гэта (с. 358). 18 снежня 1929 г. «Узвышша» прыняло «Пастанову аб палітычных памылках у літаратурна-публіцыстычнай творчасці», якая, тым не менш, заканчвалася пратэстам «супраць формы і тэрміналогіі, ужыванай БелАППам у дачыненні да нас і ў прыватнасці супроць недапушчальнай формы настановы сакратарыята БелАППа ад б/ХІІ» (БДАМЛМ, ф. 407, воп. 1, адз. зах. 48, арк. 1–2).

ці жандарчук які (с. 358). Магчыма, маецца на ўвазе Пятрусь Броўка, бацька якога да рэвалюцыі нейкі час служыў жандарам.

Прыпусціся ў даліны з узвышша... (с. 359). У Дубоўка цытуе свой верш «Не дзівіся» (зб. «Трысцё», 1925), словы з якога А. Бабарэка ўзяў за назву для аднаго з сваіх праграмных артыкулаў — «З далін на ўзвышша» (Маладняк. 1926. № 1), у якім адкідаюцца вульгарна-сацыялагічныя схемы і адстойваецца гуманістычная сутнасць мастацтва.

№ 117, 3/1-29 (с. 360). Ва У. Дубоўкі апіска. Павінна быць: «3/1—30».

бо ў апошніх гнусных артыкулах (с. 360). Напрыклад, 30 снежня 1929 г. у газеце «Звязда» быў апублікаваны артыкул Алеся Звонака і Платона Галавача «Пра ваяўнічае мяшчанства ў літаратуры, пра рыцараў пад маскамі, пра адну сямейку і антысавецкія выступы некаторых яе сыноў, а таксама пра раз'юшаны нацыянал-дэмакратызм», скіраваны супраць М. Лужаніна, У. Дубоўкі, А. Адамовіча і Ф. Купцэвіча. Аўтары пісалі, што ва «Узвышшы» фармуецца «плеяда буржуазна-рэакцыйных і нацыянал-дэмакратычных пісьменнікаў».

т. Б[удзінскі] (с. 360). Будзінскі Станіслаў Янавіч (1894–1937) — польскі рэвалюцыйны дзеяч, пазней савецкі партыйны дзеяч, публіцыст

і літаратурны крытык. Сябра ЦК і Бюро ЦК КП(б)Б у 1929–1932 гг., з 1930 г. рэдактар газеты «Звязда», сябра рэдкалегіі часопіса «Бальшавік Беларусі». У артыкулах і брашурах спрабаваў падвесці ідэалагічную і тэарэтычную аснову пад палітычную кампанію па выкрыцці беларускіх нацдэмаў. З 1934 г. прафесар Міжнароднай ленінскай школы ў Маскве. З 1926 г. — намеснік старшыні і сябра прэзідыума Інбелкульту, у 1929–1931 гг. — рэктар БДУ.

Пастанова нашых поважаных сяброў сапраўды зняла з іх маскі і паказала зварынае аблічча іхняе (с. 361). 12 студзеня 1930 г., карыстаючыся адсутнасцю ў Мінску лідараў «Узвышша» У. Дубоўкі і Я. Пушчы (а па словах А. Адамовіча — і А. Бабарэкі), іншыя сябры аб’яднання склікалі сход, на якім ухвалілі новую Пастанову аб палітычных памылках у літаратурна-публіцыстычнай і мастацкай творчасці сяброў «Узвышша» — больш жорсткую ў дачыненні да саміх сябе і без пратэсту супраць белапаяўскіх метадаў «асуджэння». Пастанова падпісана старшынёй сходу К. Чорным і сакратаром П. Глебкам і змешчана ў часопісе «Узвышша», 1930, № 1 (без подпісаў), а таксама ў цэнтральных рэспубліканскіх газетах за 3 лютага (з подпісамі ўсіх тагачасных сяброў «Узвышша», акрамя выключанага Ф. Купцэвіча).

«Апраметная» (с. 362) — драма Васіля Шашалевіча (другая назва «Зруйнаваная цемра»; тэкст не друкаваўся і не збярогся). Упершыню пастаўлена Беларускай тэатральнай студыяй у Маскве 16 траўня 1925 г., г. зн. яшчэ за 2 гады да стварэння «Узвышша».

Эзон[авых] «Клян[овых] лістоў» (с. 362). Маецца на ўвазе нізка У. Дубоўкі «Крыху восені і жменька кляновых лістоў: Вершы з заўвагамі», напісаная, як заўважылі крытыкі, эзопавай мовай.

Хто гэта, які прахвост увёў у пратакол тэрмін «ліст трох», ведаючы, што гэты тэрмін раней набыў пэўны сэнс? (с. 362). У. Дубоўка згадвае адкрыты ліст А. Александровіча, А. Дудара і М. Зарэцкага, апублікаваны ў «Савецкай Беларусі» (1928. 4 снеж.). Гл. каментар да ліста № 45.

Аня! (с. 363). Ліст адрасаваны жонцы Адама Бабарэкі Ганне.

Перловская Северная (с. 364) — станцыя Пярлоўская Паўночнай чыгункі; цяпер — на тэрыторыі г. Мыцішчы Маскоўскай вобл.

№ 121, 27/VII-31, Яранск (с. 364). Гэта першы ліст У. Дубоўкі А. Бабарэку, напісаны ў высылцы. Яранск — горад у Расіі ў Ніжагародскім краі (з 1936 г. Кіраўскай вобл.), у 180 км на паўднёвы захад ад Вяткі (Кірава). Адам Бабарэка ў гэты час адбываў высылку ў г. Слабадскі Ніжагародскага краю.

Кацельніч (с. 364) — горад у Ніжагародскім краі, у 87 км на паўднёвы захад ад Вяткі (Кірава) па чыгунцы, у 124 км па шашы.

Савіч (с. 364). Савіч Ігнат Мікалаевіч (1899 — пасля 1937) — беларускі журналіст, юрыст. У канцы 1920-х гг. працаваў загадчыкам аддзела газеты «Беларуская вёска», вучыўся на факультэце права і гаспадаркі БДУ. Арыштаваны 18.7.1930 у Мінску. Асуджаны паводле пастановы калегіі АДПУ СССР 10.4.1931 за «шкодніцтва і антысавецкую агітацыю» да 5 гадоў высылкі. Пакаранне адбываў у Кацельнічы (цяпер Вяцкая вобл.). 14.7.1935 паводле рашэння асобай нарады НКВД СССР тэрмін высылкі падоўжаны на 2 гады. Зноў арыштаваны ў Чэбасарах 28.7.1937, а 16.11.1937 прыгавораны да 10 гадоў папраўча-працоўных лагераў. Далейшы лёс невядомы.

Мікола (с. 365). Мамчыц Мікалай Мікалаевіч (1899 — пасля 1937) — беларускі педагог. У 1929 г. працаваў у апарате Наркамата асветы БССР, вучыўся на педагагічным факультэце БДУ. Арыштаваны ДПУ БССР 20.7.1930 па справе «Саюза вызвалення Беларусі». Асуджаны 10.4.1931 на 5 гадоў высылкі. Пакаранне адбываў у Яранску Кіраўскай вобл., 31.7.1935 тэрмін высылкі падоўжаны на 2 гады. Зноў арыштаваны ў Чэбасарах 28.7.1937, а 16.11.1937 прыгавораны да 10 гадоў папраўча-працоўных лагераў. Далейшы лёс невядомы.

Спадзяюся, што здолею тварыць — у кожным разе перакладаць (с. 365). З арыгінальных твораў, напісаных У. Дубоўкам у пачатковы перыяд высылкі, да нас дайшлі толькі чатыры вершы: «Песня беларускіх выгнанцаў» (напісана ў перасыльнай турме г. Волагды), «3-за кратаў», «...Забыўся ты. Схіліўся на далоні...» і «Здраднікам» (усе — 1931). Упершыню яны былі апублікаваны ў эмігранцкім друку: Раніца (Берлін), 10 студз. 1942, № 1 (65); Сакавік. 1947, № 1; 1948, № 1 (2).

камплект сьлетняга «Узвышша» з артыкуламі Крапівы, Глебкі (с. 365). Ва «Узвышшы» за 1931 г. апублікаваны артыкулы «“Узвышша” на новым шляху» К. Крапівы (№ 1) і «Нацдэмаўшчына, замаскаваная марксісцкай фразай: Пра літаратуразнаўчую працу А. Бабарэкі» П. Глебкі (№ 2, 3) з «выкрыццём» «ідэалагічна шкоднай» дзейнасці сваіх былых асуджаных сяброў, найперш — А. Бабарэкі, У. Дубоўкі і Я. Пушчы.

Пра «Узвышша» нататка «О. К.» (с. 366). Гл.: Малая советская энциклопедия. Т. 9. Москва: СЭ, 1931. С. 107. Пад крыптанімам *О. К.* падпісаўся куратар «Узвышша» ад ЦК Арэст Канакоцін.

Як будзеш пісаць Антону (с. 366). Антон Адамовіч адбываў высылку ў г. Глазаве, а з 1934 г. — у Вятцы (Кірава).

роман (няскончаны) Флабера «Бювар і Пекюшэ» (с. 366). Упершыню выдадзены ў 1881 г.

Зося (с. 366) — Сапун Зося Адамаўна, жонка Міколы Мамчыца і сястра Ганны Сапун, жонкі краязнаўца і культурнага дзеяча Алеся Аніхоўскага, высланага разам з Адамам Бабарэкам у г. Слабадскі.

Чуў я, што Жылка памёр яшчэ ў сакавіку (с. 367). Уладзімір Жылка памёр ад сухотаў 1 сакавіка 1933 г. у г. Уржуме, дзе знаходзіўся ў высылцы.

Цікава, дзе ён працуе? (с. 368). Язэп Пушча на той момант працаваў бухгалтарам Райлесгас у ў г. Шадрынску, куды быў высланы.

Чым тлумачыцца тваё звальненне? (с. 368). 1 ліпеня 1933 г. Адам Бабарэка звольніўся з пасады адказнага выканаўцы сектара планавання і статыстыкі. 27 ліпеня 1933 г. ён быў залічаны бухгалтарам Слабадскога аддзялення Горта.

Цікава, ці вызвалілі Гурька на Беламорскім канале? (с. 368). Гаўрыла Гарэцкі быў вызвалены ў кастрычніку 1934 г.

У красавіку Фэлька пайшоў у адпачынак (с. 368). Насамрэч Фелікс Купцэвіч 9 красавіка 1933 г. быў арыштаваны па справе г. зв. Беларускай народнай грамады і засуджаны на 5 гадоў высылкі. Пакаранне адбываў у Мінусінску, дзе 23 лістапада 1937 г. быў ізноў арыштаваны і прыгавораны да вышэйшай меры. Расстраляны 31 сакавіка 1938 г.

9 студзеня прыехала да мяне жонка з сынам (с. 369). У канцы 1934 г. У. Дубоўка быў пераведзены з Яранска ў Чэбаксары; туды і пераехала да яго сям'я. У Чэбаксарах У. Дубоўка працаваў бухгалтарам у Спажыўсаюзе.

нашаму Чэбаксарцу (с. 369). Размова пра Янку Бялькевіча. Параўн. з лістом А. Бабарэкі да Я. Пушчы ад 26.03.1935 г.: *«Гэтымі днямі атрымаў Антось лістоўку ад сваіх бацькоў. Пішуць, што Янка прыехаў у Менск, але дзівак не ўзяў на месцы пашпарта і таму, пабыўшы дома адзін дзень, мусіў выехаць у Бабруйск, каб там узяць пашпарт. У Менску не выдаюць. Без пашпарта не бяруць нідзе на работу, а без работы не даюць пашпарта. От так і апынуўся як белка ў калясе. Ніна казалі, што як не ўдасца атрымаць у Бабруйску, дык давадзецца хоць назад ехаць, па пашпарт. А там яму давалі трохгадовы, дык не дачакаўся, а паспяшаўся да сям'і»* (БДАМЛІМ, ф. 407, воп. 1, адз. зах. 113, арк. 9).

Дзе працуе Антось? (с. 370). У Кіраве А. Бабарэка і А. Адамовіч жылі разам. Апошні працаваў у мясцовай школе настаўнікам рускай мовы і літаратуры.

Гурык Гарэцкі вольна працуе недзе (ці ў Маскве, ці за Масквой) (с. 370). Г. Гарэцкі працаваў значна далей: у канцы 1934 г. ён быў прызначаны на пасаду начальніка Туломскай інжынерна-геалагічнай партыі, а затым — старшага інжынера-геолага Туломбуду (Кольскі паўвостраў).

Учора ж атрымаў тваю сумную паштоўку (с. 370). У гэтай паштоўцы А. Бабарэка, хутчэй за ўсё, паведамляў пра падаўжэнне тэрміну сваёй высылкі. Параўн. з яго ж лістом да Я. Пушчы ад 23.07.1935 г.: «21 ліпеня выклікалі шэфы і абвясцілі, што настановаю асобай нарады НКВД тэрмін ссылікі мне працягнены на 2 гады» (БДАМЛМ, ф. 26, воп. 1, адз. зах. 53, арк. 6).

Бедная Аня! Яна ж марыла пра поўдзень (с. 371). Спачатку, 10.04.1931 г., А. Бабарэка быў асуджаны на 5 гадоў высылкі і па заканчэнні гэтага тэрміну меркаваў пераехаць у г. Анапу (Крым). Праз ліставанне з анапскім знаёмым — Мікалаем Бязсонавым — пісьменнік шукаў у гэтым горадзе педагагічную працу для сваёй жонкі.

Лісты да Алены Юрэвіч

Лісты У. М. Дубоўкі да А. К. Юрэвіч у поўным аб'ёме публікуюцца ўпершыню паводле арыгіналаў, перададзеных укладальніку Юрасём Гарбінскім з асабістага архіва Лявона Юрэвіча (ЗША, Нью-Ёрк). Упершыню вытрымкі з іх прыводзіліся ў артыкуле Юрыя Шальца «З вялікай пашанай да Вас» (газ. «Беларус» (ЗША), 2003, травень, № 484). Як значае аўтар артыкула, самы першы ліст У. Дубоўкі да А. Юрэвіч «не захаваўся — многа хадзіў па руках, чытаўся акадэмічнымі калегамі й недзе “асеў”». Такім чынам, да нас дайшло чатыры паштоўкі і адзін ліст.

Юрэвіч Алена Казіміраўна (1928–2006) — беларуская мовазнаўца, доктар філалагічных навук, з 1993 г. жыла ў ЗША.

Галену Іванаўну і Івана Ігнатавіча (с. 372). Маюцца на ўвазе Алена Іванаўна Яновіч (нар. 1933) і Іван Ігнатавіч Крамко (нар. 1931), беларускія мовазнаўцы.

2-гі том Гісторыі беларускай літаратурнай мовы (с. 372) — выйшаў у Мінску ў 1968 г.

Вашай новай кнігі (пра пр. Бузук) (с. 372). Маецца на ўвазе выданне: Рамановіч Я., Юрэвіч А. П. А. Бузук (Мінск, 1969).

новую аповесць «Ганна Алелька» (с. 372) — выйшла ў Мінску ў 1969 г.

«Пялёсткі» (с. 374) — кніга апавяданняў-успамінаў У. Дубоўкі, выйшла ў Мінску ў 1973 г.

Лісты да Янкі Саламевіча

Упершыню лісты У. Дубоўкі да Я. Саламевіча (каля 50) былі апублікаваныя ў штогодніку «Тэрмапілы», 2007, № 11. У гэтае выданне ўключаны найбольш цікавыя з іх на погляд укладальніка.

Янка (Іван Уладзіміравіч) Саламевіч (1938–2012) — беларускі літаратуразнаўца, фалькларыст, бібліёграф, перакладчык.

Міхась Ганчарык (с. 375). Ганчарык Міхась Мікалаевіч (1899–1986) — беларускі фізіёлаг раслін, пісьменнік, член-карэспандэнт АН Беларусі, доктар біялагічных навук, прафесар.

Пра З. М. Аксельрода (с. 376). Аксельрод Зэлік Майсеевіч (1904–1941) — яўрэйскі паэт.

Ізі Харыкам (с. 377). Харык Ізі (Ісак Давыдавіч; 1898–1937) — яўрэйскі паэт.

М. Грамыка (с. 378). Грамыка Міхайла (Міхаіл Аляксандравіч; 1885–1969) — беларускі пісьменнік і вучоны-геолаг.

Нёманскі (с. 378). Нёманскі Янка (Пятровіч Іван Андрэевіч; 1890–1937) — беларускі пісьменнік і грамадскі дзеяч.

Леаніла Усцінаўна Чарняўская (с. 379). Чарняўская Леаніла Усцінаўна (1893–1976) — беларуская пісьменніца, жонка М. Гарэцкага.

што хто быў працаўніком дзіцячага дома (с. 379–380). Так ва У. Дубоўкі.

Кірыл Транквільён (с. 380). Стаўравецкі (Транквільён) Кірыл (?—1646) — украінскі пісьменнік-палеміст, прапаведнік, выдавец.

Квяткоўскі (с. 380). Квяткоўскі Аляксандр Паўлавіч (1888–1968) — расійскі літаратуразнавец, паэт, тэарэтык верша.

Крашэўскі (с. 381). Крашэўскі Юзаф Ігнацы (1812–1887) — польскі пісьменнік, гісторык, грамадскі дзеяч.

Федароўскага (с. 382). Федароўскі Міхал (1853–1923) — польскі і беларускі фалькларыст, этнограф, археолаг.

Гарбунова (с. 383). Гарбуноў Мікалай Пятровіч (1892–1938) — савецкі дзяржаўны і грамадскі дзеяч, вучоны-хімік, у 1920–1930 гг. кіраўнік справамі саўнаркама РСФСР, потым СССР.

А. Лойка (с. 383). Лойка Алег Антонавіч (1931–2008) — беларускі пісьменнік, літаратуразнавец і крытык, перакладчык.

Ю. Пшыркоў (с. 385). Пшыркоў Юльян Сяргеевіч (1912–1980) — беларускі літаратуразнавец, крытык, аўтар артыкула пра У. Дубоўку ў БелСЭ.

Вл. Машкоў (с. 383). Машкоў Уладзімір Георгіевіч (1938–2000) — празаік, перакладчык. Пісаў на рускай і беларускай мовах.

М. Абрагімовіч (с. 383). Абрагімовіч М. — у 1960-я гг. настаўніца біялогіі Чапліцкай школы Слуцкага раёна Мінскай вобласці.

аўтарэферат «Міхал Федароўскі — фалькларыст» (с. 384). Дысертацыя Я. Саламевіча пра М. Федароўскага выйшла ў 1972 г. асобным выданнем.

тав. Марціновіч (с. 385). Марціновіч Аркадзь Нічыпаравіч (1920–2009) — беларускі празаік, паэт, заслужаны работнік культуры Беларусі. У 1964–1971 гг. — старшы рэдактар і загадчык рэдакцыі выдавецтва «Беларусь».

Дзякую Вам шчыра за прысланыя мне мае студэнцкія справы (с. 391). Студэнцкія дакументы У. Дубоўкі з Вышэйшага літаратурна-мастацкага інстытута імя В. Брусава былі адшуканы Я. Саламевічам у Маскве ў Расійскім дзяржаўным архіве літаратуры і мастацтва (ф. 596, воп. 1, адз. зах. 314). Іх машынапісныя копіі захоўваюцца цяпер у асабістым фондзе пісьменніка ў бібліятэцы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

Але я ніколі не чуў аб тым, каб ён быў членам арганізацыі (с. 392). Як сведчаць дакументы, Т. Кляшторны быў афіцыйна прыняты ва «Узвышша» 28 траўня 1928 г. і быў сябрам згуртавання да яго самаліквідацыі ў снежні 1931 г. Гл.: Бабарэка А. Збор твораў: у 2 т. Т. 2. Проза, паэзія, філзафія, публіцыстыка, запісныя кніжкі, дзёньнікі, Лісты. — Вільня: Інстытут беларусістыкі; Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства, 2011. С. 558, 598.

Лукаш Калюга (с. 392). Калюга Лукаш (Вашына Канстанцін Пятровіч; 1909–1937) — беларускі празаік.

А. Яскевіча (с. 392). Яскевіч Алесь Сямёнавіч (н. 1934) — беларускі літаратуразнавец, бібліеіст. Яго кніга «Карані маладога дрэва» выйшла ў 1967 г.

Звонака мне не трэба. Я дужа сумняваюся, каб у ягоных успамінах была хоць кропля праўды (с. 393). Кніга А. Звонака «Неспакойныя сэрцы» выйшла ў 1973 г. У Дубоўка, магчыма, прыгадваў антыўзвышаўскія выступы А. Звонака канца 1920-х гг.

Д. Бугаёва (с. 393). Бугаёў Дзмітры Якаўлевіч (н. 1929) — беларускі крытык і літаратуразнаўца, аўтар кнігі «Уладзімір Дубоўка: Крытыка-біяграфічны нарыс» (Мінск, 1965, 2-е выд. 2005).

у Дзяржаўнай бібліятэцы (с. 394). Цяпер — дзяржаўная ўстанова «Нацыянальная бібліятэка Беларусі».

[Іван] Д[арафеевіч] (с. 394). Казека Іван Дарафеевіч (1915–2000) — беларускі крытык, быў галоўным рэдактарам Дзяржаўнага выдавецтва БССР, дзе ў 1959 г. выходзілі «Выбраныя творы» У. Дубоўкі.

В. Бечык (с. 395). Бечык Варлен Леанідавіч (1939–1985) — беларускі крытык і літаратуразнавец.

Паўлюк Трус (с. 395). Трус Паўлюк (Павел Адамавіч; 1909–1929) — беларускі паэт.

А. Жарава (с. 396). Жараў Аляксандр Аляксеявіч (1904–1984) — рускі паэт.

І. Уткіна (с. 396). Уткін Іосіф Паўлавіч (1903–1944) — рускі паэт.

Э. Багрыцкага (с. 396). Багрыцкі (Дзюбін) Эдуард Георгіевіч (1895–1934) — рускі паэт.

М. Святлова (с. 396). Святлоў (Шэйнкман) Міхаіл Аркадзьевіч (1903–1964) — рускі паэт, перакладчык.

С. Ясеніна (с. 396). Ясенін Сяргей Аляксандравіч (1895–1925) — рускі паэт.

Міколы Ціханава (с. 396). Ціханаў Мікалай Сямёнавіч (1896–1979) — рускі пісьменнік і грамадскі дзеяч.

Міколы Асеева (с. 396). Асееў (Шгальбаум) Мікалай Мікалаевіч (1889–1963) — рускі паэт.

В. Каменскага (с. 396). Каменскі Васіль Васільевіч (1884–1961) — рускі паэт.

Ул. Сасюры (с. 396). Сасюра Уладзімір Мікалаевіч (1898–1965) — украінскі паэт.

М. Рыльскага (с. 396). Рыльскі Максім Тадэвіч (1895–1964) — украінскі паэт і вучоны.

Маякоўскага (с. 397). Маякоўскі Уладзімір Уладзіміравіч (1893–1930) — рускі паэт.

У мяне ёсць ліст пра гэта ўсё (копія, адрасаваны ён быў А. Бабарэку) (с. 397). Арыгінал гэтага ліста К. Чорнага (ад 21.01.1926 г.) захоўваецца цяпер у БДАМЛІМ (Ф. 407, воп. 1, адз. зах. 180, арк. 4–5).

Авербахамі (с. 397). Авербах Леапольд Леанідавіч (1903–1937) — расійскі літаратурны крытык, галоўны рэдактар часопіса «На літаратурном посту», камсамольскі дзеяч.

Лялевічамі (с. 397). Лялевіч Г. (Кальмансон Лабары Гілелевіч; 1901–1937) — расійскі гісторык, паэт, крытык, адзін з праваднікоў вульгарнай вузкакласавай крытыкі.

Родавымі (с. 397). Родаў Сямён Абрамавіч (1893–1968) — расійскі паэт, крытык, перакладчык.

Яўхіма Садоўскага (с. 397). Садоўскі Яфім Ільч (1908–1993) — беларускі журналіст і пісьменнік.

Былі запісы іншага кірунку, аб'ектыўныя. Іх можна знайсці ў «Сав. Беларусі», бо яны дужа цікавыя (с. 397). Негатыўнай ацэнкай выступу У. Маякоўскага ў Менску вылучалася, напрыклад, нататка «Маякоўскі здзекуецца» А. Бабарэкі (Сав. Беларусь. 1925. 30 студз.).

Анны Ахматавай (с. 397). Ахматава (Горанка) Ганна Андрэеўна (1899–1966) — руская паэтка.

М. Цвятаевай (с. 397). Цвятаева Марына Іванаўна (1892–1941) — руская паэтка.

«Шанхайскі шоўк» (с. 398) — гэтая паэма А. Дудара выйшла ў 1926 г.

Зося Шамардзіна (с. 398). Шамардзіна Соф'я Сяргеёўна (1894–1980) — жонка Язэпа Адамовіча, мемуарыстка, у 1920-я гг. супрацоўніца Наркамасветы і старшыня Галоўпалітасветы БССР.

Ада Владимірова (с. 398). Сапраўднае імя Івойлава (у замужжы Козырава) Алімпіяда Уладзіміраўна (1890–1985) — руская паэтка, перакладчыца. Яе кніга вершаў «Кувшин синева» выйшла ў 1922 г.

А вазьміце Василя Александровскаго (с. 399). Александроўскі Васіль Дзмітрыевіч (1897–1934) — рускі паэт.

Ізраілевіч (с. 399). Ізраілевіч Іосіф Саламонавіч — студэнт Вышэйшага літаратурна-мастацкага інстытута імя В. Я. Брусавы ў 1923–1925 гг.

Веліміра Хлебнікава (с. 399). Хлебнікаў Велімір (Віктар Уладзіміравіч; 1885–1922) — рускі пісьменнік, тэарэтык футурызму.

Клюеў (с. 399). Клюеў Мікалай Аляксеевіч (1884–1937) — рускі паэт.

П. Арэшы́н (с. 399). Арэшы́н Пётр Васільевіч (1887–1938) — рускі паэт.

Вішнюю Вас і Вашу жонку з дачушкай (с. 401). Дачка Я. Саламевіча Вераніка нарадзілася 25.12.1974 г.

Я нічога не магу Вам сказаць ні пра «Трыкліні», ні пра Васіленю (с. 402). Псеўданімам *Трыкліні* ў часопісе «Узвышша» карыстаўся Сяргей Дарожны (Саламевіч Я. Слоўнік беларускіх псеўданімаў і крыптанімаў (XVI–XX стст.). Мінск: Маст. літ., 1983. С. 119), псеўданімам *Адась Васіленя* — Пятро Глебка (БДАМЛМ, ф. 407, воп. 1, адз. зах. 95, арк. 20 адв.).

Р. Шырма (с. 403). Шырма Рыгор Раманавіч (1892–1978) — беларускі харавы дырыжор, фалькларыст, музычны і грамадскі дзеяч, публіцыст.

Мушы́нскага (с. 403). Мушы́нскі Міхась Іосіфавіч (н. 1931) — беларускі літаратуразнавец і крытык, тэкстолаг.

У анталогію балады нічога не рэкамендую (с. 403). Складзеная Я. Саламевічам анталогія «Беларуская балада» выйшла ў 1978 г. З твораў У. Дубоўкі ў ёй была змешчана балада «Сляпы баяніст».

Альберта Паўловіча (с. 403). Паўловіч Альберт Францавіч (1875–1951) — беларускі паэт-гумарыст, драматург. Яго «Выбранае» выйшла ў 1975 г.

Пародыю такую я ніколі не чытаў (с. 403). Маецца на ўвазе пародыя на верш У. Дубоўкі «О, Беларусь, мая шыпшына...», надрукаваная ў часопісе «Маладняк» (1928, № 2, с. 83) пад псеўданімам Стаян:

* * *

О, Беларусь! Мая шыпшына!
 Галовы нізка хілім — ой!
 У ветры дзікім — не загінем,
 Таварыш любы, браце мой!
 Даволі рабства ўжо — даволі!
 Бо крыўды мала, многа слоў —
 Ішоў бы далей, ды на ўлонні
 На сьцежках дываны з лістоў.
 Варожасць шляху — не зачыніць.
 Вам адшукаў, — знайду й сабе...
 О, Беларусь! Мая шыпшына,
 Мая Камуна і Савет!

Пра анталогію Лодзінскую чуў (с. 404). Маецца на ўвазе выданне: *Wiersze białoruskie.* Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1971.

Рэцэнзію «Я. Ч.» у «М-ку» за 26 год я чытаў у свой час (с. 404). Маецца на ўвазе рэцэнзія на кнігу У. Дубоўкі «Credo»: Я. Ч. Форма і ідэалогія // Маладняк. 1926. № 2.

«Маладнякоўскія шляхі» (с. 406). Гэты артыкул У. Дубоўкі друкаваўся ў газеце «Савецкая Беларусь» (1925. 16 снеж.).

Каментарыі Віктара Жыбуля¹

---

¹ У каментарыях часткова выкарыстаны заўвагі І. У. Саламевіча да публікацыі лістоў У. Дубоўкі («Тэрмапілы», 2007, № 11).

ЗМЕСТ

ДРАМАТЫЗАВАНАЕ АПАВЯДАННЕ

Salus populi: драматызаванае апавяданне (Пра сустрэчы Т. Г. Шаўчэнкі з беларусамі)	6
--	---

АРТЫКУЛЫ

У звязку з пытаннем аб беларускіх мелодыях у творчасці Шапэна (Думкі і нататкі)	50
Некаторыя прыватныя выпадкі мілагучнасці нашае мовы	55
Пра нашу літаратурную мову (Думкі і нататкі)	63
На Багдановічавай магілцы	83
Рыфма ў беларускай народнай творчасці	86
Беларускі згук «дз» і літара «зело»	103
Ляцінка ці кірыліца (Да праекта рэформы беларускага алфавіта)	111
Праект літар для згукаў «дз» і «дж»	127
Беларускі кампазітар Мікола Равенскі	149
«Landstrykere» Кнута Гамсуна	159
Падоўжаныя (або падвойныя) зычныя і спосаб іх азначэння на пісьме	167
Нататкі для сяброў	179

ДАКУМЕНТЫ ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦКАГА ЗГУРТАВАННЯ «УЗВЫШША»

Ад беларускага літаратурна-мастацкага згуртавання «Узвышша» (Тэзісы «Узвышша»)	191
Статут беларускага літаратурна-мастацкага згуртавання «Узвышша»	197

ПАКАЗАННІ У. М. ДУБОЎКІ

з крымінальнай справы паэта № 13221 ад 03.11.1931 г.

Паказанія Дубовкі Владзіміра Николаевича	202
--	-----

ЛІСТЫ

Лісты да Адама Антонавіча Бабарэкі	214
Лісты да Алены Казіміраўны Юрэвіч	372
Лісты да Івана (Янкі) Уладзіміравіча Саламевіча (Выбранае)	375
Каментарыі	407
Іменны паказальнік	478

Літаратурна-мастацкае выданне
Дубоўка Уладзімір
ЗБОР ТВОРАЎ У 2 ТАМАХ
Том 2
Драматызаванае апавяданне.
Артыкулы. Дакументы. Лісты

Укладальнік *Д. Давідоўскі*
Рэдактар *В. Жыбуль*
Адказы за выпуск *М. Шыбка*
Вокладка мастака *Г. Мацур*
Вёрстка *В. Нога*
Карэктар *М. Шавыркiна*

Падпісана ў друк 28.04.2017. Фармац 60×84 1/16. Папера афсетная. Афсетны друк.
Ум. друк. арк. 27,9. Ул.-выд. арк. 22,9. Наклад 200 асоб. Заказ 2667.

Выдавецтва ТАА «Лімарыус».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы
і распаўсюджвальніка друкаваных выданняў 20.03.2014 за № 1/226.
Вул. Геалагічная, 59, к. 4, п. 29, 220138, г. Мінск.

Таварыства з дадатковай адказнасцю «Новапрынт».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы
і распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/54 ад 25.02.2014.
Вул. Геалагічная, 59, к. 4, п. 10, 220138, г. Мінск.

Дубоўка , Уладзімір

Д79 Збор твораў у 2 тамах : Том 2. Драматызаванае апавяданне. Артыкулы. Дакументы. Лісты / Уладзімір Дубоўка; уклад. Д. Давідоўскі; камент. В. Жыбуля. — Мінск : Ліма-рыус, 2017. — 480 с. : іл. — (Галасы Айчыны).

ISBN 978-985-6968-58-0.

ISBN 978-985-6968-60-3.

У другі том двухтомнага збору твораў беларускага класіка Уладзіміра Дубоўкі (1900–1976) увайшлі драматызаванае апавяданне «Salus populi», навуковыя артыкулы, статутныя дакументы літаратурна-мастацкага згуртавання «Узвышша», паказанні У. Дубоўкі з крымінальнай справы «Саюза вызвалення Беларусі», ліставанне з А. Бабарэкам, А. Юрэвіч і Я. Саламевічам.

УДК 821.161.3

ББК 84(4Бен)